ISSN 1512-8180

GODIŠNJAK

BZK PREPOROD

GODINA V
Sarajevo 2005.

Sadržaj

UVODNIK

Šaćir FILANDRA 5

POLITIKA I DRUŠTVO

Esad ZGODIĆ: O antipolitici 9
Nermina ŠAČIĆ: Etnopolitičko koliniziranje RTVBiH 20
Asim MUJKIĆ: Procesi etničkog grupotvorstva – "događanje naroda" 29
Senadin LAVIĆ: Apriorne konstrukcije o izvornosti i heretičke dekonstrukcije..... 35
Esad DELIBAŠIĆ: Da li je muzeju vrijeme za muzej? 44
Esad KURTOVIĆ: Sitni prilog o Vlasima Vlahovićima 49
Dželal IBRAKOVIĆ: Naši gradovi slobodarske tradicije:
Stanovništvo Maglaja kroz historiju 59
Edhem HRNJEVIĆ: Kako je od Foče postalo Srbinje 70

DUHOVNA OBZORJA

Reisu-l-ulema Mustafa ef. CERIĆ: Hutba 81
Reisu-l-ulema Mustafa ef. CERIĆ: Deklaracija evropskih muslimana 87

KNJIŽEVNI PRILOZI

Abdulah SIDRAN: Morija 95
Tahir MUJIČIĆ: Otomansko carstvo 102
Sead MAHMUTEFENDIĆ: Prevara 105
Almir ZALIHIĆ: Mrmor pepela 111
Ejub ŠTITKOVAC: Hastal..... 117
Enes HALILOVIĆ: Buncanje grčko-rimskim stilom 128

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Muhamed NEZIROVIĆ: Sa margina jedne stare knjige 137
Đenana BUTUROVIĆ: Dijahronija bošnjačke usmenosti 166
Merima ČAMO: Procesi akulturacije krajem XIX vijeka u Sarajevu 176
Lada BUTUROVIĆ: Mitske strukture gostoprimstva
(u epu *Ženidba Smailagina Sina* Avde
Međedovića i u kurtoaznom romanu *Priča o Graalu* Chrétiena De Troyesa) 184
Emina MEMIJA: Život kao zalog istini: Djela i ideje Abdulvehaba Ilhamije 199

Lamija HADŽIOSMANOVIĆ: Eseji i tesavvuf u Ćatićevom djelu 208
Sead ŠEMSOVIĆ: Jedan Ćatićev sonet..... 216
Jahja FEHRATOVIĆ: Tri aspekta romana *Uhode* Derviša Sušića 221
Anila GAJEVIĆ: Elementi poetike ekspresionizma
u dramatici Ahmeda Muradbegovića 233
Enes PELIDIJA: O ličnosti i djelima dr. Hajrudina Ćurića..... 254
Senadin LAVIĆ: Nedovršeni razgovor – Džaferu Obradoviću 261
Almir ZALIHIĆ: Bošnjačka književna produkcija u 2005. godini 266

PRIJEVODI

Charles RIVET i njegovo svjedočenje o Bosni iz 1919. godine / preveo
s francuskog Muhamed Nezirović..... 283
Ali Şir NEVAI Čežnja za ružom – pjesme / prevela Nadija Rebronja 300
Richard RORTY (intervju): Imperijalnu moć Amerike će preuzeti Kina
Razgovor vodila Nermina ŠAČIĆ..... 304

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža DUMAN: Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2005. godinu 311
Obrazloženja o dobitnicima "Preporodovih" nagrada za nauku,
umjetnost i književnost za 2005. godinu..... 326
Sulejman BOSTO: Abdulah Šarčević..... 327
Azra BEGIĆ: Halil Tikveša 329
Nijaz ALISPAHIĆ: Nedžad Ibrišimović..... 333
Isma KAMBEROVIĆ: Izvještaj o radu Biblioteke Instituta
za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo za 2005. godinu..... 334
Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2005. godini 336

BOŠNJAČKI MERHUMI (2005)

Isma KAMBEROVIĆ: Sudionici naše povijesti – umrli 2005. godine..... 383

Uvodnik

Šaćir Filandra

Uz iskazivanje zahvalnosti svima što su me ponovno izabrali za predsjednika "Preporoda", a imajući u vidu činjenicu da je Matični odbor već usvojio moje programsko viđenje razvoja ove nacionalne kulturne institucije u povjerenom mi razdoblju, ovom prilikom želim naglasiti neke akcente iz trenutnih "Preporodovih" aktivnosti, budući da one najbolje oslikavaju jedan od važnih programskih aspekata našeg razvoja koji namjeravam istaći. Tu, prije svega, mislim na potrebu našeg naroda da ostvari unutarnju identitetsku komunikaciju u području i aspektima nacionalne kulture, te na povijesnu zadaću "Preporoda" i sveukupne bošnjačke inteligencije da tu legitimnu potrebu bošnjačkog naroda podrži i realizira. Potreba za naglašenijom, čvršćom i trajnijom unutarnacionalnom kulturnom komunikacijom prvenstveno proizlazi iz činjenice da su Bošnjaci teritorijalno rasuti i novim nezavisnim državama razdijeljeni na prostorima bivše zajedničke države. To usložnjava unutarnacionalnu kulturnu komunikaciju, održavanje i razvijanje osnovnih elemenata jedinstvenog nacionalnog identiteta te u različite situacije dovodi ostvarivanje njegovih prava. Pri tome ne mislim da je bošnjački nacionalni identitet nešto prirodno dato, jedinstveno i koherentno; on nije prirodna već povijesna, društvena kategorija, on je produkt naše osviještene djelatnosti i samo to može biti. Stoga su varijacije unutar njega normalne, postojeće i čak poželjne po određenim atribucijama, budući da je sasvim drugačije, recimo, kulturno i povijesno iskustvo svijeta Bošnjaka u Jasenicima danas (Republika Slovenija) od autohtonih bošnjačkih zajednica u Plavu i Gusinju, naprimjer. U tom smislu, svaka sredina ima svoje specifičnosti u nijansiranju zajedničkoga, od historije, preko jezika, slikarstva do načina ishrane i odijevanja. Da bi se ta šarolikost duhovnih iskaza unutar bošnjačkog naroda, koliko je to moguće, svjesno artikulirala, potrebni su organizirani intelektualni napori, odnosno potrebno je djelovanje i prisustvo Bošnjačke zajednice kulture.

Svjesni takvog poslanja, a na osnovi uvjerenja da je mreža organiziranja održivih jedinica – odbora, unutar Bosne i Hercegovine, izuzev pojedinih područja Republike Srpske, dobrahno završena, potaknuti i povećanjem demokratizacije bosanskohercegovačkog okruženja i većih mogućnosti za ostvarivanje individualnih i kolektivnih prava, djelatnici "Preporoda" na razini vodstva prišli su širenju mreže aktivnosti izvan Bosne i Hercegovine. Tako je u proteklim mjesecima

obnovljen nekad postojeći Odbor u Novom Pazaru, čije vodstvo je dodijeljeno grupi mladih književnika i umjetnika; osnovan je muslimanski kulturni centar u Subotici sa statusom kolektivnog člana kao dio "Preporodovih" usmjerenja i pomoći; utemeljen je Inicijativni odbor u Ljubljani (R Slovenija), gdje se uskoro očekuje formiranje društva; u toku je formiranje Inicijativnog odbora u Prizrenu (Kosovo); kadrovski je pomognut Odbor u Splitu, a skoro je obilježena sedamdesetogodišnjica "Preporoda" u Dubrovniku, što je vodstvo iz Sarajeva, također, programski i kadrovski pomoglo. Jednom riječju, ovim i budućim aktivnostima uspostavljaju se pretpostavke da se Bošnjaci kroz instituciju BZK "Preporod" povežu na razini nacionalne kulture i identiteta, te da tako na najbolji način ponovno zadobiju, čuvaju i zajednički razvijaju kolektivnu samosvijest.

Ovim putem bi autohtone bošnjačke zajednice sa prostora bivše Jugoslavije uspostavile kroz "Preporod" jednu komunikacijsku mrežu, došle u poziciju razmjene kulturnih sadržaja, međusobnog upoznavanja i u nekom obliku jedinstvenog predstavljanja. U svakom slučaju, ovaj vid aktivnosti treba pospješiti sve oblike kulturnog i umjetničkog stvaralaštva pripadnika bošnjačkog naroda, doprinijeti njegovom obrazovnom i civilizacijskom napretku te humaniziranju ukupnih odnosa prema svijetu. Sva ta stvaralačka i organizacijska djelatnost značit će unutarnju zbiljsku i simboličku bošnjačku kulturnu samoidentifikaciju, budući da je to tekući proces oblikovanja i stvaranja bošnjačke kulture, a njeni učinci bit će najznačajniji temelj bošnjačkog predstavljanja drugima i svijetu.

GODIŠNJAK 2005

POLITIKA I DRUŠTVO

O antipolitici

Esad Zgodić

Fenomen *antipolitike* – a to se događa, ne samo u zemljama postsocijalističke tranzicije nego i u velikim, postindustrijskim, bogatim državama evroatlantskog svijeta koje, inače, i u društvenim znanostima, posebno u politologiji i sociologiji, te u ideološkim doktrinama i u žargonu javnog govora, deklariraju *stvarnost* aktivne, efektivne slobode u medijumu pluralističke demokratije[1] – *zaokuplja*.

Termin figurira u svakodnevnom govoru i, još više, u žargonu tekuće politike i medijske javnosti. Mada skromna, u obrisima je i *lektira* o ovoj problematici. Istina, *štiva*, uglavnom, dolaze iz književnih krugova.[2] Zanimljivo je, međutim, kako fenomen figurira i u modernoj politologiji, ali uzgred, na marginama, u kontekstima a ne u zasebnim problemskim ili tematskim sklopovima: publicistička produkcija iz politološkog diskursa zaostaje za onom koja dolazi iz diskursa književnika i književnih kritičara.

U različitim kontekstima te raznorodnim diskursima, prirodno je to, identificiramo, u sadržinskom smislu, *pluralna značenja* pojma *antipolitike*. To je, svakako, i razumljivo budući da, kao kompliciran, *fenomen antipolitike*, kao što ćemo vidjeti, nosi u sebi *raznorodne komponente* kao svoja supstancijalna određenja: pojavljuje se, zapravo, u socijalnoj empiriji u različitim okolnostima te manifestira u heterogenim aspektima, dimenzijama, svrhama, vidovima ili formama.

Ta značenja se otkrivaju ako fenomen *antipolitike* promatramo, kao što to ovdje činimo, iz *dvije perspektive*: prvo*, iz horizonta države i njenih djelatnih percepcija praktične politike* i, drugo, *iz zamišljanog i stvarnog odnosa građanskih individua prema politici*. Razumljivo, ove se perspektive isprepliću i, dodatno, u svojim mrežama osvjetljavaju dominirajuće doživljaje i zbilje antipolitike.

1 Upućujemo na djela Roberta Dahla kao svjetski najmeritornijeg tumača i zastupnika teorije pluralističke demokratije: *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999; *Dileme pluralističke demokratije*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1994; *Poliarhija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.

2 Tako, uzmimo, mađarski književnik Đerđ Konard (Gyirgy Konrad) objavljuje djelo *Antipolitika*: *srednjoevropske meditacije*, Oktoih, Podgorica, 1999. Dubravka Ugrešić publicira knjigu *Kultura laži, Antipolitički eseji*, Konzor, Zagreb. Beogradski časopis *Reč* (br. 46.) štampa tekst Jasmina Lukača "Pisanje kao antipolitika."

***

U našem uvidu, a on figurira djelomice i u žargonu svakodnevnog, no i kritičkog, znanstvenog i javnog govora, i to onda kada on zna prepoznati *antipolitički diskurs države,* pod *antipolitikom* podrazumijevamo, prije svega, *tekuću državnu politiku* koja u sebi nema strategijskih projekcija i koncepcijski osmišljenih vizija: ona je krajnje pragmatična i dnevno utilitarna. Kada, dakle, etablirana državna politika nema jasne državničke vizije i strategije, onda je riječ o *antipolitici* kao politici sile, sveopće demagogije i laži, politici koja, u krajnjoj liniji, ne može a da ne proizvodi državnu tragediju – razara nacionalne institucije, ugrožava duhovne i materijalne potencijale naroda, legalizira nezakonito stečenu imovinu, dopušta *vladavinu ološa* i progon najsposobnijih, osiromašuje većinu stanovništva, gubi historijske saveznike i ugled u svijetu. Sve su to, smatra se, vanjski izrazi etablirane politike kao *antipolitike*.

Tako pojmljena antipolitika u suštini je živa politika državnih struktura kao disfunkcionalna politika spram temeljnih vrijednosti, ciljeva i potreba društva. Politika se, zapravo, u ovom kontekstu, svodi na politikantstvo, dakle, formu javnog djelovanja koje prikriva i zaobilazi stvarne probleme društva, ne nudeći, pri tome, razumljivo, nikakav izlaz. Pod antipolitikom tako, podrazumijevamo, recimo to na ovaj način, ispraznu državnu politiku, politiku vještine produkcije spektakla, politiku koja se svodi na reklamu, na obrednost, na začaravanje. U takvim slučajevima antipolitičkom tretiramo onu državnu politiku koja upravo sistemom propagande i drugim ideološkim reparaturama skriva od građanstva protivrječnosti, iluzije, fantazme i idealizme svojih vlastitih programa, namjera i praksi. Njeni programski *projekti*, ako ih i posjeduje, duboko su antipolitički, budući da su mimikrirajuće nerealni, da proizvode iluzije i obmane i da, na taj način, tjeraju ljude od politike, proizvode tegobne averzije i nesnosne alergije prema političkom angažmanu. Tu se, u ovom kontekstu, antipolitika, zapravo, izjednačava sa politikom kao *porokom*, kao *opijumom za narod*. Ono svođenje politike na reklamu, na spektakl, na ritualitet, ono prikrivanje unutarnjih protivrječnosti vladajuće politike za svoju konzekvencu ima oblikovanje društva kao društva bez prozirnosti: ono je, sa svojim dominirajućim procesima, odnosima, ustanovama i superiornim akterima, samo prividno transparentno ili providno a, istodobno, u osnovi izloženo je antipolitici kao vlastodržačkoj manipulaciji.

Prema tome, *državna politika kao antipolitika*, i kao sistemski, a ne akcidentalni ili incidentni, način proizvodnje masovnih iluzija s kojim se degradiraju građanske participacije u demokratskom političkom životu, sadrži u sebi razne forme *anesteziranja građanske samosvijesti* ali, potcrtajmo to, s jednom ključnom svrhom: tim metodama *onesvještavanja* ona nastoji izbrisati supstancijalne kontradiktornosti u društvenom i političkom životu, eliminirati tragove inkonzistencija u svojim političkim programima, obmanuti javnost nekom beskonfliktnom, uglađenom, bezbolnom *političkom platformom* koja, kao, navodno, nešto *privlačno*, *otmjeno*, *civilizirano i građanski elegantno*, može da zadovolji *sve*, zapravo, cijelu nacionalnu ili državnu zajednicu. Ovakve iluzije, koje nisu ništa

drugo do ozbiljenje patološkog projekta antipolitičkih opsjena, u kritičkom otklonu, a ovdje ga i slijedimo, smatraju se *potkopavanjem zdravlja nacije* i *razaranjem smisla samog društvenog bivstvovanja u formu političke države*.

U tom ozbiljenju, kao glavni subjekti državne politike kao antipolitike, sudjeluju *antipolitičke elite* koje, prakticirajući fenomen *autoklijentelizma*, same sebe, na nakaradan način, regrutiraju, oblikujući ih u autokratske, nedemokratske organizacije. Pri tome se, zapaža se to, antipolitički mentalitet tih elita demagoški poziva na tzv. više vrijednosti, naprimjer, *državni razlog*, očuvanje narodnog jedinstva, nacionalno mesijanstvo, državnu misiju i sl.

***

Uz stvarno razvijeni ili prividni partijskopolitički pluralizam moguće je da se ovo ili ono društvo nađe u *pretpolitičkom stadiju*, dakle, u stanju nedovoljno demokratski diferenciranog, ustavnopravno uređenog i vrijednosno osmišljenog političkog života. Riječ je, pri tome, o *protopluralizmu* koji, mada jest u mediju multipartizma, zbiljski figurira pod presijom lične egokratije ili autokratskog režima i, pri tome, producira dekorativne i, u osnovi, instrumentalizirane činove opozicije. U takvim okolnostima *antipolitika* se manifestira kao politika hipokrizijskog okolišavanja i lukavog taktiziranja, kao politika koja, zapravo, iz svoje biti ne zna, i ne može to da zna, za konzistentne strategije. U kontekstu privida ili zbilje kavog-takvog pluralizma državna je *antipolitika* – u svom htijenju takvih privida ili stalnog okrunjavanja ili minimiziranja političke polifinije – prisiljena da se održava organizacijom histeričnih aplauza, *telegramske demokratije pristajanja*, fanatičnih aklamacija, izrežiranih referenduma, demagoških plebiscita kako bi ona – na taj način – u kozmetičkom smislu, dobila formalnu legitimacijsku podršku svojim već unaprijed donijetim odlukama. Politika antipolitičkih umijeća i jeste, zapravo, *umjetnost političkoalhemijskog kozmetiranja* svijeta socijalnog života. S tim umijećem dolazi na vidjelo još nešto: u bitna obilježja *vlastodržačke antipolitike* ulaze dekretizam i kazuizam, što se sve, na kraju, svodi na neograničeni voluntarizam i političke uzurpacije.

Zanimljivo je, dakle, da se politika može javiti kao *antipolitika* upravo u *hiperpolitiziranome* društvu, kakvo je, uzmimo uzavrelo *pretpolitičko* ili konfliktno *protupolitičko* društvo, gdje se, iz autokratskog središta moći i privatnih oaza medijskog utjecaja, faktički emanira – tvrdoglavo, no i prijeteći – živo figurirajuća logika nepolitičkog, vanpolitičkog i, na koncu, *logika* i *stvarnost antipolitike*. Naravno, sve je to, sve su te logike i prakse prekrivene prividima demokratskog i opijajuće insceniranim dekoracijama pluralističkog.

***

Iz – prelazimo na drugi, već nagoviješteni diskurs u poimanju *fenomena antipolitike* – horizonta *građanskih predstava* vladajuće politike pod antipolitikom podrazumijevamo, prije svega, *negativni, averzični stav spram politike kao takve*. Opći prezir prema politici, njenom smislu i karakteru ovdje, dakle, označavamo

kao antipolitički mentalitet: on politiku percipira i doživljava kao nešto strano i, uz to, egzemplarom zla, pokvarenosti, demagogije i opće prostitucije.

No, u jednoj svojoj *podvarijanti* antipolitičko se sadržinski reducira, ono se, primarno, sada *manifestira kao alergični odnos spram* – ne više politike kao takve – *etablirane politike*, politike koja se, dakle, događa u medijumu ustanovljenih državnih institucija vlasti, zakonodavne i egzekutivne, i drugih *uobičajenih* formi javnog života uopće te njenih posrednika kakvi su, naprimjer, stranke i parlamenti. Antipolitika se može, prema tome, definirati kao oblik *javnoga djelovanja* koje širi neraspoloženje prema *institucionaliziranoj*, oficijelnoj i legalnoj, *politici* među običnim ljudima ali, svakako, i u obrazovanoj eliti. To, izvucimo konsekvence, implicira da građanstvo i elite, zapravo, zastupajući antipolitički stav, prepuštaju društvo i državu na upravljanje poluobrazovanim, karijerizmom obuzetim, moralno dekadentnim i, uopće, na različite načine korumpiranim ljudima.

Na tragu ovog poimanja, uvodimo još jedno, politološki najmeritornije, značenje pojma antipolitika. Šta ono govori? Objašnjavajući u svakodnevnoj svijesti modernih društava raširenu fenomen *pejorativnog doživljavanja politike*, Endru Hejvud će, naprimjer, reći: "Govoreći otvoreno, na političare se često gleda kao na dvolične osobe željne vlasti, koje iza retorike o služenju javnosti i ideoloških uverenja prikrivaju lične ambicije. Ovakvo viđenje pogotovo je postalo uobičajeno u savremenom periodu, kada je povećano prisustvo u medijima jasnije iznelo na videlo slučajeve korupcije i nepoštenja, doprinoseći usponu antipolitike. Odbijanje ljudi da učestvuju u mehanizmu konvencionalnog političkog života proističe iz viđenja politike kao samoslužeće, dvolične i neprincipijelne delatnosti, koje se iskazuju uvredljivim frazama kao što su 'kancelarijska politika' i 'politiziranje'."[3] Rezimirajući prethodne uvide, Hejvud kaže: "Antipolitika: Razočarenje formalnim i ustanovljenim političkim procesima koje se iskazuje u neučestvovanju, podršci antisistemskim partijama i primeni direktne akcije."[4]

U skladu sa ovim shvatanjem *antipolitike*, Hejvud govori i o fenomenu, označava ga tako, *antipartijske politike*. Identificirajući *krizu partija* i *partijskih politika* u modernom vremenu, krizu koja se manifestira u smanjivanju partijskog članstva, topljenju odanosti i stabilne privrženosti partijama i, uopće, u slabljenju partijskih identifikacija, on će upravo nastanak *antipolitike* dovesti u vezu s ovom krizom. Otuda će pisati: "Uporedo s tim promenama, očigledan je nastanak takozvane antipolitike: uspon političkih pokreta i organizacija kojima je jedino zajedničko mržnja prema tradicionalnim centrima moći i suprotstavljanje postojećim vladajućim partijama. …Uspon novih društvenih pokreta… kao što su ženski, mirovni i ekološki pokret, deo su iste političke pojave. Štaviše, i kada iskazuju svoje poglede putem partijske organizacije, kao u slučaju zelenih, ovi pokreti teže da zadrže imidž antipartijskih partija."[5] Rekapitulirajući svoj uvid u ovaj fenomen akcentira: "Antipartijske partije: partije čiji je cilj potkopavanje tradicio-

3 Endru Hejvud, *Politika*, CLIO, Beograd, 2004, str. 18.
4 Cit. djelo, str. 19.
5 Cit. djelo, str. 19.

nalne partijske politike odbacivanjem parlamentarnih sporazuma i stavljanjem naglaska na mobilizaciju naroda."[6]

Da ovakvo poimanje antipolitike stvarno figurira, pokazat ćemo na jednom primjeru. Zastupa ga, uzmimo, Alain Badiou, francuski filozof konzistentno žive *lijeve orijentacije*. Svoju političku poziciju definira sa tri ključne komponente. Napuštajući marksističko shvatanje o odumiranju države, sada slijedi, umjesto politike protiv države, politiku produkcije uslova koji će prisiliti državu da vodi drugačiju politiku. Uvjeren, nadalje, da marksistički pojam klase više ne figurira, koncentira se na *figuru radnika* kao žarište emancipatorski orijentirane politike. I, napokon, forsira radikalno antistranački stav: političke partije nisu, tvrdi on, više adekvatan, racionalan i produktivan medij političkog angažmana. Definira, dakle, pledira i sam prakticira politiku izvan i neovisno od političkih partija.[7]

No, taj odnos građanski a antipolitički intoniran odnos spram partija može biti i nešto složeniji.[8]

Ostaje da figurira pojam *antipolitički civili* pod kojim se, dakle, podrazumijevaju građani koji ne žele sudjelovati u politici putem medija etabliranih institucija demokratije. Riječ je, dakle, o onom dijelu građanstva koje je spremno, hoće to osviješteno, da se na vaninstitucionalnoj sceni politički angažira u mjeri u kojoj instalirana vlast provodi politiku zaludivanja, nemira, dekadencije i, uopće, politiku koja dovodi u opasnost stabilan, miran, uređen život.

S druge strane, unutar tako pojmljenog *antipolitičkog* građanstva i u nekim osebujnim konstelacijama – figurira i onaj njegov dio koji, istina, svoj javni angažman ne želi da veže za političke partije, ali kada im one pruže, naprimjer u izbornom procesu, podršku, onda ono, to građanstvo, po pravilu, takvu podršku prihvata insistirajući verbalno i hipotetički: ukoliko građanski kandidat bude izabran, partije neće imati *pravo* da se *miješaju* u njegovu parlamentarnu politiku. Otuda se ovaj vid građanskog antipolitičkog mentaliteta ponajviše javlja u retorici u doba izbora. Ta građanska opcija je, smatraju kritičari, u suštini prooficijelna: mnogi ljudi sudjeluju u izborima a govore protiv političara pa tako iznevjeravaju, navodnu, izvornu bit *antipolitičke civilnosti*. No, ovdje se pojavljuju i *dvostruke relacije* u odnosu prema strankama: javlja se politički akitivizam koji oblikuje jake *antistranačke tipove vođenja politike* a, s druge strane, dijelom se *antistranački model politike* probija te instalira u same stranke u vidu tzv. nestranačkih ili nezavisnih kandidata na izbornim listama.

Na djelu je, dakle, *zbrka*: dolazi ona iz utrobe samog civilnog društva sa nerazlikovanjem granica između *vlastodržačke politike* i *autentične antipolitike*. Kao njena konskvencija, te konfuzije, po pravilu, stradaju, prije svega, državne institucije, derogiraju se pravo i zakoni a kriminalistička elita *dolazi na svoje*.

6 Cit. djelo, str. 496.

7 Sublimiran prikaz prema intervjuu A. Badioua datog Peteru Hallwardu, prvi put publiciran 1998. a potom i 2002. godine u Londonu, u časopisu *Tvrđa*, br. 1 do 2, 2003, str. 13-17.

8 O ovim vezama i odnosima, posebno u kontekstu preoblikovanja profila političkih partija, prije svega u zapadnoevropskom ambijentu, vidjeti u: Klaus von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2002.

Javnost, dakle, postoji ali ne zna suštinski razlikovati *etabliranu politiku* i *izvornu antipolitiku*. To ona nije u stanju činiti i zbog toga što *službena politika*, nemajući pozitivni ekonomski, politički i kulturni program niti jasno i razgovijetno osmišljenu državnu strategiju, cijelim društvom *raspršava otrovne ujede* demagogija, zastiranja i manipulacija: javnost je, u tom kontekstu, uveliko osakaćena ili onemogućena u njegovanju i aplikaciji vlastite *rasudne moći*.

U takvom ambijentu *antipolitika* dobija svoj još jedan važan aspekt: ona je, posredovana *artificijelno invalidiziranom* javnošću, totalni raspad smisla i odgovornosti u politici, ona je, prema tome, zagađenje anarhijom svakodnevnog života građana i to, prije svega, u aranžmanu etablirane vlasti, ona je izraz i potvrda različitih oblika degradacije same vlasti, ona je, antipolitika, njeno, na djelu vidljivo, pretvaranje u manipulativnu tehniku, u samosvrhu, u *makijavelističku brigu* o tome kako doći i kako se održati na vlastodržačkom tronu. Antipolitičkim se, otuda, smatra fascinacija takvom državom i fanatična *zaljubljenost* u takvu vlast, dakle, vlast koja je sama sebi svrha. Kritička, libertanski orijentirana svijest jedinu spasonosnu alternativu takvom političkom miljeu – vidi u antipolitici kao *građanskoj antipolitici*. Otuda, ona, ta svijest, u afirmaciji civilnog društva vidi produktivni izlaz: ono se treba izboriti zato da nadzire i kritizira ili mijenja vlast, da bude njena permanentna moralna i politička korekcija te da se, bez kolebanja ili paktiranja, suprotstavlja svim vidovima reduciranja izvorne biti politike te mnogostrukim likovima njenog pervertiranja.

***

Vodeće zamisli antipolitike kao djelovanja građanstva izvan institucija države hoće, zapravo, reći, na jednoj strani, kako je antipolitički mentalitet proizvod, prije svega, *urbanog duha* koji oblikuje i producira civilno društvo, društvo koje po svojoj *definiciji* treba biti usmjereno ka antipolitičkom angažmanu u smislu suprotstavljanja etabliranoj politici i vlasti i, na drugoj strani, *kako bez istinske uzajamne napetosti i antinomija između političkoga građanstva i etablirane politike* nema, ustvari, istinske demokratije. Unutar tih antinomija, angažman unutar polja civilnog društva, tvrdi se, sastavni je dio strategije antipolitike koja se ovdje, u ovom kontekstu, poima kao način radikalne delegitimizacije postojećeg, vladajućeg režima vlasti. Aktivno građansko učešće u civilnom društvu, inače, sastavljenom od mnogobrojnih asocijacija okupljenih oko ethosa autonomije, smatra se u ovom diskursu, predstavlja superiorni način angažmana u odnosu na ono građanstvo koje je vezano za državu, odnosno njene ustanove kakve su, uzmimo, partije i parlamenti. Antipolitičkim se u ovom kontekstu, dakle, smatra vaninstitucionalno no i kritičko, ali ne i *radikalno-prevratničko*, odnosno *revolucionarno*, oponiranje oficijelnim institucijama demokratije. Polazeći od uvida da su, prije svega, velike i bogate moderne države stjecište bezgranične anonimne moći, prostor pandemije birokratske rigidnosti, prostor uveliko ispražnjen od stvarnih demokratskih sadržaja, to se onda, u kritičkom diskursu, i smatra da antipolitika kao forma građanskog angažmana jeste istinski, alternativni prostor

koji omogućava i afirmaciju civilnog društva, ali i kritičku korekciju službenih institucija vlasti.

Zato tu i odzvanja nešto *paradoksalno*: aktivizam koji nastaje iz *građanske mržnje prema politici*, ovdje prvobitno označen kao antipolitika, dovodi do pozitivnih demokratsko-političkih uvida i pomaka: dovodi on, naprimjer, u pitanje vladajuće samozadovoljstvo postignućem demokratije, otvara prostore reinterpretaciji svrha postojećih institucija, prevenira zloupotrebe politike kroz različite oblike vaninstitucionalne, individualne ili asocijativne, participacije u javnom životu i sl.

***

Iz prezentiranih uvida proizlazi kako je potrebno razlikovati *dva poimanja antipolitike*. Jedno je ono koje propagira negaciju politike kao takve, dakle, poriče racionalnu svrhovitost političkih djelatnosti te, otuda, završava u totalnoj ignoranciji smisla političkog angažmana. A drugo je ono koje govori kako nije riječ o averziji prema politici kao takvoj nego o *antipolitici* kao prostoru vaninstitucionalnog opozicionog djelovanja, kao prostoru transoficijelnih disidentskih revolta i kritika, kao prostoru neprestanog, slobodnog propitivanja etabliranih institucija vlasti, politike i demokratije. Budući da može, u našoj percepciji, predstavljati upravo sublimacijski izraz tako pojmljene antipolitike, dakle, kao politike *antipolitičkog građanstva*, odjekuje, mada se upućuje demokratskoj javnosti Hrvatske i Bosne i Hercegovine, *univerzalnošću upozorenje* i *poziv*: ovdje je " ...najviše potrebna antipolitika, u starom disidentskom smislu riječi. Antipolitika znači zagovaranje istine u vremenu laži i poštenja u vremenu korupcije. Iz takve antipolitike, testirane kroz javne forume i djelo uspravnih ličnosti, izrast će i prave političke opcije, najprikladnije za ovo podneblje."[9]

No, tu je, istovremeno, i prostor za druge zadaće: u domen antipolitike spada, naprimjer, i prevladavanje rastućeg trenda političke pasivizacije građanstva, anuliranje izvorišta njihovog dekuražiranja za bilo kakav slobodni, vanjski, produktivni politički aktivitet, uključivši i ono dekuražiranje kome *naruku ide* proizvodnja ideoloških prisila s kojima se ljudi, i ne znajući za njihovo porijeklo i ne osjećajući njihovu egzistenciju, u potpunosti okreću ka onom svom unutarnjem, intimnom, egoističnom, narcističkom i sl. Detektirati takva izvorišta i raditi na njihovom anuliranju, *tako to razumiju sami protagonisti antipolitičkog diskursa*, jeste, dakle, jedna od relevantnih svrha antipolitičkih angažmana.

***

Na drugoj strani, *ukažimo na još jednu dimenziju u poimanjima antipolitike*, govori se o fenomenu *antipolitičke politike* onda kada se pod njom, tom politikom, podrazumijeva insistiranje na povratku ka izvornom ethosu političkog i samom životnom svijetu – tom istinskom temelju i osnovi oblikovanja politike koja će, a to joj je i esencijalna svrha, biti u dosluhu sa dostojanstvom čovjeka, njegovim

9 Ivo Banac, "Intervju", Dnevni avaz, Sarajevo, 15. 02. 2003.

slobodama i pravima. Pri tome se, u ovom diskursu, respektira polifonijski karakter svijeta te smatra da se svijet ne može promatrati u ovoj ili onoj *boji*, u ovom ili onom *tonu*, u ovoj ili onoj *formuli* ili *maksimi* ili pod znakom ovog ili onog, uz to i apsolutiziranog, svjetonazora. Otuda se, formulirajmo to tako, upravo *mišljenje kroz prizmu svjetonazorske i političke polifonije i definira kao antipolitičko*.

U ovakvo pojmljenoj antipolitici, a ovdje osobno slijedimo intencije takvog shvatanja, vide se temeljne pretpostavke općih promjena u modernom svijetu koje mogu izvesti samo oni ljudi, i njhove asocijacije, koji nisu opterećeni etabliranim politikama i tradicionalnim vrijednostima, ljudi koji su spremni na nova učenja, nova znanja, nove komunikacije i nove refleksije o emancipaciji ljudstva. No, sa stanovišta oficijelne politike to je nešto *opasno*: ona se, zato, *rigorozno obračunava* sa dijelovima građanstva koji se upuštaju u to i tako shvaćeno *antipolitičko*, i to fobično i stvarno sankcionirajuće tretirajući ga, pri tome, političkim fantazijama, političkom neozbiljnošću, nečim imaginativnim a, onda, i *subverzivnim*. Skrećući sredstvima manipulacije javnu pažnju sa vlastite djelatnosti kao pervertirano antipolitičke, država, njeni doktrinari i ideolozi u širenju antipolitičkog raspoloženja među običnim ljudima, kao i u obrazovnoj eliti, anatemizirajuće vide žarišta ugrožavanja samog nacionalnog i državnog opstanka te opasnog remećenja društvenih odnosa i njihovih uobičajenih ustanova. Uz to, valja to primijetiti, *antipolitičko* što se hoće oformiti i učvrstiti pozivima i djelatnošću kritičke inteligencije obavezno se, imperativno, bučno i sa zastrašivanjem, proglašava jednom vrstom izdaje njihove nacionalne misije.

***

Hiperpolitizirano društvo je, između ostalog, ono društvo koje masovno živi od *mnogolikog populizma*, prožeto ili obuzeto, dakle, privlačnostima zavodljive politike *narodnjaštva*. I ove fenomene-pojmove vežemo za *antipolitiku*. O čemu se, zapravo, u tim vezama radi i mogu li se u njima prepoznati, u odnosu na već prezentirana, i neka nova značenja u javnoj upotrebi *termina* i pojma *antipolitike*?

U kontekstu *normalnih prilika*, populizam i narodnjaštvo postaju benigno antipolitički onda kada su izraz nezadovoljstva građana tekućim socijalnim i političkim stanjem: antipolitika je, dakle, smatra se u ovoj predstavi, oblik artikulacije tog nezadovoljstva i populistički protest spram stagnacije ili opće dekadencije socijalne solidarnosti, ekonomske pravde i demokratije uopće.

U drugačijim historijskim okolnostima antipolitički jesu procesi i djelatnosti što se događaju u društvu koje se još nije konstituiralo kao strukturirana i sređena politička zajednica ili je, pak, to društvo sebe, naknadno, dovelo u neki oblik *izvanrednog stanja*, te se tako samo sunovratilo u pretpolitičko, odnosno antipolitičko stanje. U takvim okolnostima kao antipolitički se pojavljuju, prije svega, populistički, narodnjački masovni mentaliteti i praktični pokreti: doba je antipolitike, doba je sladunjavog zaludivanja populusa, ushićenih masovnih narkoza, opće deindividualizacije, začaravanja vidokruga te, na kraju, *pretvaranja potencijalnog demosa u razdraženi, agresivni vulgus*. Tako pojmljena i praktcirana antipolitika, u predstavama njenih protagonista, jeste iznuđeni, no i jedino

produktivni način *prelaska* iz *pretpolitičkog*, *izvanrednog stanja* u društveno stanje sveopće *umne sređenosti*: uzavreli populizam je, tako, sredstvo a, navodno, žuđena racionalna politička konstitucija države jeste konačni cilj antipolitičkih aktiviteta.

U još specifičnijim, *izvanrednijim* historijskim kontekstima, gubeći svoju naivnost ili benignost, fenomeni populizma, narodnjaštva, masovnih pokreta i tribalizma mogu se, međutim, shvatiti kao *antipolitički* u *drugačijem smislu*: sasvim *antigrađanski*, necivilno, antidemokratski i protuhumanistički tada su forme i načini vaninstitucionalne, *parapolitičke* borbe za *vlast*, prave, pa i surovim nasiljem prakticirane, borbe koju najčešće, u novijoj historiji, sa respektirajućim dosezima, provode socijalni akteri ideologije, mitologije i politike *nacionalizma*. Dakle, antipolitički diskurs u javnom životu, apostrofirajmo to, podrazumijeva i oblikovanje svojevrsne antigrađanske populističke političke kulture u čijem mediju, onda, nacionalizam, naprimjer, želi postići dominaciju u svakodnevnom životu i prisiliti, vlastitom snagom već oblikujući, *nacionalni vulgus* na politizaciju u skladu sa svojim političkim vrijednostima i svjetonazorskim orijentacijama. No, čini to s *markantnom svrhom*: sa razine svakodnevnog života hoće u ono više, u *svetu* sferu državne moći i vlasti pa, otuda, u ovom kontekstu, populizam kao *antipolitičko*, definirajmo to tako, označava političku strategiju za iracionalnu, masovnu, zaludujuću mobilizaciju ljudi do kraja samoreduciranih na oskudni, osiromašeni i primitivni nacionalitet, ali motiviranu *hegemonijskim interesima*, dakle, nastojanjem da se postigne i, ako se u tome uspije, očuva *vlastodržačka* politička hegemonija kako nad *vlastitim* nacionalne države, tako i nad onim *stranim*, onim *Drugim* i onda kada je *ono* unutar države, pa tada govorimo o *unutrašnjem državnom nacionalizmu*, i onda kad je ono *izvanjsko* pa, onda, govorimo o *militarističkom*, *proratnom državnom pa i genocidnom imperijalizmu*.

Recimo, kad već spominjemo ono *Drugo*, i to da *antipolitički* populistički aktivitet u narodnjačkim pokretima u bitnome karakterizira, i po tome je prepoznatljiv, jedna agresivna, u osnovi rasistička, diferencija građana, uzmimo, na *pristojne*, *marljive*, *odane*, *kulturne* i one *Druge* – po pravilu, *strance* ili, pak, obezličene i obezvrijeđene pripadnike *susjednih nacija* – koji se fanatično predstavljaju i doživljavaju u do kraja negativnoj ikonografiji, a to se predstavljanje može s pravom shvatiti i kao *nužni proizvod morbidne sklonosti nacionalističkog mentaliteta ka totalnoj ali i halucinantnoj i bestidnoj dehumanizaciji Drugog*. Ta sklonost, onda, participira kao važna *motivacijska poluga* ili *užarena pogonska energija* u psihološkoj pripremi *nacionalnog vulgusa* za *oduševljenu*, *herojsku*, *epsku*, *nacionalno uzvišenu*, halucinira vjerujući i umišlja sve to taj *sirovi* i *surovi vulgaritet*, recepciju kako unutardržavnog nacionalizma, tako i državnog imperijalizma.

***

No, ovdje, u kontekstu *završnih refleksija*, vratimo se Hejvudu: začuđujući su, recimo to tako, njegovi zaključci: *antipolitički stav* se ovdje pripisuje, prvenstveno, građanima i društvenim pokretima koje oni oblikuju a ne političarima, mada ga oni uzrokuju. Antipolitika je, faktički, pojmljena kao ignorirajući, antagonistički

odnos građanstva prema etabliranim političkim djelatnostima i institucijama a ne kao produkcija, političara, mada taj odnos oni determinirajuće posreduju.

Ne poričemo da se fenomen antipolitike može i ovako poimati. U našim uvidima, međutim, važnije je, ipak, pojam *antipolitike* definirati kao pojam koji označava pojave u vezi sa trivijalnim običajnostima političara: oni su, sa svojim *političkim ethosom*, zapravo, u pervertiranoj zbilji – *subjekti antipolitike*. Oni su ti koji svojom djelatnošću ne prakticiraju *služenje*, recimo to u konvencionalnom smislu*, općem dobru te regulaciji društvenih konflikata i pluralnih neravnoteža u javnom interesu zajednice kao cjeline*. Izdaju, dakle, iznevjeravajući ga, taj *smisao politike* te, zapravo, prakticiraju *antipolitiku* – i kao antipolitički mentalitet i kao antipolitičku djelatnost.

Prema tome, *pod antipolitikom podrazumijevamo praktične djelatnosti politike i političara koje iznevjeravaju, pervertiraju i, na koncu, destruiraju izvorno značenje*, tako ga ovdje poimamo, *politike kao djelatnost na stvari općeg, javnog dobra*. No, i tako pojmljena antipolitika je, možda i paradoksalno, ustvari, politika: antipolitičko ponašanje u modernom vremenu je, zapravo, jedan od likova same politike.

Na prezentirano poimanje *zbilje antipolitike* građani mogu, iskustveno se to demonstrira, reagirati na pluralne načine. Prije bi se, primijetimo kritički, ono što Hejvud u tim reakcijama naziva antipolitičkim stavom ili antipolitičkim mentalitetom građana te socijalnih pokreta u kojima, ovako ili onako, participiraju, moglo nazvati *političkom melanholijom* i *političkom apatijom*.[10]

Riječ je o stanjima, manje ili više akcidentalnim, anomičnim, zapravo izvana iznuđenim ili, u diskursu socijalno producirane, odnosno ovom ili onom socijalizacijom proizvedene karakterologije promatrano, trajnijim, introspektivno prisvojenim – kada se individue kao građani, ustvari, pasivno, kontemplativno odnose spram tradicionalnih, konvencionalnih, etabliranih struktura i institucija politike, ili – kada je riječ o aktivnom odbijanju etablirane politike kao žarišta antipolitike – *vaninstitucionalnim angažmanom civilnog društva* koji, u mnogim slučajevima, upravo tvori ono *izvorno političko* i koji se nikako ne može pojmiti kao antipolitički, ukoliko se ne pojmi, kako se to i čini u konzervativnom mišljenju, kao antirežimski, što on, po pravilu, nije niti mora biti.

***

Odmah se, međutim, u kontekstu ovih tematskih refleksija, postavlja pitanje: da li u modernim društvima, pogotovo u velikim, prostorno, ekonomski i vojno moćnim, pluralističkim demokratijama postoji uopće nešto što bi se moglo nazvati kao *javno dobro*, odnosno kao interes cjeline, kao zajedničke svrhe? Razgovijetno je: *osporava se i sama ideja općeg dobra*. U tome superiorno prednjače doktrinarno meritorni doktrinarni zastupnici neoliberalizma: odbacuju i samu zamisao o mogućnosti definicije i, u skladu s tim, zbiljskog figuriranja ideje javnog dobra

10 Sintagma *politička melanholija* nalazi se, naprimjer, u: Džon Kin, *Civilno društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, str. 80-82.

i zajedničkih svrha. Tu fiktivnu zamisao nazivaju, navodno, antidemokratski insipiranom – *teleokratijom*. Dok se unutar umjerenijih neoliberalističkih orijentacija još i govori o kakvom-takvom *općem doboru*, u radikalnijoj verziji neoliberalizma, kakvu zastupa Hayek, o njemu se uopće i ne može govoriti, ono u društvenoj zbilji, zapravo, ne postoji. Rezimirajući njegovo mišljenje o *općem dobru* ili *zajedničkim svrhama*, Plant piše: " …u spontanom poretku potrebna su osnovna pravila ponašanja koja će osigurati okvir u kojemu pojedinci teže svojim vlastitim svrhama. Spontani poredak mora razviti pravila ponašanja koja moraju progresivno odbacivati svoju ovisnost o konkretnim svrhama, i on takav skup nesvrsnih pravila zove *nomokratijom*. Zajedničko dobro slobodnog i spontanog poretka ne sastoji se u nekoj općeprihvaćenoj svrsi, jednostavno stoga što, kao posljedica modernosti ili civilizacije, takve svrhe o kojima postoji sveopća suglasnost, ne postoje. Naprotiv, u slobodnom se društvu opće dobro u načelu sastoji od olakšavanja težnji za nepoznatim individualnim svrhama. To zajedničko dobro sastoji se u vladavini."[11]

Kako u naš tematski okvir ne ulaze zasebne refleksije o problematici *javnog dobra* u modernoj politologiji i političkoj filozofiji, *ostanimo na ovoj ilustraciji* radikalnoliberalističkog poricanja ideje *općeg dobra* i ovdje tek recimo: ako se, pretpostavimo to za trenutak, i ne može, kako to tvrde *neoliberalisti*, govoriti u sadržinskom smislu o *općem dobru*, da, dakle, društva nisu nikakvi holistički identiteti ili kolektivne ličnosti pa se, otuda, i ne mogu, u beskraju interesa svojih članova, prepoznati i formulirati zajedničke svrhe, ipak, na kraju ostaje nešto zajedničko kao javno dobro: *opći interes svih članova društva da se osigura reprodukcija društva kao takvog, reprodukcija koja je pretpostavka samog njihovog opstanka.* Bez politike društva bi se raspala na tlu unutrašnjih antagonizama i beskrajnih konflikata između parcijalnih interesnih konstelacija. A politika, ovdje u najopćenitijem smislu promatrano, i jest djelatnost na javnom dobru pojmljenom, u krajnjem slučaju, u tom smislu – dakle, kao djelatnost na reprodukciji društva-države kao cjeline, kako se ono ne bi raspalo u vrevi sukobljenih, što, možda, i *prirodnih* te još više *socijalno produciranih*, neprijateljskih interesa ili u sudaru sa vanjskim prijetnjama, a građani izgubili egzistencijalne premise vlastitog bivstvovanja.

Dakle, i kad govorimo o javnim svrhama u ovom redukcionističkom smislu, one, zapravo, i dalje pripadaju *svijetu općeg dobra* a politiku koja iznevjerava angažman na njegovom osiguranju ovdje definiramo kao *antipolitiku*. U ovom smislu, neoliberalistička doktrina – zakazuje. Ne postoji u stvarnosti modernih demokratija režim *čiste nomokratije*: u njemu uvijek, bar u redukcionističkom smislu, moraju postojati i *živi vidovi teleokratije* oko koje se politika mora angažirati.

11 Raymond Plant, *Savremena politička misao*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002, str. 101.

Etnopolitičko koloniziranje RTVBiH

Nermina Šačić

Ljudi će biti i ostati na ispravnom putu sve dok budu uzimali znanje i praksu od Poslanikovih ashaba, i od učenih ljudi, ali kada im znanje počne dolaziti od neukih, čiji su hirovi, nahođenja i stremljenja razjedinjeni, onda će biti upropašteni

(Hadis)[1]

Gotovo da nema politike (stranačke, nacionalne, državne) koja ne želi da ima kontrolu nad medijima. U savremenom svijetu, želje za dominacijom nad medijima sve više imaju velike privredne korporacije, i tako slogan "ko ima informaciju, ima i vlast" nikad ne prestaje biti aktualan.

Otvorena cenzura nije nepoznanica ni u liberalnim demokratijama, samo se ona nameće pod izgovorom zaštite 'državne i nacionalne sigurnosti'. Jedan od velikih kritičara zapadnih medija Noam Chomsky u brojnim svojim radovima polazi od toga da su "sve vijesti u Americi prije svega propaganda". Ovakve stavove utemeljuje kritički promišljajući američku industriju za odnose s javnošću, jednu, kako kaže, sofisticiranu industriju koja je "dizajnirala povijesne činjenice tako da one služe državnoj politici".[2] Chomsky je kritički raspoložen i prema slavnom američkom novinaru, autoru knjige *Public Opinion,* Walteru Lippmannu i njegovom čuvenom stavu iz 1921. godine da "umijeće demokratije zahtijeva izradu pristanka", što za Chomskog predstavlja još jedan orwelovski izraz koji u biti znači kontrolu mišljenja. S tim u vezi, kaže, "ideja je bila da država koja ne može kontrolirati ljude silom kontrolira ljudske misli"[3], a one se kontrolišu 'stvaranjem iluzije o vođenju diskusije' koja ostaje unutar granica gdje obje strane prihvataju određene pretpostavke o vođenju diskusije, koja je, ustvari, propagandni sistem. Njega čine novinari, akademici, učitelji, stručnjaci za odnose s javnošću, te cijela

1 Ovaj hadis prenose Ibnul Mubarak u *Zuhdu*, str. 281, Et-Taberani u *Kebiru* i *El-eusatu* i Abdurezak u *El-Musanifu* 11/346.

2 Noam Chomsky**,** *Mediji, propaganda i sistem*, Čvorak, Zagreb, 2002, str. 41.

3 Ibid., str. 42.

mreža ljudi koja ima "institucionalni zadatak stvaranja vjerovanja koje osigurava djelotvorno upravljanje pristankom".[4] U tom procesu, kaže Chomsky, značajnu ulogu imaju i mediji koji nastoje zadržati intiman odnos s državnom moći, jer oni žele saznati tajne informacije, žele biti pozvani na press konferenciju, žele poznanstva sa državnim službenicima, i kako bi imali intimne odnose sa svojim izvorima, oni moraju "igrati igru koja podrazumijeva laganje i služenje državi u formi aparata za dezinformacije".[5] Ono što nedostaje u radovima Chomskog jeste nedovoljno razlikovanje pristanka i pritiska. Pristanak može biti isto što i sugestija, upozorava J. Street i on nije isto što i pritisak. Streeta, inače, više brine moć unutar same medijske kuće. Novinari koji su u vrtlogu interesa vlasti i kapitala postaju "poslušni psići u krilu interesnih grupa, a ne čuvari općeg interesa".[6]

Savremena teorija medija govori o tri oblika moći koja vezuju medije i politiku. To su: a) *diskurzivna moć*; b) *moć pristupa* i c) *moć resursa*. U prvom slučaju mediji imaju moć da favoriziraju, nameću ili sugeriraju određeni diskurs ili slike svijeta kroz različite programske sadržaje koji ne moraju nužno spadati u red informativnih i obrazovanih programskih sadržaja. Moć pristupa nije samo pitanje zastupljenosti interesa, nego i fizičkih preduvjeta, te moć resursa gdje se govori o odnosu vladajuće i medijske industrije – odnosno o utjecaju medijskih konglomerata na postupke vlada i država. "Taj oblik moći prepoznaje pregovaračku moć medijskih konglomerata u poslovima s nacionalnim vladama i drugim agencijama…".[7]

U modernim državama mediji se smatraju važnim instrumentom/kanalom komunikacije bez kojeg se ne može voditi politička rasprava. Liberalna teorija medija eksplicite zahtijeva što veće udaljenje između medija i vlade. Štaviše, vladi se zabranjuje da se miješa u izradu i sadržaj programa na radiju i televiziji, i novinama. Međutim, nju također niko ne može spriječiti da se koristi sredstvima masovne komunikacije i tako pokuša da učestvuje u procesu obrazovanja javnog mišljenja, da biračima predstavi svoje programe, ali samo kao ravnopravan član sa ostalim strankama i subjektima koji učestvuju u cjelokupnom procesu. Niko ne smije imati posebna prava. Preporučuje se da svako izvještavanje o vladi kao poziciji, prati mogućnost reakcije opozicije. Ipak, apstinencija vlade od kontrole medija nije u potpunosti zagarantovana. "Javne instance moraju osigurati da se u društvenoj oblasti ne razviju monopoli kontrole javnog mišljenja" jer nemaju svi jednak pristup sredstvima masovne komunikacije. Mnogo je teže spriječiti monopol u oblasti radija i televizije upravo zbog kapitala i tehničkih uslova koji su potrebni za pokretanje ovih medija. Zbog toga elektronske medije prate određeni zakonski uslovi poput onog da sva mišljenja koja zastupaju određene skupine prisutne u društvu moraju imati jednak pristup elektronskim medijima i mogućnost obraćanja javnosti. Da li je to uvijek tako?

4 Ibid., str. 45.
5 Ibid., str. 46.
6 John Street**,** *Masovni mediji, politika i demokracija*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003, str. 146.
7 Ibid., str. 199.

Imajući u vidu *nivo demokratizacije* na balkanskim prostorima, nimalo ne čudi što su prethodni, ali i novi režimi htjeli, i mahom uspjeli, da kontrolišu mas-medije. U tom kontekstu, uopće ne iznenađuje činjenica da je i u Bosni i Hercegovini paralelno sa srpskom i hrvatskom, i bošnjačka politika htjela (bilo bi i nelogično da nije), i još uvijek pokušava kontrolirati medije. Međutim, začuđuje što 10 godina nakon završetka rata nije svjesna da se *pretpostavke* za tu tzv. *kontrolu* ne mogu graditi na način kako su to radile susjedne nam države, dakle po principu pritiska a ne pristanka.

Prije nego što kažem kakve je sve posljedice mogla, i još može izazvati 'etnopolitička kontrola medija' (koja je omogućena, između ostalog, i donošenjem Zakona o JSRTVBiH[8]), osvrnut ću se na *pozicije* stvaranja bosanskohercegovačke masmedijalne politike u posljednjih 20 godina.

Predmet mog razmatranja zahtijeva i kraću analizu medija iz dviju susjednih zemalja (Srbije i Hrvatske), koji su u velikoj mjeri "govorom mržnje" bili (sa)učesnici i puki izvršioci nacionalističkih politika na ovim prostorima, i koji su u znatnoj mjeri doprinijeli razbuktavanju agresije i genocida na prostoru BiH. Iskustva su pokazala da su ti mediji bili ne samo klasično propagandno sredstvo za osvajanje vlasti, nego i najjače oružje nacionalističke mobilizacije narodnih masa na Balkanu.

Kada se radi o BiH i njihovom utjecaju, malo se zna da je ovom razbuktavanju mržnje doprinijela informativna konfiguracija sistema bivše SFRJ i *nivo izloženosti bosanskohercegovačkih građana medijima* iz susjedne Srbije i Hrvatske.[9]

Početkom osamdesetih godina 20. stoljeća, u jugoslavenskoj prijestolnici – Beogradu, zakoni o slobodi informacija (koji su korespondirali sa međunarodnim konvencijama o slobodi informacija) postaju mrtvo slovo na papiru, jer režim na čelu sa Slobodanom Miloševićem, institucije i elemente sistema informiranja Srbije stavlja u službu nacionalističkih oligarhija, s *ciljem maksimalnog educiranja mržnje* i pripreme naroda za rat i uništavanje Drugih. Slično, ali u blažoj i manje napadnoj formi događalo se i sa informacionim sistemom Hrvatske.

Pridobijanje urednika, pa i čitavih listova i kuća, Milošević je započeo sistematično odmah pošto je, s proljeća 1988. godine postao šef beogradskog partijskog komiteta. Poslije preuzimanja funkcije s lahkoćom je plasirao neke svoje akcije, posebno u tiražnoj "Politici" i "Politici exspresu".[10] Mitinzima koji su se tada održavali u "Politici" je dat veliki prostor; tekstovi su štampani sa neuobičajenom opremom, sa sugestivnim dugim naslovima; izvještaji su po pravilu

8 Zakon o Javnom radio-televizijskom sistemu BiH predvidio je postojanje jednog zajedničkog Javnog servisa BiH i dvaju entitetskih. U članu 26. (programski ciljevi) navodi se da će programi sistema: "uvažavati prava konstitutivnih naroda i ostalih i biće uređivani ravnopravno na tri službena jezika i dva pisma".

9 Zakonom o osnovama sistema javnog informisanja, Republičkim zakonom o javnom informisanju i Krivičnim zakonikom bilo je "zabranjeno izazivanje nacionalne, vjerske netrpeljivosti i podrivanje dobrih međunacionalnih odnosa"*(*podvukla N.Š). Izvor: Muhamed Nuhić, *Riječ – slika, zločin,* Press centar AR BiH, Sarajevo, 1974, str. 53-67.

10 Radivoj Cvetićanin, "Srpski mediji u antibirokratskoj revoluciji*",* u: *Rat je počeo na Maksimiru*, Media centar, Beograd, 1997, str. 59.

govorili o velikom broju učesnika na mitinzima, koji su opisivani kao izraz nezaustavive spontane narodne volje. U scenografije na mitinzima ubacivano je dosta nacionalnog kiča, nošnji, zastava, slika, karikatura, pjesmica, hljeba i pogača. Novine su bile pune hvale o takvim pokretima; 'ugroženi Srbi' držali su se u gro planu. A, "poletno opisivanje tih zbivanja bio je način sticanja legitimacije u redakcijama".[11] (podvukla N. Š).

Nakon prvih višestranačkih izbora režimi preuzimaju nadzor nad elektronskim informativnim medijima i nad određenim novinama.[12] U Srbiji taj teren bio je pripremljen veoma pažljivo i proceduralno-besprijekorno vješto. U martu mjesecu 1991. godine donijet je *Republički zakon o javnom informiranju*, a 31. jula iste godine usred eskalacije rata u Hrvatskoj, donijet je Zakon o radio-televiziji, po kojem RTS treba "da doprinosi širenju veza sa Srbima izvan Republike Srbije".[13] Samo dvije nedjelje nakon donošenja ovog Zakona, usred sezone godišnjih odmora nasilno je smijenjena kompletna rukovodeća struktura Radio Beograda (koja se nije u najmanju ruku uklapala koncepcijski u član 19. stav 9) i dovedena ona koja je spremno, kako Izvještaj Međunarodne komisije za Baklan kaže, "naštimala" megaherce na "odgovarajuću frekvenciju".[14]

Miloševićeva, ali i Tuđmanova frekvencija, nažalost, prostirale su se i izvan granica Srbije i Crne Gore.

Beogradska "Politika" je svoje mjesto našla u Bosni i Hercegovini, i to u krajevima u kojima su bili pretežno naseljeni Srbi[15], a hrvatski "Vjesnik" je imao zahvalno tržište, naročito u zapadnoj Hercegovini. Bosanskohercegovačko "Oslobođenje" imalo je tiraž oko 70.000 primjeraka koji je dobro prodavan u Sarajevu, Zenici i Travniku; u pojedinim dijelovima BiH gotovo da i nije imao prođu: Banja Luka, veliki dio Krajine, istočna Bosna, Hercegovina. O Beogradu i Zagrebu da ne govorimo. Tamo se prodavalo jedva stotinjak primjeraka, što su kupovali uglavnom Bošnjaci koji su tamo živjeli.

Vrlo slična slika uočljiva je kod radio i TV sistema. Signali radio sistema SR Srbije i SR Hrvatske pokrivali su velike dijelove BiH. Prvi program Radio Sarajeva imao je 'nečistu' frekvenciju, tako da se na području BiH ova stanica nije mogla slušati bez teškoća. TV signali Srbije pokrivali su istočnu Bosnu, dok su TV signali Hrvatske pokrivali sjevernu i zapadnu Bosnu i zapadnu Hercegovinu. Bosansko podrinje bilo je slabo pokriveno signalima TVSA.

Hrvatska je tokom agresije imala dvosmislen odnos prema BiH. U jednom periodu medijski izvještaji su neprestano forsirali tzv. Herceg Bosnu (vještačku

11 Milan Milošević, "Govor mržnje u medijima", u: *Rat je počeo na Maksimiru* (analiza pisanja "Politike" i "Borbe" 1987–1991), Media centar, Beograd, 1997, str. 54-55.

12 *Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan*, *Nedovršeni mir*, HHO za ljudska prava, Pravni centar Fod BiH, Sarajevo, 1997, str. 66.

13 Cit. djel., str. 163.

14 Cit. djel., str. 164.

15 U ovom listu pokrenuta rubrika "Odjeci i reagovanja" koja je izlazila od 1987. godine pa sve do aprila 1991. godine za koju se smatra da je bila kraljica "govora mržnje" u medijima, a samim tim i aktivni učesnik svih priprema u agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

tvorevinu HDZ-a Hrvatske i HDZ-a BiH), zatim vješto su prikrivali informacije o hrvatskim zločinima nad Bošnjacima (koji su se dogodili tokom oružanih sukoba između HVO-a i ABiH), a bijeg hrvatskih civila prikazivan je kao posljedica podmuklosti Muslimana i njihova 'fundamentalizma'. Sve do odlaska HDZ-a sa vlasti, u susjednoj državi, na HRT-u (svim programima I, II i III) informacije o vremenu ilustrirane su telopima proširene geografske karte Hrvatske, po kojoj tzv. "Herceg Bosna" pripada Hrvatskoj. Poznato je da je to bio velikohrvatski strateški cilj vlade Franje Tuđmana. Zašto navodim ove podatke? Cilj mi je reći da je ovakva konfiguracija informativnog sistema u SFRJ već tada ukazivala na *velike mogućnosti informativnog, odnosno propagandnog djelovanja informativnih sistema Srbije i Hrvatske na prostoru Bosne i Hercegovine.*

Istovremeno ovi podaci, pokazuju veoma slabu *"odbrambenu moć" informativnog sistema BiH.* Štaviše, ukazuju na dominantnost masmedijalne politike susjednih zemalja, koja je, naravno, bila identična sa političkim ciljevima Srbije i Hrvatske.

TVSA je u odnosu na TV Beograd i TV Zagreb bila u inferiornom položaju. Dok su ove dvije imale "čist" programski koncept: nacija, nacionalna država na principima prirodnog i historijskog prava uz naglašavanje neke historijske nepravde, aktualne ugroženosti, TV SA tog koncepta nije imala i nije ga ni mogla imati. Samo su narodi BiH: Bošnjaci, Srbi i Hrvati imali zajednički, državni informacioni sistem. Međutim, iskustva su pokazala da su bosanski Srbi i bosanski Hrvati bili više izloženi "svojim" *nacionalnim* informativnim sistemima, čiji su centri bili u Beogradu i Zagrebu. Bošnjaci nisu imali svoj nacionalni informacioni sistem. Na sreću jednih, a na veliko razočarenje drugih (posebno onih u političkoj vlasti), Bošnjaci su bili izloženi zajedničkom informacionom sistemu TVSA (koja će Odlukom Predsjedništva iz 1992. godine promijeniti naziv u RTV BiH), čija je uređivačka politika bila sušta suprotnost u odnosu na Zagreb i Beograd. Malo se govori, gotovo nikako, posebno u znanstvenoj literaturi, da je ova kuća u borbi protiv zala netolerancije, nacionalizma, rasizma i antisemitizma imala ogroman značaj. Mediji koji su egzistirali na području pod kontrolom Armije BiH, "nisu nastojali pridobiti javno mnijenje za sektaški nacionalizam".[16]

Nepostojanje bošnjačkog, u etničkom smislu shvaćenog nacionalnog sistema sigurno je doprinijelo političkoj socijalizaciji Bošnjaka i njihovom relativno pozitivnom odnosu prema BiH kao jedinoj domovini, u kojoj ima mjesta i za Bošnjake, i za Srbe, i za Hrvate, i za Rome, i za Slovence, i za vjernike i za nevjernike. Tomphson ističe da su "medijske institucije koje su se identifikovale sa zakonitošću, kontinuitetom i opstankom Bosne kao republike po svojoj autohtonosti bile antinacionalističke, te da su RTVSA i 'Oslobođenje' više psihološki razoružavali (pacifički djelovali) 'nego naoružavali javnosti'".[17]

Zvanična cenzura nikada nije profunkcionirala, iako je država bila u ratu. U slabosti odsustva definirane politike mediji su morali sami da se snalaze

16 Asad Nuhanović, *Fenomen javnosti*, Promocult, Sarajevo, 1998, str. 235.
17 Mark Thompson, *Kovanje rata,* Article 19, Zagreb, 1995, str. 243.

onako kako su znali i umjeli. Nije bilo organizirane državne podrške u sferi javnog informiranja. Najveći ratni period BiH nije imala čak ni ministarstvo informiranja.

Glede medijske situacije država, koju su u većini vodili "Bošnjaci" neorganizirano je nastupala. Nije bilo ni nekog zvaničnog predstavnika, portparola, u Ministarstvu vanjskih poslova, u Predsjedništvu, u Vladi i drugim mjestima. Legalna vlast u BiH jednostavno se nije mogla usaglasiti oko strateškog informativnog cilja. Istovremeno, u dijelovima Bosne i Hercegovine koje su kontrolirale srpske snage, djelovale su srpske nacionalne agencije (SRNA), srpske nacionalne novine ("Srpski glas"), srpske nacionalne televizije (SRNA i KS) i srpski radio programi. Ovi mediji isključivo su provodili politiku SDS-a obojenu mnoštvom propagande i mnoštvom dezinformacija.[18] U tzv. Herceg Bosni egzistirale su hrvatske nacionalne agencije (HABENA), štampa ("Hrvatski list"), radio (Hrvatski radio "Herceg-Bosna") i TV (Hrvatska TV Mostar). Mediji s ovih područja propagirali su program HDZBiH i HDZ-a Hrvatske, a ostali sadržaji ovih medija bili daleko od istine i realnosti na terenu. Posebno je to uočljivo tokom 1993, a i u 1994. godini. Karakteristično za ove medije je obostrano nepriznavanje legalnih institucija bosanskohercegovačkih vlasti, zatim forsiranje ideja o "velikoj Srbiji", odnosno "velikoj Hrvatskoj". Područje pod kontrolom Armije BiH kontrolirali su uglavnom mediji koji su priznavali legalne institucije vlasti, i oni nisu imali nacionalne predznake (BHPRESS – novinska agencija, RTVBiH, "Oslobođenje" i drugi).

Dok su bošnjačke strukture vlasti (zbog neznanja i neorganiziranosti) bile indolentne prema informacionim sistemima, medijska slika u dijelu pod kontrolom Armije BiH bila je primjer uspješnosti. ("Oslobođenje" je proglašeno svjetskim listom godine u 1992. godini, a TVBiH imala je veliku podršku u međunarodnim novinarskim krugovima). Počeli su da izlaze nezavisni listovi.

Dok se zapadni, civilizirani svijet zgražavao na medijsku ekspanziju govora mržnje u susjednim državama, istovremeno se divio bosanskohercegovačkim novinarima koji su trčkarali pod granatama, ginuli na repetitorima[19], radili u nevjerovatnim uslovima, pri tome ne izustujući nijedne riječi mržnje i opirući se ideološkom komadanju.

Fokus pažnje bošnjačke politike bili su etnička glasila, poput "Ljiljana" koji je imao cilj da "politički profilira bošnjačku svijest".

Kako je rat odmicao, bošnjačka politička elita shvata koliki su značaj i uloga medijskog informacionog prostora. Kontrola državne RTV pokušavala se preuzeti na različite načine. No, kako u tome nije uspjela zbog visokih profesionalnih i etičkih medijskih standarda ona će RTVBiH proglasiti "komunističkim kopiletom"

18 U ovim medijima redovno su plasirane "informacije" tipe: "nije istina da Srbi opsjedaju Sarajevo", već da "oni samo brane srpska predgrađa od muslimanskih napada"; "da bosanski Srbi nemaju naoružanih snaga"; "da Srbi ne napadaju Sarajevo, jer je nerazumljivo napadati nešto što njima pripada", i sl.

19 Zauzimanje, rušenje i otimanje odašiljača (predajnika) pokazuje koliku su važnost nacionalističke snage pridavale elektronskim medijima.

i u dosluhu sa međunarodnim zvaničnicima, nekoliko godina poslije rata, započet će turbulentna transformacija RTVBiH njenim komadanjem prvo na entitetske, a potom etničke kanale. Pritisak je izvršen tako što je formiran Javni servis BiH (PBS), a tadašnja državna televizija je reducirana na entitetsku (RTVBiH – RTVFBiH), da bi bio stvoren entitetski balans i da bi se prikrila odgovornost RTVRS u razbuktavanju agresije i genocida. Tako je još jedna vještačka tvorevina, uostalom kao i Republika Srpska, osigurala svoju egzistenciju. Da je Javni servis barem u informativnoj funkciji privid stvaranja "zajedničke televizije", potvrđuje činjenica da se emitira u 19,00 protivno navikama većine građana BiH koji su godinama gledali dnevnik u 19,30.

Razočarani odsustvom subjektiviteta države prema građanski orijentiranom servisu urednici, novinari, te ostali profesionalni kadar reagira na različite načine. Jedni napuštaju kuću, prelazeći na privatne medije, drugi ostaju istoj vjerni, ali i ne novinarskim zahtjevima. Iz sfere kreativnosti prelazi se u sferu statičnosti i iščekivanja čuda koji će riješiti već tada nagomilane probleme unutar kuće. Tehnologija zastarijeva, radi se na opremi kupljenoj za vrijeme Olimpijade 1984. godine.

U postdejtonskoj Bosni u RTVBiH ubrzano se sprovodi etnička kadrologija bez poznavanja osnovnih elementarnih novinarskih i menadžmentskih vještina potrebnih za vođenje ove kuće. To je ubrzalo proces rastakanja "bosanskog medijskog marketinga", koji je trebalo tek razvijati nakon prekida rata.

Nakon što je unijela pometnju u informacioni sistem BiH i uvidjela da ne umije da vlada njime, bošnjačka politika odlučna je da medijsku prezentaciju vrši po istim kriterijima susjednih zemalja i njihovim filtriranim medijskim centrima u BiH.

To olako prepuštanje informacionog sistema BiH da se snalazi kako umije i zna, bilo je politički osmišljeno. Na pomolu je bio novi projekt bošnjačke masmedijalne politike (Bošnjačka televizija), skovan u tvrdoj liniji SDA. Bošnjačka televizija trebala je da bude medij od nacionalnog interesa Bošnjaka. U takvom kontekstu, Bošnjaci, odnosno njihova prava na medijsku stvarnost, bivaju ponovo ugrožena, ovaj put institucionalnim sredstvima vlastite politike. Riječ je o svojevrsnom kulturocidu, kulturološkoj agresiji Bošnjaka nad Bošnjacima. O finansijskim malverzacijama ne treba ni govoriti.

Priča o tome kako je Bošnjacima u ovakvim okolnostima potreban 'svoj medij', postaje besmislena, samom činjenicom da je finansijska i uređivačka politika te kuće vođena iz SDA. Zbog nestručnosti kadrova i slijepog vođenja samo jedne uređivačke politike (pretežno finansijera) Bošnjačka televizija doživjela je svoj krah, ostajući vjerna ideološkim i političkim ciljevima zbog kojih je i postojala. Njena sudbina završila je zabranom emitiranja programa od IMC-a (Nezavisne komisije za medije).

Nedavni pozivi upućeni Bošnjacima na neplaćanje pretplate Javnom servisu, između ostalog potvrđuju činjenicu da bošnjačke elite i medijski prostor doživljavaju isključivo u etničkim granicama baš onako kao što to rade Srbi i Hrvati na zamolbu ili naređenje njihovih elita.

Etničko koloniziranje medija, posebno elektronskih, dovelo nas je u situaciju da smo još robovi medijskih signala susjeda, ili naših, koji po količini turbo-folka i nekompetentnosti uglavnom više liče na "raskošni spektakl nacionalne bede" Srbije (O. Savić).

Nažalost, velika većina građana u BiH i danas je izložena medijima u kojima glavnu riječ vode zagovornici etnopolitičkih ideja i orijentacija. To pokazuju istraživanja o gledanosti, slušanosti i čitanosti medija u BiH.[20]

Srbi su još izloženi medijima iz svog entiteta i medijima iz susjedne Srbije, Hrvati svojim medijima i medijima iz Hrvatske, a Bošnjaci su se, u međuvremenu, okrenuli alternativnim medijima kao što je npr. NTV Hayat.

Međutim, za bošnjačke, hrvatske i srpske političare RTVBiH je značajna za promoviranje krize u etničkim odnosima. Posebno to koriste ljudi okupljeni oko HDZ-a koji su nezadovoljni, kako kažu, "nepostojanjem kanala na hrvatskom jeziku". Riječ je o stvaranju pseudoproblema s ciljem da etničko biračko tijelo ostane budno. Prema učestalosti pojavljivanja etnopolitičara, nezadovoljstva ne bi trebalo biti jer su etnopolitičari zarobili gotovo sve institucije države i vlasti a naši novinari još najpouzdanijim i najmjerodavnijim izvorima smatraju "aktualne političare", "visoke zvaničnike", jednom riječju, vladajuću elitu.

U jednoj analizi večernjih informativnih emisija,[21] koja je pratila rad dnevnika koji se emitiraju na javnim servisima (PBS, FTV, RTRS) i u privatnim medijima (Hayat, OBN), da se zaključiti: dnevnici u BiH su, zapravo, samo ogledalo ETNOPOLITIČKOG PORETKA koji vlada BiH od prvih višestranačkih izbora, bez obzira da li se radilo o dnevnicima javnih ili privatnih medijskih kuća. U principu i jedni i drugi imaju istu matricu – etničku, a ne građansku. Samo dnevnici koji se emitiraju na Javnim servisima su troetnički, odnosno dvoetnički, a dnevnici koji se emitiraju na privatnim kanalima su monoetnički. A ni jedni ni drugi ni treći nisu u svojoj etničnosti zadržali profesionalnu etičnost, a to je da se potrude da izađu iz uskonacionalnih okvira i da građanima BiH ne nude bilo kakve nego kvalitetne informacije. U dnevnicima javnih servisa skoro svaku večer imamo predstavu jezičkog nacionalizma, tako da ih je teško i naporno slušati. S druge strane, dnevnici koji se emitiraju na privatnim medijima su također etnicizirani, samo u monoetničkom smislu, što im pak daje snagu da "hrabrije govore" o nekim temama jer ne ovise od međunarodnih, već domaćih finansijera koji "pogrešno razumijevaju" probleme BiH, pa smatraju da je tronacionalni, u drugom slučaju mononacionalni ključ BiH njeno jedino rješenje. No, objektivno treba sagledati i poziciju elektronskih medija, posebno dnevničkih redakcija. Da biste napravili

20 Srbi uglavnom čitaju, slušaju ili gledaju medije sa srpskim predznakom, ili medije koje izlaze ili se emitiraju u RS ili Beogradu; Hrvati, također prate medije sa hrvatskim predznakom ili medije koji se štampaju ili emitiraju u područjima sa hrvatskom većinom, ili u Zagrebu; Bošnjaci čitaju, slušaju i gledaju medije bošnjačke orijentacije koji se uglavnom štampaju i emitiraju u Sarajevu. Vidi opširniji uvid u: Izvještaj o realizaciji projekta "Šta se najviše čita, sluša i gleda…" Centar za manjine iz Sarajeva i Media plan institut u Sarajevu, januar-mart 1999. godine.

21 Analiza je trajala od 1. 11. 2004. do 1. 12. 2004. godine i uglavnom se odnosila na političke teme emitirane u bh. dnevnicima. Korištena je kvalitativna i kvantitativna analiza sadržaja.

jedan dnevnik u trajanju od 30 minuta u javnom prostoru u kojem djelujete, morate imati šarenilo ljudi koji su spremni kompetentno i hrabro da govore pred TV kamerama. Vi trenutno imate samo "redanje" izjava aktualnih političara (etničke elite) koji uglavnom ponavljaju iste priče (fraziraju, što bi komunikolozi rekli) o ugroženosti, problemu nemogućnosti prevazilaženja nagomilanih problema itd. Na njihovo fraziranje neko, ipak, treba da reagira. Neko ih je izabrao da bi rješavali probleme, a ne da bi oni jadikovali građanima o njima. Taj *neko* ko treba da odgovori na njihovu etničku frazeologiju je novinar, urednik ili pak neki analitičar. BiH ima analitičara, možda ne dovoljno. Stvara se osjećaj da su građanski orijentirani analitičari pomalo umorni od javnih nastupa a i da su novinari "siti" stavova koji nemaju prođu u bh. društvu, pa se okreću drugim temama. Nažalost, to nas sve više udaljava od demokratski uređenih zemalja, gdje se za javno izgovorenu neistinu snosi odgovornost i gdje se reakcija javnosti uvažava. Dnevnici privatnih medija se u posljednje vrijeme pokušavaju predstaviti kao "spasioci općeg društvenog interesa", što je također opasno jer oni po svojoj definiciji su čisto komercijalni, a komercijalizacija i opći društveni interes nikad nisu išli zajedno. Na javnim servisima je da ne pristanu ni na jedan etnički koncept, pa makar on zadovoljavao i Srbe i Hrvate i Bošnjake. Oni moraju da se izbore za jedan građanski, prosvjetiteljski i humanizirajući pristup. Bosna i Hercegovina je zemlja sa visokoizraženom političkom nekompetencijom, izmanipuliranim biračkim tijelom i u njenim informativnim emisijama je jednostavno potreban koncept "interpretacije događaja" visokosofisticirane građanske orijentacije, a ne etničke kao što je to danas slučaj.

Sve navedeno dovodi nas do zaključka da je medijski sistem u BiH zapao u duboko autoritarne i represivne kandže etnopolitičkih moćnika, i da je kao takav prijetnja slobodnom mišljenju i artikuliranju. Naši elektronski mediji, dakle, ne samo da ne emancipiraju, već poziciju svoje javne moći instrumentaliziraju po mjeri vladajućih etnopolitika, uvlačeći ionako dezorijentirane građane u etnopolitičke manipulativne konstrukcije. Ali, kome je stalo do toga da BiH ima kvalitetne medije? Sama činjenica što je prvi put u historiji postojanja bosanske televizije, 23. novembra 2005. godine dnevnik kasnio zbog štrajka upozorenja uposlenika, i da je javnost ostala nijema na taj događaj, puno govori o našem odnosu prema elektronskim medijima i zaboravu države da svojim građanima osigura kvalitetno informisanje i obrazovanje.

Procesi etničkog grupotvorstva – "događanje naroda"

Asim Mujkić

Ako želimo izaći iz sfere "supstancijalnog" govorenja o etničkim grupama koja skriva čitave skupove kompleksnih, međusobno suprotstavljenih i disparatnih socijalnih interakcija, prema Rogersu Brubakeru, moramo odustati od termina koji se obuhvaćaju terminom "grupizma". Brubaker pod "'grupizmom' podrazumijeva tendenciju shvaćanja etničkih grupa, nacija i rasa kao supstancijalnih entiteta kojima se mogu pripisivati interesi i sposobnosti. Pod tim podrazumijevam tendenciju postvarenja takvih grupa (...) kao da su interno homogene, eksterno omeđene grupe, čak uniformno kolektivni agensi sa zajedničkom svrhom. Pod tim podrazumijevam tendenciju predstavljanja društvenog i kulturalnog svijeta kao multihromnog mozaika monohromnih etničkih, rasnih ili kulturalnih blokova". (Brubaker, 2002:164) Etnopolitički govor o etnicitetu u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama klasičan je primjer "supstancijalnog" govorenja i priricanja etnicitetu interesa i sposobnosti u metaforama kao što su naprimjer, "volja naroda", "tako je narod htio", "ugroženo je samo biće naroda", itd. Zdravorazumski pristup koncepciji etničke grupe već uvijek je naturalizirajući, odnosno naturalizirajući u smislu da implicira da postoji način na koji "etnički identitet" jest po sebi, u nekom bezodnosnom smislu i bez obzira na pojedine, "na prvi pogled" samo raznolike historijske manifestacije. Kroz diverzitet često proturječnih manifestacija provlači se ta "crvena nit" narodnoga duha kao atemporalna konstanta koju samo ponajvještiji poznavatelji "narodnoga bića", njegovog suštastva mogu prepoznati. Etnička grupa uostalom, kao i ono što se zove "ljudskom prirodom" posjeduje neku jezgrenu bit iza svekolike pojavnosti do koje tek treba dospjeti, kojoj se tek treba približiti. Udaljavanje od nje izdaja je narodne biti, poručuje ta narodnjačka eshatologija.

Zdravi razum je sklon o etničkoj grupi govoriti u terminima stvarnih, prirodnih, supstancijalnih stvari-u-svijetu, upravo kao o 'prirodnim vrstama'. Kao da se još može govoriti o referenci k nečem što nadilazi naše trenutne vokabulare koje koristimo, odnosno nečem što bi nadilazilo ono što Willard Quine naziva "konceptualnom shemom" kao "mrežom termina, predikata, pomoćnih glagola i ostalih

pomoćnih sredstava koja predstavlja naš relativistički žargon, naš okvir reference ili koordinatni sistem". (Quine, 1969:48) O etničkim grupama, kao uostalom i o stolovima, cvijeću i drveću možemo raspravljati i govoriti samo u relaciji spram tog koordinatnog sistema a nikako u relaciji spram neke atemporalne, supstancijalizirane kategorije. Ipak, kao i obično, svijet zdravorazumskih uvjerenja ne smije se prihvaćati nekritički, osobito zbog svojih pogubnih praktičnih posljedica politizacije takvih supstancijaliziranih entiteta. Upravo zbog toga, "etnicitet, rasu i naciju trebamo konceptualizirati ne kao supstancije ili stvari ili entitete ili organizme ili kolektivne individue (...) već prije to treba da se učini u relacijskim, procesualnim, dinamičkim, uzbudljivim i dezagregativnim terminima (...) u terminima *praktičnih kategorija, kulturalnih idioma, kognitivnih shema, diskurzivnih okvira, organizacijskih rutina, institucionalnih oblika, političkih projekata i kontingentnih događaja* (...) kao političkih, društvenih, kulturalnih i psiholoških procesa. I to znači za osnovnu analitičku kategoriju uzeti ne 'grupu' kao entitet već grupstvo kao kontekstualno flutkuirajuću konceptualnu varijablu". (Brubaker, 2002: 167-68) Upravo u tome što Quine naziva "konceptualnom shemom" u najširem smislu treba tražiti svaki mogući referentni okvir. Zato je jednostavno neplauzibilno postaviti esencijalističko pitanje: "što je bit te-i-te grupe?" To pitanje vodi nas u slijepu ulicu "stvari-po-sebi", dakle, izvan nama jedinog dostupnog referentnog okvira kojim se nosimo u svijetu na način samo/razumijevanja. Ako, pak, pitanje "šta je bit te-i-te grupe?" zamijenimo pitanjem "šta ljudi i organizacije rade s kategorijama grupstva?", ako ga usmjerimo, dakle, iz vanhistorijskog, perenijalnog, supstancijalnog konteksta prema kontekstu društvene prakse, otvorit će se jedan novi prostor za "analizu organizacijskog i diskurzivnog života kategorija – procesa kroz koje ove postaju institucionalizirane i ušančene u administrativne rutine". (Brubaker, 2002:169) Drugim riječima, otvorit će nam se novi prostor za razumijevanje i analizu specifičnog, u našem slučaju, etnopolitičkog *habitusa* kao "stečenog sistema generativnih shema" koji "omogućuje slobodnu produkciju svih mišljenja, percepcija i djelovanja inherentnu u posebnim okolnostima svoje proizvodnje – i samo njih". (Bourdieu, 1993: 483)

U suprotnom, ostati na "prirodnoj ravni", u domeni "stvari-u-svijetu", ostati na zdravorazumskom uvjerenju o primordijalnosti kategorija etničkog grupstva, ne samo da nam onemogućuje analizu i istraživanje već nas izvodi iz same političke u sferu biološke politike gdje nema racionalnog razgovora. Prelazak od predestinirane konstruiranosti na često proturječne i dinamične procese konstrukcije, na "sistem strukturiranih, strukturirajućih dispozicija" (Bourdieu, 1993:479) usmjerava nas na to da grupstvo tretiramo kao *događaj* (Brubaker), upravo kao "događanje naroda", široko poznata metafora s kraja osamdesetih u bivšoj Jugoslaviji lišena svojih "supstancijalizirajućih" konotacija. To događanje nije, kako se uobičavalo objašnjavati, ustajanje u odbranu ahistorijskog bića i suštine naroda koja je postala ugrožena, nego je riječ o događanju iz čijeg se spleta zamršenih interakcija tek pristupa konstruiranju onog na što ćemo se kasnije referirati kao na "objektivnu" sferu i to na način "hipostaziranja ovih odnosa tretirajući ih kao stvarnosti već konstituirane izvan historijskih grupa". (Bourdieu, 1993: 480)

Narod se dešava nastajući nakon što se pristupilo pažljivom i često osmišljenom odabiru između mnoštva interakcija i njihovom naknadnom hipostaziranju s političkim ciljem zaokruženja, što je moguće više odjelitih homogenih grupa čija dalja odsječenost od konteksta socijalnih interakcija stvara dojam transhistorijske objektivnosti, dojam solidnih, objektivnih konstitutivnih elemenata koji će se ponuditi analizi u društvenim i humanističkim naukama. Ovi pseudo-transhistorijski nabačaji, pokazuje se, "okidače za svoj diskurs (ahistorijski: A.M.), nalaze u svom (historijski uslovljenom: A.M.) diskursu, poput voza koji sam sebi postavlja šine". (Bourdieu, 1993: 483)

U tom opsežnom naporu "raskrivanja" ahistorijskih, prirodnih konstitutivnih elemenata u kojem su angažovane vladajuće etnonacionalističke elite – političari, intelektualci, književnici, novinari, akademici, vjerski autoriteti – ovaj hipostazirajući diskurs grupstva, ustvari, "skriva" historijske, "ljudske isuviše ljudske", društvene konstitutivne elemente koji su uvijek fluidni, podložni reviziji, prolazni. Kao "raskrivanje" taj napor je, hajdegerovskim rječnikom kazano, ustvari, "proizvođenje", jer "u raskrivanju se temelji svako pro-iz-vođenje". (Heidegger, 1972: 98) Ono što se proizvodi u raskrivanju "ahistorijskih konstitutivnih elemenata" grupe je mi-identitet grupstva – partikularni, odjeliti supstancijalni identitet u *razlici* prema drugima. Raskrivanje u temelju bosanskohercegovačkih etnopolitika je *zazivajuće proizvođenje razlika* – proizvodnja ključnih "ahistorijskih" identitetskih obilježja na koje se možemo referirati u daljoj konstrukciji različitosti našeg etničkog ili kulturalnog "mi": tu ponajprije spadaju jezik, historija, književnost i umjetnost, tradicija, amanet i zavještanje predaka i dakako religija. Posao zazivajućeg raskrivanja doslovno se predstavlja kao iskopavanje "zaboravljenih" svjedočanstava naše različitosti, kao arheološka zadaća rekonstrukcije prave jezgre, supstancije, suštastva naše narodnosti koja skrivena čeka ispod prljavoga nanosa kontingentne historije koja ničeg zajedničkog nema s tom čistom supstancijom. Tako, naprimjer, jezik kojim govorimo i kojim govore, "nažalost", i oni od kojih se želimo razlikovati, jezik koji opet, "nažalost", vrlo dobro razumijemo, kroz arheološki pothvat zazivajućeg raskrivanja biva proizveden, ustvari, u suštinski naš jezik a u razlici manifestacija jezičkog i pravopisnog varijeteta sad se vidi "ontološka" razlika na koju ćemo se pozvati kao na krunski dokaz u proizvodnji distinktivno našeg jezika. Ta jezička bliskost s neprijateljem ostala je najveći problem za etnopolitičko proizvođenje različitosti, jer je udaljenost toliko malena da ne dopušta uvjerljivo postvarenje drugoga kao drugoga u rangu čulnosti – čulno drugi – što bi, recimo, upotreba mađarskog kao potpuno tuđeg jezika dopustila.

Na ovaj način u prilici smo "steći uvid u dinamiku (proizvođenja grupe: A. M.) *grupotvorstva* kao društvenog, kulturalnog i političkog projekta usmjerenog na transformiranje kategorija u grupe ili na povećanje nivoa grupstva". (Bourdieu prema Brubaker: 2002:170-71)

Jedan od ključnih procesa grupotvorstva je zazivanje ili iz/zazivanje kod Heideggera. Analogno njegovoj analizi u "Pitanju o tehnici", moglo bi se zaključiti da je raskrivanje koje vlada u procesima grupotvorstva uvijek neko zazivanje

koje na grupstvo polaže zahtjev isporuke hipostaziranih, ahistorijskih elemenata na koje će se moći pozivati u daljem procesu homogenizacije etničke grupe. Taj proces ima tendenciju da "upravljanje i osiguravanje ovoga postaju čak glavne crte iz/zazivajućeg raskrivanja". (Heidegger, 1972:102) Za detekciju procesa grupotvorstva pak mnogo je ovdje važnije ono što se u tom zazivajućem raskrivanju kao proizvođenju grupstva *skriva*. Ko to zaziva raskrivajući i proizvodeći grupstvo? "Etnički poduzetnici koji (...) mogu živjeti 'od' i 'za' etnicitet često imaju ono što Pierre Bourdieu naziva *performativnim karakterom*. Zazivanjem grupa oni teže da *proizvedu*, okupe, prizovu njihovo postojanje. Postvarenjem grupa, tretirajući ih kao supstancijalne stvari-u-svijetu, etnopolitički poduzetnici mogu, kako Bourdieu primjećuje, 'doprinijeti proizvodnji onog što navodno opisuju ili imenuju'". (Brubaker, 2002:166) U fusnoti Brubaker pojašnjava, navodeći Bourdieua, da "takve performativne, grupotvorne prakse, naravno, nisu samo svojstvene etničkim poduzetnicima već su generička osobina političke mobilizacije i reprezentacije". (Brubaker, 2002:166) Ono što je u Bosni i Hercegovini i njezinoj okolici s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina prošloga stoljeća bilo prepoznato kao "događanje naroda", ili nasilna etno-homogenizacija, Brubaker obuhvaća pojmom "kristalizacije grupe" koja se tiče oštrog omeđivanja etniciteta u opreci prema drugome. Performativnost ili zazivanje kao proizvodnja etničkog grupstva pospješuje se i pojačava "dramatičnim događajima" – najčešće namjernim aktima nasilja "koje se poduzima kao strategija provokacije" koja se ponekad pokazuje (u zemljama bivše Jugoslavije definitivno) kao "izuzetno učinkovita strategija grupotvorstva". (Brubaker, 2002:171) Još eksplicitnije Brubaker, osvrćući se na etno-homogenizaciju na Kosovu, tvrdi da su "kristalizacija grupe i polarizacija rezultat nasilja (...) takozvane politique du pire (...) krugova napada i protivnapada koje su oštro pojačale grupstvo i među kosovskim Srbima i Albancima". (Brubaker, 2002:171)

Nasuprot zdravorazumskom poimanju koje je spremno naprečac ozvaničiti taj proces kristalizacije kao "etnički sukob" i na njemu dalje izgrađivati koncepcije "konačnog rješenja" sukoba, Brubaker ne nasjeda na tu zavodljivu logiku. Štaviše, on zaključuje da "protagonisti većine etničkih konflikata (...) nisu etničke grupe kao takve već razne vrste organizacija (...) kao određena ministarstva, službe[1], organizacije za provođenje zakona i oružane jedinice; tu su također i terorističke grupe, paravojne organizacije, naoružane bande i labavo strukturirane bande; također političke partije, etnička udruženja, društvene organizacije, crkve, novine, radio i televizijske stanice itd". (Brubaker, 2002:172) Bosanskohercegovačko ratno iskustvo zorno je pokazalo da je cijela mreža takvih organizacija izvršila taj "odsudni" prvi udar, najprije na ustavno-pravni poredak Republike kreiranjem paralegalnog sistema i zamišljenih etničkih administrativnih jedinica, a potom i

1 Sjetimo se ovom prilikom samo "švrljanja" srbijanske SDB u rejon Srebrenice 1990. godine, uloge ove službe u stvaranju udarnih jedinica – "crvene beretke" – s ciljem izazivanja "etničkih sukoba" u gradovima širom BiH; uloge obavještajnih službi Republike Hrvatske u formiranju hrvatske paradržave u BiH i sukobu s legalnim vlastima Republike Bosne i Hercegovine; uloge "bošnjačke" obavještajne službe u kampu za "antiterorističku obuku" Pogorelica itd.

sam oružani udar s ciljem etničke redefinicije Republike na način fizičkog odstranjenja "drugih". Na ovoj tački proces kristalizacije poprima perverzni obrat: "dok su organizacije obično *protagonisti* konflikta i nasilja, one nisu uvijek *objekti* ili *mete* konflikta ili nasilja. Cijele populacijske kategorije – ili navodne grupe – mogu biti objekti organizirane akcije, i to daleko lakše nego što su u stanju biti subjektima ili poduzetnicima takve akcije. 'Etnički' kvalitet 'etničkog nasilja', naprimjer, nije intrinsečan samom nasilju; on se pripisuje instancama nasilnog ponašanja od strane žrtava, počinitelja, političara, službenika, novinara, istraživača, humanitarnih radnika ili drugih. Takvi postupci uokvirivanja i narativnog enkodiranja ne služe pukoj *interpretaciji* konflikta; oni ga *konstituiraju kao etnički sukob*. Uokvirivanje bi moglo biti ključnim mehanizmom za konstrukciju grupstva." (Brubaker, 2002:173) Raskrivanje kao zazivanje stječe tako jak, uvjerljiv konceptualni "okvir", proizvedeni interpretativni obrazac koji proizvodi interpretacije, kao onaj voz koji sebi postavlja šine, sada se pozivajući na "realitet" i "prirodnost" na osnovu koje se zahtijeva "realistično rješenje" konflikta. Brubaker nastavlja: "Premda tako imputirano grupstvo predstavlja proizvod vladajućih interpretativnih okvira, a ne nužno mjeru osjećaja grupstva koga dijele učesnici događaja, iznuđeno ex post interpretativno uokvirivanje ili enkodiranje može polučiti moćan efekt feedbacka, oblikujući naredna iskustva i pojačavajući nivo grupstva." (Brubaker, 2002: 174) Zazivanje kao proizvodnja etniciteta koje provode etnopoduzetnici kroz niz kristalizirajućih procesa, nameće se kao vladajući interpretativni okvir i računajući na zdravorazumsko prihvaćanje, bacajući se na proizvodnju realnosti kao prirodne datosti potiskujući mogućnost alternativnog javnog promišljanja kao "nerealno", "apstraktno" i "utopijsko". Detektiranje procesa etnopoduzetničkog zazivanja kao proizvodnje, gotovo bezrezervno nasilne, etničkog grupstva kako to čini Brubaker, omogućuje jedno otrežnjujuće razgolićenje etnopolitike kao "razbojništva, gospodarenja ratom, mogućnosti otvorene pljačke, crnoberzovno profiterstvo". (Brubaker, 2002:176) Ako zagrebemo površinu "na smrt zavađenih naroda", vidjet ćemo tamo ispod one obične građane koji neizostavno (kako Brubakerovo istraživanje takozvanog etničkog sukoba Mađara i Rumuna u Rumuniji pokazuje) o etničkim sukobima govore kao o nečemu što dolazi "odozgo", "nečemu što uzburkavaju političari koji gledaju samo svoje vlastite interese. Gotovo univerzalni zaključak svih ispitanika je da etnicitet 'ne predstavlja problem'". (Brubaker, 2002:180) Upravo sam realitet, taj nepregledni diverzitet socijalnih interakcija, čak i poslije najkrvavijih sukoba u BiH, taj komunikacijski rašomon koji je odmah po prestanku topovskih salvi, ispunio prostor potvrđuje, na svakom koraku, "jaz koji postoji između nacionalističkih organizacija i navodnih 'grupa' u čije ime ove tvrde da govore". (Brubaker, 2002:181) Oštro omeđivanje grupstva danas se još samo dešava u vrijeme predizborne kampanje ili nekih, često osmišljenih događaja kada se zazivanjem proizvodi intenzivan osjećaj etničke solidarnosti kada ponovno proradi uokvirivanje i konstruiranje određene političke nesuglasice ili napetosti kao u biti etničkog konflikta. To povremeno "pulsiranje" etničke homogenosti, ta etno-kontrakcija koja pumpa krv, samo dokazuje koliko etničke grupe u biti

nisu grupe već prohodne socijalne *kategorije* – proizvedene i proizvodeće istovremeno. Suprotno tome, kakav je bio običaj u percepciji kod kuće i vani, "ako krenemo s grupama, bit ćemo navedeni šta grupa želi, zahtijeva, čemu teži; kako misli o sebi i drugima; kako reagira prema drugim grupama. Gotovo automatski, supstancijalističkim jezikom, bit ćemo navedeni da grupama atribuiramo identitet, subjektivitet, interese i volju. Ako počnemo s kategorijama, naša pažnja bit će usmjerena na procese i odnose, a ne na supstance. Usmjerit ćemo se na određenje toga šta ljudi i organizacije rade s etničkim i nacionalnim kategorijama; kako se te kategorije upotrebljavaju da usmjere i organiziraju procese i odnose; kako one postaju institucionalizirane i s kojim posljedicama. Usmjerit ćemo se na pitanje kako, zašto i u kojim kontekstima etničke kategorije bivaju ili ne bivaju upotrebljene". (Brubaker, 2002: 183) Etničke kategorije bivaju upotrijebljene, kako iskustvo bosanske etnopolitike pokazuje, za proizvodnju etniciziranog načina shvaćanja svijeta, etnički vođenog senzibiliteta i percepcije.

Reference:

Bourdieu, 1993: Pierre Bourdieu: "Structures, *Habitus*, Practices", *Social theory / The Multicultural & Classic Readings* , Charles Lamert, ed. (Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press); 479-489.

Brubaker, 2002: Rogers Brubaker: "Ethnicity Without Groups", *Arch.Europ.Sociol*., XLIII 2; 163-189.

Heidegger, 1972: Martin Heidegger, *Uvod u Heideggera*, Ivan Salečić prev. (Zagreb: OOSSO).

Quine, 1969: Willard V. O. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays* (New York: Columbia University Press).

Apriorne konstrukcije o izvornosti i heretičke dekonstrukcije

Senadin Lavić

U napetosti između *apriornih predstava* o jednom biću ili društvu, koje su katkad redukcionizmi religijske provenijencije ili dnevnopolitičkih interpretacija, s jedne strane, i životnog relativiziranja, ironiziranja, pragmatike svakodnevlja, demitologiziranja i otčaravanja višestoljetnih konstrukcija, s druge strane, smještena je sva drama ljudskog bivstvovanja na tlu Bosne i Hercegovine. Praktično-djelatni procesi, kao i ideje koje se sučeljavaju u povijesti bosanskih dana i noći, vođeni su nekim rukama sa strane, velikim geopolitičkim zahvatima imperija ili nastojanjima "malih" koji su pokušavali postati "veliki". Povremeno se pokušavalo Bosnu potčiniti ovoj ili onoj religijskoj ideji ili političkoj koncepciji ili kontinuiranoj etnogenezi, dati primat jednoj od tih ideja nad drugima, ustanoviti koja je od tih ideja bila "prva" prisutna na tlu Bosne, koja je ideja prava i nesumnjiva itd. (pritom se zaboravljaju kultovi i stara vjerovanja kao što je, naprimjer, kult Mitre, čija svetišta su pronađena kod Konjica i Jajca; ignoriraju se ilirska plemena Japodi, Dalmati, Daorsi, Ardijejci itd.). Spekulacije se pretvaraju u galaksije ispunjene "našim zvijezdama" od kojih se može konstruirati poželjnu političku formu za dnevno-praktičku upotrebu. Za to je potrebno samo malo imaginacije i već imamo svjetove interpretacije.

Jedan projektiran i planski, donekle nemušt i nedorastao, dijelom ograničen "nevidljivim" presupozicijama i arheološkim "preciznostima", pokušaj da se napravi kritički osvrt na djelo Muhameda Filipovića *Historija bosanske duhovnosti*,[1] od strane anonimnog i meni sasvim nepoznatog g. D. Periše, nema cilj, prema mojoj procjeni, da razvije argumentiranu znanstvenu analizu (i recenziju), već da tiho provuče sadržaj nekoliko hipoteza kao da se radi o nesumnjivim istinama i da pritom neprimjerenim vokabularom devalvira autora.[2] Takve hipoteze često voli da elaborira S. M. Džaja u svojim historiografskim istraživanjima, a odnedavno tu

1 Muhamed Filipović, *Historija bosanske duhovnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 2004.

2 Darko Periša, Muhamed Filipović, *Historija bosanske duhovnosti*. *Prahistorija,* Biblioteka "Izdanci", Nakladnik "Svjetlost", Sarajevo, 2004, 390 stranica, 14. slika; u: Bosna Franciscana, Godina XIII, Broj 22, Sarajevo, 2005, str. 267-287.

"vječnu odijeljenost" vjera i naroda u BiH posebno elaborira naša Varešanka Mirjana Kasapović koja trenutno djeluje u Zagrebu na Fakultetu političkih znanosti. Naravno, cijenim i pozdravljam kritički osvrt nepoznatog gospodina koji potvrđuje bosansku heteroglosu i dotiče njen prepoznatljiv duhovno-povijesni smisao. Taj tekst mi je bio povod da pokušam na neke stvari ukazati *heretičkim* glasom ili ih gledati *heretičkim* okom. Ovo, naravno, ne podrazumijeva religijsku heretiku. A, ustvari, glavni ton Perišinog teksta je redukcionistički par excellence i ne razumije intencije jednog *holističkog* i *dinamičko-strukturalnog* pogleda u "tijelo i duh" Bosne. Periša zamjera Filipoviću što "filozofskim stilom i nerazumljivim jezikom želi nešto objasniti čitateljima", a možda je problem kod onoga koji čita, ako nije priviknut da čita nešto što je napisano "filozofskim stilom", odnosno zato što nije dorastao razumijevanju takvog rukopisa ili zato što ne želi razumjeti putanje istog. Sam taj pokušaj, naime, da se misli Bosna kao cjelina i kulturno-povijesno biće, mnogima je danas trn u oku. Oni uopće ne žele "vidjeti" Bosnu kao jedinstvenu cjelinu koja ima svoju povijesnu liniju, već iz religijskih razlika prave nacionalne mitove i ideologije. Svaki partikularni pristup razumijevanju Bosne, međutim, ima problema s falsificiranjem njenog sadržaja, bez obzira da li je on religijski, dogmatički, nacionalni, plemensko-regionalni ili provincijalni. Naravno, nemam namjeru raspravljati sa spomenutim anonimnim piscem, niti izigravati advokata jednom akademiku kojem takvo što i ne treba. Naravno da akademik Filipović nije arheolog niti sociolog religije, on to pak i ne želi biti; njemu arheološke i religijske studije *služe* za "filozofsku" interpretaciju, za razvijanje mišljenja o fenomenu *bosanske duhovnosti*. Stoga se, naprimjer, oslanja na A. Benca (ali i mnoge druge), slijedi njegov tekst, prepričava ga, "stavlja" ga u mišljenje, upotrebljava njegove stavove, interpretira ih, jer je to zahtjev same istraživačke metode koju slijedi i jer se bez toga ne može misliti. S najboljima se, dakle, mora stajati u dijalogu i plodonosnoj, kongenijalnoj komunikaciji o pitanjima koja su obostrano interesantna ili zaokupljajuća. Niko danas ne može raditi u znanosti tako što će iz malog prsta izvući stavove o predmetu istraživanja. Jedino mi je mizerija prebrojavanja literature po nacionalnim glavama (u bibliografiji od ukupno 232 citirane knjige, Bošnjaci su autori 150 knjiga!? – kaže g. Periša) izazvala nevjerovatno iznenađene, jer prvi put sam saznao da je važno (i da treba) da se broji autore po nacionalnom ključu.[3] Stoga je bar jasno da je "razočarani marksista i frustrirani bošnjački nacionalista" (tako se karakterizira akademik Filipović od strane g. Periše) nečija meta i da njegovo "nakazno djelo" nekome smeta u komunikativnoj orbiti pa bi ga trebalo pomesti s lica zemlje. U toj komunikativnoj orbiti, također, mnogima će zasmetati bilo kakav govor o *Enciklopediji Bosne i Hercegovine*, pa čak da je ona već urađena kao paradigmatski enciklopedijski sadržaj, dakle, po svim znanstvenim kriterijima. Zato treba ozbiljno nastaviti projekt *Enciklopedije BiH* u kojoj će se čuvati bosansko blago

3 Ako, prema takvom pristupu literaturi, neko koristi literaturu na njemačkom jeziku ili na engleskom jeziku, od njemačkih i anglosaksonskih autora, on je, dakle, njemački nacionalista, odnosno engleski rasista, što je prava besmislica.

koje bi sada "sveštenici"-izolacionisti, nacionalisti-separatisti i politički diletanti bacili u blato, jer se bez krivotvorenja ne bi moglo razvrstavati u "odijeljene nacionalne kontinuitete". Jasno je da posao na *Enciklopediji BiH* treba ubrzati. Njen je primarni zadatak da pokaže bosanskohercegovačku specifičnost u povijesno-kulturnoj pluralnosti svijeta. Ona treba biti vrhunsko znanstveno-enciklopedijsko djelo.

Ne vjerujem da je Bosna mjesto jedne istine ili jedne koncepcije svijeta – njena je povijesna sadržina *pluralistička* i samo se kao takva može valjano razumijevati. Ako neko izražava žal što bosanska povijest nije izgledala drugačije ili što je neprestano "ometana sa strane", onda to ne mora značiti ništa loše, neznanstveno ili neistinito. Ako neko raspoznaje "psihološki profil čovjeka koji žali za tim što povijesni procesi nisu išli onim tijekom kako bi on to danas želio", onda vjerovatno ima istu intenciju i drugačiju opciju te povijesti kao svoj djelatni background. Na tom mjestu se, dakle, dodiruju spomenute povijesne konstrukcije (interpretacije, reinterpretacije, pretpostavke, objašnjenja) koje se dijametralno razilaze. Jedna insistira na postojanju povijesne i duhovne "jedinstvenosti" Bosne i Hercegovine, a druga je ne priznaje, apostrofirajući nacionalnu partikularnost i specifičnost "od stoljeća sedmog".

Moj metodološko-epistemološki pristup kazuje sljedeće: *ne može se misliti dio ili element cjeline bez principa konteksta*, tj. izoliranje (pa i reduciranje) dijela od cjeline uvijek krivotvori i dio i cjelinu. Ne postoji tako apsolutna istina jedne *point of view*. To je, donekle, povezano s mišljenjem da "riječ" ima smisao samo u rečenici (stavu) i jezičkoj upotrebi (jezičkoj igri, *Sprachspiel*), tj. ne postoji neki prethodni smisao koji je neovisan od konkretne jezičke prakse ili konkretne upotrebe riječi nekog jezika. Približno takvo mišljenje bilo je u opticaju prije Humboldta, Fregea i De Saussurea, strukturalista i poststrukturalista u Evropi. Izolacionističko-hermetički postupak (metodološki atomizam), dakle, uvijek zanemaruje kontekst u kojem se neki dio ili njegovo djelovanje tek odvija ili se povijesno događalo. Drugim riječima – ne postoji "odvojena/zatvorena" povijest entiteta bez cjeline u kojoj on jeste na neki način. Danas se pokušava predstaviti da postoji odijeljena povijest bosanskih entiteta, bića, dijelova, elemenata, kao da smo jedni drugima bili (postali) Marsovci. Akademik Filipović, pak, pokazuje da postoji i da se može znanstveno prezentirati povijest bosanske duhovnosti. Naravno, taj posao nije definitivan, niti jednostavan – taj posao je dinamički proces znanstvenog istraživanja. Možda bi neko želio da on pravi izolovanu "povijest muslimanske duhovnosti", koja se također može utvrditi i analizirati na tlu BiH, ali ona je nemoguća bez cjeline BiH i šireg političko-povijesnog i duhovno-kulturnog konteksta, tj. ne možete je misliti iz izoliranosti od cjeline vremena u kojem je djelatna. Bosanski islam je bosanski, tj. on je specifičan usljed *suodnošenja* s bosanskim katoličanstvom i bosanskim pravoslavljem. To isto važi za katoličku i pravoslavnu prisutnost na tlu Bosne i Hercegovine. Radi se o povijesnoj *isprepletenosti* i *prožimanju* – to je, izgleda, glavna tačka koju bi mnogi "eksperti" željeli isključiti iz diskursa o bosanskoj povijesnoj specifičnosti. Čitači bosanske povijesti sa strane, iz svoje "čiste" vjere i jednostranosti, to

nikada ne mogu razumjeti. Bogatstvo razlika se potcjenjuje od strane "bogatstva separiranog identiteta" i samodovoljnosti. Pitanje je, dabome, da li je moguć čist, odijeljen, samodovoljan i nekomunikativan identitet bilo koga i bilo čega? Ko bi to mogao opstati u izoliranosti? Jedini "pravi identitet" je moguć kao odijeljen i izoliran, samodovoljan entitet, samo u onome času kad nacionalizam transformira mentalne normalnosti hiljada ljudi i kad etnodiskurs postane mjera svakog događaja socijalne epistemologije i ontologije. U insistiranju na odvojenosti (izolaciji) ordinira duh srednjovjekovnog mentaliteta u čijem je fokusu religijsko-teološki mit o konfrontiranju islama i kršćanstva u Bosni, a taj sporni mit se danas pervertira u nacionalne mitove i političke ideologije.

Veliki pokušaj da mali igrač šuta po recenzentskom ringu Krležu i slične *pojave*, nije samo neukusan i nemoguć, nego je i smiješan. Kao usput čvoka tamo, paska ovamo i sve je palo s nogu. E, stvar ne ide tako i nije baš tako jednostavna. Takav ofanzivni dogmatizam samo zamjenjuje druge dogmatizme, a pritom ne pomaže otčaravanju dogmatiziranog bosanskog svijeta života. Stara "istina" (u osnovi neistina) da je Bosna oduvijek bila "katolička zemlja", pa čak i da je najveća istina na svijetu, danas ne znači ništa i ne obavezuje njene današnje građane ni na što, niti bi trebalo da proizvodi neki osjećaj "izdaje" prave (izvorne, autentične) vjere. Isto tako, historijska činjenica da je Bosna nekad bila u "muslimanskim rukama" ne znači da svi na to moraju gledati na isti način i da se svi pritom osjećaju isto. Postoje brojne, različite verzije viđenja Bosne i mogu se gledati kao popunjavanje bosanskog mozaika. Ne postoji "najstariji bosanski narod" na tlu Bosne i Hercegovine. Jednostavno, ne postoji (logički) jedna nepogrješiva hipoteza o svijetu ili jedno nesumnjivo uvjerenje ili jedna izvorna (primordijalna) istina. Postoje, pak, nelogične predstave o svijetu, intencije pojedinaca i grupa, "slike", priče, pogreške, zablude, predanja, običaji, političke igre, geopolitički nacrti, sjećanja i pamćenja, kao i ljudski bezobrazluk i prevrtljivost. U povijesti je najviše takvih slučajeva. Tako jedna grupa može tvrditi da je u nekoj davnoj prošlosti imala moć i ugled, imanje i znanje, ali od prošlosti se ne živi. Svaka grupa ljudi pokušava konstruirati "logičan kontinuitet", prirodan slijed sopstvenog povijesnog razvoja (kulturnog, političkog, prostornog, religijskog, demografskog, nacionalnog itd.) kao nešto što čovjek osjeća svojom potrebom. Nisu sve te konstrukcije, naravno, uvijek istinite – one su svjesni ili nesvjesni, slučajni ili namjerni redukcionistički opisi poželjnih dionica povijesti koja je isparila u havu. U novokomponiranim konstrukcijama se zaboravlja da su današnji bosanski franjevci stoljećima bili veliki čuvari Bosne i bosanstva (a nastojanje da se sve to pretvoriti u religijsku ili nacionalnu naraciju nije potaknuto voljom da se razumije makar i približno historijski smisao); da su tek odnedavno bosanski Hrvati pristali na zov homogenizacije, da su i oni izdali neku tradiciju, neko ime, neko znanje, neko pamćenje. Pa, za Boga miloga, ovdje je svako nešto "izdao i zaboravio", što milom što silom. Ovdje su Osmanlije bili osvajači i za Bošnjake kao i za Srbe i za Hrvate. Treba još napomenuti da su Bošnjani stariji od osmanskih Turaka na ovome prostoru – dakle, turski osvajači su ovdje zatekli Bošnjane (Bosance), tj. nisu ih napravili ili izmislili.

Bitno je ovdje spomenuti i knjigu Nedima Filipovića *Islamizacija na tlu Bosne i Hercegovine* koja ruši mitove, ne samo bošnjačke nego i sve druge koji pokušavaju "našminkati povijest" prema svome trenutnom cilju. Ona razbija naracije o povijesnim nužnostima, o islamizaciji, o čistim rasama, izdajama, etničkim kontinuitetima, ekskluzivnostima, o pravima i odabranima na prostoru BiH. U njoj se vidi da se zaboravilo na mnoge povijesne sadržaje koji ne mogu poslužiti u komponiranju nacionalnih i nacionalističkih slika povijesti... Mnogi bošnjačko-muslimanski pisci su problem islamizacije postavili u "idiličan okvir stabilnosti, blagostanja, humanosti i dugotrajnosti osmanskog uređenja kome se pripisuju crte plebejske demokratičnosti, koja je diktirana tzv. laičkom teokratijom, tj. sistemom odnosa zasnovanim na propisima islama. Prema tom mišljenju, islamizacija je značila veliki historijski progres, ona je vršena bez ikakvog pritiska, uz isticanje društvene i vjerske svijesti islamskih neofita, pa se islamizacija predstavlja ne samo kao vjerska i kulturna nagrada za konvertite nego i kao jedna vrsta sudbinskog blagoslova, milost sudbe koja nagrađuje one koji idu pravim putem".[4] Uz to se dodaje uobičajena teza o "bogumilskom" porijeklu bosanskih muslimana. S druge strane, kršćansko-hrišćanski pisci su u Turcima i islamskoj vjeri, odnosno u islamizaciji vidjeli degradaciju, proces koji vodi ispod normi koje je uspostavila evropska civilizacija. Tako prihvatanje islama predstavlja izdaju domaćeg društva, države i kulture u tim interpretacijama. U većini "vjerskih" interpretacija nedostaju balkanski Vlasi, koji su s nadiranjem Turaka pomjerani po Balkanu – oni su već bili u Podrinju i Hercegovini u procesu slavizacije, gubeći nomadski duh i približavajući se polunomadskom stanju, a onda fazi sedentarnosti (sedanterizacije) kada će doći do prerastanja katunske organizacije u plemena. "Iz osmanskih izvora se vidi da je veliki dio Bosne i Hercegovine bio preplavljen vlaškim masama. U Hercegovini su se Vlasi spuštali u župne i za zemljoradnju pogodne riječne doline oko Neretve i njenih pritoka. U svim plodnijim i kvalitetnijim krajevima Hercegovine naseljavanje Vlaha bilo je toliko veliko da se broj Vlaha, bilo da su i dalje ostajali stočari, bilo da su postajali zemljoradnici, pokazivao većim od broja ostalog župnog stanovništva[5]."

No, život je često određen zaboravom. Zaboravilo se, naprimjer, kako je biskup Grgur Ninski, koji je zagovarao samostalno i na narodnom jeziku zasnovano vjerovanje, relegiran i sklonjen – on i kralj Tomislav su jasno upozoreni od papinih glasnika da se ne igraju glavom. Među odlukama Splitskog sinoda iz 925. godine biskupima je zabranjeno zaređivati svećenike "koji upotrebljavaju slavenski jezik". A Gruguru Ninskom je upućeno posebno naglašeno upozorenje: "Neka biskup Hrvata zna da je kao i mi svi podložan našoj metropolitanskoj crkvi". Nema popova glagoljaša, slavenske liturgije, nezavisnosti crkve...[6] Papa Ivan X se posebno

4 Nedim Filipović, *Islamizacija u Bosni i Hercegovini*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2005, str. 30.

5 Nedim Filipović, Ibid., str. 41. i dalje.

6 Samostan u Zaostrogu dugo je bio istrajni čuvar glagoljaštva. ("...Kao liturgijsko pismo glagoljica se i danas još upotrebljava u Senjskoj, Zadarskoj, Splitskoj, Barskoj i Krčkoj biskupiji, ali je svugdje potiskuje latinica...", vidi. Zvonimir Kulundžić, *Knjiga o knjizi. Historija pisama, materijala i instrumenata za pisanje*, Školska knjiga, Zagreb, 1951, str. 292.).

angažirao da se suzbije glagoljica, ali iz straha da se ne uspostavi moguća povezanost između kralja Tomislava i Bizanta, odlučio je da ne zaoštrava jezički, narodni i crkveni spor s slavenskim Hrvatima. Diplomatski je razrađivao narušavanje jedinstva između Tomislava i Grgura, što je već bilo postignuto na Drugom splitskom sinodu (crkveni sabor) 928. godine, kad je definitivno poražen Grgur Ninski, taj veliki i hrabri čovjek ispunjen narodnim ponosom i dostojanstvom.[7]

Zaboravilo se, isto tako, da je gorio Zadar 1202. godine i da su Zadrani bili poklani od mletačkih krstaša. Zaboravilo se da je Marknutin Dominis Gospodnetić (1560–1624), veliki fizičar i teolog, senjski biskup i splitski nadbiskup, profesor u Padovi i Bresci, emigrant u Engleskoj, umro u zatvoru inkvizicije, da mu je tijelo naknadno izvađeno iz groba i spaljeno na lomači na trgu *Campo dei fiori* u Rimu... Ko još pamti da su bosanskohercegovački Vlasi, po starom običaju, išli na primorje u zimovište[8] i da to poslije 14. stoljeća više nisu mogli. Zaboravilo se da su *Bobani* imali svoje stočarske katune (jedan u istočnoj, a drugi u zapadnoj Hercegovini – o tome je pisao Rade Petrović), kao i *Burmazi* (arbanaško pleme u Hercegovini), da su bili Vlasi, dakle, da su pripadali jednom nomadskom (polunomadskom) narodu koji je živio od planine Kožufa u Makedoniji do Velebita u današnjoj Hrvatskoj; zaboravili smo, pak, vlaške katune na Romaniji, oko Borča i Prače; zaboravili smo Vlahe *Miriloviće* i *Pilatovce (Pilatoviće)* – na mjestima njihovih staništa i danas postoje dva istoimena sela (koja su se postepeno razvila iz katuna) zapadno od Bileće[9]; zaboravilo se na Vlahe na prostoru oko Karlobaga (XIV stoljeće), na primorskoj padini Velebita (tu se u XV stoljeću spominju Vlasi *Sugari*); zaboravilo se, također, na planine na kojima su živjeli Vlasi (Kožuf, Dautica, Osogovo, Suha gora, Skopska crna gora, Kozjak, Krstilovica, Karpina, Golak, Kopaonik, Šar-planina. Prokletije, planine oko Kotora i Podgorice, planine Hercegovine, Romanija, Dinara, Velebit i druge)... Zaboravilo se da su Vlasi prihvatali i katoličanstvo i islam i pravoslavlje. Zaboravili smo Tvrtkovu (Stiepan Tvrtko I Kotromanić) *dugu* nad Balkanom, tu moćnu državu pluralizma i jedinstva raznolikosti iz koje je dolazila moć... Zaboravilo se da su Aćimovići zbog odanosti Resulbegovićima morali bježati pred Bajom Pivljaninom iz bilećko-trebinjskog kraja u Lišane kod Mostara, a odatle u Čičevo iznad Konjica... Kad se zaborave bitne stvari, onda je moguće da se na nebitnima lome zubi, ali i da se "rođaci" međusobno ubijaju.

Zaboravili smo mnogo toga što može utjecati na velike mitove Južnih Slavena i na slavensko određenje naroda koji ovdje žive. Vjerovatno – ima i starijih od Slavena koji su došli na Balkan... Svako ponešto zaboravlja. Zaboravljajući ono što remeti mogući mit o kontinuitetu nekog naroda, historičari konstruiraju

7 Meštrović mu je napravio spomenik koji ga prikazuje u "glagoljaškom" govoru.

8 "Kada su Dubrovčani 1399. godine dobili od bosanskog kralja primorje oko Slanog i prisajedinili ga svojoj republici, onda oni nisu hteli održavati jedan stari običaj: da pomenuto primorje služi bosanskim Vlasima kao zimovište". (Jovan Trifunovski, *Geografske karakteristike srednjevjekovnih katuna*, u: Simpozijum o srednjevjekovnom katunu, Naučno društvo SR BiH, Posebna izdanja, Knjiga II, urednik: Milenko S. Filipović, Sarajevo, 1963, str. 37.)

9 J. Dedijer, *Bilećke rudine. Naselja srpskih zemalja*, Knjiga II, Beograd, 1903, str. 707, 752.

"velike nacionalne pripovijesti", religijski konstruktori objavljuju eshatološke uvide kao nužnost kreacionističke dominacije nad svim drugim "slikama svijeta", a političari i vođe to sve koriste za svoje mobilizacije i homogenizacije. Posljednji bosanski vladar Stiepan Tomašević bio je neodlučan i nemoćan, lebdio je između Rima, bosanskih krstjana, franjevaca (*ordo fratrum minorum*, "mala braća"), mađarskog kralja Matijaša Korvina i osmanlijskog sultana Mehmeda II El-Fatiha, koji je sve to najbolje iskoristio i osvojio Bosansko kraljevstvo.[10] Bošnjaci, nažalost, Bosnu često gledaju samo od 1463. godine!? Ali, nikakav historijski revizionizam ne može izokrenuti činjenice da, naprimjer, Stiepan Vukčić Kosača, koji je uzeo titulu hercega (vojvode), jeste bosanskohercegovački velikaš; kraljica Katarina, kćerka hercega Stiepana i supruga bosanskog kralja Stiepana Tomaševića, majka Ahmed-paše Hercegovića, ostaje **bosanska kraljica**; Bobovac, Kraljeva Sutjeska, Jajce, Blagaj itd., ostaju krucijalna mjesta bosanske povijesti (naravno i evropske povijesti), a ne nečije odvojene, ekskluzivno unificirane.

Religijski pogled na svijet nije jedini i, posebno treba upamtiti, nije mjerodavan za cjelinu kulturno-duhovnog iskustva čovjeka ovoga podneblja. U njegovoj osnovi je redukcionizam i zatvorenost za pluralistički sadržaj ljudskog društvenog i povijesnog života. Duhovnost se, dakle, ne iscrpljuje i ne završava s religijskom interpretacijom, eshatologijom i kanonskim oblikovanjem istinitosti događanja. Religijske razlike nisu najvažniji sadržaji života i ne može se na njima zasnivati smisao mnoštva pojava, formi, ideja, mišljenja, emocija, nadanja... Duhovnost je, štaviše, znak mišljenja i djelovanja čovjeka nekog vremena i podneblja, te tako obuhvata u sebi mnogo više sadržaja nego što bi joj neko redukcionističko oko dopustilo. Sjetimo se samo prosvjetiteljstva, I. Kanta, Voltairea, J. Lockea, Nietzschea, Schnädelbacha, Habermasa, Sloterdijka, Rortyja…

Mnogi stavovi, koji su danas prisutni u društvenom životu BiH, na tragu su teze da su za sve krive Osmanlije koji su ovdje došli u 15. stoljeću, donijeli islam i sve zamutili. Prema mislima iz disertacije bosanskog nobelovca I. Andrića, već je s "bogumilstvom" počeo da se diže stjenoviti zid u Bosni koji će se s islamom još više proširiti i učvrstiti do takve moći da se i danas osjeća.[11] Onda bi, također, trebalo kriviti tzv. Južne Slavene što su došli na Balkan i prije Osmanlija sve zamutili od Makedonije do Karantanije (Kärntner, pokrajina u Austriji), od Soluna, Skoplja i Sofije do Graza (Gradec). Trebalo bi optužiti Evropljane što su "otkrili" Sjevernu Ameriku i osvojili je za svoje potrebe, jer i tamo se nešto "pomutilo". Trebalo bi osuditi one koji su rušili hramove starih kultova po Mediteranu (kult Zevsa, Izide, Mitre...), jer su tako pokušali mnogolikost formi svijeta svesti i ograničiti na jednu kao ekskluzivnu i općevažeću.

10 Bosanskog kralja Stiepana Tomaševića je papska liga nagovorila da prestane davati danak Turcima i prekine vazalske odnose, obećavši mu pomoć i zaštitu, koja je, naravno, izostala kada su Turci osvajali Bosnu. Zanimljiva je analogija u najnovijoj historiji – evropsko i međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine i ostavljanje iste na milost i nemilost agresoru 1992. godine.

11 Ivo Andrić, *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herschaft*, u: Sveske, Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 1982, str. 39.

U najnovijoj *Općoj i nacionalnoj enciklopediji*, koja se pojavljuje u Zagrebu u 2005. godini, navodi se da je alhamijado književnost naziv za nearapsku književnost pisanu arapskim pismom, odnosno "književnost na hrvatskom jeziku pisana arebicom", da je jezik Bošnjaka "bošnjački", a ne bosanski jezik, tj. onako kako ga imenuju Bošnjaci.[12] No, ta *Enciklopedija* nije uopće loša po svome sadržaju. Stvar je još zanimljivija kada se uzme *Leksikon država svijeta* koji se pojavljuje kao posebno izdanje uz "Večernji list", u kojem se pod odrednicom Bosna i Hercegovina može naći među općim podacima da je službeni jezik u BiH srpski i hrvatski, da je etnički sastav zemlje: Muslimani (?), Srbi i Hrvati.[13] Slične ovima i mnoge druge postavke, primjerice, već odavno je "dobro" elaborirao Stjepan Buć, za vrijeme svoga emigrantskog života, u knjizi *Problemi etnogeneze Hrvata*.[14] U pustoj dokolici on je napravio etnogenezu Hrvata od početka svijeta do danas. Stari etnički Ilirikum je, ustvari, hrvatski, jer Hrvati nisu niotkud došli, nego su uvijek bili tu. Tako se etnički Ilirikum poklapa s "hrvatskim povijesnim prostorom" i herceg-bobanskom politikom na tlu Bosne i Hercegovine. Svi drugi su došljaci. "Mi" smo ovdje došli kad je Bog stvarao svijet. Tu nigdje nema Bosne! Nestalo je čak i "cvijeća"!

U interpretaciji bosanskog srednjovjekovlja, danas se lagano nameće stav da gotovo i nije bilo bosanske hereze. Nema nikakve hereze, jer je "narod bio neobrazovan i veoma malo upućen u kršćansku vjeru". Bili su malo "zapušteni", pa ih je trebalo vratiti na pravi put (???). Kao da ljudi samo čekaju da ih neko povede u "nesumnjivu istinu" ili na puteve vječnosti? Šta uopće znači tvrdnja da je u Bosni "od Kulina bana do Stiepana Tomaševića vlast bila katolička"? Pa vjerovatno da se zna da su katolici *pravi* nasljednici BiH, a ne "došljaci" islamisti i ortodoksi. Nema heretičke grupacije, dakle, sve je bio katolik, mada malo *lijen*, *zapušten* i *neprofiliran*, te su dominikanci pa franjevci dobili zadatak da ga pripreme i educiraju u vjeri. Malo milom, malo silom i tako ukrug. Oko 1461. godine Juan Torquemada je napravio spisak pedeset heretičkih zabluda kod bosanskih krstjana koje su bile svojevrstan optužni materijal i grijesi protiv rimskih dogmi. On je naveo pod tačkom pet da su prema heretičkim učenjima "ljudske duše demoni zatočeni u tijelu". Prema inkvizitorima, svakako, treba biti oprezan! Oni ne znaju ni za Pindara, ni za Platona, ni za Plotina, ni za... Hereza je postojala, jaka i snažna trenutačno, al' nemoćna da se razvije u samostalnost i trajanje, i nikakve historijske kozmetičke intervencije ne mogu je zanemariti ili sakriti pod tepih. Bosanski heretici su važan element heretičke i slobodarske Evrope s arijancima, manihejcima, gnosticima, albigenzima, valdežanima, katarima, patarenima, husitima, bogumilima itd., kao onima koji su imali nešto svoje (vlastiti otklon), autohtono, originalno, specifično, nekanonsko, emancipatorsko, nedogmatsko... Didovi su ostali u Batalovoj listi... Vojo Vujanović je pisao o bosanskim hamzevijama i o njihovoj herezi...

12 *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga, I* knjiga, Pro leksis, Večernji list, Zagreb, 2005. godine, str. 134; II knjiga, str. 130. i 139. (bošnjački umjesto bosanski jezik)

13 *Leksikon država svijeta*, Posebno izdanje uz "Večernji list", Extrade, Rijeka, 2005, str. 17.

14 Stjepan Buć, *Problemi etnogeneze Hrvata*, Posebni otisak iz jubilarnog broja "Hrvatske revije", God. XX, Sv. 4 (80), München-Barcelona, 1970.

Iza moga teksta javno i otvoreno stoji ova teza: *Bosna je bosanska, odnosno Bosna i Hercegovina je bosanskohercegovačka*. Ovu tautologiju treba ponavljati kao mantru da bismo se spasili od etnonaracija o podjeli, povijesnim konstrukcijama, politikama separacije naroda i historijskim pravima. Ovim se očitovanjem o pitanju Bosne i Hercegovine pokazuje *otvorenost*, te jasno prezentira misao iza koje ne postoji nikakav "rezervni plan" ili "skrivena namjera" spram nekoga ko drugačije misli, vjeruje i osjeća. Naša budućnost je **pluralistička građanska Bosna i Hercegovina** koja će biti oslobođena od noćnih mora i trauma "malih naroda" koji su živjeli tuđu povijest. I na kraju, poenta je u ovome: *što je veća negacija Bosne i Hercegovine naši ljudski izazovi su još veći i smisleniji*.

Da li je muzeju vrijeme za muzej?

Esad Delibašić

Retoričko pitanje postavljeno u naslovu, posmatrano formalno-logički, veoma je upitno. Osim što je njegova uloga u pokušaju da se za tekst zainteresira eventualni čitalac, postoji i drugo, "nelogično" tumačenje ovog naslova. Naime, danas još dominira razumijevanje muzeja kao ustanova u kojima se čuvaju isključivo predmeti iz prošlosti. Kada za neki predmet kažemo da mu je mjesto u muzeju, mislimo da je "zastario", tj. da nije više neposredno vezan za naše vrijeme i prostor. Upitavši se da li je *muzejima vrijeme za muzej* – mi se, ustvari, pitamo: da li su današnji muzeji izgubili mogućnost da konkuriraju drugim medijima koji komuniciraju sa savremenošću i da li ih doista treba razumijevati isključivo kao čuvare prošlosti? Nije li, dakle, došlo vrijeme da priznamo da muzejske ustanove pripadaju prošlosti?

U pokušaju da odgovorimo na neka od postavljenih pitanja, ovdje ćemo izložiti kratku povijest muzeja, razloge krize u koju je upao, kao i specifikum muzejske komunikacije sa prošlošću.

Povijesni razvoj muzeja

Kada govorimo o povijesti muzeja, govorimo o povijesti muzejske institucije. Razvoj muzeja kroz povijest može se "pratiti u tri perioda" (T. Šola). U prvoj, takozvanoj *predindustrijskoj etapi,* muzej se tek počinje formirati kao institucija. Osnovni princip ovog perioda je posjedovanje, tj. prikupljanje što većeg bogatstva. Prototip ovog muzeja je Louvre, koji je nastao iz kraljevske kolekcije. Muzejski predmeti, prije svega, simboliziraju moć vlasnika muzeja i oni nisu bili dostupni svim slojevima društva. Jedina poruka na koju upućuju eksponati jeste bogatstvo kolekcionara.

U drugoj, *industrijskoj etapi*, završava se proces formiranja muzejske institucije. Dominantno obilježje ovog perioda je znanstveno-istraživački rad na fundusu. U ovoj fazi muzeolozi pokušavaju svijet (realnost) rasformirati u muzeju (metarealnost). Proces je prikazan shemom 1.

realnost ---------- muzej –
metarealnost

Shema 1.

Muzej postaje mjesto gdje se realnost analizira i istražuje. Znanstveno istraživanje postaje primaran proces u muzeju, dok se komunikaciji sa publikom ne posvećuje gotovo nikakva pažnja.

Konferencijom u Madridu 1934. godine muzealci su pokušali postaviti temelje savremenoj muzeološkoj komunikaciji. Zaključeno je da bi muzeji trebali prestati biti skladišta stvari, a da izložbe moraju postati mjesta na kojima se prenose ideje (informacije).

U trećoj, *informatičkoj etapi*, muzej pokušava postati institucija koja čuva dokaze duhovnog, kulturnog i nacionalnog identiteta čovjeka. Slabost ovog perioda ogleda se u nedovoljno prisutnoj tehnologiji u muzejima. U *informatičkoj etapi* muzej postaje medij (relej) kroz koji se vraća ono što je uzeto iz realnosti. Stvarnost se posredovana vraća u život (vidi shemu 2.).

realnost
realnost ---------- muzej ---------- II
I metarealnost svijest posjetioca

Shema 2.

Naime, muzealce u ovoj etapi počinje da zanima nova realnost, realnost koja se stvara u svijesti posjetilaca. U ovoj fazi znanstvena i komunikativna funkcija postaju komplementarne. Osnovna želja kustosa je utjecaj na svijest posjetioca koji se sa novim iskustvom vraća na "novodoživljenu" realnost. Muzej je, dakle, samo posrednik između postavljača izložbe i posjetilaca. Mogli bismo, možda, reći da muzej posreduje između kulturnog naslijeđa i korisnika.

Muzej u današnje vrijeme, koje propituje svoj identitet, također mora biti aktivni sudionik tog propitivanja. Pored ovog zadatka komunikacije sa sadašnjošću, muzeji imaju zadatak da pokušaju uspostaviti komunikaciju sa prošlošću. Naime, u vremenu opće globalizacije muzeji imaju zadatak da pokušaju očuvati individualne i kolektivne identitete. Oni bi trebali biti mjesta u kojima je moguće dobiti informacije o tim identitetima.

Prošlost u sadašnjosti

Prošlost se obično razumijeva kao ukočen i statičan entitet koji nije podložan bilo kakvoj promjeni. Međutim, moguće je prošlost posmatrati u njenom prožimajućem odnosu sa sadašnjošću i budućnošću. Ako bismo, naprimjer, Platonovoj filozofiji upućivali pitanja posredovana našom društvenom situacijom i našim vremenom, ta filozofija bi nam nudila "druge odgovore" (K. O. Apel) nego što

je nudila u Platonovo vrijeme. Ovaj povijesni razgovor čovječanstva se odvija, kako kaže njemački pjesnik Hölderlin, "otkada čujemo jedni druge". Ovakvu vrstu razgovora-komunikacije (mada u ovoj komunikaciji nema povratnog djelovanja) možemo, mišljenja smo, oživjeti i u muzeju. Naime, u muzej kao metarealnost dolaze predmeti iz raznih vremena i prostora. Oni izlaze iz svog prirodnog ambijenta i ulaze u jedan novi kontekst. Iz tog sudara "starog" i "novog" nastaje u muzeju jedno specifično razumijevanje i doživljavanje muzejskih postavki.

Ovo "posredovanje" prošlosti i sadašnjosti je moguće ostvariti u muzeju nizom specifičnih muzeoloških postupaka. Ovakvu muzeološku intervenciju možemo primijeniti i u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, i to u odjeljenju za Etnologiju (Vodič kroz Zemaljski muzej, 1984) u sali gdje se prikazuje život i kultura seoskog stanovništva zapadne Bosne. U jednoj vitrini je izloženo ručno grnčarsko kolo, uz koje je u nekoliko faza izrade prikazan proces nastanka jedne posude. To grnčarsko kolo je moguće rekonstruirati i staviti u funkciju, da bi se nešto proizvelo, pa zatim i prodalo. Pokretanjem tog grnčarskog kola pokazali bismo tehnološki, socijalni i kulturni kontekst i značaj tog muzejskog predmeta. Slično bi se moglo napraviti i sa tkalačkim strojem. Integriranje muzejskih predmeta iz prošlosti u život zajednice bi se u arheološkim muzejima moglo realizirati tako što bi se neke arheološke kopije postavile na ona mjesta na kojima su nađeni originali, čime bismo ih vratili u njihov prirodni ambijent.

Sergej Ejzenštejn (U. Gregor – E. Patalas, 1977, 108-114) je uočio da se spajanjem dvaju izabranih kadrova stvara nešto treće što se ne nalazi ni u jednom od tih kadrova pojedinačno, a što istovremeno predstavlja nešto više od njihovog prostog zbira. On je bio svjestan da se procesom prikazivanja kontradiktornih slika postiže efekt na taj način što to u svijesti gledalaca izaziva određenu asocijaciju ideja. Analogno bismo mogli spajati muzejske predmete koji potječu iz različitih vremena i tako realizirati ideje koje smo naumili prenijeti. Ova filmska metoda je doživjela, u modificiranom obliku, svoju primjenu u ideji imaginarnog muzeja.

S pojavom savremene umjetnosti Andre Malraux inaugurira ideju imaginarnog muzeja. Osnovna koncepcija ovog muzeja je da umjetnička djela napuštaju mjesta za koja su stvorena, pećine, palače, hramove, grobnice, katedrale, salone, i da prelaze u zajednički ambijent gdje se pozivaju jedna na druge: grčki kipovi na statue – stupove, na kubističke slike, crnačke maske. U imaginarnom muzeju eksponati su sakupljeni van ustaljenih pravila klasifikacije. Kriterij klasifikacije nije razdoblje nastanka umjetničkih dijela, niti siže. U glavi ovakvog muzealca se nalazi muzej koji nije Louvre. Imaginarni muzej "nije ništa drugo nego mjesto u našem duhu" (A. Malraux, 1974, 86). Muzealac u ovom muzeju nalazi stvari koje mu se sviđaju okupljene na jednom mjestu. Jedna je stvar shvaćati samostalno crnačku umjetnost u jednom muzejskom prostoru, a sasvim je druga stvar shvaćati tu istu umjetnost zajedno s idolima s Kiklada. Skulpture koje same po sebi nešto govore, govore i jedna drugoj. Iz tog "razgovora" muzejskih predmeta koji dolaze iz različitih vremena, duhovnih stanja i stremljenja, rađa se novi kontekst. Prošlost i sadašnjost se u ovako koncipiranom muzeju prožimaju.

Od tradicionalnog do konceptualnog muzeja

Većina ljudi koji danas rade u muzejima misli da je kvalificirana za taj posao. Nema sumnje da mnogi među njima osjećaju izvjestan prezir prema muzeju kao mediju, i da ga nikada neće porediti sa TV, filmom, Internetom, stripom itd. Još uvijek kod njih prevladava mišljenje da je muzej mjesto gdje prebiva isključivo prošlost, mjesto u kome obitavaju vječne istine.

Muzealci su se našli u teoretskom ćorsokaku kada nisu uspjeli redefinirati teleologiju muzeja. Apsolutna moć i mitologija originala su izvori tradicionalnog, metafizičkog, muzeja. U ovakvom muzeju eksponati nisu integrirani u muzejski prostor i život zajednice. Da ne bi bilo zabune – ne postoji kriza muzeja u kvantitativnom smislu, broju posjetilaca, već u kvalitetu. Centar Georges Pompidou posjeti godišnje osam miliona ljudi. Međutim, današnji muzeji ne ukazuju na probleme ovog vremena i ovog društva. Oni nisu institucije koje nas "podstiču" na propitivanje usvojenih predstava o svijetu i životu. Muzeji su postali skladišta koja nam pružaju puke činjenice.

Tradicionalno koncipiranom muzeju suprotstavlja se konceptualno razumijevanje. Muzej, prema ovom mišljenju, predstavlja zbirku ideja, mjesto gdje možemo dobiti određene informacije. Dok u tradicionalnom muzeju dominiraju muzejski predmeti, u konceptualnom viđenju muzeja dominiraju ideje. Dakle, došlo je do pomjeranja interesovanja sa objekta na koncept o objektu. Uloga objekta, tj. muzejskog predmeta, svodi se na sredstvo ideje (informacije) koju želimo prenijeti. Ne postoji ideja koja se ne bi mogla eksponirati u muzeju. U ovako koncipiranom muzeju prošlost i sadašnjost se pomiruju. Muzej kao metarealnost postaje relej, medij, kroz koji se u život vraća ono što je od njega uzeto. Marcel Duchamp (E. Lucioe-Smith, 1978) je svojim ready-made izumima pokazao da svaki predmet iz života može postati i muzejski eksponat. Kao što je poznato, Duchamp je na jednoj avangardnoj izložbi predstavio porculanski pisoar s potpisom "R. Mutt" i onda pratio reagiranje svojih kolega, članova žirija, kako negiraju vlastite principe o umjetničkoj slobodi. Pisoar u svakodnevnom životu ne privlači našu posebnu pažnju, ali stavljajući ga u jedan drugi ambijent, drugi kontekst, Duchamp je znatno povećao njegove semantičke razine. Većina muzejskih radnika nikada nije shvatila da istraživačka i komunikativna komponenta muzeja moraju biti komplementarne. Muzeji moraju integrirati eksponate u život zajednice. Ekomuzej je to maksimalno ostvario. Dobar primjer je The Chester Beatty Library iz Irske koji je 2002. godine proglašen najboljim evropskim muzejom. Uspjeh ovog muzeja je zasnovan na premještanju lokacije muzeja sa periferije Dublina u njegovo središte i rekonceptualizaciji s ciljem aktivnijeg prisustva muzeja u zajednici.

Muzealci bi se trebali udružiti sa stručnjacima za informaciono-komunikacione tehnologije, dizajnerima i povjesničarima da, iskoristivši sve prednosti savremene tehnologije, "stvore doživljajne ambijente u kojima će biti reproduciran sjaj starog Rima, raskoš dvora kraljice Elizabete, erotska atmosfera kuća sa gejšama u Japanu osamnaestog vijeka, i slično" (A. Toffler, 1975, 183). Muzealci su počeli

stvarati "ambijente" u koje publika može ući i u kojima postaje akter. U Švedskoj je Moderna Museet izložila veliku lutku od drveta, nazvanu "Non" (Ona), u koju se ulazilo kroz spolni organ. U unutrašnjosti su bile rampe, stubišta, bljeskala su svjetla, čuli su se neobični zvuci, a radio je i nekakav "stroj za razbijanje boca". Savremeni muzealci su postali inžinjeri doživljaja. Ovakav pristup nije izvodiv samo u zemljama koje imaju razvijenu tehnologiju. Zagrepčanin Vladimir Dodig Trokut, jedan od najradikalnijih protagonista antimuzeja, godinama je sakupljao razne boce, kutije od keksa, kese, konzerve, kutije od cigareta i drugu ambalažu, sa željom da pokaže da se i sa nereprezentativnom muzejskom zbirkom može napraviti dobra izložba.

Da se vratimo ponovo na pitanje sa početka teksta – da li je, doista, muzejima vrijeme za muzej? Da li će prevladati i danas, ipak, dominantna struja koja poima muzej kao instituciju u kojoj se gomilaju predmeti i koja ne uspostavlja nikakvu vezu sa društvenom stvarnošću, ili će se prihvatiti konceptualno razumijevanje, koje muzej vidi kao zbirku ideja i informacija, koje je nužno u interakciji prenijeti publici?

Da li će muzeji opstati (pod opstati mislimo na aktivnu ulogu muzeja u društvu), zavisi od niza faktora. Jedan od ključnih faktora za opstanak muzeja se izražava u spremnosti muzejskih radnika i društva u cjelini na promjene. Te promjene se ogledaju u nužnosti razumijevanja muzeja kao medija, u nužnosti upoznavanja sa medijskim svojstvima muzeja, u potrebi stalne interdisciplinarne edukacije (dakako i u temeljnim znanstvenim disciplinama), u prihvatanju društvenog angažmana muzeja, u rušenju koncepta bezvremenosti muzejskih zbirki i mitologije originala, u spremnosti na komunikaciju sa publikom "ovdje i sada", u spremnosti za suočavanje sa ključnim društvenim problemima, u prihvatanju muzeja kao medija koji ne apsolutizira jedan identitet na račun drugog, u spremnosti za posredovanjem u objektivizaciji različitih mišljenja i stavova.

Literatura

Edward Lucioe-Smith (1978): *Umjetnost danas*. Zagreb: Mladost.
Malraux, André (1974): *Glava od obsidijana*. Zagreb: Naprijed.
Maroević, Ivo (1984): *Šta je muzeologija*. Zagreb: Informatica muzeologica, MDC.
Maroević, Ivo (1993): *Uvod u muzeologiju.* Zagreb: Zavod za informacijske znanosti Odsjeka za informacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
Muzeologija, broj 21, MDC, Zagreb, 1977.
Škriljan, Dubravko (1979): *Semiotika komunikacije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
Toffler, Alvin (1975): *Šok budućnosti*. Rijeka: Otokar Keršovani.
Urlih, Gregor Eno, Patalas (1977): *Istorija filmske umjetnosti*. Beograd: Institut za film.
Vodič kroz Zemaljski muzej (1984): Sarajevo: Zemaljski muzej.

Sitni prilog o Vlasima Vlahovićima*

Esad Kurtović

Abstrakt: *Kroz nekoliko novih pokazatelja autor potvrđuje liniju srodstvenog niza koji je predvodio Vlahe Vlahoviće tokom XV stoljeća. Pored zasvjedočenog Vučihne Vlahovića, to omogućavaju dosad nepoznati pokazatelji o njegovim nasljednicima Vukcu, Vukotu, Bogdanu i Bijeli Vučihniću, koji se vežu sa linijom kasnije poznatih predvodnika Vlahovića, Vlađa Bijelića i Vukosava Vlađevića. Vlasi Vlahovići su bili vazali vlastelinske porodice Pavlovića, izvjesno do 1435. godine.*

Ključne riječi: *Vlasi Vlahovići, naselje Vlahovići, Vučihna Vlahović, Vukac, Vukota, Bogdan i Bijela Vučihnić, Vlađ Bijelić, Vukosav Vlađević, vojvoda Radoslav Pavlović.*

U dosadašnjim historiografskim radovima Vlasi Vlahovići imali su vrlo zapaženo mjesto.[1] Obrisi napisanog i poznatog, suprotstavljeni sa nekim šturo poznatim i neobjavljenim arhivskim pokazateljima na ovom mjestu pokazuju informaciju više i pravdaju polazište. Historijat vlaha Vlahovića svakako je širok vremenski raspon i u svome zaokruživanju zahtijeva temeljitiji istraživački pristup i daleko više prostora nego je to učinjeno na ovome mjestu. Po svemu, upravo je ovdje prezentirano, 20-te i 30-te godine XV stoljeća, ona sredina koja je kao karika bila nešto tanje obrađena i poznata u njihovoj dosadašnjoj historiji. U pitanju su, prije svega, informacije o Vučihni Vlahoviću i njegovim nasljednicima.

* Prilog predstavlja prošireno saopćenje izlagano na okruglom stolu "Stolac kroz historiju", održanom u Stocu 19.11. 2005. godine u okviru kulturne manifestacije "Slovo Gorčina 2005".

1 Izdvajamo: Bogumil Hrabak, "O hercegovačkim vlaškim katunima prema poslovnoj knjizi Dubrovčanina Dživana Pripčinovića", *Glasnik Zemaljskog muzeja* (Istorija i etnografija) 11, Sarajevo, 1956, 29-39, 30-31; Desanka Kovačević, "Srednjovjekovni katun po dubrovačkim izvorima", "Simpozijum o srednjovjekovnom katunu", Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja 2, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 1, Sarajevo, 1963, 121-140, 124, 126; Ista (D. Kovačević-Kojić), "Učešće Vlaha u trgovinskoj razmjeni tokom XIV i XV vijeka", "Simpozijum: Vlasi u XV i XVI vijeku", Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Radovi 73, Odjeljenje društvenih nauka 22, Sarajevo, 1983, 79-84; Đuro Tošić, "Donjovlaški rodovi Vlahović i Mirilović u istočnoj Hercegovini", Radovi 5, Filozofski fakultet, Banja Luka, 2002, 195-212, 195-203; Isti, "Prilog proučavanju *Donjih vlaha* u istočnoj Hercegovini", Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine 4, Beograd, 2004, 81-132, 87-94.

***

Katun Vlahovića spominje se 1368, a na njegovom čelu kao starješine, katunari, u strogoj, direktnoj izvornoj potvrdi, duže vrijeme su bili Ostoja Vlahović (1368, 1379, 1391), Vučihna i Stjepko Vlahović (1420, 1423).[2] Osim navedenih i niz drugih indirektnih izvornih pominjanja mogao bi se odnositi i na katun i na njegovog katunara u krilu Vlahovića. Poznatijem slijedu Vlaha Vlahovića pripada druga polovina XV stoljeća.[3]

Bez namjere za iscrpnošću, naročito s obzirom na poznato i u mnogim segmentima problemsko u vlaškoj problematici, izdvajamo prikupljeno o Vlahovićima u jednom suhom hronološkom nizu. U priličnoj mjeri ono jeste takvo, fragmentarno, teško spojivo i ne dozvoljava stvaranje jasnije historijske slike. Omogućuje barem identificiranje aktera.

Decembra 1368. Vlah Ratman iz katuna Ostoje Vlahovića otvorio je privatni depozit kod Petra berberina sa iznosom od 100 perpera.[4] Aprila 1391. spomenut je Gojsav Stjepojević, Vlah iz katuna Ostoje Vlahovića u vezi sa jednim konjem u Dubrovniku.[5] Početkom juna 1404. zabilježeni su Stojak Radmanić i Rakoje Bogčić "de Vlacouich". Oni su se obavezali Bartolomeju Marinu iz Ulcinja prevesti 180 modija soli do Ustikoline, uz cijenu od polovine prevezene soli.[6] Po uzoru na druge, pitanje je može li se već tada raditi o vezama Vlaha Vlahovića i naselja koje nosi njihovo ime ("de Vlacouich"). U svakom slučaju, nasljednici prvih poznatih katunara, očito srodnika, i njihovi Vlasi, članovi njihovog katuna, preuzimaju prezime Vlahović kao oznaku katuna bez obzira što se linija prezimena među predvodnicima katuna s vremenom, kasnije, mijenja. Po strani od te opservacije, koliko se može primijetiti, vodstvo jedne porodice ili roda u katunu održava i veze lične zavisnosti prema vladaru ili vlasteli, što je kvalitet kojim se pokazuje koliko je feudalni sistem sredine utjecao na profiliranje kod Vlaha.[7] Još nema odgovora na pitanje čiji je čovjek katunar Ostoja Vlahović. Primjer Ugaraka i Burmaza iz 1419. godine pokazuje da geografija vlastelinskih posjeda i stanje na terenu, gdje se obično drži da su pojedini katuni ili Vlasi, ne može davati

2 D. Kovačević, "Srednjovjekovni katun po dubrovačkim izvorima", 124, 126.

3 B. Hrabak, "O hercegovačkim vlaškim katunima prema poslovnoj knjizi Dubrovčanina Dživana Pripčinovića", 30-31; Đ. Tošić, "Donjovlaški rodovi Vlahović i Mirilović u istočnoj Hercegovini", 195-203; Isti, "Prilog proučavanju *Donjih vlaha* u istočnoj Hercegovini", 87-94.

4 D. Kovačević-Kojić, "Učešće Vlaha u trgovinskoj razmjeni tokom XIV i XV vijeka", napomena 15 na strani 81.

5 "Goysaus Stiepoeuich vlachus de chatono Hostoy Vlachouich facit manifestum quod ipse se obligat et promictit Radaça sorori Merioe Rosaniçich presenti et recipienti reconducere Ragussi unum equum rubeum ad presens detentum in Ragusio. Quem equum ipsam Radaça asserent esse suum usque ad festum Asscensionis proxime futuris" (04. 04. 1391. god.), Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), Diversa Cancellariae, XXIX, 194.

6 "Stoiach Radmanich et Rachoye Bogzich de Vlacouich faciunt manifestum habuisse et recepisse a Bartolomeo Marini de Dulcineo centum octuaginta modia sotilia salis ad mensuram subtilis salis Ragusii ... dare et consignare dicto Bartolomeo in mercato Sticholine medietatem dicti salis" (01. 06. 1404.), DAD, Diversa Cancellariae, XXXV, 76v.

7 Uporedi, D. Kovačević-Kojić, "Obaveze na vjernost dvojice katunara vojvodi Sandalju Hraniću", *Godišnjak* Društva istoričara Bosne i Hercegovine 19 (1970–1971), Sarajevo, 1973, 229-233.

precizne okvire. Naime, veze lične zavisnosti se kreću, a za Vlahe kao "posebnu društvenu skupinu" to ne znači i seobu sa posjeda na posjed.

Vlasi Vlahovići su prevoznici robe između Dubrovnika i zaleđa. Krajem maja 1417. Vučihna Vlahović se obavezao trojici dubrovačkih trgovaca prevesti svojim konjima robu do Podvisokog i Prače po cijeni od pet perpera i četiri groša.[8] Vlahovići se, nerijetko, susreću i među optuženima za pljačku i razbojništvo. U njihovom slučaju radi se o nizu kvalitetnih informacija koje potječu upravo iz tužbi. Marta 1420. podignuta je tužba protiv Bogdana Miolšića, Vukasa Kovilovića, Vukašina Radojkovića i drugih ljudi Grgura Nikolića, Vukasa Kovilovića i pripadnika katuna Vučihne i Stjepka Vlahovića. Vlasi Vlahovići kao učesnici pljačke ipak nisu tužiocu bili poznati.[9] Početkom maja 1420. godine Miljen Budečević optužio je Vučihnu Vlahovića i Stjepoja koji je pripadao katunu Vučihne Vlahovića zato što su tih dana ("his diebus propelapsis"), možda na samom kraju aprila ili početkom maja "u mjestu zvanom Stolac" oteli tri krave i jednog vola koji su bili na čuvanju i uzgoju kod Stočanina Gojka Tihosalića.[10] Juna 1420. registrirana je tužba protiv Vukoslava Bogavčića i Radoslava Tolisalića iz Dubavske (Dubalescha), te protiv dva čovjeka Vučihne Vlahovića u Buelskoj (možda isto Dubavska: in Buelscha) kojima imena nisu poznata, a zbog pljačke u Dubavskoj (in Dubasca).[11] Jako razbojništvo ljudi iz katuna Vučihne Vlahovića desilo se i oktobra 1421. godine. Ono je registrirano u tužbi od septembra 1422. Radovan Utješinović i Vlatko Radosalić iz Gromača optužili su Bogdana Milošića i njegovog oca Vukašina iz katuna Vučihne Vlahovića i petericu (šestericu) Žabičana kojima su imena dodali nešto kasnije.[12] Optuženi je, najvjerovatnije, ranije navedeni Bogdan Miolšić u tužbi iz marta 1420. godine.

8 Broj tovara nije preciziran: "Vucicna Vlacouich promisit et se obligauit ser Martolo de Zerieua, ser Simoni de Resti et Andrusco Nemagna ferre omnes salmas eorum et quecumque voluerint ferre cum equis suis habendo pro singula salma iperperos quinque et grossos quatuor partim in Sotouisochi et partim in Praça" (25. 05. 1417.), DAD, Diversa Cancellariae, XLI, 115.

9 "Vlatchus Stanoeuich de Umbla ... supra Bogdanum Miolsich, Volchasium Couilouich, Volchasinum Radoicouich et alios quos non cognouit partim, videlicet homines Gregorii Nicolich, videlicet Volchasium Couilouich et alios de cathuna Volcichne et Stiepchi Vlachouich" (18. 03. 1420.), DAD, Lamenta de foris IV, 163v; Branislav Nedeljković, *Mešovita porota.* Dubrovačka dokumenta XIV i XV veka o pograničnoj poroti, Miscellanea XVII/6, Beograd 1978, 7-180, 40.

10 "Milien Budezeuich coram nobili et sapienti viro domino Rectore ser Nicola Io. de Poza conquitur supra Volcichnam Vlachoeuich et Stiepoe de cathuna dicti Volcichne Vlachouich. Eo quia his diebus propelapsis predicti violenter in loco dicto Stolaç acceperunt sibi vaccas tres et I [unum] bouem quos habebat in manibus et ad custodiam Goiachi Tichosaglich qui stat in dicto loco Stolaç" (07. 05. 1420.), DAD, Lamenta de foris, IV, 190. Navedeno predstavlja prvi pisani pokazatelj o Stocu, Esad Kurtović, Vidovski, Vidovo polje i Stolac – prvi pisani pokazatelji (Uz 585-obljetnicu prvog spomena Stoca: 1420–2005), *Slovo Gorčina 27*, Stolac, 2005, 43-51.

11 "supra Volchossaum Bogaucich et Radoslaum Tolisaglich de Dubalescha et supra duos homines Volcichna Vlachouich in Buelska quorum duorum nomina ad huc ignorant ... in Dubasca" (26. 06. 1420.), DAD, Lamenta de foris, IV, 210v.

12 "Radouan Utiesenouich et Vlatchus Radosaglich de Gromaç ... conqueruntur supra Boghdanum Milsich et Volchassinum patrum suum de Volchouichia Volcichna cathuna et quinque aliorum

U jednoj tužbi iz samog kraja novembra 1423. izuzetno značajnoj po materijalu kojeg je proizvela, spomenut je veći broj osoba, među kojima i Vučihna Vlahović i njegovi nasljednici. Opljačkan je bio Prvoje Radosalić "in Crasteno" kod Stona na putu prema Dubrovniku. Od njega je otuđeno čitavo stado stoke. Njegova žena Bijelna je 30. novembra 1423. podnijela tužbu protiv Vučihne Vlahovića, te njegovih sinova braće Vukca, Vukote i Bijele ("Biegliam") Vučihnića. U isto vrijeme Bijelna je podigla i tužbu protiv braće Radivoja i Bjelana Rajkovića i njihovih ljudi jer su bili saučesnici u preuzimanju opljačkanog stada. Uz to je Pervoje bio teško ranjen.[13] Sam Pervoje Radosalić već sutradan dodao je niz imena kojima je imenovao pljačkaše. Navedeni su Bogdan Vučihnić, Pribil Radojković, Križa Božićković, Mileta Vukić, Radovin Velihnić, Vukašin Stipković "de Podçernich", Vitas Radeljić, Vitko Radeljić, Milatko Radosalić, Radosav Gojaković, Branko Gojaković, Vlatko Gojaković, Milorad Radosalić, Veličko Bogosalić, Stanac Goinić.[14] Optuženi Vukašin Stipković 'de Podçernich' dao je svoju izjavu augusta 1424. godine.[15] U viđenju dvojice svjedoka, pokrenutih tek marta 1425. spomenuta je manja cifra ukradene stoke, ali i jasan iskaz da su

homines de Xabiza quos ignorant " (16. 09. 1422.), DAD, Lamenta de foris, V, 90. Tek sredinom maja 1425. godine data su imena optuženih Žabičana, ali tada ih je navedeno šest: "Radouan et Vlatcho lamentatores supradicti dixerunt istos essere illorum quinque homines de Zabiza de quibus in lamento supradicto est facto mencio, videlicet, Radouaç Bulosich, Volcosau Bogichieuich, Volcosau Vasilich, Radoe Lipouaç et Radichna Clapizich, Pribigna Miloseuich" (15. 05. 1425.), Isto.

13 "Bielna uxor Peruoe Radosaglich ... conqueriter supra Volcichnam Vlachouich et Vulchaç et Vuchotam fratres Volcichnich et Bieglam eorum tertium fratrem cum tota catuna eorum. Eo quia his diebus propelapsis in Crasteno prope Stagnum predicti accusati ipsum Peruoe interceperunt dum veniret Ragusium et sibi violenter acceperunt capita animalium Peruoem CCXX et decem inter vaccas et boues. Item conqueriter supra Radiuoi Raichouich et Bielan fratrem suum et homines suos. Eo quia tenent in manibus eoram dictum Peruoe et animalia predicta que sibi signauerent et dederent dicti accusati. Item dixit dicta uxor sua quod audiunt dictum Peruoe virtum suum esse grauiter vulneratur" (30. 11. 1423.), DAD, Lamenta de foris, V, 234v.

14 Dan kasnije Prvoje je napravio čitavu listu koja nije bila ista kao njegove žene: "Die ultimo nouembris 1423. predictus Peruoe principalis conquerens coram dicto domino Rectore dixit infrascriptos fuisse culpabiles et fures et latrones supra quos conquiritur: Bogdan Volcechnich [*Volecchnich*, *Volcichnich* ?, E.K.], Pribilum Radoichouich, Crixa Bosicchouich, Miletam Volchich, Radouinum Velichnich, Volchassin Stipchouich de Podçernich, Vitas Radeglich, Vitchum Radeglich, Milatchum Radosaglich, Radossauum Goiachouich, Branchum Goiacouich, Vlatchum Goiacouich, Milorad Radosaglich, Velicchum Bogosaglich, Stanaç Goinich. Testes: Peruienaç Obradouich, Iuchus Velisaglich, Bogauaç Qualchouich", DAD, Lamenta de foris, V, 234v.

15 "Die XIII augusti 1424 Volcassin Stipchouich unus ex inculpatis suprascriptis et Radoe Bogunouich, Liuoe Grubaceuich et Baglin Sergieuich una cum dicto Volcassino inculpato coram domino Rectoris ser Zore de Palamota et iudice sue curie domino Pasuale de Restis pro lamento supradicto voluerunt et sponte sua promiserunt quod usque ad festum sancti Martini proxime futuris, seu in die domenico proxime post festum sancti martini predicti personaliter comprare debeant coram ipso domino Rectoris et sua curia ad respondendum de iuris accusatori predicto seu sue uxori. Aliter ipsis non comparentibus personaliter, ut dictum est quod tunc dictus Volcassinus Stipchouich remaneat pro culpabili et convicto in eis contra in lamento predicto continenter presente Pribissauo Iuanouich famulo regiminis et ad predicta omnia pristauo dato", DAD, Lamenta de foris, V, 234v.

Rajkovići (Bjelan Rajković) bili ljudi porodice Pavlovića i da su sinovi Vučihne Vlahovića povezani sa istima u pljački.[16] U vezi s ovom pljačkom kasnije je naveden Radonja Milošević, pripadnik katuna Vučihne Vlahovića, Bogdan Vučihnić, koji je očito pripadao užem krugu srodnika Vučihne Vlahovića i još nekoliko osoba koji su bili povezani za ovu pljačku. Među njima Pribil Ozernić, Oplan Stojković, Mileta Vukašinić, od onih koji ranije nisu bili spominjani. Slučaj nije bio zatvoren ni maja 1425. godine.[17]

Tužba obiluje pokazateljima o Vlahovićima o kojima će se voditi računa u budućim pristupima. Istaknut ćemo najvažnije. Vučihna Vlahović imao je zasigurno tri sina Vukca, Vukotu i Bijelu Vučihnića (*Volcichnam Vlachouich et Vulchaç et Vuchotam fratres Volcichnich et Bieglam eorum tertium fratrem cum tota catuna eorum*), a vjerovatno je i spominjani Bogdan Vučihnić bio njegov četvrti sin. Kao svojevrsno upozorenje, ne možemo se oteti utisku da se i brojni drugi Vlasi Vlahovići, ranije, tada i kasnije navođeni, linijom patronimika kao osnove prezimena, mogu prepoznavati u tužbi iz 1423. godine. Pa čak i od same predvodničke loze katunara Vučihne i Stjepka Vlahovića. Na kraju, katun Vlahovića je pripadao kao seniorima, porodici vojvode Radoslava Pavlovića.

Vučihna Vlahović i njegov sin Bijela Vučihnić spominju se i početkom augusta 1424. godine. Oni su imali dugove prema Dubrovčanima koje nisu izmirili na vrijeme. Zato je njihova roba bila zaplijenjena. Bijela Vučihnić imao je dugove kod Prvoja Radosalića. Stoga mu je bilo zaplijenjeno 12 tovara soli koje je imao kod Nalka Hrankovića.[18] Naravno, radi se o istom Prvoju Radosaliću, sa kojima su Vlasi Vlahovići već imali tekući spor zbog pljačke njegovog stada. Na sličan način prošao je i njegov otac Vučihna Vlahović zbog dugova prema Brajanu Miljenoviću.[19]

16 "Die II martii 1425 Peruionaç Obradouich testis predictus ... dixit quod nunc est annus et ultra quod dum ipse testis esset in Crasseno voiuode Pauli [?!, Pavle je bio knez, primjedba E.K.] et Radossaui eius filli et ibi appulisset dictus Peruoe cum animalibus circa CL inter parua et magna. Tunc Bielan Raichouich homo dicti Radossauii Paulouich et cum eo filii Volcichne et certi homines cum illis ligauerunt dictum Peruoe et dicta animalia sibi abstulerunt. Et de animalibus ipius testes nil acceperunt. Et tantum scire dixit", DAD, Lamenta de foris, V, 234v; "Bogauaç testis predictus ... Bielan Raichouich et filii Volcichne cum eorum hominibus ligauereunt et abduxerunt dictum Peruoe et sibi abstulerunt animalia circa CL et boues tres. Et de animalibus ipsius testis nil acceperunt. Et tantum scire dixit", Isto.

17 "Die XV aprilis 1425 Radoghna Miloseuich de cathuna Volcichne constitutus coram domino Rectore ser Nicola de Goze confessus sponte fuit se fuisse ad istam robariam et quod iuit de mandato domini sui sie iubentis cui ipse non potuit contrastare et quod sibi venit in partem predictam una capra. Et dixit quod contra ibi fuerunt infrascripti ad istam predictam, videlicet, Bogdan Volcichnich, Pribil Osernich, Oplan Stoichouich, Mileta Volcasinich, Volcassin Stiepcouich, Milatcho Radosaglich, Vlatchus Goiacouich, Bielan Raicouich", DAD, Lamenta de foris, V, 234v. Slučaj je raspravljan i 13. maja 1425, Isto.

18 "ad peticionem et instanciam Peruoi Radosalich creditoris Bieglie Vochcinich sequestrasse penes eum manibus Nalchi filii Vlachote Cranchouich salmas duodecim salis dicti Bieglie" (03. 08. 1424.), DAD, Diversa Cancellariae, XLIII, 8.

19 "ad peticionem et instanciam Braian Miglienouich creditoris Vozichna Vlachouich sequestrasse penes eum manibus Nalchi filii Vlachote Cranchouich salmas duodecim salis dicti Vozichne" (03. 08. 1424.), DAD, Diversa Cancellariae, XLIII, 8.

Vučihna Vlahović spomenut je i maja 1432. godine. Tada je dobio dozvolu da sa turmama može doći u Dubrovnik.[20] Posebno isticanje Vlaha koji mogu tada doći u Dubrovnik povezano je sa tekućim političkim prilikama, Konavoskim ratom, u kojem su vlasi, naročito oni vojvode Radoslava Pavlovića, bili u problematičnim odnosima sa Dubrovčanima pa su bili prinuđeni da traže dodatnu dozvolu za obavljanje svoga posla.[21] Čini se da je to posljednje direktno spominjanje Vučihne Vlahovića.

Novembra 1434. spomenuti su Prenosav Branković i Stjepan Bogdanić, Vlasi Vlahovići. Oni su se obavezali Vlakoti Hrankoviću da će mu prevesti 30 tovara kože iz Podborča u Drijeva po cijeni od tri perpera i 2 groša po tovaru.[22] Pitanje je da li je tada živ Vučihna Vlahović, odnosno, ko je tada predvodnik kod Vlahovića. Da li je Stjepan Bogdanić nasljednik Bogdana Vučihnića?!

Za Vlatka Dobraševića i Vukšu Stanjevića, Vlahe Vlahoviće, zna se da su juna 1435. bili ljudi vojvode Radoslava Pavlovića. On su se obavezali na prevoz 17 tovara soli do Borča.[23] Postoji i jedno ranije spominjanje Vlatka Dobraševića, ali ne i sa pratećom oznakom da je u pitanju Vlah Vlahović. Naime, u drugoj polovini juna 1419. g. kao izvršitelji pljačke spomenuti su Vlatko i Vukac Dobrašević te Radovan i Vukosav Laloević. Njih je optužio Radoslav Sledinović zbog pljačke stoke i žita.[24]

U istom svojstvu, kao ljudi Radoslava Pavlovića, juna 1435. spomenuti su i Bijela Vučihnić, Stjepko Vukašinić, Stjepan Radonić, Prvosav Branković i Vlatko Doberković, svi Vlasi Vlahovići. Oni su ugovorili prevoz 150 tovara soli do Borča[25], a zatim su bili obavezni da prevezu robu (kože i vosak) iz Borča u Dubrovnik.[26] Cijenu

20 "de dando fidem Vocichne Vlacouich vlacho et eius turme" (19. 05. 1432.), DAD, Consilium Rogatorum, V, 85; D. Kovačević-Kojić, Učešće vlaha u trgovinskoj razmjeni tokom XIV i XV vijeka, napomena 19 na strani 82.

21 To je izvorište ranije uočene zanimljivosti. Slična situacija bila je i 1403. godine, zbog tekućeg bosansko-dubrovačkog rata, D. Kovačević-Kojić, Učešće vlaha u trgovinskoj razmjeni tokom XIV i XV vijeka, 82.

22 "Prenossaus Brancouich et Stipanus Bogdagnich morlachi Vlachoeuich ... promiserunt Vlachote Cranchouich conducere a Soto Borazio usque Narentum salmas treginta pellium ... ad rationem yperperorum trium grossorum duorum pro qualibet salma" (08. 11. 1434.), DAD, Diversa Cancellariae, XLVIII, 263.

23 "Vochsa Stagneuich et Vlatchus Dobraseuich vlachi Vlachouich voiuode Radossaui ad meliustendem super se et omnia cuiuslibet bona promiserunt et se obligauerunt Radoe Iagodich et Miglien Pliesich presentibus et contentatis ad omnem voluntatem ipsorum de Ragusio sub Boraç portare salmas decem et septem salis" (24. 06. 1435.), DAD, Diversa Notariae, XX, 23-23v.

24 "Radoslau Sledinouich pellipparius ... supra Vlatchum Dobraseuich et supra Radouan Laloeuich et Volchaç Dobraseuich et Volchossaum Laloeuich. Eo quia dicti accusati violenter acceperunt accusatori predicto octo inter boues et vacchas et viginti animalia pecudina et unum sacchum frumenti" (24.06. 1419.), DAD, Lamenta de foris, IV, 16.

25 "Biela Vocichnich, Stiepcho Vochasinich, Stiepan Radonich, Peruosau Branchouich et Vlatchus Doberchouich omnes vlachi Vlachouich voiuode Radossaui super se et omnia cuiuslibet ipsorum bona ad meliustenentem promiserunt et se obligauerunt Francho Vlachote Cranchouich ... de Ragusio sub Boraç portare salmas centum quinquaginta salis ... consignare Nalcho fratri dicti Franchi" (24. 06. 1435.), DAD, Diversa Notariae, XX, 23.

26 "ipsi vlachi ex Boratio Ragusium portare teneantur Ragusium ... pellaminum et cere", DAD, Diversa Notariae, XX, 23.

njihovog prevoza ugovorio je Vukac, brat Bijele Vučihnića.[27] Bijela Vučihnić, Vlah vojvode Radoslava Pavlovića, augusta 1435. ugovorio je prevoz 53,5 tovara soli i tri tovara tkanina do Pod Borča.[28] Možda to i nije posljednja informacija o njemu. Iz navedenog nismo direktno saznali da li je Bijela Vučihnić bio predvodnik Vlahovića.

***

Navedenim pokazateljima, mada nisu rezultat detaljnijih istraživanja cjeline Vlaha Vlahovića, ipak je stvorena dobra polazna osnova za razumijevanje Vlahovića koje prati kasnije vrijeme. Skladnije ih povezuje, naročito sobzirom na natpise na kamenim spomenicima i informacije koje pruža osmanska građa. Ključno, isto pokazuje da bi liniju Vlaha Vlahovića još bolje učvrstila detaljna istraživanja iz kasnijeg perioda.

Jedan od sinova Vučihne Vlahovića, Vukac Vučihnić, zabilježen je na jednom natpisu u selu Vlahovići kod Ljubinja.[29] Marko Vego nije imao pred sobom arhivskih pokazatelja o Vučihni Vlahoviću, pa je natpis datirao širokookvirno XV-XVI stoljećem. O njemu nije imao mnogo šta da kaže i s obzirom na to da je veću pažnju posvećivao primjercima natpisa kneza Vlađa Bijelića i vojvode Vukosava Vlađevića, o kojima je i imao više poredbenog materijala iz drugih izvora.[30] Slično je učinio i Šefik Bešlagić, navodeći da je natpis Vukca Vučihnića nastao "najvjerovatnije krajem XV vijeka", a poslije natpisa kneza Vlađa Bijelića i vojvode Vukosava Vlađevića.[31] Imajući pred sobom Vučihnu Vlahovića, kao neosporan momenat, nedavno je Đuro Tošić pretpostavljao da je Vukac Vučihnić bio njegov sin.[32] Mada to posebno ne ističe, time je predložio i veću starost natpisa Vukca Vučihnića od svojih prethodnika Vege i Bešlagića. Vidjeli smo da za Vukca Vučihnića, kao sina Vučihne Vlahovića, postoje i arhivske potvrde, da je time pretpostavka Tošića tačna, a prema arhivskim pokazateljima natpis bi kao donju granicu svog nastanka imao juni 1435, tj. vrijeme kada se posljednji put spominje Vukac Vučihnić.[33]

27 "Et hoc precio e mercato quibus Nalchus suprascriptus se conuenit cum Vochaç fratre suprascripti Biela quas salmas pelaminum et cere conduxisse teneantur ad tardium usque ad medietatem menses iulii proxime futuris", DAD, Diversa Notariae, XX, 23.

28 "Biela Vocichnich vlachus voiuode Radossaui super se et omnia eius bona promisit et se obligauit ser Tripcho de Bonda presenti et conducenti ad omnem voluntatem eiusdem ser Tripchi de Ragusio portare cum bonis et cufficientibus animalibus ... sub Boraç ... salmas quinquaginta tres cum dimidio salis ... et salmas tres pannorum" (12. 08. 1435.), DAD, Diversa Notariae, XX, 58.

29 "A se leži Vukac' Vuč(i)hnić' ..... Vidi se zlamenije čtio(če) (Pomni)te a vas' b(o)g' blagoslo(vio) (A se pisa) Pribisav'", Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Knjiga II, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1964, 42-43.

30 M. Vego, "Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine" (nastavak), *Glasnik* Zemaljskog muzeja 17, Sarajevo, 1962, 191-243, 223-227.

31 Šefik Bešlagić, "Ljubinje – Srednjovjekovni nadgrobni spomenici", *Naše starine* 10, Sarajevo, 1965, 113-163, 161.

32 Đ. Tošić, "Donjovlaški rodovi Vlahović i Mirilović u istočnoj Hrecegovini", 196; Isti, Prilog proučavanju *Donjih vlaha* u istočnoj Hercegovini, 87.

33 "Et hoc precio e mercato quibus Nalchus suprascriptus se conuenit cum Vochaç fratre suprascripti Biela quas salmas pelaminum et cere conduxisse teneantur ad tardium usque ad medietatem menses iulii proxime futuris" (24. 06. 1435.), DAD, Diversa Notariae, XX, 23.

Za očekivati je da navedeno identificiranje Vukca Vučihnića sa pokazateljima arhivske građe profiliraju i drugi pokazatelji, i ne samo kod njega nego i kod ostalih Vlaha Vlahovića koji su zabilježeni epigrafskim natpisom, a koji detaljnije nisu istraživani. To pokazuju i primjeri natpisa koji su zahvaljujući dubrovačkoj i osmanskoj građi kontekstualizirani, kao i oni natpisi koji još čekaju na svoje preciznije kontekstualiziranje: natpis u Nekuku kod Stoca sa imenom Radoslava Vlahovića, u Radimlji kod Stoca natpis Vlađa Vlahovića, u Vlahovićima kod Ljubinja natpisi Vlađa Bijelića i Vukosava Vlađevića, u selu Miruše kod Bileće natpis Vukobrata Vlađevića, a na lokalitetu Bunčići u Baljcima kod Bileće natpisi braće Crijepa i Raška Vlahovića, dvojice Vlahovih sinova.[34]

Na osnovu ovdje iznesenih pokazatelja možemo iznijeti i jednu opravdanu pretpostavku. Djelatnost Vlađa Bijelića pripada 60-tim godinama XV stoljeća. On se spominje početkom 1466,[35] septembra 1468. i u sumarnom popisu Bosne iz 1468–1469.[36] Uzima se da je umro 1474, kada ga je naslijedio njegov sin Vukosav Vlađević.[37] Nemamo direktne izvorne potvrde, ali slijed očevih imena kao prezimena njihovih sinova i na ovom mjestu je prilično ubjedljiv da bi se moglo reći da je Vlađ Bijelić, ustvari, bio sin Bjele Vučihnića, koji se, prema zasad poznatom, zadnji put spominje augusta 1435. godine.[38] I on bi time bio unuk katunara Vučihne Vlahovića, a to bi govorilo i da je linija 'povlaštenog statusa' u njegovom liku, zapravo, pozicija koju je imao dijelom i prirodnom linijom ranijih porodičnih predvodnika katuna među Vlahovićima.

Na kraju, jedno od pitanja koje nije u dovoljnoj mjeri prezentirano u ranijim pristupima Vlahovićima odnosi se na njihove seniore. I inače pitanje seniora pojedinih Vlaha i njihov međusobni odnos zahtijeva posebno razmatranje. Ovdje prezentirani pokazatelji govore o tome da su Vlasi Vlahovići bili vazali vojvode Radoslava Pavlovića. Čini se sasvim izvjesnim da su to bili i do kraja onoga perioda do kada su Pavlovići imali posjede u primorskim krajevima (do 1438). Šta je dalje bilo!?

Umjesto zaključka

Ponuđeni materijal zaokružujemo intrigantno, neuobičajeno, miješanjem dokazanog i pretpostavljanog u nadi da će kao takvo pobuditi interes za detaljnije

34 "...a Vlač 'Vlahovič'", M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Knjiga I, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1962, 64-65; "se leži Radosav 'V'lahović'"; "A se leži knez 'Vlać' Bijelić'"; "A se leži knez 'Vlać' Bijelić'"; "A se leži Vukosav' Vlaćević'"; "A se leži Vukobrat Vlađević boži rab"; "A se leži Crjep' i Raško Vlahović'. A se ležita dva Vlahova sin'", Isti, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Knjiga II, 14-15, 42-43, 44-45; Isti, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Knjiga III, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1964, 16-17, 20-21.

35 "contra Vlag Bieglich de Vlacouichi et contra homines et rusticos dicti Vlag" (20. 01. 1466.), M. Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva*, Knjiga III, Srpska akademija nauka i umetnosti, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Treće odeljenje 22, Beograd, 1967, 137.

36 Đ. Tošić, "Donjovlaški rodovi Vlahović i Mirilović u istočnoj Hercegovini", 196-197; Isti, Prilog proučavanju *Donjih vlaha* u istočnoj Hercegovini, 88.

37 Isto.

38 "Biela Vocichnich vlachus voiuode Radossaui" (12. 08. 1435, DAD, Diversa Notariae, XX, 58.

pronicanje u nizove srodstvenih linija kod pojedinih katuna i vlaha čija imena i prezimena predstavljaju nedovoljno iskorišteni materijal u praćenju vlaške problematike. U rezimeu se vraćamo dostignutim saznanjima.

Predvodnici kod Vlaha Vlahovića, očito, pripadaju liniji jedne srodstvene loze. Ona, najvjerovatnije kreće od jednog člana koji je ostavio svoje ime kao osnovu budućem katunu, Vlasima Vlahovićima, pa i modernom naselju, Vlahovićima kod Ljubinja. Ne mora baš tako biti, ali moglo bi ličiti na liniju spominjanih Crijepa i Raška Vlahovića, upravo "dvojice Vlahovih sinova". Takvu poziciju mogli su imati i svi drugi sa prezimenom Vlahović, pa i sa natpisa poznati Radosav Vlahović ili Vlađ Vlahović, pa, na kraju, i kao katunari zasvjedočeni arhivskim pokazateljima Ostoja, Vučihna i Stjepko (Stjepoje) Vlahović. Iako to nigdje izrijekom nije zabilježeno, Vučihna i Stjepoje Vlahović su očito braća. Vremenska razlika nije velika da se pretpostavi da su Ostoja, Vučihna i Stjepoje Vlahović, ustvari, braća. Pokazatelji nisu određeni niti dovoljno jasni da je Stjepoje Vlahović ikada bio katunar, već prije da je rođeni brat katunara Vučihne Vlahovića.

Dok za Ostoju i Stjepoja Vlahovića ne nalazimo sigurne potomke, Vučihna Vlahović je imao sinove Vukca, Bijelu, Vukotu i možda Bogdana Vučihnića. Bijelu Vučihnića smo uočili češće uz oca, kao, po svemu sudeći i od ranije predviđenog nasljednika. U njemu prepoznajemo i predvodnika Vlahovića i kao mogućeg oca kasnijeg Vlađa Bijelića.

Linija predvodništva kod Vlaha ne pripada samo Vlasima. Bez obzira na karakter njihove "posebne društvene skupine" oni su, ipak, sastavni dijelovi feudalnog ustroja čitave sredine. Kao i sve drugo i oni su u sastavu feudalne hijerarhije. Oni su nečiji vazali, a time i predmetom utjecaja feudalnog sistema na širem prostoru. Navedenu srodstvenu liniju povezujemo sa normama feudalne sredine kojima pripadaju vlasi Vlahovići. Poznata sa primjera Ugaraka, Kresojevića, a mogla bi se vidjeti i kod Perutinića (Maleševaca)[39], linija lične zavisnosti kao odraz feudalnog ustroja sredine izgleda da je i kod Vlahovića imala utjecaja na držanje i održavanje kao predvodničke, jedne uspravne srodstvene linije.

Prilog: Vlasi Vlahovići

Vlahović Ostoja (1368, 1379, 1391),
Ratman, Vlah iz katuna Ostoje Vlahovića (1368)
Stjepojević Gojsav, Vlah iz katuna Ostoje Vlahovića (1391)
Radmanić Stojak, 'de Vlacouich' (1404),
Bogčić Rakoje, 'de Vlacouich' (1404),
Vlahović Vučihna, brat Stjepko Vlahović, sinovi Bijela, Vukac, Vukota i Bogdan Vučihnić (1417, 1420, 1423, 1424, 1432),
Dobrašević Vukac (1419),
Dobrašević Vlatko (1419, 1435),
Laloević Radovan (1419),
Laloević Vukosav (1419),
Vlahović Stjepko (1420),
Miolšić/Milšić Bogdan (1420, 1421–1422),
Vukašin, otac Bogdana Milišića (1421–1422),
Vučihnić Vukac, sin Vučihne Vlahovića (1423, 1435),
Vučihnić Vukota, sin Vučihne Vlahovića (1423),

39 ŠE. Kurtović, 'Slavni ljudi svoje vrste' (Stankovići vremena vojvode Sandalja Hranića Kosače), rukopis pripremljen za zbornik posvećen dr. Ignaciju Vojeu.

Vučihnić Bijela, sin Vučihne Vlahovića (1423, 1424, 1435),
Vučihnić Bogdan, sin Vučihne Vlahovića (1423),
Radojković Pribil (1423),
Božićković Križa (1423),
Vukić Mileta (1423),
Velihnić Radovin (1423),
Stipković Vukašin (1423),
Radeljić Vitas (1423),
Radeljić Vitko (1423),
Radosalić Milatko (1423),
Radosalić Milorad (1423),
Gojaković Radosav (1423),
Gojaković Branko (1423),
Gojaković Vlatko (1423),
Veličko Bogosalić (1423),
Goinić Stanac (1423),
Milošević Radonja (1423),
Ozernić Pribil (1423),
Stojković Oplan (1423),
Vukašinić Mileta (1423),
Branković Prenosav (1434),
Bogdanić Stjepan (1434),
Vukša Stanjević (1435),
Vukašinić Stjepko (1435),
Radonić Stjepan (1435),
Branković Prvosav (1435),
Doberković Vlatko (1435),
Bijelić Vlađ , sin Bijele Vučihnića (1466, 1468, 1468–1469),
Vlađević Vukosav, sin Vlađa Bijelića (1474).

Nekontekstualizirani natpisi

Vlah,
Vlahović Crijep,
Vlahović Raško,
Vlahović Vlađ,
Vlađević Vukobrat.

Rezime

Linija predvodnika Vlaha Vlahovića tokom XV stoljeća mogla bi biti poznata u cjelini. Novi pokazatelji o nasljednicima Vučihne Vlahovića (Vukac, Vukota, Bijela i možda Bogdan Vučihnić), predstavljaju vezivnu srodstvenu liniju sa kasnije poznatim predvodnicima Vlahovića, Vlađem Bijelićem i Vukosavom Vlađevićem. Održava je Bijela Vučihnić, mogući otac Vlaha Bijelića. Natpis Vukca Vučihnića dobio je svoju arhivsku potvrdu. Nastao je poslije 1435. godine. Odnos Vlahovića i njihovih seniora nije u dovoljnoj mjeri poznat. Vlasi Vlahovići su, izvjesno od 1423. do 1435. godine, vazali vojvode Radoslava Pavlovića.

Naši gradovi slobodarske tradicije: Stanovništvo Maglaja kroz historiju (grad kao straža na ulazu u centralnu Bosnu)

Dželal Ibraković

Iz vremena vlasti Osmanlija, koja je i u Maglaju, kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini, trajala duže od 400 godina, nije, nažalost, ostalo mnogo pisanih tragova. Stara maglajska tvrđava ("grad" u smislu današnjeg poimanja) jeste, nema sumnje, bila već izgrađena i korištena znatno ranije, pa je sa dolaskom Osmanlija bila značajan vojno-strateški objekat koji datira iz XIII stoljeća i pretpostavlja se da je jedan od šest gradova bosanske države.[1] Uz ovo utvrđenje, izgrađeno na desnoj strani rijeke Bosne, počela se u XVI stoljeću graditi maglajska čaršija.[2]

Do 1512. godine Maglajska nahija je obuhvatala osmanlijske posjede s lijeve strane rijeke Bosne i sve njihove posjede sjeverno od Maglaja. Sjedište Nahije bilo je u Maglaju. Da je Maglaj u tadašnjim uvjetima bio izuzetno značajno utvrđenje, govori i podatak da se u ugovoru između turskog sultana Bajazita II i mađarsko-hrvatskog kralja Ladislava II spominje i Maglaj kao značajno utvrđenje na osmanlijskoj strani, koje je značajno i za jednu i drugu stranu.[3] Taj ugovor je sačinjen 20. VIII 1503. godine, a dugo vremena je u starijoj literaturi ta godina uzimana kao godina u kojoj se prvi put spominje Maglaj.

U prvim administrativnim podjelama se spominje i nahija Ozren sa naseljima na njoj i na njenim padinama. Kao posebna nahija se spominje i u periodu 1516––1574. godine. U toj nahiji se spominju i sela Brešnica, Pridol, Ostružnica itd. To spominjanje je bilo 1562. godine, a kao i Maglaj u početku je ova nahija pripadala Brodskom kadiluku. Ova nahija se spominje sve do druge polovine XVI stoljeća i uvijek se vezuje za Maglaj. U kasnijim popisima se ne spominje, pa je vjerovatno

1 Ivo Bojanovski: "Stari grad Maglaj, istraživački i konzervatorski radovi 1962. i 1963. godine", "Naše starine" br. X/1965, Sarajevo, 1965, strana 82.

2 Vidjeti šire kod sljedećih autora: Hazim Šabanović: *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1980, str. 150, cir. Dr Adem Handžić: *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo, 1975, str. 87-97, gdje se naglašava da su ovi Vlasi došli "sa strane" koji su bili od povjerenja za izvršavanje posebnih zadataka novih osvajača.

3 Hamdija Kreševljaković: "Stari bosanski gradovi", "Naše starine I", Sarajevo, 1953, str. 20

uključena u Maglajsku nahiju.[4] U drugoj polovini XVI stoljeća se spominje u donjem toku rijeke Bosne Tešanjski kadiluk. Tešanj se prvo spominjao, pa čak i 1531. godine, da je u sastavu Nahije Maglaj. U periodu 1560–1584. godine osnovan je Tešanjski kadiluk u koji je ušao i Maglaj, pa i Ozren, Doboj, Žepče, Usora itd. Tako je ostalo sve do XIX stoljeća, kada je Maglaj ponovno postao poseban kadiluk.[5]

Maglaj je sve do potiskivanja ugarske vojske iz Bosne (poslije 1528. godine) bio značajno pogranično mjesto, a sasvim je sigurno da je sa širom pojavom i upotrebom topova maglajski grad – utvrda bitno izgubio na značaju. [6]

Isti proces su doživjeli i brojni drugi stari bosanski gradovi – utvrde, kao što su i susjedni gradovi Tešanj i Doboj, naprimjer.

Stanovništvo Maglaja u najranijim osmanlijskim popisnim knjigama[7]

Osmanlijske popisne knjige, katastarski defteri, predstavljaju najsigurnije izvore koji govore o širenju Osmanlijskog carstva i organizaciji unutar osvojenih teritorija. Ovi defteri se dijele na opširne i parcijalne, a nastajali su, po pravilu, prilikom dolaska svakog novog sultana na prijesto i poslije decenija vladavine jednog sultana.

Ime Maglaj se spominje prvi put u ovim dokumentima 1489. godine. Obilježeno je kao ime nahije u *Opširnom popisu Bosanskog pašaluka*, premda je područje Maglaja pripadalo teritoriji Kraljeve zemlje. Kraljevom zemljom označeni su dijelovi Bosanskog kraljevstva koji potpadali pod neposrednu vlast kuće Kotromanića, a obuhvatali su područje Bosne i njenih pritoka. Sama tvrđava bi se sa svojim temeljima mogla locirati u vrijeme srednjovjekovne bosanske države krajem XIII stoljeća i od samog početka je bila u službi bosanskog kralja. Pored geostrateškog značaja prohodnog pravca uz rijeku Bosnu na to upućuju i nazivi – toponimi. Čuvari tvrđave (njih 25-35) su se zvali u srednjem vijeku "b'dci"

4 H. Šabanović: op. cit. str 150. Napomena: Najveći dio planine Ozren i naselja su prije 1992. godine pripadali maglajskoj općini. Dejtonskim sporazumom je upravo na tom dijelu veći dio pripao RS-u, odnosno općini Doboj.

5 H. Šabanović. Op. cit. str. 184-185

6 Opis arhitekture starog grada Maglaja nalazimo u zapisu Ćire Truhelke: *Naši gradovi*, Sarajevo, 1904, str. 80-84, a poznato je da je 1910. godine dato 1300 kuna za opravku maglajske gradine (Vidjeti u Hamdija Kapidžić: *Naučne ustanove u BiH*, Sarajevo, 1973, str. 556)

7 Orjentalistica Fahira Mustabašić iz Maglaja je 1988. godine komentarisala za potrebe pisanja *Hronike Maglaja* upravo dijelove osmanlijskih popisnih deftera u kojima se tretira Maglaj, konsultirajući: *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1489. godine*, Original: Istanbul, Bansvekalet Ararir, Fotokopije: Orijentalni institut Sarajevo, Defter br. 24., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1540–1542. godine*, Original: Istanbul, Bansvekalet Ararir, Fotokopije: Orijentalni institut Sarajevo, Defter br. 42. i *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Original: Ankara, Tapu ve Katastar Defteri, Fotokopije: Orijentalni institut Sarajevo, Sveske broj 203, 204 i 205. Svezak I, II i III. Za potrebe ovog predstavljanja korišteni su dijelovi podataka iz ovih deftera i komentara Fahire Mustabašić koji nisu ranije objavljeni, djelomično o etničkoj strukturi maglajske i ozrenske nahije u cit. djelu A. Handžića, str. 97.

– budci, jer su cijelu noć bili budni. Pored plaće oni su koristili i zemljišni posjed pored tvrđave koji i danas nosi naziv Kraljevac, a drugi potez koji od Maglaja vodi prema Ulišnjaku se zove Kraljevina. Kada je Maglaj postao značajno utvrđenje, on dobiva u srednjem vijeku status varoši i prvi maglajski varošani su bili čuvari koji su i u Maglaju koristili pravila da u podnožju utvrde grade kuće za svoje porodice, uglavnom od drveta, jer bi kamena gradnja pomogla napadačima da lakše priđu tvrđavskim bedemima. Da su to bile samo drvene kuće, govori i činjenica da nisu ostali tragovi tih kuća. Iz tog perioda jeste i prvo spominjanje Maglaja u historijskim izvorima u povelji mađarskog kralja Sigismunda iz 1408. godine, kada piše "pod našim gradom – tvrđavom – Maglajem".

U etničkom smislu Maglaj nije bio ništa različit nego i drugi gradovi u Bosni. Pored Bošnjana ovaj prostor naseljavaju u vrijeme Osmanlija Vlasi, jer je i za Osmanlije Kraljeva zemlja predstavljala slobodan prolaz za Mađare sa sjevera, čime su Maglaj, Tešanj i Doboj kao glavne utvrde bosanskih kraljeva bili i dalje značajni. Vlasi kao nomadi su svojim stalnim širenjem potiskivali katoličko stanovništvo, te su ujedno dobro došli za popunjavanje prorijeđenih pograničnih oblasti Carevine. Zbog te činjenice u Maglajskoj nahiji u vrijeme prvog osmanlijskog popisa ukazala se potreba da zbog priliva bude donesen poseban Zakon za maglajske Vlahe.

Tim zakonom oni su bili obavezni kada bude pohod, da iz svake kuće izlazi po jedan konjanik i pod oružjem učestvuje u pohodu na konju. Pošto ta služba bude izvršena, oslobođeni su i oprošteni ostalih nameta.

Proces ulaska domaćeg stanovništva u islam zahvatio je ubrzo osvojene teritorije. Do sljedećeg popisa 1540–1542. godine polovina stanovništva Maglajske nahije prihvatila je islam. Međutim, grad ima status varoši, a kompletno stanovništvo se i dalje tretira kao vlaško i dalje plaća filuriju.

Evidentirano je ukupno 14 naselja. Od toga je 13 sela. Sama varoš imala je 27 muslimanskih i 24 hrišćanske kuće. Zajedno sa selima bilo je ukupno 395 kuća.

Koliko se situacija izmijenila krajem XVI i početkom XVII stoljeća, govore i podaci iz posljednjeg popisnog deftera nastalog 1604. godine. Stalno naseljeno muslimansko stanovništvo, džamija u kojoj se obavljaju glavni namazi, sedmični trg i pazarni dan, sve su to bili uvjeti da jedno naselje dobije status kasabe, a za Maglaj su bili već uveliko ispunjeni. Maglaj, nekadašnja vlaška nahija, imao je tada 3 džamije: Hadži-Memijinu, Mustafa-pašinu, i Novu džamiju (to je, najvjerovatnije, Jusuf-pašina džamija Kuršumlija). Cijela Nahija dijelila se na 95 sela, mahala, čifluka, mezri i zemina. Čifluk, mezra i zemin predstavljaju manje posjede u vlasništvu jednog ili više zemljoposjednika, dok je mahala najbliža gradskom kvartu, četvrti.

Po pregledu sela Nahije, vidi se da su današnji gradovi Žepče i Zavidovići pripadali Maglajskoj nahiji. Žepče je upisano kao selo, a Zavidovići kao mezra. Dosta imena naselja koja se u tom popisu spominju je i danas u upotrebi u istom obliku kao tada, kao što su i sada naseljena mjesta sa područja Maglaja: Misurići, Bradići, Jelovac, Kosova, Jablanica, Rječica.

Prenošenje svih imena ljudi iz navedenih popisa bi bilo jednolično ponavljanje uglavnom istih imena. Zanimljiva su imena koja danas ne nalazimo često u upotrebi, a ona se dosta često javljaju u popisu i vezuju se za Maglajsku nahiju: npr., Karađoz, Timur, Tur-Alija, Kurd, Ejnehan, Hizir, Gazanfer.

Još jedan interesantan podatak jeste primjer imena Ahmed i Nikola Perišić. Mada prezimena još nisu bila uvedena, ovdje se pojavljuje i ime i prezime, i to uz dva različita imena. Moguće je da se radi o vrlo bliskim srodnicima, možda čak i o ocu i sinu, ili o dva brata od kojih je jedan prešao na islam, a drugi ostao u staroj vjeri.

Pošto je maglajsko utvrđenje u prvoj fazi dolaska Osmanlija bilo važno, tu su se odmah počeli naseljavati osmanlijski vojnici i zajedno sa domaćom vlastelom, koja je prešla na islam, imali su potrebu izgradnje džamija adekvatnih potrebama i značaju mjesta. Prema postojećim dokumentima, najstarija maglajska džamija je Sukija,[8] izgrađena pod samim gradom, koja je mogla da posluži kao mjesto molitve vojnicima i graditeljima veleljepnog objekta Kuršumli džamije, svakako najvažnijeg objekta kojeg su Osmanlije ostavili iza sebe na području općine Maglaj.

O izgradnji Kuršumlije, ili Jusuf-pašine džamije, nema izvornih dokumenata. Tačno se zna da je kamen za gradnju djelomično uziman sa područja Bakotića iz tamošnjeg kamenoloma. Izgradnja džamije Kuršumlije se okvirno smješta u početak XVI stoljeća, a o samoj gradnji je ostalo dosta neprovjerenih predanja.[9]

Prema jednom vrlo popularnom, Maglajlije se pokazaše kao hrabri ratnici u jednom boju na strani Osmanlija i Jusuf-paša Kalaun (ili Kalauz) odluči da ih nagradi za njihovu hrabrost i pokazano junaštvo. Ponudi im da sami izaberu šta žele. Maglajlije poželješe da im paša izgradi veliku džamiju, a paša sa oduševljenjem prihvati takvu ponudu i kao pride im obeća izgraditi i most. Maglajlije, navodno, ne htjedoše most, jer su procijenili da bi im most možda donio neželjene osvajače, pa se radovi na izgradnji mosta obustaviše. Tako na lijevoj strani rijeke Bosne ostadoše zagašene krečane sa velikim količinama kreča, koje su kasnije pronađene prilikom gradnje prvog maglajskog mosta. Sâm Jusuf paša je, po jednima, rodom iz Maglaja, drugi bilježe da je Budimlija, a treći da je Čerkez.

Izgradnja jednog ovakvog monumentalnog objekta, kakva je i do savremenih vremena džamija Kuršumlija, govori i o posebnom značaju koji je Maglaj predstavljao u prvoj fazi osmanlijske prisutnosti u Bosni i Hercegovini. Džamija je dobila ime po olovu koji je prekrivao kube minareta (olovo – tur. kuršum). Prema

8 Obnova Sukije džamije izvršena je 1851. godine, a trećinu imetka je za te potrebe odvojila Fatima, kći Abdulatifa iz Maglaja.

9 Hamdija Kreševljaković: *Maglaj u Kalendaru Narodna uzdanica*, Sarajevo, 1935, (tu se ističe da je Jusuf paša rodom Čerkez); zatim Ć. Truhelka: op.cit. str. 80; list "Natron" Maglaj br. 4 od 31.01.1959. (nepotpisani autor) iznosi sjećanje Osmana Muratbašića o predanjima u vezi sa izgradnjom džamije.

natpisu koji i do savremenih dana stoji na ulazu u džamiju, kaže se da je opravku džamije izvršio sultan Abdul Aziz u periodu od 1859. do 1860. godine, a graditelj "iz temelja", kako je napisano na tom natpisu, jeste umrli Gazi Jusuf-paša Maglajac. U knjizi Safvet-beg Bašagića se ističe da je Ali-paša Kalaun, koji je bio vezir u Budimu, sagradio, 1584. godine, džamiju u Maglaju i ostavio joj lijepu zadužbinu.

Kretanja stanovništva u periodu osmanlijske vlasti

Vrlo je teško pratiti kretanja stanovništva na jednom prostoru, jer mnogi podaci su pisani za različite potrebe, a popisi obavljani u različitim administrativno-teritorijalnim aranžmanima.

Iz jednog zapisa iz 1675. godine bosanski biskup Nikola Olovčić ističe u svom izvještaju da je maglajska katolička parohija najteža za hodanje: dugačka je bila tri dana hoda, a u njoj tada uopće nije bilo katoličke crkve. Iz jedne ranije predstavke vidljivo je da je katolička parohija bila raštrkana i obuhvatala je više današnjih općina: Maglaj, Zavidovići, Teslić i Žepče. Među selima koji se u tim zapisima spominju su: Cerije, Misurić, Jelovac, Brusnica itd.[10]

U kretanjima stanovništva izuzetno mnogo su doprinijeli i ratovi sa Austrijom, koji su sobom donijeli velika stradanja stanovništva. Prvobitni uspjesi Austrije su ohrabrili posebno katoličko stanovništvo koje se po ponovnom povratku teritorija od strane Osmanlija moralo povlačiti. U tim seobama stanovništva, vjerovatno, nastalo je selo Maglajani u Lijevče Polju, a istovremeno su tekle i seobe naroda iz drugih krajeva prema Maglaju. Jedan dio muslimanskog stanovništva se, nakon poraza Osmanlija i gubitka Budima, Ugarske i Slavonije, kreće prema Bosni. Ove izbjeglice su sobom donijele i razne epidemije među kojima je bilo i nekoliko epidemija kuge, koja je u Evropi bila intenzivna u XVIII stoljeću. Te epidemije su znatno prorijedile domaće stanovništvo, a posebno stanovnike gradova. S obzirom na to da su Bošnjani, koji su prihvatili islam, bili stacionirani ponajviše u gradovima, to su gubici kod ove strukture stanovništva i bili najveći. Oni su imali i posebne obaveze prema ratnim pohodima Osmanlija, čija je vladavina bila u zalasku, pa su i s te strane imali najveće gubitke. Od većine kao i u Bosni, Bošnjaci su i u Maglaju postajali drugi narod po brojnosti. Iz tih godina su ostala mnoga kužna (ili kugina) groblja koja su u narodnom pamćenju sačuvana i spominju se radi toga što ih treba izbjegavati. Tako u selu Osojnica ima kugin grob, Radojčići – dva stupa u groblju slična nišanima sa uklesanim križevima itd. Dr. Milisav S. Filipović ističe da su najveća naseljavanja Ozrena i podozrenskih krajeva, danas naseljenih pravoslavnim stanovništvom, bila sa područja Hercegovine i Crne Gore.[11]

10 J. Jelinić: "Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca (1437–1878)", Starine XXXVI, Zagreb, 1928, str. 144.

11 Dr. Milisav S. Filipović: "Ozrenjaci ili Maglajci", GZM, Sarajevo, 1952.

Prodor Eugena Savojskog

Ratovi Osmanlija sa Austrijom imali su veliki utjecaj i na Bosnu, pa samim tim i na grad Maglaj. Prvo je pukovnik Kiba osvojio Maglaj, a zatim je to u svome pohodu učinio i Eugen Savojski.[12]

U svom iznenadnom pohodu na Bosnu austrijska vojska je početkom oktobra 1697. godine osvojila i Maglaj, odnosno maglajsku utvrdu. Poznato je da je vojska Eugena Savojskog došla do Sarajeva, koji je cijeli spalila. Bez ikakvog otpora oni su dolinom rijeke Bosne osvojili sve gradove, što je govorilo o sve manjoj vojnoj moći Osmanlijskog carstva. U Maglaju vojska princa Savojskog nije ostvarila veliki ratni plijen, jer je to već bilo vrijeme kada maglajska tvrđava nije bila značajan vojno strateški objekat. Zna se da su zarobljena tri topa, nešto ratnog materijala, a zarobljeno je ili pobijeno oko 200 vojnika. Prema narodnom predanju, Savojski je po svom odlasku iz Maglaja odnio i zlatni natpis (neki kažu i zlatni prag) koji je bio na džamiji Kuršumliji.[13]

Prilikom povlačenja Savojskog iz Bosne sa njim su odselili i katolički stanovnici Bosne sa tog područja koji su ga oduševljeno dočekali i time se kompromitovali pred Osmanlijama.

Kapetanije u Bosni i Hercegovini

Zbog velikih gubitaka koje su Osmanlije imale u ratovima sa Austrijom, ali i u drugim dijelovima svijeta, u Bosni se prilazi osnivanju kapetanija koje su bile zasnovane na čvršćem sistemu vojne discipline, a kapetanije su bili "manji tačno ograničeni teritoriji u prvo doba njihovog postanka samo duž onih granica bosansko-hercegovačkih koje su dijelile tursko carstvo od hrvatskih zemalja, što stajahu pod vlašću bečkog cesara i mletačkog dužda, a od XVIII stoljeća bilo ih je i u unutrašnjosti i to uz glavne drumove što su vodili s periferije u srednju Bosnu."[14]

Kapetanije su bile čisto vojne organizacije, a vojskom u njima komandovao je kapetan. Vojnici i njihove starješine bili su plaćeni za svoju službu koju su nasljedno vršili. Kapetanije su se službeno zvale po imenu glavne utvrde na tom teritoriju, a glavni im je zadatak bio da danju i noću čuvaju granice od neprijatelja i paze na puteve i putnike na njima te ih štite od hajduka i drugih razbojnika. Prvi put se Maglajska kapetanija spominje 25. novembra 1753. godine. Njene granice su bile Spreča do Splave, Turije, Krivaje i Gostovića.

U vrijeme maglajskih kapetana pouzdano se zna da su u Maglaju bile sve vrste vojnika osim matrologa. Pretpostavlja se na osnovu historijskih podataka da je u Maglaju bilo oko 500 vojnika koji su dobivali redovnu plaću. Zna

12 *Vojna enciklopedija*, knjiga II, Vojno delo, Beograd, 1971, str. 716; Vidjeti šire – dr. Fadil Ademović: *Princ palikuća u Sarajevu*, Civis , Sarajevo, 1997.

13 Ovaj podatak, nažalost, nije još provjeren i samo spada u lokalnu usmenu tradiciju.

14 H. Kreševljaković: *Kapetanije*… op cit., str. 11.

se da je poslije drugog prodora Austrijanaca iz Maglaja otpremljeno 125 vojnika i više buljubaša kod Kladuše, gdje su se vodile borbe sa Austrijancima. Kasnije, 1829. godine, iz Maglajske kapetanije 72 vojnika su otpremljena za rat protiv Rusije.

Maglajski kapetani

U formiranju Maglajske kapetanije nije poznata prva porodica maglajskih kapetana, ali su poznati svi drugi iz sljedeće porodice koji su kasnije postali poznati pod prezimenom Uzeirbegovići. Sačuvano je predanje prema kojem je predak ove porodice, koji je bio imam džamije Kuršumlije, uzeo položaj maglajskog kapetana. Iz priče starijih Maglajlija, on se zvao Mustafa, a položaj kapetana je nasljedan i prelazio je sa oca na sina.

Zna se tačno da je sin rodonačelnika iz druge porodice maglajskih kapetana bio Mahmud koji je dobivao prihod kojeg je, po carskom naređenju, ubirao sa još dvojicom kapetana sa područja Tešnja. Sa ovog područja je otkupom Mahmud uspio da dobije sâm pravo na ubiranje prihoda (uredba o tome je poznata i datira od 23. 11. 1788). Ovaj kapetan je pred kraj XVIII stoljeća imenovan za kliškog sandžak-bega, ali je na putu za Klis umro. Njegov sin, Ibrahim Tahir, nazvan Tahir-kapetan ili hadži Tahir-kapetan, bio je kapetan sve do 1821. godine, kada ga je Ali-paša Dželalija dao pogubiti zajedno sa još jednim brojem neposlušnih i onih koji su se osilili i izazivali previranja u Bosni.

Tahirov sin Emin je posljednji maglajski kapetan. U narodu se zadržalo sjećanje da je on bio naprasit i nagal, ali i ne i nepravedan kapetan. Poznat je i kao pristalica pokreta Husein-kapetana Gradaščevića, pokreta za autonomiju Bosne. Emin kapetan je otišao sa Zmajem od Bosne u Austriju. Rastali su se kada je Husein kapetan odlučio da ode u Carigrad, a Emin se vratio u Maglaj. Po svemu sudeći, on je prihvatio reforme jer nije diran sa svoga položaja i posljednji je maglajski kapetan koji je na tom položaju ostao sve do ukidanja te institucije 1835. godine. Ovaj posljednji maglajski kapetan umro je 1837. godine, a njegov brat je bio Uzeir-beg, prvi maglajski muselim (u smislu sreski načelnik). Njegovi su potomci bezi Uzeirbegovići. Oni su vlasnici velikih posjeda i razvlašteni su prisilnim agrarnim reformama koje su bile i u staroj i novoj Jugoslaviji.

Na širem području Maglaja zadržala se u narodnom pamćenju uspomena na doba kapetana. U Ulišnjaku, nadomak Maglaja, postoji i kula i voda, kao i gumno koje ima oznaku "Kapetanovo". To je bila svojina Husein-kapetana Gradaščevića i on je tu povremeno dolazio.[15]

15 Kapetanovo Gumno kod Ulišnjaka je jedno od proslavljenih mjesta odbrane Maglaja u agresiji na BiH i Maglaj 1992. godine. Nakon strahovitog napada na Maglaj, 21. septembra 1992. godine, taj prostor je bio pod kontrolom srpsko-crnogorskih paravojnih formacija sve do novembra iste godine, kada je izvršena jedna od prvih oslobodilačkih akcija maglajske ratne Viteške 201. brdske brigade, koje je po svom obimu iz 1992. godine jedno od najznačajnijih u BiH, jer je pokazao da Armija RBiH može krenuti i u uspješne oslobodilačke akcije.

Privreda i način života ljudi

Sve do sredine XIX vijeka na području Maglaja aktivnost ljudi bila je usmjerena na poljoprivredu i sitne zanate. Tek negdje oko 1860. godine, kada su Austrijanci počeli sa eksploatacijom šuma na Ozrenu, započeli su prvi tragovi industrijalizacije na širem području Maglajskog okruga. Zbog planine Ozren šumarstvo je imalo perspektivu, ali je i činjenica da su šume "rasle same od sebe", te je njihovo prorjeđivanje od Austrije, a kasnije i u staroj Jugoslaviji dosta osiromašilo šumski fond.

Stanovništvo se bavilo poljoprivredom, a najčešće su uzgajani pšenica, kukuruz, raž, ječam i zob. Alatke za obradu zemlje bile su veoma primitivne i do novijeg vremena su se mogli naći i drevno ralo, te drvena brnača, a na Ozrenu se sav pribor za oranje nazivao lijes.

Voćarstvo je važna grana poljoprivredne proizvodnje, jer na ovom području uspijevaju razne vrste voća koje se koristi na razne načine, od trapljenja i čuvanja za ishranu u svježem stanju do pravljenja pekmeza, sušenja i pravljenja rakije. Ljudi su pravili i alate za voće i njegovu preradu. Torkulja, ili žećka sa područja Ozrena, a korištena je i šire na području maglajskog okruga, posebno je obrađena u Etnografskom odjeljenju Zemaljskog muzeja u Sarajevu.[16]

Na ovom području, naročito Ozrena, pa i Novog Šehera, bilo je posebno razvijeno stočarstvo, tako da je bilo rijetko domaćinstvo koje nije imalo svoj tor za stoku. Ljeti su goveda ispuštana u šumu na ispašu. Samo višak proizvoda je iznošen na prodaju, a naturalna proizvodnja i nije pružala šire mogućnosti za prodaju, tako da se mahom proizvodilo za davanje raznih poreza i kamata, kao i za vlastite potrebe. Još u osmanlijskom periodu intenzivno su razvijala trgovina i maglajski bazar na čaršiji je bio stjecište raznih prodaja (srijeda je bila dan tih prodaja i do novijih vremena je ostala uzrečica: "Srijeda u Maglaju", što je značilo pijačni dan u Maglaju).

Inače, u samom gradu se razvijalo zanatstvo. Među zanatlijama je bilo terzija, abadžija, pekara, kovača, samardžija, dunđera i pećara. Terzije i abadžije su imale i svoj esnaf (udruženje). Terzije su bile čuvene po vezu na kratkim gunjevima i čakširama, a vezli su zembiljem i zlatnim gajtanom. Sav potreban pribor kupovali su kod maglajskih trgovaca, koji su vršili nabavke u Sarajevu. Kovački zanat u Maglaju se javlja porodično i nema veliku tradiciju, dok je Novi Šeher poznat još iz starog vremena kao mjesto gdje se i do dan-danas održao zanat kovanja kosa za košenje trave, koje su daleko bile poznate kao "novošeherske" i početkom ovog vijeka su vrijedile jedan zlatni dukat.[17]

Iz maglajskog kraja, posebno sela, išlo se na rad "prijeko", najčešće u Slavoniju.

Maglaj je još u vrijeme osmanlijske vladavine, a i kasnije, bio poznat i po sokolarima, ljudima koji su pripitomljavali sokole i vježbali ih za lov. Posljednja familija koja se bavila tim zanatom bila je porodica Džambegovića, a sokolari i lov sa sokolima prestao je pred Drugi svjetski rat.

16 Više o privredi na području Ozrena i šire vidjeti u studiji dr. M. S. Filipovića: o. c. 348-351.

17 Novošeherske kose je pokušala da kopira jedna austrijska firma "Triumph", koja kose pokušava proizvoditi pod nazivom "Tűrkensensen", međutim, pokušaj kopiranja nije uspio. Novošeherski majstori kovači potječu iz porodica Murtezani, Mulasmajići, Džinići i Mezetovići.

Prvi otpor Austriji kod Maglaja

Od trenutka kada maglajska utvrda nije predstavljala značajnije strateško mjesto, sve do dolaska Austro-Ugarske prošla su dva stoljeća. Tako prvi pisani trag o opisu grada iz 1655. godine govori da je Maglaj imao 350 kuća i četiri džamije. Veliki dio varoši je bio, po svemu sudeći, popaljen ulaskom Eugena Savojskog, 1679. godine, ali grad je poslije bio obnovljen i pred austrijsku okupaciju je imao oko 600 kuća i više od 2700 stanovnika. U dva stoljeća broj stanovnika se tek udvostručio, što je bila normalna pojava za to vrijeme.[18]

Okupacija Bosne, nakon odluka Berlinskog kongresa, počela je 29. jula 1878. godine, a već prvog augusta okupacione snage su bile u Doboju, a sutradan u Maglaju. [19]

List "Il inacionale" (Narodni list) bilježi u augustu 1878. godine dolazak austrougarske vojske u Maglaj i događaje koji su uslijedili prenosi sa lica mjesta. Prema Mandićevom opisu, događaji su se odvijali ovako: U Maglaj je stigao jedan eskadron husara sa satnikom Milinkovićem na čelu, koje su stanovnici Maglaja veoma srdačno pozdravili. Više o tome kako je tekao ovaj gotovo srdačan prijem govori i Edhem Mulabdić u *Zelenom busenju*.[20]

Ova grupa vojnika je nakon Maglaja krenula u izviđanje prema Žepču, jer se čulo da se sprema ustanak u ovom kraju. Kada su husari stigli dolinom rijeke Liješnice i došli i do mostića pod planinom Velju, na njih se sručila puščana paljba iz pušaka ustanika. Oni nisu imali kuda nego da se povuku prema Maglaju, ali tu ih je dočekalo veliko iznenađenje: Maglajlije su na njih zapucale kako sa okolnih brda, tako i iz samih kuća na lijevoj strani Bosne (kod Delibegova hana). Prema objavljenim izvještajima, ističe se da su Maglajlije koje se prije kao prijatelji pokazivaše, dočekali husare jakom vatrom, što rezultira, prema prvim izvještajima, pogibijom 70 husara. Kasnije je taj broj sveden na 45, od čega su bila dvojica časnika. Prema objavljenim podacima, ustanika je bilo oko 500 i njih su činili mahom muslimani, koji su očekivali da će to doprinijeti konačnom ulasku Turske u rat.

Otpor ustanika je bio vrlo brzo i energično skršen, a Maglaj je bio kažnjen, jer je pored strijeljanja ustanika i grad trebao da plati ogromnu svotu od 50.000 kruna, ali se kasnije od tog zahtjeva odustalo. Austrijske vlasti su pogibiju svojih vojnika obilježili spomenikom u blizini Delibegovog hana, a ovaj han je po dolasku Austro-Ugarske zatvoren. Danas je on u ruševnom stanju.[21]

Poginuli grof Horinski sahranjen je na katoličko-pravoslavnom gradskom groblju u Maglaju, gdje mu je do savremenih dana sačuvan spomenik, a ostali poginuli

18 Opis Maglaja Hamdije Kreševljakovića u "Narodnoj uzdanici", Kalendar za 1935. godinu, Sarajevo, 1934.

19 Šire oko okupacije vidjeti u više izdanja, među kojima su i posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH sa naučnog skupa "Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u BiH", Sarajevo, 1979.

20 "Narodni list" br. 61,62/1878, "Obzor", od br. 179-236/1878. Edhem Mulabdić: *Zeleno busenje*, Sarajevo, pogledati i M.Mandić: *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1910.

21 List "Obzor", br. 187 i 188. od 16 i 17. augusta 1878.

su sahranjeni kraj rijeke Bosne, a po svemu sudeći neki i dalje u polju između sadašnje Sportske dvorane i hotela, gdje, također, još ima sačuvan jedan manji spomenik. Ostao je prijepis teksta koji bio ispisan na spomeniku u obliku piramide pored rijeke Bosne na njenoj lijevoj strani. Na tom spomeniku je pisalo (izbrisan je ovaj tekst):

> *In den Gefächten bei Maglaj am 3. August 1878. gefallenen Kammeraden des 7. Husahren Regiment.*[22]

Zanimljiv je opis Maglaja koji objavljuje zagrebački "Vienac" sa naslovom "Maglaj na Bosni":[23]

> "Nakon Eugenove provale u Bosnu, stali su Turci opet Maglaj dizati. Danas imade u Maglaju 727 kuća, a u njima 3210 stanovnika i to: muhamedanaca 2828, pravoslavnih 176, katolika 165, zatim 39 židova austrijskih i dva protestanta…
>
> Maglajski muhamedanci potječu iz starih porodica: Uzeirbegovića i Širbegovića, pa je i zadnji gradski načelnik iz prve porodice, a zove se Mustaj-beg Uzeirbegović. U Maglaju bave se muhamedanski gragjani ponajviše trgovinom domaćih i inozemnih proizvoda, a uza to poljoprivredom…
>
> Obazreš li se sa gradine na sâm grad, udari ti u oči pet džamija, nad kojima se dižu povisoke munare. Uza ove nove zgrade za kotarsku oblast kao i narodna škola, najizglednije su zgrade u samom gradu, dočim se preko rijeke Bosne na Maglajskom polju, desno do puta između same rijeke i željezničke pruge nalaze zgodne vojne zgrade za tamošnju posadu… U Maglaju postoji za naobrazbu mladeži više mekteba ili početnih muhamedanskih škola, a osim toga imade uz narodnu pučku školu i ruždija, tj. mala gimnazija. Narod i gragjani maglajski opažaju više no žitelji ikojega bosanskog mjesta korist narodne škole, pa su od samog dobrovoljnoga polaska prostorije maglajuće narodne škole prepunjene nadobudnom mladeži. Što je karakterističnо i svake hvale vrijedno po liepo mjesto, jeste to što sam našao megju učenicima ima nekoga građanina, koji je redovit učenik u drugom razredu, dočim mu sin već prvi razred narodne škole polazi.!"

Dobri međunacionalni odnosi

Maglajsko područje je tokom cijele svoje historije bilo poznato kao područje gdje nije dolazilo do značajnijih međunacionalnih sukoba, mada je heterogenost sastava stanovništva bila slična strukturi stanovništva u BiH. Stoljetna upućenost ljudi jednih na druge na ovim prostorima je proizvela uzrečicu: "Komšija je rod najbliži".

Nažalost, upravo zbog svog sastava, koji je u posljednjem popisu stanovništva bio najbliži "šarenoj leopardovoj koži BiH", Maglaj se u posljednjem ratu našao na udaru oba agresora i izdržao, dokazujući i svojim primjerom da je suživot moguć, mada je razaranje ovog okruženog grada, koji se herojski borio, bilo ogromno.

22 Prepisano prema izjavama i zapisima starih Maglajlija koji su taj tekst prepisali sa originala.

23 "Vienac", Zagreb, 19. marta 1887., strana 190, br. 12, godina XIX (Sveučilišna knjižnica Zagreb signatura 90.407)

Velika stradanja doživio je upravo stari dio grada, koji je sračunato rušen kao i svi dokazi historije bh. državnosti. Maglaj je očiti dokaz da su agresori na BiH planski i sračunato udarali na sve simbole i materijalne historijske dokaze hiljadugodišnjeg trajanja bh. državnosti.

Nažalost, od zgrada iz vremena Austro-Ugarske je u protekloj agresiji stradala i prva osnovna škola koja je preživjela dva svjetska rata, ali je u gađanju starog gradskog jezgra od agresora stradala i nije obnavljana. Međutim, obnovit će se zgrade i objekti, ali su ljudski gubici nenadoknadivi. Među najznačajnijim gubicima je i promijenjena demografska slika i grada i općine u odnosu na posljednji popis stanovništva. Tako i ovaj kratki tekst pokazuje da su kroz historiju stalne promjene, ali ostaje osnovni slobodarski duh ovog gradića i njegove bosanske tvrđave.

I danas ponosito kao straža iznad bosanske kotline, tu na pravcu prijelaza od brdsko-planinske centralne Bosne prema ravnicama Posavine stoji stara maglajska tvrđava. I stari grad u koji se, na svu sreću, obnovljena vratila Čabrina kahvana, ali i pijaca srijedom.

Lijepi i zagonetni gradić Maglaj, odnosno Stražba, kako pretpostavljaju neki povjesničari da se zvao u neko staro doba. I primjer prvih borbi protiv austrougarskih okupatora upravo kod Maglaja, ali i herojsko sprečavanje agresorâ da rijeku Bosnu dogovorno pretvore u granicu podjele BiH i zaustavljanje napredovanje agresora, prvo takve vrste čak od sliva rijeke Bosne u Savu, baš na desnoj obali gdje je stari Maglaj grad – što govori o duhu tog grada koji je i dalje Straž(b)a Bosne bez obzira na hod vremena i to što u analizama govorimo da je nešto "završeno". I to je Maglaj, stari bosanski grad, koji ima i svoj "Natron – Hajat" – prvi veći projekt ulaganja Republike Turske u Bosnu i Hercegovinu, ali i snažnu slobodarsku tradiciju po kojoj ostaje čuven i zapisan u historiji od najstarijih sve do naših dana.

Kako je od Foče postalo Srbinje

Edhem Hrnjević

Sve što se pamti – zaboravi se, a sve što je zapisano – ostaje!

(Mula Mustafa Bašeskija)

Nekoliko događanja u posljednjih sto i više godina imali su za stanovnike fočanskog kraja islamske vjere /Bošnjake/ vrlo tragične posljedice.

Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine od Austro-Ugarske monarhije utjecala je na nejednaka demografska kretanja kod pojedinih vjersko-nacionalnih grupacija. Sva ta kretanja, karakteristična za cijelu BiH, dešavala su se i u Foči sljedećom dinamikom:

Popisom stanovništva od 1879. godine u Foči je bilo 78,5% stanovnika muslimanske vjere i 21,5% pravoslavne vjere. Građana katolika i Jevreja nije bilo.

Popisom stanovništva od 1895. godine u Foči je bilo 76,7% građana muslimanske vjere, 20% pravoslavne (svi su se oglašavali kao Bosanci pravoslavne ili muslimanske vjere), zatim 2% katolika, 1% Jevreja i 0,2% ostalih.

Popisom iz 1910. godine: 72,9% muslimanske i 20% pravoslavne vjere, 6,5% katolika, 0,4% Jevreja i 0,2% ostalih.

Dolazi Prvi svjetski rat 1914–1918. godine. Foču napadaju regularna crnogorska vojska i komite – neregularne pljačkaške grupe iz Crne Gore. Fočanski stanovnici muslimanske vjere napuštaju Foču, bježe u unutrašnjost Bosne, postaju izbjeglice (muhadžiri) uz popratne pojave umiranja od gladi i zaraznih bolesti. Do konca oktobra 1914. broj muslimanskih izbjeglica iz istočne Bosne narastao je na 36.480, a do sredine januara 1915. godine na 46.000 lica. Među njima je bilo 20.000 djece i oko 16.000 žena. Od 1916. do 1918. godine umrlo je od gladi i iznemoglosti oko 2.200 lica.

Godine 1910. srez Foča brojao je oko 38.000 stanovnika, a krajem rata, 1918. godine, taj broj iznosio je 30.147 stanovnika.

Godine 1918. stvara se Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca /Crnogoraca, Muslimana i Makedonaca nema!/, dolazi do agrarno-pljačkaške reforme koja najviše

pogađa muslimanski narod koji je bačen na prosjački štap, što će prouzrokovati iseljavanje iz Bosne i Hercegovine u Tursku i Albaniju, gdje gube svoja imena, svoju slavensku pripadnost, svoj identitet.

Stvaranjem tzv. banovina 1929. godine, Kraljevina Jugoslavija rasparčava Bosnu i Hercegovinu na četiri dijela i priključuje ih u četiri susjedne banovine. Srez Foča je pripao Zetskoj (crnogorskoj) banovini sa sjedištem u Cetinju s kojim Foča tada nije imala nikakvih komunikacija – ni putnih, ni privrednih, ni kulturno-prosvjetnih, pa ni povijesnih veza. Vjekovne i prirodne veze Fočanskog kotara bile su sa Sarajevom i ostalim mjestima u BiH i više sa Beogradom nego sa Cetinjem.

Dolazi Drugi svjetski rat 1941–1945. godine – slom Kraljevine Jugoslavije. Cijelu BiH pa i Foču, njemačko-italijanski fašistički okupator uključuje u fašističku tvorevinu tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku /NDH/, i to bez saglasnosti građana BiH. Na Ravnoj Gori u Srbiji, 30. juna 1941. godine, usvaja se četnički program o stvaranju "velike Srbije" unutar Jugoslavije. Tim programom, te kasnijim dopunama i instrukcijama bilo je predviđeno uništavanje stanovnika muslimanske vjeroispovijesti u BiH i Sandžaku. U tu "veliku Srbiju" trebalo je, prema tom programu, uključiti cijelu BiH, svu Dalmaciju do Zadra, dio Hrvatske, Crnu Goru i Makedoniju.

Četvrtog decembra 1941. godine italijanska okupatorska vojska u Foči pregovara sa četnicima Draže Mihajlovića o predaji grada i okolice Foče četnicima. U noći 4./5. decembra 1941. godine Italijani (saveznici Hitlerove Njemačke i Pavelićeve Hrvatske) bez ijednog ispaljenog metka povlače se iz Foče, a u zoru 5. decembra 1941. godine ulaze srpsko-crnogorski četnici i istog dana, na naše veliko iznenađenje, počinje klanje i ubijanje nedužnog i neopreznog muslimanskog naroda. Važno je ovdje spomenuti da su se iste noći, kada će u Foču ući četnici, tj. 4./5. decembra 1941. godine, po naređenju ustaških vlasti u Sarajevu, u najvećoj tajnosti povukle iz Goražda i Foče domobranske jedinice, kako ne bi, navodno, uznemiravali muslimansko stanovništvo, koje bi inače pošlo sa njima u smjeru Gacka i tako bilo spašeno. Ovo govori da je sarajevska ustaška vlast imala informacije o prikupljanju četnika iz Srbije, Crne Gore i domaćih izroda oko i iz Foče, a ta vlast je bila dužna da spriječi pokolje, ne samo u Foči nego i u Višegradu, Goraždu, Čajniču, Rogatici i drugim mjestima, što nije učinila. Tada niko od nas muslimanskih stanovnika grada, nije mogao pretpostaviti da će nas ni krive ni dužne četnici, kako oni iz Srbije i Crne Gore, tako i domaći pravoslavci iz Foče (osim nekoliko časnih izuzetaka), ubijati samo zato što se istom Bogu molimo u džamiji a ne crkvi. Do rata, tj. do 1941. godine, postojalo je neko poluvojno društvo četnika, sastavljeno od naših poznatih građana pravoslavne vjere, a možda čak i muslimanske vjere i ničim se nije dalo naslutiti da će se ti naši sugrađani iz spomenutog društva za godinu, dvije preobraziti u ubice. Moram napomenuti da su neki članovi tog društva u doba pokolja Muslimana odbili da učestvuju u zločinima nad svojim komšijama muslimanske vjere.

Lahkovjernost, neopreznost i nesposobnost naših ljudi muslimanske vjere da mrze pripadnike druge vjeroispovijesti, a posebno svoje komšije, nažalost, skupo

su plaćeni. Svjedok sam vrlo korektnih međusobnih odnosa do 1941. godine između građana pravoslavne i muslimanske vjere i punog međusobnog priznavanja i tolerancije. O pojedinim vrlo rijetkim ekscesima ne treba govoriti.

Upravo ta šarolikost narodnih, vjerskih i drugih običaja je vijekovima svima nama davala posebnu punoću i ljepotu življenja. Sve je to smetalo nekim bolesnicima – plemenskim – poglavicama da ostvare etnički – vjerski čiste svoje "velike" države preko mrtvih Muslimana, ali uz prethodno omamljivanje svojih masa bojnim pokličima o njihovoj ugroženosti. Kao da su zaboravili da je civilizovan svijet već odavno ušao u eru elektronike i vasionskih letova i da je vrijeme plemenskih ratova, bar što se tiče Evrope, davno prošlo! Prije bi se reklo da je cilj tih bolesnih primitivaca da se, kao velike vođe, oni lično ušuljaju, makar i kao negativci, među velikane svojih naroda. Poznato je pod kakvim predznakom su "ušli" u historiju civilizacije Džingis-kani, Vandali, Huni, Hitleri, Draže Mihajlovići, Pavelići i drugi "velikani" sa smetljišta historije.

Procjenjuje se da je ljeta 1941. godine, tj. do prvog pokolja Muslimana, u fočanskom kraju bilo od 65% do 70% stanovnika muslimanske vjere i oko 30%--35% pravoslavne vjere. Ovaj, nazvan prvi pokolj, trajao je od 5. decembra 1941. godine do 20. januara 1942. godine, kada su nas oslobodili Titovi partizani iz pravca Crne Gore, i to bez ijednog ispaljenog metka! Cifra poklanih i ubijenih muslimanskih stanovnika Fočanskog sreza, što Fočaka što izbjeglica sa sela, Rogatice i drugih mjesta, kreće se oko 6.000 i to pretežno muškaraca, kako je to bilo predviđeno programom sa Ravne Gore od 30. 6. 1941. godine. Samo iz fočanske porodice Muftić u gradu je ubijeno, zaklano i skuhano 16 osoba od 9 do 72 godine starosti, a iz porodice Tahmaz iz fočanskog sela Saš četnici su u toku tog pokolja ubili i zaklali 30 osoba starosti od 5 do 65 godina. O ogromnoj pljački trgovina, zlata, roba iz kuća, te ćilima iz džamija ovdje neće biti riječi. Preživio je samo onaj muškarac koji je imao skloništе u kući, u avliji, bašti i sl. Iz opkoljenog grada se nije moglo nigdje izbjeći.

Oslobođenjem Foče, 20. januara 1942. godine, Titovi partizani su nastojali normalizovati život u opustošenom gradu, ali su se već 10. maja 1942. godine morali povući iz Foče, nakon čega je ponovo došla hrvatska i italijanska vlast i nešto vojske u grad. Moram spomenuti činjenicu da su za skoro sve vrijeme ovog pokolja nad muslimanskim stanovništvom Foče, bile stacionirane partizanske jedinice u neposrednoj blizini grada.

Drugi pokolj nad muslimanskim stanovništvom Foče i okolnih sela desio se 19. augusta 1942. godine. Oko dva mjeseca prije tog zlokobnog dana su se srpsko--crnogorski četnici okupljali oko grada, a gradske hrvatske vlasti nisu dozvoljavale nikom da napusti grad, da pređe preko mosta na lijevu obalu Drine, osim službenim licima i sl., ni trgovcu, ni đaku, ni bolesniku. Male posade vojske tzv. NDH za odbranu grada, slabo naoružane (civile nisu naoružavali) tog 19. augusta 1942. brzo su se razbježale i otvorile put koljačima – četnicima da po drugi put uđu u grad. Hiljade stanovnika je pojurilo iz kuća, ostavljajući sve, prema Drinskom mostu. "Most", dio na čeličnim užadima (srušili ga partizani prilikom povlačenja iz grada maja 1942. godine) nije izdržao masu naroda i stoke. Most je pao u

plahovitu Drinu i oni koji su se tog trenutka nalazili na mostu su stradali, kao i veći dio onih koji nisu uspjeli preći most pa su se vraćali u grad u ruke četnicima. Ginuli smo i mi koji smo prešli most, jer su na nas, nenaoružane civile, sa najviše djece, četnici pucali sve do Ustikoline. Kasnijim zatvaranjem obruča, negdje 4-5 km od Foče, prema Ustikolini, pobili su sve one koji su ostali u obruču! Pretraživali su šumarke i sve ubili. Prema izvorima, tom prilikom je ubijeno oko 2.000 osoba muslimanske vjere.

Treći pokolj muslimanskih stanovnika fočanskog kraja zbio se koncem 1942. god. i prvih mjeseci 1943. god., mahom nad seoskim stanovništvom Pljevalja, Čajniča i Foče koje nije uspjelo izbjeći. Iz četničkih dokumenata se vidi da su tada ubili oko 8.000 žena, djece i staraca.

Pobjedom Titove NOV (partizana) nad njemačkim i italijanskim fašističkim okupatorima naše zemlje i njihovim slugama četnicima i ustašama, maja 1945. god. počelo je vraćanje preživjelih izbjeglica na svoja ognjišta, što je trajalo najvećim dijelom 1945. i 1946. godine. Znatan dio izbjeglih se nikad više nije vratio u svoj kraj.

Neki Fočaci – pravoslavci koji žive u Beogradu pokušali su opravdati gnusne zločine četnika u Foči, stradanjima pravoslavnog naroda u istočnoj Hercegovini ljeta 1941. god, ali su zaboravili na četnički program od 30. 6. 1941. sa Ravne Gore, kao što su prešutjeli ko je i na kakav način izvršio zločine u Hercegovini. Poznato je da su tom prilikom ustaše iz Hrvatske nosile crvene fesove na glavi i imali lažna muslimanska imena.

Procjenjuje se da je prvih godina nakon 1945. u Foči i okolici bilo 60% stanovništva muslimanske vjere i oko 40% pravoslavne vjere. Ono malo građana katoličke vjere četnici su poubijali koncem 1941.godine.

Što se tiče izmjene etničkog sastava Fočanskog sreza, treba spomenuti da je ipak mirnodopski period od 1945. do 1991. bio posebno nepovoljan za muslimanski narod. Prvi čovjek Foče, prvi partijski rukovodilac (crnogorskog porijekla), pritajeni četnik u komunističkoj odori, zaštićen režimom, na perfidan način je za sve vrijeme samoupravnog socijalističkog sistema sam upravljao cjelokupnim životom Foče i tako izvršio promjenu etničkog sastava grada na štetu muslimanskog, a u korist pravoslavnog stanovništva.[1] Niko, pa ni portir hotela se nije mogao zaposliti bez znanja i saglasnosti ovog čovjeka, bilo da je živio u Foči, bilo da je radio u Sarajevu, a kasnije na visokom položaju u Beogradu. I kad bi činio neke usluge Muslimanima, činio je to u smislu "Danajskih poklona". On i njegovi saradnici (većina njih su danas na Palama) su na očigled fočanskih komunista

1 Imena aktera iz zbivanja od 1941. do 1945. godine, te od 1992. do 1995. godine nisam navodio. Naime, spominjanjem imena se sva pažnja i krivica svede na tih nekoliko imena, iako je poznato da je učesnika u tim događanjima bilo na stotine i hiljade. Preživjelim Fočacima su poznate osobe koje su bile nosioci te politike i genocida.

Treba posebno spomenuti da najveći dio haških optuženika za ratne zločine u Foči tokom agresije srbo-četnika 1992–1995. potječe upravo od onih doseljenika koje je tadašnji prvi čovjek Foče, Rajko Gagović, član CKSKBiH, dovodio poslije 1945. godine u Foču te tako drastično izmijenio etnički sastav Foče na štetu muslimanskog naroda.

– Muslimana kroz 40-50 godina doveli u Foču na stotine svojih poslušnika iz Crne Gore (većinom sa Durmitora), Srbije i okolnih sela koji nikad nisu bili stanovnici grada. Tako je čak radio i na štetu starih pravoslavnih obitelji Foče, a da mu se, nažalost, niko zbog "partijske discipline" nije smio suprotstaviti – dobio bi epitet muslimanskog nacionaliste, a onda se znalo šta slijedi. Ljudi koje je dovodio ovaj "drug", preuzeli su u Foči svojom većinom školstvo, upravu, privredu politiku. Pri koncu takvog beskrvnog mirnodopskog etničkog čišćenja njegovi su ljudi (Crnogorci) isprovocirali poznati slučaj "Fočatrans" – proganjanje jednog od posljednjih direktora muslimanske vjere.

U sklopu aktivnosti od 1945. do 1990. godine za promjenu etničkog sastava grada Foče ovdje treba navesti i to da je "drug", pritajeni četnik u komunističkoj odori, za glavnog urbanistu grada (v. djela arh. prof. Grabrijana, prof. dr. A. Andrejevića, ing arh. A. Bejtića) doveo svog čovjeka iz nekog crnogorskog sela, bez stručnog obrazovanja, mjesto da je na dužnost postavio arhitektu, građanina iz muslimanske ili pravoslavne obitelji sa emocionalnim nabojem za taj grad. Zadatak tom "glavnom urbanisti" bio je da dugogodišnjim radom promijeni historijski i humani lik tog grada i njegove ambijentalne arhitekture, ugađajući (ne)ukusu ruralnog okoliša i doseljenika iz crnogorskih i naših vrleti.

Takve poteze jednog čovjeka ili jedne grupe ljudi ne bi bilo moguće izvesti u jednom višepartijskom demokratskom režimu. Ne mogu a da ovdje ne naglasim i pojavu inferiornog – ulizivačkog i kukavičkog dodvoravanja fočanskih Muslimana – komunista i nekomunista – prema vladajućim pojedincima režima, te beskičmenjaštvo i zanesenost prema floskuli "bratstva i jedinstva" u šta smo samo mi vjerovali. Pojava elitizma i podaničkog mentaliteta kod fočanskih muslimanskih intelektualaca dovela je do otuđenja od muslimanske supstance koja je bila potpuno prepuštena sama sebi. Ipak je, srećom, sačuvala svoj nacionalni ponos i posebnost muslimanskog nacionalnog identiteta, što će ubrzo pokazati odbrambeni rat protiv agresora, kako istočnog, tako i zapadnog.

Popis od 1991. godine pokazao je da u gradu Foči ima 48% stanovnika muslimanske i 52% pravoslavne vjere.

Vješto isplaniranim mučkim i iznenadnim oružanim napadom četnika iz Srbije, Crne Gore te naših gradsko-seoskih četnika 6. aprila 1992. Foča ostaje bez svojih vjekovnih stanovnika muslimanske vjere, tj. od ljeta 1992. u Foči ima 100% stanovnika pravoslavne vjere i 0% muslimanske vjere. Sve se to odvijalo uz klanje i ubijanje Muslimana, zatvaranje u konc-logore fašističkog tipa, uz paljenje kuća i rušenje svih vjersko-kulturnih dobara muslimanskog naroda. PROGRAM ZLOČINACA IZ II SVJETSKOG RATA, IZNESEN NA RAVNOJ GORI U SRBIJI 30. JUNA 1941. GOD. O UNIŠTENJU SLAVENSKOG NARODA MUSLIMANSKE VJERE JE što se tiče Foče, OSTVAREN. Ostvarili su ga, između ostalih, sinovi i unuci onih partizana iz rata 1941–1945. koji su unazad 50 godina pod Titovim rukovodstvom uspjeli prekinuti ostvarenje tog zlokobnog, sramnog i necivilizacijskog programa ondašnjih srbočetnika.

Vrhunac podlosti i pritajene mržnje prema svojim sugrađanima Muslimanima Foče ispoljio se u aprilu 1992. godine. Drug – komunista od glave do pete,

gospodin profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu, doktor nauka, rođen u obližnjem fočanskom selu, "dobar" prijatelj mnogih fočanskih Muslimana, gotovo da je bio naš kadar u republičkim ustanovama, kojem smo svi vjerovali i cijenili ga, kada je prema izjavama izbjeglica, sa svojim kolegom, također pritajenim četnikom, igrao fudbal sa odvaljenom glavom jednog njegovog sugrađanina, fočanskog Muslimana.[2]

Genocid od prije cca 600 godina nad pomirljivim bogumilima u Bosni od Bizantije sa istoka i Rimskog carstva preko Mađarske sa zapada, ponovio se koncem 20. stoljeća, ali civilizovanog stoljeća, nad Muslimanima Bosne i Hercegovine. Bogumili su zbog tog genocida našli spas u primanju vjere osmanlijskog turskog osvajača, koji im je tada garantovao opstanak. Taj isti osvajač islamske vjeroispovijesti je kroz 500 godina okupacije Srbije i Bosne i Hercegovine sačuvao zatečene pravoslavne manastire i druge pravoslavne svetinje. "Naši" osvajači su za samo dva do tri mjeseca, jedni 1992. drugi 1993. pred ulazak svijeta u 21. stoljeće, gdje su došli i gdje god su mogli, uništili sve Božije objekte – džamije, mektebe i druga islamska svetišta, i to ne samo religiozne vrijednosti nego i vrijednosti iz riznice arhitektonsko-građevinskog kulturnog naslijeđa na ovim prostorima. O čijem se fundamentalizmu ovdje radi?

Na ovom mjestu bih spomenuo da je komunistička vlast u Foči nakon Drugog svjetskog rata (1941–1945), pored uspješnog zbrinjavanja povratnika iz izbjeglištva i obnove razorene Foče, imala blagonaklon stav prema četnicima, dokazanim fočanskim zločincima pravoslavne vjere. Čovjek – izrod iz jedne inače korektne stare građanske pravoslavne obitelji, koji je sproveo na stotine fočanskih građana muslimanske vjere, svojih komšija, na klanje na Drinski most (decembra 1941. i januara 1942), među kojim i našeg glavnog imama Muhameda ef. Bjelana, na prvi dan Kurban-bajrama 1942. (zaklan kao kurban) je sve vrijeme nakon 1945. do smrti bezbjedno živio i radio u jednom fočanskom preduzeću. Fočanski Muslimani, koji su preživjeli genocid, pa ni borci narodno-oslobodilačkog rata 1941–1945. nisu ništa učinili da se spomenuti krvnik i ostali koljači Muslimana Foče kazne. Za svoje zločine nisu odgovarali u većini slučajeva ili su dobili blage kazne i brzo pomilovanje. U partizane se pred sam kraj rata uvukao znatan broj četnika – ubica, što je imalo utjecaja na odluke suda.

Komunistička vlast u Foči je poslije 1945. godine tri fočanske džamije: čuvenu Aladžu, biser orijentalne arhitekture, poharanu od četnika, džamiju Mehmed-paše Kukavice i Deovu džamiju, pretvorila u skladišta cementa, građe i sl. Zbog navedenog nekritičkog i euforičnog dodvoravanja režimu fočanski utjecajni komunisti uopće nisu protestovali i takve nekulturne radnje sprečavali. Niti jedno stratište fočanskih Muslimana iz pokolja 1941–1943. nije obilježeno, pa se ne tre-

2 (Rođen sam u Foči 1921. godine. Preživio sam prvi i drugi pokolj u Foči 1941. i 1942. Kao izbjeglica živio sam u Sarajevu i Zagrebu. Treći pokolj Muslimana 1992–1995. preživio sam u Sarajevu. Brojčane podatke sam uzeo od autora dr. Ilijasa Hadžibegovića *Bosansko-hercegovački gradovi*, akademika Vlade Dedijera *Genocid nad Muslimanima 1941–1945*, profesora dr. Šemse Tucakovića "*Genocid nad Muslimanima 1941–1945.* te iz radova Faruka Muftića.)

ba čuditi što je "drug" preveo fočanske Muslimane žedne preko vode i uspješno izmijenio etnički sastav grada, (v. Popis 1991. god.).

Mislim da bi, ipak, bilo pogrešno reći da su spomenuta dešavanja u Foči od 1945. do 1990. godine bila plan i cilj socijalističko-komunističkog sistema, ali je tačno da je bivši jednopartijski sistem, pored denacionalizacije Muslimana, pružio i priliku raznim "drugovima" da se u nekim sredinama, kao što je bila fočanska, desi ono što se desilo. Da je kod fočanskih Muslimana u toku 1945–1990. bilo više pameti i opreza, više podozrenja prema svojem okruženju, više mislećih ljudi, više hrabrosti, a manje sluganstva, manje zapuštenosti i podaničkog mentaliteta, naša tragedija bi bila znatno manja. Spremnije bismo dočekali fašističku agresiju Srba na BiH 1992. godine sa svim njenim užasnim posljedicama.

Holokaust br. 1 iz novijeg doba izvršen je nad evropskim Jevrejima od hitlerovske Njemačke u II svjetskom ratu 1939–1945., a holokaust br. 2 izvršen je ubijanjem i raseljavanjem Muslimana Bosne i Hercegovine, i to u srcu Evrope, od 1992. do 1995. godine. Ovaj čin naših fašista je, kao i holokaust br. 1, izvršen uz dozvolu velikih evropskih sila.

Događanja na ovim prostorima od 1992. do danas i ponašanje evropskih sila, očito pokazuju da nekim krugovima u Evropi smeta što u njihovoj "evropskoj avliji" postoji jedna enklava, jedna organizirana državna zajednica u kojoj pored većinskog hrišćanskog naroda živi i narod islamske vjeroispovijesti. Da možda nije riječ o novoj inkviziciji?

Taj, svjesni ili nesvjesni, nehat Evrope u toku fizičkog uništavanja (genocida) bosanskohercegovačkih muslimana (1992–1995) jeste fašističkim agresorima davao slobodu i krila da čine najmonstruoznije zločine kakvi nisu u historiji ove zemlje nikad zabilježeni, kako po načinu vršenja zločina i iživljavanja nad žrtvama genocida, tako i po obimu zločina!

Vrhunac tog "navijanja" Zapada za Miloševićevu Srbiju ispoljio se koncem 1995., u američkom gradu Daytonu, kada su velike sile Zapada, uključujući i Rusiju i SAD, pod prijetnjom nametnuli državi BiH, žrtvi agresije, tzv. Sporazum kojim je legalizovana agresija i njene ogromne i nepopravljive posljedice, dajući napadaču etnički očišćenu polovinu teritorije BiH u znaku tzv. Republike Srpske.

U toku srpsko-crnogorske i hrvatske agresije na BiH (1992–1995) na razne načine ubijeno je oko 200.000 Bošnjaka-Muslimana (smetali su podjeli BiH), a iz svojih kuća je protjerano uz pljačku imovine više od milion Muslimana (u tome oko 250.000 nepovratno u 111 zemalja svijeta). Porušeno je i spaljeno više od 800 džamija, nekoliko biblioteka (da se zatare svaki trag o postojanju Muslimana na ovim prostorima), uništeni i opljačkani privredni objekti, stanovi i kuće, prosvjetni i zdravstveni objekti na prostorima gdje god su stigle okupatorske horde napadača i ubica.

Slična stradanja Muslimana Bosne i Hercegovine su se desila za vrijeme Drugog svjetskog rata (1941–1945) progonima i pokoljima koje su vršili srpsko-crnogorski četnici Draže Mihajlovića, i to uz saglasnost hrvatsko-ustaške vlasti tzv. NDH pretežno u istočnoj Bosni i Hercegovini. Pokoljima iz Drugog svjetskog

rata i kasnijim raseljavanjima Foča je obezglavljena – ostala je bez gradskih ljudi – elite grada. Rasule su se i one poštene stare pravoslavne, gospodske porodice. Prazninu su poslije 1945. popunile doseljene seljačke mase pretežno srpsko-crnogorske, koje su dale većinu ratnih zločinaca kojima je suđeno u Haagu. Prema istraživanjima historičara prof. Bogoljuba Kočovića (London) i nezavisno od njega prof. Vladimira Žerjavića (Zagreb), za vrijeme Drugog svjetskog rata (1941–1945) na prostoru bivše Jugoslavije najviše je stradao bošnjačko-muslimanski narod sa 8,1% svoje populacije, zatim srpski narod zajedno sa Crnogorcima 7,4 % te hrvatski narod oko 3,5%. O stravičnom stradanju Jevreja i Roma (oko 90 %) u javnosti je poznato.

GODIŠNJAK 2005

DUHOVNA OBZORJA

Reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić

Hutba

Islamska zajednica danas ima zadaću da odgovori na izazove ovog vremena i ovoga mjesta, a to je da čuva *emanet* islama te da kod muslimana razvija *'izzet* (čast i ponos) koji treba da preuzmu oni koji će sutra biti bolji od nas, rekao je, između ostalog, reisu-l-ulema u svojoj hutbi nakon davanja zavjeta na početku drugog mandata.

I

Misija

I neka među vama bude zajednica koja će širiti dobro a suzbijati zlo – ti će biti uspješni (Kur'an, 3:104).

I baš kao što je rečeno u Kur'anu Časnom: misija Islamske zajednice je da promovira dobro i suzbija zlo. Jer, nema uzvišenijeg zadatka od toga da čovjek uvećava dobro koje koristi ljudima i suzbija zlo koje šteti ljudima. To nam potvrđuje Alejhisselamov hadis u kojem se kaže: *Najbolji ljudi su oni koji koriste ljudima a najgori su oni koji ljudima štete.*

Zadaća

Allah vam zapovijeda da poslove u zajednici povjerite onima koji su vrijedni povjerenja i da budete pravedni. Allahov savjet je najbolji savjet! Allah doista sve čuje i sve vidi (Kur'an, 4:58).

Onoliko koliko je misija Islamske zajednice univerzalna u smislu da su svaki musliman i muslimanka, ma gdje bili, dužni širiti dobro i suzbijati zlo, toliko je zadaća Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini posebna u smislu njezinog povijesnog iskustva i njezinih savremenih potreba.

Povijesno iskustvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je dragocjeno jer se u njemu, kao rijetko gdje, očituje smisao očuvanja kontinuiteta pamćenja. To nas, doista, obavezuje da cijenimo trud i napor koji su uložili naši preci da bismo mi danas znali ko smo i šta smo.

Upravo slijedom tog povijesnog iskustva Islamska zajednica danas ima zadaću da odgovori na izazove ovog vremena i ovoga mjesta, a to je da čuva *emanet* islama te da kod muslimana razvija *'izzet* (čast i ponos) koji treba da preuzmu oni koji će sutra biti bolji od nas.

Metoda

Pozivaj ljude u vjeru mudro i lijepim savjetom i razgovaraj s njima na najljepši način. Tvoj Gospodar zna one koji idu krivim i one koji idu pravim putem (Kur'an, 16:125).

U ostvarivanju svoje misije i zadaće Islamska zajednica treba mijenjati svoju metodu rada od shvatanja da islam nije profesija već sudbina, do usvajanja načela gdje organizacija IZ-e neće biti mrtva hijerarhija već živa mreža; gdje učinak IZ-e neće biti samo čuvanje zatečenog već i otkrivanje novog; gdje stil rada IZ-e neće biti rigidan već fleksibilan; gdje vodstvo IZ-e neće biti autoritarno već inspirativno; gdje status u IZ-i neće biti titula i rang već kreativnost; i gdje prednost neće biti u istovjetnosti već u raznolikosti.

II

Prošlost

Generacijama iz prošlosti pripada ono što su same zaradile, a vama pripada ono što sami zaradite. Vi niste odgovorni za ono što su oni uradili (Kur'an, 2:141)

Dakle, mi nismo pozvani da ispravljamo prošlost, ali jesmo pozvani da radimo za dobru sadašnjost i bolju budućnost. Izgleda da je u tome jedna od najtežih dilema savremenog muslimanskog svijeta – kako se izvući iz oklopa nesavršene prošlosti i krenuti u bolju budućnost. To je moguće ako shvatimo da je beskorisno voditi rasprave o tome šta je moglo biti u prošlosti, a da je korisno uzeti ono što je poučno iz prošlosti, te misliti i govoriti šta se događa danas i šta bi se moglo dogoditi sutra.

Sadašnjost

Onaj koji ide pravim putem, čini to za svoje dobro, a onaj koji ide krivim putem, čini to na svoju štetu. Niko ne nosi tuđi grijeh. Svako nosi samo svoj grijeh... (Kur'an, 17:15)

To je jasna kur'anska poruka – ti nisi odgovoran za tuđi posao, već za svoj. I ti nisi odgovoran za tuđi grijeh, već za svoj. Stoga, neka svako vodi računa o svom poslu, pa će tako pomoći da i drugi urade svoj posao. I neka svako sam sebi pomogne kako bi mogao i drugome pomoći.

Budućnost

O vjernici, budite svjesni Allahove moći i gledajte šta vam se sprema u budućnosti. Još jednom, budite svjesni Allahove moći, jer Allah je svjestan svega što vi radite (Kur'an, 59:18). *Tvoja budućnost bit će bolja od tvoje prošlosti* (Kur'an, 93:4)

Ideja da je muslimanska budućnost beznadežna te da je, prema tome, nada jedino u muslimanskoj prošlosti kao načinu života i cilju povijesti nema osnove u islamu. Ne samo da Uzvišeni Allah podučava poslanika Muhammeda, a.s., riječima: ”Tvoja budućnost bit će bolja od tvoje prošlosti”, već nam i zdrav razum govori da ne možemo mijenjati prošlost, ali da s Božijom pomoći, učeći iz prošlosti, možemo oblikovati budućnost.

Muslimani ne treba da se plaše razmišljati o svojoj budućnosti, isto kao što ne treba da budu opsjednuti svojom prošlošću. Muslimani imaju budućnost jer vjeruju u Boga.

III

Dom i domovina

Ljubav prema domovini je dio vjere (Hadis)

Čovjek nema sreće bez doma i nema mira bez domovine. Prema tome, uzeti mu dom znači oteti mu sreću, ukrasti mu domovinu znači ubiti mu mir. Zato kad se bori za svoj dom, čovjek se bori za svoju sreću kao pravo bez kojeg život nema smisla. Kad se bori za svoju domovinu, čovjek se bori za mir kao obavezu za sebe i svoju djecu.

Bosanski muslimani su još u borbi za svoj dom – sreću i za svoju domovinu – mir, jer im se još uvijek pokušava oteti dom i ukrasti domovina. Naravno, to nije i neće biti moguće. Jer pravo na sreću je Božiji dar koji niko ne može oteti, a ljubav prema domovini je dio vjere koju niko ne može pokolebati.

Narod i država

Allahova pomoć je u džematu-zajednici (Hadis)

I kao što čovjek nema sreće bez doma, niti mira bez domovine, tako isto narod nema sigurnosti bez države, niti država može biti bez naroda. Mi smo narod koji ima pravo na državu kao sigurnost opstanka. Mi smo narod koji ima pravo i obavezu, posebno nakon genocida, da se brine o sebi i svom položaju u svijetu.

Oni od nas koji su dobili mandat da vode državu moraju biti savjesni i odgovorni pred Bogom i narodom za svoj rad i moraju opći interes naroda staviti ispred osobnih interesa. Posebno, mora se otvoriti prostor mladim i sposobnim ljudima da državu povedu bržim koracima u opći napredak društva, jer postoje mladi ljudi koji su studirali na različitim univerzitetima, kako kod nas, tako i u svijetu, kojima treba dati priliku da svoje znanje stave u službu općeg dobra. Treba hrabriti raznolikost u narodu i snažiti djelotvornost u državi. Dakle, ne treba da nas zbunjuje raznolikost mišljenja.

Međutim, treba da budemo oprezni da ciljevi jednih u odnosu na druge budu toliko različiti da se ne mogu sresti. Tako nešto, onda, nije raznolikost kao bogatstvo,

nego različitost kao prokletstvo koje nas može odvesti krivim putem odakle nema povratka našem željenom jedinstvu. Stoga neka bude raznolikosti, ali ne i različitosti koja nas udaljuje jedne od drugih.

Vjera i kultura

Mudrosti je u vjeri a snaga u znanju, obrazovanju i kulturi (Izreka mudrog čovjeka)

Vjera je Božiji dar iz kojeg se rađa kultura kao svojevrsna duhovnost naroda. Dakle, kultura se ne poklanja. Ona se rađa i porađa kroz trud odgoja i obrazovanja, kroz duhovni i intelektualni napor da se stvari oko nas imenuju pravim imenom. Dakle, s vjerom se rađamo, a s kulturom rastemo. Zato je važno da sa vjerom stječemo znanje koje će nam omogućiti da živimo život dostojan čovjeka. Farz je obrazovati se isto kao klanjati i postiti. Farz je ići u školu da bi se naučilo čitati i pisati, isto kao što je farz ići u mekteb da bi se naučilo klanjati. Prema tome, srcem treba čuvati vjeru, ali umom treba razvijati znanje, obrazovanje i kulturu, jer u tome je naša moć da živimo u slobodi.

IV

Balkan

Islam je došao u Evropu na sličan način kao što su došle i druge vjere – snagom svoga duha i svoje riječi. Nažalost, muslimani na Iberijskom poluotoku nisu preživjeli. Muslimani na Balkanskom poluotoku danas žive u Bosni i Hercegovini, Albaniji, Kosovu, Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori, Bugarskoj itd. Unatoč vrlo dramatičnoj povijesti, Balkan je sačuvao najgušću miješanost vjera, nacija, kultura i jezika. U svemu tome značaj islamske kulture je nezaobilazan.

Mi u Bosni i Hercegovini smo svjesni toga i zato, kao Islamska zajednica, prihvatamo svoj dio odgovornosti da čuvamo i razvijamo duh islamske kulture u kojoj su dijalog i suživot glavne odrednice. Također, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je živo zainteresirana da se otvore putevi suradnje i solidarnosti sa svim muslimanima koji živi na Balkanu radi općeg mira i napretka.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini svjesna je svoje središnje uloge i spremna je pružiti pomoć svim muslimanima na Balkanu.

Evropa

Naša svijest o tome da pripadamo muslimanima Balkana ne umanjuje našu odlučnost da se uključimo u proces evropskih integracija. Naprotiv, Evropa je naš cilj ne samo zato što je danas prestižno biti u porodici evropskih naroda i država, već i zato što je Evropa odgovorna za rat i mir u našoj zemlji. Evropa je odgovorna

za rat u Bosni i Hercegovini zato što ga nije spriječila na vrijeme i Evropa je ovdje odgovorna za mir, jer ne smije dopustiti da se dogodi ponovo agresija na našu zemlju, odnosno genocid.

Nažalost, kao i dosad, Brussel ima logiku po kojoj one koji su dobri treba pritisnuti da budu još bolji, a one koji su loši treba milovati da ne bi bili lošiji. Besmisleno je bojati se jake i organizirane države u kojoj su muslimani većina i nakon što su preživjeli genocid u Srebrenici. Pa ko kome treba da vjeruje? Od nas se očekuje da vjerujemo Evropi koja je dopustila da se dogodi genocid, a Evropa ne može da vjeruje nama samo zato što smo muslimani?!

Licemjerno je stalno ponavljati – eto vas tamo pa se sami dogovorite, kad svi znaju da pitanje države Bosne i Hercegovine nije stvar pregovora, već stvar jasnih principa o ljudskim pravima u kojima stoji da svi ljudi – građani imaju pravo na život, vjeru, slobodu, imovinu i čast.

Islamski svijet

Ništa manje važan nije ni odnos islamskog svijeta prema našoj zemlji. Naravno, to umnogome ovisi i o odnosu naše države prema islamskom svijetu.

Islamska zajednica će i dalje čuvati i održavati dobre odnose sa islamskim svijetom kao svoje pravo na osjećaj pripadnosti univerzalnoj zajednici i kao svoju obavezu prema Ummetu.

V

Nada i strah

Onaj koji se nada Džennetu, moguće je da u njega uđe, a onaj kojeg je strah Džehennema, moguće je da ga izbjegne. Onaj koji ima milosti prema ljudima, Allah je beli milostiv prema njemu. (Hadis)

Opravdan je naš strah, jer osjećamo da još nema dovoljno hrabrosti kod onih koji imaju moć da u našoj zemlji urede odnose po Božijim i ljudskim zakonima. No, kao i uvijek, kod nas je, ipak jača, nada u milost Božiju, bez koje mi ovdje ne bismo bili, niti možemo biti. Zato je naša nada u Džennet i strah od Džehennema. Bože, neka nam se ostvari nada Dženneta i nek nas zaobiđe Džehennem.

Trud i rad

I reci im: – Vi radite pa će to što radite vidjeti Allah, Njegov Poslanik i muslimani. Nakon toga svi ćete biti vraćeni u svijet kojeg niste iskusili i svijet kojeg ste iskusili gdje ćete biti obaviješteni o tome šta ste radili (Kur'an, 9:105)

Dakle, naše je da radimo koliko znamo i umijemo iskreno i predano a Bog će vrednovati naš rad, i Njegov Poslanik i dobri ljudi.

Zavjet i dova

S imenom Allaha Koji sve čuje i sve vidi zavjetujem se danas da ću, koliko budem mogao, vjerno pronositi misiju Islamske zajednice u promicanju dobra i suzbijanju zla, da ću izvršavati njezinu zadaću *emaneta* islama i *izzeta* muslimana i da ću provoditi njezine metode dijaloga i lijepog odnosa prema ljudima.

Onaj kojem Allah pomaže da bude uspješan u obnašanju odgovorne dužnosti pdabran je savjetnikom koji ga ispravlja ako pogriješi i podsjeća ga ako zaboravi. A onaj koji nije zaslužio Allahovu pomoć ima savjetnika koji ne zna ili ne smije da ga ispravi ako pogriješi i ne podsjeća ga ako zaboravi.

Svemogući Allahu, učim Ti dovu da mene i mog zamjenika osnažiš u našem poslu tako da uvijek bude dobronamjernih i hrabrih ljudi koji nam neće dopustiti da pogriješimo i koji će nas podsjećati ako zaboravimo.

Allahu Sveznajući, pouči nas da znamo razliku između dobra i zla, između lijepog i ružnog, između dobronamjernog i zlonamjernog govora, između ponosne skromnosti i zloćudne oholosti. Bože, ne daj nam da zaboravimo da su moć i slava prolazna želja a da su lijepa riječ i dobro djelo trajna sreća.

Milostivi Allahu, osposobi nas da pred slabim budemo ponizni a pred moćnim uspravni.

Allahu Plemeniti, oplemeni sve ljude vjerom i znanjem u svako vrijeme i u svakom mjestu, tako Ti Tvoje dobrote. Amin!

Reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić

Deklaracija evropskih muslimana*

o stavu evropskih muslimana u vezi sa napadom na New York u septembru 2001, masakrom u Madridu u martu 2004. i eksplozijama bombi u Londonu u julu 2005.

S obzirom na to da su 11. septembra 2001. hiljade muškaraca i žena koji su radili u Svjetskom trgovačkom centru u New Yorku ubijeni u terorističkom napadu, i da su 11. marta 2004. stotine ljudi koji su putovali vozom u Madridu bili izmasakrirani, te da su 7. jula mnogi nevini putnici bili žrtvama eksplozija bombi u Londonu; a da su svi ovi akti nasilja protiv čovječanstva pripisani "islamskom terorizmu";

Uzimajući u obzir da nakon njujorškog napada, madridskog masakra i londonskih eksplozija evropski muslimani žive pod teškim teretom kolektivne odgovornosti za "islamski terorizam", koji stalno propagiraju neki političari i mediji;

Polazeći od toga da evropski muslimani vjeruju da ne postoji kolektivna krivica, već pojedinačna odgovornost;

Uzevši u obzir da evropski muslimani pate od islamofobije zbog neodgovornog medijskog pokrivanja muslimanskih pitanja u Evropi od strane nekih medija;

Budući da evropski muslimani žele slobodu drugima kao što je žele za sebe, te da poštuju instituciju građanina i ljudska prava u multikulturnim društvima;

S obzirom na to da evropski muslimani žele podizati svoju djecu u miru i sigurnosti zajedno sa drugim vjerskim zajednicama u Evropi na principu "etike dijeljenja";

* Tragični događaji od 11. septembra 2001. godine u New Yorku, 11. marta 2004. godine u Madridu te 7. jula 2005. godine u Londonu, dovedeni su u vezu sa islamom, iako su muslimani širom svijeta najstrožije osudili sve terorističke napade. Međutim, prema nekim mišljenjima, muslimani moraju učiniti više od toga kako bi svjetsku javnost uvjerili da je njihova vjera vrijedna poštovanja i da je njihov boravak u Evropi dobrodošao.

U nastojanju da odgovori na ovu potrebu, reisu-l-ulema IZ u BiH, dr. Mustafa ef. Cerić, početkom godine, prilikom posjete londonskoj zajednici muslimana, izašao je sa svojim prijedlogom deklaracije, a ovih dana (27. augusta 2005. godine) tekst deklaracije predstavljen je na konferenciji Islamskog foruma Evrope u Londonu. Prijedlog je naišao na odobravanje i on je sada u opticaju, trenutno ga komentiraju muslimanski predstavnici i intelektualci Evrope.

Uzimajući u obzir da islam uči muslimane da su jevreji i kršćani narod Knjige te da stoga svi jevreji, kršćani i muslimani trebaju naučiti kako da dijele svoje zajedničke korijene i svoje zajedničke nade za budućnost bez predrasuda kako bi izbjegli diskriminaciju, nizak nivo samopoštovanja, demoralizaciju, vjersku i rasnu mržnju, bespomoćnost, gubitak kontrole, društveno izbjegavanje, besperspektivnost i političku zapostavljenost;

Polazeći od toga da je Evropa zajednički kontinent mnogih vjera,

Uzevši u obzir da je Evropa ponosna na svoj put od ropstva do slobode, od mitologije do znanosti, od sile do prava i od teorije države do legitimnosti iste, kao i evropsku predanost osnovnim vrijednostima ljudskih prava i demokratije;

Budući da evropski muslimani žele biti dio evropskog života i napretka kao i društvenog, političkog, kulturnog i moralnog razvoja evropskih društava;

neka bude obznanjen

I
Evropskoj uniji stav evropskih muslimana

1. Evropa je Kuća mira i sigurnosti utemeljena na principu društvenog ugovora;
2. Evropsko tlo je Kuća mira jer je na njemu moguće živjeti u skladu sa svojom vjerom u kontekstu principa koje bi "slobodne i racionalne osobe zainteresirane za unapređenje svojih interesa, u polaznoj poziciji jednakosti, prihvatile kao definirajuće za temeljne uvjete svoga udruživanja" (John Locke);
3. Društveni Ugovor je nalog čovjekovog uma, dok je Zavjet (s Bogom) volja čovjekovog srca/vjere. Stoga, musliman je čovjek predan Bogu u aktu volje svoga srca/vjere, a građanin je čovjek sa obavezom prema državi kao nalogom svoga uma. Zavjetom čovjek predaje svoje srce Bogu i prima unutrašnju sigurnost. Ugovorom on daje um državi a zauzvrat dobija društvenu sigurnost kao stanovnik grada ili naselja. Građanin ima prava i privilegije slobodna čovjeka, član je države, autohtona ili naturalizirana osoba koja lojalnost duguje nekoj vlasti a zauzvrat ima pravo da ta vlast zaštiti njegov život, vjeru, slobodu, imetak i dostojanstvo.
4. Evropski muslimani su u potpunosti i jasno predani slijedećim evropskim vrijednostima:
    a. Vladavini prava,
    b. Principima tolerancije,
    c. Vrijednostima demokratije i ljudskih prava,
    d. Vjeri da svako ljudsko biće ima pravo na pet temeljnih vrijednosti: život, vjeru, slobodu, imetak i dostojanstvo;
5. Dok nastoje živjeti pošten život u Evropi, evropski muslimani očekuju slijedeće:
    a. Institucionalizaciju islama u Evropi;
    b. Ekonomski razvoj muslimanske zajednice tako da može uživati punu duhovnu i kulturnu slobodu i neovisnost;

c. Razvoj islamskih škola koje će biti kadre odgajati muslimane rođene u Evropi za izazove evropskih multikulturnih društava;
d. Političku slobodu koja će omogućiti evropskim muslimanima da imaju legitimne predstavnike u parlamentima evropskih država;
e. Liberalizaciju evropske imigracione politike koja je u zadnje vrijeme veoma restriktivna prema muslimana;
f. Otvaranje mogućnosti da se prizna muslimansko pravo u pitanjima personalnog statusa kao što je porodično pravo;
g. Zaštitu evropskih muslimana od islamofobije, etničkog čišćenja, genocida i sličnog;

6. Evropski muslimani su predani opsežnom zajedničkom programu vjerskog dijaloga koji će:
   a. Izgraditi svijest o složenosti sekularnog konteksta u kojem religije danas postoje;
   b. Promicati razumijevanje, poštivati razlike i istraživati zajednička polazišta;
   c. Potvrditi vjerske identitete kao važne instrumente u rješavanju problema nesigurnosti i sukoba te u učenju poštivanja drugih i življenja u različitostima u konfliktnim situacijama;
   d. Doprinijeti tekućem diskursu o ljudskim pravima;
   e. Pomoći u razumijevanju "drugosti" druge osobe;
   f. Pokazati složeni odnos između vjere, kulture, politike i ekonomije, i naglasiti faktore koji vode ka pozitivnom doprinosu religija zajedničkim naporima u potrazi za istinom, pravdom i mirom;
   g. Identificirati vjerske principe, moralne i etičke vrijednosti i norme koje su uporedive i koje mogu poslužiti za izgradnju suživota; kao i one koje su posebne za svaku vjeru, te prepoznati moguće razlike, tenzije i nerazumijevanja između pojedinih moralnih i etičkih vrijednosti u različitim religijama;
   h. Istaknuti pozitivna historijska iskustva i oživjeti sjećanja na iskustva dobrosusjedstva i suživota koja su, također, dio evropske historije;
   i. Izgraditi zajedničku platformu za vjerski suživot u duhu dobre volje koju je moguće naći i u Knjigama Božijim i nadi za našu zajedničku budućnost.

II
Muslimanima koji žive u Evropi da je stav evropskih muslimana

1. Muslimani koji žive u Evropi trebaju shvatiti da se sloboda ne poklanja. Sloboda muslimana u Evropi mora se osvojiti a sveukupni status muslimana mora biti priznat uprkos ksenofobičnom otporu.
2. Muslimani u Evropi danas trebaju više brinuti o svojim obavezama nego o svojim slobodama, jer, preuzimajući svoje obaveze u evropskom ekonomskom,

političkom i društvenom životu, muslimani koji žive u Evropi će zaslužiti svoje pravo na slobodu. Tada sloboda evropskih muslimana neće biti ničija milostinja, već zaslužena vrijednost koju nije moguće negirati, niti oduzeti.

3. Muslimani koji žive u Evropi zapadnom slušateljstvu islam trebaju predstaviti kao univerzalni pogled na svijet (*Weltanschauung*), a ne samo kao plemensku, etničku ili nacionalnu kulturu. Muslimani ne mogu očekivati od Evropljana da poštuju univerzalnu poruku islama ako se stalno suočavaju sa etničkom ili nacionalnom slikom islama. Ne samo da evropski muslimani mogu impresionirati evropsku javnost univerzalizmom islama, već je i Evropa dobro mjesto za same muslimane da otkriju snagu i ljepotu univerzalnog islama.
4. Upravo na Zapadu su mnogi muslimani otkrili islam na potpuno različit način u odnosu na islam koji su poznavali u svojim domovinama, jer tamo sada susreću svoju braću muslimane iz drugih dijelova muslimanskog svijeta i tako počinju cijeniti raznolikost muslimanskog iskustva i kulture. Muslimani koji žive u Evropi imaju ne samo pravo, već i obavezu da razviju svoju vlastitu evropsku kulturu islama kao dokaz trećeg susreta između Istoka i Zapada i kao potrebu za novom renesansom koja će čovječanstvo odvesti u bolju i sigurniju budućnost.
5. Mlada generacija muslimana koja živi u Evropi treba biti duhovno jaka i intelektualno odlučna da razbije muslimanske stereotipe o islamu prije nego zatraže od drugih da izmijene svoje stereotipe. Muslimanska omladina mora povesti druge u budućnost, ne čekajući da stariji urade svoju zadaću. Muslimanska omladina ne treba oklijevati da muslimane koji žive u Evropi povede u bolju budućnost.
6. Muslimani koji žive u Evropi trebaju se posvetiti provođenju slijedećih imperativa svoje vjere:
    a. **Čitajte i učite!** Objava Kur'ana nije počela naredbom da vjerujemo već da stičemo znanje. Svemogući Bog nije tražio od Muhammeda, a. s., da vjeruje već mu je naredio da čita i uči šta i kako da vjeruje. To je tako zato što se čovjek rađa sa vjerom. Prema tome, nema potrebe tražiti od čovjeka da vjeruje ako je to već u njegovoj duši. Ali postoji potreba da se podsjeti čovjeka da treba čitati i učiti o onome što je u njegovoj duši. Čovjeku, dakle, treba znanje sa vjerom kao i vjera sa znanjem.
    b. **Vjerujte i marljivo radite!** Čovjek ne živi ni u čisto duhovnom svijetu bez materije ni u čisto materijalnom svijetu bez duhovnog. Tajna uspjeha je da čovjek u sebi objedini ove dvije vrijednosti: svoj duh i svoje tijelo. Drugim riječima, cilj čovjekovog života je u aktivnosti njegovoga duha, a to je njegova vjera, te u aktivnosti njegovog tijela, a to je njegov marljiv rad. Nema muslimanskog dostojanstva dok se ogromni jaz između vjere srca i snage uma ne premosti.
    c. **Budite pobožni i poštujte svoje roditelje!** Kur'anski naglasak na vezi između obožavanja Boga i poštivanja roditelja nosi snažnu poruku i Istoku i Zapadu. Poruka Istoku je da ne popusti pod pritiskom da napusti

porodične vrijednosti, a poruka Zapadu je da zaustavi opasnu igru sa budućnošću čovječanstva. Institucija porodice nema zamjene. Pitanje porodičnih vrijednosti nije samo moralni zahtjev ljudskog društva, već i egzistencijalni uvjet čovječanstva. Nastojanje da se naruši opći zakon porodičnog života jednak je pokušaju da se promijeni prirodni zakon o izlasku Sunca sa istoka. Niko ne uspijeva promijeniti prirodu izlaska Sunca, i niko neće moći promijeniti zakon porodičnog života dokle god Sunce Božijom voljom izlazi.

d. Budite iskreni i borite se za svoja prava! Uspjeh na ovom i spas na budućem svijetu ne dolaze sami od sebe. Svako se mora boriti za svoj uspjeh. Mora se boriti za svoja prava ovdje i sada. Također, mora se raditi za spas na budućem svijetu. Božija se milost mora zaslužiti. Razlika između Istoka i Zapada je u tome što Istok više vjeruje u Božiju milost nego u rad, dok se Zapad više oslanja na rad nego na Božiju milost.

e. Mislite o sutra! Postoji jasan dokaz u Časnom Kur'anu da imamo ne samo pravo već i obavezu da planiramo svoju budućnost i da vjerujemo da naša budućnost može biti bolja od naše prošlosti. Uistinu je čudno kako su neki došli na ideju da je muslimanska budućnost beznadežna te da je zato jedina nada u muslimanskoj prošlosti kao načinu života i cilju historije. Ta ideja nema osnove u islamu. Ne samo da nas Svemogući Bog uči da naša budućnost može biti bolja od naše prošlosti, već nam i zdrav razum govori da mi ne možemo promijeniti svoju prošlost ali da, uz Božiju pomoć, možemo oblikovati svoju budućnost. Prema tome, mi nismo odgovorni za prošlu muslimansku historiju, već smo odgovorni za buduću muslimansku historiju. Muslimani se ne trebaju plašiti razmišljanja o svojoj budućnosti isto kao što ne trebaju biti opsjednuti svojom prošlošću. Muslimani imaju budućnost jer vjeruju u Boga. A u Boga vjeruju jer su uvjereni da će istina i pravda pobijediti.

III
Muslimanskom svijetu da je stav evropskih muslimana

1. Muslimanski svijet je univerzalna zajednica muslimana koji su braća i sestre po zajedničkoj im vjeri u Jednoga Boga i u poslanstvo Muhammeda, mir neka je na njega.
2. Ideja o globalnoj svijesti ne bi trebala biti strana muslimanima. U suštini, islam je univerzalna vjera i globalni fenomen. Bilo bi potpuno primjereno da su muslimani izašli sa programom globalizacije u smislu globalne slobode i sigurnosti, jer muslimani žive gotovo na svakom mjestu Zemljine kugle pa, stoga, njihova sloboda i sigurnost imaju globalan značaj.
3. Međutim, muslimani ne samo da nisu ponudili originalnu ideju globalizacije, već, općenito govoreći, oni ne uspijevaju da utječu na globalni svijet. Muslimani nemaju globalnu strategiju; nemaju globalni mozak ni globalnu glavu;

nemaju globalni kalendar koji bi ih poštedio neugodne zabune oko datuma Bajrama. Nažalost, oni danas imaju *image* prijetnje svjetskom miru i sigurnosti. Oni imaju žig globalnog terorizma!

4. Upravo zbog tog žiga o islamskom terorizmu od kojeg muslimani nedužno danas pate potrebno je izaći sa Deklaracijom evropskih muslimana i uputiti je muslimanskom svijetu s namjerom da se naglasi potreba da se globalno loša slika promijeni u globalno dobru sliku o muslimanima, posebno u vezi s njihovom vjerom.
5. Centar islama treba preuzeti vođstvo u osiguravanju globalnog pravca u praktičnim stvarima univerzalne vjere islama; u globalnim pitanjima našeg vremena; te u globalnom dijalogu sa našim komšijama.
6. Muslimani, ma gdje bili, trebaju dokazati cijelom svijetu da je islam i ozbiljna vjera i pravična religija; da je on i atraktivna kultura i miroljubiva politika; da su islam dobri ljudi i bogata zemlja; da je islam i mudri čovjek Istoka i racionalni čovjek Zapada.
7. Pogrešno je optuživati islam za odsustvo demokratije u muslimanskom svijetu. Grijeh je narušavati ljudska prava u ime islama. Zločin je protiv islama tolerirati visoku stopu nepismenosti u muslimanskom svijetu i mirno svjedočiti ogromni jaz između enormno bogatih i ekstremno siromašnih ljudi u muslimanskom svijetu. Evropski muslimani imaju pravo i obavezu da postave ova i druga pitanja koja imaju utjecaja na budućnost njihove djece, u svojim pokušajima da odgovore na pitanja o tome ko su i šta im je činiti kao muslimanima u evropskom okruženju.
8. Evropski muslimani pozivaju globalnu muslimansku zajednicu da preuzme vođstvo u promoviranju mira i sigurnosti u svijetu.
9. Muslimanski svijet je legitimni Ummet koji treba biti sposoban ispuniti obavezu stvaranja moralno dobre, racionalno uravnotežene, ekonomski pravedne i globalno proaktivne Zajednice kojoj se može vjerovati kao savezniku i prijatelju uvijek i svuda.

* * *

Sve nas u životu vode različite staze, ali bez obzira gdje išli sa sobom nosimo dio jedni drugih!

Prijatelji su način na koji Bog brine o nama!

GODIŠNJAK 2005

KNJIŽEVNI PRILOZI

Abdulah Sidran

MORIJA

(edo)

neće
naša bolesna majka
ni u čijoj
nego u svojoj
kući da spava

“nisam ja više
za tuđih kuća i stanova”

hoće u bolnicu
da nikom ne bi
na teretu bila
kad joj kuća dodije

hoće iz bolnice
kad se kuće zaželi
a bolnica dodije

ne doziva smrt
i ne žudi za njom

nego se bori
i sve do jednoga
izmiruje račune

o svemu
uredno
složila papire

i prelijepe
kupila ćefine

da ne bi sinovima
ekremu, avdi ili edi
il ne daj Bože
našoj sestri dini
kad ode sa svijeta
za sobom
kakav trošak ostavila

uto
iz čista mira
upo bijela dana
pred klupskom kafanom
sarajevskih planinara
pade
i ode
edo

naš brat
a njezin
najmlađi sin

nisam smio
u njegovo mrtvo lice
ni za živu glavu
živ pogledati

spustismo ga pod zemlju
u blatnjavom groblju iznad grada

a nismo dirali
majčine ćefine

(dario)

suviše mlad
da mi bude brat
a pregolem izrastao
da mi bude sin

pa nam isto bivalo
reknem li mu “sine”
il mu reknem “brate”

trideset je godina
na nogama umirao
s noga padao
i na noge se uspravljao
sam samcijat
samom svojom snagom
on
sin sarajeva
dario džamonja

toliko se puta
iz nje iščupavo
da se gradom šaputalo
“njega neće smrt”

a kad umrije edo
dario plati
da u novini iziđe

ovakva
čitulja o rastanku

“dragi edo
vidimo se uskoro
tvoj daco”

(dario, opet)

koji dan poslije

ne znam gdje sam
ne znam ko sam
ne znam šta sam

i ne znam šta govorim

dok darija
ispod mojih noga
pod zemlju spuštaju
ljudi bolji od mene

govorim i govorim
a sve se držim
za memnunovu ruku

rukometaš
idžaković memnun
zvani ćuna
iznad grobnog mjesta
pokazuje kartonsku
kutiju od cipela

punu njegovih
i dacinih
uspomena

dolje
više od pola
dobrog sarajeva
stalo
pa plače

narasla
strašno narasla
u brdo se pretvorila
ona crna rupa

a niko ne mrda
niko
kući da krene

i niko ni u kog
nego svako preda se
kao kakav težak krivac
gleda i šuti

nema te sile
da ovaj narod
od dacinog groba
pomakne
i otjera

Tahir Mujičić

OTOMANSKO CARSTVO

Otomansko carstvo prvo

uza desni duvar otoman a na njemu oblak dima duhanskog
ispod oblaka nena moja rahmetli zilđifa
uza lijevi duvar otoman a na njemu oblak dima duhanskog
ispod oblaka nena moja rahmetli ajša
uza duvar središnji i opet otoman a ponad njeg dva oblaka
dima duhanskog a ispod njih pranena moja rahmetli nana
a
usredsrijede
mangala
elem
ponad otomana tri srasli oblaci duhanski
a na njima
sjedi
on
sjedi melek i gleda i sluša
ispod oblaka sakupila se tri
otomana
i na njima sjede puše kahvenišu
misle plaču misle plaču misle
moje
nena nana nena
cijelo otomansko carstvo jedno

Otomansko carstvo drugo

nena zilđifa preko šeker kocke srkne tanku kahvu iz
vrelog fildžana pa otpuhnu kolut dima put stropa
nena ajša isto
pranena nana išaretom me zovnu i tutnu mi dinare
u malu šaku
i niz basamake po tri pakla ibra po tri pakla drave
po tri pakla drine pa uz basamake i opet k mangali
ja stao pa gledam na tri otomana dvije nene i pranenu
nanu i dim kojeg nema jer se razišao
soba nam je oker kažem poistiha
ko to kaže pita pranena nana
ja to je oker boja rekao moj učitelj bolto drug aurer
i to je od nikotina biva od duhana ibra drave i drine
e nije kaže pranena nana to je kaki boja a oker je okerao
naše šamije i suzom i tugom i borom i bolom ih zaogrno
i pripali nena zilđifa ibar
i pripali nena ajša dravu
i pripali pranena nana drinu
oblaci se spojiše ko tri duhanske rijeke i ja nisam vidio
više
ništa

Otomansko carstvo su tri sećije

nena zilđifa koju zovem majka okrenu fildžan otpuhnu dim pa
preokrenu fildžan i gleda
vidi udovicu već trideset zima vidi dvoje rano umrle djece
troje žive i šestog tahira odvedenog osmog maja četrdesetpete
iz njegovog hotela put jazovke vidi unuka arfana koji je
stigao iz njemačkog logora sa sedamnaest godina i tridesetsedam kila
što još vidi u preokrenutom kletom fildžanu
vidi nije kraj ni konac piše i opet će suze
nena ajša koju zovem hama okrenu svoj fildžan otpuhnu dim pa i
opet preokrenu fildžan i sluša
čuje napuštenicu već deset zima jer muž je salih morao pobjeći
desetog maja četrdesetpete i ostaviti tri djevojčice s njom
što se još čuje iz preokrenutog kletog fildžana
čuje se da nema ni konca ni kraja i da će zaboljeti opet
pranena nana koju zovem nana nit okreće fildžan nit gleda nit
sluša ona je sa sinom salihom svojim negdje u francuskoj s drugim sinom
džaferom na robiji u zenici s unukom sadom na
brestovcu i s grudoboljom
pranena nana žmiri i ne treba fildžan
        što će joj fildžan
        da kaže kako se ne vidi nafaka
        da kaže kako je sve do kraja samo bol
jer svi su njezini na putu
                a to nit jest nit more bit nafaka
                jer sve je zna ona do kraja samo bol
a u dimu u oker sobi nad mangalom u fildžanu na otomanima samo
                                oni kojih nema
                        i rodna zemlja koje nema

Sead Mahmutefendić

Prevara

Te godine je majka umrla. Ostao sam s ocem i bratom. Bio sam bolestan: dječija paraliza u lijevu nogu. Majka je pokušavala sve da me izliječi, no nije uspjela. U svojoj žalosti, koju nije mogla ni s kim podijeliti, nesretna, umrla je. Osjećao sam da sam i ja tome dobrano doprinio. U duši sam osjećao ogromnu rupu, koju sam pokušavao zatrpati kako bi se nekako moglo lakše živjeti, pa i disati. I drugi oko mene, čini se, nastojali su mi ublažiti taj nedostatak, no uzalud: toliko je bilo prazno oko mene i u meni, tužno, dozlaboga tužno, čemu se u dobroj mjeri ima zahvaliti i stalnim kišama, koje su te godine, praktično, prekrile prvu polovicu godine.

Ja sam ostajao po cijeli dan sam u kući. Otac je odlazio rano na posao i vraćao se kasno uvečer sa partijskih sastanaka mrtav-umoran. Bio je šutljiv. Jedino što sam znao bilo je to da je nešto ili gadno zabrljao ili su ga neki napadali; uglavnom, vidio sam da nema volje niti snage da se meni barem malo posveti.

Stariji brat je bio druga priča. On nikad nije bio kući. Stalno je bio nekud odsutan. O njemu sam svašta slušao od starijih: da se tuče, da stalno bildira s nekakvim utezima, da bi bio mišićav kako bi ga se drugi bojali i kako bi ljeti na plažama Neretve curama ljepše i zamamnije izgledao, a vjerovatno i da vršnjacima ulijeva strahopoštovanje u njegovu silu i snagu.

Ja sam, naravno, bio ponosan na to, osobito na činjenicu što su ga u gradu zvali Div. Ako bi mi odnekle zaprijetila kakva opasnost, ja sam uvijek imao oprobano sredstvo spasa time što sam odmah upozoravao onoga ko prijeti da sam ja Divov brat. Najčešće bi mi to palilo, pa bi onaj nešto, na trenutak, ustuknuo, no znalo bi se desiti da bi i posumnjao, jer mu se činilo da ja ne mogu biti Divov brat (Zašto? To nikad nisam mogao dokučiti), te me je provjeravao odakle sam ja mogao, ovakav neugledan, biti brat tako poznatog tipa koji se zove Div.

Helem, jedini nedostatak, koji nisam mogao nikako zaobići niti zanemariti, bilo je majčino odsustvo s čim se nisam nikako mogao pomiriti. Po cijeli dan sam bio ili u školi, premda sam često, kad me uhvati tuga za majkom, znao markirati s nastave, boraveći najčešće, i to po kiši, na Vrtaljici, obližnjem brdu iznad Konjica, ili pak na tribinama praznog rukometnog igrališta. To su bila dva najpustija

prostora na svijetu i jedina dva mjesta na kojima sam se osjećao kao da sam ostao jedino i posljednje biće na svijetu.

Kao iz priče *Pale sam na svijetu.*

Na brdu, koje se, rekoh, zvalo Vrtaljica, mogao sam pjevati, revati, igrati se kauboja i Indijanaca, čas biti Old Šeterhend, a odmah nakon što on ispali hitac iz vinčesterke, otrčati na vrh kozije staze, kojih tridesetak metara, dočekati taj metak i primiti ga u *indijanske grudi*, te pasti mrtav na zemlju žestoko trzajući nogama, rukama, glavom i trupom u posljednjim hropcima.

I obrnuto. Kao poglavica Vinetu bih odapeo jednu od strjelica, kojih je bilo u tobolcu na njegovim leđima onoliko koliko i žica na očevom kišobranu, a po mojoj glavi perušaka koliko bih pera uspio operušati s neke uhvaćene i raskokodakane kokoši. Ono što bih našao u nečijoj bašti, bilo je pravo bogatstvo za mene. S tim sam mogao Manituu ravno ići u vječna lovišta.

S igralištem je, pak, bila druga stvar. Tamo sam, također, bio sam. Sjeo bih u dnu donje tribine, oslonio se leđima o nju i tako skriven od ičijeg pogleda, a siguran da po ovoj kiši nikom pametnom ne pada na um da zaviri ovamo, prenosio fudbalsku utakmicu u kojoj je obavezno igralo lijevo krilo sarajevskog *Željezničara*, jedanaestica Ilijas Pašić. On je u mom radio-prenosu letio igralištem poput munje, njemu ne samo da se nije mogla oduzeti lopta, već se on, naprosto, nije mogao ničim zaustaviti, pošto bi predriblao sve odreda, došao do gol-linije i opet se vraćao, pozivajući sve protivničke igrače da ih još jednom provoza i to na takav način da im proturi loptu između nogu. Svi su bili u euforiji: predriblani igrači od bijesa i stida, ushićeni dribler i strijelac Pašić, a najviše ja, koji sam apsolutno zaboravio da bi moje vikanje moglo nekog nezvanoga privući pa da mi se izruguje, a onda bih se, potom, derao iz sve snage da je Pašić poslao pravu bombu, razvalio sve tri stative, probio mrežu, raznio loptom golmana i zajedno sa golmanom i loptom kroz probijenu mrežu ubio tamo u gledalištu u gledalištu.

Go! Go, go go!... Gooooooooooooooooo-ooooooooooooooo-ooooooooo--oooooo!!!

Derao sam se od silne radosti i plakao od oduševljenja zbog načina na koji je Pašić dao moj gol. I sve tako dok ne bih osjetio da će mi uskoro puknuti glava i prsnuti žile na vratu ako se ne prestanem derati, pa bih istom umuknuo, poniknuo glavom prema tlu, padao grudima prema mokroj zemlji, što ju je već dobro natopila kiša. Iz mene je izbijala neizdrživa tuga zato što sam toliko sam na ovom svijetu.

Hvatao se prvi akšam a otac još nije dolazio iz fabrike. Danas ništa nisam okusio. Drugovi iz škole su se već davno vratili kući, jeli i – vjerovatno – uradili domaću zadaću. Brata nisam vidio cijelu vječnost, a majke – nema, pa nema. Misli li ona uopće više ikad doći?

Na igralištu su čamile dvije željezne stative bez mreža, zadovoljna publika se razišla, njihovo urlanje je zamrlo, tribine su bile prazne, ni igrača *Željezničara* više nije bilo. Zadovoljni su otišli u svlačionicu, i to najviše zbog Pašićevih sjajnih i bravuroznih golova.

Iz džepa sam izvadio pregršt sličica fudbalskih zvijezda koje sam sakupljao ili razmjenjivao, a koje sam ljubomorno držao u praznim kutijama od šibica. Na pola od njih bio je Ilijas Pašić.

Pašić u akciji.

Pašić daje go *Partizanovom* golmanu Šoškiću u Beogradu na "Stadionu JNA".

Razantan udarac Ilijasa Pašića na stadionu "Grbavica".

Turski golman Ismet Čalajangil pognute glave vadi loptu iz mreže, koju mu je načeo Pašić na utakmici Jugoslavija-Turska 5:0 u Sarajevu.

Golman *Zvezde* Stojanović pogledom ispraća topovsko đule u sopstvenu mrežu, koje mu je odaslalo *Željino* lijevo krilo.

Duel Pašića i Šikića.

Pašić daje drugi go Iroviću na utakmici sa *Dinamom* u "Maksimiru".

Dupli pas Bukvića i Pašića u akciji protiv *Vardara* rezultira trećim golom za *Želju*.

Pašić ovo... Pašić ono..., Pašić ovdje... Pašić ondje... I tako na pola sličica...

* * *

Nas smo se nekolicina u galami strčali niz stepenište Doma kulture. Neki su nastavili stepeništem, dok sam se ja odvojio od njih i prošao mimo stolova za kojim su sjedili neki ljudi. Prošao bih da mi pažnju nije skrenula jedna rečenica: "Ma, Pašić, bola', ka' ti kažem. Pljunuti!"

Okrenuo sam se prema jednom od stolova i ugledao čovjeka, kojeg sam imao na pola svojih sličica.

Pašić. Ilijas Pašić.

Kao da je osjetio šta proživljavam, on je s osmijehom ravno gledao prema meni, kao da me želi nečim ohrabriti. Stajao sam na nekoliko koraka od stola za kojim je sjedio on i nekoliko igrača. Bio sam u kupaćim gaćicama. Noge su mi bile potpuno ogoljene. Bilo mi je neugodno zbog moje lijeve noge. On je lijevo krilo; njegova ljevica je slavna u čitavom svijetu.

On mi se još jače osmjehnu. Ja se ne zbunih. Kako se nikad nisam odvajao od svojih sličica, ja ih isti čas izvadih iz kupaćih gaćica. Gornja polovica kupa bile su sve *njegove*.

Pridem Pašiću i izdeklamujem naizust sve naslove na kojima je on. Njegovi saigrači, od kojih sam neke prepoznavao sa sličica, grohotom su se smijali. Zadirkivali su ga da ga zna svako dijete u provinciji.

Ko zna koliko bi to trajalo, da mi on rukom ne dade znak da pridem stolu i da mu sjednem u krilo. Kako nisam umro tog istog trenutka u njegovom krilu, to mi nikad neće biti jasno.

I tad primijetim da s njim sjedi neka žena za koju sam kasnije saznao da mu je supruga. Pašić naruči od konobara da mi donese sok od borovnice, a supruga odnekle iz tašne izvadi neku čokoladicu.

Odmotah papir da vidim ima li tu sličica. Pašić to primijeti. Pomilova me po glavi. Shvatio je da tražim sličicu.

– Koga bi volio da nađeš tamo?

– Tebe!

– Nema veze, kad nema sličice, ja ću tebe danas voditi na utakmicu. Hoćeš li?

Da hoćeš li? ponovim ja u sebi njegovo pitanje a već sam bio od sreće na sedmome nebu. Samo mu potvrdim glavom, naslonim se na njegove grudi i zagrlim ga šutke oko pasa pred cijelom masom svijeta, koja se već u velikom broju okupila da vidi igrače *Željezničara.*

Kako stadion nije bio daleko, svi igrači se uputiše prema njemu pješke kako bi prošli gradom i kako bi se pokazali slučajnim prolaznicima. Išao sam između Pašića i njegove supruge, držeći ih oboje za ruku. Koga god bih ugledao, vikao sam iz sve snage: "Evo Pašića! Evo Pašića!"

Na Raskršću ugledam oca, koji me je rukom zvao da dođem na ručak. Ja sam bio izvan sebe, nisam bio normalan što mi je sudbina podarila da uživo sretnem Pašića, koji me je, uz to, vodio za ruku na utakmicu. Doduše, on mi je rekao da neće igrati zbog povrede, a ja sam mu odmah kao iz topa rekao gdje su ga povrijedili, opsovao majku *Vardarovoj* četvrtici Dacevskom, koji ga je onako krvnički srušio u Skoplju nakon čega su Pašića iznijela sa terena kola Hitne pomoći. Rekao sam i to da nisam ni doslušao kraj prenosa, jer sam do navečer plakao u sobi i molio, ne znam ni ja koga, da Ilijas Pašić ozdravi.

Pašić se okrenu svojoj supruzi. Sjećam se da joj je ovako rekao: "On više zna o meni nego ti!"

Otac me još jednom jače pokuša dozvati, a ja mu još jače doviknem da je to pravi Pašić. Živi Pašić.

– Tata, evo Pašića! Tata, evo Pašića!

Na utakmici sam sjedio između njega i njegove supruge. Cijeli stadion je gledao u nas. Možda i nije, nego je posmatrao utakmicu, a meni se samo tako pričinjalo.

Nakon utakmice, vratio sam se s igračima u Dom kulture. Noge su mi bile ledene. Nisam ih osjećao, ali mi je to bila najmanja briga. Jedino sam se na tren sjetio da bi me otac mogao koriti što cijeli dan nisam ništa okusio i što pred cijelim mjestom pravim od sebe budalu. No, to me sad nije bilo briga.

Od svih igrača sam na papirićima, koje sam dobio od konobara, dobio autograme. Pašić mi se deset puta potpisao i to s mojim imenom. Na kraju mi je prišapnuo da uskoro moraju krenuti za Sarajevo.

Autobus je bio spreman za put. Drndao je u leru. Bio sam obnevidio od suza, toliko sam bio nesretan što mi Pašić odlazi.

On me zagrli. Da me nekako utješi, on mi obeća da će mi se javljati razglednicama iz svakog grada gdje bude imao utakmicu. Kad god bude dao go, mislit će na mene.

Pa sad ostani pri čistoj pameti. On ih dadne hejbet samo u toku jedne sezone. To su odsad sve moji golovi.

Igrači uđoše u autobus. Među posljednjima uđe Pašić. Sagnu se da me zagrli. On me poljubi u kosu. Ne da sam plakao pred okupljenim svijetom, ridao sam i mislio da ću umrijeti od tuge. Plakao bih bogzna dokle da me neko blago ne uhvati za ruku i izvuče me iz mase.

Bio je to otac.

* * *

Razglednice su redovno stizale svakog utorka na moju adresu. Lijepo ispisano moje ime i prezime. Rukopis čitak. Početak uvijek isti: Dragi moj...

Pašić se javljao iz svakog grada u kojem je igrao, a ja sam, hvala Bogu, unaprijed znao iz rasporeda prvenstva s kim *Željo* igra i gdje. U dvije-tri rečenice opisana situacija prije nego što je dao go, on je mislio na mene i to mu je dalo snagu da se odvoji od protivničkog igrača tog i tog i da odvali loptu kao iz topa.

Ti mi daješ polet i snagu. Ostalo sve znaš iz novina.

Sve se slagalo u bobu. Sve njegove razglednice sam držao u jednoj praznoj kutiji od cipela. Znao sam napamet šta piše u njima, i to redoslijedom po vremenu kako su mi stizale.

Te razglednice gotovo da su mi potpuno zamijenile odsutnu majku i tešku bolest noge. Niko nije znao za njih i nikome nisam htio povjeriti svoju slatku tajnu.

No, s vremenom, teret zbog toga i želja da se nekom povjerim i pohvalim postala je toliko neizdrživa da sam se sve manje mogao oduprijeti izazovu da tu tajnu s ponosom i hvalom nekome konačno ne odam. A onda je došao i taj dan.

U jednoj prepirci između nas klinaca ko bolje zna i koji je igrač kad dao go, nisam mogao više izdržati pred navalom jednog krupnog momka, koji me je, bezveze, uvjeravao da Pašić nije nikakav igrač, da je sebičan i da samo želi za sebe slavu. Prvi put sam čuo da on nije kolektivan igrač.

Šta mu je to kolektivan? No, nisam se dao zbuniti. To bi, vjerovatno, nešto bilo suprotno od sebičan, ali mi još nije bilo jasno značenje maloprije izgovorene riječi. Meni je jedino preostalo da upotrijebim posljednji adut da ga satjeram u ćošak: "Šta ti znaš o Pašiću?"

– Ne, nego ti znaš!

– Ja znam sve o Pašiću. Meni Pašić godinama piše razglednice i sve mi govori o sebi. Piše mi – imam to ja crno na bijelom – da kad god dadne kome go na prvoligaškoj utakmici, da misli na mene i da mu ja dajem polet i snagu. Ti možeš o tome samo da sanjaš!

– I ti, budalo, misliš da ti Pašić piše te razglednice, budalo jedna, budalasta. Kretenu! To se tvoj otac dogovorio s inžinjerom Svetom da ti on piše te razglednice, da ti ne bi presvrn'o nakon što ti je Pašić zavrtio pameću kad je jednom dolazio u Konjic. Od oca sam ovo čuo, slušaj dobro i dođi pameti: ko god iz *Igmana* ide na službeni put, ima da kupi razglednicu grada čiji je klub u Prvoj saveznoj ligi. Kad *Željo* igra na strani, prepišu iz novina ako je Pašić dao go i tebe ubace, kako on misli na tebe kad dribla i da mu ti daješ polet i snagu da dadne taj go. Razglednice Sarajeva lahko je nakupovati kad *Željo* igra kući.

– Nije istina! – derao sam se ja na njega i plakao. – Lažeš k'o pas! Tebi je krivo što tebi ne piše.

– Kad nije istina, pogledaj na razglednicama ima li ijedna pečat grada iz kojeg je poslana.

Iz istih stopa odjurio sam kući. Izvukao sam kutiju ispod sećije i prvo što mi je bilo na pameti bilo je da pogledam ima li pečata. Nijedna ga nije imala.

Tek sam tad shvatio njihovu kolektivnu prevaru.

Almir Zalihić

MRMOR PEPELA

Danas i ovdje

Danas i ovdje marširaju Pikasove Gernike
Danas i ovdje je jezgro atoma
Danas i ovdje tutnje Dalijevi slonovi
na nogama od paučine
Danas i ovdje u staklene epruvete mokre
djeca od straha
Danas i ovdje udaraju Šenbergovi bubnjevi
Danas i ovdje osipa se istinama Božija livada
Danas i ovdje korača gospodin de la Mančo
Danas i ovdje je kosmodrom Mjeseca
Danas i ovdje Karamazovi nose Hamleta
Danas i ovdje stoji kip bez baklje
Danas i ovdje juri baklja bez kipa
Danas i ovdje baklja pali kip
Danas i ovdje prvi majmun negira Darvina
Danas i ovdje upiškila se *Mitteleuropa*
kao beba u krevecu
Danas i ovdje niz jednosmjerni tobogan vremena
klizi sve u p.m.
Danas i ovdje vrane simuliraju golubove mira
Danas i ovdje utopljenici slave utopiju
Danas i ovdje Hijeronimus Boš je realista
Danas i ovdje na zvijezde laju
dobro izdresirani ljudi
Danas i ovdje besmislena knjiga *Ginisovih rekorda*
naučno je štivo
Danas i ovdje pjesnici su peta kolona ljubavi
Danas i ovdje sveštenici pišu kolumne u sedmičnicima
za ekstremiste svih boja

Danas i ovdje grad je *Gesamkunstwerk*
Danas i ovdje vrhuni suvišnost Mocartove muzike
Danas i ovdje je kokoš starija od jajeta
Danas i ovdje je jaje starije od kokoši
Danas i ovdje djevice geometriziraju spolne organe
Danas i ovdje šah igraju penzioneri u parkovima
Danas i ovdje kibiceri vrše rokadu igrača
Danas i ovdje se igra šah bez mata
Danas i ovdje ja sam koji nisam
Danas i ovdje ja sam koji jesam
Danas i ovdje ja sam sam

Danas i ovdje prevara je lahko jedinstvo kaligrafije
Danas i ovdje Fridrih Niče gumicom briše
Genealogiju morala
Danas i ovdje najgledanije je Staljinovo pozorište
Danas i ovdje limeni pijetlovi lete u nebo
Danas i ovdje praznina uzvraća prazninom
Danas i ovdje usamljeni urlik pojedinca odjekuje
strašnije od jaukanja čovječanstva
Danas i ovdje melanholija je vječna kao prostitucija
Danas i ovdje ko nije oklevetan ne postoji

Danas i ovdje prostitucija je igranje
čovječe ne ljuti se
Danas i ovdje mafija švercuje djecom

Danas i ovdje nadriliječnici i lažni proroci su
izvršno tijelo morala

Danas i ovdje vodom pokajanja i milosti
umivaju se ratni profiteri
Danas i ovdje uspjeh je ne živjeti na cesti
i ne prositi za jesti
Danas i ovdje mraz je narodni pokrivač
Danas i ovdje pjevaju ode radosti djelima od gadosti
Danas i ovdje samo nam je Bog svjedok

Danas i ovdje mučitelji su ispod pazuha namirisani
diskretno
Danas i ovdje legalizacija prostitucije je pomak u
liberalizaciji estetskih i poetičkih načela
Danas i ovdje odlaze na sprovode i onima
koje nikad nisu upoznali
Danas i ovdje ljutnja je Mesalinin hir
Danas i ovdje Silvester Stalone piše historiju
Danas i ovdje izgnanici su glavni junaci filma
Missing in action

Danas i ovdje altruizam je kuglica u fliperu duše
Danas i ovdje Anselm Kenterberijski ontološki je
dokaz egzistencije Boga
Danas i ovdje triper je bolest slabovidih
Danas i ovdje zaljubljeno plešu
Elena Čaušesku i Pol Pot
Danas i ovdje
Samo danas i ovdje
Kao nikad i nigdje

Danas i ovdje bijeli miševi predskazuju budućnost
Danas i ovdje knjige plaše ljude
Danas i ovdje ludačke košulje modni su hit
Danas i ovdje nestale vade iz jama
Danas i ovdje Eva Klonovska identificira kosture
Danas i ovdje ne stanuje Jan Palah
Danas i ovdje samo meleci skidaju sa naših lica
voštane maske
Danas i ovdje je vječno 00:00^{h}
Danas i ovdje ljudi žive zašivenih usta

I sve je jednostavno.
Gdje završava čovjek, počinje ništavilo
I onda, u tišini, čuje se mrmor crva
Mrmor pepela

Na ručku

Na ručku
organiziranom nakon komemoracije
netom umrlom piscu
zagledah se u jednu tačku u zdjeli
dok se pjesničke stuhe i protuhe
udvarahu gradskim ocima
i zabih nakostriješenu čačkalicu
– glogov kolac –
u zub kvaran.

Sam sebi postah ocvali nekrolog
umrlom piscu
ovdje gdje sve zastave venu
na svjetlosnim magistratima
a nacionalna srca rastu
kao nadgrobna
plima.

Za velikim kancelarijskim stolom

Sjediš za velikim kancelarijskim stolom
dobijenim na revers i štirkaš svoju pamet.
Čovjek si bez sluha u orkestru, tetrijeb

Što se ženkama ne udvara. Pred očima ti,
još uvijek, treperi slogan – *GIK OKO*
stogodišnja tradicija, dok se pitaš kakav

je to posao mjeriti munju linijarom, lupanje
srca šestarom. Kakva je to strast vagati slona
decimalnom vagom. Vozovi treba da stižu

na odredište poštujući vozni red. Ali tvoji,
umjesto da veselo kloparaju kroz gradove
i pejzaže, nikad ne izlaze iz ranžirnih stanica.

Treba vjerovati da si rođen za velike stvari,
nasuprot svim dokazima. Treba ti ukinuti
transfuziju bola i začudit ćeš se sopstvenoj

punoći kojoj ništa ne možeš da dodaš
i praznini koju ničim ne možeš da ispuniš.
Kaplju garežina i vosak u ovo mutno doba

i balsamuju svijet. Ti još uvijek sjediš za
stolom dobijenim na revers i štirkaš svoju
pamet dok se novi putnici ukrcavaju,

a stari iskrcavaju, iako pouzdano znaš,
izbezumljen, u strahu od straha, da glava
upakovana u celofan ne umije da sanja.

Ejub Štitkovac

Hastal

Opraštam svima; i mojijem i njihovijem. Prvima, što su me zamlaćivali da treba vjerovati u insansku riječ zato što je svako, makar nam i ne bio po volji, Božije stvorenje. Drugima, zato što su me zlodjelima ubijedili da je moj oprez prema njima bio opravdan, al' nedovoljno izoštren. Priznajem: nijesam se snaš'o kad je puklo, ne snalazim se dobro ni sad. Više ne puca po meni, već u meni. To mi je teže nego kad sam bjež'o od kuršuma. Im'o sam sreće, a i vjerov'o sam da me neće strefiti. On je, tako mi se činilo, fijuk'o na je'nu, a ja sam iš'o na drugu stranu. Nadigravali smo se k'o da smo stari poznanici. Ako ostanem ovdje, kuršum će me juriti do kraja života. Zbog toga nejmam kuvveta nit' volje da iznalazim u našijem dušmanima insanske osobine. Mlogi se pretvaraju da mogu oprostiti i ono što je teško i pomisliti da se more zaboraviti. Neka svako sluša svoju pamet i dušu. Ako more da spoji je'no i drugo. Kod mene, moram priznati, to teško ide.

Im'o sam prilike da razgovaram i sa njihovijem. Ne ljute se kad him kažem i najgrđe stvari. Klimaju glavom. Nazor se smješkaju. Ponekad pomislim da him prijaju moje riječi. Ko bi rek'o. Velim ja njima da him opraštam samo zbog toga što ih, ako Bog da, nikada više neću vidjeti ni sa puškom ni brez nje. Koje je to zadovoljstvo, Allahu dragi! More se mjeriti sa ljepotom dženetskih bašča.

Neću vidjeti ni svoje koji ne mogu da se sastave. Lažu, savijaju vrat pred fukarom, zaklinju se u đecu za sitnicu, gledaju u nebo da him pomogne. Sažalijevam ih, proklinjem njihovu glupu dobrotu. Možda je grijeh tako govoriti, al' ako nikome više ne smeta to što je prazan govor zamijenio živu riječ, zašto bih se i ja sikir'o. Ono jes', boli me to negdje u prikrajku duše pa se pitam kol'ko ima 'vakije. Da se udružimo, il' da se viđamo je'nom heftično il' u mjesec dana – da se izjadamo. Il', još bolje, da zajednički postavljamo pitanja onijem gore kud nas vode. Valjalo bi makar probati, iako sam siguran da se oni na to ne bi obazirali. Kome danas trebaju muke raje? Nikome! Mi smo bili potrebni kad se moralo da juriša, gine, da se trpi glad, žeđ... Kome pričam... Doš'o vakat da se sve more ispod žita srediti. Udese te za male pare i sve tako po redu.

Pitam se šta je bilo teže za pravog insana: kad je pucalo il' sad kad treba da se mirimo sa izrodima insanskim. I to po naređenju glavešina iz dalekije zemalja koji ne znaju ni ko smo ni šta smo. Oni jedino znaju da smo nekol'ko godina ratovali

i sad treba da se grlimo i ljubimo. Njih ne zanima ko je i zašto prvi zapuc'o i ko je koga htio da zatre. Tako i treba kad smo hajvani. Ne znam ko je veći; njihovi il' naši? Ja bih radije prič'o o svojijem, jer o njihovijem i 'nako nejmam šta da kažem, osim da su se prvo posvađali sa pameću pa onda sa nama. Jer, ko bi normalan mog'o i pomisliti da more porobiti cijelu Bosnu.

Zašto sve ovo i kome pričam? Tako mi došlo. K'o što je njima dolazilo da nas malo kolju, pa him je sad došlo da nas, k'o bajagi, malo vole. A, ja him kažem: Mrzili ste sebe kol'ko i nas i to je vaša najveća nesreća. Možda bi se od deset vašije mog'o sastaviti jedan ispravan insan. Možda? Morete nas kinjiti, nipodaštavati, al' brez nas ne merete. Koga biste mrzjeli da ste nas sve iskorijenili? A, vi bez mržnje ne merete. Zaboravili ste; što Bošnjaka više mrziš on više raste, jača, postaje žilaviji. Brez toga bi srast'o zato što je ta mržnja vaša dio njegovog života od rođenja. To je moje saznanje i iskustvo. Belaj je vaš što uživate kad vas mrze moćniji i pametniji. To nijesam nikad uspio sebi objasniti. Možda će mi to poći za rukom kad se odvojim od Bosne, miniranih šuma i njiva, spaljenih sela i razrušenih gradova koji će bolovati i kad ih obnove.

Zašto ovo pričam? Zato što hoću da ostavim čemer ovdje, gdje je i nastao. Hoću u svijet da odem čist, bez zlih misli i izbjegnem zamku u koju su mlogi pali; proglasili su ugursuzima sve one koji nijesu naši. Ne valja. Kad se sve sabere, isuviše je tanka linija između nas i njih. K'o da nas je je'na majka rodila, al' nas nije dojila. Nakitio sam priču da je mlijeko moje majke i neke njihove žene bilo isto. Jer, su se hranile iz istih njiva, napasale krave i ovce na istim čairima. Kol'ko ima gorocvijeta na našoj Planini ima i na njihovoj. Naš je, doduše, nešto mirišljiviji i ranije procvjeta, a njihov duže opstane. Kad sam ubijedio sebe da je to u stvarnosti tako bilo, htio sam da vratim ćasu mlijeka svojoj dojilji. I oni su sigurno šćeli isto da učine; da daju po dvije ćase mlijeka svima koje ne pripadaju njihovoj vjeri i plemenu. Kad su se presabrali, takvije dojilja bilo je više nego što je iko mog'o zamisliti. Ne mere se dug na taj način izmiriti. To je naš zajednički usud. Kad god smo htjeli da za sva vremena raščistimo račune, ispostavljalo se da bi teško opstali je'ni brez drugih. Nadopunjujemo se više u mahanama nego u vrlinama. Tako je oduvijek bilo, tako će biti sve dotle dok nas polahko ne uzmu pod svoje neki drugi narodi koji više rade nego što uživaju. Tada ćemo, sa onijem što je ostalo u nama, biti bliži je'ni drugima. Neće nam biti tijesna Bosna i ličićemo na krdo jelena kad se zbiju čim him zaprijeti opasnost od kurjaka. Ko ovo razumije biće mu lakše.

Na ovome svijetu ima više dobrih ljudi nego zlotvora. Jedino što oni, izbezumljeni k'o i ja, ne smiju riječ da progovore o huljama, ubicama i lopovima. Nijesu oni kukakvice već samo znaju da se presaberu; vrijedi l' stavljati glavu na panj zbog hrsuza? Plaše se ispravni ljudi onije koji su navikli da na tuđoj nesreći svoju sreću grade. Koju sreću, kumim te Bogom? Ako nekad saznam da je to moguće, prestaću da govorim, zatvoriću se u kuću u izlaziti samo kad moram.

Zašto ovo pričam? Zato što neću više u sebi da čuvam tuđe blato, mržnju i sebičnost. Neću! Nekada sam govorio za sitne lopove da i oni moraju od nečega da žive, ako već ne mogu pošteno da zarađuju. Sad kažem da sitnije lopova nejma.

Oni koji su u miru krali ja'njad u ratu su otimali volove. Ne da bi se najeli već da bi ih nekom, još većem lopovu prodali. I tako redom. A ja pričam o poštenju. Kome i zašto? Ne znam. Valjda ću je'noga dana saznati, negdje u dalekom svijetu, kad ne bude u blizini ni njihovije ni mojije.

Zašto ovo govorim? Zato što hoću da ponesem Bosnu sa sobom. Bašu 'nak'u kak'a je; raskalašno lijepu i naivnu. Mogu da je i mrzim ponekad. Moja je, imam pravo. Jedino, ne smijem da je uništavam. Ne smiju, valjda, ni drugi. Oni koji imaju pameti. Kol'ko li ima onije drugije, Allahu mili? Mlogo i za tri države. Kom hajvanu je palo na pamet da siječe šumu odreda i da je prodaje po stranijem zemljama. Nijesu samo nama naškodili, već i sebi. Nejmaju više pravije kumpira, nejmaju ni ječma. Ne mere bez šume ništa da se zaštiti od raznije buba. Ako dođe do još je'nog rata, šta će onda da sijeku. Šuma ne mere narasti za deset godina. Ko je od njih razmišlj'o o tome? Ako je to neko i činio, nije smio da kaže. Jer, njihovi su tada mislili da se oružjem more i golet pošumiti, djeca praviti... Neko će pomisliti da sam pobenavio i ne znam šta pričam. Bošnjak kaže najviše istine kad ga huja obuzme. Priča i ono što tri pjana ne bi mogla da sastave. A, mene je, izgleda, huja obuzela i to, Boga mi, dobro. Još malo pa ću sam sebi reći: Aferim!

Ovako je govorio mjesec dana pred odlazak iz Bosne Nermin Salihov Bejtić. Nije mogao da odoli znatiželji i ne obiđe nekoliko okolnih gradića u kojima je prije rata teferičio, neuspješno se udvarao kćerkama trgovaca, kupovao jeftine ručne satove i šarene košulje. Svega toga bilo je i u Zemljoradničkoj zadruzi u Donjoj Kasabi, ali mu se ta ista roba načičkana u dućanima činila ljepšom i otmjenijom.

Dugo je razmišljao od kog mjesta da pođe, kako da se ponaša ako sretne nekog poznanika iz ranijih vremena. Više ga je mučilo kako sada izgledaju nego što se plašio tih susreta. Pobojavši se da se njegova zamisao ne istopi u nedoumicama, odluči da ode prvo u Gornju Kasabu, čije su žitelje najčešće nazivali Gornjacima. Bila je najbliža, svega petnaestak klometara. Znao je do sitnica šta se u njoj događalo tokom ratnih godina. Ako je "sitnica" bilo.

Htio je da vidi koliko se i šta promijenilo, ko se uselio u malobrojne preostale bošnjačke kuće. U podsvijesti je imao još jedan razlog koji u tom trenutku nije bio najvažniji, ali ga je kopkao. Gornjaci su se od pamtivijeka takmičili sa žiteljima iz Donje Kasabe i stalno prednjačili. Dok su prvi orali željeznim plugovima i rasnim upregnutim konjima, drugi su se mučili sa drvenim ralom koji su, uz stenjanje i zastajkivanje, vukli volovi. Gornjaci su prvi kupili traktore, doduše manje, ali dovoljno jake za bosansku oranicu. Stalno se osjećalo pritajeno takmičenje, u samom mjestu, između muslimana koji su činili većinu i pravoslavaca čije je kočoperenje prevazilazilo njihov broj i snagu zahvaljujući blizini Srbije.

Dva mjesta su se takmičila i u ljepoti. U prvom su bili kršniji mladići, u drugom naočitije djevojke. Niko nije mogao da dokaže da je to tako, ali svi su vjerovali da je ono što se govori istina. Zašto su se rijetko ženili između sebe i pripadnici iste vjere niko nije mogao da objasni. Vjerovatno zbog toga što su čak i siromašniji Gornjaci napadno isticali prednosti svog mjesta; bilo je poznato po

dobroj oranici i još boljoj kosanici, dvjema rijekama, a nalazilo se na raskrsnici između Sarajeva i Beograda.

Pola njenih žitelja srednje i mlađe dobi radilo je u Francuskoj i Njemačkoj. Zahvaljujući njihovom novcu podizane su velike kuće i sa po desetak odaja od kojih su se koristile jedna ili dvije.

Uredno su održavali prilazne puteve, zatrpavali džombe na kaldrmi poslije kišnih odrona i podziđivali mjesta za koja su strahovali da će ih odnijeti naredna bujica. Oštećenja na putu od kamiona koji su prevozili balvane duže su čekala, jer su smatrali da za to treba da plati država. Putar je izbjegavao taj dio puta.

Izuzimajući nekoliko bogataša, većina Donjaka nije marila za velikim zdanjima, udobnim namještajem i šarenom odjećom. Uživali su u voćnjacima i kalemarstvu. Sa posebnim ushićenjem ispredali su priče o najpoznatijim voćarima, njhovim putovanjima po dalekim zemljama iz kojih su donosili mehleme i posebne vrste noževa – kalemara. Njima se nije ništa drugo sjeklo, makar bilo tanko kao papir. Kalemljenje voćaka svrstavali su u "male hajrate". Niko nije znao ko je to, kada i zašto prvi izgovorio. Svako od njih imao je izmišljenu ili stvarnu priču o svojoj ili vještini kalemljenja svojih predaka. Tako je u cijeloj Kasabi bila poznata Agina jabuka, sa čijih je grana uzeto više od tri stotine kalema i svi su se primili. Bila je prepoznatljiva i po tome što je kasno sazrijevala, dobijala blagu žućkastu boju zbog stajanja u sijenu tokom zime, a jak miris privlačio je nadobudne mladiće koji su uživali u obijanju hambara, a da pri tome ne ostave traga na vratima. Tek toliko da dokažu da skupi katanci ništa ne znače za njihove spretne prste. Činili su to iz čiste obijesti, jer su u svojim kućama imali sve ono što i drugi domaćini. Rijetko bi ko noću izlazio iz kuće kada bi čuo da škripe vrata na pomoćnim prostorijama. Plašili su se da vikom i grdnjom bezazlenu igru ne pretvore u kavgu. Oni bi uzeli po nekoliko jabuka, krušaka ili pregršt suhih šljiva i obavezno ostavljali vrata otvorena, a katanac bi zabacili na strehu ili ga ostavili na obližnjem stablu.

Priče su ispredali i o neobičnim stablima krušaka čije je sadnice u nekom dalekom vremenu donio jedan turski velikodostojnik kada je dolazio u lov. Na to su na sijelima dodavali uvijek ponešto novo, puštali mašti na volju sve dotle dok ne bi nadomjestili ono što nemaju u svakodnevnom životu.

Gornjacima nisu zavidili na bogatstvu, a nisu ih ni cijenili. Svrstavali su ih u sitne čaršijske šićardžije koji olako prodaju obraz za sitne pare.

Kada je Nermin prije šest godina posljednji put bio u Gornjoj Kasabi, vrvjelo je od trgovaca i seljaka među kojima se mještani gotovo nisu ni primjećivali. Pošto se nalazi na granici sa Srbijom, autobusi su dolazili i odlazili svakih pola sata. Ovoga puta došao je poluprazним iz Sarajeva. Zaustavljao se u svega četiri mjesta. Ostala su spaljena ili iseljena.

Stigao je u rano prijepodne, ostavljajući vremena da obiđe, ukoliko bude mogao, i okolicu.

Dokoni, tromi stariji šetači nezainteresovano su se međusobno pozdravljali, reda radi. Iz živih ljudi izlazile su mrtve riječi. Nigdje ni zračka osmijeha. Mlađi, u pohabanim maskirnim uniformama kikotali su se, zagledali izloge, razgovarali sa

samima sobom. Među njima, tako su mu izgledali, bilo je ubica, lopova i protuha. Sjatili su se iz zabačenih sela, zaselaka i uselili se u kuće poubijanih i prognanih Bošnjaka. Baškarili su se kao da su iznikli iz gradske kaldrme. Neki od njih su se zagledali u njega. Nijedan mu nije prišao. Bog zna šta su mislili; otkud je došao i šta traži? Nije tražio ništa i nikoga! Htio je samo da vidi kako Kasaba izgleda bez džamija i poslastičarnice koju je prije rata držao jedan Albanac. Zvali su ga Kolačar. Nikad ga nije zanimalo njegovo pravo ime. Uostalom, i zašto bi. Pravio je baklave, hurmašice, halvu kao malo ko u istočnoj Bosni. Više su kod njega dolazili seljaci nego kasablije. Oni su, uglavnom, u ljetnim vrućinama kupovali sladoled. Lizali su ga lagano kao da može da traje cio dan. Nermin ga je više gutao nego što je uživao u njegovom mirisu i svježini.

Radnja je ostala netaknuta. Neko ju je čuvao za sebe, ali mu se učinila isuviše malom za velike poslove. Na daskama, kojima su zakovani prozori i vrata, pisalo je krupnim slovima: "Nejma te više Alija".

Na mjestu gdje je bila glavna čaršijska džamija pasle su ovce. Kako su samo uspjeli da uklone ostatke bogomolje i poravnaju harem?! Onaj ko prvi put navrati u ovo mjesto nikad ne bi pomislio da su u njemu postojale vitke munare sa kandiljima. Jedino nisu dirali muslimansko groblje. Spasilo ga je staro pravoslavno vjerovanje da skrnavljenje i uništavanje tuđih vječnih kuća donosi nesreću, ne samo onome ko to čini nego i njegovim potomcima.

Marva je prije rata prolazila čaršijom samo za pazarni dan, a seljani su strogo vodili računa da neko bravče ne skrene u nečiju avliju ili vrt.

Na tabli, na kojoj su nekada lijepljene umrlice sa zelenim okvirom i polumjesecom u vrhu, pisalo je crnim slovima: "Povukli se iz života". To je morao da smisli neki dobro pismen čovjek.

Nije se dugo zadržavao na tom mjestu, da ne bi izazvao sumnju prolaznika. Čudilo ga je da niko ne obraća pažnju na njega. Valjda zbog toga što je Kasaba bila puna ljudi sa strane. Jedni su dolazili da vide Most sa koga su bacane žrtve, drugi da prođu pored mjesta u kojima su spaljivane cijele porodice, treći da izvide da li ima praznih kuća i stanova. Vjerovatno niko nije mogao ni da pomisli da bi se neko usudio da dođe, a da nije njihov.

Saznao je od trgovaca na pijaci da su ostala trojica Bošnjaka koji su nekada radili u Šumskom gazdinstvu. Dvojicu su gradske vlasti zaposlile kao čistače uz malu nadoknadu, tek toliko da prežive. Ulicu od dvjesta metara mogao je, bez ikakvih napora, da očisti i jedan. Nije na njoj bilo, kao ranije, papirića, ogrizaka niti okrajaka bureka. Da li zbog toga što je marljivo čiste ili zato što mještani i doseljenici nemaju ništa za bacanje?

Treći Bošnjak nije izlazio iz kuće. Tako mu je naređeno. Ima pedeset i tri godine. Prijatelj je sa jednim majorom koji je naredio da mu se redovno dostavlja hrana. Niko nije pominjao njegovo ime. Dovoljan je bio oficirski čin.

Nudili su mu da ode u drugo mjesto, među svoje. Odbio je. Plašio se da ga njegovi sunarodnici ne proglase izdajnikom.

Prošao je pored njegove kuće, osluškivao, htio da otvori razdrndanu drvenu kapiju i na kraju odustao. Primijetili su ga sa druge strane sokaka.

– Jesi l' mu rod – upita strogo starija žena, obučena u crninu.

– Bože sačuvaj – odgovori energično iz straha i potrebe da nepoznatim osobama dokaže da se prvi put nalazi ispred Ademove kuće.

– Ne diraj ondar čo'eka. Dosta mu je njegovije muka, a i nikome nije ništa skrivio. Nije on k'o oni njegovi tamo. Oklen si?

– Iz Srbinja.

– Čiji si?

– Moji su se doselili iz Hercegovine.

– Ne volim Hercegovce ni očima viđeti, a po govoru ne bi se reklo da si iz tije krajeva... Ako ti je zapela za oko Ademova kuća, okani se ćorava posla. Major je njegov zaštitnik, a bogami je i prijek.

– Je l' major ratovao samo oko Kasabe?

– E, to pitaj njega, ako si se sa pameću rastavio. Bolje bi ti bilo da se ne zadržavaš pored te kapije.

Iza zgusnuto naborane prozorske zavjese posmatrao ga je Adem Zemirović. Nije se plašio. Po govoru i izgledu naslućivao je da nije kabadahija. Obično su se prolaznici srednje i starije dobi zadržavali pored njegove kuće, mjerkali je i govorili dovoljno glasno da ih čuje da on ne zaslužuje da živi u čaršiji i da bi ga trebalo protjerati. Nije se zbog toga žalio majoru koji je povremeno navraćao kod njega. Pitao ga je da li mu ko prijeti i donose li mu neophodne namirnice. Odgovarao je da se prema njemu odnose uljudno i kad nije bilo tako.

Mahnuo mu je rukom da uđe u avliju. Omišljao se izvjesno vrijeme, pogledao unaokolo ko ga i na koji način posmatra. Nije mu se činilo da nekoga posebno zanima da li će ući ili ne.

Adem lagano otškrinu prozor.

– Reče da si iz Srbinja.

– Ma jok. Ja sam iz Donje Kasabe.

– Koga tražiš ovdje?

– Nikoga, doš'o sam 'nako.

– Niko ovdje ne navraća 'nako' il' teferiča radi. Nije vakat za to. Od kojije si?

– Od Bejtića.

– Znao sam neke od tvojije, al' tebe nijesam viđ'o.

Pokušao je da prikrije zbunjenost.

– Navrać'o sam nekad nakratko.

– Mora da tragaš za nekijem. Okani se ćorava posla. Ako te ufate, teško tebi i meni.

– Nijesam doš'o zbog tebe. Napušćam Bosnu pa hoću još je'nom da je vidim.

– Naš'o si mjesto... Je l' kod vas narod strad'o?

– Nije k'o ovdje... Više ih je pomrlo poslije rata nego dok se pucalo. Prvo su počeli da odlaze na ahiret oni koji su se falili da su dobro po'nijeli rat. Valjda him se naje'nom sve sastavilo. Ne znam... Dokle ćeš biti u kućnom pritvoru?

– Uvijek ima gore od gorega... Moj sin Ibro bio je u oficirskoj školi sa majorom... Pogin'o je negdje u zapadnoj Bosni, namah na početku rata... Čuo sam da ga je ubio iz nehata. Bolje je za mene da ne vjerujem u to. Ne znam zašto su

me ostavili. Možda him za nešto trebam il' da me pokazuju kad dođu glavešine iz svijeta... Je'nom sam malo prošet'o po čaršiji. Bolje da nijesam. Nije ovo više moj nit' njihov grad. Sve se promijenilo. Sad dućane, moreš zamislit', nazivaju nekakvim buticima u kojima se najviše prodaju beskorisne drangulije. Ima još nekije riječi koje ne umijem izgovoriti. Narod će ih, možda, prihvatiti al' nikad neće moći nit' znati da uživa k'o nekad. Ostaće ovaj grad pust kroz deset godina. Nek ostane!

– Nije bolje ni u mom mjestu. Zato sam odlučio da napustim Bosnu, pa šta bude.

– Ja nejmam kud. I kad bi me pustili odavle, gdje ću u ovijem godinama.

– Idi u Saraj'vo il' Zenicu.

– Samo mene čekaju tamo... Kod tol'kog mahluka.

– Nećeš valjda cio život ostati zatočenik.

– Ako je Bog tako odredio. Kad sam preživio rat, preživljeću i ovaj vakat...

– Nećeš dugo izdržati samoću.

– Nisam usamljen... Razgovaram sa bivšim vremenom i ljudima koji su ga činili.

Adem nije izlazio iz kuće manje zbog straha da će ga neko napasti, a više iz želje da sačuva u sebi minulo vrijeme u kome je bio poštovan i dobrostojeći čovjek. Okružen skladno raspoređenim namještajem, koji je u dobra vremena kupio u Sarajevu, uramljenim fotografijama sa ljetovanja na Hvaru, u Višegradskoj banji, zimovanja na Jahorini, splavarenja na Tari stvarali su osjećaj u njemu da je taj život tu i da ga je rat privremeno zamaglio. Avlijska ograda dodatno je štitila njegove uspomene u kojima je uspostavio svoj redoslijed vrijednosti. Čak je i majora doživljavao kao prenosioca poruka od Ibre. Izlasci iz kuće i površni susreti sa sugrađanima, njihovi prijeki pogledi rušili su njegov balzamovani svijet. To je na surov način doživio prilikom prve šetnje čaršijom. Po povratku štitio se sjećanjem na vremena kada su kod njega dolazili ugledni ljudi da obezbijede bliže i bolje mjesto za svoje srodnike regrute. Ponekad je to mogao da učini u Vojnom odsjeku, ponekad nije. Dvojica činovnika su ga mrzjela zato što nisu uspjeli da završe vojne škole. Obećavali su mu sve, a na kraju su slali momke, za koje je molio, u sasvim druga mjesta.

– U koju zemlju kaniš da ideš?

– U Švedsku il' Ameriku. Babo mi je nešto sređiv'o. Vidjeću.

– Hoće l' iko od tvojije vršnjaka ostati u Bosni?

– Hoće, hoće. Neki su o'šli pa su se vratili čim him se ukazala prilika. Budale. Ne zna Bošnjak da živi u bonluku u Kaliforniji. Hoće da se pati na svojoj njivici.

– Neka svako odlučuje o svojoj sudbini. Ovdje hljeba nejma. Ne znam kako je u drugijem dijelovima Bosne.

– Negdje malo bolje, negdje malo gore.

– Tako sam i mislio... Šta uradiše od 'nake zemlje. Kad bih znao da će ih kazna Božija stići na drugome svijetu, sve bi him halalio. Na ovome, Bogami, teško. Poganije cio život žive da bi drugoga prevarili, oteli tuđe i ubili. I opet se na kraju izvuku. Nije tako moglo u onom vaktu. Bilo je lopova, al' ne 'voliko. Dizala se

vel'ka prašina ako je neko od političara podig'o vikendicu na sumnjiv način... Ovi sad prisvajaju i, k'o bajagi, otkupljuju cijele čaršije. Najviše me plaši što se oko tije lopova okuplja omladina koja vjeruje da je to ispravno. Tako se kote novi lopovi koji preziru poštene ljude, ako ih još ima... Valjda ima... Moćnici lažu da se bore za narod, a kad pogledaš šta su stekli za vrijeme ratnije godina... Ufati me ponekad huja, iz kože bih iskočio. Šta mi vrijedi? Mogu na taj način samo sebi da naškodim.

– Ne izlaziš iz kuće, a dobro znaš šta se događa u ovom gradiću i cijelom kraju?

– Navraćaju ljudi kod mene. Ispričaju mi sve. Znaju da neću i ne smijem prenositi onijem koji bi him mogli nauditi. Isprazne se pa him je lakše u duši. Ima ovdje domaćina koji to teško doživljavaju.

– Da l' su iskreni?

– Siguran sam da jesu. Šteta što su u manjini. Sve njihove priče su skoro iste. Jadaju se na iste ljude koji su se dočepali položaja pa sad rade šta hoće. Fukara... Otimaju... Otuda zaključujem da ne lažu.

– Nije ti lahko u samoći.

– Nijesam usamljen. Živim sa bivšim vremenima i ljudima. To je jedino što imam.

Nermin ga je sažaljivo gledao i uporno zapitkivao da li će i kada progovoriti o onome što je vidio, čuo i doživio. Adem je vješto izbjegavao odgovore, a i dosadila su mu gotovo ista pitanja svih onih koji su ga povremeno posjećivali. Mještani su ga iskušavali da li bi povjerio ono što je vidio.

– Ljudi, i da sam stio, nisam mog'o ništa viđeti zato što sam bio zatvoren u kući. Nisam bio lud da idem na opasna mjesta. Znate me, valjda, svi dobro. O sebi pri sebi – odgovarao je svima na isti način, strogo pazeći i na redoslijed riječi kako ga neko od znatiželjnika ne bi uhvatio u klopku.

Nermin nije mogao da odoli a da ga ne upita da li je čuo jauke, lelek i zapomaganje sa Mosta.

– Mene su je'nom poveli na Most, al' je stigla na vakat majorova zapovijest da me ostave u kući. Vodili su me vezanog više od kilometra. Za pola sahata mi je kroz glavu protutnj'o cio život... Možda duže i ne traje kad se sabere kol'ko patiš, uživaš, voliš, mrziš...

– Ovdašnji ljudi pričaju na pijaci baš o tim jaucima o kojima ti šutiš. Ne mogu da čuvaju tajnu u sebi.

– Neka svako priča ono što je vidio i čuo. Ja nijesam ništa. Možda nijesam ni stio. Mudar insan čuje i vidi samo ono što hoće, davno su govorili stari... Moraš me razumjeti. Hoću da sačuvam ovo što mi je ostalo od života, makar tebi ne ličilo ni na šta – govorio je ubrzano ne obraćajući pažnju da li mu Nermin vjeruje.

Nije zaboravio da mu kaže da je na početku rata sam sebi klanjao dženazu kada je čuo za prve pokolje u okolnim mjestima. Teško mu je objasnio kako je to izveo, ali je bio siguran da nije pogriješio zbog toga.

– Ko je znao da l' će neki hodža ostati živ i da li će iko ikome klanjati dženazu... Pit'o sam se kasnije da l' sam normalan... Mislim da jesam.

Bio je skovao i mrtvački sanduk, ali ga je poslije rasklopio. Pobojao se da će ga prvi koji provale u podrum pokupiti, jer je za kovčezima bila velika potražnja. Tada su se kasablijski momci takmičili ko će prvi stići u neko selo i zapaliti ga. Mnoge je bolesna želja za uništavanjem i neoprez koštala glave.

Nermin ga je molio da priča o ponašanjima ljudi na početku rata, kada niko nije mogao određenije da predvidi u kom smjeru će se odvijati događaji.

– Šta si se natovrz'o. Mogu ja da kažem ono što znam, al' to za druge ništa ne znači. Je'ni će reći da lažem pod nečijim pritiskom, drugi će me optužiti da sam šurov'o sa četnicima, treći će me optužiti da tugujem za vremenima koja su donijela nesreću zato što su bila nevjernička. Ne bi se u tome snaš'o ni pametan insan a nekamoli ja... Progovoriću kad progovore pravoslavci.. Oni su se okupljali oko Mosta kad god se nešto događalo. Vole ljudi da seire i gledaju kako se drugi pate il' nestaju u rijeci... Kad oni počnu da govore, to će za mene biti išaret da mi za ono što ja kažem neće otići glava. Ako si razumio šta hoću da kažem, nećeš više imati potrebe da me pitaš.

– Teško ćeš to dočekati. Neću, možda, ni ja.

– Nećemo čekati tako dugo kako ti misliš, nit' kratko kako ja mislim... Znam dobro ove ljude ovdje... Oni ako nešto ne prepričavaju drugima kao da ne žive. Činili su tokom rata ispred moje kapije. Govorili su dovoljno glasno da mogu da čujem ko je tog dana strijeljan, zaklan ili bačen u rijeku. Pričljivost im je bliža i preča od imanja. Takav je to millet, šta ćeš.

– A, kakav si ti millet, Ademe Zemiroviću?

– Ne znam. Neću nikad ni saznati. Sebe sam prvi put bolje upozn'o kad su me četnici poveli prema Mostu... Kad sam osjetio da mi je nož blizu grla, cio život mi se sveo na tri sitne želje: da se sahat produži na dan, da sunce sija kad me budu slali na ahiret i da me pred klanje stave u hladovinu, na ćošku Mosta da zapalim cigaru.

– Misliš li da bi ti ispunili želju.

– Znam neke koji bi, a znam i one druge.

– Najvažnije da si sad živ.

– Nekad mi se čini da nije.

– Živi l' još neko s tobom – upita ga Nermin kako bi zbog unutrašnjeg zamora, koji je osjećao, skrenuo razgovor na drugu stranu i pripremio se za nova pitanja.

– Jok! Žena mi je umrla prije deset godina. Naje'nom je zanemogla, a bila je k'o planina... Šta ćeš... Za Ibru ti rekoh, a dvojica sinova su o'šla na vakat u Francusku. Šćeli su i mene da povedu. Nijesam htio. Jedna šćer je u Goraždu, a druga se udala za nekog stranca. Nijesam ga još ni vidio. Piše da je zadovoljna. Žao mi je što je o'šla daleko. Je'nom unuku dali su moje ime samo se to na njihovom jeziku drug'čije izgovara... Pozv'o bih te u kuću, al' nije pametno. Pripazi šta govoriš – upozori ga ugledavši policajca kako se laganim korakom približava kući.

– Je l' ga znaš?

– Zna on mene.

Nermin se nije mnogo obazirao na pridošlicu u uniformi. Uspješno se pretvarao da ga nije strah.

– Kako je danas, Zemiroviću. Što ne izađeš da protegneš noge – skide šapku i počeša se po glavi.

– Nijesu više moje noge za šetnju, a i nejma se šta viđeti. U kući mi je najljevše.

– I meni bi bilo da je imam... Im'o sam, pa je oni tvoji spržiše. Moje selo pripade tvojima. Možda ću se i vratiti, ko zna.

– Kamo sreće da se svako vrati na svoje.

– Načekaće se i tvoji i moji. Bog zna koliko će ih se prije useliti u grob nego u svoju kuću... Je l' ti gospodin neki rod?

– Nije, nije. Navratio momak da vidi kako je ovdje... Iz Srbinja je, doseljenik.

– Ne moraš predamnom da nazivaš Foču kako je sad zovu. Vel'ka je glupost mijenjati nazive gradova... Naši promijeniše u dijelovima Bosne kojima zavladaše, a Šiftari na Kosovu skinuše srpske nazive. Na jednom mjestu k'o bajagi nešto dobiješ, na drugom izgubiš tri puta više. Oni tamo skroz zavladaše, a mi ne vladamo ni u krajevima koje smo osvojili il' oslobodili. Vladaju drugi i niko ne zna dokle će. Malo je reći da smo ispali budale... Vjerov'o sam više od tri mjeseca da će biti 'nako kako su naši bili naumili...

– Samo tri mjeseca – čudio se Adem.

– I to je mlogo. Nemoj da se, zbog ovog čo'eka, pretvaraš da to prvi put čuješ od mene. Rek'o sam to na jednom skupu prošle godine. Nisu mi aplaudirali, al' ni zviždali. Znači, ima onije koji nisu sigurni da l' su bili u zabludi i da l ' je vrijedilo boriti se za ovo što sad imaju. A, kaži mi, šta imaju?

Nermin se malo odmače od obojice. Želio je da pokaže kako ga tako osjetljiv razgovor ne zanima.

– Govoriš k'o da nijesi policijac – podstakivao ga je Adem.

– I nijesam. Bio sam na obuci tri mjeseca. Za to vrijeme ne mere se ništa naučiti, osim kako da držiš palicu i pucaš. Fala Bogu, ovdje nema potrebe da se dokazujem. U kafanske tuče se ne miješam... Moram nešto raditi dok se ne snađem. A, šta radi mladi gospodin?

– Nešto sa ocem. Idem iz Bosne.

– Jedina pametna odluka u ovom vremenu. I ja ću kad se malo srede stvari.

– Pazi da te neko ne čuje – upozori ga Adem.

– Rek'o sam i komandiru. Nekad je rat tražio svoje, sad život traži svoje. Neću se, valjda, povlačiti k'o smučina po Kasabi il' nekom drugom mjestu.

– Čudi me da me nijesi legitimis'o – ohrabri se Nermin.

– Zašto da te legitimišem. Nejmaš oružje, a sigurno imaš razlog zbog koga si doš'o ovdje.

– Jesi l' ratov'o?

– Ko nije!

– Gdje?

– Ne pitaj to ni one koje dobro poznaješ. Nekoga ćeš podsjetiti na muke, a nekoga ražestiti... Nisam bio u Srbinju prije ni poslije rata. Nemam ni želje. Moj

otac je proveo tamo tri godine u zatvoru. Ne znam ni za šta je osuđen. Majka mi je pričala da nije znao ni on... Kaniš li konačiti ovdje?

– Ne, samo sam u prolazu.

– Otkako ovdje radim, većina koje sam pit'o odgovarali su k'o i ti. Po tome bi se reklo da si od mojije, a siguran sam da nisi. Odaje te izraz lica i nesigurnost u govoru. Čim nekoga vidim mogu da pogodim iz kog je mjesta... Znači, ni kod vas nije 'nako kako ste očekivali. Ne daju Amerikanci pare Balkancima. Ne daju, vala, ni Rusi. A, odakle bi i dali. Stegla je kriza i kod njih. Bog zna da l' će se i kada oporaviti... Baš me briga za sve. Pogledaj Zemirovića. Ne može iz kuće da izađe. Neće ni sa mnom. U pravu je. Kakva bi to bila šetnja u društvu policajca... Svi smo ovdje zatočenici. Gdje god da odem, radiću isto što i ovdje, a završio sam neke škole. Nikome sad ne treba moje znanje.

Nermin je bio iznenađen njegovim glasnim razmišljanjem. Mislio je u početku da se pretvara i da hoće iz njega da izvuče neku rečenicu koja bi mu mogla koristiti u poslu. Mogao je odmah da ga legitimiše i pritvori.

Nije mu bila jasna njegova neposrednost. Razmišljao je na sličan način kao i on.

– Je l' se vraćaju ljudi u Kasabu Donju – upita ga da bi potvrdio da zna odakle je.

– Poneko stariji.

– Doš'o si iz Saraj'va...?

– Tamo sam privremeno, da sredim neke papire.

– Sve je danas privremeno. I sloboda!

– Ne razumijem.

– Bolje je da ne razumiješ, a po držanju i govoru ne bih rek'o da si glup. Nemoj se dugo zadržavati ispred ove kuće, nit' u Kasabi. Nalećećeš na nekog ludaka, a ima ih dosta.

– Otkud znaš odakle sam.

– Viđ'o sam te davno na nekijem mjestima. Bio si drčan momak. Vidim da si se smirio. Ako te neko zaustavi i pita ko si, kaži mu da si Radanov prijatelj.

Stavio je šapku pogladivši prethodno kosu, pružio mu ruku i odgegao se polahko uz ulicu.

Enes Halilović

BUNCANJE GRČKO-RIMSKIM STILOM

Oni koji umiru

Taj bludni, taj ludi
Neron iz hramova je uzimao bogove od zlata,
Pa ih pretapao. Trebalo mu zlato.

Iz prve (i najbolje) generacije muslimana
Omer el-Faruk sjećao se doba u kom nije padao na sedždu
I smijao se ovome:
Do podne je obožavao boga napravljenog od hurmi,
A popodne bi ga, gladan, pojeo.

Zato u mojoj biblioteci Borhes kaže:
Neka je slava Onome koji ne umire.

O Parisu i misteriji, lažnoj

Na stijeni, dahom Sredozemlja okovan, sebi sliči
na sina Japetovog. Zagledan u vale, Paris,
kazuje:

Ja sada želim samo stoku da čuvam.
Ne, nikada više jabukom ljepotu da vagam. Nikada,
Jer kada zlatnu voćku držah u ruci
(o zalud mi riječi Afrodite)
ne slutih vojske što kreću na Troju,
ne slutih srdžbu Here i Atene.

I znam. Vi nikada niste ni postojale, nikada ni na ovom
Ni na onom svijetu.
Osvanule ste u glavi pjesnika, vi ste buncanje obično.

I ja sada želim samo stoku da čuvam
I da se od buncanja skrijem.

O sakloni me

Zmija i vrabaca, i vjetra oko Troje,

I Kalhanta koji misteriju smišlja, ne radi Grka
No radi sebe i trpeze carske,

I ljudi što iz jednog trbuha donose pobjedu i poraz
Pa najzad i tog konja koji odlučuje ono što ne zna.

Nalazište

– Kopali ste i kopali?
– I otkopasmo istoriju.

– Na kojoj li dubini?
– U tamnini

(Izrasle nad njom su trave
A ona izrasla iz glave).

– Pa kakva je njena srž?
– Ma to je sve gola kost.

Dvorski savjetnik

Jer, vidio sam ljude, većinom su takvi:
Nestalni u vezi i često promjenljivi.

Aus ibn Hagar

Ova nek pjesma kazuje zašto je kipova mnogo
u dvorovima, onih što mudruju i vazda šute.

Bila dva druga, dva pjesnika, dva pastira; a lira
Im bi družbenica – zborahu o tlu, nebu i moru.

Jednoga ih dana srete kralj neki imenom Mida,
Reče da savjetnika traži za dvorska pitanja sva.

Jedan se prevari pjesnik, pa pruži on Midi ruku –
Časom u zlato se pretvori i ostade kao kip,

A drugi utječe, pa uze liru, da se izjada:
Zgubih druga zbog zlata, a drug mi zlatan izgubi stih.

O ranama na bijelom štitu i onome što je tištalo Maka, usput o glagolima vidati i vidjeti

Izgubiti štiti predstavlja veliku sramotu…

Tacit, *Germanija*

Na ove pjesme početku Dizdara pomenimo Maka
Koji jeste nam dizdar i koji jeste nam mak.

On poiska štit dobri, da štiti ga
I potom ga baci dobrog, jer tišti ga.

Sad znam što tišti Maka. Al' što je Germanu štit?
Mnim, što Rimu vučica jeste i što je Grku mit.

Rimljanin Tacit što je počeo da piše
Kada je Trajan mislio da upravlja svijetom

Prenosi o Germanima, da su ratnici hrabri,
Da ne rade ništa ako nisu naoružani

Da nose gvozdena koplja, hitaju džilite i od štita
ne odvajaju se – jer to je sramota ogromna

(ne primaju na zbor onoga što se iz rata vrati bez štita
a mnogi se objese od sramote)

A vješali su izdajnike ti Germani,
A davili su u mulju kukavice

A rane svoje, ti Germani, nosahu ženama i majkama
Da ih broje, da ih vidaju, ponosne

Da pominju ratnike svoje
Kao što pominju da je Herkul među Germanima bio

Prije ili poslije Hiperboreje.
Ah silni su ratnici ti Germani bili

I silne bojeve dobiše ti Germani
I silne im rane majke i žene brojaše i vidaše.

Večeras, ja ću donijeti moje rane
Otvorene rane, na mom bijelom šitu od hartije

Tebi, majko, sa imenom koje znači gošća,
I tebi, ženo, sa imenom koje znači jabuka,

Da mi brojite rane, da ih vidite i vidate
Al' da mi svaka strofa ostane skrita

Od naroda koji mrzi poeziju kao
što Germani mrze ratnika bez štita.

GODIŠNJAK 2005

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Sa margina jedne stare knjige

Muhamed Nezirović

Ils nous ressuscitent les tragédies grecques, répeta-t-elle à voix basse, à deux ou à trois reprises. C'est la même semence, la même poussiére de diamant.

(Oživljavaju nam stare grčke tragedije, ponovi ona tihim glasom, u dva ili tri navrata. To je isti sitni biser, ista dijamantska prašina.

(Ismail Kadare, *Trois chants pour le Kosovo*. Riječi jedne stare kneginje dok sluša balkanske guslare koji kazuju svoje pjesme negdje u Evropi.)

Negdje pred ovaj rat došla nam je do ruku knjiga *Hrvatske narodne pjesme – Junačke pjesme (muhamedovske)*, knjiga IV koju je izdala Matica hrvatska u Zagrebu 1899. godine. Ovu knjigu je uredio poznati sakupljač epske narodne poezije dr. Luka Marjanović (1844–1922) i u njoj se nalaze dvadeset tri pjesme (od 26 do 49). O samoj knjizi malo znamo. Kupljena je u staroj antikvarnici u Ilici u Zagrebu. To je luksuzna, čvrsto uvezana knjiga plavih korica ukrašena zlatotiskom. Ona možda i ne bi toliko privukla našu pažnju da na mnogim njenim stranicama, to jest njihovim marginama, ne stoje zanimljivi pripisi i bilješke na našem i francuskom jeziku, kao i brojni odlomci iz Homerove *Ilijade* koji prate pojedine stihove bošnjačkih epskih pjevača Bećira Islamovića, Ibre Krabegovića, Ibre Topića, Mehe Kolakovića i Salke Vojnikovića, svih iz Bosanske krajine, koji su svoje pjesme "carske" (kako su ih oni sami nazivali), ličke i unđurske kazivali vrijednom sakupljaču i bilježitelju dr. Luki Marjanoviću. Neko je ove pripise prilikom pažljivog i dugog čitanja unosio na margine ove knjige, najčešće plavim mastilom ili, rjeđe, običnom olovkom. Svi oni odaju učena čovjeka koji je pisao starinskim renesansnim rukopisom i koji je bio blizak načinu pisanja leksikografskih izdanja Matice hrvatske. Uz to je on dobro poznavao grčko pjesništvo i bio jako dobro obaviješten o svemu onome što se do tada izdavalo i što se ticalo epskog usmenog pjesništva Južnih Slavena.

U korpusu pripisa, koji se nalaze na marginama velikog broja stranica, ima pojedinih bilješki koje idu od jedne riječi ili kratke konstatacije, kojom nepoznati autor iznosi svoje odobravanje ili svoje neodobravanje u odnosu na tekst koji čita

i koji je pred njim, ali na nekim mjestima njegovi dojmovi i razmišljanja se oblikuju i prerastaju u prave elaboracije, istinske raspravice o onom što čita. Njegova zapažanja odaju čovjeka koji poznaje jako dobro, kako smo već rekli, klasične književnosti, grčku i rimsku, jer mu pojedini stihovi bošnjačkih muslimanskih pjevača bude reminiscencije i prizivaju slike iz djela Homera ili Vergilija. On se ne usteže da na pojedinim stranicama ostavi u pripisu pojedine fragmente ili *Ilijade* ili *Odiseje* ili da popratnim komentarom uspoređuje stihove i slike naših pjevača sa onima koji se susreću Homera i Vergilija, te da ustvrdi da one nimalo ne zaostaju za slikama ovih velikih pjesnika.

Njegovi pripisi predstavljaju uz to pravu malu antologiju stilskih figura, što se sreću u ovim pjesmama krajiških kazivača, koje on marljivo bilježi, najčešće na grčkom, rjeđe na latinskom jeziku. Njegovo zanimanje privlači i toponimija i onomastika koje su prisutne u ovim pjesmama i on se na marginama često pita da li je to tako ili nije, ili pak u svojim komentarima nadopunjuje ili odbija ono što je u tom smislu rečeno u stihovima pojedinog narodnog pjevača. Pritom on ne krije svoje simpatije prema pojedinim od tih pjevača koji su dr. Luki Marjanoviću kazivali neke od svojih pjesama.

On je, uz to, znalac i modernih evropskih jezika. Većina njegovih razmišljanja i komentara o epskoj atmosferi i epskim pjesmama, čije je uzorke imao pred sobom, napisana su na francuskom jeziku, i to na dobrom francuskom jeziku koji je na mnogim mjestima besprijekoran. Ti njegovi komentari, bilješke i promišljanja približavaju se onim koje su o narodnoj epskoj pjesmi, usmenoj poeziji i pjevaču izrekli Matija Murko, Miljenko S. Filipović i Ćamil Sijarić. Gdjekad on neki stih bošnjačkog pjevača poprati odgovarajućom latinskom sentencijom ili poslovicom. On se ponekad želi ogledati i u prijevodu na francuski nekog osobitog jezičkog obrta ili teškog stiha za prevođenje, i u tome najvećim dijelom dobro uspijeva (Na šezdeset rednja čaša hoda = *La coupe fait la ronde de soixante convives*, naprimjer).

Izuzetno je pažljiv čitatelj i prelistavajući stranice knjige, na kojima je ostavio svoje zabilješke, ima se dojam da je on njen tekst dugo iščitavao i na njega se ponovno vraćao. Neke njegove bilješke dadu naslutiti da je, vjerovatno, želio uraditi i neku studiju o ovim pjesmama. On se, takoreći, srodio s pjevačima pa često znade reći: "Ovo je Bećirovo", "Ovo je Mehino" ili: "Ne zaboravlja naš vrli pjevač ništa što je od prosidbe, zato je to Ibro Topić. Nije ga bez razloga pohvalio Marjanović" (strana 103) i još jedna: "Hrabro vavijek pliva u maticu 'in medias res' pa onda se vrati: daje razjašnjenje i to baš ovaj dobri Bećir: tako i kod Tale na večeri: Had[agić] Mujaga i Velagić Ahmet" (strana 179). Međutim, i pored hvala koje im najčešće izriče znade i da ih pokudi u trenutku kada ih izda njihov talenat ili kada govore i kazuju loše stihove iz bilo kojeg razloga.

A sada pokažimo ono o čemu smo dovde govorili.

Kako smo već naglasili, autor je zabilježio, i to najvećim dijelom na grčkom i grčkim pismom ili mnogo rjeđe na latinskom, a izuzetno i na našem jeziku, veliki broj stilskih figura koje se susreću kod bošnjačkih krajiških pjevača. Tako, primjera radi, navodimo neke od njih:

Aliteracija:	(Kod bila Knina u kamenoj kuli, str. 1, stih 2).
Anafora:	(Vavik s kavga čini na Udbini,: Vavik aga da miruje ne će,: Vavik više dva bana silena, str. 211/398-400).
Alegorija:	("Bijahoše tice pripelice: U Varadu u bijelu gradu, str. 447/218).
Elipsa – Eleipsis:	(Kad se trećom bili primetnuli, [vatrom]: Lički beže iz sveg glasa viknu, str. 126/1602).
Elipsa i zeugma:	(Bajraktari glije istrgaše,: Pa za Boga i za golu čordu, str. 24/830).
Eufonia:	(Zelen bajru bajrak prekrilio, str. 110/990).
Eufemizam:	(Ja ni tebi ne bi zamirila,: Što je tebi brada procvatala,: Ja bi tebi virna ljuba bila, str. 89/120).
Epitet:	(Sklopiše se tenefli čadori,: A svatovi ate pojahaše, str. 110/965; On se fati cerova ugarka,: Pa upali Taloševe dvore, str. 77/819).
Handiadis:	(Od Budima i Unđura tvoga, str. 417/516,: Muju zove rukom i rukavom, str. 340/813).
Hiperbola:	(Sve je polje dušman pritisnuo,: Da udari od Boga godina,: Ne bi crnoj zemlji prokapala: Od škrljaka i od bajuneta. str. 447/207-209. Za ovu hiperbolu komentator u pripisu veli: "Iperbola zdravo [h]omerska, ima i u bugaršticama i u bylinama).
Ironija:	(Puška puče Nimac se otišće,: I taj reče da veš Beču ne će, str. 595/972).
Litota:	(Tebe fale ni mene ne kude, str. 450/351).
Metafora:	(Uskočiše gradu na kapiju: I stiraše Zlatu u avliju).
Metonomija:	(Krvava mu do ramena ruka,: Krvavo mu gvožđe do balčaka, str. 595/986).
Opkoračenje:	(Lako je Tali dočekati bilo,: Begove dok je i spod kraja raje,: Jer će raja dati večerati, str. 77/830-832. Komentator u pripisu bilježi: "Rijetko opkoračenje).
Poredba:	(Sve on skače kako jelin zvire,: A Bisera kako košutica, str. 134/146-147. Komentator u pripisu bilježi: "Dvostruka poredba i jedan dio dobro odgovara drugome).
Perifraza:	(Ti kako si pala od matere,: Ti ga takog nikad čula nisi,: Ja kamo li očima vidila, str. 547/601-603).
Pleonazam:	(Na njeg Tale puče u planini,: Al ne svati Popović Jovana, str. 411/538).
Prolepsa:	(Za se baci Zlatu zasobicu,: Pa iskoči na avlijnska vrata, str. 381/587).
Sinegdoha:	(Tu ti Babić odjaha đogina, On pod tenef Mustajbegu uđe, str. 109/940. Pripis komentatora: "Lijep pars pro toto".
Tautologija:	(Ja sam čula i haber uzela, str. 88/99; Sad Halilu vidu i pogledu, 329/370; već on pita sa ata divojke,: što je nujna što li je zlovoljna, str. 95/356).

Na jednom broju stranica autora pripisa na ovoj knjizi dopisuje riječ *apaks*, a u dva navrata i *apaks eiremenon*. *Hapaks* je grčka riječ koja u punom obliku glasi *apaks legomenon* ili *apaks eiremenon* i znači "rečeno, izgovoreno jedanput". Tako on bilježi hapakse: Al je *koba* bega ukobila, 133/100; On se pera fati tučijega,: Pa on *pèrâ* knjigu na kolinu, 175/156; Zile *miču*, a borije riču, 442/23; Sve na njima diba i kadifa,: *Ulaktile* u džepove ruke, str. 543/470; Kada selu stiže Mutiliću, *Širimice* četu ispustio, 208/275). Trebalo bi ovdje razlučiti, da li se radi

o hapaksima u ovoj knjizi ili o hapaksima uopće. Neki od njih nam se čine da su jedinstveni (*Perati*, "pisati perom", *ulaktiti* "staviti ruke u džepove").

Poslije ove male antologije stilskih figura koji se sreću u ovoj Marjanovićevoj knjizi, napominjemo da smo mi daleko od toga da smo sve primjere nabrojali, ali smo sigurni da bi svi ovdje zabilježeni primjeri mogli krasno nadopuniti knjigu Luke Zime *Figure u našem narodnom pjesništvu* da su kojim slučajem tada bili poznati, treba, međutim, preći i na druge zanimljive pripise što se nalaze na marginama ove knjige. Njihov autor se pokazuje i kao dobar ali i radoznao onomastičar, ali i dobar poznavalac toponomastike krajeva u kojima se odvajaju događaji o kojima govore ove pjesme. On vrlo često komentira i pojašnjava pojedine navode i spominjanja iz ovih pjesama, ali ponekad ostaje i sam u nedoumici pred nekim podatkom.

Tako se u pjesmi 26. Marjanovićeve knjige, *Junaštvo i ženidba Dizdarević Mehe*, koju pjeva Islamović Bećir, spominju neki Musići:

"*Znaš li Zlate onog na mrkovu?*"
"*ne znam Hatka viru ti zadajem!*"
"*Ono je, draga, Musić bajraktaru,*
Meho Musić, ispod Perušića,
I onaj je tebi mušterija."

(Str. 6, st. 106-111.)

Autor pripisa dodaje na donjoj margini: "Drugi su Musići iz Turjanskoga a drugi ispod Perušića."

Mi dodajemo da je bilo Musića u doba turske uprave i u Boki Kotorskoj koji su morali napustiti svoja imanja u i oko Herceg Novog 1687., a na koja su se naselili Crnogorci, u mletačkim spisima zvani Moranzani, to jest Moračani koji su kasnije uzeli poznato ime Musića – što nam je osobno kazivao dr. Srđan Musić, profesor Beogradskog univerziteta – slično kao što su pravoslavni kmetovi u Zagori kod Benkovca preuzeli slavno ime begova Atlagića. Perušić je, inače, mjesto u kojem je kasnije izvršeno značajno pokrštavanje domaćih muslimana, kako o tome govori i knjižica iz 1689. godine sa naslovom *Knjižice ot Turak okršćenih u Liki, Lita 1689*. Među 246 pokrštenih muslimana u Perušiću nalazio se i sin Osmanage Glumca, poznatog krajiškog epskog junaka koji se upravo spominje i u Marjanovićevoj knjizi. Njegov sin na križu je dobio ime Juraj.[1]

Pažnju autora pripisa privlači i to da narodni pjevač često jednom vrstom jukstapozicije (to jest postavljanja jednog pored drugog) daje mjesto junaka odakle je on, a zatim njegovu i titulu ili ime. Jukstapozicija ovdje, kao i u starofrancuskom, označava jedan genitivan odnos. Tako on bilježi ove jukstapozicije: Pešta-beg, Tuzla-kapetan a za Vrana-Mustajbega kaže da je "od V[rane]" (stranica 656). Ovaj Vrana-Mustajbeg dolazi iz Like i želi da oslobodi svoga prijatelja koji robija u Ćesarovini. Vrana-Mustajbeg ili Vranić Mustajbeg iz Like mogao bi

1 Spis o ovome se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, gdje je zaveden pod brojem XIX-33, p.L.4b.

odgovarati Muhamed-begu Durakbegoviću, kapetanu Vrane čija je porodica vladala "Vranom Vrtom ličkog sandžaka", kako su govorili neki, gradićem na obali Vranskog jezera kraj Biograda na Moru tokom sedamnaestog stoljeća. Slavni Durakbegovići su, po gubitku turske Dalmacije nestali i pod tim imenom ih danas u Bosni i Hercegovini nema, mada su se u nju preselili. Muslimanska epska pjesma ih čuva pod imenom Vraničića, a ovdje prvi put imamo Mustajbega Vranića ili Vrana Mustajbega.[2]

Autora pripisa zanimala je i ličnost epskog junaka Šarca Mehemedage

Ovdje imam poočima svoga
Što mi babin bio pobratime,
Niže Skara, kod Malih poljana,
Svoga strica Šarca Mahmutagu.

(Str. 277, st. 317-320)

Autor ovdje zapisuje na margini: "V[idi] str. 301. st. 243! Šarac Mehmed-aga od Gospića sa široke Like ali ono je Bećirova [Islamovića] a ovo je Mehina, u Kolakovića je Mehmedaga sa Raduča? Meho, kako to?"

Njega zanima i sam toponim *Lika* koju često prate razni epiteti, tako on donoseći ove stihove,

Od Nadina oba upraviše,
Udariše kroz Otres planinu
Izvrgoše na vrhovnu Liku,
Udariše na rudine ravne

(Str. 58, st. 53-56)

upozorava sam sebe: "Razaberi ona mjesta gdje se zove vrhovna Lika za razliku od onijeh gdje se zove široka.": U jednoj drugoj pjesmi (br. 41, *Ženidba Hrnjice Halila sa dvije djevojke*, str. 367, st. 18, ima stih koji glasi: Na Cetini na vrhovnoj Lici", koji on popraća jednim stihom iz svojih čitanja: "Sa Vrlike usrid Like klete."

U istoj ovoj pjesmi još se jednom spominje gradić Nadin, to jest njegovi stanovnici – Danas je to malo naselje od 666 stanovnika u okolici Benkovca, njegovi stanovnici su danas Nadinjani – u kojoj se kaže:

Ličani se natrag povratiše
Odvedoše svoje ranjenike
Nadinlije odoš' do Nadina,
Jope idu šenli i veselo
Piraja im momci u svatovih,

2 Vidjeti podrobnije o Muhamed-begu Durakbegoviću i Durakbegovićima u *Krajišničkim pismima*, odabrao i priredio Muhamed Nezirović, Preporod, Sarajevo 2004, pismo 132 i komentar, stranice 299-300.

Ko pogino da mu kuća znade.
Kad siđoše do Nadina bila,
I do kule Hadžagić-Mujage,

(Islamović Bećir, Ženidba Hazdagić
Mujage i Velagić Ahmeta, str. 84/1095-1103)

Autor pripisa popraća ove stihove ovako: "Zemunik, Karin i Nadin bili su porušeni Kandijskoga rata. (o. Vinjalić, *Rad* 189, str. 282)." Pjesma 33., pjevača Mehe Kolakovića iz Marunovićeve knjige nosi naslov *Jug Brinjanin udara na Ribnik*. U pjesmi stoje ovi stihovi:

Modar s' oblak u nebo podvio
Od Otočca i Brinja kamena
.....
Ode magla pod Korin planinu.
Kad iziđe na široku Liku
Svu široku Liku poklopila,
Sve je gleda gospe Fazlagina,
Kud će sinja magla okrenuti,
Al' će Novom, ali će Gospiću,
Al' će magla na bogaz Ribniku?
Novom ne će, a Gospiću ne će,
Sve Ribničko polje poklopila,

(Str. 183. st. 13-21)

Autor na dnu ove stranice bilježi: "Bogme su Brinjani dodijali Ribniku, jer je pop Marko Mesić bio Brinjanin. 1584. Karlovčani i Senjani osvojiše i razoriše Ribnik, tadašnje sijelo bega ličkoga."

Ovdje treba teći nešto više o ovom navodu. Brinje je naselje, sjeverno od Otočca u Liki "s onu stranu suhe granice",[3] kako bi rekla epska pjesma, a pop Marko

3 Suha granica se spominje u pjesmi 38., *Ženidba Hrnjice Muje s Malteškinjom*, koju je Kolaković Meho pjevao dr. Luki Marjanoviću, u stihu 541, koji glasi: "Od Otočca, sa suhe granice". Graničnu liniju između turske i austrijske Like ostavio nam je Durak-aga Kozličić, posljednji dizdar utvrde Široke Kule (danas razvalina kod istoimenog sela) u jednom pismu koje je kao prebjeg pisao u Liku. To pismo donio je Radoslav Lopašić u svom djelu *Dva hrvatska junaka pop Marko Mesić i fra Luka Ibrišimović*, Zagreb, 1888, na stranici 54, bilješka 1. Mi to pismo ovdje u cijelosti i prenosimo.

"Time poklon dobar. Od mene Durak-age Kozliçicha, dizdar Siroke kule,

Kojemu se dade ovi list u postovanje i plemenite ruke svitlostno gosposku pravu riç, koye che validati, koi po meni i od mene poklon i pozdravlyenye na list daye se, koj ovi list nayde. A po tom, kako çusmo i vidismo nase zemlye, kako yesmo yedno vrime derxali i nassa meya bila od dvisto godina u pismu od Cara çestitoga; i pravo ye nasse od vode Like priko Vuksicha vodom Balatinom na zid Vuksicha, tere na Halilovaçku planinu, a od nye Bliznici vodi, pake putem Luçarskim Janyaçku planinu: od meye Otoçke meche na Lyubovo do crikve ye na Matoviçinu polyanu s Podlapçani, tere iznad Podlapaçe, pak planinom po krayu Skadnica u Vuçyak potok tere u Liku. To mache didovina i oçevina, pak po tomu znade sva krajina nassa, kako je

Mesić bio je svećenik i župnik u Brinju i istakao se u borbama (1683–1699) sa Ličkim muslimanima od kojih je sedam stotina osobno pokrstio u Perušiću.[4] Brinje, je dakle, odista bilo udarno polazište svih napada na onu Liku koja se nalazila u turskim rukama. Jedan od važnih gradova u toj Liki bio je i grad Ribnik. Ribnik o kojem je ovdje riječ i koji se inače često spominje u narodnim epskim pjesmama pripadao je onom đerdanu gradova i utvrda u turskoj Liki što su se redali između i oko Gospića i Udbine kao što su Bunić, Perušić, Novi, Medak, Široka Kula, Budak i Bilaj. Mnogi od njihovih stanovnika su prebjegli u susjednu Bosnu (gdje i sad postoji prezime Bilajac) a njihove džamije, poput onih u Perušiću, Budaku, Bilaju i Ribniku pretvorene su u crkve. Osobito je bila značajna kamena džamija u Ribniku na okuci rijeke Like. Danas je to slavno mjesto iz epskih pjesama, koje je za neke nepoznato i mitsko, sasvim neznatno naselje južno od Gospića koje se zove Lički Ribnik. (Imaju još dva Ribnika u Hrvatskoj, jedan blizu Otočca, drugi na Kupi blizu slovenske granice i treći, Gornji Ribnik, južno od Ključa, u Bosni).

Autor ovih pripisa nije bilježio samo zanimljivosti u vezi sa onomastikom i toponomastikom, sadržanim u pojedinim stihovima Marjanovićeve knjige, nego je pažljivo čitao i komentare o pojedinim pjesmama koje u knjizi nisu bile donesene u stihu nego samo bile prepričane u njenom Dodatku. Dr. Luka Marjanović govori tako i o pjesmi *Smrt Ličkog Mustajbega* (pjesma 25, str. 638-639), a autor pripisa se pritom sjeća jedne jezovite scene iz pjesme Salke Vojnikovića u kojoj djevojke u kolu "šutiraju" glavu poginulog Mustajbega Ličkog. Junakovu glavu od njihove obijesti spasava njegova milosnica Uzolačka Janja:

Vid' vlaščića kad donese glavu,
Baci glavu kolu i divojkam:
"Eto glave ličkog Mustajbega!"
Kad divojke glavu ugledaše,
Tad među se glavu ujagmiše,
One lipu pismu podignule,
Svaka nogom glavu udarila:
.....
Kad to vidje uzolačka Janja,
Uze glavu ličkog Mustajbega,
Tri puta je mrtvu poljubila,

(Smrt ličkog Mustajbega,
str. 226-227, str. 274-280 i 283-285)

riç bila moia i Perussiçka Naduragbegovicha i sve Like age iznesosmo upise, kako su bili Carevi Hasi; i je omilovana. I da ste lipo zdravi na toy krayni, nyichovu gospostvo lipo, mirno."

Većina ovih topografskih naziva i danas postoji u Liki, jedino nema naziva Halilovačka planina (postoji samo naziv Alilovac, ime za šumu kraj Perušića). Inače, u Liki i Krbavi sačuvalo se nešto topografskih naziva koji nose imena nekadašnjih stanovnika: Abdina poljana, Mujina poljana, Mujina njiva, Salkanovo kućište, Beganov dolčić, Skenderova rosulja, Beganuša, Rizvanuša (selo), Muhamedovo vrelo, Muhamedovac (brdo); Muminovac (potočić). Šeovac, Mehmeduša donja itd. Ali sve to predstavlja veoma mali broj u odnosu na druge toponime u Liki. (Vidjeti o tome Radoslav M Grujić, *Geografički rječnik gospičkog kotara, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Salvena* XXII; Zagreb, 1917, str. 125-256.

4 Id. Ibid strana 63.

Dr. Luka Marjanović, govoreći o Dodatku o historijatu ove pjesme, veli: "Salko reče, da je ovu pjesmu primio od Dželila Šabića rodom iz Mutnika, kad mu je bilo 17 godina, dakle oko god. 1830. Kad bi Šabić popio litru rakije (¼ oke), mogao bi tada čudo pjevati. Salko je od njega čuo ovo. Kad je Šabić kao mlad čovjek išao u volove, tj. radi trgovine volovima, i kad je jednom došao u Šibenik, doznalo se za nj na sajmu, da je dobar pjevač. Umoliše mu se, da zapjeva, a on zapjeva pjesmu o smrti Mustajbegovoj. Tada se među slušateljima istače neka starica, koja zaplaka, i reče, da je ona uzolačka Janja, s koje je Mustajbeg poginuo. Alija Prošić kazao je P. Starčeviću, da je njegov *djed* išao po kaurima i u jednoj mehani našao madžaricu svu bijelu kao varenika (mlijeko), a u mišici debelu, pa ju upitao, koliko joj je godina, a ona mu odgovorila, da je glavom Janja uzolačka."

Autor pripisa prati ove riječi ovom važnom opaskom: "Zapamti i vidi kako se izmišljaju priče." Dr. Luka Marjanović dalje, u nastavku kaže: "Pjevač je rekao, da je Radovan po smrti begovoj s bratom Pilipom otišao u Glamoč, gdje im je car-sultan radi zasluga dao velike zemlje. Da dodrži Radovan te zemlje svomu rodu (on se nikad nije ženio), umirući nasvjetova brata Pilipa, neka se poturči. Ovaj posluša, pa se njegovi potomci prozvaše Pilipovići, kojih i danas ima mnogo oko Glamoča, pa po svoj Bosnoj i Hercegovini."[5]

Autor pripisa na to lakonski dodaje: "I to neće biti istina.", gdje je sasvim u pravu.

On, također, prati i komentira realije, to jest činjenice i pojedinosti iz svakodnevnog života koje se očituju i opisuju u ovim epskim pjesmama Bošnjaka. Tako u pjesmi broj 48., koja se zove *Dvostruka ženidba Sokolović Ibre*, koju je dr. Luki Marjanoviću govorio sjajni pjevač Islamović Bećir, Sokolović Ibro, koga lipa Jelka iz iste pjesme naziva "cvićem divojačkim" (što autor pripisa popraća riječju "lirski" (str. 549, stih 710), izlazi iz birtije i traži da mu krčmarica Pava pripremi bojnoga konja.

Njemu Pava izvede dorina,
Ibro momak do njeg dopanuo,
Dori mamnu prefati kolane
Pa se izvi u sedlo dorinu
Baš ko soko u jelove grane,
Pa otišće u džepove ruke,
Tetki dade četiri cekina,
Tetka njemu tiho besidila:
"Stani sine da ti kusur vratim,
Zapio nisi četiri cekina."
A njoj Ibro veli sa dorata:
"Tete moja, nemoj ludovati!!
Ja gdje pijem ne vraćam kusura."

(Pjesma 48, str. 550, st. 737-749)

5 Dr. L. Marjanović, *Hrvatske narodne pjemse, Junačke pjesme IX-XII, Zagreb, 1997, (Muhamedovske)*, knjiga IV, str. 639.

Autor pripisa žuri da zabilježi na lijevoj margini: "Što voli Bošnjak lijepe geste".

U pjesmi 47., koja nosi naslov *Junaštvo i udaja Zlate Đunlagića*, čiju fabulu suvremeni istraživač bošnjačke ekipe Nasko Frndić poredi i veže sa fabulom jedine Beethovenove opere *Fidelio*,[6] Zlata Đungalića, preobučena u muškarca, ulazi u dobro čuvano dvorište Janjočkoga bana i tu je:

Na golemo čudo nagazila:
Po avliji tole posidale *[Junaci za stolovima]*
Na petero i na devetero.
Divojka im dobro jutro viknu,
A sva skoči izvišna gospoda
I divojci jutro otprimiše,
Pa se oni Zlati pokloniše.

(Pjesma 47. st. 514-515, st. 590-596)

Naš nepoznati autor bilježi na desnoj margini: "Turski običaj da svakoga gosta svi predašnji stojeći dočekaju". Mi dodajemo tačno zapažanje. Običaj koji se svuda u Bosni i Hercegovini održao do naših dana i koji predstavlja svakodnevni način ophođenja u svim slojevima društva, od običnog svijeta do naših uglednika i političara.

U pjesmi 41, *Ženidba Hrnjice Halila sa dvije djevojke* pjevač spominje i staru bosansku učtivost i etikeciju koju autor pripisa nagrađuje kratkom opaskom: "Lijepo"

Mujo mu selam viče u odaji,
A ihtijar selam otprimio.
Koliko je adže ostario,
On ićrama nije ostavio,
Nego njima misto načinilo.

(Str. 370, st. 136-140)

U pjesmi 45., *Osman bajraktar ženi Omerbega od Pečuja*, koju je pjevao Salko Vojniković, postoje i stihovi u kojima se opisuje donošenje poginulog bajraktara pred majčinu kuću u Pečuh:

Beg na sele bajru podignuo *[sele = nosila]*
Pokrio ga dugmali dolamom,
Dorat mu se igra sa nosila,
Sva mu haša krvi iskaljata. *[haša = konjski pokrovac]*
Kad se beže pomoli Pečuju,
Ugleda nane Osman bajraktara,
Gdje nosila idu u napritku,
Prid nosila bajrak ugledala,
Za nosili dorat zaigrava,
Sva mu haša krvi iskaljata,

6 Nasko Frndić, *Zlatija Đonlagić, bošnjački Fidelio, Behar* br. 32-33 (Zagreb, 1997, strana 35-39).

Atu griva u krvi ogrizla,
Pa poteče nene niz avliju.
.....
"Jeste l' zdravo dva bega silovna,
Jeste l', bezi, dobro zadobili?"
Beže ciknu, a nenu podviknu:
Jesmo nene, dobro zadobili,
Al' izgubih Osman-bajraktara."
"Ta Omerbeg, moje dite drago!
I to je sine halik naredio. *[halik = Stvoritelj]*
Kurbani se raz bajrama hrane,
Majke sinke raz takoga danka.

(Str. 475-476, st. 880-891, 896-904)

Za scenu u kojoj donose mrtvog junaka ispred kojeg nose bajrak a iz njega vode bojnog konja autor pripisa veli: "Eto običaj" a za postojanost majke u ogromnoj nevolji kaže: "Majka srca junačkoga koliko i Jugovića majka, ne bi ni Spartanka bolje. Uspjela biće imitacija majke Jugovića (Martićeve). Svakako će imati za zajedničko vrelo. I u pj. Jug Br. 476." [Jug Brinjanin udara na Ribnik]

Još jedan običaj susretao se kod Bošnjaka koji su polazili u boj i on se sastajao od učenja *dove*, molitve Bogu pred polazak u bojno kreševo

A podviknu Glumac Osmanaga:
"Brže dovu Šuval efendija
Da brez dove ne ginu junaci!"
Efendija dovu zaučio,
A ostali aminuju Turci.
(Ženidba Hadžagić Mujage i Velagić

Ahmeta, str. 81, 978)

Pročitavši ove stihove on stavlja sljedeću opasku na lijevu marginu: "Vidi stranu 23, 807", gdje čitamo gotovo iste riječi, ali koje ovdje nekom Omer-efendiji upućuje Mustajbeg Lički. Međutim, prebirajući ove stihove, on se također prisjeća jedne druge scene koja se nalazi u pjesmi *Džanan Bujukbaša i Rakocija* (K. Hormann, *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*) koju opisuju ovi stihovi:

Brže nađe hodžu Šuvaliju
I taj ti je hodža bez kurana
Kome no je medovina draga
Vaz kazuje, plosku ispražnjuje.

(stihovi 1097-1000)

Za pjesmu broj 29., *Junaštvo i ženidba Babić Osmanage*, koju je dr. Luki Marjanoviću kazivao pjevač Ibro Topić, u kojoj su date scene prosidbe u jednoj

bošnjačkoj gospodskoj kući, autor pripisa, na stranici 86., veli: "Tačan redom opis prosidbe i vjeridbe kao da je pisan za Zbornik za nar. običaje i to umjetnički". Ovu posljednju riječ on je podvukao.

U istoj pjesmi postoje i ovi stihovi, koji, također, izazivaju dojam kod našeg nepoznatog komentatora:

"Prijatelju, Omer-bajraktaru!
Ustaj, bajro, prstenuj divojku!"
Omer bajro na noge skočio
Divičicu fati za desnicu,
Okrenu je za žarahnim suncem,
Ustaće joj od zlata prstenje,
Posu po njoj dvista madžarija,
Oko Zlatke stade tutljevina,
Jer oko nje padoše sluškinje,
One jagme mekahne cekine.

(Stihovi 618-627)

Za stih "Okrenu je za žarahnim suncem", on veli: "(Lirski) radi napretka" a za dva druga: "Posu po njoj dvista madžarija,: Oko Zlatke stade tutljevina", on bilježi: "Uho fino, pjevač ne gleda nego i sluša". Zanimljivo je da je autor pripisa osjetljiv i na sliku i na zvuk. Tako on za scenu koja se nalazi u već spomenutoj pjesmi 28., *Ženidba Hadžagić Mujage i Velagić Ahmeta*, a koju opisuju ovi stihovi:

Oni dobre ate pojahaše,
Za divojkom ate nametnuše,
Od momaka poliću dimovi,
Jer pucaju iz pušaka malih,

(Strana 66, st. 368-371)

kaže, ali ovaj put na francuskom jeziku: *Ici le chanteur voit seulement, il n'ouït pas* (Ovdje pjevač samo vidi, on ne čuje). Međutim, najzanimljivija su njegova duža ili, rjeđe, kraća zapažanja pisana uz pjesme koja donosi, kako smo već rekli, na dobrom francuskom jeziku, kao i njegova poređenja stihova bošnjačkih pjevača sa stihovima iz *Ilijade*, *Odiseje* i *Eneide*. Neka od tih zapažanja i poređenja ovdje donosimo.

Tako pjevač Ibro Topić kazuje pjesmu *Junaštvo i ženidba Babić Osmanage* (označene brojem 29. u Marjanovićevoj knjizi) i opisuje atmosferu koja vlada u kuli Mustajbega Ličkog, gdje su se okupili njegovi prijatelji:

Istom oni u besjedah bili,
Ću se jeka od ravna Kotara:
Tada Gjulić begov podviknuo:
Naš Mustajbeg od sve Like glavo!
Na Kotaru čuju se topovi,

Ono j' njeko larmu zametnuo
Od nas, beže, ličkih nabodica.
Da nije Babić otišo Osmane
Bilu dvoru Bartulić-serdara
Da nije tamo kavgu zametnuo?
Sinoć, beže, u Klinu kamenom
Ja sam slušao kotarske topove:"
Mehmedaga Gjulića podviknu:
"O Nuhane to istina nije." *1334*

(Strana 119, st. 1322-1335)

Ovu scenu naš autor pripisa popraća sljedećim komentarom na francuskom jeziku:

1334 Ces auditeurs aussi attentifs qui cueillent avidement chaque petite phrase de la bouche du chanteur avec pieté et fois absolues n'ont pas besoin qu ' on leur diese hautement tous les détails, ils agissent et ils vivent ce qu ' ils écoutent et ils se laissent vibrer par toutes les émotions et toutes les passions et sentiments de leurs héros, ils accomplissent tous les exploits éclatants des personnages illustres dont ils écoutent réciter les actions de bravoure et de chevalerie et ils en ressentent tous les élans. C'est ainsi que l'auditoire met le chanteur en même de faire un récit plus ailé, plus succinct, de s'élever soi même au point de vue artistique. C'est de cette manière que le chanteur reçoit sa plus belle récompense de ses efforts. Nous croyons que Homère n'a pas eu un auditoire plus attentif que nos chanteurs, et les déclamateurs ou acteurs modernes n'ont jamais ete récompensé [s]par une atention aussi dévouée des réjouisances qu'ils procurent à leur public.

(1334, ovi toliko pažljivi slušatelji što tako halaplivo upijaju svaku malu rečenicu iz usta pjevača nemaju potrebu da im se otvoreno kažu sve pojedinosti, oni učestvuju i preživljavaju ono što slušaju i dopuštaju da ih ganu sva ta uzbuđenja, sve te strasti, sva ta osjećanja njihovih junaka, oni izvršavaju sve sjajne podvige glasovitih ličnosti čija viteška i junačka djela slušaju gdje se pjevaju i od tog osjećaju sav zanos. Tako slušaoci pružaju mogućnost pjevaču da stvori krilatiju i zgusnutiju priču da se i sami uzdignu u umjetničkom pogledu. Na taj način pjevač, za svoje napore, prima i svoju najljepšu nagradu. Vjerujemo da ni Homer nije imao pažljiviju publiku od naših pjevača a ni suvremeni izvođači ili glumci nisu nikad bili nagrađivani jednom tako odanom pažnjom za uživanja koja pripređuju svojoj publici.) (Strana 119-120.)

Mnogi istraživači naših epskih književnosti su primijetili tu duhovnu vezu poistovjećivanja slušatelja sa epskim junacima o kojima im pjevači govore i čije im podvige dočaravaju. Dovoljno je spomenuti samo Matiju Murka, Radoslava Medenicu, Milenka S. Filipovića, čija saopćena nota da pjesma sahibije nema[7] (*Pesna sajbija nema*) zabilježena 1933. godine u Makedoniji daje lakonski odgovor

7 Mil. S. Filipović "*Pjesma sajbija nema" Prilozi za proučavanje narodne poezija VI,* Beograd, 1939, strane 98-99.

na pitanje koji su postavljali toliki u Zapadnoj Evropi a koje je glasilo: Kako je nestala junačka epska pjesma (la chanson de geste) na Zapadu, a na koje je tek mnogo kasnije (1959) dao odgovor nestor romanskih studija i ove epike Ramon Menéndez Pidal u svojoj sažetoj rečenici da junačka pjesma živi samo kroz varijante i da ona nikad nije ista. Ali, najbolji prikaz tog bliskog odnosa slušatelja i odvijanja epske pjesme kroz usta pjevača dao je, prema našem sudu, Ćamil Sijarić u svom teksu *Avdo Međedović pjevač epskih pjesama*, objavljenom u *Sopoćanskim viđenjima* 8 (Novi Pazar, 1989, str. 66). Naš veliki pisac je kao mladi školac slušao i gledao reakciju slušatelja, nepismenih seljaka, koji su gledali i slušali bonjačkog Homera, Avdu Međedovića:

"Slušaju ga, umukli su, gotovo ne dišu, Jedni gledaju u gusle, drugi sebi u krilo, i više niko nije tu u sobi, nego na bojnom polju, po kojem sablje sijevaju, koplja se prelamaju, buzdovani udaraju – 'Koliko ga lako udario, vita mu je rebra polomio, kroz prsa mu pendžer otvorio – vide mu se crne džigerice, nosi desnu u lijevoj ruci. . .' Padaju konji i konjanici, zapomažu i cvile ranjenici – jer bije se boj. Zamišljaju sebe u tom boju, pipaju se da vide jesu li ostali živi – i nalazili da je najbolje biti kod svoje kuće, kod svoje žene, djece i stoke, to jest biti u Godijevu.

Preko strune na guslama uvodio je u sobu, među te seljake; zadarske banove i s mora kapetane, generale ugarske i budimske vezire, robove i ropkinje, ljepote djevojke iz Karavlaške i Karabogdanske, gorske hajduke i turske hanume, Kostreš harambašu i Tala Budalinu, Pavićević Luku i bega Ljubovića – i po sagnutim glavama prosipao sve same dukate, zlatne ruške i mađarije – koje su samo u pjesmi, a inače od njih daleko. Uzdisali su i predisali, a neki i plakali zbog robovanja Budaline Tala u zindanu Zadranina bana – 'U kojem, je voda do koljena, u kojem su zmije i akrepi – Loše gađa, al dobro pogađa, u kofije među oči dvije, gdje ga ljube majka i sestrica'. Uzviknu: 'Aman, aman, među oči dvije'.

A ja sam gore na sanduku do duvara, ja sam đak – slušam ih i gledam; liče na nadgrobne kamenove, jedni se naveli na jednu, drugi na drugu stranu, neko pao glavom u krilo kao da je u boju udaren buzdovanom. I soba više nije soba, nego razbojište po kojem leže otkinute glave – 'Mahnu sabljom, odsječe mu glavu, baci glavu u zelenu travu, pa se fati gore i planine'. Junače se protiv Zadranina bana, protiv generala i kapetana, a to mogu jer su tu u sobi, u kojoj furuna gori i pred njom leži i prede mačka."

U pjesmi 26., *Junaštvo i ženidba Dizdarević Mehe*, za koga dr. Luka Marjanović misli da je najbolji i najljepši krajiški junak, u kamenoj kuli dizdar Osmanage u Kninu razgovaraju lijepa Hatka Imamova i njena domaćica Zlata dizdareva koja se žali svojoj gošći, sva nujna i nesretna, da se ne može udati. Na toj joj lipa Hatka odgovara:

Like nije kuga pomorila,
Još je Lika puna nabodica,
Ti š' imati Zlate, mušterija.

(Str. 4, st. 48-50)

U tom trenutku one ugledaju sa prozora jednog konjanika kako se približava kuli. Hatka pita svoju drugaricu:

"Znaš li Zlate onog konjanika?"
"Ne znam Hatka, moja drugarice!"

(Str. 4, st. 60-61)

Autor pripisa komentira na francuskom jeziku stih 61. na ovaj način:

61 Lorsqu' on peut facilement distinguer ce qu'on doit attribuer à un des interlocuteurs le récitant omet savammant de répéter à chaque instant: tel ou tel a dit. Une application savante de l'horacien festinatio ad eventum, devinée per le sentiment naturellement poétique.

(61 Kada se može lako razlikovati ono što se treba pripisati jednom od sugovornika kazivač mudro izostavlja da ponavlja u svakom trenutku: taj ili taj je rekao. Vješta primjena Horacijevog festinatio ad eventum [hitnja za privođenjem kraju], koje je izvedeno iz urođenog poetskog osjećanja):

Pažnju našeg komentatora privukla je i atmosfera koja se nahodi u pjesmi broj 27., *Nevjera plemena Kozlica*, koju je pjevao dr. Luki Marjanoviću Meho Kolaković a kojoj je naš, za sada, anonimni autor pripisa posvetio i najviše svojih komentara.

Kozlice ili Kozličiće, bošnjačke epske junake iz Like bio je glas da su "nevirno pletivo", jer od četrnaest sinova koje je imao Huramaga Kozlić, njihov *pater familias*, sedam su bili od muslimanke, a sedam od kršćanke Mare Smiljanića koja je, mada je bila udata za Huramagu, ostala vjerna svom zakonu. Njene sinove su optuživali da su održavali veze sa svojim kršćanskim rođacima i kumovima sa Ravnih Kotara. (Zaleđe Zadra). Ali, Kozlice su bili i glasoviti junaci pa je i sam Lički Mustajbeg, kako kaže dr. Luka Marjanović, govorio: "Neka ima soja svakojega". Oni su, kako su to Ličani iz kruga oko Mustajbega i znali, bili kumovi Nikole Drskovića sa Ravnih Kotara. Prema ovoj pjesmi, u kuli ovoga serdara čami mnogo roblje i Mustajbeg ga želi osloboditi. A kao njegova prethodnica poput neke vrste trojanskog konja u kulu Nikole Drskovića kao kumovi koji dolaze na veselje koje se priređuje u njenim odajama, ujahuje upravo sedam Huremaginih sinova koje je izrodio sa Marijom koje predvodi najstariji njegov sin Kozlić Aliaga koji poručuje Mustajbegu Ličkom:

Diži, beže, svu široku Liku,
Hodi rano u nedilju siđi,
Na Kotare kuli Drskovića,
Ja ću te beže dobro dočekati
Kod visoke kule Derskovića,
Ja ću s kumom kumstvo potvrditi,

Kad je tako, lički Mustajbeže,
Od mene gledaj glavu Drskovića,
Ja ću t' svoju dati za njegovu,
Braća će ti kulu dodržati.

(Str. 41, st. 614-623)

I zaista, Kozlić Alijaga sa šestero svoje braće stiže svome kumu:

U odaji tolu zametnuše *[tolu zametnuti =*
U vrh tole Kozlić Aliaga, *sjesti za stol]*
Do njeg sio Drsković Nikola,
Pa ostali redom u koledi,
Kum do kuma jedan do drugoga,
Gledaju se kao planinski vuci.

(Str. 43, st. 693-698)

Naš autor dodaje pripis na francuskom: *Situation pleine d'attente* koji odmah prevodi riječima: zategnuta situacija.

Poslije sedmicu dana boravka u kuli Drskovića Kozlić Aliaga zapaža čudnu promjenu u njenu dvorištu. Uz trideset djevojaka on sad vidi i trideset oficira i dva popa duhovnika i njihove đake – prava živost kao na trgu nekog srednjovjekovnog evropskog grada. Sve to gleda aga i grohotom se smije, jer prepoznaje i oficire u dvorištu i dva popa duhovnika (Talu i malog Radovana) i njihove đake, ali svome kumu ništa o tome ne govori.

Cijelu ovu dugu scenu i zanimljiv duhovit opis događanja prati ovdje jedan dugi pripis našeg komentatora, i ovaj put na francuskom jeziku:

Un ménagement d'art très discret et un peu étonnant chez le chanteur primitif; le tour reilleur et rusé n'y manque parfois aussi; les discours sont naturels et déliés sans pourtant donner dans le vulgaire; une reproduction fidèle et plus complète que se ne soit pas le cas dans les chants serbes, du milieu et de la vie contemporaine apportant à chaque instant des détails curieux au point de vue de l'histoire de la civilisation indigène, l'ornement indispensable de toute épique digne de ce nom; voilà les mérites que nous reconnaissons de bon gré à nos chanteurs musulmans sur leur frères en art poétique chrétiens.

(Vrlo diskretan i pomalo začuđavajući postupak kod priprostog pjevača; podrugljivi i lukavi obrt tu gdjekad ne manjka; razgovori su prirodni i slobodni a da pritom ne padaju u vulgarnost; jedna vjerna i potpunija slika što nije slučaj kod srpskih pjesama, sredine i suvremenog života koja donosi u svakom trenutku zanimljive pojedinosti u pogledu povijesti ovdašnje civilizacije, neophodan ukras svake velike epike dostojne toga imena; eto zasluga koje mi rado priznajemo našim muslimanskim pjevačima u odnosu na njihovu kršćansku braću po umjetnosti.) (Strana 44.)

Još nekoliko stihova iz ove pjesme privlače pažnju ovog autora. Mustajbegovi junaci su osvojili kulu Drskovića. Među njima se istakao i Tale Ličanin. On sad pita bega udbinskoga:

"Ja sam, beže, dobro zadobio,
Hoću l' bilu kulu zapaliti?"
"Nemoj Tale kule zapaliti,
Nek ostane kula na Kotaru,
Nek smo svoje roblje povratili!
Još četiri ima Drskovića,
Nikakvu glavi kidisati ne ću."

(Str. 51, st. 993-999)

Naš komentator dodaje u pripisu na francuskom jeziku: *D'où date cette humanité! Il serait interressant que d'examiner à ce point de vue le manuscrit d'Halle.* – Od kada datira ova humanost! Bilo bi zanimljivo u tom smislu proučiti rukopis iz Hallea.

U pjesmi 28., *Ženidba Hadžagić Mujage i Velagić Ahmeta*, Lipu Zlatu, kćerku dizdar Hasanage, sa Udbine prose prosci iz šezdeset četiri lička grada, među njima i dva pobratima Hadžagić Mujaga i Velagić Ahmet iz "Nadina bila" i oba su zajedno pošli:

Na Udbinu na ogled divojci
Jedan drugom tvrdi viru dali,
Kojeg od nas štima divičica, *[štimati = izabrati]*
Da drugome hator biti ne će,
Ven će biti kume kod divojke.

(Str. 60, st.153-156)

Došlo je do susreta dvaju pobratima sa željenom djevojkom – zanimljiva civilizaciona crta – i ona po starom narodnom običaju bacanjem crvene jabuke izabranom momku, odabire Hadžagina sina, pošto joj je nesretni pretendent Velagić Ahmet prethodno uputio ove riječi:

Gledaj, draga, pobratima moga,
Meni, draga, hator biti ne će,
Ja sam sebi, draga zagledao
Kod Nadina i debela mora
Hanku lipu Mahmut-tefterdara
Dok se vratim ženit ću se Hankom.

(Str. 65, st. 353-357)

Ovu scenu autor pripisa komentira ovako na francuskom:

"La discrétion de la delicatesse de la jeune fille et de l'autre de deux jeunes héros est admirable et touchante. Celui-ci, un grand coeur s'écarte aussitôt sans regret pour laisser la jeune fille manifester librement sa sympathie à son ami.

(Diskrecija i delikatnost mlade djevojke i drugog od dva mladića je predivna i dirljiva. Ovaj, veliko ljudsko srce, odmah se sklanja, bez žaljenja, da bi ostavio da mlada djevojka slobodno iskaže svoju naklonost njegovom prijatelju.) (Strana 65.)

U već spominjanoj pjesmi 29., *Junaštvo i ženidba Babić Osmanage,* stoje i ovi stihovi:

Čudan momak na njem djeisija *[djeisija = odijelo]*
Čudan dorat rahta pozlaćena,
Atu s'-peča na očima svitli,
Ko tepeluk u namli divojke.

(Str. 93, st. 299-302)

Autor pripisa, čitajući ove stihove, daje sljedeći komentar:

La familiarité étroite du peuple slave avec la nature ne dédaigne pas de comparer la beauté d'un animal à celle d'une personne.

(Bliskost slavenskoga naroda s prirodom ne odbacuje da usporedi ljepotu jedne životinje sa ljepotom jedne osobe.) (Str. 93)

Pjevač Ibro Topić dalje nastavlja:

Toj je Osman tiho besidio:
"Jadidjaru, u kolu divnome! *[(J)adidjar = ukras]*
Dede mi se po istini kaži,
Čija jesi kako l' ti je ime,
Nisi l' Zlata Alage dizdara?"

(Str. 94, st. 314-318)

Ove stihove popraća autor pripisa sljedećim komentarom:

315 Un trait curieux de la physionomie psychologique du chanteur: il n'hésite pas de mettre son propre héros dans une situation gênante; il est cependant vrai qu'il le laisse se tirer de l'embarras sans diminution de notre estime. Il ne fait pas de son héros un être parfait, une poupée, un mannequin ses figures ne sentent pas les mannequins (Elles ne manquent pas du naturel.)

(315 Jedna zanimljiva crta psihološke fizionomije pjevača: on ne oklijeva da stavi svog vlastitog heroja u nezgodnu situaciju. Istina, međutim da mu on dozvoljava da se on izvuče iz neprilike a da se pri tom ne umanji naše poštovanje. On ne pravi od svog junaka savršeno biće, lutku, drvenog lutka. Njegove ličnosti ne djeluju kao lutci. (Njima ne manjka prirodnosti.) (Str. 94-95)

U pjesmi 43. *Žunić kapetan i Lički Mustajbeg*, pjevač Meho Kolaković kazuje kako su se dva bojna konja koje jašu dva ljuta protivnika prepoznala, jer su oba,

i jedan i drugi, pripadala bošnjačkim junacima, a sada jednog jaše Žunić kapetan, pošto mu je prethodno pogubio vlasnika:

Zgubio nam najboljeg junaka:
Od Ostruga Cifru Hasanagu,
Kakve age u Ungjuru nema
Odnio mu glavu sa ramena,
A odveo agina dorata,

(Str. 417, st. 34-38)

Međutim, čas ponovnog junačkog ogledanja je nanovo došao. Sin Cifra Hasanage, Omer izmolio je Mustajbega Ličkog da mu ovaj dade svog konja Goluba da bi se tako spremno ogledao s ubicom svoga oca.

Omeraga uzjaha goluba,
A povika Žunić kapetana:
"Stan Žuniću, kraljev službeniče!
.....
Ti si moga babu pogubio,
Jašeš doru roditelja moga.!
Kad u mejdan ate ujahaše,
Stade cika begova goluba.
Kad poteze naru u mejdanu 815 [Nara = njisak]
Poznade ga dorat u mejdanu,
Vavik jači bio od dorata.
Dobar dorat pomete skokove,
U mejdanu pa se okrenuše,
Ufati aga Žunić kapetana.

(Str. 436, st. 805-807, 811-820)

Ova prekrasna slika, u kojoj bi se reklo da nekim svojim razumom i voljom učestvuju i dva bojna konja, ostavila je utisak i na našeg komentatora koji u svom pripisu veli:

815 Ils n'abusent pas de leur proprieté, abondance épique, nos chanteurs; ils s'en servent pour la motivation des moindres détails, leur récit est ainsi toujours réaliste.

(815 Ne pretjeruju preko mjere u svojoj mogućnosti, epskoj opširnosti, naši pjevači.; oni se njome služe za opisivanje najmanjih detalja. Njihovo pričanje je tako uvijek realistično.) (Str. 436, gornja margina)

Vrijedni čitač Marjanovićeve knjige i unositelj pripisa pokazuje se i kao dobar poznavalac rimske a osobito drevne grčke književnosti. Tako će on na nekoliko mjesta navoditi latinske izreke, na što su ga nadahnuli pojedini stihovi krajiških pjevača.

U već spominjanoj pjesmi 29., *Junaštvo i ženidba Babić Osmanage*, koja je i inače privukla izuzetnu pažnju autora pripisa, ima sihova gdje Babić Mehmedaga strahuje za svoga sina Osmana koga nema u kuli Ličkog Mustajbega. Nuhan Gjulić, begov bajraktar, govori begu da se čuju topovi na Ravnim Kotarima pa se pita da nije tamo Osman kavgu zametnuo. Toj pomisli se oštro suprotstavlja Babić Mehmedaga:

Mehmedaga Gjulića podviknu:
"O Nuhane, to istina nije!"

(Str. 119, st. 1334-1335)

Na ove stihove, naš komentator dodaje na margini: "Jadni se otac boji pa se od te pomisli brani a contrario po velikom opažnju klasičnoga pisca: *Homines plerumque id quod volunt credunt.* [Ljudi ponajviše vjeruju u ono što žele]: Ovdje on, prema našem sudu, navodi misao rimskog pisca Juliusa Terentiusa Afera (190-159) koja glasi ovako: *Homines libenter quod volunt credunt*. U pjesmi 45., *Osman bajraktar ženi Omerbega iz Pečuja*, stoje i ovi stihovi:

Evo t' vira Osman bajraktara,
Sad tri dana i tri noći crne
Kako sanka boravio nisam,
Već ja kuli idem i avliji
Malo leći sanak boraviti.

(Str. 466, st. 524-528)

Komentator dodaje na margini: "Dobro je: Miracula non sunt agenda". [Čuda nisu ostvariva]:

U pjesmi 50., *Sorguč Omerbeg i ban Janjočki*, jednoj od najdužih pjesama Marjanovićeve knjige (1704 stiha) koju je pjevao, Ibro Karabegović buljubaša ovako upozorava svoje drugove na opasnost kojoj se izlažu:

Kom je braćo, žao poginuti,
Na žestokoj vatri izgoriti
Čuvajući kule i alvije
I begova rza i obraza
Nek s'uklanja kud je njemu drago!

(Str. 590, st. 787-791)

Komentator u pripisu podvlači: Dobro razlikuje: *Oui bene distinguit, bene docet.* [Ko dobro razlikuje, dobro podučava].

Kako smo već rekli brojne su reminiscencije, prisjećanja i spomeni iz klasične grčke književnosti koji se javljaju kod autora pripisa pri čitanju ovih bošnjačkih junačkih pjesama. Ta prisjećanja idu od jedne riječi, jedne rečenice pa do citiranja pojedinog kratkog odlomka od nekoliko stihova ili *Ilijade* ili *Odiseje*.

Tako se i u pjesmi *Junaštvo i ženidba Babić Osmanage* opisuje ljepota Zlatke, kćerke klinskoga dizdara Alage, za koju pjesma veli da je "još od sebe pristala divojka". Opčaran njenom ljepotom nju hvali njen, možda, budući suđenik, Babić Osmanaga, i naglašava da je za nju voljan izaći na megdan svoj sedmerici kraljeva a kamoli jednom Bartulić Mihajlu koji je već pogubio dva njena prosca:

Kad divojka riči razabrala,
Prošetala od vode bunara
Pođoše za njom četiri sluškinje
.....
Vid'de Zlate, aginske divojke!
Preko bašči kuli okrenula

(Str. 96-97 st. 443-445 i 437-438)

Ovaj stih u kom se govori o Zlati, aginskoj djevojci koja je iz skromnosti zamakla svojoj kuli, podsjeća našeg komentatora na jednu drugu mladu ženu, Nausikaau, kćerku feačkog kralja Alkiona koja se na više mjesta spominje u Homerovoj *Odiseji*. On u svom komentaru navodi samo stih a mi dodajemo gdje se on u *Odiseji* navodi:

Ναυσικάα θυγάτηρ μεγαλήτορος Ἀλκινόοιο

"483 iz pristojnosti kao Nausikaa, kćerka velikodušnog Alkinoja."

(Odiseja, glava VI, stih 17.)

U pjesmi 37., koja nosi naslov *Ajka Hrnjičina Mustajbegov megdandžija*, pjevač Kolaković Meho opisuje opremu Ajke Hrnjičine, osobito njen kalpak, to jest vojničku kapu i fatlu najveće pero na njojh:

Ta je fatla na čekrk skovata,
P kad ejan sa planine puhne, *[Ejan = vjetar]*
Dofaća joj perje oko glave
Žuberkaju Ajki oko glave
Baš ko momče i lipo divojče
Na pendžeru prima misečini.

(Str. 250, st. 324-330)

Autor pripisa prvo ukazuje na ljepotu te slike a zatim dodaje: "U Homera razvijena ta slika".

U pjesmi *Pogibija Bejze Varatkinje*, za koju naš komentator odmah na početku ukazuje da ima "osobit zapletaj", opisuje se borba dva junaka, iz dva suprotstavljena tabora:

U to vlašče upade u vojsku,
Za njim beže na glije udari,

A glije ga plaho dočekaše,
Smrti nije dok Bog ne naredi: *[Glija = prvi*
Rastrguje glije i parade, *borbeni red]*
Sve za njime modar plamen hoda.

(Str. 449, st. 303-308)

Autor pripisa dopisuje svoj komentar za ovaj posljednji stih: "Dobro, neob. [ično] ima vako reko bih u Homera":

U već nekoliko puta spominjanoj pjesmi 45., *Osman bajraktar ženi Omerbega iz Pečuja* istog kazivača nahode se i ovi stihovi:

Omerbeg iz Pečuja dolazi do Pilipove kule i u dvorištu ugleda jednu krasnu sliku, upravo kao da se radi o jednoj vrsti raskošnih evropskih slika iz doba romantizma:

Po sofi je prostrta prostirka
A po sridi svileni minderi,
Na šiljtetu leži mađarica.
Kako j' lipa none opružila
Bile joj se none po šiljtetu
Baš ko gruda prolitnoga sniga,
Po jastuku ruke razbacila,
Obi s' ruke bile u divojke
Baš ko krila u tice labuda
Kad je Osman okom sagledao,
U njeg višnja boja udarila,
Doru kucnu kazan uznađijom,
Dorat ciknu pa se pokupio,
Prve čavle kod sofe bacio:

(Str. 465, st. 456-4469)

Za posljednja dva stiha autor pripisa dodaje na lijevoj margini: "Ne bi se ni Horacije ni Vergilije postidjeli ove metarofe."

U pjesmi *Ženidba Velagić Ahmeta* kazivača Kolaković Mehe, Velagić Ahmet leži u tamnici Oršanskoga bana (grada na međi), krčmarica njegova posestrima odlazi kćerci ovog bana da izmoli izbavljenje svoga pobratima.

Molim ti se ko sestri jedinoj,
Izvadi mi pobratima moga!
Kako sam se s tobom posestrila:
Što si godic rekla posestrimi,
Ono sam te lipo poslužila
Jam' izvadi pobru iz tamnice
Ja zakolji svoju posestrimu!

(Str. 494, st. 646-651)

Komentator dodaje na lijevoj margini: "Tako i Hrisis ištući od Apolona osvetu poziva se na svoje zasluge."

Autor pripisa ovdje aludira na stihove 39-42 prve glave Homerove *Ilijade* u kojoj Hrisos, svećenik Apolonov, moli ovoga da se osveti Agamemnonu i Grcima jer su mu oni ugrabili kćerku Hriseidu

Ako ti hram sagradih ikada mio,
Ili ako ti ikad od bikova pretila stegna
I od koza sažegoh, izvrši ovu moju želju
Tvojim strelama moje naplati Danajcima suze.

(Ilijade I, 39-42, T.Maretić, Zagreb, 1965)

Potom nešto niže slijedi još jedan pripis: "I u 36 pj. Jele sestra Senjanin Ivana pobrati Muju pa ga Ivan pusti slobodna. Također od Mehe Kol.[akovića]."

U pjesmi 47., *Ženidba Zlatije Đunlagić* koju često spominjemo imaju i ovi stihovi (str. 511, 435-438):

"Seiz Marko dalje ne divani,
Sad će tvoja poletiti glava!"
Dobro čuvaj kule i avlije,
Čuvaj kule Ibre bajraktara!
Pa pobiže Zlate niz čaršiju,

(Str. 511, str. 435-439)

Uz stih 437 nas komentator se prisjeća jednog stiha iz Prvog pjevanja *Ilijade*. Radi se naime o sceni u kojoj Agamemnon naređuje svojim slugama Taltibiju i Euribatu da idu k Ahileju, u tabor Mirmidonaca, naroda iz Tesalije, i da od njega preuzmu lijepu Briseidu, Ahilovu najdražu milosnicu radi koje je ovaj došao u sukob sa Agamemnonom:

τὼ δ' ἀέκοντε βάτην παρὰ θῖν' ἁλὸς ἀτρυγέτοιο,
Μυρμιδόνων δ' ἐπί τε κλισίας καὶ νῆας ἱκέσθην.

Oba nerado pođu kraj žala trepetljivog mora
I Mirmidoncima stignu, do čadorja, njinog i lađa.

(Ilijada I, 327-328, u prijevodu M. Đurića)

Dok Zlatija mamna jaše na mrkovu, ona pita hitroga konja:

Ja ti puta ne znam do Janjoka
Nosi mene u Janjok kameni,
Kud s'nosio Ibru bajraktara!

(Str. 511, st. 450-453)

Komentator dodaje sljedeći pripis na dnu stranice, na francuskom jeziku: *Nos chanteurs bravent toutes les difficultés, ils ne dissimulent aucune* – Naši pjevači savlađuju sve teškoće, idu uvijek pravo na njih i ne skrivaju nijednu.

Na koncu Zlata Đunlagića stiže do velike kule Janjočkoga bana, hrabro ulazi u njeno dvorište i gleda u djevojačkom kolu Jelicu, kćerku moćnoga bana, pa ovako misli i sebi govori:

"Kuku Bože, ja čudne divojke,
Već s' ne čudim ja našim junakom,
Što oni dopanu nevolje;
Ja da sam se muško prigodila
Žalila ne bi za nju poginuti."

(Str. 515. st. 610-614)

Ove Zlatine misli podsjećaju autora pripisa na *Ilijadu*, na razgovor dvojice mudrih staraca Ukalegona i Antenora dok gledaju zatočenu lijepu Helenu kako im se približava i vele:

οὐ νέμεσις Τρῶας καὶ ἐυκνήμιδας Ἀχαιοὺς
τοιῇδ ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν
αἰνῶς ἀθανάτῃσι θεῇς εἰς ὦπα ἔοικεν.
ἀλλὰ καὶ ὣς, τοίη περ ἐοῦσ', ἐν νηυσὶ νεέσθω,
μηδ' ἡμῖν τεκέεσσί τ' ὀπίσσω πῆμα λίποιτο.

Zamjerke nema Tojancu ni Ahajcu
Što zbog ovakve žene već odavno podnose jade
Licem je na vrlo besmrtne boginje nalik!
Nego kakva je da je, nek lađama vrati se kući
I nek ne ostavlja nama i našim sinovima tugu.

(Ilijada, III 155-159 u prijevodu T. Maretića)

U pjesmi 48., koja nosi naslov *Dvostruka ženidba Sokolović Ibre*, koju je pjevao Islamović Bećir, Slokolović Ibro se ponudio, kada se niko to nije usudio, da ugrabi kćerku Komorhanskog bana (Možda Komarom u Mađarskoj ili Komarno u Slovačkoj,) kako bi se njom oženio već ostarjeli i obudovljeni budimski vezir. Mladi junak se preoblači u katansko (husarsko) odijelo, kako ga ne bi prepoznali u neprijateljskoj sredini.

Pa udari momak kroz Kanižu
Dobar mu se dorat pomamio,
Zaležo se osam godinica:
Po dva koplja u višine klisa,
Sve po sedam fätâ u duljine,
Na svem skoku klekni na kolina
Od naglosti pa ljutine teške.
Preko đema modar plamen liza
Od žestoka zuba doratova,
Sve ga zvizga stoji na nozdrve
Baš ko zmije ljute iz kamena:

(Str. 541, st. 376-386)

Komentator ostaje pod pojmom ove snažne slike i na desnoj margini bilježi: "Vidi ti slobode!" a zatim i gornju i donju marginu puni stihovima 506-514 VI Pjevanja *Ilijade*:

Ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος, ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ,
δεσμὸν ἀπορρήξας θείῃ πεδίοιο κροαίνων,
εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋῤῥεῖος ποταμοῖο,
κυδιόων· ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται
ὤμοις ἀΐσσονται· ὁ δ' ἀγλαΐῃφι πεποιθώς,
ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων·
ὣς υἱὸς Πριάμοιο Πάρις κατὰ Περγάμου ἄκρης,
τεύχεσι παμφαίνων, ὥστ' ἠλέκτωρ, ἐβεβήκει
καγχαλόων, ταχέες δὲ πόδες φέρον.

Kao što postalac konj nazobav se uz jasle ječma
Rastrgnut znade oglavnik topočuć poljem odletjet,
Naviko da se u rijeci ljepotekoj kupa i gizdav
Glavu visoko drži, i njemu na obje strane
Griva niz grebene pada; ljepote i ponosa pun je,
Brzo na obična mjesta i na pašu noge ga nose:
Tako i Prijamov sin sa Pergama visokog Paris
Siđe u oružju svome sijevajuć kakono sunce.

(Prijevod Tome Maretića)

Ovaj lijepi Homerov odlomak oponašala su dva velika rimska klasična pisca Quintus Ennius – Enije Kvint (239-169) koji je vjerovao da se Homerova duša preselila u njegovo tijelo i Vergilije (70-16) u svojoj *Eneidi* (Pjevanje XI, stihovi 492-497), *Qualis, ubi abruptis fugit* . . . itd.)

Inače, treba reći da naš komentator pokazuje jako zanimanje za scene gdje se pojavljuju konji i na mnogo mjesta se osvrće na ovu plemenitu životinju. Tako u pjesmi pod brojem 30., *Babić Osmanaga ženi šuru Čengić Alibega*, postoji jedna duga scena u kojoj se kazuje da dorat Babić Osmanage sluša samo svoga gospodara ali ban Zadranin hoće da pokaže svoju jahačku vještinu i svoju sposobnost da ukroti ponositu životinju:

A ban skoči se tepe ledene,
Pa doratu mamnu poletio
Dobar se dorat na njeg ušćulio,
On se ne da sebi prikučiti
.....
Zubijide a nogama tuče.
Onda skoči Babić Osmanaga,
Na doratu hršum učinio,
Dobar mu se dorat umirio.
Poside ga bane Zadranine.
Da t' je bilo stati pogledati,
Što s' od bana i dorata radi

Kad god dobar u visine klisi,
Njemu bane sleti do guzice;
A kad dobar sleti u duljine,
Ustavlja se bane kod ušiju.
Stade dreka bana gospodina:
"Ustavte ga vrazi ga odnili!"
.....
A poleti Babić Osmanaga,
Na dorata viće u avliji,
Stade dobar u avliji dorat.

(Str. 150. st. 817-819 i
151/820-828, 832-839; 842-844)

Čitajući ovu izuzetno brzu sliku, koja se odvija pred našim očima, imamo dojam kao da prisustvujemo nekoj sceni iz američkih *corrala*. I autor pripisa je oduševljen njome. Na više mjesta on stavlja riječi "dobro!", "Sve dobro!", a zadnji stih, koji ovdje donosimo, i podvlači, dodajući: "Baš zastade i stih. Ovake riječi na kraj stiha ne čuh otkako premećem ova ćageta."

Ili ova slika iz pjesme Salke Vojnikovića *Pogibija Bejze Varatkinje*.

Silna magla pala po Jagodskom,
Ne viđa se od mene do tebe
Nije magla što je od godine,
Već od brza praha i olova,
A od duše konjske i insanske,
Jer se duše dile na Jagodskom,
A iz magle sve ati izliću,
Krvavi ati a bez sahibija:
S toga će mloga zakukati nane,
Virna ljuba u rod odšetati.

(Str. 473, st. 789-794)

Komentator lakonski zapisuje na margini: "homerski":

Inače, prizivanja i pozivanja na Homera su brojna. Tako, naprimjer u pjesmi 36., *Hrnjica Mujo i Senjanin Ivan* pjevača Mehe Kolakovića postoji veoma dug al' i veoma lijep opis žetve. Za ovu sliku žetvenih radova, naš komentator kaže: "Opis žetve natanko kao i u Homera, sauf le respect! – s oproštenjem. (str. 239): Međutim, kad su žetaoci privodili kraju svoj rad, njih se sprema da napadne ban Henkarić (možda historijska ličnost general Herberstein), "od Karlovca od grada biloga", pa onda Mujo naređuje žetaocima:

Noste braćo snoplje i šenicu,
Da od snoplja šanac napravimo,
Da iz snoplja bana dočekamo,
Da se s njime muški pogodimo

Il muškije glave pogubimo,
Nek o nama govori Krajina.,

(Str. 231, st. 119-124)

Komentator dodaje u pripisu: "Homerovi junaci tako govore."

Na jednom mjestu, međutim, i to u pjesmi *Junaštvo i ženidba Babić Osmanage* pjevača Ibre Topića, on za stihove što opisuju scene poslije boja a koji glase:

Po razboju zađoše Ličani,
Svako svoga po razboju traži
Njetko brata a njetko bratića,
Njetko daju a njetko dajdžića,
Babić aga svog Osmana sina
Nigdi Osmana ni živa ni mrtva,
Suze roni a sina spominje.

(Str. 127, st. 1649-1655)

kratko kaže: "Nema u Homera tako."

Treba, također, reći da se naš komentator, osim što se poziva na djela klasičnih pjesnika Homera i Vergilija, vrlo rijetko oslanja i na druge izvore. Zabilježili smo da je jednom usporedio Talu Ličanina sa Sir Johnom Falstaffom, likom iz Shakespearove drame *Henrik IV*, likom koji je sinonim za nešto ogromno i lakrdijaško. Naš pripisivač za Talu kaže: "To je Falstaf, jedan junački Falstaf, ali bez uglađenosti pravog Falstaffa." (Sr. 440).

Na jednom mjestu u pjesmi 35., *Smrt Ličkog Mustajbega* Salke Vojnikovića, teško ranjeni Mustajbeg usrdno zahtijeva od mladog kozara da mu ovaj odsjeće glavu, i to njegovom prebijenom sabljom. Ovaj to nakon dugog nećkanja i straha i čini. Komentator opis te scene popraća riječima: "biblijski Saul i David". Međutim, pozivanja na epiku Zapadne Evrope, osobito na onu francusku, što je bilo u modi između dva svjetska rata, kada se pod svaku cijenu nastojala povezati francuska srednjovjekovna epika sa srpskim epskim stvaralaštvom (Nikola Banašević), nema. Naš komentator kao da je shvatio da jedna epika vuče svoju snagu iz same sebe a ne kao imitacije neke druge, pa ma kako ona prestižna bila.

Tako smo došli do kraja listanja ove knjige i čitanja zabilježaka na marginama, navevši samo neke od njih. Toliko ih ima, da nam se čini da ni najbolje bilo načiniti indeks svega onoga što je on zabilježio. Čovjek koji ih je pisao, kao da je pripremao materijal da napiše neku knjigu na temelju ovoga gradiva. To se osobito vidi iz nekih zabilježaka koje stavlja sebi *pro memoria*, tako naprimjer stoji: "Traži Lopašićevu knjigu o Krajini. Oko Kupe i Korane. Gdi se Kupa i Korana miša." (str. 228) "To stavi u dodatak da ti se ne izgubi, tek nek se zna da u pjesmi ima i jedna besposlica" (str. 444),: "Ćilimovi iz Karamanije, pitaj" (str. 29); "Vidi Zora D. 1845" (str. 73); "Otkad sijeku konjima repove u Jevropi?" (strana 143); "Razaberi ona mjesta gdje se zove vrhovna Lika za razliku od onih gdje se zove široka." (str. 55) itd.

Pa ko je onda bio on?

Prema pripisima na marginama, očito je da je on vrlo obrazovan i veoma obaviješten čovjek, uz sve ono što smo već rekli, on poznaje mnoge izdate zbirke epskih pjesama (Hörmanna, Jukića, Martića, Šunjića, Vuka Karadžića). On strasno uživa u čitanju knjige na čije margine stavlja svoje opaske, i to u tolikoj mjeri, da gdjekad svoje vlastite primjedbe piše jezikom epskog krajiškog pjevača ("Uvik Zavolje, zašto nije Zavalje?", str. 243, "Ko je piva?" (str. 477) itd.

U doba kada smo mi prvi put prelistavali ova ćageta, kako bi on rekao, bavili smo se proučavanjem sefardskih poslovica u Bosni koje su mogle imati nekih paralelnih odsjaja kod drugih balkanskih naroda, te smo konzultirali neka djela koja su se odnosila na poslovice i paremiologiju uopće. Vidjeli smo da se proučavanjem i bilježenjem poslovica jako bavio Antun Šimčik i u daljim istraživanjima došli smo do članka Alije Nametka sa naslovom *Bosanski folklorist Antun Šimčik*, koji je bio objavljen u *Bibliotekarstvu*, časopisu Društva biliotekara BiH, broj 2, Sarajevo, 1971, a koji je bio jedna vrsta nekrologija posvećena uspomeni njegovog dobrog prijatelja Antuna Šimčika koj je umro u Zagrebu godinu ranije. Bio je porijeklom Čeh, umro je kao zaljubljenik u Bosnu.

U tom trenutku prisjetili smo se naših čitanja pripisa u Marjanovićevoj knjizi i sjetili smo se da na jednom mjestu na naspramnoj praznoj stranici iza koje dolazi prva pjesma iz Marjanovićeve knjige, *Junaštvo Dizdarević Mehe*, stoji niz kratkih bilježaka na francuskom jeziku – radilo se o jednoj vrsti glosara – a uz njih i jedna koja je glasila *poire à poudre* a koja je bila prevedena češkom riječju *prachovnice*. Ta francuska riječ se prevodi našom riječju "rog za barut", to jest rog u kojem se nosi barut (prah). Činjenica da je autor pripisa upotrijebio češku riječ, pisanu češkom latiničkom grafijom umjesto našom, govorilo nam je da se radilo o nekom koje poznavao ili kome je češki jezik bio blizak. I sinula nam je sretna pomisao. Možda se radilo o rukopisnim bilješkama Antuna Šimčika. Otišli smo do našeg istaknutog književnika, ali i pisca članka o Antunu Šimčiku, Alije Nametka, koji je stanovao u našem starom komšiluku Nad Kovačima, u starom dijelu Sarajeva. Imali smo sreću da ga susretnemo u njegovoj ulici Očaktanum i da mu pokažemo Marjanovićevu knjigu. Našem književniku je bilo potrebno samo nekoliko trenutaka i nekoliko listanja da bi izričito kazao: "Ovo je rukopis Antuna Šimčika", sve ostalo je poslije bilo lahko. Donijet ćemo, dakle, ovdje riječi Alije Nametka o Antunu Šimčiku, jer ga je on poznavao i donio o njemu riječi mnogo bolje nego što bismo mi to mogli:

Antun Šimičik rođen je 27. I 1893. u Záriči u Moravskoj (Čehoslovačka). Otac Ivan i majka Josefa bili su seljaci, a preselili su se u Hrvatsku godine 1896. Antun je pohađao hrvatske škole (osnovnu i realnu gimnaziju u Belovaru i Zagrebu).

Poslije Prvog svjetskog rata angažirao ga je dr Josip Andrić, veliki prijatelj Čeha i Slovaka, za saradnika i korektora "Narodne politike" u Zagrebu, gdje je radio od studenog 1918. do konca svibnja 1923. Iza toga je, od 1. I 1924. do 31. III 1936. bio pomoćnik bibliotekara Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i redovni suradnik katoličkog dnevnika "Hrvatska straža". U Bibliografskom zavodu u Zagrebu bio je pomoćni urednik Hrvatske enciklopedije,

od koje je izašlo 5 svezaka, i obrađivao je građu za *Rječnik hrvatskog jezika*. Od godine 1947. stupi je u službu Nakladnog zavoda Hrvatske, sa zvanjem redaktora rječnika, a od 1. VI 1950. opet je na radu u Jugoslavenskoj akademiji, gdje ekscerptira riječi iz knjiga koje nisu upotrijebljene za "Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika" (koji, stotinu godina nakon početka izlaženja, još nije dovršen). Surađivao je i u *Enciklopediji Jugoslavije* (postpis: A. Šk.).

Tek 25. II 1954. primio je jugoslavensko državljanstvo. Koncem te godine snašla ga je teška nesreća: uzet je u desnu stranu tijela i do smrti, 27. IX 1970, proveo je nepokretan u Staračkom domu u Zagrebu, na Selskoj cesti broj 5.

Upoznao sam se s njim mjeseca listopada 1925. u X dvorani starog Zagrebačkog sveučilišta (na današnjem Trgu maršala Tita). Bilo je to pred predavanje pok. profesora Stjepana Ivšića iz poredbene slavenske gramatike. Sjeo je do mene, a bio je u tridesetim godinama. Nenametljivo mi je postavljao pitanja s područja bosanskohercegovačke folkloristike, interesirale su ga pojedine riječi, posebno one koje nisu ušle u veliki Akademijin *Rječnik*, a tako je brzo pisao i odmah akcentuirao riječi, da nije nimalo zaostajao za stenografskim bilježenjem. Kasnije sam saznao da je već završio grupu klasične filologije, a na slavistiku se upisao prije mene. Ne znam koja mu je to bila godina studija, ali znam da je mogao također izaći za katedru i predavati i bolje od mnogog sveučilišnog profesora.

Odlično poznavanje, uz klasične i slavenske jezike, i nekoliko svjetskih (njemački, francuski, talijanski, engleski, novogrčki...) omogućavalo mu je da se koristi bogatim fondom knjiga Jugoslavenske akademije, iz čega je slijedila poredbena obrada folklornog materijala, bilo da se radilo o narodnim pjesmama, pripovijetkama ili poslovicama. Sumnjam da je u jugoslavenskoj folkloristici tridesetih i četrdesetih godina imao premca i po broju priloga i po znanstvenoj obradi. Možda je samo njegov jezik, pun turcizama, i onakvih koji su i u njegovu vremenu bili uglavnom iščezli iz praktične upotrebe, malo više arhaičan nego što je dopustivo. Kad se razbolio, njegova bogata biblioteka je uglavnom propala, jer je u Zagrebu živio kao samac, a profesor Petar Grgec mu je spasio ostatke ostataka biblioteke. Među spasenim knjigama su Vukove *Srpske narodne poslovice* (cetinjsko izdanje). Margine svake strane ove knjige su sitnopisom ispisane podacima o varijantama u svjetskoj proverbijalnoj književnosti (Ovo djelo se sada nalazi u njegove kćeri, dr. Ludmile Bednàr-Šimčik, 1616, Karviná 6, ČSSR).

Rad na narodnim poslovicama je i najbitniji u cjelokupnom Šimčikovu opusu, jer je u nekoliko godišta zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena, što ga izdaje Jugoslavenska akademija u Zagrebu (između 1934. i 1939) objavljivao članke "Poslovice" i "Napomene uz poslovice". U našoj folkloristici nije mu nitko ostao ravan u proverbiologiji. (*Bibliotekarstvo*, god. XVII, br. 2, Sarajevo, 1971, str. 45. i 46.)

Brojni su njegovi članci i studije kojim je on zadužio bosansku i bošnjačku kulturu i književnost od kojih mi navodimo samo neke: U *Novom beharu* 4, iz 1928 objavio je nekoliko varijanata priče *Zvek za miris*, inače vrlo raširene pripovijesti čiji su junaci bili i Nasrudin hođa i Till Eulenspiegel u kojim znani i neznani sudionici ugostiteljima plaćaju zvukom metalnoga novca za miris koji

su udisali iz njihove kuhinje a, po presudi kadija ili sudija u zavisnosti od kraja u kojem se priča događala.

U trobroju 19-21 *Novog behara* iz 1934. godine, koji je bio posvećen sjeni umrlog Safvet-bega Bašagića, objavio je studiju *Bašagićeva zbirka narodnih pjesama*, važnoj zbirci koja je sadržavala šezdeset osam epsko-lirskih pjesama koju je Bašagić sakupio i poslao Matici hrvatskoj u Zagreb, 1894. godine.

U XII godištu istoga časopisa br. 15-19 objavio je i kratku bilješku *Turbe bosanske kraljevine u Skoplju* u kojoj navodi da je vjerovatno u turbetu *Kral k'zi* u Skoplju pokopana posljednja bosanska princeza, kćerka kraljice Katarine bosanske i polusestra posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Neki sasvim moderni putopisci kroz Skoplje nam to predočavaju danas kao sasvim novo otkriće.

U IX broju VIII godišta lista *Napredak* iz 1933. godine objavio je članak "Svatovsko groblje na Morinama" u kojim je ukazao na zapanjujuću sličnost (ovdje se ne radi o tlapnjama tipa Nikole Banaševića) između ove naše pjesme i francuskog fablioa *Li Vair palefroi*, francuskog teksta s konca trinaestog stoljeća.

U XXII godištu hrvatskog narodnog kalendara Napredak za 1933. godinu objavio je članak "Zulfikar, sablja hazreti Alije", gdje poredi sablju hazreti Alije sa oružjem Marka Kraljevića koji ga pred smrt baca u more da "Turkom ne dopadne" i s Rolandovim mačem, bačenim u močvaru. Šimčik se ovdje služio podacima iz djela Konstantina Mihajlovića iz Ostrovice iznesenim u njegovom djelu *Turska kronika*. Međutim tu treba dodati ovo: Rolandov mač *Durandal* je bačen u otrovnu baruštinu u provansalskoj poemi *Ronçasvals* (kraj 12. stoljeća) i u rukopisima *C* (Châteauroux, 13. st.) i V7 (Venecija, konac 13. st.) *Pjesme o Rolandu* dok u rukopisu *O* (Oxford Digby 23, sredina 12. st.) najvažnijem i osnovnom rukopisu ove poeme na smrt ranjeni Roland, nećak Karla Velikoga pokušava da prebije svoju sablju o čvrstu stijenu te bi ovdje ta usporedba više važila za čordu Mustajbega Ličkog koju je on prebio i koju je "butum iskršio" u borbi sa hajducima Tutek harambaše (*Smrt Ličkog Mustajbega*). U ovom slučaju, bacanja sablje u močvaru, više bi se radilo, o čudesnom maču kralja Artura *Eskaliburu* bačenim u duboki vrtlog.

Ovdje smo naveli, kako smo rekli, samo nekoliko od brojnih studija i članaka Antuna Šimčika, darovitog istraživača i strasnog zaljubljenika u narodnu pa i našu epsku i lirsku poeziju i kulturnu prošlost. A šta reći, na koncu, o njegovim pripisima na marginama Marjanovićeve knjige?

Njegove opaske, primjedbe i razmišljanja o epskim pjesmama, o umjetničkim postupcima pjevača, toponomastičkim i onomastičkim napomenama svakako predstavljaju vrijedan materijal koji nas tjera da razmišljamo o onom što nam on kaže. Njegovi brojni primjeri stilskih figura koji se nalaze u ovoj knjizi predstavljaju pravu malu antologiju ovih tropa i figura koji bi mogli naći svoje mjesto u bilo kojoj teoriji književnosti, a za bošnjačku književnost su od važnosti jer su primjeri iz ove usmene književnosti i inače malo citirani. Njegove pjesničke figure iz Marjanovićeve knjige jednom objavljene uz spašenu knjigu Vukovih *Srpskih narodnih poslovica* koja se nalazi kod njegove kćerke u Češkoj, predstavljale bi ukras mnogih biblioteka.

Dijahronija bošnjačke usmenosti

Đenana Buturović

Jedan od književnih tokova u kulturi muslimana – Bošnjaka kao i u kulturi Bosne i Hercegovine uopće jeste usmenoknjiževni. Usmena književnost nesumnjivo najsnažnije markira etnički razvitak Bošnjaka, potencirajući snažni islamski utjecaj u njemu. Drugim riječima, nijedan vid duhovne, pa ni materijalne kulture ne potvrđuje u tolikoj mjeri kompleksno etničko biće Bošnjaka od njegovog etničkog izrastanja kao muslimana, od druge polovine XV vijeka do suvremenosti, kao što to čini usmena književnost. Već to određuje njenu samosvojnost.

Predislamsko naslijeđe – starobalkansko, antičko, ranoslavensko, srednjovjekovno bosansko, iskazani kroz pripovjedačke karakteristike – sve su to slojevi koji karakterišu bošnjačko pamćenje, koji su utjecali na formiranje osnovnih povijesti u dugačkom lancu predaje, predavanja iz kojih će se formirati bitne karakteristike rodova, vrsta i oblika bošnjačke usmene književnosti. Spona koja povezuje ove slojeve, određuje njihov suodnos u formiranim pripovijestima kao temeljima usmenih priča, epskih pjesama, balada – koja ih je uvjetovala, bogatila im sadržaj, činila ih specifičnim kroz stoljeća, određena je njenim konačnim odnosom sa islamskom predajom. Ove činjenice već same po sebi govore o specifičnostima bošnjačke usmene tradicije u odnosu na ostale islamske tradicije ostalih islamskih naroda, jer, naravno, ne posjeduju isto naslijeđe. Nove i konačne kvalitete osnovnih pripovijesti bošnjačke tradicije uvjetovala je i osmanskomuslimanska civilizacija svojom državnom organizacijom.

Činjenica da je bošnjačkomuslimansko društvo bilo ubrzo po svom formiranju jedno od najkompletnijih nacionalnih društava (nemamo boljeg termina) na južnoslavenskim područjima, jer su ga činile sve socijalne kategorije kasnijih razvijenih nacionalno-državnih društava i sve su kategorije produktivno učestvovale u rekreiranju osnovne povijesti tradicije i davale i dale gotovo neuporedivo bogatu skalu tradicijskih kazivanja, od lirike do epa, preko brojnih proznih vrsta.

Međutim, nije bilo institucionalnog proučavanja bošnjačke književnosti, kulture i ostalog. Radili su to gotovo samo pojedinci, sporadično, ovisno od političkih prilika, bez obzira na bošnjačka, tj. bosanskomuslimanska polazišta, često se, u nuždi, okrećući hrvatskoj, odnosno srpskoj političkoj orijentaciji, što je uvijek iza sebe ostavljalo bitno pitanje nominacije ove literature, kulture i dr., dakle, upravo stoga što su se istraživači, autori, morali politički orijentirati u pravcu

tada priznatih nacionalnih kategorija. Zar nije za ne povjerovati da Harvardski univerzitet, njegov Centar za studije usmene književnosti, 1953. godine, dakle prije četrdeset godina, počinje da publikuje korpus građe usmene bošnjačke epike u niz tomova, kritički, i kako to treba, a ne Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Ali je suizdavač bila Srpska akademija nauka i umetnosti, a pisac predgovora najpoznatiji srpski lingvista Aleksandar Belić, i bošnjačke pjesme se publikuju na engleskom i tzv. srpskohrvatskom jeziku (u dvije knjige). Srpski izdavač, SANU (Srpska akademija nauka i umetnosti), obezbijedila je nominaciju bošnjačke književnosti: *Srpskohrvatske junačke pjesme* (Serbocroatian Heroic Songs), koja nije zamijenjena do danas. U bosanskohercegovačkoj javnosti je poznato, posebno bošnjačkim intelektualcima, veliko zalaganje poznatog bošnjačkog filozofa (posebno sedamdesetih i osamdesetih godina 20. vijeka) da Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine među svojim publicističkim djelatnostima obavlja i publiciranje folklorističko-etnološke građe. Nedostatak institucionalnog proučavanja usmene bošnjačke književnosti utjecao je na stepen njene istraženosti, odnosno neistraženosti. To je posebno vidno u bošnjačkoj usmenoj prozi.

Tako se prisustvo osnovnog obrasca sižea pripovijesti o Sindbadu, usmene tradicionalne pripovijesti *Dram jezika*, u literaturi, dovodi u vezu sa njihovim porijeklom iz srednjovjekovnog *Zbornika Gesta Romanorum* preko propovijedi Matije Divkovića, a zanemaruju se tolike privatne biblioteke i učilišta u Bosni od srednjeg vijeka do kraja uključenosti Bosne u Osmansko carstvo i mogućnosti domaćih prepisa spomenutih pripovijesti. Kada je riječ o vezi pripovijesti o Sindbadu i pripovijesti *Dram jezika*, možemo uočiti da su pripovijesti o Sindbadu slične samo generalno narodnoj pripovijeci *Dram jezika*. Sličnost se sastoji u novelističkom pričanju i izazivanju sudbine u tjeranju junaka preko granica mogućeg. Tu je, ustvari, riječ u izazivanju situacije i traženju rješenja kako bi se nadnaravno uklopilo u realno. Glavna nit radnje je u avanturi sa prizvukom nadnaravnog i koja se vraća u realne okvire, i na taj način se valorizuju njeni junaci, Sindbad sa jedne strane, i Mejra i njen muž Omer, sa druge strane.

Dakle, sumarne ocjene o bošnjačkoj usmenoj prozi koje se danas mogu izreći, rijetko su rezultat minucioznih istraživanja, kakva su obavljena u oblasti lirike, balade i epike. Na temelju dosadašnjih istraživanja možemo kazati da bošnjačku pripovijetku urbane zajednice karakteriše tematika bliska pripovjedačkom korpusu *Hiljadu i jedna noć*, među njima se ističe bajka s naglašenim elementima realnosti i pouke, pripovijetke s novelističkim elementima tipa koji susrećemo i u stihu (kći preobučena u muško odijelo zamjenjuje ostarjelog oca kada ovoga pozivaju u vojsku). Ova sredina voli i šaljive priče, anegdote, posebno pričanja o Nasrudin hodži. Bosanskohercegovačke zbirke i arhivi na južnoslavenskom području sadrže dosta materijala o Nasrudinu. Nažalost, bošnjačka sredina još nije dovoljno izučila vlastitu građu o njenom omiljenom liku, premda su se u novije vrijeme pojavile dvije zapažene bošnjačke antologije o njemu. (A. Isaković, *Nasrudin-Hodža*, Sarajevo, 1984; E. Muftić, *101 Nasrudinova dosjetka*, Zagreb, 1994). Njihovi autori su znali da odaberu bosanska pričanja o Nasrudinu koja su

bila bliska izvornoj tradiciji o ovom liku, i oni su usmjerili vlastite interpretacije i izlaganja u skladu s nasrudinovskom tradicijom.

Jedna starija bosanska zbirka pripovjedaka iz 1864, zabilježena u Mostaru, dala je materijal vrsnom hrvatskom znalcu proze, Maji Bošković Stulli da, određujući tipove pripovjedaka prema indeksima A. Arnea i S. Thompsona, s jedne strane, i Eberharda i Boratova, s druge strane, dođe do zaključka da su pripovijetke jezičkog područja Srba, Hrvata, Bošnjaka, Crnogoraca, a posebno bosanskohercegovačke, sličnije turskim pripovjedačkim tipovima nego onim iz Aarne-Thompsonovog indeksa.

Vrsni pripovjedači (ako su i zapisivači bili dobri) ostavili su urbanoj zajednici razvijenu prozu i pokazali veću očuvanost tradicionalnog stila, razvijenijeg sižea, specifične formule, žanra i vrste.

U prozi ruralne zajednice više su karakteristične bajke i šaljive priče.

Uvođenje prakse snimanja na magnetofon folklorne građe, u Bosni i Hercegovini, od 1955. godine doprinosi kvalitetu građe, a prije svega kvalitetu autentičnosti usmene književnosti u cjelini. Alija Nametak je, svakako, između dva rata najkompetentniji i najstručniji sabirač, proučavalac i izdavač usmene književnosti. Prednjači u zapisima usmenih priča, a od 1955. i sam koristi za njihovo bilježenje snimanje na magnetofonsku vrpcu. Prva i najbolja zbirka bošnjačke usmene proze, nastala kao rezultat isključivo vlastitog sakupljačkog rada, jeste njegova posljednja zbirka (*Narodne pripovijesti bosansko – hercegovačkih muslimana*, Sabrao, predgovor, biografije kazivača i rječnik turcizama napisao Alija Nametak, Sarajevo, 1975). U okviru proze najviše su obrađena usmena predanja. Posjedujemo i knjigu predaji o Sarajevu (E. Smailbegović, *Narodna predaja o Sarajevu*, Sarajevo, 1986), druga, koja bi trebalo da predstavi studijskom obradom građu čitave Bosne i Hercegovine – *Historijska usmena predanja*[*] Vlajka Palavestre (1991), manje se bavi bošnjačkom tradicijom, djelimično i iz autorovog opreza. Tako kada Palavestra govori o predanjima o evlijama, sklon je da bitniji zaključak usmjeri ka citatu iz literature, premda je bio znalac i kompetentan da zaključi dublje i napiše više. Ipak su, upravo njegova razmatranja iz ove bošnjačke problematike u ovom periodu koji pratimo (do sredine 1996) značajan doprinos proučavanju predanja o evlijama i šehidima. Nažalost, Palavestrina knjiga *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine. Historijska usmena predanja – Zbornik predanja – Komentari*, izgubila se u štampariji (1992) i ona će se pojaviti kasnije[**] i njeni *Komentari* će ugodno iznenaditi i najstrožije kritičare obiljem građe muslimanskobosanske provenijencije.

[*] Puni naslov knjige je: *Historijska usmena predanja naroda u Bosni i Hercegovini*. Vidi CIP na kraju knjige; Godine 2002. pojavit će se knjiga – studija Aiše Softić: Usmene predaje Bošnjaka, a Zbornik predaja 2005.

[**] 2003.; Generacija bošnjačkih istraživača koja je stasala iza devedesetih, ometana političkim ciljevima čiji nosioci su bili neskloni da ocijene autonomnost i autentičnost bošnjačke tradicionalne kulture, bila je još više orijentirana na vlastiti entuzijazam i lične žrtve u odnosu na prethodne generacije a na putu traganja za istinama, za prazninama u radu onih istraživača koji

Lirski, tzv. epsko-lirski i epski žanr, posebno sevdalinka, balada i druge pripovjedne pjesme, epska pjesma i varijeteti epa, mnogo su više istraženi od proznih vrsta. To je stoga što su zbog vrhunskog kvaliteta pobuđivali zanimanje istraživača. Ljubavna lirika, prije svega sevdalinka, od sedamdesetih godina nadalje dostiže svoj najveći stepen istraženosti.

Kao istraživaču sevdalinke, upravo u tom periodu, prvo mjesto pripada Munibu Maglajliću, koji je, u studijskom dijelu, uz svoja istraživanja, uspješno sintetizirao i rezultate svojih prethodnika. To mjesto je on uspio da zadrži do danas. U obimnijem broju sevdalinke su zabilježene već krajem 19. vijeka (Ludvig Kuba, *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, pripremio... Cvjetko Rihtman, Sarajevo 1984), zatim između dva rata i tokom Drugog svjetskog rata (Hamid Dizdar, *Sevdalinke*. Sarajevo 1944), čije zbirke u analizama izvođenja ili interpretacije, mogu pružiti mnogo više od onog do danas istaknutog. Citirani izvori čine najznačajniji fond sevdalinki za proučavanje. Sevdalinka je gradska bošnjačka pjesma, pjesma unutrašnjeg emotivnog života Bošnjakinje i Bošnjaka. Podlogu joj je dala vlastita nacionalna kultura življenja koju su bitno određivali islamski propis, kult vode i zelenila i gradska slavenska kulturna baština. Ona je markantno svjedočanstvo identiteta.

Najcjelovitije radove o bošnjačkoj baladi napisali su Hatidža Krnjević i Munib Maglajlić, u periodu od početka sedamdesetih godina do danas. Esej o Hasanaginici koji je napisala H. Krnjević bio je u trenutku njegovog publikovanja veoma primijećen, povezao je i osvježio problematiku ove bošnjačke balade (H. Krnjević, *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1973). Ova autorica je uspješno pisala i o odnosu sevdalinke, balade i romanse. Ljepota bošnjačke balade o Hasanaginici, balada je objavljena još u 18. vijeku, skrenula je pažnju svijeta na južnoslavensku usmenu poeziju. Studiozni istraživač bošnjačke balade, koji ju je sagledao iz različitih aspekata, jeste Munib Maglajlić. Maglajlić je, uz obimnu sintezu posvećenu bošnjačkoj baladi, a koja je iskazana kroz niz njegovih knjiga, studija i antologija, u periodu od 1985. (*Muslimanska usmena balada*, V. Masleša, Sarajevo) do 1995. (*Usmena balada Bošnjaka*, "Preporod", Sarajevo, 1995) postavio čvrst okvir i sadržaj bošnjačke balade. Maglajlić je analizirao pojedine segmente balade, kao i baladu u cjelini. Premda usputno, ovaj autor je dao adekvatnu definiciju bošnjačke balade, određujući je kao pjesmu tragične intoniranosti ili "susreta sa smrću". Pisac ovog priloga pisala je, također, o historijskoj bošnjačkoj baladi; na temelju balade o Morićima napisala je i knjigu iz oblasti ove tematike (*Morići – od stvarnosti do usmene predaje*, Sarajevo, 1983).

Sižei bošnjačke balade, tematika i motivika, uz njenu ljepotu, bogate originalnom baladom svjetsku riznicu balade. Npr., sve što je napisano o južnoslavenskoj historijskoj baladi, a da nije uzeta u obzir bošnjačka balada o Morićima, sa četrdesetak varijanata, bilo bi nepotpuno, i to ne u sadržajnom smislu, nego u smislu

su tada "vrlo kompetentno" pokušavali da koriste bosanskomuslimansku građu isključivo kao bitnu bazu za opće zaključke, rijetko za isticanje samosvojnosti identiteta naroda kome pripada.

poetike balade. Historijskoj baladi je M. Maglajlić vrlo pronicljivo pridodao baladu o Hivzi-begu. Time je otvorio put njenim poetskim analizama.

Bošnjačka usmena epika prisutna je s karakterističnim primjerima već u najstarijoj poznatoj zbirci epskih pjesama južnoslavenskih naroda koje su zabilježene početkom 18. vijeka. Zbirka nosi naziv *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama* (Sr. Karlovci 1925). Dobila ga je po gradu Erlangenu u kome je pronađena. Zbirka je ključna, koliko za historiju bošnjačke epike i njenu identifikaciju, toliko za historiju epskog stvaralaštva općenito. U njoj su u svemu ravnopravno predstavljene muslimanska i hrišćanska strana, a osobitosti bošnjačke epike nad hrišćanskom su nedvojbeno izražene. Naprimjer, ove pjesme karakterišu historijske teme sa starim sižeima i sjećanjima na povijesti poznate ličnosti. Hajdučko-uskočko-krajiške pjesme potvrđuju bliskost četenika s obje strane granice. Hrišćanski kazivač ove socijalne i ratničke strukture, muslimane Bosance odvaja od ostalih Turaka: Dokle mi je grada Morovića/ i u gradu Vlašića uskoka/ ne bojim se Turak Bosanlija/. Muslimanska hajdučija u pjesmama ovoga zbornika posebno potvrđuje svježinu bilježene tradicije. Značajan broj godina docnije, sto pedeset do sto sedamdeset, u pjesmama sa istim licima i srodnom tematikom, zapažamo drugačiji odnos prema licima i prema događajima. Pjesme ovog zbornika ističu poseban stav Bosanaca prema Carevini, s jedne, i Bosni, s druge strane. U pjesmi 6l, jedan od najuglednijih bosanskih junaka u carskoj osmanskoj vojsci izvršilac je najtežeg zadatka. Njegov vojni angažman proističe iz njegovih dužnosti, on je izvršilac najtežeg zadatka. Pjesma i pjevač predstavili su junaka iz Bosne kao prototip "odabranog" epskog junaka. I pjevač i pjesma ga prate kao žrtvovanog heroja. Evo kako pjevač pjeva o djelu svoga suplemenika:

Kad je bio na prvom *pendžeru*
puče puška iz bijele kule
te udari *Ljubovića Muju,*
prebila mu svu desnicu ruku
A kad je bio na drugom *pendžeru*,
Puče puška iz bijele kule
te udari Ljubovića Muju,
prebila mu nogu i koleno.
A kad je bio na trećem pendžeru
puče puška iz bijele kule,
te udari Ljubovića Muju
baš pod kalpak i bijelo perje,
među oči u čelo junačko,
mrtav Mujo poleti niz kule.
Dočeka *ga* kita *Ljubovića,*
dočekaše ga na bijele ruke,
odnesoše staroj miloj *majki*..
Mrtva ga dočekala majka,
lijepo ga i dočekala ljuba,
i ljuba ga s majkom ožalila,
i *lijepo ga* majka ukopala.

Spomenimo ovdje i poznate motivske pjesme zbornika koje se doimaju kao faza u razvoju specifičnih tematskih grupa iz muslimanske bosanskohercegovačke epike. O muslimanskobošnjačkoj epici sredine 18. vijeka i prve decenije njegove druge polovine svjedoči Andrija Kačić-Miošić, teolog, filozof i književnik. Na svojim putovanjima tragom usmene epike, od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1759) (A. Kačić-Miošić, *Djela*, knjiga prva... Stari pisci hrvatski, Zagreb 1942) u predanjima o junačkim akcijama poznatih hajduka i uskoka, te u stihovanim historijama o njihovim podvizima, Kačić spominje više od šezdeset muslimanskih junaka, ističući posebno junaštvo junaka i porodica poznatih epskih likova. Spominjanje njihovih imena Kačiću je dokumentacija i prilog za utvrđivanje istinitosti narodne epske tradicije. Značajno je da Kačićev pogled na muslimanske epske junake slijedi onaj poznat iz pjesama Erlangenskog rukopisa, a još i dalje iz njega proističe i Kačićev odnos prema muslimanskim junacima uopće. Za Kačića su muslimanski junaci prije svega junaci Bosne, po junaštvu ravni hrišćanskim junacima:

Svi su ovo starinom Bošnjaci,
ol Bošnjaci oli Ercegovci,
kojino se tada isturčiše,
kada Bosnu turci osvojiše.

Potvrda muslimanske tradicije kod hrišćanskih stvaralaca narodnih umotvorina s kraja 17. i iz prve polovine 18. vijeka, poznata iz zabilježenih bugarštica i deseteračkih pjesama, u Kačićevom zborniku je dobila poseban izraz u tretmanu muslimanskog junaka, prvenstveno kao junaka Bosne. Muslimanska tradicija koju donosi Kačić daje kao primjer posebnost bosanskih muslimana kao etničke i kulturne grupe na liniji društvene i vjerske distance ove grupe prema drugim etničko-konfesionalnim grupama. Naučnici smatraju da su već prve pouzdane vijesti u usmenoj južnoslavenskoj epici upravo vijesti koje navodi slovenski putopisac iz 16. vijeka Benedikt Kuripešić 1530. godine i u kojima se spominju pjesme o bošnjačkom junaku Malkošiću. Zahvaljujući pisanoj riječi (Bašeskija, Mula Mustafa Ševki, 1746–1804) poznati su čuvari bošnjačke usmene epike u Sarajevu iz 18. vijeka: Baba Alija i Jašar Šukrić. Za drugog je poznato da je, umro u 18. vijeku, prema tome, pjevao je u onim decenijama toga vijeka u kojima su pjevali nepoznati pjevači nepoznatom zapisivaču Erlangenskog rukopisa. Zabilježeno je da je Baba Alija kao pjevač nastupao u Dubrovniku i jednom prilikom su ga "naslikali". Sačuvane vijesti o pjesmama sarajevskih pjevača govore o razvijenoj bošnjačkoj epici i njenom sadržaju i o kreativnom saopćavanju uz tamburu.

Obično se smatra da bošnjačka usmena epika kao književna pojava privlači pažnju sakupljača i istraživača od tridesetih godina 19. vijeka. Međutim, datum interesovanja za bošnjačku usmenu pjesmu, a posebno baladu, u spomenutom smislu, treba pomaknuti znatno ranije. Nakon Fortisovog otkrića balade o Hasanaginici u 18. vijeku, ona i njoj slične pjesme ostaje predmet interesovanja u isto vrijeme i u istim onim krugovima koji su dijelom bili bliski Fortisu. Francuz

Marc René Bruère, poznat kao dubrovački pisac, sin francuskog konzula u Dubrovniku, upoznao je dobro jezik i običaje koji su povezivali četiri južnoslavenska naroda. Kada je 1793. u gradu velikog vezira osnovana francuska Konsularna agencija, Marc Bruère je imenovan za konsularnog agenta. U Travniku on ostaje četiri godine, do 1797. Pretpostavljeni su od njega tražili da dobro upozna duh i raspoloženje bosanskih stanovnika. Da je to postigao pokazuje zbirka usmenih pjesama koje je sakupio uglavnom u Travniku i njegovoj okolici. Posebno je značajan Bruerovićev književnohistorijski odnos prema sakupljenim pjesmama. Naime, Bruerović je pripremljenu zbirku pokušao da prevede na talijanski u namjeri da je publikuje, što se, nažalost, nije ostvarilo (M. Pantić, Narodne pesme u zapisima XV-XVIII veka Beograd, 1961) I treći sakupljač usmenih bošnjačkih pjesama s kraja XVIII vijeka, Dubrovčanin Đuro Ferić, katolički svećenik i pjesnik latinista prevodi bošnjačke pjesme na latinski jezik. Đuro Ferić je u svom djelu *Ad clarissimum virum Johannem Muller* (*Georgii Ferich Ragusini. Epistola*) (MDCCIICC), uz jedan neznatan broj pjesama umjetničkog porijekla donio i jednu malu zbirku narodnih pjesama u latinskom prevodu. Ovaj poduhvat Feriću je sugerisao njemački historičar Johanes von Müller (1752–1809), nagovorivši ga da prevede nešto iz južnoslavenskih usmenih književnosti na latinski. Analizom latinskih prevoda Vatroslav Jagić je utvrdio da su Feriću pri ruci bile prave narodne pjesme "kojih on nije crpio ni iz Kačića ni iz Fortisa", najvjerovatnije posredno ili neposredno iz naroda. Uvjerenje koje prevladava je da je Ferić tražio i sakupljao narodne pjesme, uglavnom sam, u svojoj bližoj okolini, a zatim preko svojih poznanika, Julija Bajamontija i Marka Bruerovića. Značajno je da je Ferić prvi sakupljač narodnih pjesama Bošnjaka koji sakupljene pjesme donosi kao muslimanske narodne pjesme (*turske*).

U procesu sakupljanja i izučavanja bosanskomuslimanske epike, epike Bošnjaka, ona se, nakon Hasanaginice, pojavljuje kao veliko otkriće. U 19. vijeku, na južnoslavenskim prostorima imamo pojavu novih poznatih imena sakupljača usmene epike, u početke nominirane kao srpska, kasnije i hrvatska. U sakupljenoj građi vidno mjesto zauzima i epika Bošnjaka muslimana, dugo osporavane adekvatne nominacije. Vuk Stef. Karadžić se na samom početku rada na sakupljanju narodnih pjesama susreo sa muslimanskim pjesmama. Prema njegovoj izjavi bila je to balada o smrti Omera i Mertime. U svojoj knjizi *Maloj prostonarodnoj slaveno-serbskoj pjesnarici* (1814) Vuk kao muslimanske spominje izričito četiri pjesme. Bosanskomuslimanska usmena epika je u Vukov Zbornik uključena na svojevrstan način, dominira adaptacija epskom obliku pjesme kazivača hrišćanina, kako u njenim formalnim osobinama, tako u ideologiji koju izražava. Pjevači Vukovog *Zbornika* prate muslimanske pjesme u opisima djevojaka, ratničke čete, svatova i sl. Vuk donosi značajne informacije o prožimanjima tradicija, muslimanske i hrišćanske i o značaju prenosilaca u tim stvaralačkim procesima. Privlači pažnju da A. Schmaus poseže za pjesmama uskočkog ciklusa Vukove treće knjige u namjeri da rekonstruiše raniju fazu muslimanske epike. Schmaus je, nakon analiza zaključio da hrišćanska epika sadrži znatan sloj muslimanskih pozajmica "i to ne samo sižea, motiva ili sadržajnih pojedinosti nego i pravih pesama sa specifičnim

oblikom koji se, u mnogo slučajeva može poznati i pored svih pokušaja adaptacije" (A. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, 1953). Srpska nauka o usmenoj književnosti, sve do Vladana Nedića i Novaka Kilibarde, zanemarivala je realnost ovakvih gledanja. Govoreći o utjecaju muslimanske poezije na pjesme koje je saopćio Filip Višnjiić, Vladan Nedić, vrstan poznavalac Vukovih pjevača, zapaža da je Višnjić nakon 1809. obuzet savremenom građom, zaboravio veći broj starih pjesama, a "najbrže i u celini, žrtvovao je svoj muslimanski repertoar". (Vladan Nedić, *Vukovi pevači,* 1981) Zbirka Vukovog savremenika Sime Milutinovića Sarajlije (*Pjevanija cernogorska i hercegovačka*...Budim 1833, Lajpcig 1837) – pruža više podataka od Vuka o muslimanskoj epskoj tradiciji u prvoj polovini 19. vijeka. Pjesme *Pjevanije* svjedoče da je hrišćanska sredina Crne Gore i Hercegovine usvojila neke teme, motive, junake, pa i pjesme muslimanske sredine. Milutinoviću, odnosno njegovom kazivaču Pavlu Čurli Patrijaroviću dugujemo zahvalnost za jedinstvenu pjesmu o Husein-kapetanu Gradaščeviću koja kao srodna varijanta nije nikada zabilježena u muslimanskoj sredini.

Iako su pariski studenti već četrdesetih godina 19. vijeka imali priliku da čuju od Adama Mickiewicza o posebnostima muslimanske poezije (u okvirima zanimljivih predavanja koja je on držao u Parizu o slavenskim književnostima i južnoslavenskoj usmenoj poeziji, prije svega poeziji Srba) (A. Mickjevič, *O srpskoj narodnoj poeziji*, Cetinje, 1955), iako se, zahvaljujući Ami Bouéu (Ami Boué, *Turquie d' Europe*, II, Paris, 1840), odgovarajuća stručna, naučna i ostala znatiželjna francuska čitalačka publika u isto vrijeme upoznaje sa znatno više detalja o Bosni, Bošnjacima, njihovoj poeziji, epici i njenim herojima, u samoj Bosni tek tada počinju intenzivnija sakupljanja narodnih umotvorina. Naime, u prvoj polovini 19. vijeka i njegovom sredinom sakupljaju u Bosni i Hercegovini narodne pjesme Ivan Franjo Jukić, Fra Grga Martić i fra Marijan Šunjić. Jukić je bio centralna ličnost ovog poduhvata. Rezultati rada citiranih sakupljača svjedoče o jednako bujnoj muslimanskoj kao i hrišćanskoj epici četrdesetih godina 19. vijeka po jugozapadnim krajevima Bosne. Val ovih preporoditeljskih ideja prenosi se i na bošnjačke intelektualce. Sakupljanje vlastitih narodnih umotvorina, određenje vlastite usmene tradicionalne pjesme, muslimanski intelektualci druge polovine 19. vijeka (Mehmed Šakir Kurtćehajić, 1824–1872, novinar i urednik *Sarajevskog cvjetnika* i Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit, 1825–1888, historičar) vezuju za ideju narodnog "bošnjačkog jezika", tj. pjesme se sakupljaju i štampat će se na "bošnjačkom jeziku". U tom vremenu najavljeno je publikovanje prve zbirke muslimanske epike "na bošnjačkom jeziku turskim slovima", a mnogo je indicija da je njen sakupljač upravo Muvekit.

Tom snagom otkrića, otkrivanja, bio je prožet i Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. On je učinio snažan zaokret u kulturnoj i književnoj historiji Muslimana toga vremena. Njegova saradnja i prijateljske veze sa Vukom Vrčevićem utjecat će i na Vrčevićev zaokret prema muslimanskoj epici. Vuk Vrčević je tražio posebnim pismom od Vuka Stef. Karadžića savjet da li da sakuplja muslimanske pjesme u Hercegovini, koje su, po njemu, veoma interesantne, lijepe i brojne. Presudila je riječ Stojana Novakovića i Pante Srećkovića. Oni su Vrčeviću ukazali

na potrebu sakupljanja muslimanskih pjesama. Vrčević počinje da bilježi muslimanske epske pjesme oko 1866. godine. Njegova zbirka koja sadrži 37 pjesama "koje samo Srbi turskoga zakona pjevaju", pohranjena je u Arhivu SANU u Beogradu. Donedavno nije bila publikovana. Prijateljski raspoloženi, Vrčević i Kapetanović, često na zajedničkim sjedeljkama, u razgovorima lične prirode, ali znajući šta treba srpskom, šta bošnjačkom narodu. Tako je Kapetanović krenuo za afirmacijom muslimanske posebnosti i vanredno je dobro uočio da je temelj te posebnosti narodna tradicija. Rezultat takvih pogleda je njegova zbirka narodnih umotvorina *Narodno blago* (1887), i, kao posebno izdanje u godini 1888, epska pjesma *Boj pod Banjomlukom godine 1737*. Svoju snagu on je pokazao i u organizovanju pomoći koju je, svesrdno, sa drugim bošnjačkim intelektualcima pružio Kosti Hörmannu u rađanju njegovog velikog zbornika (*Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*) u dva toma (1888. i 1889), deset godina kasnije, zbornik priređivača i organizatora sakupljanja bošnjačkih usmenih pjesama, Luke Marjanovića (*Junačke pjesme / muhamedovske/*), također, u dva toma (1898. i 1899) imao je, tokom nastanka, podršku Kapetanovića Ljubušaka. Drugo svjetsko otkriće bošnjačke epike trajalo je desetljećima. Taj veliki period pripada 20. stoljeću i započeo je u njegovoj prvoj deceniji radom izuzetno velikog djelatnika, Slovenca Matije Murka. Godine 1908, u Beču, u jednom od centara rađanja evropske kulturne antropologije, Murko je održao prošireno predavanje na 4. sekciji Međunarodnog kongresa za historijske nauke, sa naslovom "Narodna epika bosanskih Muhamedanaca". Prije ovog predavanja Murko je nastupao sa javnim predavanjem s istom temom u Grazu (1907). Pod istim naslovom tekst je publikovan naredne, 1909. godine u časopisu Društva za etnologiju u Berlinu i predstavlja jednu od prvih studija o muslimanskoj južnoslavenskoj epici, zapravo o epici Bošnjaka (*Die Volksepik der bosnischen Mohammedaner.* Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Berlin, 19, 1909, str. 13-30). Epska poezija Muslimana iz Bosne i Hercegovine, odnosno bošnjačka epika će ostati predmet Murkovih interesovanja do kraja njegovog života i ona će nositi bitan dokazni materijal u izlaganjima svih njegovih teza. Murko, već tada, a budući terenac bez premca, zapaža njihove bitne oznake: "po formi pripadaju sadašnjosti, a usprkos tome, premještaju nas u srednji vijek". Kao i njegovi savremenici – istraživači, Murko u borbama Južnih Slavena sa Osmanlijama, koje nisu bile dovršene ni u doba rađanja ovoga teksta, vidi osnovnu inspiraciju južnoslavenskom plemstvu. U sukobu islama i hrišćanstva gleda onaj historijski sukob koji se duboko utiskuje u sjećanje naroda i rađa ep. Osobenosti muslimanske epike su i u njenom konzervativizmu, a što je uslovljeno, po Murku, porijeklom Bošnjaka, posebno njihovog plemstva koje je zadržalo jedan specifičan srednjovjekovni feudalizam "dijelom do današnjeg vremena". Muslimanska usmena poezija, u odnosu na hrišćansku nedovoljno je istraživana. Već tada Murko pobuđuje interesovanje zapadne naučne javnosti za muslimansku epiku. Posebno su bila značajna njegova predavanja na Sorboni, u Parizu, 1928, koja je pratila njegova nominacija i hrišćanske i muslimanske epike kao *jugoslavenske*. U centru i ovih izlaganja je opet muslimanska epika. Plodotvorni susret Matije Murka na Sorboni i mladog američkog

doktoranta, Milmana Parryja, iz oblasti homerologije, dovest će do novih otkrića bosanskomuslimanske epike. Tako Parry pod Murkovim utjecajem kreće 1933, godine u muslimanska područja Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije (područja nekadašnjeg Sandžaka). Istraživači bošnjačke epike su brojni, među njima je veliki broj stranih slavista (G. Gesemann, A, Schmaus, M. Braun i dr.) a značajan je broj i Bošnjaka. Među dosad nespomenutim, sa vrijednim doprinosom su: Dragutin Mićović, Rašid Durić, Enes Kujunidžić. U knjizi monografiji *Bosansko-muslimanska usmena epika* (Sarajevo, 1992), pisca ovog priloga, između ostalog, obuhvaćeni su svi bitni istraživači. Zasluga Enesa Kujundžića je da je Smailagić Mehu Avde Međedovića izvukao iz akademskog harvardskog izdanja i pružio na uvid najširoj jugoslavenskoj čitalačkoj publici (1987).

Milman Parry je otkrio da je moguće da epska sredina u kojoj cvjeta epska tradicija ponudi epskog pjevača koji još može da ispjeva ep. To saznanje i otkriće odveli su Parryja i njegove saradnike do Avde Međedovića i njegovih sposobnosti da, nakon slušanja epskih pjesama iste rekreira iz Tradicije a da saslušane pjesme ostanu poticaj.[***] A. B. Lord otkrit će vrijednosti Avde Međedovića i na njegovom dostignuću u saopćavanju usmenog epa uspostaviti teoriju usmenosti koja će, sama po sebi, biti znanstveno otkriće iznjedreno iz dostignuća usmenog prenošenja, na primjerima, prije svega, iz bošnjačke sredine.

Bilješka:

Ovo je sa turskog jezika preveden i znatno proširen esej u odnosu na onaj koji sam izložila u mjesecu aprilu u Istanbulu 1996. na skupu *Dani Bošnjačke kulture*. Izlaganje na bosanskom jeziku pratio je simultani prevod Kerime Filan na turski jezik. Moja skraćena verzija teksta, izlaganje i bilješke, poslužili su Kerimi Filan za prevod na turski jezik: *Bosnak sözlü edebiyati hakkinda Biraç söz.* Türk külturü Aylik dergi Türk külturünu a rastirma enstitüsu Sayi 409, yil XXXV Mayis 1997. str. 295-229. (Zahvalna sam za ovaj prevod gospođi Kerimi Filan, posebno što je on objavljen u jednom od onih uglednih časopisa koji donosi radove iz oblasti kulture utemeljene naučnom metodologijom.)

Ni skraćena verzija ovoga rada nije ranije objavljivana na bosanskom jeziku.

Nastojala sam da proširenja budu u granicama koncepta teksta izlaganog na spomenutom Skupu u Istanbulu, što je podrazumijevalo i (mart l996) do koga su razmatrane sve naznačene pojave.

[***] U okviru kulturne i naučne djelatnosti Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" i njegovog Centra za bošnjačke studije, kao i izdavačke kuće "Alef" iz Sarajeva, u periodu od jedne decenije (od 1992. do 2002) odvijao se, između ostalog, studijski rad na antologijama iz usmene književnosti i njihovom publikovanju. Sami izbori građe praćeni su predgovorima, i u više slučajeva ravni su studijama u pravom smislu te riječi. Ovdje se prvi put pojavljuju izbori iz usmene proze u pripremi Aiše Softić (1997, 2004).

I u drugim centrima razvija se i odvija sličan rad (Bihać, Tuzla) a izrazito snažno i izvanredno organizovano u Podgorici i u organizaciji časopisa "Almanah" (Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Bošnjaka/ muslimana).

Procesi akulturacije krajem XIX vijeka u Sarajevu

Merima Čamo

1. Procesi promjena u kulturi stanovanja od 1878. godine do kraja XIX vijeka

U augustu 1878. godine došlo je do smjene osmanske vlasti austrougarskom. Bosna i Hercegovina u sastav Monarhije ulazi sa 43 grada, među kojima je i Sarajevo. Svoju vlast Austro-Ugarska je utvrdila brzom penetracijom koju je karakteriziralo slijevanje vlastitih interesa – vojnih, političkih, kulturnih, religijskih – u sve veće procjepe koji su nastajali u strukturi bosanskog feudalnog društva. Urbano – simbolički koncetritet u "sudaru" emocionalnog Orijenta i racionalnog Zapada bilo je Sarajevo. Oko tog orijentalnog jezgra počela se formirati nova politička, privredna i kulturna klima. Sinteza kulturnih elemenata starog – orijentalnog i novog – srednjoevropskog, tradiranim mehanizmima postepeno transformiše fizionomiju grada, stvarajući vidnu dijametralnost u njegovom izgledu.

Smjena dotadašnjeg feudalnog poretka i turske uprave, uspostava nove vojne, a kasnije i civilne vlasti, inicirala je brojne društveno-ekonomske promjene koje će bitno izmijeniti zatečeno stanje. Austrougarska okupacija je prekinula tradicionalni način gradnje kako u pogledu urbanističke koncepcije, tako i u pogledu izgradnje javnih, vojnih, privrednih i stambenih objekata. Austro-Ugarska je nastojala da arhitektonskom formom reprezentira vlast i moć Monarhije. Neo i pseudoklasicizam (minimalna imitacija tradicionalnog evropskog načina gradnje) trebali su u najboljoj mogućoj varijanti interpretirati tendencije nove vlasti, te transponirati urbane elemente Pešte i Beča u postojeći sklad i harmoniju islamsko-orijentalnog amfiteatra. U spektar raspoloživih stilova austrougarski graditelji su uvrstili i jedan lokalno prepoznatljiv (po porijeklu svojih elemenata islamski), pseudomaurski stil ili pseudoorijentalni izraz.[1]

Iz austrougarskog perioda potječu najveće sarajevske građevine među kojima je Vijećnica, zatim zgrade Zemaljske vlade, Univerziteta, Zemaljskog muzeja i

1 Kreševljaković, Hamdija, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878–1918),* Arhiv grada Sarajeva – posebno izdanje, Sarajevo, 1969, 62-65.

Muzeja grada Sarajeva, Glavne pošte, te banke, bolnice, vojne kasarne itd. Interesantna je razlika u koncepciji građenja i lociranja javnih objekata ovog perioda. Dok su na jednoj strani čitavi stambeni kompleksi, najvećim dijelom uklapajući se u stari orijentalni okvir, stvarali i sa estetskog i sa urbanističko-funkcionalnog stanovišta vrlo neprihvatljive i disjunktivne odnose, dotle su javni objekti koje je podizala okupaciona vlast imali nešto drukčiju dispoziciju, a veliki broj njih logičniju lokaciju. Oni su smješteni na lokacijama koje su omogućile mnogo bolje razvijanje objekta te, što je najvažnije sa arhitektonsko-likovnog stanovišta, nisu toliko narušavali već postojeći i jasno iskristaliziran izgled grada.[2]

Ubrzan proces razvoja Sarajeva u austrougarskom periodu je posljedica prodiranja kapitalističkog načina privređivanja, koji će se najviše odraziti na privrednu i socijalnu strukturu grada. Proizvodne snage su se razvijale pod utjecajem novih metoda rada i tehničkih sredstava. Radi snabdijevanja vojnog i civilnog aparata, kao i obezbjeđenja sredstava za velike građevinske radove, proširio se i razvio značajan trgovački saobraćaj u Sarajevu. Prodor industrijske robe iz Monarhije, često jeftinije i po kvaliteti prikladnije od domaće, te pojava novih industrijskih djelatnosti stvaraju veliku konkurenciju brojnim tradicionalnim zanatima, koji su već u fazi dekadencije (ćurčijski, tabački, halački itd.), a s njima i njihovi "nosioci koji se nisu znali u dovoljnoj mjeri prilagoditi potrebama novog tržišta i na vrijeme preorijentisati svoja poslovanja". Srednjoevropske promjene najviše su utjecale na tradicionalne muslimanske zanate, te sve ono što je nova vlast činila u svrhu očuvanja umjetničkog obrta u Sarajevu bilo je nedovoljno i nije moglo nadoknaditi propadanje starih zanata, evidentno nepotrebnih. Drukčije navike i potrebe doseljenog stanovništva, te rast modernog građanskog društva, kojeg na neki način formira i u prvi plan stavlja nova vlast i privreda, a koje populaciono čine četiri kategorije: vojnik-oficir, činovnik, poduzetnik i radnik, diktirale su nužne promjene unutar privredne, kulturne i demografske strukture grada, a posebno veliki utjecaj su imali na promjenu stambene kulture koja se na ovom prostoru formirala i oblikovala 410 godina pod okriljem islamsko-orijentalnog civilizacijskog kruga.[3]

Nakon okupacije Sarajeva pojavio se problem smještaja velikog broja visokih političkih, upravnih, vojnih i stručnih lica koji su, naravno, bili pod nadleštvom nove vlasti. Za njihovo rezidiranje su se koristili turski objekti, ali je bilo evidentno da se decentralizovan smještaj u ovim neuslovnim i skučenim prostorijama nije mogao dugo održati. To je uveliko utjecalo na izgradnju modernijeg stambenog prostora, odnosno na izgradnju kuća sa više stanova i spratova. Prema raspoloživim statističkim podacima, porast broja kuća u čitavoj Bosni i Hercegovini, u odnosu na porast stanovništva, nije bio posebno velik, a ni ujednačen. Moglo se s pravom očekivati da će porast broja kuća u periodu od 1878. do 1885. godine biti

2 Lovrenović, Ivan, *Unutarnja zemlja*, "Durieux", Zagreb, 1998, 142.

3 Hauptman, Ferdo, "Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)", u *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, Knjiga 18,* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo, 1987, 195-197.

najveći, međutim u tom vremenskom rasponu rast broja kuća (13,58%) je sporiji u odnosu na stanovništvo (15,36%). Tek u narednom periodu, od 1885. do 1895. godine, građevinska djelatnost će porasti (22,68%), tako da će premašiti porast stanovništva (17,36%), što pokazuje da se u ovoj deceniji osjetno poboljšao smještaj stanovništva i povećao stambeni fond. Sarajevo je 1895. godine imalo 5.426 kuća, dok je broj stanovnika na kvadratni kilometar iste godine iznosio 2.235, a 1895. godine 3.174 stanovnika na kvadratni kilometar, što je za 42%, više. Za ove podatke se veže još jedna urbana specifičnost, a to je izgradnja stambenih objekata po periferiji grada, tzv. "jatagan-mahala". Naime, pauperizovano seljaštvo, koje se useljavalo u Sarajevo radi zapošljavanja u industrijskim preduzećima što ih je podizala okupaciona vlast, bilo je prisiljeno pronaći skromnija i jeftinija rješenja kada je u pitanju stanovanje.

Ovo su pokazatelji sve gušće naseljenosti u samom gradu, koja je utjecala na transformaciju kuća u sve veće stambene lokacije. Većina imućnijih stanovnika Sarajeva (posebno bogatiji Židovi) prihvataju ulogu stanodavaca. Da bi ostvarili što veću zaradu, vlasnici grade objekte najamnog karaktera, bez sunca i vidika. Uspostavlja se čudan odnos između ulica i kuća. Ulice su ostale uske kao u turskom periodu, a kuće su dobile visinu i do 20 metara. Disharmonija između tih ulica, koje su zadržale tursko mjerilo, i kuća, koje su imale mjerilo tadašnjih velikih gradova, bila je očita.

2. Pojava centralno-evropskih elemenata kulture stanovanja u doba austrougarske uprave

Nakon okupacije Sarajeva, dolazi do velikih promjena u stambenoj kulturi. Izgradnja najamnih zgrada i stambenih vila, svojom formom i dispozicijskim rješenjem predstavlja novi način rezidiranja, te uveliko mijenja dotadašnji način stanovanja. Najamna zgrada je svojim eksterijerom odavala izgled reprezentativne stambene palače. To se posebno ogledalo u objektima sagrađenim pri zapadnom rubu gradskog teritorija, gdje se takva urbana forma mogla nesmetano konfigurirati i razvijati. Stambena palača je oblikom i stilom formativno zastupala elemente renesanse, upotpunjena njenim razvojnim oblicima, što je razumljivo s obzirom na porijeklo ovog arhitektonskog stila, ali i zbog toga što se mogao naglasiti ravnomjeran i skladan odnos pojedinih dijelova stambene cjeline, kao i dobra proporcija, čime se postizao integralitet objekta takve namjene. Jedna od najpoznatijih i, može se reći, najuspješnije izvedenih stambenih palača je zgrada Marijin dvor (Marienhof).

Projektant nije poznat, a investitor je August Braun, vlasnik industrijskih objekata za proizvodnju građevinskog materijala. "Dvor" je dobio ime po njegovoj supruzi Mariji. Objekat je građen od 1888. do 1899. kao stambeno-poslovna dvospratnica sa centralnim dvorištem u formi zatvorenog bloka. Uređenje dvorišta nimalo ne zaostaje za kvalitetom uličnog pročelja. Podna konstrukcija bogato je obrađena, prostor je ukrašen fontanama, sa naglašenim ulazima i širokim

stepeništima, što je, ustvari, bila materijalizirana želja vlasnika za ambijentalnim luksuzom. Pored stambenih palača, u gradu se počeo razvijati još jedan stambeni ansambl, a to su stambene vile.

One su predstavljale statusni simbol vlasnika, bogato i izložbeno su se otvarale prema vani, i ta vanjština je na neki način dominirala funkcionalnošću interijera. Prvi takvi objekti, vlasništvo viših činovnika, pretežno nose obilježja romantizma, da bi krajem XIX vijeka graditelji posegli za elementima različitih razvojnih faza evropske arhitekture, među kojima je i islamsko-orijentalna. Za razliku od većih javnih objekata kod kojih se interpretacija islamske umjetnosti ograničava na razini dekorativnog, realiziranje ove ideje ima konkretno djelovanje na prostor stambene vile. Nastoji se postići jedinstvo u unutrašnjosti objekta time što arhitekti daju veću prednost prostornom učinku u odnosu na nevješto preuzetu fragmentarnu dekorativnost i uobičajeni luksuzni plasticitet karakterističan za srednjoevropski tip građevina nastalih na području Sarajeva. Dolazi do promoviranja bosanskog sloga, koji se dimenzionalno gradira u stambenoj vili. Postojala je široka skala interpretacije ove ideje, od preuzimanja formalnih islamsko- orijentalnih elemenata pa do takvih rješenja koja na "čisto intelektualnoj razini daju samo sugestiju polaznog motiva". Postepeno, većina vila se svojim stambenim sadržajem oslanja na rješenje feudalnih rezidencija iz doba turske uprave.[4]

Osnovni materijali za izgradnju stambenih objekata u austrougarskom periodu su kamen, opeka, drvo i željezo (nosači). Temelji su sačinjeni od "kamena lomljenika" u malteru, a često i potpuno suho zidani. Iznad podruma i prizemlja (ukoliko je u tom dijelu poslovni prostor) jeste masivni strop od poprečno spojenih željeznih šipki (armatura), dok su svodovi od opeke. Visina stropne konstrukcije je od 30 do 50 cm. Zidovi prizemlja i spratova su od istog građevinskog materijala kao i svodovi prizemlja, a strop je načinjen od drveta.

Veći otvori su obrađeni traverzama, što je različito u odnosu na polukružne i segmentne lukove manjih otvora (prozori, vrata) izvedenih u opeci. Elementarna karakteristika ovog tipa gradnje je upotreba srednjeg konstruktivnog zida, koji se već prema visini objekta proširivao prema donjim spratovima. Krovna konstrukcija bila je od drveta, obložena sa vanjske strane crijepom uz veliki nagib. Pored crijepa, koristile su se i eternit (smjesa od cementa i azbesta) pločice. Pri gradnji stambenog objekta nije se vodilo računa o prostornoj orijentaciji, niti se uspostavljao sklad sa okolicom u koju se taj objekat interponirao. Orijentalni "kult komšiluka" u austrougarskim zgradama svodi se na distanciranu komunikaciju i "zaštitu privatnosti".

Stan u spomenutim objektima izdiferenciran je po srednjoevropskom modelu. Promjene u stanovanju ogledale su se u prostorima oivičenim kitnjastim balkonima, u visokim stropovima trpezarija, vizitnih i spavaćih soba koje su bile pune evropskog stilskog namještaja. U sobe se ulazilo iz hodnika, a paralelno su spajane i dvokrilnim vratima koja su se, posebno za vrijeme svečanih prijema, otvarala,

4 Kurto, Nedžad, "Arhitektura secesije u Sarajevu", Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 1988, 65-68.

otkrivajući raskošnu ekspresiju, dostupnu svakom gostu. Upotreba hodnika, koji je vodio u sve prostorije stana, osnovni je formativni princip najamne zgrade i stambene vile. Dispoziciono rješenje – dug i mračan koridor kao komunikacijski prostor – jeste neadekvatna zamjena za orijentalnu divanhanu, svijetlu i udobnu, sačinjenu po mjeri čovjeka.[5]

Prostorno amebliranje se sastojalo od općih predmeta: stolova za jelo, stolova za pisanje, set-stočića, zatim stolica izrađenih po uzoru na biedermeier, stolica za sjedenje pri jelu i radu, dok su se za relaksiranje koristile fotelje – naslonjači. To su bile masivne, široke i duboke, podstavljene stolice, često presvučene samtom. Uz spomenuti inventar, u sobama su bile smještene komode od punog drveta, kao i stilizirane konzole. Ukrasna konzola ispod ogledala imala je trojnu namjenu: služila je kao polica na koju su se smještali ukrasi i vazne, zatim funkciju prijenosnog stočića sa dvije izvijene noge, a po potrebi rasklapala se u zeleni sto za kartanje. Poseban novitet bili su kreveti smješteni u intimi spavaćih soba, sastavljeni od okvira, nogu i stranica ležaja, sa mekanim pomoćnim dijelom u sredini, čija je funkcija u prvom redu bila pružanje zdravog i udobnog odmora (sna). Ovaj garniturni namještaj diktirao je veliku kvadraturu stanova. Stambeni prostor se popunjavao i vertikalno, što je za razliku od namjenski stvorenog multifunkcionalnog prostora orijentalne kuće umanjivalo mogućnost stvaranja slobodne površine u stanu.

U prostoru srednjoevropskog stana je bilo malo prirodnog svjetla, plafoni su bili previsoki (4m), a zidove su krasile tapete intenzivnog dezena ili "šareni moleraj". Često su te dvije varijante bile podloga isticanju posebnih predmeta u stanu: umjetničkih slika (rijetko originalnih), porodičnih fotografija, te goblena različitih motiva. Dok su slike likovnog sadržaja bile eliminisane iz interijera muslimanske kuće, u bogatijim kućama Srba, Hrvata i Jevreja moglo se vidjeti po neko umjetničko platno: Paje Jovanovića, Bocarića, Švrakića, Šaina ili slikara iz austrougarskih zemalja.

Specifičnu namjenu vizitnih soba prihvatile su i porodice skromnijih primanja, tako da se i u manjim stanovima nastojao separirati određeni prostor, kojeg su članovi porodice rijetko koristili, osim kada su primali goste.

Radni prostor u stanu, posebno kuhinja (Wonkuche), bio je izuzetno velik, slabo osvijetljen iz dvorišta i svjetlarnika. Tu se mogao naći radni kuhinjski sto, šporet, ali i do tada u Sarajevu rijetko viđeni predmeti: hladnjak sa ledom (prethodnik frižidera), električna šerpa, Papinov lonac na paru, čija je upotreba osiguravala ekonomičnost kuhanja, i mnogo drugih praktičnih, industrijskih potrepština. Kuhinjske ostave su bile male, mračne i bez mogućnosti ventiliranja. Djevojačke sobe, a često i moderna kupatila spojena su preko kuhinje.[6]

Povlašteni slojevi stanovništva u Sarajevu imali su prilike da preko raskošnih i stiliziranih interijera: vila, konzulata, konaka, čitaonica, hotelskih holova i društvenih domova, unesu određene promjene i u svoje domove.

5 Finci, Jahiel, *Razvoj dispozicije i funkcije u stambenoj kulturi Sarajeva*, Zavod za stambenu izgradnju BiH, Sarajevo, 1962, 35-36.

6 Janjić, Zorica, *Stambena kultura starog Sarajeva*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1975, 11.

U upotrebi su prije Austro-Ugarske bili satovi i ogledala, a kasnije i naočale, durbini, staklene čaše i bokali. Za satove (džepne i zidne) su najviše interesovanja pokazivali muslimani, jer su im oni bili potrebni za tačnu vremensku orijentaciju pri obavljanju namaza. Iako se često spominje kao evropska novotarija, sat na mehanički pogon sa utegom ili perom (zemberek) u Evropi se pojavio 1232. godine, kada je sultan Salahudin jedan takav sat darovao "španjolskom kralju".[7]

Prihvatanje srednjoevropskih elemenata u širim razmjerama ogledalo se u usvajanju "zapadnjačkog" namještaja, posebno stolova i stolica, kao i drugih predmeta, pa se tako u sarajevskim kućama mogao vidjeti evropski sto za pisanje uz rahle (stalak na sklapanje) za čitanje, kraj mindera se mogla vidjeti Singer--mašina, uz kahve-odžak montiran tiš-šporet, a uz orijentalnu banjicu ugrađivala se nova kaljeva peć. Turski "hurdevat" (sitnjež) u kuhinjama, upotpunjen je porculanskim i industrijskim sudem, "escajgom", dok se uz već "populariziranu špiritušu" kahvenisalo.

U prvim godinama austrougarske uprave proizvodnja drveta je bila minimalno zastupljena, pa su se spomenuti elementi kućnog namještaja i opreme morali uvoziti sa strane. Prva fabrika za mašinsku obradu drveta bilo je vlasništvo firme Butaconi i Venturi, a otvorena je 1894. godine. Pored građevinske stolarije i parketa, bavila se i izradom furniranog i masivnog namještaja, kao i izradom namještaja od savijenog drveta u raznim stilovima. U Radionici umjetničkih zanata (Tkaonica ćilima i beza) od 1892. godine izrađuje se mnogo dopunskih predmeta za svakodnevnu upotrebu: servisi za kafu, pepeljare, vazne, kao i lusteri, bosanski i perzijski ćilimi, mangale, draperije, dok komadi mašinskog veza upotpunjavaju taj akulturacioni milje u bosanskim sobama svojim specifičnim motivima i orijentalnim natpisima.[8]

Kada se govori o društveno-kulturnom životu Sarajeva u ovom periodu, neophodno je naglasiti da se već od okupacije grada, desilo niz promjena, koje su bile rezultat jakog utjecaja srednjoevropskog civilizacijskog kruga.

Austrougarska uprava nastojala je usmjeriti kulturni razvitak u pravcu koji će odgovarati interesima njene dugoročne, opće politike. Aktivnost nove vlasti u tom pogledu inicirana je u vidnom nastojanju da postignutim "spektakularnim" rezultatima u domenu kulture, umjetnosti i nauke, opravda mandat koji joj je povjeren na Berlinskom kongresu 1878. godine. To je jedan od osnovnih motiva za unapređenje austrougarske "kulturne politike", ali ne i jedini. Postojala je realna potreba da se pripadnicima vojnog i civilnog aparata, koji su sa svojim porodicama došli na okupirano područje, u novoj sredini obezbijede bar minimalni uslovi za kulturni život, da bi se na taj način "snažnije i čvršće vezali za službovanje u zaposjednutoj zemlji". To podrazumijeva velika nastojanja austrougarskih upravljača da na okupiranom prostoru organizuju brojne umjetničke priredbe, kao što su koncerti: orkestarski, horski i solistički. Uporedo s tim, pripadnici nove vlasti

7 Dizdar, M. E., "Sat", "Narodna uzdanica", Sarajevo, 1933, 140-146.
8 Janjić, Z., op. cit, 15.

formiraju mnoge oficirske i činovničke kasine, razna društva i organizuju srednjoevropski tip "kućnih sijela".

Sarajevska štampa, dnevni i periodični listovi bili su najpouzdaniji izvor za praćenje društvenog života u gradu. U kraćim i dužim tekstovima (napisima) registrovala je sve važnije događaje, posebno u domenu kulture. Inače, za četiri decenije austrougarske vladavine pokrenuto je i izlazilo 125 listova, na različitim jezicima.

U periodu od 1881. do 1887. godine osnovano je nekoliko društava za sve konfesije i to: tri vatrogasna, tri čitaonice, jedna ženska zadruga i dva dobrotvorna društva, a sve sa težnjom nove uprave da privuče domaći društveni element i da na njega izvrši utjecaj svoje civilizatorske misije. Na prostoru Sarajeva, austrougarska vlast je dozvoljavala lokalnom stanovništvu određenu formu okupljanja, odnosno organizaciju društava, ali je nastojala da aktivnosti unutar njih svede na minimum, a njihov razvoj i napredak ograniči nizom pravnih mjera.

Ipak, uz sva ograničenja, posebno ona iz oblasti policijskih propisa "o javnom redu i miru", koja su bila veoma stroga, kao i o stalnom nadzoru i kontroli vlasti koja je nerado davala dozvolu za osnivanje društava, kulturni poslanici iz redova domaćeg stanovništva – Srba, Bošnjaka, Hrvata i Jevreja, djelujući svaki u svojoj sredini, uspjeli su koncipirati dugoročnu orijentaciju svog budućeg kulturnog djelovanja u Sarajevu, stavljajući poseban akcenat na narodno prosvjećivanje i rad domaće inteligencije, kao i na "formiranje stručnog kadra". Realiziranje te koncepcije zahtijevat će dug i strpljiv rad, a pored toga i znatna finansijska sredstva, koja će u tu svrhu biti prikupljena među stanovnicima grada. S vremenom, njihov koncept prerast će u kolektivni rad unutar kulturno-prosvjetnih društava kao što su: "La Benevolencija" (1892), "Prosvjeta" (1902), "Gajret" (1903) i "Napredak" (1904). Ovaj proces udruživanja, proširio se i na druge sfere života, što se odražavalo u sve većem broju osnovanih društava različite namjene: trgovačkih, zanatlijskih, pjevačkih, omladinskih, dobrotvornih itd.[9]

Visoki dostojanstvenici nove vlasti priređivali su kućna sijela, posebno u prvim godinama austrougarske uprave, za veliki broj zvanica, smatrajući da će na taj način najlakše uspostaviti kontakt sa onim utjecajnijim slojevima domaćeg stanovništva. Na tim sijelima, sa "povećim objedima", upriličavan je i "prigodan umjetnički program", a broj zvanica se kretao od 100 do 160 lica.

Todor Kruševac u tom kontekstu ističe da je za austrougarski period bilo karakteristično organizovanje takvih sijela, jer je bilo očito nastojanje predstavnika novog režima da "bogatije (uglednije) domaće slojeve po gradovima, naročito u Sarajevu, približi upravljačima i doseljenim strancima" putem razvijanja društvenog života. "Može se reći da su stranci do tada bili posve izdvojeni od 'domaćih' i da su jedni sa drugima dolazili u dodir, samo u zvaničnim situacijama". Čak su i radnje dijeljene na "bosanske" i na "austrijske".[10]

9 Stojković, V., "Radničko kulturno društvo 'Proleter' do izbijanja I svjetskog rata", u *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, *Knjiga IV,* Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1974, 209-212.

10 Kruševac, Todor, *Sarajevo pod austrougarskom upravom 1878–1918* , Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1960, 265.

Iako se urbanizam i arhitektura, a time i kultura stanovanja u austrougarskom periodu, mogu kritički razmatrati, posebno zbog narušavanja orijentalnog sklada, neophodno je istaći paralelni progres u domenu tehnike, te širenju saobraćajne, sanitarne i komunalne mreže, koje je inicirala nova vlast. U tom periodu izgrađen je veliki broj javnih i stambenih objekata koji su dugo vremena sačinjavali najveći javni i stambeni fond u Sarajevu. Ta arhitektura, sa komponentama perifernog u odnosu na srednjoevropske gradske centre, dala je posebnu, urbanu nijansu gradu i ostavila je u naslijeđe pojedine objekte i vrijedne ansamble koji, osim utilitarne, imaju i arhitektonsku i kulturnu vrijednost.

Mitske strukture gostoprimstva

(u epu *Ženidba Smailagina Sina* Avde Međedovića i u kurtoaznom romanu *Priča o Graalu* Chrétiena De Troyesa)

Lada Buturović

Tematika ovog rada posvećena je kulturnim slojevima i obilježjima gostoprimstva u epu *Ženidba Smailagina Sina*[1] i u kurtoaznom romanu *Priča o Graalu*[2]. I savremena urbana i ruralna tradicija poznaju gostoprimstvo kao običaj i društvenu odliku, kao odnos jedinke prema jedinki, smještajući ih u strogo društvene okvire, koje one imaju jedna naspram druge. Popularna grčka mitologija nam daje brojne primjere odnosa domaćin – gost: primjer odnosa Admeta naprama Apolonu; Nausikaje prema Odiseju; Didone prema Eneji; primjer Penelope i Telemaha prema proscima, neka imena da spomenemo.[3] Južnoslavenska usmena epika daje značaj ovoj temi uglavnom u onoj mjeri u kojoj ga nalazimo u prvoj verziji zabilježene pjesme o Mehi Smailagiću Kraussovog guslara Ahmeta Šemića.[4] (Moramo naglasiti da se izdvajaju po karakteru poruka usmene pjesme izrazito mitološkog karaktera, kao i slučajevi primjera usmene epike romaneskne razrađenosti.) Drugim riječima, kod Šemića je struktura gostoprimstva svedena na osnovnu skicu (noćenje, konak, ićram je tek nagoviješten riječju, darivanje domaćice od strane gosta dato je samo u jednom slučaju bez ikakve razrade rituala i bez religijskih naznaka.) Šemićev odnos prema ovoj strukturi ne umanjuje mitsko prisustvo u memoriji tradicije kojoj pripada. Pjevač – mag, poznato je, ne kazuje sve. Avdo Međedović će usložniti, upravo obradom ove strukture, lik Mehe Smailagića, ostvariti u epskoj pjesmi njegovo odrastanje, inicijaciju.

1 *Ženidba Smailagina Sina.* Kazivao Avdo Međedović s popratnim razgovorima s Međedovićem i drugim. Edited by David E. Bynum with Albert B. Lord. Serbo-Croatian Heroic Songs. Collected by Milman Parry. Volume four. Edited by David E. Bynum with Albert B. Lord. Center for the Study of Oral Literature, Cambridge Massachusetts, 1974.

2 Chrétien de Troyes, *Le Conte du Graal ou le Roman de Perceval*. Lettres gothiques. Collection dirigée par Michel Zink. Librairie Générale Française, 1990.

3 Joël Schmidt, *Références Larousse dictionnaire de la mythologie grecque et romaine.* Larousse 1995.

4 Friedrich S. Krauss, *Smailagić Meho*, Pjesan naših Muhamedovaca, zabilježio - - . U Dubrovniku 1886.

Tema gostoprimstva je, na naučnom skupu 1999. u Saint-Denisu u Réunionu, u Francuskoj[5], okupila antropologe, etnologe, historičare i specijaliste književnosti, gdje su se, upravo, u mjestu ujedinjenja kultura, sakupili da govore, o gostoprimstvu kao prostoru ljudske interakcije i književnom diskursu. Pokazalo se da ono, gostoprimstvo, otvara mnoge teme u vezi sa junakom koji kreće na put avanture ili potrage, put koji vodi ka nadnaravnom, upućujući na pravila odnosa između dva bića. Potvrdu pravila odnosa dvaju bića u gostoprimstvu nalazimo, također, u tradicijama koje je obuhvatio i Antti Aarneov i Stith Thompsonov Index motiva i kojim su naglašene mitske i religijske odlike ovog običaja: npr. anđeo nagrađuje gostoljubivog seljaka a kažnjava negostoljubivog (A. Aarne – S. Thompson 750*)[6]. Veselin Čajkanović, srpski etnolog i komparatista, u svojim studijama iz religije i folklora, ukazao je na bitne odrednice ovog običaja, uzimajući ga u obzir kroz njegovu historiju, u granicama njegovog rasprostiranja i proučavanja. Bitno polazište njemu je južnoslavensko područje, pretežno srpski primjeri, a od istraživača s tog *domaćeg područja* nezaobilazni Vuk Stef. Karadžić. V. Čajkanović odbacuje teorije istraživača koje ovaj običaj vezuju za konkretne i materijalne koristi pri, čemu na taj način obuhvataju i tradicionalnog čovjeka, a razrađuje obrednu teoriju gostoprimstva Edwarda Westermarcka (Edward Westermarck, *The Origin and Development of Moral Ideas*, London l912. citirano prema Čajkanoviću) kao kult pretka, što jeste osnovna struktura ovog običaja. Čajkanović posmatra gostoprimstvo kroz obred i pojašnjava ga primjerima iz usmenog stvaralaštva (primjeri iz Vukovih pjesama i svjetskih epova poput *Gilgameša*, *Odiseje*, iz *Biblije*, i djela poznatih grčkih i rimskih pisaca staroga vijeka.) Po njemu se gostoprimstvo može objasniti društveno religijskim činom općenja koji pripada kultu predaka i podavanja božanstvu. Gostoprimstvo je, stoga, prema ovom istraživaču, povezano sa teofanijom i moguće ga je vezati za obred prostituisanja, (podavanja žene strancu kod Herodota, Lukijana, Strabona), da bi se dobio ljepši i dugovječniji porod, koji može čak da prevaziđe smrt.[7] Ova uža struktura davala je vitalnost čitavom običaju a i čuvala njegovo prisustvo, kao i vlastito, u tradicionalnoj kulturi. Upravo u tom obliku ona je zabilježena u Vukovom *Rječniku.*[8]

I Avdo Međedović i Chrétien de Troyes u svojim djelima, gostu i gostoprimstvu daju naglašeno značenje, pa ovu temu vidimo u krugu centralnih tema u njima. Pjevač bošnjačkog epa o ženidbi Smailagina sina već u samom *Prologu*

5 *L' hospitalité dans les contes*. Etudes réunies par Alain Montandon. Centre de Recherches sur les Littératures Modernes et Contemporaines. Presses Universitaires Blaise Pascal Clermont--Ferrand (France), 2001. Prilozi sa ovoga skupa baziraju se na različitim predstavljanjima pojava gostoprimstva, kako u pisanoj, književnoj priči, tako i u onoj usmenoj.

6 *The types of the Folktale.* A classification and Bibliography. Antti Aarne's…Translated and Enlarged by Stith . Indiana University. Second Revision. Helsinki, 1961. Suomalainen tiedeakatemia. Academia Scientiarum Fennica, FF Communication No: 184.

7 Veselin Čajkanović, *Studije iz religije i folklora*. (Srpski etnografski zbornik). Drugo odeljenje. Život i običaji narodni. Knjiga 13. Beograd, 1924.

8 *Srpski Rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima.* Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. Treće (Državno) izdanje, ispravljeno i umnoženo. U Biogradu, u Štampariji Kraljevine Srbije, 1898. S. v. Sibinjanin Janko.

daje joj to posebno mjesto. Naime, Avdo Međedović tu oslikava moćnu kuću u kojoj sve funkcioniše, sve je spremno za nenadanu situaciju dolaska željenog gosta ili neprijatelja. *Ženidba Smailagina Sina* ima razrađenu strukturu priča o gostoprimstvu poput malih ispovijesti, koje uz to služe za pouku, poput isječaka iz bildung romana. Epizode su vrlo naglašene, posebno one koje nose u sebi religiozne momente. Kao takve mogle bi biti samostalne cjeline. Pjesme iz Vukovog *Zbornika*, koje je Vuk posebno istakao među ostalima, čuvaju, ravno obrednoj građi, povezanost sa inkarniranim božanstvom, odnosno teofanijom. Ove pjesme pokazuju kako se treba ponašati prema gostu u tradicionalnoj zajednici; da nenadan i siromašan gost može biti pritajeno božanstvo, a da je to sve vezano za kult predaka i poštovanje mrtvih, svjedoči pjesma *Kraljević Marko i Beg Kostadin* u kojoj begovo odbijanje sirotica sa kućnog praga upućuje na nepoštivanje kulta predaka kao i nepoštivanje majke i oca.

Posredstvom gostoprimstva kroz lik junaka, Smailagina sina, izrasta procesom metamorfoze, ličnost junaka Mehe u njegovoj uzlaznoj putanji prema osvajanju vremena-prostora. Mehu prepoznaju, pomažu mu, daju mu podstreka, ne na osnovu njegove spoljašnjosti, on zrači čitavom svojom pojavom, izvana i iznutra, u prvom dodiru sa njim vidi se da nije bilo ko, da nije puki *jabandžija*, da je neko na koga se može računati. Neiskusnoj djevojci Fati, zarobljenici Petra Karabogdana, on govori da ga dobro pogleda, da nije izdajica, da nije bilo ko, iako je jabandžija, da je neko odavde, on je daleko od Kanjiže, ali to je Unđurovina, Bosna, i on ide prema Budimu jer sve na Mehi i oko njega, njegova pratnja i spoljašnjost, iskusnom oku dovoljno govore.

Sintagma *Bosna ključanica* sa *zlatnim ključevima*, simbolizuje u jeziku Avde Međedovića, do jedinstvenosti, gostoprimstvo u Bosni, zemlji koju čuvaju Bošnjaci. Bosna je teritorij i mjesto poznato i sigurno u svijetu, koje pruža utočište i koje posjeduje poznata odredišta koja će prihvatiti prijatelja i odbiti neprijatelja. Implikacije toga su u sljedećem: otvoriti vrata Bosne i držati ih otvorena, to znači biti gostoljubiv i tradicionalan, ali sa mjerom, i biti oprezan i znati odvojiti prijatelja od neprijatelja i ne dozvoliti da se izmiješaju vrijednosti koje su stub Tradicije sa onim vrijednostima koje su na ivici individualnog ponašanja. Upravo stoga što je gostoprimstvo tradicionalna vrijednost ono jeste i baza za dobar tradicionalan odgoj, znati ga pružiti i znati ga uzeti znači znati živjeti u tradicionalnoj zajednici i općiti sa njom, a takvog značaja je i pružiti gostoprimstvo strancu kome je potrebna domaćinova kuća zato što su ga, na njegovom putovanju, upravo tu, zatekli noć ili nevrijeme. Na svome putu Meho prolazi kroz tri kuće, tj. biva njihov gost i, četvrtu, vezirovu. U tri kuće je dobrodošao, i opominju ga da se njegova konačna stanica, vezirova kuća, neće pokazati kao prijateljska na način kako je to zamišljeno u Kanjiži. Razlog je u tome što je to konačište gdje Meho treba da stekne preduvjete da bi dobio funkciju alajbega. To je mjesto opasnosti i pretvaranja budući da vezir nije ono što bi trebalo da bude, i da je komunikacija sa njim opasna zbog toga što je drugačiji od njih ostalih, jer su mu "misli i razlozi življenja drugačiji". Vezir je u bošnjačkoj usmenoj tradiciji poznat i kao klasična izdajica, tip koji postoji i u evropskoj usmenoj tradiciji (npr. u starofrancuskoj

književnosti), i svojim osobinama iskače iz tradicije i zajedništva i predstavlja opasnost za zajednicu. Povijesno, ovaj lik vezira korespondira budimskom veziru, a to je bilo prije podizanje Bosne na rang beglerbegluka.[9] U kristaliziranim slikama iz tradicije ostaje i kao slika upozorenja.[10]

Uvijek nekoga primiti, uvesti ga i pogostiti, pratiti budno da mu kao i svakom gostu bude dobro i da se osjeća kao i drugi u takvoj prilici, zadovoljno i raspoloženo, zahtjev je Tradicije; a ako to nije slučaj, to znači da postoji problem i onaj koji to primijeti treba reagirati i raspitati se, jer riječ postavljena u pravo vrijeme donosi olakšanje i rješava situaciju, samo treba brzo reagovati. Tako kralj Arthur, kada ga prvi put upoznajemo u *Priči u Graalu*, ustvari kad ga je Perceval prvi put ugledao, uopće ne liči na brižnog domaćina koji budno motri na svoje goste i prati tok odvijanja njihovih dolazaka i susreta, jer je uronjen u vlastite misli i, kako kaže Chrétien de Troyes, prateći Percevalov lik, kralj Arthur je u isto vrijeme veseo i tužan. Domaćin, naprotiv, treba učiniti pravu stvar i odaslati riječ razumijevanja koja je samo prethodnica pravom činu.

Junak Meho, sin Smailage, u svojoj ljutnji, i ispadu kao gost na Skupštini, kao paženi sin jedinak, ispoljava svoju ljutnju i izaziva sudbinu, prelazeći granicu dozvoljenog, ono što obični ljudi ne mogu. Riječima je izazivao ono što je uobičajena harmonija govora i ponašanja: tražeći gostoprimstvo kod Petra Karabogdana, pokazao je, na taj način, plahovitost prirode mitskog junaka. Gostoprimstvo, da bi bilo pogodno i djelotvorno, treba biti korisno, ne samo za individuu nego i za zajednicu. Meho je u svojoj mašti išao naprijed, i uz pomoć mašte, prešao put koji će kasnije ritualno preći kako treba, i na pravoj strani, ali na početku, dok još nije startovao, vidio je problem kao individua, mladić, sa strane. Epski junak, tražeći gostoprimstvo na pogrešan način na svom putu je naivno nagovijestio problem, ulogu Petra Karabogdana kao stalne prijetnje Bosni, povezavši je sa svojom individualnom sudbinom, i tim pripremio put za sve ono što dolazi, svoju individualnu borbu sa Petrom oko Fate i borbu za otadžbinu. Nedostatak u Percevalovom ponašanju, kao što će se vidjeti iz kasnijih izlaganja, u njegovom ponašanju u vezi sa gostoprimstvom, pokazuje da nije učio iz onog što je prethodilo, i prema tome nije povezivao događaje sa ulogom junaka koja pojašnjava i sadašnjost i prošlost.

Meho kao zvanica Hasan paše Tire na Skupštini jedini je neveseo, što ne može proći nezapaženo; starješini koji zna šta je red, dobro je znano ko je Meho, mladi jedinac iz bogate kuće, koji neće to njemu iz ponosa reći. Meho

9 Podizanje Bosne na rang beglerbegluka usmena tradicija Bošnjaka prati situacionom slikom konačnog rivalskog odnosa banjalučkog paše budimskom veziru. Blijesak banjalučkog paše u najranijoj epskoj tradiciji Bosne i Bošnjaka simbolizuje kontinuum bosanske misli. Travnički veziri će, nakon banjalučkih paša silom i intrigama pulsirati lojalnost Bošnjaka organizaciji osmanske vlasti i interesima Bosne u Carevini i na Balkanu. Otuda tako kamena i stamena figura budimskog vezira i u periodima kada su oni bili prošlost a travnički veziri 18. i 19. vijeka pravili čistke bošnjačke elite. Uporedi: (Đenana Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika*. Sarajevo, 1992, str. 373.)

10 V. lik Ganelona u: *La chanson de Roland.* Publiée d' après le manuscrit d' Oxford et traduite par Joseph Bédier de L'Académie française. Édition définitive. (1974).

je ponosan kao i Ahil, i tek će to kazati svome bližem, adži stricu/, Hasanu Cifriću. Starješine u tradicionalnim društvima, a pogotovo kada su to i domaćini, trude se da svoju ulogu posrednika između individue i društvene hijerarhije, bazirane na religiji, povežu tako da individua nađe svoje mjesto i da ne iskače iz sredine.

Najčešće se ne zna kakav će se pokazati stranac koji traži prenoćište i gostoprimstvo pa se ne zna ni njegova funkcija, možda je upravo prerušeno božanstvo, a njima, po shvatanjima koja su uvriježena u tradicionalnim društvima, treba uvijek pružiti poštovanje, oni mogu iskušavati smrtnike i prerušeni im dolaziti (Priča iz grčke mitologije o Filomenu i Baucis). Poštovanje koje Mehi iskazuju knezovi Vukašin i Vujadin, sa njihovim porodicama, simbolizuje veličinu divljenja koju oni osjećaju za tu kuću u Kanjiži koja "nosi" funkciju alajbega. Stoga se oni ne dive individui, Mehi, nego onome što on predstavlja kao Meho-institucija, divljenje je upućeno mladom *bogu* koji preuzima nasljednu funkciju od *starog vladara*. U tome smislu iskazano je i divljenje Vukašinove žene upućeno Mehi, a da ne zna ko je on: podsvjesno osjeća da je neko iz dobre kuće, neko prema kome se mora odati poštovanje, neko čije su geste za imitiranje i svako ko drži do dobrog tradicionalnog odgoja mora ih imitirati i prihvatiti kao svoje. Stihovi kojima je iskazano divljenje Vukašinove žene prema, njoj još nepoznatom, Mehi Smailagiću, ostatak su *mitske strukture totalnog vjerovanja*, koje ide do predanosti i seksualne podređenosti *božanstvu* da bi ga se umilostivilo.

"Vukašine, gospodare mili,
Šta je ovo čudo neviđeno?
Ja ga dosad videla nijesam,
Onakije' zmaja na atove,
Ni pod njima ata u rahtove.
Hele ono što je momče mlado,
Blago majci koja ga rodila,
Sestri blago što se kune š njime,
A najbolje vijernici ljubi,
Što se š njime u dušeku ljubi."

U etnološkoj nauci se potvrđuje da je gost sveta kategorija kod Slavena i da mu se kao izraz poštovanja pružala žena (Špiro Kulišić).[11] To ukazuje na duboku starinu običaja u memoriji epa kao i na činjenicu hijerarhizovanog odnosa gost--domaćin koji pruža obrazac života. Pogled u svjetske mitologije nam pruža, također, argumentacije za to. Stoga je gostoprimstvo vrlo značajno u *Ženidbi Smailagina Sina* i spominje se mnogo puta i to kroz turcizme: *hošđeldija* i *safađeldij*a, u susretima domaćina i stranca, onih koji putuju i onih koji se nađu u takvom odnosu, što može samo biti pod okriljem religije i Boga, posredstvom molitve. Evo takvih stihova:

11 Špiro Kulišić, Petar Ž. Petrović, Nikola Pantelić. *Srpski mitološki rečnik.* Drugo dopunjeno izdanje. Etnografski institut SANU. Interprint, Beograd, 1998.

"Na dva dana od grada Budima,
Čak su dotle susreli vezira,
Sreli su ga, hošđeldije dali,
Dovu čet'ri uče muderiza,
Oni dovu, a sve softe 'Amin'." 3394

"Ha gajiret, moj milosan sine! 2795
Nemoj baba pokoriti tvoga!"
Pa Osmanu hoždeldije daje.
"Dobro doš'o, begova čelenko,
Diko cjele serhat i Krajine!"
"Dobro tebe naš'o, Vujadine!"
"A Mehmede, kako ti je babo,
I amidža Cifra Hasanaga?"
"Oba dobro, na pitanju fala".

Riječ *hošđeldija*, kako je već naprijed navedeno, jeste bitna u tradicionalnoj kulturi jer u sebi nosi dobro ophođenje i sućut prema drugom, prihvatiti drugoga znači pružiti razumijevanje i utjehu, pokazati da nije čovjek sam i nije obična jedinka nego je neko ko pripada zajednici i određenom kolektivu ozbiljnih i dobrih ljudi i tako treba gledati svoga iznenadnog gosta. Razmjena riječi spada u razmjenu informacija gdje se nauči nešto novo i bitno za budućnost individue i njegov položaj u zajednici; samo treba znati pravilno slušati i procijeniti riječi svoga sagovornika, vođen stalno prošlim iskustvom i uvijek imati u vidu konačan cilj koji se postavio na početku. To je bitno za Mehinu inicijaciju i za predstojeće suočenje sa vezirom.

"Pa se medžlis poče sakupljati. 3416
Cijel mesec i godinu dana
Prvijenci od Budima grada,
Dohodili paši na viđenje,
I čestite paši holđeldije..." 3420

Naučiti nešto iz iskustva tradicije gostoprimstva, naučiti ophoditi se i ponašati se, potvrditi svoj identitet pred drugima i na taj način nametnuti se kao neko ozbiljan i neko na koga se može ubuduće računati i biti primljen u društvo pravih ljudi, onih koji nešto znače u zajednici i od kojih zavisi budućnost te iste zajednice, to je zadatak koji moraju proći svi mladi ljudi koji prolaze kroz inicijaciju. Jer, biti gost kod nekoga je znati govoriti koliko je potrebno, kako i sa kim, a isto tako znati slušati, slušati pravu stvar, a uvijek znati vezati za onaj početni cilj – cilj puta. Upravo tako mladi junak Meho govori u pravi čas, odmjereno, dobro, znajući šta kome reći i šta i koliko očekivati od drugog. Čak i ono izlaženje iz Tradicije na početku epa, i ono je bilo prividno, samo mu je pomoglo da ostvari svoj cilj – da postane odgovoran čovjek čije riječi i djela imaju težinu u zajednici. Perceval, naprotiv, junak *Priče o Graalu*, ne zna slušati svoga domaćina, niti zna da bude domaćin, jer ne poznaje norme ponašanja tradicionalnog odgoja, ne poznaje običaje i ne zna kako i sa kim govoriti. Govori kad ne treba, i šuti kad ne

treba, jer ni savjet domaćina i poštenog čovjeka Gornemana nije procijenio nego doslovno primio. Na pitanje odgovara pitanjem ili, doslovno, na dječiji način, što mu daje kvalifikaciju budale, naivka i bahate osobe, tako ne ostavlja utisak ozbiljne osobe, kako bi on to želio. Riječi drugih i Percevalove riječi se ne slažu, jer su im vrijednosti pomjerene. Mladi junaci bajki i priča tačno znaju kako se prema kome ponašati, izraziti sućut i pokazati kvalitete zajedništva na razini čovjek – priroda. U bajkama i pričama primiti i počastiti, biti domaćin, ali i gost znači: znati uputiti pravu riječ i tako dobiti pravu informaciju koja ga vodi tamo gdje on želi, znači nastaviti ljudsku interakciju, nastaviti dalje, ne prekinuti dalji lanac korisnih informacija, kretati se prema uspješnoj inicijaciji i zadobijanju *kraljeve kćerke*.[12] Junaci bajki, uprkos individualnom putu, upisuju se u zajednicu i kolektiv i povezuju individualno sa društvenim, pravilnom riječju i gestom, nasuprot junacima kurtoaznog romana, individuama, čije riječi i geste su u sukobu sa okolinom. Naprotiv, junaci epike smješteni su u društvene okvire od samog početka epske radnje i njihove geste i riječi i njihova spoljašnjost se uvijek vežu tamo gdje pripadaju. Stoga gostoprimstvo kao društvena kategorija u tradicionalnoj sredini duboko je prisutno u ovom epu i ukazuje na odnos domaćin – gost, smještajući svaki susret u strogo društvene okvire. Tako sljedeći stihovi ukazuju na stroge norme tradicionalnog ponašanja, čak i kad postoje pritajeni individualni interesi.

"Kako dođe Hadžiću Mehmede, 4369
Ja ću njega ićram učenjiti.
On će mojoj ruci polećeti,
Rad ićrama i carskog fermana,
Đe je carski tura-ferman na me.
Ja mu ruku ne dam poljubiti,
S moje ću ga dvije zagrliti,
Među vrane oči poljubiti. 4376
...
Moliću ga na konak voditi, 4382
A on meni neće zanoćiti."

Izdajica vezir zna kako treba sa Smailaginim sinom Mehom. Poznaje tu čuvenu kuću i zna da ne smije prenagliti, jer na taj način ništa ne postiže. Pošto je vezir izdajica i čovjek iz Tradicije, istovremeno, zna da je veća korist da čeka, jer je njemu dobro poznata reakcija Bošnjaka, koji će brzo organizirati svadbenu povorku koja je, istovremeno, i ratnička. Dakle, u tradicionalnom društvu gostoprimstvo (*hošđeldija* i *safađeldija*) je važna etapa u vremenskom prolazu i razumijevanju postupaka junaka, ličnosti u centru pažnje. Od toga kako će on biti shvaćen na svom putu, kao i od njegovog ponašanja zavisi ishod njegovog ukupnog puta. Pravilnom razmjenom riječi ljudi se ujedinjuju (gost i domaćin), uspostavljaju kompromisan odnos ako je jedan od njih neprijatelj, ali pod uslo-

12 Alain Montandon, *Préface* dans *L'hospitalité dans les contes*, p . 23-24.

vom da onaj drugi zna da sluša i razgovara, da nije zaslijepljen svojom vlastitom individualnošću.

"Nek' dželati idu u odaju, 4385
Nek' ni jednog na kapiji nema,"
...
"E, Mešine, adžamija li si! 4428
Da sam bijo bolan, izdajica,
Ne bi bijo kod tvojega baba,
...
Serbez ga je dobro učinijo 4524
Ićram čini ne k'o momka mlada,
No ka' jednog od njeg' starijega..."

Vezir se, tako, ne ponaša prema Mehi kao prema individui. Pred njim nikako nije dvadesetogodišnji mladić nego, u njemu, čitava slavna prošlost "čuvene kuće u Kanjiži". Meho je samo izdanak te kuće koja rađa alajbege i ostale značajne ljude. Meho je sadašnji trenutak i u njemu se oslikava čitava prošlost te značajne kuće – on je prošlost u sadašnjosti. Zato ukazati Mehi gostoprimstvo – činiti mu ićram – jeste društveni čin s kojim se nešto dobiva, da li su to, s jedne strane, vjerni knezovi Vukašin i Vujadin koji tim činom izražavaju svoje poštovanje i odanost, kao i zahvalnost i želju da to održe i da i oni sami i njihove kuće budu priznati nadaleko kao oni, koji stoje uz pravu stvar; ili za vezira, što znači prikriti se jer se boji te kuće (koja je institucija), koja je Bosna u malom: pogostiti Mehu, biti Mehin domaćin je biti u dobrim odnosima sa kućom u Kanjiži i čitavom Bosnom i tako dobiti na vremenu, čekati trenutak kada oni, ne sumnjajući, uspavani povjerenjem, padnu u zamku koju im on bude pripremio, skupa sa svojim saveznikom Petrom Karabogdanom. U tradiciji, na inicijacijskom putu, važno je za junaka poput Mehe Smailagića znati se apstrahirati od sadašnjeg trenutka, sadašnjeg vremena-prostora i uvijek stremiti ka mnogostrukosti trenutaka koji daju jedan sistem mišljenja i način ponašanja: slušati, odgovarati, pitati i postaviti se pravilno na način da se u mladom čovjeku ogleda njegovo porijeklo, da i sagovornik od njega može nešto da sazna i da se na njega može osloniti, to je ono što čini epske junake ozbiljnim i svevremenskim. Tradicija nikada ne zastarijeva, vječno je mlada, a gostoprimstvo je tu značajno kao društvena interakcija, ritualni obred u kojem se događa neko iskušenje, prekretnica, saznanje. U epu su stvari i odnosi jasni. Između riječi i djela nema jasnog razgraničenja. Prelaz je u kontinuumu. Ovu pojavu možemo prepoznati kao predmet rasprave u savremenim teoretskim i književnim studijama i ogledima, kakav je onaj Gisèlee Mathieu-Castellani. Ovaj autor ističe da epsko prezentiranje, prema dvojici čuvenih istraživača, karakteriše eksteritorizacija, objektivizacija, vidljivost bića i stvari. Dalje navodi da oni, Auerbach i Staiger, stavljaju također akcenat na svjetlost, jasnost kontura, volju da se ništa ne ostavi u sjeni (Auerbach) i najzad ljubav za vidljivost (Staiger).[13]

13 Gisèle Mathieu-Castellani, *Le monde, comme en un miroir*…Plaisir de l' épopée. Sous la direction de Gisèle Mathieu-Castellani. Presses Universitaires de Vincennes. PUV, Saint-Denis, 2000,

Prema mom mišljenju, kazano podrazumijeva da su prostorno-vremenski odnosi dati u jukstapoziciji, mit i historija se preklapaju, prošlost je neodvojiva od sadašnjosti, budućnost je predvidljiva.

Gostoprimstvo u takvim odnosima ili u takvoj mentalnoj dispoziciji, po Jollesu, ulazi u kategoriju epskog ili tradicionalnog mišljenja.[14] Gostoprimstvo implicira razmjenu riječi, govor, diskurs, čin govora ili čin-gestu što je, prema Pierru Brunelu, dio ratničke kvalitete: "Riječ je efikasna ona koja je već akcija ili je u akciji i koja je isto tako u drugom slučaju ratnička akcija"[15]

Prostor je vrlo bitan u epici (u skladu je sa već rečenim) jer je u tom prostoru sve vidljivo, dato je pravolinijski, kao u ogledalu; junaka Mehu zovu *naše ogledalo*, veza među ljudima i kosmosom je u kontinuumu pa je on i *zlatna zvijezda*, *sunce ogrijano*. Odrediti se u tom prostoru je, dakle, vrlo značajno, jer to znači biti upoznat sa čitavim jednim univerzumom koji je kompaktna cjelina. Veza domaćin – gost igra ulogu povezivanja u tom univerzumu jer povezuje prostor, a prostor je neodvojiv od vremena i uvijek ga rekreira.

"Nit šćeše zaspati hanume,
Ni u sobi sveće poćešiti.
Spavajući ićram učineše." /5019/

Ovo je već treća kuća u kojoj su prenoćili Meho i Osman. Oni su u Budimu kod Fatimine majke: u sve tri kuće, Vukašinovoj, Vujadinovoj i Fatinoj, svugdje je gostoprimstvo, ićram na visokom nivou – dočekivani su sa čašću u skladu sa Mehinim rangom, sa položajem kuće iz koje je Meho. Dobre domaćice bdiju nad tako značajnim gostima i to je čast i njima, domaćinima i gostima da domaćini svoj san i svoj počinak prekinu*, ne gasi se ni svijeća u kući kad je božanstvo unutra*; gost poput Mehe je *svetinja*, on je predstavnik Kanjiže i Bosne. Meho i njegov pratilac su čast za sve tri kuće, jer te kuće će biti na glasu kao dobri domaćini, kao kuće od časti, jer kuća u kojoj je gost redovno počašćen je cijenjena u tradicionalnim društvima. Za domaćine koje isto misle kao Meho, kao Osman i čitava Bosna, *ićram učiniti* je gosta dočekati kako treba jer je on za njih *mali bog*. Čak i za izdajničkog vezira Meho je *zlatno zmajče* iz zmajevog gnijezda. Ovi primjeri pokazuju da je Meho veza prošlosti i sadašnjosti, da veže prostore i čini univerzum kompaktnijim, jasnijim i vidljivijim. Sve se jasno ogleda u njemu. Njegova riječ je jasna i čista i uvijek prethodi gesti, zato *sve kuće* zahvaljuju Bogu kad se uvjere da Mehovo razmišljanje ne ide u pravcu novotarija, već slijedi tradicijsko iskustvo. Kroz razgovore kao gost Meho izrasta do funkcije alajbega. Svi vide sa olakšanjem da vrijeme u kojem Meho nastupa donosi prosperitet i

str. 12 /"La représentation épique selon les deux critiques se caractérise par l'extériorisation, la 'visibilité' des êtres et des choses. Auerbach et Staiger mettent pareillement l'accent sur la lumière, la netteté des contours, la volonté 'de ne rien laisser dans l'ombre' (Auerbach), l'amour de la 'visibilité' (Staiger).. "/

14 Citirano po Pierru Brunelu: *Mythopoétique des genres,* Pierre Brunel. Presses Universitaires, (2003), str. 134.

15 Isto, str. 130.

njemu se zato ništa ne smije dogoditi i oni ga čuvaju i bdiju nad njim da njegovim ugrožavanjem ne ugroze *svijetlu budućnost*. Od Smaila, Mehinog oca, Osmana bajraktara i tri kuće na putu do Budima svi se trude da predstave kompaktan prostor koji će Meho prepoznati i priključiti se jednostavno i znati svoju dužnost. Ićram, gostoprimstvo je obostrano. Na kraju Meho zna šta treba činiti da bi pokazao da poznaje hijerarhiju, da zna ko je on osobno: da zna uzvratiti domaćici, tj odgovoriti na način na koji je ona njemu odala priznanje i poštovanje i zahvaliti se za gostoprimstvo, a ne da je nabusito uvrijedi, nego da je posestrimi, i ako ona ima kćerke da ih daruje madžarijama, što će biti njegov poklon za njihovu udaju. Tačno zna kako i sa kime govoriti. On donosi prosperitet u kuću u koju uđe – on je *sunce ogrijano* i za svakoga je primjer koji treba slijediti, i svima je najviše drago kada vide da je Meho svjestan svoga položaja – da dobro zna da je svjestan vrijednosti koje predstavlja i da nije običan mladi čovjek koji želi vlastitu slavu za svoje individualne prohtjeve, bez ukorijenjenosti u onom prije njega. Zbog toga Meho odgovara na Vujadinovo pitanje:

"Jesu l' stare nadvladali mladi?"
Kako ti se čini pred očima,
Mehmedaga, il su bolji stari,
Ili ovi, što će biti mladi?"

Mehmed na to odgovara, na Vujadinovo iskreno zadovoljstvo, da promjene nema na Krajini i da će sve biti kako je i bilo, kad jedan od njih, čije sjajno vrijeme tek nastupa, progovori kako treba, i time pokaže da je dorastao situaciji i ispunio očekivanja data prije njegovog rođenja :

"Svačija je miso odvojena.
Moja miso vazda do vijeka
Da su bolji stari od mladije."
"Hej, aferim, ka od srca, sine!
Ti ćeš dobro biti ako bog da."

Meho zna koja je njegova dužnost i kako misliti i kako govoriti, i svjestan je da postoje i druga mišljenja, ali njegova dužnost je da bude na strani oca i amidže, kako je to i naučio u kući kad ih je dvorio kao djevojka i da samo tako tradicijske vrijednosti ostaju nepromijenjene. Gostoprimstvo u epu je isto tako važno kao i junaštvo, i to se eksplicitno daje u sljedećim stihovima:

"Junaštvo je ikram učineti
Te gazije na odžaku svome 7679
Iza sebe spomen ostaviti
Da nas fale dok je ovog sveta!"

Gostoprimstvo je, dakle, značajno u Tradiciji za individualnu reputaciju, ono je stoga ravno junaštvu i općeg je karaktera. Ne pogostiti nekoga, uskratiti mu

hranu i ležaj, loše se ponijeti prema njemu, znači biti na zlu glasu, što znači biti izopćen iz društva ljudi i sveden na rang životinje i moći biti ubijen od bilo koga. Tu se gubi obraz ne samo za života nego se tako ukaljanog obraza ulazi u sjećanje kolektiva. [16]

Da je gostoprimstvo jasno povezano sa religijom i religioznim ponašanjem, ostatkom nekog obreda, pokazuju sljedeći stihovi iz *Ženidbe Smailagina Sina*:

"Na toga agu hasret učinješe,
I na agu i na konja njegova, 7885
I njegova silnog bajraktara..."

Hasret kao ljubav i obožavanje, a ovdje je moguće obožavati samo božanstvo. Drugi stih

"Svi od aška na noge skočiše..." 8321

u kojem također imamo ljubavni zanos koji ide do ekstaze, što je religiozni karakter dočekivanja božanstva.

Da je neukazano gostoprimstvo, odnosno loše postupanje sa gostom kažnjivo do te mjere da posljedice snosi čak i zemlja iz koje je domaćin, pokazuje primjer iz grčke mitologije kada bog Dionisije, koga je Licurg, kralj Trakije, loše dočekao i pogostio, kažnjava njegovu zemlju najtežom kaznom – osudom na neplodnost.[17] Francuska srednjovjekovna tradicija kontinuira mitske slike gostoprimstva i povezuje ih sa grčkom antikom, i one postaju model ponašanja čovjeku srednjeg vijeka. Kao primjer možemo navesti razvijenu sliku dočeka nenadanih, tj, "nenajavljenih" gostiju dvojice mladića pred Adrastovim dvorom, Polinisa i Tidea na čijim je štitovima, kralj Adrast, domaćin dvorca, prepoznao lava i vepra i shvatio da je to ispunjenje proročanstva, da su oni mladoženje njegovih kćeri, i da ih mora dočekati kako treba. Čitava procesija i ritual gostoprimstva teče kako treba, u tradicionalnom i kurtoaznom duhu dočeka, pranja gostiju, prije jela, iz zlatne posude, u bogato opremljenoj sobi, u kojoj se po tapiserijama nižu neke druge mitske slike, takmičenja smrtnice i boginje. Adrastovo gostoprimstvo ide do pozivanja kćeri, koje savršeno sređene, u kurtoaznom duhu, dolaze i upoznaju se sa mladićima da bi se uskoro, po očevom naređenju, i povukle. Njihovo predstavljanje asocira na nuđenje.

Za razliku od epa *Ženidba Smailagina Sina*, *Priča o Graalu* bavi se inicijacijom junaka Percevala, ironično stavljajući na scenu mladog Percevala koji ne poznaje društvene norme, kojima ga, ne samo da niko nije naučio, nego ovaj srednjovjekovni junak nije imao ni muške primjere pokraj sebe, živeći samo sa majkom-udovicom i njenim sluškinjama, i ako je i bilo u njegovoj blizini

16 Régis Boyer, *L'évolution typique du thème de l'hospitalité dans les textes scandinaves anciens* (Eddas et Sagas). U citiranom Zborniku: L'Hospitalité dans les contes…,str. 25-36.

17 Joël Schmidt, *Références Larousse dictionnaire de la mythologie grecque et romaine.* Larousse 1995, str. 194.

muškaraca bili su stari i nemoćni i nije im bilo do junaštva i viteštva. Majka nije željela da ostane bez posljednjeg sina, zato je htjela Percevala sačuvati od zla koje donosi smrt i nesreću. Ovdje se radi, ne o prirodnom putu jedne inicijacije, gdje prirodno i društveno čine jednu cjelinu, već su oni u raskoraku. Nalazimo se u interiorizaciji i propitivanju. U prvom djelu, a to je ep, na snazi je mimezis epskog djela, ono što Northrop Frye, u svojoj *Anatomiji kritike*, naziva, prvim stadijem, gdje mit još nije otcijepljen od strukture djela, i gdje je mit još u akciji i gesti junaka. Frye viteški roman naziva mitom proljeća.[18] Dakle, još smo uvijek prema ovom autoru, na počecima stvaranja. Tu se radi o individui – lutalici u njenom lutanju kroz narativnu temporalnost romana. Mada je još prisutna mitska sadržina u strukturi djela; junak juri nezaustavljivo prema svojoj sudbini. Na tom putu se postiže prepoznavanje budućeg junaka kroz predskazanje: na skupštini sa zabrinutim starješinom, i naročito u scenama gostoprimstva i primanja savjeta i junakovom prihvatanju ili neprihvatanju zbog neznanja ili manjka pronicljivosti. Tu se radi o individualnosti pisca i njegovih glavnih junaka – svi se kritički odnose prema viteštvu, riječ prestaje da bude prožeta istim mentalnim raspoloženjem. U scenama gostoprimstva Perceval, za razliku od Mehe, odgovara kao individua bez ikakvog vjerovanja, bačen u život, boreći se da zadobije mjesto u haotičnom svijetu za sebe. Ništa ne zna, ne zna ni govoriti ni odgovarati niti slušati – samo ga prati vlastiti poriv mladosti (to je u temeljima sudbine o junaku) i plahovitosti, bez čvrstog uvjerenja u prošlost i veze sa sadašnjošću.

Sada bih, ukratko, prije sumiranja zaključka, prešla na uvode ovih dvaju djela, jer mi se čini da se u njima razvijaju vrijednosti specifično tradicionalnog života, značaja zajedništva u kome upravo gostoprimstvo ima vidnu poantu. Uvod u *ep* i uvod u *Priču o Graalu*, pokazuju načine stavljanja na scenu riječi koja se širi i prenosi posredstvom religije i iskrene vjere koja dolazi od srca.

"Prva riječ : 'Bože nam pomozi!'
Evo druga:'Hoće, ako bog da'.
Samo da ga pominjemo često,
Pa će nama dobro pomagati,
I od svake muke zaklanjati,
Muke ljute i dušmanske ruke,
I svakoga hala i belaja,
Od zlog duga i nevjernog druga.
Biće kiše, rodiće godina,
Dužan će se duga odužiti,
A zlog druga nigda do vijeka,
A u kući loše domaćice.
Od nje nema gore kukavice.
Nije s mirom mužu kući poći,

18 Citirano prema: E. M. Meletinski. *Poetika mita*. Preveo Jovan Janićijević. Nolit Beograd, str. 112-115; Uporedi zanimljiv komentar od Pierrea Brunela N. Fryevog gledanja na epos, gdje dolazi do izražaja njegova (Fryeva) definicija govornih formi u procesu ponavljanja. Mythopoétique des genres... str 132.

Ni sa sobom poves musafira.
Sve ga vodi, a o jadu misli,
Koji će ga jadi zadesiti,
Od zle kučke na dom domaćice,
Crnše mu je srce od gavrana.
Kuću pokri pa neće kapati,
Ženu udri pa neće lajati
Teško tome ko se ženom tuče,
Kad se sama na pamet ne vuče."

Otvorena riječ *epskog djela* koja preko religije potencira zajedništvo i dobre odnose u kući da stranac, potencijalni prijatelj ili neprijatelj, bude svjestan jedinstvenosti ili razjedinjenosti svojim figurama paronomazom, poliptotom, ponavljanjima i derivacijama zgušnjava tekst u literarnom smislu, čineći ga složenijim.

"Qui sème peu récolte peu,
Et qui peut avoir belle récolte,
Qu il répande sa semence en un lieu
Qui lui rende fruit au centuple!
Car en terre qui ne vaut rien,
La bonne semence se dessèche et meurt.
Chrétien sème et fait semence
D' un roman qu' il commence,
Et il le sème en si bon lieu
Qu' il ne peut être sans profit.
Il le fait pour le meilleur homme
Qui soit dans l' empire de Rome
C' est le comte Philippe de Flandre
Qui vaut mieux qui ne fit Alexandre,
Lui dont on dit qu' il eut tant de valeur
Mais je prouverai que le comte
Vaut bien mieux qu il ne le fit,
Car il avait réuni en lui
Tous les vices et tous les maux
Dont le comte est pur et intact.
Le comte est ainsi fait qu il n' écoute
Ni laide moquerie ni parole d'orgueil,
Et s' il entend médire d' autrui,
Qui que ce soit, il en a le coeur lourd.
Le comte aime la vraie justice,
La loyauté et la sainte Église."

U epu Avde Međedovića, tradicionalni odnosi i veza sa gostoprimstvom eksplicitno su dati, riječ koja se prenosi usmeno, puna je razumijevanja religioznih i Bogu odanih ljudi koji imaju sućuti prema bližnjem i pokazuju je. To je ono

što održava tradicionalno društvo i njegove vrijednosti koje se jače iskazuju posredstvom gostoprimstva, odnosno na relaciji gost – domaćin. Taj odnos spada u bit tradicionalnog društva jer se sa njim širi dobra riječ i učvršćuju odnosi zajednice, a to pomaže u oslanjanju ljudi, jednih na druge, i njihovom bližem upoznavanju, što pomaže zajednici da opstane i održi se kao takva (gost i domaćin u svome odnosu, gost koji je nepoznat iz drugoga kraja nešto će pružiti, dati domaćinu, kao i domaćin njemu). Ta situacija je gotovo eksplicitna u uvodu u *ep*, ističući relaciju gost – dobar domaćin/ica koji održavaju zajednicu, a naprotiv, i loš domaćin/ica, gdje prijeti opasnost kući, odnosno, metonimijom rečeno, zajednici.

U *uvodu* u *Priči o Graalu* taj odnos je mnogo implicitnije dat. Dobra riječ je najprije data metaforom iz *Jevanđelja* a da bi bila plodotvorna mora imati pogodno tlo. Metafora koja slijedi ističe odnos mecene i njegovog pjesnika, domaćina i gosta. Mecena kao dobar domaćin brine se i dariva pjesnika, pružajući mu materijal za njegovu inspiraciju (rukopis priče), daje mu duhovnu hranu. Naravno, pogodno tlo je pjesnik, pa i junak o kome pjesnik pjeva. Dobar domaćinski odnos i onaj koji održava tradicionalne vrijednosti, pokazuje Chretien de Troyes slikom svoga mecene koji zna svoje dužnosti i donosi prosperitet svome štićeniku, poklanja mu ono što njegov štićenik ustvari traži, a to je novi izvor za njegovu umjetnost, novi put za njegovu inspiraciju. I njega Chrétien de Troyes poredi sa Alexandrom Velikim, i takav odnos koji je pisac dotakao u *prologu* implicitno, samo se nazire. Ustvari, čitava *Priča* obuhvata razrađenost toga odnosa na čitavom prostoru prolaska junaka, upravo kao u *epu,* junak Perceval, a kasnije Gauvain, jesu baš poput junaka Avdinog *epa*, gosti negdje na njihovom putu, na kome od njihovog stava zavisi kako će biti primljeni. Nabrojimo samo neke od domaćina ili mjesta gošćenja: djevojka iz šatora, ugljar, kralj Arthur, pošteni čovjek Gorneman, Blanchefleur, dvor kralja-ribara u kojem je junak pod velikom kušnjom i koji je ogledalo junakovih ranijih iskušenja, u kojem Perceval doživljava propalu inicijaciju, kralj Arthur sa svojim čestim promjenama dvora, gostoprimstvo pustinjaka; drugi junak Gauvain sa svojim iskušenjima u različitim zamkovima do konačnog iskušenja u zamku iz drugog svijeta, zamku kraljice-majke, u kojem se Gauvain ponaša kao savršeni vitez[19], u kojem se brišu sve njegove ranije greške viteza na usluzi damama bez angažiranja sa njegove strane. Sve te etape gdje relacija gost – domaćin dolazi do izražaja u *Priči o Graalu* i ukazuju da riječ i gesta

19 Motiv savršenog viteza, onog koji slijedi vlastiti put duše i koji ga povezuje sa smislom postojanja i prošlosti zajednice, sa zadatkom koji treba da izvrši i da mu ostane vjeran, prisutan je i u derviškoj tradiciji ("koja dolazi iz klasičnog sufizma, usmene tradicije, neobjavljenih rukopisa i škola sufijskog učenja bro jnih zemalja"). Vidi priču *Kraljev sin* u knjizi :Idries Shah, *Contes derviches.* Histoires-enseignements des maîtres soufi de ce dernier millénaire. Provenant des classiques soufi ,de la tradition orale, de manuscrits inédits et des écoles d'enseignement soufi de nombreux pays. Le Courrier du Livre. Paris (1979), str.246: – Francuska kritička misao se, također, oslanja na mogućnost Chrétienove inspiracije iranskom spiritualnošću. Po tome *Priča o Percevalu* bila bi pričanje o inicijaciji koja bi odvela Percevala kralju Esperitausu, orijentalnom Imamu, Duhu, Svjetlosti i Ljubavi, istinskom Bogu sviju. Vidi: Michelle Szkilnik présente Perceval ou le Roman du Graal de Chrétien de Troyes, Gallimard, (1998), str. 175.

nisu jednaki, riječ ne proizlazi iz geste kako je to u epu A. Međedovića, ili kako je to utvrdio Leo Spitzer: da se sve emocije pokazuju u pokretu, a svaki pokret otkriva jednu emociju ("toute émotion se trahit en geste, tout geste révèle une émotion ; le geste est, je dirais, psychophysique".)[20] pokazuje da u kurtoaznom romanu riječ i gesta prestaju biti jedno, i da smo u kurtoaznom romanu puno dalje od mita i mitske riječi kao što smo dalje od kontinuuma svijeta i individue. Tako kurtoazni roman stvara pripovijest, sa distance, stavljajući junake u pričanje koje problematizira odnose individue i društva u individualnom odnosu, polazeći od vlastitog bića. Snaga individue u *Priči* rastočava Tradiciju i njenu memoriju iz mita i religije, dakle, suprotno onom što ne posjeduje individua u *epu*. I uz sve razlike i specifičnosti *epa* i *kurtoaznog romana*, gostoprimstvo je ta vrijednost u kojoj se ogledaju mitski odnosi i njegove strukture i u *epu* i u *kurtoaznom romanu.*

20 Citirano prema: Klaudio Giljen, *Književnost kao sistem, Ogledi o teoriji književne istorije.* Preveo Tihomir Vučković. Nolit Beograd , str. 89/90.

Život kao zalog istini
Djela i ideje Abdulvehaba Ilhamije

Emina Memija

Od Adema prvo lomno
ogledalo čovjek posta

Abdulvehab Ilhamija (Žepče, 1773. – Travnik, 1821), prozni pisac i pjesnik na bosanskom, turskom i arapskom jeziku, u našoj književnoj baštini slovi kao jedinstvena pojava. On je to po svojoj sudbini, po svom djelu i po poimanju svijeta i sebe u njemu. Ilhamija spada među one blistave umove koji su se jačinom svoga uvjerenja i svoje čestitosti stavili iznad života i zbog svoje pravedne riječi nasilno skončali.

Sila je prekinula Ilhamijin život bez suda i suđenja. On je nakon toga, i danas, ostao da živi još čvršće u kolektivnom pamćenju. I u književnosti, naravno.

Evo, skoro dva vijeka poštovaoci ovoga pjesnika i bogougodnika hodočaste njegovo turbe u Travniku, po tekijama se uče njegove ilahije, a sve je veći interes književne kritike za njegovo djelo.

Nemamo mnogo pouzdanih izvora da bismo rekonstruirali pjesnikov životni put, znamo tek nekoliko detalja, i to iz njegovoga proznog djela. U svom didaktičkom spisu *Tuhfetu-l-musallin ve zubdetu-l- hašiin* (Dar i poslastica onima koji se klanjaju Bogu) navodi da je rođen 1187 (1773) godine kao Abdulvehab sin Abdulvehabov, i da je imao trojicu sinova. Na prijepisu njegovoga divana stoji ime: Šejh el-hadž es-sejjid Ilhami baba Bosnevi, a na uzglavnom nišanu također se imenuje šejhom i hadžijom. Sejjid i baba su epiteti koji su određivali učena i štovana čovjeka.

Njegovo školovanje samo je djelimično poznato. Prema njegovome obrazovanju, dâ se zaključiti da se školovao u medresi, vjerovatno rodnoga Žepča, gdje mu je profesor bio Abdulah Karahodža, i sam alhamijado pjesnik. Obrazovao se još u Fojnici i Tešnju. Iz Ilhamijinog pjesničkog djela vidi se da je bio ambiciozan i radoznala duha, svim bićem okrenut Bogu. Pokazivao je živ interes za tesavvuf, koji je izučavao vjerovatno kod jednoga od dvojice velikih šejhova i autoriteta u sufizmu Abdurahmana Sirrije ili Huseina Zukića u Fojnici. Izvjesno je da se

poučavao sufizmu i kod tešanjskog šejha Abdulaha Čankarije, pa 1810. dobio idžazetnamu (diplomu) da i sam može obučavati.[1] Bio je veoma ambiciozan, što i sam svjedoči u jednoj pjesmi na turskom jeziku, u kojoj priznaje da nema nikakvoga znanja o književnosti, ali da je nadahnut (ilhami) od Boga, te da se mnogo trudio. U maniri savremenika, i ranijih pisaca na bosanskom i na orijentalnim jezicima, sam je sebi dao nadimak Ilhami – nadahnuti.

Živio je, uglavnom, u Žepču, nadmećući se s vremenom i nedaćama, stalno tražeći znanje i poučavajući druge. Posljednje svoje godine proveo je kad je na vezirskoj časti stolovao Ali Dželaludin-paša, veoma obrazovan, vješt ali i osion vladalac. Za njega Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit navodi i ovo: "...mnoge iskusne i poduzetne ljude je povješao, a mnoge optužio i protjerao iz domovine u tuđinu."[2] Razmeđe XVIII i XIX stoljeća je, inače, veoma teško doba za Osmansko carstvo, što se nepovoljno reflektira i na Bosnu i Hercegovinu, njegovu najzapadniju granicu. Iznurena stalnim ratnim pohodima u kojima je učestvovala ljudstvom, poharana čestim epidemijama kuge, Bosna je živjela teške godine. Kao prirodni saveznik ovakvih nevolja ispoljavaju se svekolike ljudske slabosti – nasilje, korupcija, bezakonje, laž i potvora. Dželaludin-paša previđa sve te pojave, ali ih budno prati i reagira na njih pjesničkom riječju Ilhamija. Njegova pjesma postaje sve popularnija, dakle i opasnija, pa Ali-paša, i sam vičan riječi, i znajući njenu snagu i opasnost, traži od Ilhamije da se javno odrekne svoje protestne poezije. Zalog je bio pjesnikov život. Ilhamija u svom izboru staje na stranu svojih uvjerenja i biva pogubljen u travničkoj tvrđavi 1821. godine, u naponu svoje stvaralačke snage.

Uz Ilhamijinu smrt vezano je nekoliko legendi, a jednu od njih zabilježio je i Muvekkit.[3] Prema njemu, Ali-paša je pogubio Salih-bega Srebreničanina kod koga je pronađeno pismo ovoga sadržaja: "Ne plaši se nasilnika, jer su svi *dobri* na tvojoj strani." Pismo je pripisano Ilhamiji i zbog toga ga je, prema ovome izvoru, paša pozvao u Travnik i pogubio.

Iako je moguće da je vjerodostojna priča o pismu, vjerovatnije je, i logičnije, da je Ilhamija stradao zbog svojih stihova, konkretno pjesme *Čudan zeman nastade.* Jer, zaista je bilo odvažno ustati na savremenu situaciju stihovima:

Čudan zeman nastade
Sve zlikovac postade
.....
Krivda pravdu zamela
Pa se pravda umela.

Nedostaju čvrsti historijski izvori o razlogu zbog koga je nasilno skončao, zna se samo da je to bilo 1821. godine. O tragičnom pjesnikovom kraju govori i *tarih*

1 Muhamed Ždralović: "Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi Bosnevi (Ilhamija)", *Anali GHB*, Sarajevo, 1978, knj. V-VI, str. 143.
2 Salih Hadžihuseinović Muvekkit: Tarih-i Bosna, sv. I. list 217, rukopis, GHB.
3 Isto.

na njegovom uzglavnom nišanu: "...Umro je mučeničkom smrću Sejjid hadži šejh Vehab."

Sam razlog pogubljenja svjedoči o velikoj popularnosti za života, a nasilna smrt ostavila je traga i u književnosti. U jednoj zbirci poezije u rukopisu, koja se nalazi u biblioteci Kairskog univerziteta, jeste i jedna anonimna pjesma na turskom jeziku u kojoj se oplakuje Ilhamijin tragični kraj.[4] Pjesnik Arif Sidki Kurt napisao je, također na turskom jeziku, pjesmu posvećenu Ilhamiji, a zabilježio je Muhamed Enveri Kadić u svojoj *Hronici*.[5] Iz novijega doba su dva kraća romana: Rešada Kadića: *Ilhamijin put u smrt,* i Nure Bazdulj-Hubjar: *Sablja i pero – priča o Ilhamiji.*

Abdulvehab je prozne sastave pisao na bosanskom i na turskom jeziku, a poeziju na maternjem, turskom i na arapskom.

Kako u bosanskim početnim školama za muslimansku djecu – mektebima – nije bilo kodificiranih udžbenika, pisali su ih nastavnici i učeniji ljudi. I Ilhamija je napisao jedan takav priručnik – ilmihal – na bosanskom jeziku. Njegov osnovni sadržaj odnosi se na elementarna znanja vjerovanja i prakticiranja vjerskih obaveza. Drugo njegovo prozno djelo, ovo na turskom jeziku, *Dar i poslastica...* govori nam o vjerskoj predanosti autora, koji već naslovom kaže da dar i poslasticu zavređuju jedino oni koji se klanjaju samo Bogu.

Spis je podijeljen na nekoliko tematskih cjelina. Najprije izlaže osnovna načela islamskog vjerovanja, lijepog ponašanja te koja su to djela koja čovjeka dovode do moralnog uzdignuća. Karakteristično je da se u ovakvom tekstu nađu i teme o prirodi, biologiji, svemiru... Svim ovim temama autor prilazi isključivo s religijskog aspekta, a rješenja nalazi u Kur'anu. Ilhamija nam navodi onu kur'ansku priču o tome kako se jedino čovjek (budući umišljen i neodgovoran), jedini odvažio da od Boga primi amanet (obavezu) da bude njegov namjesnik na Zemlji. Čovjeka radi su na Zemlji stvoreni odgovarajući klimatski uslovi, voda, biljni i životinjski svijet. To Ilhamiji daje ideju da o čovjeku razmišlja kao o mikrokosmosu, te navodi brojne primjere sličnosti između čovjeka i prirode. U tim analogijama navodi i ovo: što je na Zemlji pomrčina, to je kod čovjeka neznanje.

Ilhamija razmišlja o tajnama svemira i života, pa se njegove prosudbe često doimaju kao naivni odgovori na čuda i nepoznato što ga okružuje. I ponovo se vraća u svijet religije, pa zaključuje kako čovjek mora strogo i stalno da se pridržava vjerskih naloga kako bi ispunio amanet koji mu je povjeren.

Zanimljiva je širina Ilhamijinog pogleda na grijeh i kaznu. Kako se musliman ne smije kazniti bez razloga, tako isto ni nemusliman ne smije iskusiti nikakvu kaznu ako je nevin. Kako se samo sudbina poigrala sa nevinošću i kaznom u slučaju samoga Ilhamije! Ovu uzdignutost nad nacionalnim nalazimo u još jednoga alhamijado pjesnika – Muhameda Hevaije Uskufije, koji u svome kratkom ali

4 Muhamed Ždralović: Navedeno djelo.

5 Muhamed Enveri Kadić: *Hronika*. Sv. 19, str. 328.

sadržinom velikom spisu moli Boga za milost svim ljudima, bez obzira na vjeru. Ilhamija razmišlja i o životu i smrti, naravno sa aspekta vjere.

Ovaj spis Ilhamiju oslikava kao čovjeka koji otvorenih očiju posmatra svijet, koji pokušava dokučiti smisao postojanja i ponuditi neke odgovore i savjete o načinu življenja kakvoga Bog zapovijeda. Ono nije plod Ilhamijinog razmišljanja u zreloj dobi, napisano je kad je imao 28 godina.

Turski jezik kojim je pisano ukazuje da autor nije obrazovan na višim stepenima, on, zapravo, razmišlja na svome jeziku i pretače tu misao u riječi tuđega jezika. Ponekad upotrijebi i leksem iz bosanskoga jezika, isto kao što je činio i Mula Mustafa Bašeskija u svom *Ljetopisu.* Uočljiva je još jedna zajednička karakteristika između ova dva pisca – i jedan i drugi imaju naglašen osjećaj za vrednote svoga naroda, pa su, prema Ilhamiji, bosanski muslimani po odanosti vjeri iznad ostalih pripadnika te vjere, a prema Bašeskiji, bosanski jezik znatno je bogatiji od arapskog jezika, kome je to, inače, karakteristika.

Postoji vjerovatnoća da je Ilhamija napisao još dva prozna teksta: gramatiku arapskoga jezika i bosansko-turski rječnik. Ova dva teksta su prepisana zajedno sa njegovim ilmihalom, ali prepisivač ne navodi autora nijednoga.[6]

Pretpostavku o mogućnosti Ilhamijinog autorstva ovih dvaju tekstova podupire fakat da je on bio predan poučavanju, pa se može pretpostaviti da ih je napisao da bi olakšao đacima učenje. Ti prozni tekstovi važni su nam i kao izvor iz kojega doznajemo podosta o samom autoru, ali je on mnogo značajniji kao pjesnik. Njegovu poeziju možemo posmatrati u dva toka: na bosanskom jeziku, koju piše s tendencijom, blisku poimanju i potrebama širokih slojeva, dok na turskom i arapskom stvara u osami svoga nadahnuća, za svoju dušu a u ime Boga. Pjesme na bosanskom, a napisao ih je dvadesetak[7], mogu se uokviriti u tri osnovne teme: religija, pouka, protest. Ovoj prvoj temi pristupa kao teolog, kao šejh, pa je razumljivo što su svi njegovi tekstovi, i prozni i pjesnički, prožeti bogobojaznošću. To je, po Ilhamiji, jedino ispravno opredjeljenje u životu. Didaktička Ilhamijina poezija karakteristična je i po tome što se uklapa u pojam didaktike kakva je u islamskom kulturnom krugu. Ta pouka obuhvata cjelinu čovjekova bića, dakle sve ono što ga čini mislećim i odgovornim u sferi ideje vjere, ali i u najkonkretnijoj stvarnosti. Tu su ugrađene univerzalne ideje dobra i zla konkretizirane nalozima iz Kur'ana i hadisa. Globalno gledano, ovi savjeti idu od vjerske pouke kao primarnog zahtjeva do uputa o ponašanju u svakodnevnici. Tu se ne luči duhovno i tjelesno, oni nisu suprotstavljeni, zapravo su komplementarni. Nema, dakle, dualiteta duh – tijelo, apstraktno – materijalno: najapstraktniji pojam i najkonkretnija materijalna pojedinost su dijelovi jedne jedinstvene stvarnosti.

6 Muhamed Hadžijamaković: *Ilhamija, život i djelo*, Sarajevo, 1991, str. 34-35.

7 U alhamijado stvaralaštvu, naročito onom starijem, gotovo da nema autografa – tekstovi su prenošeni usmeno i prepisivanjem, gdje su sasvim očekivane intervencije kazivača, odnosno prepisivača. Često čak nema ni imena autora, pa se posredno mora dokazivati čije je šta. Zato se ne može sa sigurnošću reći koliko je tačno pjesama na bosanskom jeziku Ilhamija napisao.

Primjer te obuhvatne pouke je i ovaj:

Slušaj hodžu i mater
Nemoj biti ko vjetar
Jer biće ti udobar
Udriš nosom u duvar
.....
Nemoj se ti krivo klet
Da ti daju cio svijet
Jer ćeš, sinak, umrijet
Vel'ku muku podnijet.

Dakle, podjednako slušaj hodžu i mater, zadovolji i vjersko i svjetovno, ne budi lahkomislen, jer ćeš udariti glavom o zid. Iako je sva njegova didaktička poezija prožeta religijskim duhom, ili izravnim sadržajem, iako stalno naglašava dužnost vjerovanja i ukazuje na posljedice suprotnog ponašanja, tu, itekako, ima mjesta za realni život. Ilhamija savršeno koncizno miri ideju vjere i život:

Gledaj dušu i Boga
A dunjaluk, neka ga!

Osim dominantne religijske crte, u alhamijado didaktici je sticanje znanja podignuto na nivo bogougodnoga djela. I to, naravno, pripada islamskom duhovnom obzoru, jer i Objava počinje nalogom: *Čitaj u ime Gospodara svoga...*[8] Gotovo da nema nijednoga pjesnika iz ovoga korpusa bošnjačke književnosti a da sticanje znanja nije vrlo visoko uzdigao, neki su čak pisali *nasihate* (savjete) u kojima je neizostavna uputa da se naučava. Ali, niko kao Ilhamija nije to tako zgusnuto a snažno iskazao u samo jednoj strofi oduže pjesme:

Ko je džahil i neznan
On je po se nesretan
Kod Boga je grehotan
A kod ljudi sramotan.

Ilhamija ovdje jednači grijeh i neznanje, ne savjetuje samo, on ovim čak i prijeti, jer će neznalica odgovarati pred Bogom. U alhamijado poeziji znanje se poredi sa imetkom nepotrošivim, srećom, zadovoljstvom..., a Ilhamija još dodaje neovisnost: *Ilm (znanje) imam, ja se drugom ne molim*. Ova himna znanju mogla bi se uzeti kao paradigma najznačajnijeg dijela alhamijada općenito.

Kao predani vjernik Ilhamija je bio upućen i u bit islama, dobro je poznavao Kur'an, i to se vidi i u poeziji na bosanskom, a u onoj na turskom i arapskom još bolje. Tako u pjesmi *Džurm ve hatta* (Grijeh i griješenje) iskazuje svoju pobožnost, obraćajući se Bogu njegovim odabranim imenima (esmau-l-husna), kojih, inače, ima 99. Navedenu tvrdnju opravdava fakat da je najuspjeliju pjesmu na

8 Kur'an, 96/1.

narodnom jeziku: *Ja upitah svog Jasina* komponirao tako što je polovinu svakoga drugog stiha uzimao iz sure *Jasin.*

Pjesma je pisana u dijaloškoj formi – pjesnik je zapitan nad lošim pojavama u životu, a ajeti *Jasina* odgovaraju da je to stoga što su ljudi u zabludi, što nisu bogobojazni, neuki su, preveć oholi, obožavaju idole, udobno sjede u foteljama ne mareći za pravdu... Na kraju pjesme, autor kur'anskim tekstom upozorava: *Njemu će se svi vratiti.*

Druga značajna tema Ilhamijine poezije je bunt. Živeći u smutnom vremenu, na svojoj koži je direktno osjetio svu bijedu. On se, istina, ne buni na svoju sudbinu, čak je, onako derviški, pomiren sa materijalnim siromaštvom, ali je zabrinut za siromašne ljude, pa se pita: *Šta se hoće, zaboga?*

Najpoznatija njegova buntovna pjesma je *Čudan zeman nastade,* a to je i inače pjesma – simbol Ilhamijinog djela. Nastala je kao reakcija na vladavinu Dželaludin Ali-paše, ali to je samo konkretni povod. Pošto je to najpopularnija Ilhamijina pjesma, mnogo se usmeno prenosila ali i zapisivala od kazivača koji nisu imali autograf, pa je zato nastalo niz verzija, znatno različitih po obimu i sadržaju. U jednoj verziji proziva se i sultan imenom. Evo stihova koji se i danas pronose i usmenim putem:

.....
Ovo trpit teška muka
A još više turska bruka,
Munafika stoji huka,
Šta se hoće, zaboga?

Turčin nema amela,
Krivda pravdu zamela,
Pa se pravda umela,
Šta se hoće, zaboga?

Pjesma se održala do današnjega dana zato što ni danas nisu prevladani povodi kojim je nastala, ona je govorljiva o zlu i nasilju u svakome vremenu...

Još jedna pjesma vrlo oštro i direktno odgovara na slabosti vladajućeg sistema:

Dje li ti je Halil-paša
A musafir Ali-paša
I goveda znaše naša
Dje to biše laži vaše.

Postidte se, sramota je
Pobojte se, grehota je,
Što činite promislite
Dje to biše laži vaše.

Ovi svijet sad će proći,
Po dušu će meleć doći
Neće vama laž pomoći
Što su bile laži vaše.

U ukupnom Ilhamijinom opusu na narodnom jeziku ima i pjesama u kojima se isprepliću posebno pouka i religijski duh, to je, u ovoj poeziji, neodvojivo jedno od drugoga, izjednačeno je. U njoj se pjesnik vidi kao skrušeni derviš, koji je toliko odan vjeri da će to formulirati čisto sufijskim jezikom: *Srcem vidim, ja drugoga ne tražim.* Iako sve pripada i vraća se Bogu, Ilhamija vidi jasno i čovjekovu odgovornost i mogućnost izbora. U pjesmi *Ja upitah svoje duše* direktno kaže da je sva odluka na njemu. A da za života treba odlučiti, i djelovati, u pjesmi *Hajat dok je* veli: *Hajat (*život) *dok je u rukama der ti traži.*

Iako je i sam pripadao ulemi, vrlo oštro je kritikuje: umjesto da ti, vjerski obrazovani, upućuju na dobro i pokazuju to svojim primjerom, za šta su već svojim pozivom i statusom obavezni, oni "*...vrat slomiše porad mala*"(imetka). Neke, među njima, ruži zbog nedovoljne obrazovanosti.

Ilhamijina poezija

Ilhamijine pjesme na bosanskom jeziku, kao, uostalom, i kod većine alhamijado pisaca, posebno starijeg perioda, opterećene su turcizmima.[9] Ponekad je to nužno ako su u pitanju termini iz religijskog kruga za koje nemamo adekvatne u bosanskom jeziku, često je ta tuđica u funkciji ostvarivanja rime, ali nerijetko i bez opravdana razloga. Tako se neke Ilhamijine pjesme nužno moraju čitati uz rječnik.

Za razliku od većine bošnjačkih pjesnika na orijentalnim jezicima, koji su se, nakon školovanja u medresi, usavršavali u nekom od islamskih centara, upoznavali se sa poezijom i uopće stvaralaštvom Istoka, Ilhamija je stekao samo domaću naobrazbu. Pisanje na ovim jezicima, i u duhu divanske književnosti, koja je tada bila aktualna, podrazumijeva, pored znanja jezika, i poznavanje vrlo strogih zakonitosti u pogledu vrste i metra. Ilhamija se tome sam učio, što i obznanjuje: *Melodiju i ritam postigao sam govorom, a mjerilo uz Božiju pomoć.* Dalje navodi da nije učio metriku, ni puno čitao poeziju, a svoje pjesničko umijeće shvaća kao Božiji dar.

Još je jedna neobičnost u vez sa Ilhamijom: on je mnogo poznatiji, u nekim krugovima isključivo, kao pjesnik na bosanskom jeziku, posebno kao autor pjesme *Čudan zeman nastade*, nego kao stvaralac na turskom i arapskom. U poeziji na ovim jezicima Ilhamija je daleko plodniji i snažniji stvaralac.

Po vremenu u kome nastaje, i po duhu koji nosi u sebi, Ilhamijino pjesničko djelo pripada divanskoj poeziji. Ali, za razliku od većine Bošnjaka koji su pisali ovu poeziju, ima najmanje onih bitnih njenih odrednica – strogo zadatu formu, simbole, alegoriju, te različite žanrove. Cio njegov opus na turskom i arapskom jeziku[10] pripada takozvanoj očiglednoj sufijskoj poeziji, gdje je, umjesto

9 Oznaka turcizam uobičajena je kod nas za oznaku riječi iz arapskog, turskog i perzijskog jezika, koji su nam ušli u upotrebu s Osmanlijama.

10 Isto kao što se ne zna tačan broj pjesama na bosanskom, ne može se to ustanoviti ni za one na turskom jeziku. U različitim zbirkama nalazi se po nekoliko, i taj zbir ide na više od pedeset na turskom i tri na arapskom, ali nigdje nisu sabrane u cjelini.

simbolima, sve rečeno konkretnim, stvarnim imenima. Tu nema skrivenog subjekta, nema simbola čije značenje tek treba dokučiti, kod njega je riječ izravna i nedvosmislena.

Sufizam, koji se još s počecima islama začeo u derviškim redovima, živi i posvjedočuje se u pjesničkoj i proznoj riječi kroz sve protekle vijekove, pa i danas. Derviši su pronosili sufijsku ideju kroz svoje stihove, varirali razne teme da bi kroz njih iskazali svoju ljubav i odanost. Među bošnjačkim pjesnicima na orijentalnim jezicima ima dosta derviša, a neki su postali derviši pišući stihove u kojima su se zaputili ka Vječnoj Ljubavi. I Ilhamija, šejh nakšibendijskog tarikata[11], zanesen je ljubavlju prema Apsolutu, posvećen meditaciji koja se neprestano hrani pitanjima univerzalne egzistencije u odnosu na Vječnu Istinu, i kao leptirica koja kruži oko svijeće dok ne sagori na njenom plamenu, a to je najprepoznatljiviji simbol sufizma, gubi se u zanosu, u zikru. U zikrullahu je sva vjernost, sva ljepota, sav zanos. Time se spoznaje Allah kao Ljubav i zanos, sve što je ružno tad nestaje, a zaneseni postaje bliži svojoj težnji. Pjesnik-šejh nema nikakvog oslonca osim Boga, nema važnijega cilja nego približiti se Vječnome:

Allahu! Moj Bože! Uzmi me
U vatri Ljubavi razori me.
Za vatru Ljubavi, stalno u plaču,
Ispio sam vino kao u grču.

Jedino u ovoj pjesmi Ilhamija koristi vino – sufijski simbol za Ljubav, a još samo dva simbola u drugim pjesmama – leptiricu i svijeću. Sve ostale Ilhamijine pjesme imaju jasno označene subjekte, sve je dorečeno, bez alegorija i simbola. Ilhamija je, zapravo, jedini pjesnik na orijentalnim jezicima koji svoje ideje nije zakrivao simbolima, a sav je, bez ostatka, predan Ljubavi.

Al' ciljevi im isti uvijek
Pokornost Bogu, sad i uvijek.

Jedna od čestih Ilhamijinih tema su šejhovi i derviši. Njih pjesnik izdvaja kao bogougodnike u koje se treba ugledati:

Bog odredi ko će biti uzor životu tvom
Stog padni pred noge, odaj poštu šejhu svom!
U njemu nadji istinu koja se ljubi
Kao rob sultanu, ruku mu poljubi.

Ilhamija, kao predani vjernik svjestan je krhkosti ljudskog karaktera još od prvoga čovjeka, pa zaključuje:

11 Nakšibendije, derviški red je dobio ime po svome velikom šejhu Behaudinu Nakšibendiju (umro 1389), iako je sam red stariji za jedno stoljeće. "Vanjsko je za svijet, unutrašnje za Boga", osnova je tradicije nakšibendija. U Bosni se javlja u XV stoljeću, vrhunac ugleda i masovnosti doživio je upravo u doba Ilhamijino. I danas u Bosni ima najviše derviša ovoga reda.

.....
Od Adema prvo lomno
Ogledalo čovjek posta.
Biće Tvoje – čaše sreća
Ali žedj se javlja veća
.....

Sva Ilhamijina poezija je natopljena sufizmom. Kao misleće biće on je, i u poeziji na bosanskom, i u ovoj na turskom i arapskom, zapitan nad mnogim pojavama i pitanjima, jedino šta nije upitno to je njegova bespogovorna predanost Bogu:

Tvoj sam zaboravljeni rob, budi mu naklonjen
Oprosti onome koji se nada na Ljubav oslonjen
Srce moje Tebe želi, duša moja Tebe moli,
Skrivena misao moja Tebe gleda i Tebe voli
Tijelo mi je iscrpljeno u muci teškoj
Tvoj rob je iznemog'o u Ljubavi čistoj.
Moje srce Tvoj nur, duša za Tobom plače
Moj užitak, Tvoje biće u Ljubavi zrače
Moj užitak govori, moje uho sluša
Otkrovenje Istine u Ljubavi kuša.
Moj duh to si Ti, moje lice to si Ti
Moje oči to si Ti, u mojoj ljubavi si.

Poezija Abdulvehaba Ilhamije, mada je pisana u malom mjestu, u maloj zemlji, nosi u sebi univerzalizam, prispodobiv svakom vremenu i svakoj ljudskoj zajednici. Zato on traje evo već duže od dva stoljeća, u prepletu legende i književnosti.

Eseji i tesavvuf u Ćatićevom djelu
(U povodu 90-godišnjice smrti)

Lamija Hadžiosmanović

Uz ime Muse Ćazima Ćatića (1878–1915) uvijek se navodi epitet pjesnik, a rijetko ili gotovo nikako esejist. Čini nam se da ne možemo ni Ćatićevu poeziju sagledati sa svih aspekata a da se ne osvrnemo na njegove eseje, koji pokazuju pjesnikovu intelektualnu radoznalost da se iskaže i u ovome književnom žanru i time potvrdi ne samo svoj izuzetan prevodilački dar, nego i svoje široko obrazovanje. Ćatić to nije radio stihijski, nego je u ovim njegovim proznim radovima zadovoljena i hronologija i preciznost u podacima. Kao da je progovorila pjesnikova iskonska potreba da ponudi čitaocu čitav niz osmanskih tesavvufskih pjesnika, da ih prouči i prevede pokoji fragment iz njihovog pjesničkog djela. Tu nisu zastupljeni samo suhi biografski podaci, nego se Ćatić dobro upoznao sa svakim od njih, proučio njihovo pjesničko djelo, pa ih tek onda predstavio javnosti. Možda je to i potreba za bijegom iz svakodnevice, nostalgična želja da između toliko teških sudbina pronađe i svoju, na vagi, ne puno lakšu.

Osim pjesnika i proznih pisaca osmanskog vremena, od kojih su mnogi pisali i na perzijskom jeziku, Ćatić nam je ponudio i dosta žena pjesnikinja, istina nešto modernijeg poetskog izraza, i pisaca reformista devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća. Posebno ga je zanimao Tevfik Fikret, pa je ostavio dosta proznih fragmenata od ovoga pisca. Međutim, kako to nije tema našega rada, nećemo se ovim ni baviti.

Najznačajniji esej, koji pokazuje Ćatićevo široko poznavanje kulturno-historijskih i književnih prilika osmanskog vremena, jeste, bez sumnje, *Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo*[1]. Koliko je Ćatić poznavao divansko tesavvufsko pjesništvo, njegov komplikovan stil, te zadatu rimu i metar, najbolje svjedoči ovaj esej. U ovoj vrsti pjesme motiv je sakriven i sve je kazano metaforom, kao što naš pjesnik objašnjava: *Dakle njima nije svrha – kako rekosmo – u svojim duševnim izlivima hvaliti objekte pojavnog svijeta, kao pošljedice i učinke,*

1 Musa Ćazim Ćatić: "Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo", *Biser*, Mostar, 1912, I, 5-12.

nego slaviti Boga kao prauzrok tih objekata, koji su samo oblici božanskih atributa.[2]

Ovaj tekst, kao kruna Ćatićeve proze, ustvari je sukus njegovih eseja o pojedinim pjesnicima i proznim piscima tesavvufskog usmjerenja. Tek kada se pomno iščita ovaj Ćatićev rad, postajemo svjesni koliko je Ćatić bio široko obrazovan, a uz to akribičan i precizan. Ćatić je pomno proučio tesavvuf[3], islamski filozofski pravac koji je imao duboke utjecaje na osmansko pjesništvo. Taj utjecaj je bio toliki *da su osmanlijski pjesnici sve trope, slike i figure, pa i smisao cijelih verzova i kitica ad verbum prenosili u svoja djela, te je stoga i sam njihov jezik sličio napolici perzijskih i turskih riječi.* Pjesnik u ovom dragocjenom tekstu objašnjava tesavvuf, istina imenujući ga kao misticizam i simbole, koji su, kao i sama pjesma, višeznačni.

Naravno, ne može se ni očekivati da se tesavvuf, kao filozofska pojava, objasni s nekoliko rečenica, ali i iz ovih kraćih objašnjenja, koje nam Ćatić nudi, jasno je da je pjesnik shvatio osnovne postulate ovoga, često nedokučivog filozofskog pravca.

Ćatić je, između ostalih, u ovom tekstu, u kraćim naznakama, pisao i o Šejhu Širaziju (14. st.), koji je na turski jezik preveo *Razijin cvijetnjak* i objasnio sve dvoznačne i višeznačne termine sufijske poezije. Tu Ćatić s dosta datih argumenata tvrdi da je puno toga preuzeto od Aristotela i drugih grčkih filozofa, koji posmatrajući *u nesavršenom vide savršeno*, jer da bi se uočila manjkavost, trebalo bi sagledati savršenost.

U ciklusu eseja o osmansko-turskim književnicima posebno mjesto dao je Ruhiju Bagdadskom[4] (umro 1589), inače sufiji šiitskog mezheba. Ovaj misaoni pjesnik bio je derviš-asketa, koji je u svojoj poeziji ismijavao licemjerstvo, zavist i podlost – svakog ko je samo težio za bogatstvom i vlašću. On je bio predan samo Stvoritelju, ali i dovoljno ponosan da je znao kako se treba suprotstaviti oholom. Ruhiju Bagdadskom bila je tekija jedino utočište, gdje je meditirao u osami. Baš tu je nastao i njegov nadaleko poznati *Terdži-i bend*[5] iz kojeg nam je Ćatić ponudio i neke stihove u svom prijevodu i prepjevu:

O nemoj mislit da smo mi op'jeni
Sokom od grozda – iz čaše od zlata –
Duše nam samo "Elestu"[6] *opija;*
Mi članovi smo dobrog Harabata.
.....

Mi na ovome prolaznome sv'jetu
Nit smo vladari, ni bosjaci goli;
Poniznim ljud'ma ponizit se znamo,
Pram oholima stostruko smo 'holi

2 Isto, str. 134.

3 *Tesavvuf* – islamski filozofski pravac, koji je postao posebno zanimljiv za nauku od devetnaestog stoljeća. Tesavvuf je bio i ostao fenomen spornih mišljenja i često nenaučnih i tendencioznih razmišljanja. Stoga ova velika tema ostaje još otvorena za proučavanje.

4 Musa Ćazim Ćatić: "Ruhija Bagdadski", Sarajevo, *Gajret*, 1912, V, 9-10.

5 O pjesničkim vrstama u divanskoj književnosti, više vidi: Fehim Nametak: "Vrste i oblici u našoj književnosti na orijentalnim jezicima"*, Život*, Sarajevo, 1983, XXXII, Knj. LXIV, 9-10.

6 Kur'an, VII, 172.

Mnogi osmanski pjesnici svoje divane pisali su na perzijskom jeziku. Čini nam se da je to bio manir toga vremena, jer, recimo, i Sinan-paša se ispričava što je svoje djelo napisao na turskom jeziku. U šesnaestom stoljeću živio je i djelovao i Derviš-paša Bajezidagić Mostarac (umro 1603), državnik, pjesnik, ratnik, koji je ostavio iza sebe dva divana, i to na perzijskom i turskom jeziku, ali oni do sada, nažalost, nisu pronađeni. Naš pjesnik ili nije znao za izuzetno darovitog Derviš-pašu, ili nije mario za ovog pjesnika, ali ga u svojim esejima nije ni spomenuo.

Ćatićevom izoštrenom umu i širokom spektru poznavanja divanske književnosti, nije izmakao ni nadaleko čuveni pjesnik i šejh-filozof Galib-dede[7] koji je, također, u svojoj poeziji slijedio tesavvufsku misao. *Ljubav, Ljepota i Srce* su pojmovi koji dominiraju Galib-dedeovim stihom:

Ova plamna pjesma je – o vatrenoj ljubavi –;
Melodije gizdave i akordi krvavi.

Galib-dede je, ne samo svojom pjesmom nego i inače, tvrdio da Ljubav vlada svijetom i odražava se na svemu živom i neživom. Kad nema ljubavi, poremećena je ravnoteža između Boga i čovjeka. Ljubav je pokretač i regulator odnosa među ljudima. Jedino se čistotom ljubavi čovjek može približiti Apsolutu. A srce, opet, kao trezor Ljubavi emanira iz sebe Ljubav i osvjetljava put onome čije srce nije prazno. Ćatić je virtuelno uspio prevesti i prepjevati komplikovane Galib-dedeove stihove, uspjevši razotkriti njegovu skrivenu misao.

Srce moje, srce moje,
Što te tako tuga mori?
Ah, ma da si ruševina,
Ti si hazna začarana
Gdjeno silno blago gori.

Galib-dede se napajao *Mesnevijom* Mevlana Dželaluddina Rumija (umro 1273)[8], i kao gorljivi pristaša mevelevijskog tarikata učio iz ovog poetskog djela, pa je tako usvojio filozofiju mevlevija i vjerno je prenosio u svoj stih.

Međutim, Galib-dede kao ličnost i pjesnik i hvaljen je i kuđen, s obzirom na to da je unosio nove motive u svoju poeziju, što je književna kritika odbijala. O tome, između ostalog, Ćatić veli: *Za Galiba je mašta – pjesnička stvaralačka*

7 Musa Ćazim Ćatić: "Osmanlijski pjesnik Galib-dede", *Biser*, Mostar, 1912–13, I, 7-9.

8 *Mevlana Dželaluddin Rumi je* jedan među najvećim misliocima i pjesnicima Istoka. Porijeklom je iz perzijske pokrajine Horasan. Kao dječak s ocem se uputio prema Hidžazu i u Nišapuru susreo se s poznatim perzijskim pjesnikom Feriduddin Atarom, koji je na njega izvršio veliki utjecaj. Rumi je predavao na poznatim medresama. Kada se u Konji susreo s učenim dervišom Šemsuddinom Tebrizijem, pod njegovim utjecajem posvetio se tesavvufu. Osnivač je mevlevijskog tarikata, a njegova predanost tesavvufu i izuzetan dar i obrazovanje rezultirali su poznatim pjesničkim djelom *Mesnevijom*. Rumi je ostavio iza sebe i *Divan*, te filozofsko djelo *Fihi ma fihi*.

moć, a slike su mu vrhunac umjetnosti. Kod njega je više fantazije, nego osjećanja. Njegove su slike svijetle i istančane, duboke i otmjene, katkada nejasne, ali žive i refleksivne. Da ih shvatimo i osjetimo, potrebno nam je podulje razmišljati, a kraj toga moramo imati kroz više godina uzgajan estetski ukus.

Ćatić je ostavio i dosta veliki tekst o satiričnom pjesniku Nef'iju (početak 17. st.)[9], koji je imao toliko britku i uvredljivu riječ, da ga je to odvelo u nasilnu smrt. Uz to, bio je samohvalisav. Da li da tu osobinu shvatimo kao pjesnikovu nadmenost ili manir vremena kada je živio, teško je o tome suditi. Iako je imao puno razloga da o sebi tako misli, bio je često krivo tumačen. Vispren, snažnog duha, iskričavih misli, obrazovan, darovit, tako da su čak i njegovi kritičari o njemu razmišljali kao o najvećem osmanskom pjesniku. Kao što i Ćatić s pravom primjećuje: *Nef'ija je prije svega pjesnik snažnih biranih izraza, on dugo i dugo traži riječi, pa kad ih nađe i jedne s drugom poveže, onda nam se one čine, da su slivene u jednu jedinu riječ, koja – kad ispod njegova pera izlazi – zvuči poput zlatnog cekina.*

Pero moje čudotvorno pjeva
Ljepše, nego tisuću slavuja –
Na sv'jetu mi niko ravan nije
Osim plamna Kelimova gaja.[10]

Svako slovce ciklus mi je tajni
Kemalova božanskog divana,
A svaka mu tačkica je mala
U srdašcu Enverinu rana.

Iz Ćatićevog prevodilačkog pera pojavili su se izbrušeni snažni stihovi ovoga pjesnika, koji je jedan dio svoga djela ponudio na perzijskom jeziku. Kako je suvereno vladao perzijskim jezikom mogu nam poslužiti i mišljenja književnih kritičara, koji su ga uspoređivali sa nadaleko poznatim perzijskim pjesnicima, kao što su Fejzi, Urfi, Hakani i drugi.

Naš pjesnik odvaja povelik prostor i za Fuzulija, koga naziva *prvakom turskih pjesnika.* Ovaj pjesnik kojeg Ćatić ubraja u najveće osmansko-turske pjesnike, većinu svojih pjesama ostavio je na perzijskom jeziku. U njegovom životu i djelu nailazimo na čudesno lijepu mješavinu zasada arapsko-osmansko-perzijske civilizacije. Svoje djetinjstvo proveo je u Bagdadu i odrastao u krugu tužnih pripovijedanja o mučeničkoj smrti *hazreti Huseina*, sina *Ali ibn Ebi-Taliba*, Poslanikovog zeta i halife četvrtog. Upravo u takvom ambijentu nastalo je Fuzulijevo poznato djelo *Jadovanka* i *Bašča sretnika.* Za razliku od drugih divanskih pjesnika njegovog i kasnijih vremena Fuzuli piše jednostavnim stilom i lahkorazumljivim jezikom, izbjegavajući često neshvatljive metafore i alegorije. Bilo mu je važno da ga manje učen čovjek zavoli i shvati. U tom smislu i naš pjesnik zaključuje:

9 Musa Ćazim Ćatić: "Pjesnik Nef'ija", *Biser*, Mostar, 1918, II.

10 Čudotvorni Musaov (Mojsijev) štap, koji se pretvorio u zmiju, koja guta oganj, što su ga Faraonovi vrači proizveli.

Načelo je, da pjesnikova djela moraju biti tako napisana, kako mogu služiti kao ogledalo stoljeća, u kojem je pjesnik pripadao i sviju događaja, koje je pjesnik vidio ili o njima čuo.

I sam Ćatić navodi da Fuzuliju savremenici nisu uvažavali, ali da je pjesnik bio svjestan svoje poetske snage, pa se na to nije ni obazirao. Ćatić, u svom briljantnom prepjevu, donosi jednu Fuzulijevu pjesmu, koja jasno govori o odnosima tadašnje intelektualne javnosti prema ovom pjesniku. Potkrijepit ćemo ovo zapažanje jednim fragmentom iz ove pjesme:

U takvoj zemlji ja sam:
Kada bih krv si pio,
I kad bih dušu svoju
U nježne pjesme slio;
Kad bih na tisuć konaca
Nanizo kamenje drago,
I kad bih u tisuć bašča
Sadio cvijeće blago,
Tad opet niko ne bi
Bacio pogled na to:
Rekli bi ružici – trnje,
A dragom kamenju – blato.

Osmanski divanski pjesnici, redom sufije, odnosno obrazovani derviši i šejhovi, imali su prirodnu potrebu da oponašaju perzijske pjesnike, čija im je riječ bila uzor u sačinjavanju divana. Posebno tu Ćatić ističe utjecaj mevlevija, iz čijeg su se okrilja pojavile mnoge značajne poete. Iako je kolijevka mevlevijskog tarikata Mala Azija, on nosi biljeg perzijskih derviških redova, jer mu je i korijen Perzija. I Ćatić o ovom utjecaju veli da je *Mesnevija* – djelo Dželaluddina Rumija, *više stoljeća osmanlijskom lijepom knjigom vladalo i držalo na životu utjecaj Perzijanaca na Osmanlije.*

Svi ovi veći i dublji utjecaji trajali su uglavnom do osamnaestog stoljeća. Od tada postepeno se mijenja arhitektonika stiha i način pjevanja, premda se stidljivo uvlače i formom, rimom i metrom u okamenjeni stih. Tek će devetnaesto stoljeće donijeti vidne novine u svim vidovima života, pa će se i književnost sve više okretati Zapadu. Klasična poezija, istina, trajat će sporadično sve do kraja devetnaestog stoljeća. I jedan Bošnjak, Arif Hikmet-beg Stočević (umro 1903), reformista, pravnik, političar i pjesnik, ostao je vjeran sufijskoj divanskoj poeziji, jer je i sam, u poznijim godinama, postao gorljivi sufija.

Međutim, i u tom vremenu, kada vlada slobodniji stih, metar i rima, kada prozna književnost sve više prihvata teme i motive svakodnevice, utjecaj perzijskog pjesništva nestaje. O tome Ćatić, između ostalog, kaže: *Naravno, da taj utjecaj Iranaca i njihova misticizma nije mogao vječito trajati; on se pomalo počeo gubiti već u doba Nef'ije (17. stoljeće), naročito u vrijeme elegantnog i raskalašenog carigradskog pjesnika Nedima, kadno se počela živo*

osjećati potreba turske društvene reformacije i što bližeg odnošaja Osmanlija sa zapadom.

Epoha utjecaja perzijskog pjesništva na tursko, može se reći da prestaje sa Šejhom Galibom (18. st.).

* * *

Ako je djelo jednog pisca, na određen način, i slika njegovog života, što svakako i jeste, onda se ne može sasvim isključiti ni Ćatićeva naklonost sufizmu. Već i njegovi eseji o divanskim sufijskim poetama pokazuju, ne samo pjesnikovu intelektualnu radoznalost da se upozna sa civilizacijskim tokovima jedne epohe i njemu bliskih zemalja, nego i iskrena zainteresiranost da nešto od toga pokuša i usvojiti. Nema nikakve sumnje u to da se naš pjesnik nadahnjivao sufijskim idejama i da je simbole koji dominiraju poezijom i poetikom Istoka rado unosio i u svoje pjesme. Neki književni historičari i kritičari Ćatića su samo ubrajali u poete lutalice, kome je, općenito uzevši, vjerski zanos dalek i nedohvatljiv, a sufizam je samo manir, koji bi katkada nadvladao njegovim stihom. Među njima je i Darko Tanasković, koji je ponudio svoje viđenje: *Taj nepredvidljivi, simpatični i pravdoljubivi boem, koji se znao i uz ramazan napiti, zagrebački drugar Matošev i Ujevićev, bio je sušta suprotnost smernog, samosavladivog, gvozdeno disciplinovanog kontemplativnog derviškog mentaliteta koji sagoreva na plamenu tajanstvene unutrašnje vatre predavanja Tvorcu.*[11]

Sa ovim Tanaskovićevim mišljenjem se ne bismo u potpunosti mogli saglasiti. Zna se da se Ćatić nije često držao slova Kur'ana i da je bio boem, ali, ne bi trebalo smetnuti s uma da je doživljavao i trenutke katarze u kojima bi se svim svojim bićem predavao Sveživom, moleći Ga da mu povrati spokoj i urazumi ga. O tome svjedoče i mnoge njegove pjesme:

Nebeska knjigo, štono plamen vjere
U mom se srcu s tvojih riječi budi;
Po tvome vrtu misao mi bludi
I cvijeće pjesme ponajljepše bere

.....

Pred veličanstvom tvojim evo sada
Griješni pjesnik u zanosu pada
I usnam mašte ljubi usta sveta,

.....

*(*Iz ciklusa *Religiozni soneti*, Kur'an a.š.*)*

Posebno je karakteristična pjesma *Teube-i Nesuh* (Pokajanje), koja sva odiše sufijskim idejama. Već je dovoljan dokaz tome, da ju je Eva de Vitray Meyerovitch

11 Darko Tanasković: "Misticizam u poeziji Muse Ćazima Ćatića", *Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću*, Sarajevo, Institut za jezik i književnost, 1980, str. 96.

uvrstila u svoju prestižnu *Antologiju sufijske poezije*[12]. Tewba je u sufizmu prva stepenica za pročišćenje, pa je jasno da je i Ćatić preživljavao teške trenutke, izgarajući od želje da se vrati i da krene putem, koji će ga odvesti do Njegovog zadovoljstva. Tanasković čak smatra da ova pjesma nema ni elemenata sufizma i čudi se da ju je autorica odabrala za svoju Antologiju.

Iako se Ćatić, kao što smo rekli, u životu ponašao daleko od sufijskih pjesnika, uzora njegove poezije ovoga žanra, mnoge njegove pjesme, kao i *Pokajanje* svjedoče da je želio da njegov život krene drugim tokom i da nadjača štetne porive. Naš pjesnik je sagorijevao u nekom samo njemu znanom plamenu, koji ga je vodio samouništenju:

Bar kad bih na čas mog'o s bića svoga
Trgnuti sjenu grijeha i strasti
Ah, da bar hoće povrh čela moga
Velikog sunca jedan osm'jeh pasti!...

.....

Zgažena ljepoto! Vrati mi se, vrati,
Jer ja te čeznem. Čuj, u mojoj duši
Gorko i bolno pokajanje civil!...

(Grijeh)

U svakom slučaju, Ćatić je bio podvojena ličnost i najčešće nije umio naći životnu ravnotežu, koja bi mu donijela mir. U njemu su se istovremeno borili David i Golijat, ali, nažalost, većinom je ovaj drugi pobjeđivao.

Međutim, ma kako gledali na Ćatićev život u odnosu na njegovo djelo, mi ćemo u mnogim njegovim pjesmama naći dosta elemenata sufizma, posebno kada su u pitanju simboli: *leptirica i svijeća, ruža, slavuj, rumen-usne, soluf, trepavice, srce i ljubav* kao dominanta Ćatićeve pjesnikove riječi.

Nek se majska ruža stidi
Pred ljepotom đula Tvoga,
Kad si od nje rumenija,
Slatka ružo srca moga!

(Ašiklije, Ruža moja*)*

Ja bih pjesmu svoju dao,
To jedino blago
Za to žarko oko Tvoje
Moje milče drago!

(Ašiklije, III)

12 Eva de Vitray Meyerovitch: *Antologija sufijskih tekstova*, Zagreb, 1988, str. 64-65.

U kineskoj maloj vazi
Na prozoru sobe moje
Cvjeta zambak čist i bijel
Nevinosti poput tvoje.

*(*Iz ciklusa *Uspomene*, Zambak*)*

Iako je Ćatić, zaboravljajući prostor i vrijeme, znao se predati trenutku koji bi njime nadvladao, bez ikakve sumnje, on je islam nosio duboko u sebi. Tradicionalna sredina u kojoj je rastao i odrastao, svakako je učinila da nije ni mogao ni htio izbrisati temeljne principe vjere, pa je pratio islam u širem kulturološkom smislu. Zar bi inače mogao ponuditi s tolikom ljubavlju i znanjem izbrušene i uglačane prijevode najvećih islamskih mislilaca Istoka, proučiti tesavvuf i davati znalačke komentare i objašnjenja komplikovane sufijske poezije?

To potvrđuje i ciklus pjesnikove religiozne poezije, iz koje izbija takva pjesnička snaga da čitalac ostaje zapanjen. Nadahnut Božijom veličinom, pjesnik skrušeno stoji pred Prijestoljem Sveživog i ponizno mu se predaje:

Pred veličanstvom tvojim evo sada
Griješni pjesnik u zanosu pada
I usnam mašte ljubi usta sveta,

Sa kojih med je Tvojih riječi tek'o.
O vječno slovo, Bog je tebe rek'o,
Da budeš luča vasionog svijeta!

*(*Iz ciklusa *Religiozni soneti*, Kur'an a.š.*)*

I Ćatić je, kao i mnogi raniji pjesnici mutesavvufi, svoje poetsko djelo glačao i u takvim trenucima tražio puta da se izbavi iz kandži ovosvjetskih zala, želeći da nađe puteve Pročišćenja i Približenja. Istina, tu želju za Sjedinjenjem nadjačala je njegova boemska slobodoumna priroda, ali to ga nije činilo sretnim. *Apsolutna ljubav*, kao ideal koji želi dostići, ostala je pjesnikova imaginacija, jer je život podigao nepremostivu prepreku. Pratila ga je osebujna pjesnička i ljudska sudbina kao kob, a ezoterična simbolika bila je znak njegovog unutrašnjeg preživljavanja.

Jedan Ćatićev sonet

Sead Šemsović

Sonet je čvrsta i tokom stoljeća razvoja okoštala pjesnička forma na koju u bošnjačkoj književnosti nailazimo u opusima nekoliko izuzetno značajnih autora. Zasigurno najznačajniju modifikaciju soneta prepoznajemo u poetskim ostvarenjima Skendera Kulenovića, a čijeg najubjedljivijeg prethodnika prepoznajemo u liku i djelu Muse Ćazima Ćatića. U tom luku razvoja soneta kod Bošnjaka od Ćatića do Kulenovića javlja se niz zanimljivih poetskih pojava, ali se ove dvije tačke posebno ističu i do savremenih pjesničkih okušavanja nije ostvarena forma soneta u takvom stepenu preoblike.

Sonet *Vodena vila* Muse Ćazima Ćatića pojavio se 1909. godine u časopisu "Behar" i predstavlja jedan od prvih Ćatićevih soneta uopće, a i jednu od prvih njegovih modernističkih pjesama. Poezija koja mu prethodi je romantičarska i povremeno simbolistička te se oslanja posebno na sevdalinku, na bošnjačke pjesnike koji su prethodili Ćatiću i na pjesnike na orijentalnim jezicima – domaće i strane. Pjesnikovi uzori u tom ranijem periodu među bošnjačkim autorima, bilo da govorimo o ljubavnoj ili patriotskoj poeziji Muse Ćazima Ćatića, predstavljaju uzak krug poetskih pojava koje su se i same oslanjale ponajviše na usmenoknjiževne pjesničke oblike.

Najznačajnija prekretnica u životu Muse Ćazima Ćatića je 1908. godina. Te godine biva isključen iz Šerijatske sudačke škole u Sarajevu i uz posebnu dozvolu polaže diplomski ispit. Tri dana kasnije, 6. novembra, upisuje Pravni fakultet u Zagrebu, da bi već naredne 1909. godine upoznao Tina Ujevića i A. G. Matoša, što u njegovom životu i radu predstavlja novi i sasvim drugačiji koncept. (Mušović 1980, 185-186).

Upoznavši se sa temeljnim odlikama moderne, ponajviše kroz Matošev književni krug, Ćatić prisvaja njezine postulate i inkorporira ih u svoju poetiku pri čemu istočni parnas i sevdalinka zadržavaju svoje i dalje stabilno mjesto. Za razliku od ostalih članova ovog književnog kruga Ćatićeva je poetika *Na razmeđu epoha* (Duraković 1988) i ostvaruje se kao skupno zrcaljenje Magriba i Mašrika, čime zapravo i nastaje ta *Ćatićeva razdjelnost* (Begić 1980). On u sebe i svoju razbuktalu i za nas teško uhvativu poetiku ugrađuje kako sve one svjetske centre kojim ga je životni put vodio, tako i Tešanj, Odžak i sva ostala mala bosanska

mjesta, na isti način kao što u njoj prepoznajemo klasike Istoka i klasike Zapada koji sa domaćom sevdalinkom čine taj jedinstveni sublimat u poetici Ćatićevog pjesništva.

Te 1909. godine zapravo i nastaju prvi soneti u poeziji Bošnjaka. Prvi se pojavljuje sonet *U aleji*, zatim *Vodena vila*, *Kad vjetrić piri* te *Moja vila*, svi u časopisu "Behar". Oni zajedno čine novo slovo u razvoju bošnjačkog pjesništva, vezujući ga čak i formalnim odlikama za poetiku Zapada. Time Ćatić uvodi novi formalni pjesnički oblik u bošnjačku književnost, iako već 1911. objavljuje pjesme u "istočnoj formi", gazelu (*Tri gazela*). Godine 1910. izlaze soneti sa naslovom *Iz ljubavnih melodija*, a 1911. *Proljetni soneti, Boje i mirisi* i *Ljubavni akordi.* Takvo prelaženje s jedne pjesničke forme na drugu samo se uvjetno može nazvati pjesnikovim traženjem, jer Ćatić izvrsno diferencira poetiku koju zahtijevaju svaki od ovih oblika, što posebno možemo vidjeti po pjesmama iz 1912, koja je pritom i njegova najplodnija godina. Budući da već započinje Ćatićeva saradnja sa Muhamedom Bekirom Kalajdžićem i listom "Biser", gotovo sve svoje pjesme iz te godine objavljuje u ovom mostarskom književnom glasilu. Pored soneta koji čine ciklus *O ženi* i ciklus *Žuti cvjetovi*, 1912. pojavio se još niz soneta uz koje sasvim stabilno stoji i *Nekoliko gazela*. Da se "pobožna lirika" može pisati i u formi soneta, ukazuju nam soneti *Kur'an*, *Sveta špilja, Hidžret*, *Bedr* i *Zemzem-vrelo* u kojima prepoznajemo spoj dvaju dijametralno suprotnih svjetova (Fehratović 2005, 35). Ćatićeva opsjednutost sonetom najvidljivija je u pjesmi *Pred smrt*, koja svojom formom okrnjenog soneta 1916, kada se i pojavila nakon pjesnikove smrti, izgleda avangardno.

Sonet *Vodena vila* pripada deskriptivnom pjesništvu sa ispovjednim tonovima (Kazaz 1997, 98), pri čemu već u samom naslovu primjećujemo njegovo dijalogiziranje s tradicijom:

Ko glatka bijela zmija r'jeka se poljem vijuga,
Kroz noćcu jezikom tajnim vali joj prpošno zbore,
Noseć u kosi svojoj divlje cv'jeće iz luga
Gdje jele – uzdišuć u snu – sanjaju daleke bore.

Nad rodnim poljem svuda slegla se blijeda tuga,
Pod njenim cjelovom trepti žito ko zlatno more,
A sjetnog mjeseca zraka ko čežnja plaha i duga,
Drščući pruža se tiho kroz čarnog etira dvore.

Lagano na mjesečini iz mekih i šumnih vala
Ko bajka gola žena diže se, a svilni prami
Rosne joj kose – što je ko magla biserna pala –

Mliječnu nagost njena punanog tijela kriju...
To vam je vodena vila, što noću putnika mami,
U njenu zagrljaju da na dnu rijeke sniju.

Možemo navesti niz primjera s kojima sonet dijalogizira, ali posebno ističemo sljedeći:

Vila jaše konja Osmanova,
vila jaše, za njom Osman pješe.
"Sjaši, vilo, da se odmorimo!"
"Ja se nisam mlada umorila,
valja meni bio grad graditi,
brez aršina i brez tebešira,
brez kamena i brez ćeremita"

Vila je sinonim svemu neobjašnjivom, svemu onome što je čovjeku iz naroda začudno. To je trag, otisak paganske vjere na običaje i vjerovanja, i pravoslavaca i katolika i muslimana. Iako se na ovaj motiv može naići i u bošnjačkoj usmenoj poeziji, znatno je češći u srpskoj i hrvatskoj. Moderni pjesnici uglavnom izbjegavaju ovaj motiv u osnovnom značenju te ga koriste u nekom novom, modifikovanom obliku.

Vila u pisanoj poeziji nije više samo duhovno biće koje je uvijek oko čovjeka, već sada dobija i ljudske osobine. Ona kod Ćatića postaje mistična žena iz koje izvire erotičnost. Ona je žena prirode. Njeno ustajanje iz rijeke, njena kosa i "punano tijelo", koje je odlika upravo te prirodne žene, modernistički ogoljuje ono što sevdalinka samo naznačava. Vila sada postaje grčko mitološko polubožanstvo, sirena. Ona priziva putnike *u njenu zagrljaju da na dnu rijeke sniju*.

Ćatićeva vila je vidno kompleksnije građena od vile iz usmene poezije. Ona stara vila koja nekada presreće i nekada muči junake postala je erotična, seksipilna zavodnica, koja poziva putnike sebi, ali samo noću. Noć je taj period dana kada magičnost i mistika dostižu vrhunac, jer je tada sve ovijeno tajnovitošću.

U narodnoj pjesmi *Vila jaše konja Osmanova* vila je nadnaravno biće kome je Osman, koliko možemo pročitati iz podteksta naročito prva dva stiha, bio prisiljen dati svoga konja. Da se radilo o dobrovoljnom davanju konja, usmeni pjevač bi to sigurno istakao i naravno ponudio razlog njegovu davanju, ali je vilino jahanje konja Osman nevoljko prihvatio i njegova molba za odmorom oslikava situaciju u kojoj se lik našao. Već u narednim stihovima usmeni pjevač upoznaje slušaoca/čitaoca sa razlogom vilinog takvog postupka – začudna gradnja grada. Vila iz usmene književnosti često gradi grad. Uvijek začudan:

Grad gradila b'jela vila
Ni na nebu ni na zemlju,
No na granu od oblaka.

(Karadžić I, 226)

Ćatić gradi sonet tako što katrene posveti opisu rijeke, prvu tercinu bajkovitom ustajanju "gole žene", da bi drugom tercinom, čija *zadnja dva stiha srozavaju ugođaj i atmosferu deskripcije* (Kazaz 1997, 99), uspostavio izravnu usmenoknjiževnu komunikaciju s recipijentom. Iako je takav oblik komunikacije moderni stran, Ćatić mu pribjegava kako bi pojasnio ko se to iz rijeke

javlja, što ukazuje na početnički nespretni korak pjesnikovog prepoznavanja u moderni.

Nevjerovatnim slikarskim potezima Ćatić u katrenima oslikava tu bajkovitu sliku rijeke koja se *ko glatka bijela zmija (...) poljem vijuga*, koju pored boja oživljavaju i zvuci rijeke kojim joj valovi *jezikom tajnim (...) prpošno zbore.* Slika i zvuk zajedno tvore tu začudnu sliku rijeke iz koje izlazi mitska žena jednodimenzionalnog tipskog karaktera. Ona nije stvarna velika ljubav pjesnika, nije žena neizmjerne i nadaleko čuvene ljepote, nije buduća majka njegove djece, ona je tip. Ona je refleksija suptilne putene čežnje za ženskim tijelom iz neostvarenih snova koju je moguće izgraditi jedino miješanjem vanjskih osobina različitih mitskih žena. Ta nova mitska žena nastala je samo radi putenog užitka u njezinom nadnaravnom izgledu. Ona kao takva u sebi sublimira sve one svoje mitološke prethodnice sa sličnim ili identičnim zadatkom u umjetnosti, da iznenade recipijenta i ukažu mu i na tu stranu oživotvorenja umjetničkog djela.

Ćatićeva vodena vila ostvaruje se kao dijalog slavenskog i starogrčkog mitološkog konteksta, sažimajući u sebi njihove temeljne odlike. Takvim postupkom pjesnik ostvaruje svoj cilj – gradnju svog viđenja ideala ženstvenosti.

Iako ovaj sonet pripada grupi manje uspjelih Ćatićevih soneta, njegov značaj pored književnohistorijskog prepoznajemo i u specifičnom stepenu modifikacije motiva vile. Budući da je motiv pozajmljen iz mitološkog svijeta agrafične kulture i da u pisanoj poeziji može postojati u nultoj, nepotpunoj ili potpunoj transformaciji, što često ukazuje i na umjetnički nivo književnog djela (Šemsović 2004, 115), Ćatić se opredjeljuje za veće odstupanje od osnovnih odlika vile.

Usmena književnost Bošnjaka ne poznaje vilu samo kao bespolno biće već o njoj ponekad govori i kao o ženi. Jedan takav primjer je i pjesma *Vilu ljubi Murtez Alagiću* u kojoj, doduše, nema nikakvih opisa viline ženstvenosti, ali je prepoznajemo kako u naslovu, tako i u prva dva stiha: *Vilu ljubi Murtez Alagiću / vilu ljubi devet godin dana.* (Maglajlić 1997, 38) Iako pjesma ne sadrži izravan opis vile kao žene, čitamo ga u ovim stihovima uglavnom kroz glagol *ljubiti*, kao i iz njegove izvedenice *ljubovca*, na koji nailazimo u pjesmi *Osmo spava u zelenoj travi*:

Hitio se rukom preko sebe,
pa ufati najstariju vilu,
i skide joj od zlata oglavlje,
pa odvede svom bijelom dvoru,
i vjenča je sebi za ljubovcu.

(Maglajlić 1997, 44)

Kao što smo već pokušali pokazati, ovakvo usmenoknjiževno viđenje vile možemo uvjetno posmatrati kao inicijalnu kapislu koja pokreće kasniji nastanak Ćatićeve i malog broja drugih vila i začudnih junakinja u poeziji Bošnjaka.

Literatura

Begić, Midhat: *Ćatićeva razdjelnost*, u *Zbornik radova u Musi Ćazimu Ćatiću*, Sarajevo, 1980, str. 55-64.
Duraković, Enes: *Pjesnik na razmeđu epoha*, u *Zbornik radova u Musi Ćazimu Ćatiću*, Sarajevo, 1980, str. 23-37.
Fehratović, Jahja: *Pobožni motivi u poeziji Muse Ćazima Ćatića*, Blagaj, III, 3-4, 2005, str. 37-42.
Karadžić, Vuk Stefanović: *Srpske narodne pjesme*, I, Beograd, 1977.
Kazaz, Enver: *Musa Ćazim Ćatić – književno nasljeđe i duh moderne*, Tešanj, 1997.
Maglajlić, Munib: *Antologija bošnjačke usmene lirike*, Sarajevo, 1997.
Mušović, Medhija: *Hronologija života Muse Ćazima Ćatića*, u *Zbornik radova u Musi Ćazimu Ćatiću*, Sarajevo, 1980, str. 185-186.

Tri aspekta romana *Uhode* Derviša Sušića

Jahja Fehratović

Roman *Uhode* Derviša Sušića jedno je od ostvarenja unutar bošnjačke književnosti koje je nastalo poslije često spominjane 1966. godine, a koje pretendira da dostigne snagu i veličinu onoga što je te i nekoliko narednih godina ova književnost postigla.[1] Ovaj se roman od svih dotadašnjih romanesknih ostvarenja u našoj književnosti diferencira sa nekoliko markantnih osobina. Njemu nije lahko pristupiti sa ma kojeg aspekta; možete ga osjećati, recipirati i percipirati, odbiti ili prihvatiti istine koje vam predočava – a opet se ne usuditi da ga na bilo koji način reducirate, da ga pokušate kritički valorizirati sa ma kojeg od potencijalnih aspekata. To je, možda, otuda što u ovom romanu, u kom nema jednog i jedinstvenog glavnog junaka, prevladava postmodernistički diskurs koji od tijela teksta zahtijeva fragmentarnost, razuđenost na mnoštvo naratora, stilova i likova, miješanje formi i žanrova, groteskni i ironizirajući stav spram općeprihvaćenih društvenih konvencija, resemantizaciju i remitizaciju historijskih činjenica, pretakanje i preobražaj identiteta kod razvijenijih likova, značenjsku polivalentnost svake zaokružene cjeline, te poigravanje sa tekstualnim jedinicama unutar jedinstvene i cjelovite strukture. Cilj ove radnje je da pokuša sintetizirati osnovne kvalitete romana u duhu već spomenutih odrednica. Ovdje će se pokušati zaobići bilo kakva valorizacija i govorit će se – bez ikakvih pretenzija da se u romanesknom stvaralaštvu Derviša Sušića ma šta dokaže ili ospori – o osnovnim književnim, historijskim, naratološkim i kulturološkim karakteristikama teksta.

U tekstu *Književno djelo Derviša Sušića* Enes Duraković kaže: "Mada su u osnovnim idejnim koncepcijskim zamislima *Uhode* cjelovito djelo koje se nameće modernom pripovjedačkom strukturom, vrijednost ovog romana je ipak prije svega u fragmentima i pojedinim epizodama (…)" (Duraković, 1984/5, str. 10). Pokušaj sažimanja hronološkog presjeka u trajanju od jednog milenija na jasno određenom prostoru i fokusiranje na sasvim određen problem, prikazan na svega dvije stotine strana, nije ostavio autoru drugu mogućnost do da upravo preko

1 Godina 1966. je prekretnica u bošnjačkoj književnosti XX stoljeća, jer su te godine objavljene knjige: *Derviš i smrt* Meše Selimovića, *Kameni spavač* Maka Dizdara i *Pobune* Derviša Sušića, dok su *Uhode* objavljene 1971. godine.

fragmenata i epizoda, koje se u kontinuitetu nastavljaju jedna na drugu, pretoči osnovnu zamisao u tekst. Izdvajajući fragmente i epizode kao ono najvrjednije u *Uhodama* profesor Duraković je postavio osnovno polazište za bilo kakvo novo, drukčije i, dublje bavljenje ovim romanom. Stoga će se ova radnja uglavnom bazirati na tim fragmentima i epizodama, uzimajući ih kao polazište i kao ishodište traganja za unutarnjom poetikom teksta.

Historijski narativ

Od Kotromanića do danas, gotovo cio milenij nasrću na ovaj dlan zemlje radoznalci sa svih strana svijeta, uhode svih boja i stepena sposobnosti (…)

Kako i sam autor apostrofira, roman obuhvaća period od skoro jednog milenija. Da bi se taj vremenski raspon što kompaktnije predočio čitaocu, autor se odlučio za strategiju fragmenata, iscjepkanosti i razuđenosti radnje na mnoštvo likova i događaja. Ti likovi i događaji, ustvari, predstavljaju ono što nauka zove (pseudo)historijom. Iako ne postoji jasno naznačena podjela na cjeline, u romanu se ipak prepoznaju tri decidno razlučiva historijska perioda unutar kojih su uvršteni svi ostali "inferiorni" historijski elementi:

I Srednjovjekovna bosanska država / Kraljevina Kotromanića
II Bosanski vilajet / Gradaščevićevo doba
III FNRJ – SFRJ

Prva dva historijska perioda predstavljaju epizode sloma jedne državotvorne zajednice i najavu dolaska druge velike vojne sile koja će zagospodariti zemljom i napraviti novu državu. Sušić namjerno odabira tri prijelomna trenutka, tri mijene, tri velika historijska momenta koja će trajno ostati upisana u historiji Bosne i Hercegovine, jer samo tako može zatvoriti kružnicu koju revnosno i predano iscrtava od prve do posljednje rečenice. Unutar ovih triju kompaktnih cjelina smješteno je sve ono što čini unutarnji život romana. Između pojedinih cjelina ne postoji nit koja ublažava prijelaz, već je svaki od prijelaza nagao i gotovo da ne egzistira kao nastavak predašnjeg već kao samosvojna i jedinstvena cjelina koja niti nastavlja prijašnji hronotop niti otvara put narednom koji je opet isto tako samosvojan i autohton. U ovom historijskom presjeku možda još manjka Austro-Ugarska. Ako malo pažljivije sagledamo roman, uočit ćemo da se i utjecaj Austro-Ugarske dakako spominje, i to kroz ličnosti Husein-kapetana Gradaščevića i njegove majke. U okviru svakog od ova tri perioda na kojima se roman koncipira autor spominje više ličnosti i događaja čije postojanje historija potvrđuje. Pokušat ćemo utvrditi o kojim se ličnostima i događajima radi i sagledati Sušićev stav spram njih.

Iz vremena Srednjovjekovne bosanske države / Kraljevine Kotromanića Sušić spominje više historijskih događaja i ličnosti. U pozadini ovog perioda nalaze se događaji kao što su: Kosovski boj iz 1389. godine, Sigismundova nasrtanja na BiH, pogibija bosanskog vojvode Pavla Radinovića, komešanja oko bosanskog

kraljevskog dvora, tursko zaposjedanje Kraljevine Bosne… i ličnosti: Tvrtko I Kotromanić, Stjepan Ostoja, Tvrtko II, Kraljica Doroteja, Kraljica Kujava, Jelena Nelipićeva, Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Pavle Radinović, Sandalj Hranić, Pribil Zlatonosović, Vukmir Zlatonosović, Dragiša Dinjičić, Vuk Hranić, Ishak-beg Ishaković… Iako govori o dosta historijskih događaja i ličnosti, ovaj period je u romanu najkraći (svega 40 stranica). Valja napomenuti da cjelokupan historijski narativ predstavlja pozadinu i drugi plan razvoja radnje. Iz tog razloga većina događaja i ličnosti predstavljene su kroz prizmu nekog drugog naratora ili uhode. Naprimjer, o svim dešavanjima sa Kosovskog boja saznajemo od uhode Dabiživa Vojsalića, tj. reflektirajući se unutar njegovih misli. Posredstvom istog uhode saznajemo pojedinosti o porijeklu i životu Bosanske kraljice Doroteje, žene Tvrtka I Kotromanića.[2]

Iz vremena osmanlijske Bosne u romanu se govori o nekoliko historijskih događaja i ličnosti: Bitka kod Zvornika, Gradaščevića Buna, Husein-Kapetan Gradaščević, Ali-paša Fidahić, Smail-aga Čengić, Ali-aga Rizvanbegović, Pašaga Redžepagić, Hasan-beg Resulović, Omer-paša Latas… Dok iz trećeg perioda imamo samo odbljeske Drugog svjetskog rata.

Od svih historijskih ličnosti Sušić jedino portretira bosansku kraljicu Doroteju i Husein-kapetana Gradaščevića, dok o ostalima daje poneku informaciju koja je nužna za oslikavanja atmosfere i strukturiranje narativnog tkiva. U karakterizaciji obaju likova Sušić izbjegava poziciju sveznajućeg naratora kako bi prisnošću izričaja zadobio simpatije i povjerenje čitaoca. O Dorotejinoj sudbini saznajemo preko njenog ljubavnika Dabiživa, a o Gradaščevićevoj od turskog uhode koji je imao zadatak da prati i raskrinka njegove zavjere protiv Porte.

Bosanska kraljica Doroteja, kćerka bugarskog princa Ivana Stracimira i unuka kralja Aleksandra, nije glorificirana. Njen lik dat je sa svim pojedinostima i pojavnostima koje su bitne za cjelokupni dojam njene ličnosti i uloge na dvoru kao dijelnika bračne postelje sa kraljem Tvrtkom. Autor je namjerno naglasio njeno nebosansko porijeklo, da bi na taj način stekao uvjet za kazivanje o njenom intimnom životu, koji se u nekim trenucima graniči sa životom uglednije kurtizane.

Za razliku od načina na koji strukturira lik povijesne ličnosti bosanske kraljice Doroteje, Sušić će ličnost Husein-kapetana Gradaščevića prikazati sa velikom dozom elokventnosti i intimnosti, gradeći na taj način mit/prototip heroja narodne revolucije. Za njega su Turci jednako okupatori kao i Nijemci. Cjelokupna priča o Husein-kapetanu bit će ispisana od njegovog neprijatelja (turskog uhode), što joj daje još uvjerljiviji ton. Narator će na više mjesta apostrofirati Huseinove vrline:

> *Husein nije polupismeni posjednik koji hrani bandu odmetnika za obračune sa istim takvim susjedom. On je Evropljanin koji klanja, i Bošnjak koji mrzi Turke. (Sušić, 1984/5, str. 411)*

> *Husein nije priglup bogatun, opterećen strastima uobičajenim u bošnjačke provincijalne vlastele, kao što su posjedovanje i titularna superiornost. (Sušić, 1984/5, str. 412)*

2 Da se doista radi o historijskim ličnostima provjeri u knjizi: Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, SKZ, Beograd, 1964.

Husein nije despot. Kad prolazi čaršijom, pješice, ljubazno se javi svakom starijem. Kad jaše pred pratnjom, ljudi se klone u kraj i smiješe se i dive i konjima i jahačima. (Sušić, 1984/5, str. 412)

Husein između ostalog ima i jedan raf pun austrijskih zbirki zakona i komentara. On čita više nego što se pretpostavlja. (Sušić, 1984/5, str. 412)

Pored ovih nekoliko navoda koji govore o karakternim osobinama Husein-kapetana, u ovoj epizodi narator nas kroz dinamiku teksta uvlači u atmosferu i ambijent Bosne neposredno pred, za i poslije bune. Sve je to izrečeno sa distance, iz rubne pozicije, u obliku izvještaja. Enver Kazaz o ovom postupku kaže: "Redefinirajući zvaničnu historijsku istinu, odustajući od pobjedničke slike prošlosti, Sušić, ustvari, historijske procese predstavlja iz perspektive njihovih žrtava, da bi se iza svega ukazala narativna historija Bosne kao zemlje žrtve u nerazumljivom, a krvavom računu različitih zavojevača." (Kazaz, 2000, str 251)

U ovoj epizodi polahko se zatamnjuje i zaokružuje temat o osmanlijskoj prevlasti u Bosni. Prvi put se spominju austrijska i đurđijanska vojna sila, te njihove interesne sfere na ovom području. Oni se uvode preko Huseina i njegove matere. Narator će nekoliko puta naglasiti da se radi o velikom utjecaju Austrijanaca na mladog Huseina, ogorčenog zbog umorstva starijeg brata, finansijskom, vojnom i logističkom podrškom. Iako apostrofira da je Husein kapetan, ali ne turski nego svoj, Sušićev narator nas ujedno upozorava da se ništa ozbiljno neće dogoditi, da će doći samo do smjene zavojevača, a da će u biti Bosna i dalje ostati pod čizmom tuđinaca. Postavljanje stvari na ovaj način nužno je zbog toga što Sušić vrši nagli prelazak iz perioda u period bez dodatnog objašnjenja, naprosto *ad-hock*. Možda bi bilo grubo reći da je Sušić i tu novu, veliku i *jednakiju* državu u neku ruku smatrao okupatorskom, tuđinskom, ali svakako da njegovi likovi, izravni predstavnici "bosanske rase", "bosanski čovjek koji na zlo reagira samo onda kad mu dogori do nokata, osjećaju nemoć pred antihumanističkim mehanizmima režima" (Trifković, 199, str. 528). To se najbolje oslikava u riječima Rahime, Morlakove žene, koja na samom kraju romana proklinje sve i svakoga koji ima bilo kakve veze sa uhodama i uhodništvom, pa makar i bi od ove vlasti.

Jugoslavenski period obuhvaća radnju predratnog, ratnog i postratnog doba. Ovdje se ni u jednom obliku ne spominje bilo koja historijska ličnost, a ukoliko je neki od likova stvaran, onda mu je Sušić izmijenio ime. Akcent se stavlja na kolektiv, na Udbu i na zaštitu državnih granica od raznih špijunskih ujdurmi. Možda je najinteresantnija u ovom završnom dijelu romana izravna veza likova sa likovima iz Sušićevih prethodnih djela. Riječ je o porodicama Morlak i Pilavija.

Jedinstvo naratoloških tehnika

Kako smo već naveli, književna kritika je Sušićev roman *Uhode* ocijenila kao, prije svega, roman fragmenata, pozicioniran na razini različitih naratoloških postupaka koji se uklapaju kao mozaička cjelina i tako objedinjeni iznova potvrđuju osnovnu ideju o nathističnosti zemlje Bosne, to jest imunost nad neprestanim

udarima raznih stranih udruga na njen integritet. Da bi uspio zaokružiti hronološki slijed od skoro cijelog milenija, a da pritom ne ode u historiografičnost, Sušić se nužno morao poigravati raznim naratološkim tehnikama.[3]

Od oblika pripovijedanja u *Uhodama* prepoznajemo izvješća, pisma, ispovijesti, vid klasičnog pripovijedanja, novinski članak, arhivirane zabilješke, šifrirane poruke, policijsko isljeđivanje, subjektivno kazivanje.[4] Svaka pripovjedačka forma ima jasno odredljivu funkciju. Radnja otpočinje izvješćem vatikanskih i bizantskih uhoda. Ovaj način pripovijedanja podrazumijeva iznošenje fakata, te samim tim autoru dozvoljava da pred čitaoce iznese fundamentalne postavke cjelokupnog angažmana teksta, dozvoljava mu da bez ikakvog uvoda pripovjedački tok usmjeri ka vrhuncu radnje. Dakle, od samog početka Sušić nas stavlja pred dramatičnu situaciju. Napetost ne jenjava ni u jednom dijelu teksta. Svaki od tih fragmenata programski nosi sa sobom i dramatiku sa fatalnim ishodom. Prva rečenica katoličkog uhode, koja je ujedno i prva rečenica cjelokupnog romana, nosi tu slutnju: *Moj Gospodaru, zemlja zvana Bosna nesrećna je zemlja koju ne vrijedi osvajati, još manje držati, ali se može podnijeti kao prijateljska* (Sušić, 1984/5, str. 341*)*. Kako se epizode i fleševi smjenjuju, taj fatum izrasta u sudbinsku neminovnost, u pogibelj svakog protagoniste koji nije uspio prodrijeti u bosansku zbilju. Nerijetko poneki uhoda spozna tu nesreću i odupre se pretpostavljenim, kao što je slučaj sa jednim od prvih turskih uhoda: *Budeš li suviše revnostan gajtanlija, poslaću ti malo ovdašnjeg zraka u lobanji tvog plaćenika. Ubija brže od bijelog praha iz tvog prstena. Od njega spasa nema. Osim za domaće i one koji im nisu stranci…* (Sušić, 1984/5, str. 344).

Nakon što je upečatljivošću neposrednog obraćanja u izvješćima stekao dojam i povjerenje, Sušić roman nastavlja oblikovati formom sveznajućeg, svevidjećeg pripovjedača, a unutar iste epizode se javlja i tzv. subjektivni ili unutarnji pripovjedač. Dakle, riječ je o prvoj velikoj špijunskoj ličnosti čiji identitet se razotkriva. Dok smo u izvješćima imali slutnju i nagovještaj, ovdje već dolazi do realizacije tog čina – dolazi do smaknuća Dabiživa Vojsalića, uhode kralja Tvrtka I, i dubrovačkih velikaša. Sljedeća epizoda vraća se na osnovnu pripovjedačku formu. U njoj se iz krupnog plana prelazi na total, a rakurs je nužno prizemljen. Naracija se smiruje, detalji vješto i razložno iznose pred čitaoce. Cilj ovakvog strukturiranja naracije na ovom nivou jeste da čitalac dobije uvid u rad i tok jedne dugoročne uhodničke operacije. Ova epizoda, koja prati tursku prethodnicu na čelu sa velikim uhodom Ismailom, ujedno je i jedina u romanu koju čitalac

3 Ovdje se namjerno izbjegava polemika o historijskom i novohistorijskom romanu, jer je prisutna u gotovo svim studijama o romanu druge polovine dvadesetog vijeka, te stoga smatramo da je izlišno obazirati se na nju.

4 Sušić koristi gotovo sve osnovne oblike pripovijedanja koje kanoniziraju teoretičari Wolfgang Kayser i Frantz Stantzel: "Tako, naprimer, Volfgang Kajzer i Franc Štancel, a za njima idu i neki drugi autoritativni teoretičari, u forme pripovedanja ubrajaju: izveštaj, opis, dijalog, refleksiju, sliku, scenu i tablo (što je termin francuskih autora), odnosno nemu scenu (što je sa sličnim značenjem termin francuskih teoretičara)" – Novica Petković, *O tipovima pripovedanja kao zasebnom predmetu proučavanja*, Zbornik radova *Tipovi pripovedanja*, Institut za književnost u Sarajevu, edicija ZBORNICI, knjiga 7, Sarajevo, 1989, str. 11.

izravno doživljava, jer su sve ostale date iz odbljesaka u zrcalu, odnosno iz vizure nekog drugog.

Fragment o carskom uhodi Zulfikaru napravljen je kao intimna priča koju pouzdani pripovjedač kazuje ili autoru ili čitaocu. Pozicija slušaoca je nejasna, jer se pripovjedač izravno obraća i u nijednom trenutku se ne nagovještava ko je taj slušalac. Neskrivena prisnost i simpatija spram slušaoca omogućuje mu da otkrije nešto što inače ne bi smio pred svakim, jer bi ga moglo koštati ne samo posla nego i glave: *Jesi li kad zavirivao u ovo turbe? Znaš li ko tu leži? Zove se Mustafa Brainović, jedna vlasenička pijandura, bogohulnik, raspikuća, a svijet dolazi, pali svijeće, šapće molitve, a ja, ja održavam turbe, i krišom mu polijevam grob rakijom i mezetom. Da znaju seljaci, zaklali bi me. Oni misle da tu leži neki hadži-Zulfikar* (Sušić, 1984/5, str. 384). Tek poslije ovakvog otkrovenja može da krene priča o Zulfikaru, jadnom i nesretnom umirovljeniku špijunskog esnafa.

Sušić i dalje ostaje na fonu povjerljivog pripovjedača. Ta uvjerljivost ima zakonitost da se priča pripovijeda sa distance, iz jednog vremenskog raskoraka koji je sasma dovoljan da bi se emocije slegle i *zbilja* predočila što pouzdanije*: Bio sam pisar Husein-kapetanov. Molim ko o Huseinu ne zna sve, neka ne donosi sud. (...)Bojim se da bi moja ljubav prema Huseinu i neizmjerna žalost za njim naudile istini o njemu. Zato radije iznosim riječi jednog protivnika, neobičnog po pronicljivosti i čudnom postupku na kraju. (...) Bog mi je svjedok da sam uložio svu savjest i znanje da s turskog prevedem tačno svaku riječ i svakoj bjelini dam pravo značenje što ga svojom bijelom težinom nos* (Sušić, 1984/5, str. 407). Ovakvim uvodom u siže čitalac iščitava izvješća turskog uhode Hafiza još više uvjeren u njihovu autentičnost. Sušiću kao da je najbitnije da neko ne posumnja u njegovu priču, da mu ko ne zamjeri previše artificijelnosti i artizma uopće, pa svakoj mozaičkoj kockici osigurava realističku osnovicu.

Metodu šifriranih špijunskih poruka Derviš Sušić koristi dva puta. U cjelokupnoj strukturi romana one se doimaju kao igrokazi ili intremezza u pauzama. Oba puta autor ih koristi da ublaži zijev zbog preuhitrenog prijelaza iz jednog u drugi historijski period. Njihova je funkcija da ukažu na kontinuitet špijunske djelatnosti na prostoru BiH, bez obzira da li je podstaknuta od zavojevača ili od domaćih. Isto tako, da bi skratio priču o Drugom svjetskom ratu, Sušić se koristi kataloškom metodom pripovijedanja, odnosno arhiviranih zabilježaka. Ovdje se u svojstvu naratora javlja inspektor Udbe, koji autoru šalje dio materijala iz arhiva organizacije i obećava drugi dio, koji, nažalost, nije našao svoje mjesto u romanu. Dvadeset i tri kratke priče smještene na nekoliko stranica uzete su kao egzemplari onog potajnog špijunskog djelovanja na području BiH za vrijeme fašističke okupacije. Interesantna je nacionalna i religijska šarolikost spomenutih protagonista, među njima je najviše Nijemaca (10), zatim Hrvata (4), Bošnjaka (3), Srba (3), te po jedan Rus i Talijan, dok je jedna osoba ostala neidentificirana.

Završni stadij romana, to jest onaj dio koji tretira vrijeme poslije Drugog svjetskog rata, obilježen je epizodama sa ispovjednom formom kazivanja. Ova je metoda oblikovanja naracije, također, pogodna za stvaranje prisne i povjerljive atmosfere. Dva noseća sižea, u ovom dijelu romana, u neku ruku predstav-

ljaju raščišćavanja i sažimanja cjelokupnog prijašnjeg autorovog angažmana na fonu naratoloških tehnika. Pored te konotacije, ovaj završni dio fabule posjeduje i jednu novinu, koju nismo imali u prijašnjem toku realiziranja radnje. Riječ je o ljubavnom, uvjetno rečeno, četverokutu između Morlaka, Rahime, Pilavije i Turpije.[5] Svako od njih stavljen je u ulogu pripovjedača, i to čisto subjektivnog, što nužno može da dovede do sukobljavanja i različitih stavova o osnovnoj ideji nastanka Sušićevog romana – uhođenju. I nije bez razloga autor dozvolio da baš Rahima u duhu žalopojke i kletve, kao jedini ženski pripovjedač, završi roman, i to riječima:

...prokleti da ste,
vi... koji u pohlepi svog računa srčete ljudsku krv i mljackate ljudsko meso,
vi koji naređujete klanja i paljevine i vi koji koljete i
palite,
vi zbog kojih moramo da bdijemo da nam djecu ne ugrabite, da nas drijemne
u bukagije ne okujete,
vi koji plaćate uhode i vi koji nas uhodite,
prokleti da ste!
Dabogda vam i žive i mrtve žrtve na san i na javu izlazile da vas pitaju,
one da pitaju, a vi ošinuti strahom i sidom da ne umijete odgovoriti! Dovijeka!

(Sušić, 1984/5, str. 549)

Sagledan ovim mjerilima roman *Uhode* jedino možemo označiti kao harmoniju različitih naratoloških tehnika. Skup svih tih razlikovnih poduhvata sačinjen je u prihvatljivom razmjeru, ni u jednom trenutku se ne čini neki potez izlišnim. Imajući sve ovo u vidu, možda, možemo reći da Sušić spada u pionire postmodernističkog postupka u našoj književnosti.

Uhode kao etnološka studija

Ako zanemarimo stroge znanstvene principe, krutost i disciplinirano znanstvenog diskursa, sušićev roman *Uhode* možemo posmatrati i kao svojevrsnu kulturološku studiju Bosne i Bošnjaka od perioda bogumilstva pa do vremena druge Jugoslavije, u kojoj i sam pisac egzistira. Kulturološki aspekt je nužan za dosljedno razumijevanje onog što je autor htio postići ovakvom neuobičajenom kompozicijom, iako to, možda, odudara od kanoniziranih metodoloških postulata izrade književno-kritičkog rada. Od velikog je značaja upratiti hronološki razvoj radnje i utvrditi kakve stavove autor ima spram sakralnosti, mitologije i religioznih ubjeđenja kolektiva, isto tako je nužno posebnu pažnju obratiti na to kako likovi Bošnjaci vide sebe, svoju tradiciju, svoje kulturološko naslijeđe i kako drugi (uhode) razumijevaju te njihove kulturološke posebnosti.

5 Ljubavni trokut imamo ranije između Tvrtka, Kraljice Doroteje i uhode Dabiživa.

Roman *Uhode* pripada onom dijelu Sušićevog opusa koji nije angažiran u propagandne svrhe, koji ne prati soc-realističku poetiku i čije težište nije na zasnovima partizanske revolucije kao djela prije *Pobuna.* On se svrstava u grupu ostvarenja koja je Sušić napisao u svojoj zrelijoj fazi, a koja prate interesovanja naših pisaca poslije Drugog svjetskog rata ka novohistorijskom romanu. Pored *Uhoda* tu spadaju još romani *Pobune i Hodža Strah*. Povijesti i tradiciji Bošnjaka Sušić ne prilazi "mitomanski, nego u maglinama prohujalog otkriva sve ono što nas čini onakvima kakvi jesmo, sve ono u čemu se pouzdano prepoznajemo, ponosno ili postiđeno, svejedno." (Duraković, 1984/5, str. 8). Za nas je u ovom slučaju najvažniji odnos prema tradiciji, jer se upravo u tom segmentu otvara ono što smo uvjetno nazvali etnološkom studijom. Pored spomenutog bitan je i taj *nemitomanski* odnos koji autor pretendira.

Osnovna zakonitost koju Derviš Sušić poštuje kada govori o karakteru i posebnostima Bošnjaka jeste da te informacije uvijek iznose pripadnici drugih etnosa, dok, kad je riječ o kulturi življenja i običajima, isključivo pravo posjeduju njegovi sunarodnici. Roman je koncipiran tako da ogroman broj došljaka šalje izvješća centrima za koje je, bar u prvom dijelu, Bosna egzotična zemlja trećeg svijeta, nedovoljno poznata i neistražena oaza stiješnjena na uskom graničnom pojasu između Istoka i Zapada pa tako i za jedne i za druge jako bitna interesna sfera. Ta će se zakonitost potvrditi još u prvom fragmentu romana u kom uhoda sa Zapada (katolički) objašnjava genetiku Bošnjaka:

Muškarci su neka mješavina Slavena, Ilira, Kelta i Romana. Kod kuće ne vraćaju mačeve u korice – za pojilo, za ispašu, za prijek pogled, za ružnu riječ. Na evropskim turnirima zadivljuju zdravljem, snagom, elegancijom i ratničkim vještinama. U vlastitim kućama – nehatom, lijenošću, sujetom i prljavštinom. (...) Žene su im visoke, ćutljive i teške, bez šarma.(...) Umiju biti kraljice i sluškinje. (Sušić, 1984/5, str. 549)

Samo tri stranice poslije nailazimo na zapažanje istočnjačkog uhode:

Toliko godina gnjijem ja među ovim svijetom bez vjere – osim drvenog znaka, bez zakona – osim mača i običaja, bez vedrine – osim sumnjičavog smiješka.

Sveznajući pripovjedač, kao direktni odraz autora, usuđuje se samo deskriptivno govoriti o zemlji Bosni, o njenim prirodnom položaju i ustrojstvu unutar zajednice. On govori o *pticama siromašnih boja, vodama blijedozelene boje, surim zidinama kraljevog dvora, siromašnoj i prkosnoj Bosni i gladnim Bošnjacima... o proždrljivom kralju, nepoštenoj kraljici, potkupljivim dvorjanima, gramzivim velikašima i nesretnom puku*.

Pouzdani pripovjedač (čuvar turbeta) iznosi mnogo osjetljivije stvari, čak i demitizaciju sakralnih predaja o evlijama i turbetima. Sličnu stvar imamo i u *Pobunama*, gdje se dešava demitizacija epskih legendi.[6] Sušić ne negira instituciju evlija nego rekonstruira događaj koji ima cilj da prikaže mitomansku sklonost sitnog čaršijskog svijeta koji u tom postupku ne vidi produhovljenje i katarzu nego materijalnu dobit. Od prijašnjeg čaršijskog neprijatelja, carskog

6 Razgovor Budaline Tale i šejha Kaimije u pripovijeci *Kaimija.*

uhode, krvnika i bezbožnika njihova svijest načinila je velikog gaziju, pobožnog hadžiju i Bogu dragog čovjeka. Da bi pravda, bar donekle, bila zadovoljena, autor ne dozvoljava da se Zulfikarovo tijelo sahrani u turbetu. Umjesto njega sahranjen je *bekrijaš i sazlija kome se i u džamiji od rakije štucalo i koji nije pošao u napad nego za rođakom isto tako pijancem i u toj nesmotrenosti ga je pogodilo zrno.*

Pouzdani pripovjedač nas, također, obavještava o nizu običaja Bošnjaka iz kulture življena u periodu osmanske vladavine. Priča o običajima otvara se na najautentičniji mogući način: pojavom tuđinca u mirnu čaršiju koji svojim nesmotrenostima izaziva podozrenje starosjedilaca. Posrednim putem saznajemo da u hanu, čaršijskoj košnici, postoje potpuno uspostavljena pravila, svak zna gdje mu je mjesto, ko ima pravo naručiti kahvu i ko sa kim stupa u dijalog. Neutaživa želja da se uklopi u sredinu kojoj ne pripada čini od pridošlice humorističan i pomalo tragičan lik kojeg je čaršijska provincijela *mudro pustila da i dalje trupka po kadifi njihovih običaja i pravila kao vo u cvijećnjak* (Sušić, 1984/5, str. 549). Sušić spominje i poneke od tih običaja, kao što su *dizanje rogova* kada se prilikom pokrivanja kuće razvija bajrak, a komšije i prijatelji donose darove koji stoje obješeni na gredama sve dok se kuća ne pokrije crijepom. Hafiz, turski uhoda poslat na Gradaščevića, u militantskom maniru opisuje enterijer i eksterijer gradačačke tvrđave obavještavajući pretpostavljene o načinu odbrane domaćeg stanovništva od nepoželjnih nasrtača. Način sakupljanja bojnika koji spominje turski uhoda nimalo se ne razlikuje od onog koji susrećemo u skoro svakoj uspjelijoj krajišnici gdje se na poziv Mustajbega Ličkog ili Hrnjica sjate cijeli buljuci gazija. *Kažem, nema mnogo vojnika, ali se na jedan Huseinov povik, iz varoši i okoline u njoj može naći najmanje hiljadu veoma sposobnih vojnika.* – vapi spomenuti uhoda, upozoravajući nadređene na opasnost koja ih očekuje (Sušić, 1984/5, str. 425). Nepoznavanje običaja i kodeksa ponošanja prouzrokovat će sumnju u došljaka neiskrenih namjera, kao što je bio slučaj sa Hafizom. Kao neko ko nije dio bošnjačkog etnikuma on nije mogao znati da: *Pravi Bošnjak, ako misli ostati u mjestu makar samo dva dana, ne veže obuću do hana. Čibuk će puniti sporo, očiju sasređenih na lulu, a zatim na žižak, jer pola užitka je u pripremi. A neće nikome praviti mjesto jer se svakom starijem žitelju iz čaršije zna mjesto u hanu* (Sušić, 1984/5, str. 427).

U Sušićevom djelu ponekad i iz govora Bošnjaka o tuđincima možemo naučiti mnogo o njima samima. Takav je slučaj sa seljakom koji je u zlo vrijeme bdio nad putevima sabotirajući dušmanske ujdurme. Neposrednim i živahnim izričajem stvara atmosferu prisnosti dok skrivenom naratoru prepričava ratne zgode, obavještavajući ga kako su tamo neki podšišani, rumeni, nahranjeni, namirisani kolonjskom vodom, bijelih ruku, okupani, bijelih zuba, nasmijani, siti i odmorni pokušali da se prodaju kao domaći. On nam sugerira da su seljaci iz bošnjačkih sela u to ratno doba (II svjetski rat) bili sušta suprotnost pobrojanom. A i kako bi se drukčije osjećali razbacani po zaravnima bosanskih planina gdje i u mirnodopskim prilikama *medvjedi zasreću putnike, a vukovi u po dana nasrću na sela* (Sušić, 1984/5, str. 455). Okružena takvim pejzažom i stereotipnom predodžbom

u starosjediocima, strankinji ne preostaje ništa drugo do da u prekrasnim krajolicima vidi samo *balkanoidnu egzotiku* (Sušić, 1984/5, str. 473).

Vjera je, sa svim svojim običajima i obredima, jedna od bazičnih kulturoloških sastavnica. Ovaj stav zauzima Sušić te na više mjesta govori o privrženosti Bošnjaka religiji i karakteristikama njihovog islama. To će, naravno, biti izrečeno jezikom kakvog "dušebrižnika": *Ne razumijem njihov islam. On je ovdje i vjera i zakon ali najviše stav prema životu, kog je kao sječivo iskovala užasna nevolja, prisutna svud. Islam je kruć i tvrđi, bez istočne mistike i poezije, s manje mašte, al' s više discipline, od anadolskog je stroži prema vjerniku, ali i uviđavniji prema inovjercu* (Sušić, 1984/5, str. 425).

Podjednaku važnost Sušić pridaje osnovnom pitanju življenja i postojanja od prapočela čovječanstva – pitanju suštine. Ali to pitanje preusmjerava sa pojedinca na prostor, sa Bošnjaka i Bosanca na zemlju Bosnu. Sada je, opet, uloga tumača povjerena predstavniku naroda o čijoj zemlji je riječ. Bosna je zemlja koja se ne može jednoobrazno definirati sa ma kog od mjerodavnih znanstvenih stanovišta, usprkos tome što posjeduje sve kontinuitete države sa epohama uspona i pada. Na ovom se mjestu naš informator bavi i pitanjima evropskih stereotipa i krivudavih predodžaba o Bosni i Bošnjacima. A zatim svojoj zapadnjačkoj gošći nečasnih namjera otkriva bit onoga što je njegova zemlja: *Bosna je etnički i religijski šarenija od Levanta. Isključivosti su arnautski tvrdoglave, pa se – od krvavog iskustva dodiruju mazno i meko i oprezno, a onda se s vremena na vrijeme potiru na stravičan način, krvoprolićima toliko emocionalnim i žestokim da bi se svaka intervencija kulturne Evrope bila od boga poslana milost. Valjda zbog toga je profil ovdašnjeg čovjeka za pojednostavljene evropske kriterije velika tajna. (...) Ne Bosna je nešto deseto, tragično, prizemno, dostojanstveno, smireno, bolećivo, a ustrajno* (Sušić, 1984/5, str. 481-482).

Gornji ulomak iz romana *Uhode* jako bi se dojmio zagovaračima postkolonijalne kritike i teoretičarima koji svoja znanstvena interesiranja baziraju na odnosima drugog i drugosti, ali je naša namjera bila da primjerom pokažemo kulturološki slijed koji se makar inferiornim rubovima dotiče postavljene teze o romanu kao etnološkoj studiji. Svi apostrofirani aspekti sami po sebi govore o vrijednosti romana, međutim, uronjeni jedni u druge, kao dijelovi mozaika, oni tek dobivaju pravu aromu koja posve miriše na Bosnu: paradoksalno i prkosno, rugajući se jednobojnosti, mrtvilu dekadentnog Zapada i nehajnosti pospanog Istoka

Prilog: uhode u uhodama

Napomena: Ovaj pregled likova romana *Uhode*, koji obuhvaća samo špijune, ima cilj predočiti čitaocu autorovu sveobuhvatnost i širinu u smislu konstruiranja narativnog tkiva teksta. Likovi su pobrojani hronološkim slijedom. Kod onih likova kojima se ne spominju imena oni su označeni po obilježjima iz konteksta. U slučajevima kada se radi o grupi, ona je data u pluralu.

1. Izaslanik katoličkih velikodostojnika u zemlji Kotromanića
2. Izaslanik hrišćanskih velikodostojnika u zemlji Kotromanića
3. Katolički svećenik
4. I. turski uhoda
5. II. turski uhoda
6. Dabiživ Vojsalić (prvi uhoda čiji se identitet razotkriva)
7. Robinja Zulejha (uhodi Dabiživa za Gazi Isa-bega Ishakovića)
8. Uhoda Vojvode Pribila Zlatanosovića, momak dvorskog vidara
9. Jurajev sluga
10. Uhoda kraljice Doroteje
11. Ismail Jabandži – prvi veliki turski uhoda u Bosni
12. Mnogobrojna momčadija Ismail-age prerušena u trgovce
13. Trailo Dinjičić, poturčeni – Ismail-aga Dinjičić
14. Trailovi regruti
15. Seljaci koji se uključuju u tursku mrežu uhodništva radi novca
16. Dubrovčanin, savjetnik Stjepana Ostoje
17. Dvorjanin Stjepana Ostoje, nadzire Ismaila
18. Kovač Radomir iz Sutjeske
19. Sanko iz Sandaljeve zemlje, uhoda Dubrovčanina savjetnika Stjepana Ostoje
20. Gost iz Vrhbosne, visokorangirani turski uhoda koji dolazi po glavu Ismaila Jabandžije
21. Zulfikar
22. Pisar Husein-kapetana Gradaščevića
23. Hafiz, turski uhoda poslat na Gradaščevića
24. Pisar hašišar, Hafizov izvor
25. Kuharica u Gradaščevićevom dvoru, Hafizov izvor
26. Seljak, Hafizov izvor
27. Handžija, uhoda Pisara Husein-kapetana
28. Karanfil
29. Komanda
30. Jastreb, Saferin sin Ahmedov
31. Kraguj, Fetulah Berberoglu
32. Uhićenik, zapadnoevrposka uhoda
33. Arhivar Udbe
34. Aba Eduard
35. Abako Emilijan – Talijan
36. Almanov Sergej – GSP
37. Amenah Frederik
38. Amidžić Bajrica
39. Binder Jones
40. Bisner Maria Emerik
41. Buner Štefan
42. Cimbel Franjo
43. Čarapa Tosun
44. Čukar Jozef
45. Čuruk Miroslav
46. Čušić Vladimir
47. Devurić Esad-beg
48. Hartman Erih
49. Nepoznat
50. Pahubek Jozef
51. Pivec Benjamin
52. Parak Ali-Behaudin
53. Roh Adlena
54. Savetić Predoje
55. Štaser Joakim
56. Veksler Paul
57. Narodne mase
58. Seljak dobrovoljac
59. Oko sa obale
60. Kožnokaputlija
61. Šumar
62. Konobarica
63. Domobrani
64. Lažni partizani
65. Trgovac Sulejman
66. Komanda GF-16
67. Špijun GF-1
68. Erih Packović
69. Milutin Bačić
70. Jozef Volfmut
71. Brunhilda Velfl
72. Katerin Bjernsen
73. Otac
74. Margaret
75. Bifedžija
76. Recepcionar
77. Matijašević iz Refaga
78. Abid Morlak
79. Pilavija
80. Turpija
81. Stivenson
82. Intelidžent-servis

Referirana literatura

1. Derviš Sušić, *Ja Danilo*, *Uhode*, Savremena književnost BiH u 50 knjiga, "Svjetlost", Sarajevo, 1984/5.
2. Enes Duraković, *Prozno djelo Dreviša Sušića*, Derviš Sušić, *Ja Danilo*, *Uhode*, Savremena književnost BiH u 50 knjiga, "Svjetlost", Sarajevo, 1984/5, str. 5-13.
3. Enver Kazaz, *Sitan a krvav kusur u velikom računu*, Radovi, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2000, str. 225-245.
4. Risto Trifković**,** *Skica za književni portret Derviša Sušića*, Bošnjačka književnost u književnoj kritici IV, "Alef", Sarajevo, 1998, str. 525-530.
5. Novica Petković, *O tipovima pripovedanja kao zasebnom predmetu proučavanja*, Zbornik radova *Tipovi pripovedanja*, Institut za književnost u Sarajevu, Edicija Zbornici, knjiga 7, Sarajevo, 1989, str. 11-23.
6. Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, SKZ, Beograd, 1964.

Elementi poetike ekspresionizma u dramatici Ahmeda Muradbegovića

Anila Gajević

Međuratni period u bošnjačkoj, odnosno bosanskohercegovačkoj književnosti odlikuje se multipliciranošću forme i izraza, te nepostojanju jedinstvene poetike koja bi se mogla smatrati dominantnim pravcem u književnosti tog perioda. Ima tu tekovina socrealizma, modernističkih tendencija, primjesa avangarde, ali i elemenata ekspresionizma. Za predstavnike ovog, u nekim književnostima, pa i susjednim, pokreta, smatraju se Ahmed Muradbegović, Hamza Humo i Hasan Kikić. Oni su, naravno u cijelosti svojih opusa imali i utjecaja drugih poetika, ali snažna je i primjetna dominacija ekspresionizma, naročito u slučaju Muradbegovića.

Ekspresionizam u bošnjačkoj književnosti ne egzistira kao organiziran pokret, što je slučaj sa srpskom, pa u nekoj mjeri i sa hrvatskom književnošću, ali je primjena ideja i modela ovog evropskog pravca znatna u djelima nekih pisaca. "Po odjeku ovih njegovih i drugih iskaza stvaraće stihove, prozu i drame čitav niz mladih pisaca u prvoj deceniji književnog života Bosne i Hercegovine poslije rata i Humo i Muradbegović, te u socijalno ispunjenim shvatanjima dramatične zornosti ekspresionizma i znatno kasnije."[1]

Većina autora koji su govorili o srpskom ili hrvatskom ekspresionizmu zanemarivali su ili negirali postojanje ovog pravca u bošnjačkoj književnosti, što je jedno sasma drugo pitanje, ali zato nisu zanemarivali autore iz Bosne i Hercegovine koji svojom poetikom pripadaju krugu ekspresionističkih pisaca. Gordana Slabinac, Radovan Vučković, Viktor Žmegač, Aleksandar Flaker i drugi, govoreći i ekspresionizmu u srpskoj i hrvatskoj književnosti, spominju i Hasana Kikića i Ahmeda Muradbegovića, svrstavajući ih u red ekspresionista. Ako su već tako predstavljeni, ne vidimo razloga zašto se i u svojoj matičnoj literaturi ne bi mogli tako označiti, jer, kako piše Muradbegović, "bez nacionalne kulture, kao osnovne i općeljudske, kao glavne nema prave ni velike umjetnosti, jer umjetniku je upravo nemoguće u drugom okviru stvarati."[2]

1 Citat Muhsina Rizvića preuzeo Alija Pirić – *Stil i tekst*, "Bosanska riječ", Tuzla, 2000, str. 133.
2 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela III*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 11.

"Plejada hrvatskih protoavangardističkih i avangardističkih pisaca – Kamov, Donadini, Galović, Šimić, Krleža, Cesarec, Ujević, Krklec, Strozzi, Mesarić, Kulundžić, Mihalić, Muradbegović – da ne nabrajamo ostale suputnike i sljedbenike nove doktrine, u oporbi spram ideala estetičke moderne i mimetičkih koncepcija umjetničkoga oblikovanja, stvorila je nove tipove interpretacije modela različitih književnih vrsta što se idejno – tematski, stilski i jezično – izražajno odvajaju od baštine te tvore zasebnu stilsku formaciju."[3]

O Muradbegoviću pišu i drugi autori, dok Aleksandar Flaker u studiji o avangardi *Poetika osporavanja*, govoreći o djelima ekspresionizma, odnosno avangarde, koja su objavljena na južnoslavenskom prostoru i praveći pregled izdavačkih projekata, izdvaja prozu Hasana Kikića.[4]

U novijoj historiji književnosti pojavljuju se nominiranja ekspresionizma u bošnjačkoj književnosti, ali se ona odnose na sporadične pojave u djelima određenih pisaca. Mi, pak smatramo da je teško govoriti o pravcu ekspresionizma kao dominantnom samo iz jednog razloga – raznovrsnost modernih poetika i žanrova u bošnjačkoj književnosti sprečava dominaciju neke od njih. "Stanje je kaotično i nemoguće je točno odrediti smjer u kome se razvija naša nova umjetnička generacija, ali jedno se može točno ustvrditi, da je to stanje ipak dalo nekoliko značajnih imena, od kojih su neka i u inozemstvu našla priznanja. Ta generacija je našla svoj lični izražaj, ali ni ona nije mogla dati našoj nacionalnoj kulturi stalnu i jasnu fizionomiju ni pozitivan umjetnički karakter."[5]

No, ako bismo upravo željeli ustanoviti karakter bošnjačke književnosti u doba kada je ekspresionizam bio na sceni u susjednim književnostima, onda bi tendencije ukidanja starih, tradicionalnih i konzervativnih formi bile njegovom glavnom odlikom. Kao i u evropskoj književnosti, tražila se nova forma, a ideje, začete u avangardi i razvijene u ekspresionizmu, o otuđenju pojedinca i suočavanju sa stvarnošću, te žestokom osudom i kritikom građanskog društva u vremenu nakon rata, transponirane su u djelima naše književnosti. "U njoj se očituje grozničava potražnja za formom, za novim oblikovanim izražavanjem, što je i sasvim razumljivo, kad je forma naše starije književnosti bila tako siromašna, da i nije mogla u se uokviriti nijednu opću, sintetičnu i simultanu umjetničku ideologiju."[6]

I djela bošnjačke književnosti koja bi se mogla svrstati u spiritualni ekspresionizam *patila* su, kao i većina djela s naših prostora od nemogućnosti da se odupru idejama političkog ili aktivnog ekspresionizma, pa se u formi, koja jeste unijela novinu u literaturu, očitavao i program i manifest tog evropskog pokreta. "U tom traganju za formom unesena su u našu književnost mnoga strana počela, politička i socijalna vjerovanja, kako strana tako i domaća, što oduzima djelima apsolutnu umjetnički čistoću, golu ljepotu i onu višu estetsku istinu koja je svima zajednička. To je posljedica socijalnog položaja i nesređenog vremena naše sadašnjice, u

3 Gordana Slabinac – *Hrvatska književna avangarda*, "August Cesarec", Zagreb, 1988, str. 164.
4 Vidi u: Aleksandar Flaker – *Poetika osporavanja*, "Školska knjiga", Zagreb, 1982, str. 212-214.
5 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela III*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 10.
6 Ibidem

kojoj naša umjetnička generacija živi i stvara, a čemu se ne mogu ni najjači talenti da odupru."[7]

Jasno, u djelima naših pisaca propagirane su ideje koje su se doticale našeg čovjeka i našeg konteksta, pa je ekspresionističko djelo bošnjačkog pisca imalo angažirani karakter koji se odnosio isključivo na problematiku bh. prostora. Tradicija, pojedinac koji je stalna meta napada mase i društva, konzervativizam, položaj žene u muslimanskoj sredini, odnosi u porodici, posljedice rata, teme su koje su sa kritičkog stanovišta obrađene u djelima bošnjačkih ekspresionista. Analiza djela takvih pisaca, nadamo se, doprinijet će i mišljenjima da je u bošnjačkoj književnosti, uistinu, moguće govoriti o ekspresionizmu, koji istina u historiji književnosti ne postoji na razini pokreta, ali u književnoj kritici svakako na razini stilskog pravca. Ne postoji nijedan logički razlog da se takva činjenica zanemaruje, kao što ne bi trebao postojati razlog da se neke druge pojave u našoj književnosti neopravdano prevrednuju.

Bježanje od samoga sebe – kriza u bh. teatru

Već smo rekli da ekspresionizam u bošnjačkoj književnosti ne egzistira kao književni pokret ili zasebna škola, ali da postoji literatura ekspresionizma i njeni elementi u djelima nekih bošnjačkih pisaca, uvjereni smo i to ćemo na primjeru Ahmeda Muradbegovića pokušati i dokazati. Osim u književnosti, ekspresionizam da dominantnim žanrom dramom, mnogo je utjecao na evropski teatar, pa, vidjeli smo, i na hrvatski. Koliko je bosanskohercegovačka teatarska produkcija crpila iz ovog pravca, ne možemo sa sigurnošću utvrditi, jer naša repertoarska politika u prvim decenijama 20. stoljeća nije vođena na organiziran i selektivan način, već često stihijski i onako kako su to vladajući društveno-politički krugovi nalagali.

Nije ovdje pitanje koliko je djela sa ekspresionističkom estetikom izvedeno na sceni bh. pozorišta, pitanje je koliko je domaćih dramskih tekstova ovakve poetike postavljeno na repertoar naših teatarskih kuća. Ako uzmemo u obzir činjenicu da je naša književnost oduvijek oskudijevala dramom i da je sveukupna bosanskohercegovačka dramska produkcija ravna godišnjoj produkciji u Francuskoj[8], onda će ovakva analiza biti znatno otežana. Zbog toga su evropska djela u velikom broju postavljana na scenu profesionalnih pozorišta, dok su amaterska više pažnje posvećivala domaćem dramskom tekstu. Razloge ovakvoj praksi najznačajniji i najplodniji bošnjački dramski pisac pronalazi u vlastitom odnosu prema sebi samima.

"(...) To smatranje sama sebe barbarom, tuđim podnožjem, to proigravanje vlastite svoje vrijednosti, i onda kad ta vrijednost može i evropskom vrijednošću da postane, to bježanje od sama sebe i to ismijavanje sama sebe, i pred drugim

7 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela III*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 11.

8 Citat preuzet od Tvrtka Kulenovića sa simpozija "Dani Alije Isakovića" održanog u oktobru 2002. godine u Sarajevu

i pred sobom, to je izazvalo krizu našega duha na svim područjima, pa tako i na teatarskom."[9]

Pogrešno vođena repertoarska politika u našoj teatarskoj praksi rezultirala je zanemarivanjem i ono malo domaćih autora. Kriza se jeste osjetila u dramskom stvaralaštvu, ali je u teatru bila još veća. U to vrijeme jedini kvalitetan bošnjački dramski pisac, upravo sam Muradbegović nije nailazio na podršku u našim teatarskim kućama.

"Istovremeno, sarajevsko Narodno pozorište, upravnik Milutin Janjušević i dramaturg Borivoje Jevtić, iako je riječ o 'domaćem' bosanskom autoru (rođen u Gradačcu, 1898), potpuno su ignorisali njegove drame, ne pokazujući ni najmanji interes za djela najboljeg 'muslimanskog dramatičara', mada su prikazivali mnoga djela domaćih 'sarajevskih' autora koja ni izbliza nisu dosezala Muradbegovićeve drame *Bijesno pseto, Majka*, ili *Na Božijem putu*. Izopćenje je bilo potpuno i – namjerno!"[10]

Ekspresionizam u bh. teatru, stoga, prošao je neopaženo, barem kada je domaća drama u pitanju. Uostalom, na šta se drugo jedan nacionalni teatar i može odnositi (?!). Domaća dramska književnost, pak, ima snažan upliv ekspresionizma, a to zorno pokazuje dramsko stvaralaštvo Ahmeda Muradbegovića.

Ahmed Muradbegović – kontroverze oko njegovog lika

Jedan od najplodnijih pisaca u bošnjačkoj književnosti Ahmed Muradbegović je, kao rijetko koji, izazvao brojne polemike i rasprave o svome liku i djelu, koje nisu jenjavale od vremena kada je stvarao, pa, nakon duge šutnje o njemu, sve donedavno odvijana u periodici, kada je ponovno skrenuta pažnja na njegovo stvaralaštvo. Rođen u Gradačcu, školovao se u Tuzli, Bihaću, Sarajevu i Zagrebu, Muradbegović je što pripadnošću, što poslovno bio vezan za dvije sredine, bosanskohercegovačku i hrvatsku. Veći broj polemika se i vezuje upravo za njegov boravak u Hrvatskoj i ulazak u hrvatsku književnost, što nije bila stvar ličnoga opredjeljenja, nego zainteresiranosti historije književnosti koja je u svoj kontekst stavljala sve intelektualce i umjetnike koji su stvarali unutar njega. Sa bosanskohercegovačkom historijom književnosti je slično, samo što se dešavala obratna situacija u kojoj se pojavilo odnorođavanje od konteksta.

Suvišno je, pak, sa današnje instance govoriti o pripadnosti Ahmeda Muradbegovića hrvatskoj ili bošnjačkoj književnosti, kada je dovoljno pročitati njegovo djelo, pa donositi zaključke. Historičari književnosti nisu govorili isto.

"Značajan je ekspresionistički pisac i Ahmed Muradbegović (1898–1971), pjesnik, dramatičar i pripovjedač. Bio je prvi hrvatski književnik iz Bosne koji se 'odlijepio' od tradicionalne manire brojnih prethodnika (Rizabeg Kapetanović, Edhem Mulabdić): napustio je patrijarhalnu romantiku i didaktički realizam,

9 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela III*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 153.

10 Josip Lešić – *Na Božijem putu u: Gordana Muzaferija – Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga V, "Alef", Sarajevo, 1998, str. 165.

modernizirajući svoj izraz u skladu s općim književnim kretanjima u nas. (...) Muradbegović je promijenio kut gledanja na Bosnu: ne gleda na nju iz nje, nego je gleda izvana, očima Europljanina, prilagođujući svoj izraz, obogaćen ekspresionističkim iskustvom, specifičnostima tema kojima se bavi."[11]

Mnogo je toga rečeno ovdje sa čime se ne bismo mogli saglasiti, ali priču o pripadnosti kontekstu, nacionalnim književnostima i opredjeljenju ostavit ćemo za neko drugo bavljenje Muradbegovićevim likom, a sada ćemo se ograničiti isključivo na njegovo djelo. Na sudove Dubravka Jelčića gledamo sa podozrenjem i rezervom tamo gdje se uplete politika i nacionalna pripadnost, no kada je estetika u pitanju, u jednoj stvari ćemo se saglasiti sa njim. Ahmed Muradbegović jeste jedan od prvih bošnjačkih pisaca koji je odstupio od tradicionalne poetike i okrenuo se naprednijim strujanjima u evropskoj književnosti. Poznat kao borac za prava i emancipaciju žena, Muradbegović je ideje o *novoj muslimanskoj ženi* afirmirao u svojoj literaturi. Pogrešno shvaćan u svojoj sredini (Sarajevu) Muradbegović se odselio u Zagreb gdje je nastavio rad na angažiranoj književnosti, što se iskazalo i u poeziji, prozi i drami.

"U Bosni se više nije moglo. Konzervativci su zavladali na svim područjima muslimanskog javnog života, i situacija je bila u njihovim rukama. Trebalo je seliti iz Sarajeva.

U to je vrijeme sloboda štampe u Zagrebu bila u najvećem jeku, a trebalo je i studije nastaviti na univerzitetu. I ja sam preselio u Zagreb."[12]

Da to nije bila naprečac donesena odluka, govori i podatak da je Muradbegović, govoreći o ulozi žene u bošnjačkom životu i njenoj emancipaciji, nailazio na stalni otpor u intelektualnim i vjerskim krugovima, a njegova književnost je proskribirana kao antivjerska. "Zbog novele *Razvratnik* (Haremske novele) autor je odgovarao pred sudom, optužen za nemoral od nekih sarajevskih vjerskih reakcionara."[13] I sve vrijeme njegova stvaralaštva, pratile su ga vanliterarni komentari i kritike. Ni u jednoj književnosti nije doživio tretman koji zaslužuje. U bošnjačkoj je smatran *odmetnikom*, u hrvatskoj *pridošlicom*, a konstatno se književno djelo stavljalo u drugi plan.

Ahmed Muradbegović je za života objavio djela: *Haremska lirika* (1921) – poezija, *Haremske novele* i *Nojemova lađa* (1924), te *Svijet u opancima* (1936) – proza i *Pomrčina krvi* (1923), *Unesite mrtvaca* (1928), *Majka* (1934), *Na Božijem putu* (1936), *Ljubav u planini* i *Huseinbeg Gradaščević* (1942), te *Bijesno pseto* (1925 i 1969)[14].

Najviše kontroverzi oko njegova imena nije izazvalo toliko niti jedno djelo, koliko prihvaćanje intendantskog mjesta u Narodnom pozorištu u Sarajevu za

11 Dubravko Jelčić u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti: A. Muradbegović, J. Kušan, A. Dean, A.Nametak*, "Matica hrvatska", Zagreb, 1969, str. 8.

12 Citat preuzeo Alija Isaković – *Ahmed Muradbegović – život i djelo u: Ahmed Muradbegović – Izabrana djela I*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 17.

13 Ibidem, str. 19.

14 Postoji još i drama *Nevidljivi žrvan*j, koja je djelomična objavljena 1924. u "Vijencu", ali je danas nedostupna čitalaštvu, jer ne postoji niti jedno izdanje u kojem je objavljena.

vrijeme vladavine NDH. "... i mada se kao intendant za vrijeme okupacije nije ogriješio ni u odnosu na glumce srpske nacionalnosti, ni u odnosu na repertoar, nije iznosio na scenu djela sa 'izrazitom šovinističko – rasističkom tendencijom' – Muradbegoviću je suđeno kao 'saradniku okupatora'.[15] Upravo je ova činjenica utjecala na veći otpor historičara književnosti, književnih kritičara i kreatora pozorišnog repertoara u Bosni i Hercegovini.

Unatoč svemu, za vrijeme života, ovaj bošnjački pisac "hvalu i slavu stekao je ekspresionističkim dramama (uz Krležu, najprevođeniji slavenski pisac u Evropi između dva rata, a njegova radikalno – ekspresionistička drama 'Bijesno pseto' je s uspjehom prikazivana u Italiji, Njemačkoj i Čehoslovačkoj)".[16] Nije nam cilj ovdje govoriti o uspjehu Muradbegovićevu niti o njegovu značaju za našu književnost, osobito za dramsku, nego pokazati ekspresionizam u njegovim dramama, ali i u bošnjačkoj književnosti. Ipak, ako se takvi sudovi i omaknu u ovome radu, proizići će, sasvim slučajno, kao popratna pojava, iz samog Muradbegovićeva djela.

Nekoliko uvodnih riječi o dramskoj književnosti Ahmeda Muradbegovića

Iako se javio u književnosti sa poezijom, a nešto kasnije i sa prozom, Ahmed Muradbegović je najviše uspjeha postigao u dramskoj književnosti. O traženju konačne forme za sebe, sam autor u eseju *Kako se postaje dramatičar* piše:

"Novela je aristokratska književna forma i što je simfonija u muzici, to je novela u književnosti. A u mojoj je literarnoj simfoniji nešto stalno brundalo...brundalo... Šta je to, do đavola? Šta to kvari harmoniju u mojoj simfoniji? pitao sam se ja. A brundanje je bilo sve jače i sve izrazitije, kao da se neki novi elemenat javlja neka literarna demokracija. Eto, vidi vraga! U mojoj nutarnjoj aristokratskoj monarhiji, ustaju neki boljševici, dižu revoltu i vape za svojim pravima. Šta je to? Na koncu konca doznao sam i to. Svaka moja literarna simfonija imala je u sebi toliko tuđih – dramskih – elemenata, da je upravo vikala za scenom i dramatskom formom."[17]

Dževad Karahasan, prvi koji je ušao u ozbiljniju analizu i sintezu Muradbegovićeva dramskog djela, napravio je klasifikaciju njegova kompletnog dramskog opusa. Iako je bilo teško, naglašava Karahasan, uspostaviti cjelovit dramski sistem, jer je išao od induktivne metode, na koncu se ipak dobila podjela njegovih drama na četiri grupacije. "Ovisno o sistemu s kojim se čovjek (to jest središnji lik) sukobljava, moguće je Muradbegovićevu dramatiku podijeliti na 'stilske' ili 'žanrovske blokove' – obiteljsku (uslovno realističku) dramu, pastoralu, neoromantičarsku (historijsku) dramu i 'čistu' ekspresionističku dramu."[18]

15 Josip Lešić – *Na Božijem putu u: Gordana Muzaferija – Bošnjačka književnost u književnoj kritic*i, knjiga V, "Alef", Sarajevo, 1998, str. 166

16 Emsud Sinanović – *Bošnjačka drama*, Lovran, Rijeka, 1996, str. 95

17 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela III*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 125, 126

18 Dževad Karahasan – *Potraga za "golim čovjekom"* u: Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 23.

Karahasan u obiteljsku dramu uvrštava dramu *Na Božijem putu*, *Rasemin sevdah* i *Ljubav u planini* smatra pastoralama (mi bismo ih mogli okarakterizirati i dramama sa folklornim motivima), historijskim dramama naziva drame *Huseinbeg Gradaščević* i *Majka*, dok u ekspresionističke drame uvrštava *Bijesno pseto* i *Pomrčinu krvi*. Ostat ćemo složni i ovoj ocjeni izuzev kada je drama *Rasemin sevdah* ili *Unesite mrtvaca* u pitanju, jer značajan utjecaj ekspresionizma navodi nas da je uvrstimo u ovaj stilski pravac. Istina, i Karahasan napominje da postoje elementi ekspresionizma i u ovoj drami.

Cjelovit sud o Muradbegovićevoj dramatici davali su mnogi, no motive u njegovoj književnosti općenito, najcjelovitije je prikazao Boris Senker.

"Uz nekolicinu iznimka, Muradbegović, se pišući pjesme, novele i drame čvrsto drži 'tla i krvi' svoje rodne Bosne, što će zapravo reći da svojim tekstovima ne dovodi u pitanje literarni – i ne samo literarni – mit o egzotičnom otoku Orijenta na europskom tlu, o zatvorenom, prostorno izoliranom i ahistoričnom svijetu jakih emocija i ubiti drugoga negoli odustati od neke svoje nakane, zatomiti čuvstva, pogaziti riječ, prekršiti unutrašnji moralni zakon ili se odreći vjere i tradicije. Ustupci i kompromisi ne postoje, a dramatska rascijepljenost i sučeljavanja ne trebaju nikakva povoda niti imaju povijest. Krajnje opreke, primjerice: kršćanstvo – islam, muško – žensko, starost – mladost, prisutne su 'od iskona' i nepremostive. Čovjek nema što birati. Rađa se, raste, stari i umire po nepromljenjivom, božanskom zakonu. U tom se mitskom svijetu živi s prirodom, sa Zemljom, Nebom, Suncem."[19]

Ahmed Muradbegović je cjelokupnim opusom vezan za Bosnu i Hercegovinu, i to je jedan od dovoljnih argumenata za pripadnost jednoj književnosti, ali i za motivsku argumentaciju u samome djelu. Kompletna Muradbegovićeva dramatika dolazi iznutra, a ne kako Jelčić tvrdi, izvana, i u tome i jeste vrijednost dramskog djela, a vidjeli smo ranije, i njegova uloga. Tu je društvenu ulogu Muradbegović ispunio u svojim ekspresionističkim dramama, najboljim dijelom svoga opusa.

Dramatika Ahmeda Muradbegovića u kontekstu ekspresionizma

Ekspresionizam u djelu Ahmeda Muradbegovića najtransparentnije se ogleda u novelistici i dramatici. Iako se otvoreno zalagao za radikalne promjene u pozorištu i skupa sa Kulundžićem, Kosorom i Strozzijem izlagao program ekspresionističkih načela, Muradbegović piše da ekspresionizam u njegovu djelu nije došao intencionalno, nego spontano, onako kako mu je sama sadržina pronašla najpogodniji izraz.

"U to vrijeme stupio sam u redakciju *Vijenca* i tu štampao knjigu novela *Nojemova lađa*. U toj zbirci novela izašao je i *Mizantrop*, koji je prije bio štampan u *Savremeniku*. O knjizi se mnogo pričalo, a naročito o *Mizantropu*. Jedni su

19 Boris Senker – *Hrestomatija novije hrvatske drame*, I dio (1895–1940), Disput, Zagreb, 2000, str. 315.

je proglasili ekspresionizmom i pisali na dugo i široko o toj 'modernoj struji' u našoj poratnoj književnosti. (...) Međutim, ja nisam nikada svojim stvarima a priori određivao formu. Nisam nikada pretpostavljao relativno apsolutnome. Tražio sam umjetnost, a forma je dolazila sama i bez nametanja."[20]

Forma koja se sama po sebi nametnula uistinu je tumačena ekspresionističkom, kako u bosanskohercegovačkoj književnoj kritici, tako, onomad, i u hrvatskoj. No, njegov ekspresionistički izričaj nije uvijek tumačen na pravi, njemu autentičan način, nego ga je kritika ocjenjivala imitatorom Krležinim i odricala mu pravo samosvojnosti i originalnosti. "Odgovarajući na prigovor anonimnog kritičara (u Pregledu, iste godine) – da je Krležin epigon, Muradbegović je ustvrdio da s Krležom nema ničeg zajedničkog ni u ideologiji ni u formi, jer, 'ispovijeda rasnu ideologiju', oprečnu Krležinoj, i formom se približava našem 'samorodnom ekspresionizmu', nasuprot Krleži koji je 'krajnji naturalista'."[21] Ovom prilikom Muradbegović je i odredio stilski pravac dijela svoga literarnog opusa.

Šta je zapravo ekspresionističko u dramama ovog bošnjačkog pisca? Nakon što smo objasnili razloge i uvjete nastanka ekspresionizma u Njemačkoj i južnoslavenskim književnostima, ostaje jedino da se vidi kako se ta poetika ustanovila u djelu našeg pisca. Dva pravca ekspresionizma, politički i spiritualni ujedinjena su u njegovim dramama. Politički bi se ogledao u saživljavanju sa sredinom i oštrom kritikom koja izvire iz odnosa likova. "Upravo zbog toga, jer je ekspresionizam bio toliko usko vezan za stvarnost dana u njemu značajno prevladavaju karakteristične 'lokalne', specifično obojene teme, a da kod toga ne gube svoju opću, čovječansku logiku."[22] Bosna i Hercegovina sa društvenim uređenjem u kojem vladaju patrijarhalni odnosi i u kojem je i dalje muškarac *pater familias,* ali i vladar koji ima vlast nad ženom i djecom. Neravnopravnost među spolovima i nemogućnost žene da se izbori za svoja prava i oštar kritički stav prema tome ogleda se u većini Muradbegovićevih drama ekspresionističke, ali i realističke provenijencije. Kako se u svojim esejima, ali i brojnim javnim istupima stalno zalagao za slobodu žene u svakom pogledu, to je takve stavove Muradbegović prenio i u literaturu, pa se stoga može govoriti o angažiranoj književnosti, ne na razini pamfleta, nego stavljeno pod veo metafizičke i mističke borbe među spolovima.

"Svoju dramatiku Ahmed Muradbegović je otvorio '*dramom iz bosanskog muslimanskog života' Pomrčina krvi* (1923) i već njome pokazao da je izvanredno ovladao ekspresionističkom poetikom, što se, prije svega, ogleda u dramskom tempu baziranom na progresivnom porastu tenzije, a zatim žestoko provedenom sukobu između muškog i ženskog principa kao mističnog unutranjeg praelementa koji će se u istodobnom trenju otpora i privlačnosti uzajamno potrti do odljuđenja.

20 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela III*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 128.

21 Uzeir Bavčić – *Uvod u književno stvaranje Ahmeda Muradbegovića* u: *Diwan*, JU Javna biblioteka, Gradačac, str. 39, 40.

22 Fran Petré – "Uz genezu hrvatskog i slovenskog ekspresionizma u: Ekspresionizam i hrvatska književnost", posebno izdanje časopisa "Kritika", svezak 3, Zagreb, 1969, str. 45.

Dramom analitičkog ekspresionizma pisac je dotakao ne samo ono strašno dno čovjekove skrivene prirode nego je sačinio i sliku ratnog odraza u duši njegovog učesnika i k tome još razotkrio gubljenje orijentacije pojedinca u kompleksu pada kastnih vrednota."[23]

Suprotstavljenjem muškog i ženskog principa, a sve to podržano od društva koje negira prava žene, javlja se i aktuelizira pitanje erotskog u njihovu odnosu. Duhovno je podređeno tjelesnom pod pretpostavkom da je žena u vlasti muškarca i kao takva prinuđena da zatomi sva čuvstva izuzev fizičkog. "Demonstracija dramskog događanja svodi se na otkrivanje tajanstvenih sila koje manipulišu iznenadnim erotskim i metafizičkim postupcima, ili, pak utiču na razlaganje autorske ličnosti na brojne protagoniste, uvučene dramski aranžiranim tekstom u jedan eksteriorizovani spektakl, u kome pisac proverava *svoje* argumente i protivargumente."[24] Da je to jedan od glavnih motiva u drami *Pomrčina krvi* pokazat ćemo nešto kasnije.

Pojedinac koji stoji naspram mase, društva ili ustaljenih principa, kao jedan od opsesivnih motiva ekspresionističke poetike, pokazao se i kao jednim od motiva u dramama našeg autora. "Po svojim je izrazito ekspresionističkim značajkama zanimljiva i Muradbegovićeva drama u šest slika *Bijesno pseto* (1926), ali i 'pasionska igra' u pet slika *Grbavica* (1929) Stjepana Mihalića. Po tipu strukturiranja radnje kao niza slika koje povezuje sudbina glavnoga lika, nosioca autorske ideje o sukobu neobičnih pojedinaca – izopćenika i njihove sredine – obje su te drame prilagođene poetičkoj dominanti vremena, tadašnjem poimanju kazališnosti, no kao književni tekstovi one danas nemaju neku vrijednost."[25] Saglasit ćemo se sa svim rečenim, izuzev posljednjeg, jer da smatramo da drame Ahmeda Muradbegovića nemaju književnu vrijednost, onda se, očito, njima ne bismo ni bavili, barem ne u ovom kontekstu.

Muradbegovićev pojedinac, Petar Stanić, a vidjet ćemo to i kasnije, jeste pravi ekspresionistički junak. Usamljen, odbačen i u svojoj otuđenosti izgubljen. Prepušten samome sebi, pojedinac istražuje vlastito biće i u tome traganju pronalazi bezbroj svojih ja, od kojih su neki kobni i po njega samoga. Intelektualno se prepušta čulima i njime vlada isključivo nagon. "Već ovdje se naznačuje jedan od temeljnih, opsesivnih motiva Muradbegovićevog novelističkog i dramskog stvaralaštva: tragična sudbina čovjeka koji u nezatomljivoj žudnji za apsolutnom potvrdom i kosmičkom slobodom postaje žrtva vlastitih bioloških ekstaza, rob strasti i patoloških poriva."[26]

Čovjek je postao biće bez moći samokontrole i svaki njegov postupak instruiran je unutarnjim glasovima koji su iracionalni i mentalno izopačeni. Kao Kaiserov bankar, i Muradbegovićev pojedinac vodi unutarnji dijalog. "Otud se izlaz

23 Gordana Muzaferija, predgovor u: *Antologija bošnjačke drame XX vijeka*, "Alef", Sarajevo, 1996, str. 16.

24 Radovan Vučković – *Moderna drama*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1982, str. 63.

25 Gordana Slabinac – *Hrvatska književna avangarda*, August Cesarec, Zagreb, 1988, str. 159.

26 Enes Duraković – *Pjesničko i pripovjedačko djelo Ahmeda Muradbegovića* u: Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela I*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 26.

iz unutarnje podvojenosti kod ekspresionista realizuje ili povlačenjem u sebe, otuđenjem i samootuđenjem, ili različitim oblicima ludila koje je upereno protiv društvene hipokrizije i izvitoperenosti."[27]

U sve tri ekspresionističke drame Ahmeda Muradbegovića (*Pomrčina krvi, Bijesno pseto* i *Rasemin sevdah*) prisutan je pojedinac koji usljed nerazumijevanja sredine ili vlastite otuđenosti ne funkcionira u svojoj sredini i ne sluša govor razuma ili većine, nego se vodi isključivo svojim porivima. Iako se bori sam sa sobom, njegova svijest koja često biva pomućena ne može da usvoji zakone racija i njega obujmljuje strast obojena zaprljanom krvlju. "Pomračene svijesti, oni i sami postaju žrtve neutažive žeđi za gospodarenjem tuđim životima, mutno osjećajući da su i metafizičke i društvene vrijednosti zauvijek izgubljene i da svijetom ravnaju slijepe i mračne sile zla i zločina."[28]

Njegovi junaci ne pobjeđuju, oni obavezno stradaju. Muradbegovićeve drame nisu štivo koje zabavlja, drži moralne pridike ili poučava. Njegove drame izazivaju gnušanje, gađenje, izazivaju osjećaje straha i blagog horora. Ali, njegove drame zasigurno tjeraju na razmišljanje o interakciji društva i pojedinca i koliko u svijetu koji ne vodi računa o pojedincu ima kolektivne krivice za njegovom tragičnom sudbinom.

Ahmed Muradbegović je, osim na tematskom planu, unio novine u bošnjačku književnost. Kako mu je sadržina nametala formu, to je i izraz u našoj književnosti bio drugačiji i gotovo šokantan kao i sama idejno – motivska osnova djela. "Stilski postupci stoje u direktnoj vezi sa njegovom željom rušenja konvencionalnih normi, kako u književno-poetskom tako u socijalnom pogledu, u onoj mjeri u kojoj njegova pjesnička (i prozna i dramska, op. a.) snaga pokazuje akciju i razarajuću energiju."[29]

Kako su montaža, ali i kinematografski, simultani stil neke od tekovina avangarde koje je ekspresionizam usvojio, to su te stilske osobenosti pravaca i pokreta prešle i u djelo Ahmeda Muradbegovića.

"S jedne strane pojavljuju se kratkoća, sažetost, fragmentarnost iskaza kao i neregularna upotreba znakova interpunkcije, najpre tačke, zareza, crtice, znaka pitanja i uzvika, tri tačke, zagrade, znakova navoda, upravnog i neupravnog govora u prozi itd. Rečenica se lomi na pojedine sintagme koje se potom osamostaljuju, uz već pomenutu prevlast infinitiva i i kumulaciju imenica."[30] Lingvistička stilistika bi sigurno mogla pronaći ovakve argumente u novelama i dramama Ahmeda Muradbegovića. Iako nam to nije primarni predmet bavljenja u ovom radu, iz konkretnijeg govora o svakoj spomenutoj drami, pojedinačno, bit će moguće dokazati i prisustvo takvih elemenata u dramskoj formi Ahmeda Muradbegovića.

27 Bojana Stojanović Pantović – *Srpski ekspresionizam*, "Matica srpska", Novi Sad, 1998, str. 26.

28 Enes Duraković – *Pjesničko i pripovjedačko djelo Ahmeda Muradbegovića* u: *A*hmed Muradbegović – *Izabrana djela I*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 29.

29 Alija Pirić – *Stil i tekst*, "Bosanska riječ", Tuzla, 2000, str. 140.

30 Bojana Stojanović Pantović – *Srpski ekspresionizam*, "Matica srpska", Novi Sad, 1998, str. 33.

Pomrčina krvi – drama krvi i mesa

Prva drama Ahmeda Muradbegovića napisana u ekspresionističkom maniru je *Pomrčina krvi* objavljena 1923. u *Vijencu*, i nije izvođena na sceni sve do marta 2004. godine[31], dakle trebalo je da prođe osamdeset godina da bi se uočila njena vrijednost i referentnost na pozorišnoj sceni. Pišući o drami, Alija Isaković naznačava njen značaj.

"Prema mome sudu to je danas najzanimljivija Muradbegovićeva drama i njeno buduće izvođenje na sceni ili na televiziji potvrdit će moj dojam ili ga obezvrijediti. Slična valorizacija ili revalorizacija dogodit će se i s ostalim njegovim dramskim tekstovima po kojima je Muradbegović, prema mome sudu, najznačajniji bosanskohercegovački dramski pisac između dva rata."[32] Vrlo skoro izvođenje ove drame potvrdilo je Isakovićev dojam i činjenicu da je *Pomrčina krvi* ne samo zanimljiv, nego iznimno bogato strukturiran i kompleksan tekst sa dubokom psihologizacijom likova i njihovom snažnom ekspresijom. "Senker dramu (*Bijesno pseto*, op.a.) uvrštava u ekspresionistički blok pisaca, no isto tako radikalno – ekspresionistička je i drama *Pomrčina krvi*, drama koja je i tematski, i stilistički, i idejno, i bez patetike, a s prirodnim bosanskim kolokvijalnim govorom, visoko iznad umjetničke razine *Bijesnog pseta* i jedno je, uz dramu *Na Božjem putu*, od najboljih dramskih ostvarenja Muradbegovićevih, jer spomenute dvije drame, ne samo da su ponajbolje u bošnjačkoj književnosti već spadaju u bolja ostvarenja evropske drame uopće."[33]

Ipak, drama iz današnje perspektive nema toliku funkciju i značaj koliki je imala u vrijeme objavljivanja. Razloge tome treba tražiti u hrabrosti autora da u tadašnje vrijeme progovori na kritički način o društvu u kome živi i napravi pometnju u tradicionalno i konzervativno odgajano stanovništvo, pa i čitalačku publiku. *Pomrčina krvi* je drama koja "radikalno prekida sa dotadašnjim tradicionalističkim (melodramskim) prikazom 'bosanskog muslimanskog života', koji je bio ili idealiziran ili odviše konfesionalno zatvoren i ograničen (adeti, mentalitet, orijentalna aura, neprikosnovene predačke tradicije, bosansko plemstvo, antagonizam Istoka i Zapada)."[34] Višeslojnost ovog dramskog teksta i otvaranje nekoliko problema koji se dodatno iščitavaju iz osnovne teme i radnje drame, ukazuju na intenciju autora da predstavi sliku društva u kojem živi na sveobuhvatan način.

Kasnije dođu ferije i ja se zaputim u Bosnu. U kupeu sam sjedio sam i bila je večer... To je početak priče o nastajanju moje druge drame... Sunce krvavo i nebo krvavo. Suton oboje gasi, kao da gasi crvenu ljudsku krv. Nastaje pomrčina krvi...

31 Praizvedba teksta desila se u Bosanskom narodnom pozorištu Zenica 20. marta 2004. godine u režiji Lajle Panjić-Kaičkija.

32 lija Isaković – *Ahmed Muradbegović – Život i djelo* u: Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela I*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 10.

33 Emsud Sinanović – *Bošnjačka drama*, "Lovran", Rijeka, 1996, str. 106.

34 Josip Lešić – *Dramska književnost I*, Institut za književnost "Svjetlost", Sarajevo, 1991, str. 304.

Katkada je dovoljna samo jedna izreka, jedan usklik, pa da se u čovjeku probudi čitav niz psiholoških zbivanja, doživljaja, da se uzbuni mašta i otpočne materijalizirati na papiru, platnu, u glini... ono što je čovjek doživio. Tako je bilo i kod mene. Mašta je radila, krv se uzbunila i ja sam gledao pred sobom scenu za scenom, sa groznim sukobima i lomljavom raspaljenog ljudskog mesa, kojim teče crna, pomračena krv. Prešao sam Savu i došao u hotel, gdje ću prenoćiti a sutra nastaviti put. Kad je osvanuo dan, imao sam nekoliko prizora svoje nove drame pod naslovom *Pomrčina krvi.*" [35] Ovako piše Muradbegović o nastanku svoje prve ekspresionističke drame, čiji nam sam naziv, a i motivacija autorova nagovještava atmosferu u drami izraslu iz opće poetike ekspresionizma, koju smo ranije predstavili. "Očigledno, on piše pod uticajem onovremene ekspresionističke drame, u Pomrčini krvi ima ne samo Strindberga, već i Kosora i Kulundžića, i 'aktivizma krvi' i 'vulkanske energije' u rušenju i razaranju, i 'rasne energije' i 'kulta sile'. Sve to je uslovljeno posljedicama tek završenog krvavog rata, u vremenu kada su sve vrijednosti pomjerene i ispreturane, staro puca i slama se, a novo je još mutno i nejasno, u krvavom rađanju, i natopljeno konzervativnim konfesionalnim predrasudama koje vječitu borbu polova, rat mužjaka i ženke, čine još mračnijim i surovijim."[36] Krećući se u ovim motivskim i idejnim okvirima, Muradbegović je pisao dramu bosanskog konteksta i realiteta. Patrijarhalna bosanska porodica u kojoj se glavni lik Ekrembeg, nakon rata i preljube vraća kući doživljava mnoštvo prevrata koji konstantno bivaju naglašeni izuzetno nabijenom dramatikom. "Ta dva elementa: rat i novo vrijeme čine okosnicu ove Muradbegovićeve drame. Oni su svedeni u dva aktera – čovjeka rata i osvješćenje žene."[37] Ekremova žena Lebiba, ljuta i povrijeđena, ne želi oprostiti prevaru svome mužu i pokoriti se njegovoj volji. U tom glavnom sukobu je i pokretač cjelokupne dramske radnje. Svi drugi likovi (Ekrembegovi otac i majka i kćerka Lejla) imaju funkciju razvijanja radnje i njena usložnjavanja. Svi drugi sukobi samo su sporedni ili u svrsi potcrtavanja osnovnog. Glavni sukob proizlazi iz opozicije spolova, što se smatra jednom od tekovina ovdašnjeg ekspresionističkog izraza, ali nije strana ni dramskom rodu njemačke književnosti.

"U tom smislu, stalna borba između muškog i ženskog principa odvija se u duhu psihoanalitičkog tumačenja K.G. Junga kao večiti konflikt u borbi za mentalnom prevlašću. Čežnja za stapanjem Animusa i Anime povezana je sa toposom *preobražaja/metamorfoze* (Kafka, O. Kokoška) što oličava i mitska figura Hermafrodita. Njegovo cepanje prouzrokovaće bolnu podelu na mušku i žensku polovinu koje su u ekspresionističkoj poetici dijametralno suprotstavljene, pa ipak u stalnom približavanju i udaljavanju."[38]

U našem kontekstu, i u slučaju ove drame, sukob tih dvaju principa ne funkcionira na toj metafizičkoj osnovi. Sukob je stvaran i na osnovi društvenog statusa

35 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela III*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 127, 128.
36 Josip Lešić – *Dramska književnost I*, Institut za književnost "Svjetlost", Sarajevo, 1991, str. 306.
37 Vojislav Vujanović – *Rat i raščovječenje*, "Kun", 25. 3. 2004.
38 Bojana Stojanović-Pantović – *Srpski ekspresionizam*, "Matica srpska", Novi Sad, 1998, str. 29.

i položaja kakav imaju muškarac i žena. Obespravljena i smještena u kuću, bez prava na mišljenje, a kamoli stav, žena je tretirana kao supruga i majka bez drugih mogućnosti promišljanja sebe i svoga postojanja. *Pomrčina krvi* je prva drama u kojoj žena izrasta iz takvih uloga koje joj je društvo nametnulo i pokazuje se kao osoba sa stavom, istrajna da ode do kraja kako bi očuvala svoj dignitet i integritet ličnosti. Muradbegović kazuje o drami sljedeće: "Ja sam mislim da je u njoj koncentrirano sve ono što sam ja mislio u vezi preporoda i emancipacije muslimanskog društva, a naročito ženinog oslobođenja i aktiviranja u radu i izgradnji (ravnopravnoj) u porodici i javnom sudjelovanju u svim funkcijama sa muškarcem."[39]

Lebiba je u sebi spojila dvije tragičke crte. Ima ona u sebi Antigonine pobune i Hasanaginicine majčinske brige. Ne želeći se pokoriti muževljevoj volji niti porodičnim principima, nego principima ponosa, srca, razuma i majčinstva, Lebiba postaje junakinjom *par excellance* i jednom od najsnažnijih ženskih likova u bošnjačkoj književnosti.

"LEBIBA: Prošla su ta vremena, majko! Ja nisam namještaj u ovoj kući, već živi stvor kao i on. Pa kad ja čuvam njegov obraz, zašto i on ne bi čuvao moj? Zar se s takvim licem poslije četiri godine dolazi pred ženu? Ja sam njemu djecu izrodila, a on meni za to sramotom plaća."[40]

Lebibi ponos ne dozvoljava da oprosti Ekrembegovu prevaru, a osjećaj ljubavi prema njemu prerasta u mržnju. Izgubljena kao supruga, Lebiba se okreće jedinoj preostaloj ljubavi: majčinskoj. Posvećena u potpunosti djeci, Lejli i novorođenčetu Asimu, Lebiba ingnorira Ekrembega i njegove, katkad zapovijedi, katkad želje, da vrijeme posveti njemu i utoli njegovu erotsku pomamljenost.

Ovdje dolazimo do novog motiva strasti i erotizma, rabljenog i ranije u ekspresionizmu. "Žena se doživljava kao antagonističko biće čija snaga može da ugrozi muškarčev integritet (...) Glorifikacija seksualnosti je samo privid, jer joj ekspresionisti pridaju značenje trijumfa nad smrću (...) Ovakva erotika je izvor teskobe, straha, frustracije i patnje."[41]

Dramska napetost u *Pomrčini krvi* uglavnom se odvija na suprotstavljenosti Ekrembegove strasti i seksualne želje, s jedne stane, i Lebibinog odbijanja s druge. Sa teorijskog stanovišta, "napetost se, dakle, uvijek realizira u 'polju napetosti' između neznanja i anticipirajuće hipoteze na osnovi poznatih informacija. Potpuno otvorena budućnost implicirala bi potpunu nemogućnost anticipacijskog izvođenja hipoteza i time isključila jedan spol u polju napetosti, dok bi totalna informiranost dokinula svako neznanje i time isključila drugi pol."[42] U *Pomrčini krvi* dominantan je prvi pol koji neznanjem i neočekivanošću isključuje drugi. Stoga su scene koje slijede za čitatelja i gledatelja potpuno nove i kako se napetost pojačava šokantne i sugestivne.

39 Alija Isaković – Ahmed Muradbegović – *Život i djelo u:* Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela I*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 12.

40 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 35.

41 Bojana Stojanović-Pantović – *Srpski ekspresionizam*, "Matica srpska", Novi Sad, 1998, str. 29.

42 Manfred Pfister – *Drama, teorija i analiza*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 1998, str. 157.

Najviše emocija i reakcija na publiku izaziva patološko stanje Ekrembega, koji, provodeći silu nad porodicom, a u nemogućnosti da ovlada ženom, udaje svoju petnaestogodišnju kćerku, a u trenutku seksualne želje koja se ne može realizirati, jer Lebiba odlazi sinu, on zadavi vlastito dijete.

"Ekrembeg *(bolno)*: Ne, ne, ne! Ti ne govoriš istine! Tu, u grudima... tu mi nešto kopka, kopka, nešto me grize, nešto me boli...boli... Kamen mi pritište srce, hoće da ga zgrobi... Brdo se navalilo na me. I mozak mi se puši... Kosti mi se raspadaju... i kičma, kao užarena cijev prolazi kroza me i silazi mi niz leđa... Šta je to sa mnom? Gdje sam ja? Jesam li ja kakvo zlo počinio?..."[43]

Pretvoren u biće koje djeluje nagonom, a čiji se razum muti, Ekrembeg postaje istinskim ekspresionističkim junakom. Kao što to biva u ovakvih likova, unutarnja borba između (raz)uma i iracionalnih poriva, iako je prožeta dubokim sukobom i previranjima u liku, te psihologiziranjem, obavezno se prenosi i na okolinu i likove koji su u odnosu sa njim. Zlo koje počinjava prema drugima dolazi iz podsvijesti i često nesvijesti, pa se pomrčina krvi manifestira i kao pomračeni um.

Iako je centralna tema *Pomrčine krvi* otpor žene, ipak je najekspresivniji i najdramatičniji, pa samim tim i najočitiji upravo sukob unutar Ekrembega i čedomorstvo koje on počinjava. Da je taj motiv tipičan za ekspresionizam, potvrđuje i jedan primjer iz evropske književnosti. Wedekindova drama *Pandorina kutija* obiluje stravičnim i šokantnim scenama prenaglašene erotike i ubistva kao proizvoda neostvarene seksualne želje. "Ubica davi žrtvu sa lakoćom žonglera. Simbolična patetika prelazi u lascivni stilizovani bolesni erotizam."[44] Ekrembegova motivacija za ubistvo jeste unutarnja, psihološka i potpuno neobjašnjiva i neargumentirana, ali proizašla iz konkretnog motiva, Lebibinog odgađanja seksualnog čina.

Odsustvo razuma i prevlast životinjskih poriva, vidjeli smo, ekspresionistički su motivi dominantni i u Muradbegovićevoj *Pomrčini krvi*. Nastala u okviru takve poetike, a ponajviše zbog činjenice da predstavlja oštru kritiku patrijarhalnog bošnjačkog društva i donosi ideju emancipacije i snage žene, te glorificira ideal majčinstva, ova je drama bila posve nov dramski izraz u književnosti u kojoj je nastala. Za pozitivnu verifikaciju ovog Muradbegovićeva djela, pak mnogo je više razloga od nabrojanih, a o čemu se referentna književna kritika na takav način već izjašnjavala.

Bijesno pseto – drama rasnog tipa

Najčuvenija i najpriznatija drama Ahmeda Muradbegovića *Bijesno pseto*, objavljena 1925. (uvrštena u Pet stoljeća hrvatske književnosti 1969), a izvedena 1926. u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, gdje je dobila i Demetrovu nagradu, spada u najbolja ostvarenja bošnjačke i bosanskohercegovačke dramatike. Drama je to koja je u sebi anticipirala glavne tekovine evropskog ekspresionizma

43 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 76, 77.
44 Radovan Vučković – *Moderna drama*, "Svjetlost", Sarajevo, 1982, str. 73.

i definitivno se otrgla od dotadašnjih tradicionalnih manira u našoj literaturi. "To je drama krvi i drama crvene pomrčine uma, i ona ne bi od svoje primarne snage izgubila ništa da je smještena u Sardiniji ili u Meksiku."[45] U istoj onoj mjeri u kojoj je *Pomrčina krvi* bila kontekstualizirana i odslikavala lokalnu problematiku u svom spoljašnjem okviru, toliko je *Bijesno pseto* drama univerzalnih motiva i problema jednog vremena, neovisno o prostoru na koji se reflektira.

"Sa Bijesnim psetom ekspresionistička drama je dosegla svoj zenit, sažela je poslijeratno iskustvo, hipertrofirala ga, i istovremeno, makoliko to izgledalo paradoksalno, učinila ga izlišnim i prevaziđenim. U paroksizmu elementarnih strasti, u kojima se ljubav i mržnja gotovo i ne razlikuju, dosegnuti su predjeli patološkog, junaci su toliko siloviti i nekontrolisani u svojim afektima da se najčešće nalaze 's onu stranu razuma'."[46] Takav je junak Muradbegovićev Petar Stanić, pojedinac koji je u sukobu sa masom, pojedinac kojega je masa pretvorila u otuđenika i usamljenika punog bijesa. Petar Stanić u književnoj kritici označen kao rasni tip postao je paradigma tragičnosti izgubljenih pojedinaca koji se, zbog svoje osobenosti ne mogu pronaći u svijetu koji ne trpi razlike. "Dubina našeg osjećajnog života, naše senzualnosti, snažan i užaren temperamenat, naša sirovost, sačuvanost i primitivnost intelektualnog i socijalnog naziranja na svijet i na život dovela me do toga tipa i ja sam ga pretvorio u živ scenski organizam."[47], kaže sam autor o ideji *Bijesnog pseta*. "Tako je Kalman Mesarić u članku pod naslovom Problem rasnoga u drami (u Novostima, 1926) isticao da je Muradbegović u ovoj drami ostvario "naš jugoslavenski rasni tip" u liku Petra Stanića i da je njome doprinio izgradnju našeg specifičnog dramskog stila."[48]

Izigran od Dese, djevojke koju voli, Petar, ionako svjestan da u njemu ključa krv, upada na njenu svadbu sa Miladinom i ubija ga. Nakon vremena provedenog u zatvoru, vraća se i siluje Desu. Navlači gnjev cijelog sela na sebe koji nahuškaju bijesne pse na njega, nakon čega, on u velikim bolovima i manifestacijama bjesnila umire.

S uvjerenjem da su ljudi zli ("PETAR: Zli su ljudi... nema dobrih, majko..."[49]) Petar se prepušta svojoj opasnoj ćudi i pomračenoj krvi i uništava sve koji mu se nađu na putu da bi došao do ostvarenja svoga cilja u kome jedino pronalazi sreću: ljubavi sa Desom. Izvor njegovog bjesnila dakako treba tražiti upravo u odnosu društva prema njemu koje izopćava sve one koji ne misle na način zajednice i koji su na bilo koji način drugačiji od većine. Petar je samo osakaćeni proizvod društva koji zbog svoga psihološkoga sklopa ne može odgovoriti zadacima i zahtjevima kolektiva. "Linč i poziv na linč, razaranje ili pokušaj razaranja svjedoče o odnosu gomile spram svake različitosti, spram svake iznimne i usamljene osobe.

45 Alija Isaković – Ahmed Muradbegović – *život i djelo* u: *Ahmed Muradbegović – Izabrana djela I*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 11.

46 Josip Lešić – *Dramska književnost I*, "Svjetlost", Sarajevo, 1991, str. 310, 311.

47 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 142.

48 Uzeir Bavčić – *Uvod u književno stvaranje Ahmeda Muradbegovića*, "Diwan", JU Javna biblioteka, Gradačac, 1998, str. 31.

49 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 96.

Pokatkad se ne čini posve neutemeljenom pretpostavka da iz destruktivnih i krvoždnih replika ili djela primitivne gomile u našim ekspresionističkim dramama progovara i strah njihovih autora od književne i kazališne publike."[50]

Petar Stanić iako je nasuprot njega brojna masa, ne želi pokleknuti pred njom, nego joj se suprotstavlja, pruža otpor, pa čak i obraća. "PETAR: (...) Tebi je, gomilo, netko rekao – svetac ili đavo, svejedno je – da smo te ja i ova djevojka uprljali nemoralom, da si u taj kal i u to blasto ogreznula do dna! I da te ništa ne može očistiti od te prljavštine osim propasti ove djevojke i moje... Ali, gomilo, od te tvoje gadosti i nečistoće ne može tebe oprati ni ocean svete vodice, a kamoli propast dvoje mučenika koju si ti skrivila!..."[51]

Petar Stanić je svjestan svoje krvi i svoga mesa i svjestan da teško može upravljati svojim razumom, ali on zna i uzroke toga. Iako su njegovi postupci proizašli iz impulsa i spontane, nesmislene reakcije koja je pogubna i po njega i po okolinu, motivacija dolazi izvana.

"Drugi element kontinuiteta je Muradbegovićev 'opsesivni motiv' koji je i jedna od središnjih tema čitavoga ekspresionističkog pokreta: umjetničko formuliranje 'golog čovjeka' i ispitivanje različitih aspekata čovjekove 'unutrašnje neslobode', odnosno ispitivanje različitih mehanizama 'prinude' koji čovjekovo djelovanje odvajaju od njegove svijesti i njegove volje."[52]

Goli čovjek, kako ga naziva Dževad Karahasan, opsesivni je motiv u ekspresionističkoj poetici uopće. Čovjek koji je, usljed odbačenosti od ljudi, posvećen samo sebi, istražuje svoje granice i u labirintu svoje duše i uma, luta i tražeći nekoga nalik sebi upoznaje svoja brojna ja-stva. Suočen sa samim sobom, izopćeni pojedinac počinje mrziti svijet, a u toj mržnji prepuštati se porivima koji ga tjeraju da zlu uzvrati zlom. Takvi motivi vode i Petra Stanića u *Bijesnom psetu*. "Već samo kad čitate ovu dramu osetite kako vas ponese neki vihor. Vi mu se predajete skoro nesvesno. On vas nosi, vodi vas kao Mefisto Fausta da vam pokaže sve mračne kutove naše krvi i mesa. Vi slušate reči, kujete misli i uviđate da to nisu reči nameštene i nakinđurene, već da su to reči iz krvi, a misli samoga mesa".[53] U ovoj je ocjeni složan i Boris Senker koji tvrdi da "ima scena u njegovim (Muradbegovićevim) dramama, ponajviše pak u Bijesnom psetu, gdje njegova lica, a u prvom redu Petar, doista nisu nego marionete, personificirana ideja, ali ima neosporno i prizora gdje on uistinu 'misli krvlji i govori mesom', gdje iz njega provaljuje iskonski primitivizam, snaga nekontroliranih i nesputanih (gotovo divljih) osjećaja, kojima se on prepušta bez ostatka."[54]

50 Boris Senker – *Hrestomatija novije hrvatske drame, I.* dio (1895–1940), Disput, Zagreb, 2000, str. 24.

51 Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 134.

52 Dževad Karahasan – *Potraga za "golim čovjekom"* u: Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 21.

53 Citat Vladimira Tmuše preuzeo Uzeir Bavčić – Dramsko stvaralaštvo Ahmeda Muradbegovića u svjetlu kritike u: Gordana Muzaferija – *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga V, str. 172

54 Boris Senker – *Hrestomatija novije hrvatske drame*, I. dio (1895–1940), Disput, Zagreb, 2000, str. 323.

Za razliku od napetosti koja se osjeća u *Pomrčini krvi*, jer dolazi od neočekivanih reakcija i nepoznatog razvitka drame, u *Bijesnom psetu* se stalno očekuje sukob koji može rezultirati nasiljem, smrću i tragedijom. Pošto je jaz između mase i pojedinca prisutan od prve replike, a unutar koje se nazire snažan lični sukob i stalni nemir, to se i scene koje slijede nižu po nekoj unutarnjoj logici, ali i očekivanju recipijenta.

"'Bijesno pseto' je, dakle, melodrama pisana ekspresionističkim stilom koja obrađuje, bolje rečeno istražuje, mogućnosti i granice djelovanja Muradbegovićevog 'rasnog tipa' ili 'golog čovjeka' rečeno leksikom cjelokupne ekspresionističke implicitne i eksplicitne poetike."[55] *Rasni tip* iliti *goli čovjek* u ovoj drami je doživio potpuno ostvarenje, kao što je i sama drama u cijelosti ostvareno ekspresionističko djelo, dostojno svake evropske pozornice, ne praveći vrijedonosnu diferencijaciju u odnosu na druga djela ekspresionističke dramatike. Zato, *Bijesno pseto* ima posebno kvalitativno mjesto u estetici bošnjačkog ekspresionizma i bošnjačke dramske književnosti u cjelini.

Unesite mrtvaca/Rasemin sevdah – folklorni ekspresionizam

Dramu koju je Dževad Karahasan uvrstio u pastorale, a mi je ovdje predstavljamo kao ekspresionističku, Ahmed Muradbegović je nekoliko puta redigirao. Ne samo njen naziv koji je od *Unesite mrtvaca*, preko *Raseme*, dobio konačan oblik *Rasemin sevdah*, nego i razvoj dramske radnje, pa i sami kraj. Očito je da je autor na kraju imao na umu pisati melodramu sa folklornim motivima i posljednja verzija ove drame sa nazivom *Rasema*, *drama iz muslimanskog života sa pjevanjem i igranjem u tri čina*, napisana 1941. godine[56], pa je njen kraj tipičan za pastoralu, sretan i optimističan.

Ova verzija drame ima istu tematsku osnovicu, kao i njena početna verzija. Rasema voli Rasima i želi da uda za njega, a tu ljubav sprečavaju njen otac i brat Reško koji joj čak prijeti i smrću ukoliko ne prekine svaki kontakt sa Rasimom ("REŠKO: Tako vidiš! To hoću da čujem od tebe! A sada ti na lijepo kažem! Ti nećeš nikada za Rasima! Ja ću te povaliti na panj, pa zaklati, kao jare, prije nego postaneš njegovom. Jesili razumjela?"[57]). Iako se sukobljava sa porodicom, Rasema istrajava u odluci i udaje se za Rasima. Međutim, Rasimov brat Mušan i njen otac Mehmedaga je prevare i udaju je za retardiranog Mušana. U trenutku kulminacije drame, pojavljuje se Reško i zaprijeti Rasimovoj porodici, nakon čega se ona udaje za Rasima, a drama završava sretnim pomirenjem porodica i likova. Ovakav završetak je nemotiviran i promjene u liku Rešku, koji je pravi ekspresionistički, su nelogične i neargumentirane. Folklorna verzija drame *Unesite mrtvaca* ne bi bila za historiju književnosti niti književnu kritiku osobito interesantna, jer se, osim u karakterizaciji jednog lika, ne odvaja od tradicionalnih,

55 Emsud Sinanović – *Bošnjačka drama*," Lovran", Rijeka, 1996, str. 97.

56 Ovaj originalni primjerak nalazi se u biblioteci Bošnjačke zajednice kulture "Preporod".

57 Ahmed Muradbegović – *Rasema*, originalni rukopis u posjedu BZK Preporod, str. 8.

moralizatorskih folklornih jednočinki iz bošnjačke književnosti koje su izvođene na teferičima. "Jedino što g. Muradbegoviću u ovoj drami nedostaje onog lokalnog kolorita u riječi, kao što mnogima piscima to nedostaje u komadima ovakve vrste, a inače bi ona bila najljepša drama koja je napisana iz bošnjačkog života."[58] Svi likovi izuzev Reška građeni su na tipskoj osnovi, zastupajući principe, u to vrijeme već zastarjele i konzervativne ("SADIJA: (...) Nek upamti jednom za uvijek, da sam ja starija u kući, a ne on i da ja imam veće pravo od njega, jer sam ja ženska duša i bolja i čistija od muške."[59] ili npr. "OSMANAGA: I ti još pitaš! A gdje ti je djevojački stid, nejmala obraza dabogda! gdje ti je sram? Zar govoriti o tim stvarima sa ocem, prije toga u zemlju propasti! Pa je si li ti djevojka ili sudopera? Što si ti?"[60]).

Kako je već postojao jedan izgrađen ekspresionistički lik u drami koji govori i misli mišicama i koji se prepušta mržnji i zloj ćudi, čak i kada ne postoji dovoljan razlog za to, Muradbegović se, vidjevši da postoje elementi za građenje ekspresionističke drame, odlučio razviti njenu fabulu do kraja u tom maniru. Kraj u drami *Unesite mrtvaca* je sasma drugačiji. "I zaista, kao da ga je zov sestrine krvi prizvao iz tame, nailazi Reško, 'naceren, izobličen, i ubija Rasemu koja mu umirući 'oprašta' krv. I tada, potpuno na način ekspresionističke simbolike, 'mjesečina zalije avliju svojom blijedom tekućinom i obasja dvije sjene, dva rođena brata, koji su pogrbljeni nosili na rukama mrtvu – Rasemu'."[61] Tek ovako konstruirana drama dobija na estetskoj vrijednosti, ušavši u domen ekspresionističke poetike, ali i ispoštovavši neke od suvremenih dramskih principa i građenja likova. Reško, koji djeluje bez vanjske motivacije i u skladu sa bijesom, koji je stalnom karakternom crtom njegove ličnosti, ulazi u krug Muradbegovićevih likova pomračene krvi i pomućene svijesti u kojem su još Ekrembeg i Petar Stanić.

"Taj lik, spreman da razori svijet (metaforično i bukvalno,kao lik spremanje da razori sistem drame, a kao 'model čovjeka' spreman je da razori svijet) da bi sačuvao svoju individualnost, ne može ni nastati ni opstati u arkadijskom pejzažu pastoralnog teksta. Njegov svijet može biti ekspresionistička drama čiji su likovi građeni na istom principu – antinomične napetosti između historijskoga i mitskog čovjeka, čovjeka kao socijalnog i čovjeka individualnog (možda i biološkog) bića, između 'supstancijalnog' i 'akcidentalnog' u čovjeku."[62]

Tek kada je tako izgrađen lik, ali i drama koja se završila ubistvom i nemogućnošću da se, što zbog spletkarenja, što zbog zatvorenosti sredine, realizira jedna ljubavna veza, može se reći da je Muradbegović, dodao svome ekspresionističkom opusu još jednu dramu, koja bi uz određenu adaptaciju i rediteljske intervencije i imaginaciju, mogla biti atraktivno scensko djelo čak i danas.

58 Rasim Filipović – *Unesite mrtvaca* u: Gordana Muzaferija – *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga V, "Alef", Sarajevo, 1998, str. 150.

59 Ahmed Muradbegović – *Rasema*, originalni rukopis u posjedu BZK "Preporod", str. 3.

60 Ahmed Muradbegović – *Rasema*, originalni rukopis u posjedu BZK "Preporod", str. 19.

61 Josip Lešić – *Dramska književnost* I, Institut za književnost, "Svjetlost", Sarajevo, 1991, str. 312.

62 Dževad Karahasan – *Potraga za "golim čovjekom"* u: Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 15.

Zaključak

Iako poprilično bogat dramski opus Ahmeda Muradbegovića ima nekoliko tematskih i motivskih, pa i žanrovskih blokova, najznačajniji dio njegove dramatike jeste ekspresionistička linija, koja u potpunosti korespondira sa tadašnjim suvremenim literarnim tokovima i poetikom ekspresionizma. Ispoštovavši samu formu, koja je, vidjeli smo, disperzivna, sa naglašenom intonacijom i simultanošću, te naznakom kinematografskog stila i isprekidanog govora, Muradbegović je, sa teorijskog stanovišta u svojim dramama kao dominantnu slijedio ekspresivnu funkciju izraza.

"Ekspresivna funkcija izraza što upućuje na govornika neke replike od velikog je značenja u vanjskom komunikacijskom sustavu budući da konkretiziranje nekoga lika kroz izbor predmeta o kojima govori, kroz njegovo jezično ponašanje i njegov jezični stil pripada u najvažnije tehnike karakterizacije u drami. (...) Kao funkcija koju govornik intendira u unutrašnjem komunikacijskom sustavu, nema ekspresivna funkcija uvijek istu permanentnost značenja. U posebno čistom, i stoga posebno dominantnom obliku nalazi se ona u kratkim poklicima..."[63] Poetika ekspresionizma je sva u pokliku, u proglasu, manifestu, objavi, kritici... I Muradbegovićev ekspresionizam prati osnovne idejne smjernice ovog evropskog književnog pokreta.

Pomrčina krvi je drama koja predstavlja kritiku patrijarhalnog društva i okova u kojima se nalazi žena, koja svojom snagom i otporom izrasta iznad zatvorenosti svoga društva i uspostavlja se kao njegov moralni stub. Kao posljedica rata i principa po kojima se tadašnje bošnjačko, bosanskohercegovačko, ali i bilo koje društvo u Evropi, javlja se čovjek sa poremećenim vrijednostima i unutarnjom alogičnošću koja rezultira prenaglašenim erotizmom i poplavom strasti i na koncu čedomorstvom (Ekrembeg).

Bijesno pseto, drama koju je Muradbegović označio kao "dramu naše krvi u šest slika" je šokantan prikaz destruktivnosti ličnosti, kao posljedice odbačenosti od zajednice, i jaza između pojedinca i mase. Bjesnilo Petra Stanića samo je simbolički motiv primitivizma i idiotizma u koji je čitav kolektivitet zapao.

I na koncu, drama *Unesite mrtvaca*, koja je, vidjeli smo, imala dvije verzije, folklornu i ekspresionističku, odraz je seoskog ambijenta u kojem zbog društvenih principa stradaju principi srca i vlastitog izbora. Lik Reška, pak ne funkcionira u tom kontekstu drame najbolje i njegova uloga i nije najjasnija, jer se ne vidi transparentnost između sredine i njegovih postupaka, kao što je to slučaj sa Petrom Stanićem. Kako god, manifestacije njegovog karaktera su ekspresionističke, i a ako nikako drukčije, onda su u jezičkostilskom smislu, kada je pripadnost ovoj poetici u pitanju, tačne. Takozvani *goli čovjek* je i u Reškovom slučaju doživio svoju literarnu afirmaciju.

"U toj tački se susreću Reško ('Rasemin sevdah'), Petar Stanić ('Bijesno pseto') i Ekrembeg ('Pomrčina krvi') uobičavajući svojim uzajamnim odnosom

63 Manfred Pfister – *Drama, teorija i analiza*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 1998, str. 172.

Muradbegovićeva 'golog čovjeka': sva trojica su likovi izgrađeni na unutrašnjem rascjepu između 'supstancijalnog' (zadatog) i 'akcidentalnog' (voljnog), sva trojica su konstruirana tako da se psihologiziranjem 'maskira' (a zapravo 'materijalizira') princip konstrukcije lika, sva trojica se u krajnjoj linije svode na spremnost da 'razore' svijet da bi sačuvali ili, tačnije, saznali svoje biće."[64]

Dramatika Ahmeda Muradbegovića u svjetlu ekspresionističke poetike, vidjeli smo, prati glavne motivsko-idejne smjernice tog književnog pravca, ali i otvara neka nova pitanja koja izviru iz bh. konteksta. "Sukob starog i novog, Europe i Orijenta, tradicionalne muslimanske aristokracije i njezine etike s ekspanzijom europske civilizacije i njenim liberalnijim pogledima u erotskim i vjersko-socijalnim odnosima: to je važna podloga Muradbegovićeva književnog opusa."[65]

Muradbegović je svojim djelom bio duboko vezan za Bosnu i u dramatici je, što proizlazi iz same funkcije drame, crpio brojne teme iz bošnjačkog života, kritizirajući nejednakost spolova a afirmirajući ulogu žene, osuđujući zatvorenost sredine i poništavanje pojedinca koji u vlastitom spoznavanju sebe biva otuđen i diskriminiran, a na koncu i zauvijek izgubljen. S druge strane, Muradbegović je naglašavao univerzalne probleme suvremenog čovjeka i odnosa društva prema pojedincu i obratno.

Valjanom realizacijom ekspresionističke poetike u svojim dramama, Ahmed Muradbegović je u bošnjačku književnost unio elemente ovog pokreta i istovremeno ušao u krug značajnijih pisaca ekspresionizma sa južnoslavenskog područja i u svoje doba skrenuo pažnju evropske receptivne i kritičke svijesti. Drame Ahmeda Muradbegovića zasigurno predstavljaju najznačajniji dio ovog dijela bošnjačke književnosti, a sa pravilnom teatarskom recepcijom, one bi dobile na svome pravom značaju i funkciji: scenskoj. Književna kritika i publika je dala sud o njegovom djelu, na redu je teatarska.

Literatura:

Diwan, JU Javna biblioteka, Gradačac, 1998.

"Ekspresionizam i hrvatska književnost", posebno izdanje časopisa *Kritika*, svezak 3, Zagreb, 1969.

Flaker, Aleksandar: *Poetika osporavanja*, "Školska knjiga", Zagreb, 1982.

Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti*, "Naklada P.I.P. Pavičić", 1997.

Lešić, Josip: *Dramska književnost I*, Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1991.

Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela I*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987.

Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987.

Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela III*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987.

Muradbegović, Ahmed: *Rasema*, originalni rukopis u posjedu BZK "Preporod"

Muzaferija, Gordana: *Antologija bošnjačke drame*, "Alef", Sarajevo, 1996.

64 Dževad Karahasan – *Potraga za "golim čovjekom"* u: Ahmed Muradbegović – *Izabrana djela II*, "Svjetlost", Sarajevo, 1987, str. 19.

65 Dubravko Jelčić u: *Povijest hrvatske književnosti*, P. I. P. Pavičić, Zagreb, 1997, str. 246.

Muzaferija, Gordana: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga* V, "Alef", Sarajevo, 1998.

Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.

Pfister, Manfred: *Drama, teorija i analiza*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 1998.

Pirić, Alija: *Stil i tekst, Bosanska riječ*, Tuzla, 2000.

Senker, Boris: *Hrestomatija novije hrvatske drame*, I.dio (1895–1940), Disput, Zagreb, 2000.

Sinanović, Emsud: *Bošnjačka drama*, "Lovran", Rijeka, 1996.

Slabinac, Gordana: *Hrvatska književna avangarda*, "August Cesarec", Zagreb, 1988.

Stojanović Pantović, Bojana: *Srpski ekspresionizam*, Matica srpska, Novi Sad, 1998.

Vučković, Radovan: *Moderna drama*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1982.

O ličnosti i djelima dr. Hajrudina Ćurića

Enes Pelidija

U proteklom, XX stoljeću Bosna i Hercegovina je imala relativno veliki broj znanstvenika koji su se bavili njenom prošlošću. Posebno mjesto imali su osmanisti koji su kao orijentalisti ili historičari osmanskog perioda svojim brojnim studijama, radovima i prilozima na osnovu izvorne arhivske građe pisali o ovoj zemlji koja je 415 godina bila pod vlašću Osmanskog carstva. Pišući o Bosni, pisali su i o svim onim teritorijama koje su stoljećima bile u sastavu Bosanskog ejaleta. Time su na sebe skrenuli pažnju i susjednih zemalja. Među njima je bilo i onih koji su svojim djelima stekli visoki ugled u širim znanstvenim krugovima.

Već prva napisana historija Bosne pod Osmanlijama koju je Salih Sidki Hadžihuseinović, poznatiji pod nadimkom Muvekkit, napisao na osmansko-turskom jeziku u zadnjim decenijama XIX stoljeća, izazivala je pažnju ozbiljnije znanstvene javnosti. Mnoge podatke iz ove studije, prije njenog štampanja koristili su gotovo svi znanstvenici, pišući o osmanskoj Bosni. Tek kada je 1999. godine objavljena, postala je dostupna širem krugu svih zainteresiranih koji se žele upoznati sa prošlošću ove zemlje.[1]

No, prva napisana i publikovana historija osmanskog perioda Bosne i Hercegovine je djelo dr. Safvet-bega Bašagića.[2] Deset godina kasnije je i dr. Milan Prelog, otac nobelovca Vladimira Preloga, također napisao i publikovao slično djelo sa naslovom *Povijest Bosne u doba osmanske vlade*.[3] Iz ovoga perioda je na osmansko-turskom jeziku napisana, a do sada nepublikovana studija Muhameda Enveri Kadića, koji je u cijelosti prepisao Muvekkitovu *Hroniku,* uz svoje komentare, zapažanja, dopune i druge dokumente koji nisu uvršteni u Muvekkitovo djelo, a odnose se na osmansku Bosnu. Posebno su interesantni tekstovi pečata, te biografije poznatijih ličnosti i neki novi dokumenti.[4]

1 *Povijest Bosne ,* knj. 1, 2, Sarajevo, 1999. godine (dalje: S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*).

2 *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463. – 1850),* Sarajevo, 1900. godine; reprint izdanje Sarajevo, 1989. godine.

3 Sarajevo, 1910. godine.

4 S. S. Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*, XVI

Navedeni autori su u neku ruku preteča i prvi savremeni historičari ovog perioda na koje će se ugledati kasnije generacije znanstvenika. Time se nastavila tradicija iz prethodnih stoljeća kada je u Bosni bilo historičara koji su pisali hronike i historijska djela koja su se uglavnom odnosila na vrijeme u kome su živjeli.[5]

U sljedećoj generaciji koja se bavila prošlošću Bosne i Hercegovine osmanskog perioda svojim radovima ističu se: Sejfulah Kemura, Vladislav Skarić, Hamdija Kreševljaković, Vladimir Ćorović, Fehim Spaho, Hamdija Kapidžić, Nedim Filipović, Branislav Đurđev, Hamid Hadžibegić, Hazim Šabanović, Mehmed Mujezinović, Alija Bejtić, Ešref Kovačević, Seid M. Traljić, Adem Handžić, Milan Vasić, Avdo Sućeska, te Fehim Dž. Spaho, Ismet Kasumović, Ibrahim Tepić, te mnogi drugi koji su iza sebe ostavili brojna i vrlo vrijedna dijela. U raznim povodima i prilikama o nekima od njih je više, a o drugima samo fragmentarno pisano. No, svi oni zaslužuju da ne samo znanstvena, nego i šira intelektualna javnost nešto više sazna o njima.*

Među imenima koja nisam naveo, a još za života su ubrajani u poznatije stvaraoce bosanskohercegovačkih orijentalista i historičara osmanskog perioda, zapaženo mjesto ima i dr. Hajrudin *ĆURIĆ*, izuzetno bogate bibliografije. Pa ko je bio *HAJRUDIN ĆURIĆ?*

Hajrudinov otac Alija, rodom Mostarac, po završetku "Preparandije" u Sarajevu od 1904. godine, počeo je raditi kao učitelj u Bjelaju kod Bosanskog Petrovca. Tu se oženio i sa suprugom Zuhrom imao je šesnaestero djece. Preživjelo ih je petero. Prvo dijete koje im se rodilo u Bilaju 27. septembra 1908. godine bio Hajrudin. Poslije njegovog rođenja otac Alija je premješten za učitelja u Osovo kod Rogatice. Tu pred svojim ocem, završava četverogodišnju osnovnu školu. U to vrijeme stiče sklonost prema pedantnosti u svemu, kao i ljubav prema jeziku i lijepom usmenom i pismenom izražavanju.

Poslije završene četverogodišnje škole, otac Alija dobiva posao učitelja u rodnom Mostaru. Tu se Hajrudin upisuje u cijenjenu Mostarsku gimnaziju. Sa stečenim radnim navikama bio je odličan učenik i bez problema je završio gimnazijske razrede i maturu.

Još od dječačkih dana pokazivao je sklonost prema sportu. To posebno dolazi do izražaja u njegovim srednjoškolskim danima. Po postignutim rezultatima Hajrudin se s vremenom izdvojio iz svoje generacije kao najbolji. Njegov sportski učitelj, poznat pod nadimkom "Zmaj", i pored postignuća sportskih rezultata, tražio je od svojih učenika da budu dobri đaci. Vjerovatno je i to doprinijelo da mladi Hajrudin učvrsti svoje radne navike u svemu gdje se aktivirao. To mu je donijelo zaslužene rezultate i kao učeniku i kao sportisti.

Godine 1927. Hajrudin Ćurić učestvuje na Svesokolskom sletu u Pragu. U lahkoj atletici osvaja prvo mjesto. U rodnom gradu dočekan je sa ovacijama i

5 Vidi: Amir Ljubović, Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima,* Sarajevo, 1995. godine, 135-193.

* O svima njima, biografske i bibliografske radove prikuplja i priprema za štampu autor ovog rada.

cvijećem. Mostarci ga na rukama nose do kuće, gdje ga je dočekala porodica. Nekoliko dana nakon toga umire mu otac, koji je već neko vrijeme bio bolestan.

Poslije položene mature sa prijateljem Dušanom Mučibabićem odlazi na studije u Ljubljanu. Upisuje se na Filozofski fakultet, Odsjek historije i jugoslavenske književnosti. U Ljubljani je trenirao i bio kandidat za Olimpijske igre. Upravo je tada kao jedna od olimpijskih disciplina uveden "konj sa hvataljkama". Iako u Mostaru nije znao ni da postoji ova disciplina, počeo je vrijedno vježbati. Postigavši izuzetne rezultate, bio je reprezentativni kandidat u disciplini "konj sa hvataljkama". Međutim, kako je znao da je mladi Štukelj bolji od njega, dobrovoljno je prepustio ovom, kasnije poznatom olimpijcu i dobitniku brojnih zlatnih medalja, da dobije šansu i učestvuje na takmičenju Olimpijskih igara u Amsterdamu 1928. godine.[6] Već ova gesta pokazuje širinu u pogledu na život ovog i kasnije vrlo poznatog sportiste, te cijenjenog profesora i uvaženog znanstvenika.

Zbog teških materijalnih prilika u kojima se nalazila mnogobrojna porodica Ćurić, bez oca, poslije godinu i po (1927–1929) Hajrudin prelazi u Beograd, gdje mu je živio daidža dr. Mehmed Hodžić, u to vrijeme poznati beogradski ljekar-hirurg. Uz daidžinu materijalnu pomoć i novac koji je zarađivao držeći privatno časove učenicima, ne samo da je mogao nastaviti započete studije nego je čak nešto novca slao i majci Zuhri u Mostar.

I u novoj beogradskoj sredini mladi Hajrudin je u okviru sportskog društva "Jugoslovenski soko" nastavio sportsku aktivnost. U to vrijeme predsjednik ovog društva bio je dr. Ivan Ribar. U to vrijeme kao izuzetno talentiran i uspješan sportista Hajrudin Ćurić je trenirao njegovog mlađeg sina Juricu, a povremeno i starijeg Ivu Ribara.

Uz studij i sport, u ovim studentskim danima pisao je i objavljivao pjesme koje su mu štampane u tadašnjim časopisima "Vila sokolica", "Behar" i drugim. Koliko je vremena posvetio poeziji, govori i podatak da mu je štampana i zbirka pjesama sa naslovom *Sletu zdravo*.

U Beogradu je bio i član muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva "Gajret Osman Đikić" čiji je predsjednik bio general Đurađ Josipović (1928–1941).[7] Upravo u ovo vrijeme njen pitomac, kao i mnogi drugi mladići i djevojke bila je Zejneba koja je sa Hajrudinom i drugim glumcima glumila u pozorišnoj predstavi *Zlatija*. U njoj su Hajrudin i Zejneba glumili zaljubljenog mladića i djevojku. Kako se ova drama često igrala i u drugim srbijanskim mjestima, na jednom od tih putovanja na putu iz Čačka u Beograd ovo dvoje "Gajretovih" stipendista su se zaljubili i sve do kraja života ostali bračni drugovi, vjerni i odani jedno drugom.[8] Zejneba je bila rodom iz Višegrada. Ona je ujedno i prva Bošnjakinja iz ovog kraja koja je otišla od kuće da se školuje. Kada je u Beogradu završila Višu stručnu školu, vratila se u rodno mjesto i zaposlila.

6 Ovo je podatak koji sam 20. 05. 2004. godine pismeno dobio od kćeri prof. dr. Lade Šestić r. Ćurić i sina Zlatana, djece rahmetli dr. Hajrudina Ćurića.

7 Ibrahim Kemura, *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903–1941)* , Sarajevo, 1986, 159-163. (dalje: I. Kemura, *Uloga Gajreta*).

8 Navedene podatke dobio sam od sina i kćeri dr. Hajrudina Ćurića.

U međuvremenu, Hajrudin, ostavši u Beogradu, diplomira na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za historiju 1931. godine. Poslije odsluženja vojne obaveze dobiva radno mjesto profesora u Poljoprivrednoj školi u Butmiru kod Sarajeva. Tu se ženi sa svojom Zejnebom, koja poslije udaje dobiva zaposlenje kao nastavnica u Ženskoj stručnoj školi.

Prema tada važećim propisima, Hajrudin je morao da polaže profesorski ispit. Za temu je izabrao da piše o Ali-paši Rizvanbegoviću-Stočeviću. Temu je napisao u vidu monografije. Koliko je rad bio cijenjen, govori podatak da je u cijelosti štampan.[9] O ovom radu su pozitivno mišljenje dali akademici Viktor Novak i Vasa Čubrilović. Oni su tada perspektivnom mladom profesoru predložili da odmah pristupi i izradi doktorata.

Vjerovatno su navedeni rad i mišljenje spomenutih historičara utjecali da Hajrudin 1938. godine dobije stipendiju za boravak u Pragu. Bila je to državna nagrada za njegov dotadašnji rad sa mogućnošću da u tadašnjem glavnom gradu Čehoslovačke vrijeme provede na specijalizaciji ili u arhivima za izradu doktorata. Dobivenu nagradu primio je sa pomiješanim osjećanjima. Trebalo je da odmah ide u Prag, ali mu se zbog porodične situacije, kada je očekivao dijete, nije išlo. No, na suprugino nagovaranje, tri dana poslije rođenja kćerke Lade otišao je u Prag. Iste godine je ovu zemlju okupirala nacistička Njemačka, pa je kao strani državljanin morao napustiti njen glavni grad. Iako je boravio kratko vrijeme, naučio je češki jezik, koji će kasnije često koristiti u razgovoru sa Česima koji su dolazili u Sarajevo. Uz češki, Hajrudin je s vremenom naučio i tečno govorio njemački i francuski, a služio se i ruskim jezikom.

Po povratku u Sarajevo zapošljava se prvo kao profesor fizičkog vaspitanja (vjerovatno zbog nedostatka stručnog kadra, a kao istaknuti sportista – prim. m.) u Učiteljskoj, a ubrzo radi kao profesor historije u Prvoj muškoj realnoj gimnaziji sve do 1945. godine. Neposredno po dolasku iz Čehoslovačke Hajrudin Ćurić se sa grupom sarajevskih srednjoškolskih profesora, među kojima su bili: Hamdija Kapidžić, Salim Ćatić, Ahmed Tuzlić, Šefkija Bubić, Ahmed Grebo, Ekrem Mursel, Hazim Tulić, dr. Kalmi Baruh, Nikola Vujičić, Vojin Gligić i drugi, priključio akciji opismenjavanja Bošnjakinja. Rezultat te akcije, koju su uglavnom činili raniji "Gajretovi" pitomci, bilo je opismenjavanje oko 5 000 osoba. Taj analfabetski kurs nastavljen je sve do Aprilskog rata 1941. godine.[10] U toku okupacije tadašnje Kraljevine Jugoslavije od 1941. do 1945. godine profesor Ćurić je predavao historiju u Prvoj realnoj muškoj gimnaziji. Kao i mnoge druge patriote toga vremena pristupio je Pokretu otpora i kao antifašista bio na strani pravde i slobode. Prema tadašnjim propisima, konspirativni rad bio je uslov uspjeha. Tako je i Hajrudin sa Pokretom bio u vezi preko profesora njemačkog jezika g. Kovačića, koji ga nakon hapšenja od strane Nijemaca nije odao, te je tako ostao u Sarajevu raditi kao profesor.

9 Hajrudin Ćurić, *Ali-paša Rizvanbegović-Stočević, hercegovački vezir,* Godišnjica Nikole Čupića, br. XLVI, Beograd, 1937, pp. 201-296.

10 I. Kemura, *Uloga Gajreta ,* 316.

Poslije završetka Drugog svjetskog rata u Sarajevu organizira Prvi omladinski slet. Istovremeno, kao i mnogi drugi prosvjetari i humanisti učestvuje u brojnim analfabetskim tečajevima. Isto tako učestvuje u širenju sticanja znanja i na drugim mjestima. Kao jedan od predavača bio je i na pruzi Brčko – Banovići. U nedostatku udžbenika, usmenom riječju edukovao je omladinu. O tom njegovom prosvjetno-pedagoškom radu kasnije su pisali njegovi učenici. [11] Istovremeno je nastavio rad na pisanju doktorata.

Dekretom ministra obrazovanja prof. dr. Salke Nazečića premješten je da radi kao profesor historije u gimnaziji u Travniku. Kako je bio vezan za porodicu, to je nešto kasnije rado prihvatio da se zaposli kao sportski radnik u Fiskulturnom savezu Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Nedugo zatim prelazi da radi kao profesor historije u Drugoj gimnaziji u Sarajevu. Kako se sjećaju njegovi učenici njegovog nadahnutog predavanja, divno sklopljene slikovite rečenice, lijepe metafore, tjerale su učenike da samoinicijativno zapišu i napamet nauče ono o čemu je profesor Ćurić predavao. Jedna od osobina iz ovog profesorskog perioda bilo je da početak svakog časa u razredu započne vađenjem iz džepa očevog sahata, kako je govorio "ni đake da ne oštetim, ali ni svoju dužnost da ne povrijedim".[12] Njegov rad u nastavi je bio edukativno poučan, svaki školski čas predstavljao je cjelinu. Bio je dobar i kao predavač i kao pedagog.

Pored svih drugih obaveza, Hajrudin Ćurić je strpljivo prikupljao podatke za svoju doktorsku disertaciju sa naslovom "Školske prilike muslimana u Bosni i Hercegovini 1800–1878". Doktorat sa ovim naslovom odbranio je 11. novembra 1954. godine na Odsjeku za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu pred komisijom u sastavu: prof. dr. Vaso Čubrilović, prof. dr. Viktor Novak i prof. dr. Mehmed Begović. U to vrijeme bio je jedan od rijetkih srednjoškolskih profesora u Bosni i Hercegovini sa doktoratom nauka.

Zbog poteškoća sa grlom već 1955. godine prelazi da radi kao kustos u Zemaljski muzej u Sarajevu, u kojem su prije njega slične poslove obavljali dr. Safvet-beg Bašagić, šejh Sejfudin Kemura, prof. dr. Vladimir Ćorović, dr. Hazim Šabanović, akademik Branislav Đurđev, te mnogi drugi iz starije plejade bosanskohercegovačkih historičara. S vremenom dr. Hajrudin Ćurić obavlja dužnost šefa vrlo bogate biblioteke Zemaljskog muzeja. Na toj dužnosti u zvanju naučnog savjetnika dočekao je i penziju. I u mirovini nastavlja svoj znanstveni rad sve do 76. godine života, kada ga je bolest omela da dalje radi. Četiri godine kasnije, 11. februara 1988. godine, umire u Zenici. Tu mu je klanjana dženaza i ukopan je u gradu gdje mu i danas sin i kćer sa svojim porodicama žive.

U toku svog relativno dugog života napisao je i u brojnim stručnim časopisima objavio više stotina raznih vrsta radova od pjesama i zabilježenih predanja do monografskih radova. Nesumnjivo da mu je u ovoj bogatoj bibliografiji po dosadašnjim saznanjima najpoznatija doktorska disertacija koja je štampana kao

11 Enver Mehmedbašić , *Razrednik* , " Oslobođenje" , Sarajevo, 10. maja 1976. godine, pp. 3.

12 Dana Pavičić, *Sa bunama i divnim likovima*, " Svijet" , 1. septembar 1972. godine, pp. 15 (dalje: D. Pavočević, *Sa bunama*)

posebna knjiga.[13] Nepune dvije decenije kasnije ovu doktorsku disertaciju je dopunio novim saznanjima i proširio na austrougarski period, te je štampao kao posebnu proširenu monografiju.[14]

Njegovi prvi radovi između dva svjetska rata najviše su štampani u časopisu i kalendaru *Gajret*. Između ostalog, tu su štampani Ćurićevi radovi "Jedan odlomak iz bosansko-hercegovačke istorije 19. veka".[15] U ovom radu autor je pisao o stanju u Bosanskom ejaletu prvih decenija XIX stoljeća sa posebnim osvrtom na reformske mjere sultana Mahmuda II u Bosni, te pokretu za autonomiju pod Husein-kapetanom Gradaščevićem. Pod sličnim naslovom "Jedan skroman prilog za bosansko-hercegovačku istoriju 19. vijeka. Iz Zabilježenja fra Ive Krešića"[16] profesor Ćurić piše o boravku Omer-paše Latasa u Bosni 1851. godine. Pored već citiranog rada o Ali-paši Rizvanbegoviću[17], o ovoj istaknutoj ličnosti Hercegovačkog sandžaka iz prve polovine XIX stoljeća, pored "Gajreta", piše i u "Jugoslovenskom listu", gdje vodi i polemiku sa Kasimom Grujićem. Iz ovog perioda dr. Ćuriću *Gajret* je štampao u 13. od ukupno 22 publikovane "sveske" održano predavanje sa naslovom "Husein-kapetan Gradaščević – Zmaj od Bosne".[18]

Poslije 1945. godine svoje radove najviše objavljuje u "Glasniku" Zemaljskog muzeja u Sarajevu, "Glasniku" Vrhovnog islamskog starješinstva, Sarajevo, časopisu "Život", Sarajevo, "Istorijski zapisi" u Titogradu, te drugim stručnim časopisima, kao i dnevnim novinama "Oslobođenje" u Sarajevu i "Borba" u Beogradu.[19] Iz ovog poslijeratnog perioda posebno su mu interesantni radovi "Fra Ivo Kresić o akcijama Omer-paše Latasa u Bosni i Hercegovini",[20] te članak "Posljednji livanjski kapetan Ibrahim beg II Firdus".[21] Između ostalog, Hajrudin Ćurić je publikovao i dokumente kao što je "Vakufnama Ali -paše Rizvanbegovića",[22] te "Arhivska zbirka Vladimira Desnice; prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanka u Bosni 1875–1878", u kojoj je obradio više od 300 dokumenata arhivske zbirke Vladimira Desnice. Te dokumente koji su pisani na, kako je u to vrijeme govoren srpsko-hrvatskom, ruskom, italijanskom i njemačkom jeziku, propratio je stručnim komentarima. [23] U nastojanju da dođe do novih podataka vrijeme je provodio u mnogim domaćim i stranim arhivima i bibliotekama u Sarajevu, Mostaru,

13 Dr. Hajrudin Ćurić*, Školske prilike muslimana u Bosni i Hercegovini 1800–1878. godine*, Beograd, 1965. godine.

14 Dr. Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine ,* biblioteka "Kulturno nasljeđe", I. P. "Veselin Masleša" , Sarajevo, 1983. godine, pp. 350.

15 "Gajret", 7, 12, Sarajevo, 1931, pp. 181-182.

16 "Gajret", 5, 16, Sarajevo, 1935, pp. 86-88.

17 Vidi fusnotu 9.

18 I. Kemura, *Uloga Gajreta*, 349.

19 Vidi: Muhamed Hadžijahić, *Bibliografska građa za proučavanje historije naroda B i H srednjovjekovnog i turskog perioda – za internu upotrebu,,* Sarajevo, juni 1971. godine, pp. 70-73.

20 "Glasnik" Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Istorija i etnografija, N. S. sv. XI, Sarajevo, 1956. godine.

21 Ibidem, Sarajevo, 1957. godine.

22 "Glasnik" Vrhovnog islamskog starješinstva, god. III, br. 1-4 , Sarajevo, 1952, pp. 53-74.

23 ANU BiH, Sarajevo, 1971. godine.

Dubrovniku, Kotoru, Zadru, Zagrebu, Beogradu, Pragu, Bratislavi i Londonu. Time je bogatio stečeno znanje i na osnovu toga pisao brojne radove i studije.

Kao ugledna ličnost, vrstan pedagog i u mladosti uspješan sportista u vrijeme dok je radio u Zemaljskom muzeju u Sarajevu postao je dopisni član Međunarodnog udruženja historičara fizičke kulture i sporta pri UNESK-u. Time je ujedno postao i prvi i jedini član ove cijenjene međunarodne asocijacije.[24]

Zbog svih zasluga koje je stekao u svome dugom i uspješnom radu dr. Hajrudin Ćurić je dobio i više vrlo zapaženih društvenih priznanja, kao što su: Majska nagrada SRBiH, Sarajevo 1970. godine; 27-julska nagrada SRBiH, Sarajevo 1972. godine; 6-aprilska nagrada grada Sarajeva, Sarajevo 1975. godine i Orden zasluga za narod sa srebrenim zracima, Sarajevo 1978. godine. Time se društvo i tadašnja vlast na najbolji način zahvalila ovom vrijednom i cijenjenom profesoru, humanisti, znanstvenom radniku, sportisti i iznad svega čovjeku koji je cio život posvetio zemlji u kojoj je rođen i gdje je živio. Prihvatajući mnoge nove tekovine, dr. Hajrudin Ćurić je sve vrijeme bio vezan za tradiciju, poštujući i sve vrijednosti svjetovnog i duhovnog života, što je pokazano i na njegovoj dženazi u Zenici, gdje je ukopan 12. februara 1988. godine.

24 D. Pavičević, *Sa bunama,* 15.

Nedovršeni razgovor

Senadin Lavić

Džaferu Obradoviću

Tek što je Biogradlija stigao iz Herceg-Novog, via Dubrovnik, i malo se odmorio, pomislio je kako bi bilo dobro da napiše pismo prijatelju Samu. Inspiracija mu je nadošla iz sjećanja na sunčane predjele Mediterana i njihovog virtualnog odnosa prema betonskim metropolama Evrope. Poželio je da napiše nešto poput "nekonvencionalnog naoružanja", bez uobičajenih priča o strankinjama, noćnim ludorijama, seksu i provodima. Neka to ostane tajna, jer Sam ne voli slušati prostakluke.

Dakle, napisao je ovo pismo.

Prolaze kaćiperke kroz svilena predvečerja i pjevuše operskim vokalima – Morgen, morgen, nur nicht heute! Krik. Vrtoglavica. Mnogo kilometara od Konjica, gdje ne teče Neretva, započinju kapati ove riječi tebi upućene prijatelju čudni. Znam da jedino uživaš u stanju žudnje. Sav si pretvoren u goluba čežnje. Ali, kad dokučiš uzrok čežnje, ti si se već zasitio svega i premještaš žudnju na drugo prostranstvo. Cinično se ceriš pred izlogom nove šanse. Neka crna orhideja, orchis moria, kaćun, salep.

Hej, Sam! Kotrljaš se gradom bez sutrašnjice. Trošiš moždane vijuge, spermu i krvcu, snagu svoga duha. Ah, sve je to uzaludno koprcanje. Možda ponekad govoriš: Ništa mi babo ostavio nije / u hladu da mi život medom sladi… Šarene ulice metropola ostaju iza tvojih užarenih koraka, a užarenost u tebi raste do ludila. Hold the line – čuješ s druge strane žice. Hej, Sam! Nisi subjekt. Nisi centar. Nisi cjelina, nisi ništa izvan građanske kružnice smisla. Ulovljen si u kolosijek i ne možeš iskočiti iz njega. Još malo pa ćeš postati otrcana fraza. Izgleda, ili je to stvarno tako, ali to ti je usud. That's all. If there's one thing You hate, it's the movies. Odgovaraš glasno: Don't even mention them to me!

"Pustinja bez Erosa" piše na zidu pored tvoje zgrade. Grafiti se miješaju čudnovato. Jedni drugima zameću trag. Gube se u praznini iscvrljanog svijeta. Kakva je to čistina bila ispod njih – čudi te baš. Zbunjuje te simbolika − grafiti

Zapada. Šta ti ostaje dok gledaš lopove kako kradu tvoje sne? Ništa i opet ništa! Htio bi da spekuliraš o "onome poslije" ali osjećaš blizinu jeftinog futurističkog naglabanja.Koka-kola te nervira – tvoje najmrže piće. Ona i hamburger se miješaju u tvojoj utrobi, proizvodeći, tebi nepoznatu, hemijsku reakciju. Kosmička letjelica i grč u stomaku. Kakav bućkuriš! Pravi užas. What is your job? Glupo pitanje. Nosi smrad tehničkog napretka i eksploatacije, a ti si vrhunac plebejske individualnosti. Jedna bestemeljnost i hladnoća praznine kao nadgrobni kamen pritišće tvoje vrelo čelo. Behave yourself! Stojiš između ovdje i tamo, između "dogmi empirizma" i sirove čulnosti, uz mogućnost da budeš raščejrečen. Baš veselo! Psovka bi dobro popunila tu prazninu i tvoju potrebu za pobunom. Umoran si. Možda si se takav i rodio. Zamara te pitanje o monocentričkoj viziji svijeta i Ursprung des Kunstwerks. Je li metafizičko par excellence ili nije? Životariš između informacija, novinskih vijesti i ratova širom svijeta. Čini mi se da si jednom rekao: "Psi jedni, lijepo crkavajte za vođe. Kome će ostati prostitutke za heroje?" Ni budan ni usnio, kao da si opijen, ošamućen nekim neznanim otrovom. Stegnuta šaka te odaje. Giddiness. Heidegger piše: "Das römische Denken übernimmt die griechischen Wörter ohne die entsprechende gleichursprüngliche Erfahrung dessen, was sie sagen, ohne das griechische Wort. Die Bodenlosigkeit des abendlädischen Denkens beginnt mit diesem Übersetzen." Ne moraš vjerovati u ovo! Ma, kakvo "izvorno iskustvo"?!

Hej, Sam! Tvoja sudbina nije uobičajena. Faustovska krv te pronosi kroz šume Striborove. U tebi se spajaju jezici, vremena, vlaški katuni, okeani. Kompjuter ne može da pronikne u tvoju galaksiju. Strani su mu tvoji modeli. Smeta mu to što se držiš onkraj mita. Ustvari, ne priznaješ ni Mithologie des Westens. Vučeš se umorno kroz civilizaciju ili ona kroz trebe, s pitanjem kao svjetiljkom. Katkad si out of money. Faciraš i sniš o bjekstvu. Nisi li l'etrnager? Ne govoriš li – maman est morte. Riječi prelaze iz jezika u jezik. Wonder i Wunder. Koliko uzaludnih godina, dragi moj Sam? Ow, my dear! Koliko primitivizma i dvoličnosti u lijepo umotane folije? Mit vlada u novim haljinama. Ovo je doba njegova modna revija. Dragi moj Sam, ti si neponovljiv, ali vrapci su zamijenili Minervinu sovuljagu. S krovova, nažalost, vrapčija muzika se čuje. "Pih, zvižduk vrabaca" – uz zgražanje odvraćaš, slutim. Vrapci bez sluha prevode nas u jedan novi jezik, u jedno novo doba. "Ha, ha, ha…" – čuo se smijeh kroz gluhonijemu noć. Evropska sova je odstrijeljena. Der Flug der Eule?! Univerzitet je u krizi s pojmom znanja. Poslušaj, ako još imaš strpljenja, šta kaže Sloterdijk za nju: "Nije slučajno upravo sova bila simbol metafizičkog mišljenja stare Evrope. Ona simbolizira starenje svijeta koji je izrastao iz ranih kultura oko Sredozemnog mora; ona predstavlja onaj način gledanja na stvari kod koga je i kad je riječ o dobru i kad je riječ o zlu uvijek prekasno. U tom zatvorenom, sovinskom znanju dolazi do izražaja duh propasti i gubitka." Hej, Sam, potreban ti je novi život, nova krv. Iskustvo ti je postalo očajanje, dok ovce i jebice bleje bezbrižno. Znam da bježiš od žena koje ne znaju da kiša donosi samoću rakovima. Ali, šta ćeš? Već prilično iznerviran šalješ sve u vražiju mater i vještom samoobmanom se pravdaš da si definitivno samo ti u pravu, a svi su drugi u krivu. Dragi moj Sam, neće te iznenaditi ako

kažem, da je zasvirala neka nova muzika, da je preovladao sasvim drugačiji tonalitet od onoga na koji si se bio privikao. Ne drhti! To nije kraj. Nastaje nova vjera u nanoznanost, ali i strah od nauke. Konačnost i beskonačnost su stare aveti, sasvim onemoćale u savremenom diskursu. Ne trebaju više samoubice da skaču s krovova visokih zgrada i da tako prave ekskluzivne vijesti za novinske kuće i njihove petparačke sadržaje. "Više ležernosti…U očima ti je strah… Nabaci osmijeh… Hajde, opusti se… Čemu sve to…" – govore tebi, starom vuku, nekakvi režimski savjetnici. Mislim, jedini moj Sam, da nije moguće biti umjetnik i vjerovati u duh vremena. That's a treachery. Ne boj se gubitka povijesti, kad ti ništa ne znači jedna fikcija više ili manje. Oguli bananu ili se pospi benzinom. Nikad nisi bio sitničar, pa nećeš se valjda i sada oko toga cjenkati. You aren't sheet. Being a prostitute. Vjerujem, dragi moj Sam, da ćeš uspjeti izigrati vrijeme i izbjeći njegovoj prljavoj čizmi. Eto, svi se kao nešto opuštaju, kao da je vladala tisućljetna napetost, nategnuće i pritiješnjenost. Hej, Sam! You are late again! Kakvo pitanje o porijeklu!? Ni junak, ni kukavica, ni oklijevalo! Tebi ni meni ne treba grob za neznanog junaka. Kakav kenotaf! Kakav strašan vertigo!

Nur keine Aufregung. Igraš trećerazredne uloge u provincijalnom stilu, a nekad si spavao u krilu svjetskih glumica, pijanistkinja, balerina i s uživanjem trošio ugodne dane. Ali i njihove pare! Danas u vučijem tumaranju od nemila do nedraga brojiš poraze, razočarenja i stradanja, a to nije tvoj stil, dragi moj Sam. Mrljaš, stari moj, a od života ti ostaju izglodane visokosmislene košćurine. Gadi ti se i sama pomisao na riječ život. Moribundus! Moria! Postao si nefunkcionalni, neupotrebljivi djelić zapadnjačkog ognjišta. Izgubio si osjećaj za dragu, ljubljenu ženu. U svemu vidiš samo prevaru, gladne žohare ispod ormara i spletkarenje. Uglibio si se u staru evropsku fundacionalističku kaljugu i ne vidiš izlaza. Već odavno sve kafane, pozorišne predstave, žene, nove knjige, znanstveni pogon, ljudi, slikarske izložbe, rok-koncerti, apeli za mir, civilne inicijative, građanska i malograđanska blamiranja – i tako u beskraj – nemaju draži za tvoju nezasitu, moglo bi se reći, gladnu duhovnost, jer iza blijedih paravana ne nalaziš ono za čim tragaš. Dragi moj, neponovljivi Sam, čini mi se da si zaboravio šta tražiš. Odavde, iz ovih krajeva, s dobrog odstojanja, sve mi liči na uzaludno pretraživanje praznih prostora ili, kraće rečeno, prežvakavanje. Surfanje bez cilja, zar ne? Ljudi će napuniti mreže i nestati. Pitaš se šta je to što nam lebdi pred očima kad imamo na umu neki smisao, pojam, osjećaj, nadanje i slično. Oslobodi se teških metafizičkih pitanja – rastopi ih s šećerom i vodom. Evropa je izgubila obrazvoni naboj prošlih stoljeća, posebice XIX stoljeća i zaokružila se u plićaku "smisla". Ovo nije pesimistička lamentacija, lelek nemoćnog promatrača krize – this is a reality show i sam znaš. Odumire ona novovjekovna iluzija o moći čovjeka, gospodara svijeta, subjekta, centra, božanstva i ostaje polustvarna olupina osvajačkog broda, kojoj će se morati iznaći neko novo ime. Dragi moj Sam, čovjek se transformira u nešto što dosadašnja povijest i cjelokupno ljudsko iskustvo nisu doživjeli da bi se moglo precizno uspostaviti dijagnozu u ovoj buri što se stvarno zbiva. A opet, zar ne vidiš, duh vremena je površinski bez snage da ispliva ili zaroni. Duh mrcvarenja. Kaljanja. Mlackanje po lokvama! Listaš požutjele stranice

starih knjiga sa žarom tragača za kamenom mudrosti, a oko tebe se događaju stvari koje ti lome kičmu po pet puta na dan. Ali, ne daš se! Laetitia! To je dobar znak starog vuka, velemajstora duha, kojemu su se uvijek gadili fušeri i njihov skorojevićki, mediokritetski jad. Rigaš, ne? Zapadanje je nužno kao sjaj i bijeda kurtizana, pa i cvijet uvehne, zar ne? Sanjamo o pupoljku a vlada disciplina pretrčavanja ispred užarene cijevi snajperiste. Sjeti se i renesanse i dekadencije, jer sjećanje je manje bolno od stvarnosti.

Koprcaš se u mrežama Lebenswelta i ponestaje ti daha. Kao da je zadnji čas? Pribereš se nakratko i sve se vrti iz početka kao u nekom starom filmu u kojem već znaš sve scene. My dear! Sjeti se, ako možeš! U času kad hinje vladaju svakodnevljem, kad medijski spektakli zarobljavaju milione gledalaca pred tv-ekranima, kad se bubuljičavi kompleksaš od petnaeste godine priprema za vladara, kad policijsko-tajnoslužbaški tipovi počnu interpretirati demokratiju, kad bivši komunisti postanu čuvari nacije, kad ljudi bez vjere postanu fanatici i fundamentalisti, kad tirani krenu da spašavaju svijet od komunističke opasnosti, terorista i bombaša samoubica, da bi ostvarili neki svoj Drang nach Osten… Sjeti se! U času kad smo počeli misliti, djelovati, govoriti i umirati in framework etnopolitološke slike svijeta, koja odgovara samo i jedino kapitalu. U času kad nas ubjeđuju da su oni koji su osjetljivi na pravdu samo refleks arhaičnog, davno prošlog oblika ljudske egzistencije, kada je "hinjska mudrost" prava, vrhunska mudrost, kada kasablije kroje svjetsku politiku u prljavim bircusima uz čašicu konjaka i mezu, zamotanu u novinsku hartiju… Probudi se, zaboga! U času kad MI, koji smo ljubili bjelinu neispisanog lista papira, čekamo da sve prođe i da se predamo toj mamećoj čistini ispred nas.

Efemerno je ići dalje. Obesmislilo je predvečerje jedne epohe. Stao si na tanak led i sad se čupaš iz provalije. Sirena označava kraj komunističkog perioda i projekta, kao i kapitalističkog. Of course! Dragi moj decentrirani Sami, okreni se već jednom, skupi hrabrosti i zapitaj se o sopstvenom tragizmu. Čemu pak tragično osjećanje života? Kakve su to magle u tvojoj tintari, htio bih reći sistematiziranom, enciklopedijskom stovarištu, gotovo ne rekoh materijala, podataka, činjenica, koje ti opterećuju mozak? Šta si napravio od tako lijepe glave, pobogu brate, gdje ti je ona čuvena frizura o kojoj su pričale djeve od Španije do Švedske? Umorni kicošu, nije to tvoj stil. Znam te dobro i sve mi je jasno. Čini mi se da spremaš neko lukavstvo. List der Vernunft? Ha, ha, ha! Ili je to samo tlapnja. Krahirao si ko' berzanski špekulant. Srce ti trokira. Brzo se zadišeš do trećeg sprata. Samo, nemoj mi reći da se ne snalaziš u svemu ovome. Pa, ko će biti heroj sutrašnjeg dana, ako crkneš u nekom haustoru jedne sumorne večeri? Zaiskrila bi suza na obrazu nekoj poznanici i to je sve. Znam da ne voliš suze, ceremonije, pozerstvo, rastanke, opraštanja, sav taj sentimentalizirani Weltanschauung izdresiranog svijeta. Ostao si dosljedan u negaciji konzumnog mentaliteta i lažnih idola ljudske egzistencije. Divan je bio tvoj momački let kroz nebeska prostranstva sutrašnjice, poput laste s tećijskog zida. Akšam je uvijek rađao sjetu u tvojim riječima – akšami nad Neretvom ili nad vidovopoljskim puteljcima. I sad ih se sjećam! Uvalili su ti smisao kao stare iščitane novine u autobusu, da prekratiš

vrijeme između gradova bez oblika. Tek kad si progutao mamac, pobunio si se, ali udica je već bila zakačila za želudac. Osjećao si smisao na želucu i plašio si se. Ali, već si se bio okliznuo na koru od banane koju ti je podmetnuo neki majmun. Stoga, živni i ne jadikuj. Ne zaboravi da smo oduvijek bili od one vrste ljudi koji nikada nisu skrivali svoju osobnost. Zato nam je sudbina u nedovršenosti, nezokruženosti i beskraju. Zato će nas prezirati posjednici izvjesnosti. I, naravno, ismijavati.

Kad se vidimo pričat ću ti o svome istočnom iskustvu. Znam da će te zanimati istočni diwan. She was a fire... Fireball. Lightning. But after a couple of drinks many of them change their mind... It was a firework.

Tvoj Godin B. Biogradlija

P. S.
Ne plaši se onoga što zovemo horror vacui![1]

Iz pravca Dubrovnika puhao je topli vjetar preko harema u Borojevićima. Vjerovatno su stari Daorsi voljeli skromnost toga vjetra.

1 **horror vacui** (lat.), strah pred prazninom. U srednjovjekovnoj aristotelovskoj fizici temeljno načelo prema kojem je prostor kontinuiran, ispunjen (što je sasvim suprotno Demokritovom atomizmu), tako da je bilo kakva praznina nemoguća. Otud tvrdnja *natura abhorret vacum*: priroda se boji praznine. U novijem značenju, izraz *horror vacui* se koristi za oznaku psihološko-moralnih i egzistencijalnih stanja kao što su: strah pred smrću, pred bezličnim svakodnevljem, ispraznim životom, besciljnošću, beznađem i sl. U estetici, pojava izbjegavanja praznih ploha u plastici i slikarstvu dodavanjem detalja i sadržaja koji ne stoje u neposrednoj vezi s osnovnim motivom ili namjenom djela.

Bošnjačka književna produkcija u 2005. godini

Almir Zalihić

Opća erozija egzistencijalnih i etičkih, političkih i nacionalnih, socijalnih i kulturno-estetskih vrijednosti zbog specifične postratne situacije Bosne i Hercegovine gotovo da je dovela znatan dio suvremene poezije na samu ivicu postojanja. To se moglo zapaziti najprije po snažno izraženoj težnji ka mehaničkoj obnovi izvjesnih odlika tradicionalnog pjesništva, posebno različitih formi vezanog stiha, dok su nacionalne i vjerske teme često opjevane u retoričkom maniru patrijarhalne prošlosti i budničkog, odnosno tužbaličkog tona postromantičarske poezije. Istovremeno, kriteriji brojnih izdavačkih kuća – sa časnim izuzecima – podlijegao je nevjerovatnom bagateliziranju poetske riječi, utrkujući se (naravno, uz sponzorsku dovitljivost često potpuno anonimnih autora) u plasiranju raznih oblika "domoljubne" patriotsko-vjerske ili folklorne poezije, koja je po pravilu, također, dobijala i brojne pohvale, pisane i nepisane, objavljene ili tek izgovorene, naravno, tamo gdje treba.

Poezija je, *cum grano salis*, na sebe preuzela ulogu kakvu je imala u vrijeme romantičarskih nacionalnih pokreta karakterističnih za južnoslavenske književnosti. Na taj način kao da je postala sumnjivi čuvar ugroženog nacionalnog identiteta, često svodeći autentičnu duhovnost na propagandno-markentiški gest, čime se u velikoj mjeri obmanjuje čitalačka javnost. Time se ona, zapravo, funkcionalizirala na jedan arhaičan način, često nesaobražena duhu (post)modernih vremena, osobito takvih, prelomnih i tragičnih, kakva je bila agresija na BiH. Utoliko je veći paradoks i ujedno vrijednost što je u takvim, objektivno složenim i najvećma retrogradnim historijskim i kulturološkim uslovima onaj vitalni tok suvremenog bošnjačkoga pjesništva, koji je oličen u poetičkim projektima pjesnika različitih generacija – od klasika, preko autora srednje generacije, do najmlađih – uspio da (sa izvjesnim padovima) izbjegne zamke populističkog i provincijalnog pjevanja, te bitno unaprijedi suvremeni bošnjački pjesnički diskurs. To se osobito može reći upravo za generaciju koja se afirmirala krajem devedesetih godina. Ova generacija u potpunosti je odbacila klišeje opisanog pjesničkog idioma.

U situaciji kada je svuda u svijetu poezija neumitno, i nažalost, prepustila prvenstvo prozi, ili postala naglašeno sinkretička, tehnološki podređena novim

medijima – bošnjačko pjesništvo opstaje, takoreći, na produktivnoj margini, te sa naglašenom samosviješću trajno podriva logocentričnu poziciju koju predstavlja Institucija književnosti. Dakle, i ono samim tim postaje disperzno, određujući se mnogostruko prema sveukupnoj tradiciji – kako nacionalnoj, tako i svjetskoj. Ovo se ne odnosi samo na već ovještalo postmodernističko bavljene pisanjem kao osnovnom temom poezije i različitim oblicima intertekstualnosti, već i na sasvim individualno preosmišljanje poetskih iskustava novijih poetika u sve izraženijem doticaju sa ostalim umjetnostima, medijima i cyber estetikom i eklektičkim teorijskim diskursima. Naporedo sa modernističkim neoromantizmom i neosimbolizmom iz sedamdesetih godina prošlog vijeka opstojavaju snažni uplivi neoavangarde osamdesetih i konceptualnih jezičkih projekata koji svoje naslijeđe baštine jednako iz bosanske i južnoslavenske međuratne tradicije, kao i iz programa angloameričke Language Poetry. Reska kritičko-veristička i ekspresivno-spoznajna orijentacija ratnih devedesetih otvorila je put najprije lirskom i epskom mitopeizmu, pripremajući artikuliranje različitih modela pjevanja koji su korespondentni sa pojedinim, međusobno često suprotstavljenim tradicijskim linijama bošnjačkoga pjesništva.

2.

Šta je najzanimljivije u pjesničkoj produkciji 2005. godine?

Amir Brka, najmarkantnija pjesnička pojava novoga senzibiliteta, objavio je, po mom sudu, svoju najbolju knjigu *Uređujemo staru kuću* ("Bosanska riječ", Tuzla). Ako ga poetičke promjene ne izdvajaju od glasova drugih, srodnih pjesnika, pjesnički glas Amira Brke sasvim se individualizirao unutar pjesničkih praksi za kojima je ovaj pjesnik u svojim knjigama posezao. Pokazujući različita lica, poezija ovog pjesnika je uvijek pokazivala visok standard, a spremnost da se mijenja i sposobnost da se, uporedo sa poetičkim promjenama, u vrijednosnom pogledu kreće od dobrog ka sve boljem predstavili su samosvjesnog pjesnika koji s artističkom pažnjom bira ciljeve i sredstva svoje poezije. Mada je taj glas daleko od sopstvene iscrpljenosti ili zaokruženosti, kada se govori o pjesniku koji je ispisao knjige *Prirodni redoslijed*, *Bjelina paspartua*, *Zavičajni muzej*, *Antikrist u jeziku*, *Izložba sitnih životinja*, onda se, prije svega, misli na stišanost, melanhoniju, metafizičku intonaciju, uzimanje onog "gore" kao ključne relacije ove poezije, refleksivnu slikovitost, pjevanje graničnih situacija subjekta, jezika, refleksije i svijeta, uspostavljanje odnosa subjekt-svijet, odnosa čija je posljedica sama pjesma, korišćenje preciznih slika koje se izglobljavaju u poliperspektivnu strukturu, govor o nepostojanim, destabiliziranim ili odsutnim prizorima, odnosno prizorima uhvaćenim u njihovom posljednjem drhtaju, pjevanje gubitka središta "pri sunovratu među korijenje mračno / gdje me obijesne psine, / isplaženih jezičina, / i sada traže", kako sam pjesnik kaže u pjesmi *Etimologija metafore*.

Knjiga *Uređujemo staru kuću* donosi nam dva tipa pjesničkih tekstova. U jednima jezik se anatomski ispituje do te mjere da pjesnički govor postaje atomiziran,

izlomljen, sveden na elementarne verbalne i grafičke supstance, u drugima se ukrštaju slike realnosti i slike van vidljivog ili realnog, zbog čega se neprestano miješaju simbolička i stvarnosna ravan. Polemički stav prema pjesničkoj tradiciji i uopće svakoj stabiliziranoj, izvjesnošću opsjednutoj jezičkoj praksi, jezikotvorna modelotvorna djelatnost – to su presudna obilježja oba tipa poetskih tekstova Amira Brke u knjizi *Uređujemo staru kuću*. Samorefleksivnost postaje, na taj način, uslov da bi se o bilo čemu mislilo. Pjesme u knjizi *Uređujemo staru kuću* kazuju o odsustvu središta, o nestabilnosti, neodređenosti i nepostojanosti, o prostoru kome je oduzeta težina i o biću kome je neizvjestan lik. Međutim, to nije miljkovićevska derealizacija kojom se predmet oslobađa sopstvene svakodnevnosti da bi zadobio simbolički karakter, već postapokaliptička pozicija jedinke. Svijet je sazdan od slika koje klize i izmiču, a "gomila se, taloži, usložnjava, pustoš".

Za poeziju postmodernog doba svojstveno je odsustvo strogo formuliranih pjesničkih škola, pokreta ili pravaca, odnosno ukidanje momenata inovacije i negacije u korist renovacije. Upravo na ovaj način pjesnici upisuju vlastito poetsko pismo u neki od tradicijskih kodova, dok se figura pjesničkog subjekta ili javlja kao omekšalo, rasplinuto "ja", neka vrsta iluminacije koja iznutra osvjetljava tekst palimpsest, kao višestruki "nomadski" ili travelling subjekt, ili se, pak, teži nekoj vrsti njegovog novouspostavljanja. Damir Uzunović u knjizi *Ljudi i ptice* ("Space Production", Sarajevo), "za razliku od pjesničke zbirke *Mađioničar*, koja je u potpunosti uronjena u tamu bosanskih rovova (gdje sirotinja bježi pred jutrom kao pred gospodinom i gdje vojnici da bi se zagrijali otkidaju komad po komad brvnare), Uzunović u *Ljudima i pticama* svoje osnovno iskustvo produbljuje prizorima sa losanđeleskih plaža, napuljskih pansiona sa pogledom na Vezuv, i mirnodopskih nedjelja kada je jedini događaj od vjetra napuhana zavjesa". On sebe ne želi više da vidi isključivo kao polje svojevrsnih presijecanja, ukrštanja i udvajanja različitih tekstualnih "strategija", već kao figuru egzistencijalno utemeljenu u pjesničkom govoru, koji omogućava njegovu neponovljivost u metafizičkom smislu, čak i onda kada se zaoštreno sumnja u sam čin pjevanja.

Shvatajući pjesmu prvenstveno kao estetsko biće čija se struktura ostvaruje na nekoliko nivoa: stvaralačkom organizacijom zvuka u jeziku, i na nivou ritma kao nosioca "sadržaja" Šaban Šarenkapić se, koristeći i tradicionalne pjesničke forme i moderni stih, nametnuo kao pjesnik suvremenog, originalnog prosedea. *Izabrane pjesme* (u knjizi se nalaze i dvije do sada neobjavljene zbirke pjesama) ("Zalihica", Sarajevo) ovog ustrajnog pjesnika potvrđuju pređašnju tvrdnju; u njoj stihovi govore osobenim unutarnjim jezikom pjesnikove svijesti o vlastitom položaju u svijetu i temeljno kazuju silinu okupiranosti tim problemom. Vrijednost, dobrota, humanost, ali isto tako i zlo – nalazi se u čovjeku, smatra Šarenkapić, a ti motivi, zajedno sa osnovnim, egzistencijalnim, čine okosnicu pjesničke građe. Šarenkapić poetskim sredstvima traga za konačnim rješenjima. I bilo bi pretenciozno očekivati da ih sva iznađe i ogoli (što i nije primarna zadaća poetske misli), ali mu polazi za rukom da većinu njih nasluti i podigne ih na nivo univerzalnih slika koje tvore snažnu i upečatljivu poruku da svijet opterećen zlom

opstaje zahvaljući mrvicama dobra, razuma i otpora koji je duboko usađen tamo gdje ga možda najmanje očekujemo.

Novu poetsku knjigu Huseina Haskovića *Na jeziku zemlje* ("Bosnia Ars", Tuzla) krase sinkretizam bosansko-bogumilskog i orijentalno-islamskog osjećanja i doživljaja svijeta, uklopljenost u evropsku pjesničku tradiciju XX stoljeća, bogatstvo jezika koji je u sebi sabrao i sublimirao odlike dijalektalnog / zavičajnog i univerzalnog izričaja. Haskovićeva stihozbirka predstavlja i neku vrstu kulturološke knjige, koja ističe ono što se u postmodernističkom rječniku naziva kulturom sjećanja i pamćenja; memoarskim lirskim pismom koje nije samo puka artistička tvorevina već i poetika svjedočenja, lirski zapis o izgubljenom zavičaju i dragim ljudima. I dok se pola rodne zemlje prekopava, a da se zrno ne posije, već se beru kosti mučenika da se noga ne spotiče o nesahranjene kosti svojih najbližih – ovdje se ručno kopa, noktima po glavi, da se iskopa gola kost jezika, oprana zemljom i vremenom, i pohrani se u bijeloj njivi na jeziku zemlje.

Šefik Daupović je "osobena pojava u najnovijoj bh. poeziji: s jedne strane, produktivan poetički sljedbenik /i nastavljač/ sarajlićevako-trifunovićevske estradne poezije / i, kao takav – je li to čudno? – poprilično *osamljen* na olovnom nebu naše najnovije povijesti / – a, s druge strane, duhovno-poetički kanalisan i profiliran posve modernim i novim redukcionizmom i esencijalizmom specifično našijenskoga, bosanakog i sarajevskog, *duha apsurdnoga preživljavanja u Kataklizmi* karakterističnog za čitavu generaciju pjesnika, ređenih krajem 60-tih i početkom 70-tih, koji posljednjih godina stupaju na našu književnu scenu. Daupović se /a to je knjiga *Nobel nije kod kuće*, ("Zalihica", Sarajevo) definitivno potvrđuje kao doista rijedak i dragocjen *pjesnik iščašenosti – i – topline*: duboko proosjećana apsurdnost suvremenog svijeta i našeg života u njemu ne rezultira kod njega nikakvim "gnjevno-mračnjačkim" pesimizmom, kriticizmom i destruktivizmom – već, začudo, iznjedruje i izvlači iz dubina njegovog bića nesvakidašnju, gotovo bismo rekli – *jurodivu*, blagost i toplinu 'harlekina-mudraca', koji se smije kad treba plakati /i obratno!/ i koji nas štedro daruje i obasipa, iz svoje oskudice, svim onim što se ni ne može *imati* i što, zapravo, i postoji samo tako što se *dijeli* s drugima" – smatra književni kritičar Željko Grahovac.

Poslije knjige *Maskota i zaštitnik*, objavljene 2002. godine, Bakir Makarević nam se predstavlja novom zbirkom pjesama *Ožiljci i nedoumice* ("Svjetlost", Sarajevo). Šutnja koja je trajala trideset godina očigledno je bila ispunjena stvaranjem čiji se plodovi nude na uvid i u kojima možemo sveobuhvatnije sagledati ovu autentičnu pjesničku pojavu u bosanskohercegovačkoj književnosti. Ova refleksivna lirika u tolikoj je mjeri nataložila, sublimirala Makarevićev osoben pjesnički svijet da se doima prirodno i direktno. Autor ostvaruje višejezičnu poliranost svojih poetskih kristala, muzikalan iskaz bitnog, kao estetiku koliko ranjivog toliko i jedinstvenog mikrokosmosa, čija se vrijednost i potvrdila i otvorila autoru nove prostore.

Emin Neimarlija u *Plavim krugovima* ("Vrijeme", Zenica) nastoji prepoznati / poetizirati one savršenosti i nedorečenosti spoznatog svijeta gdje čin pisanja nije

ironiziranje, bunt, okretanje svijeta i pojmova naglavačke, što je neka vrsta manira u suvremenoj poeziji, nego je, prvenstveno, profinjena, minuciozna pjesnička zahvala Bogu na mogućnostima, nešto drugačijeg gledanja u fenomene Njegovih tvorevina i cjelina, gdje je pjesništvo najprije Božiji dar – u onom smislu u kojem ga je, recimo, u svoje doba doživljavao Dželaluddin Rumi.

U knjizi pjesama *Mesnevijski štit* (samostalno izdanje autora) Samir Salman "pokušava da zajedno prikaže najrasprostranjenije kulture i civilizacije proistekle iz svog nagona za egzistencijom i svjetlicom duha (...) Ova knjiga je poetsko istraživanje svih ljudskih nadmetafizičkih kultiviteta i moći Božanske svijesti koja nam je data kroz sveprisutnost. Sve je bar odbljesak istine: filozofija, teozofija, poezija, uzemljena slika nebeskog svjetla – poetski krijes autora", smatra dr. Fehim Nametak.

Velid Bajramović je objavio zbirku pjesama *Malo vode na dlanu* (samostalno izdanje autora). "Jezik u poeziji Velida Bajramovića je bogat i sočan, kakvim je, primjerice, pošao Skender Kulenović (…) Ova poezija je puna metafora, aluzija i personificira izuzetno snažan pjesnički doživljaj stvarnosti, a Bajramović to svojim bogatim poetskim govorom sugestivno iskazuje", smatra recenzent ove knjige književnik Hazim Akmadžić.

Mujo Musagić u knjizi *Šta će sad raditi prsti* ("Bosanska riječ", Tuzla) nastavlja preispitivanje smisaono i ritmičko sazvučje lirike koju njeguje već tridesetak godina. Ova je knjiga ujedno potvrda vječitog nemirenja pjesnika sa ovještalim putevima spoznaje, u stalnoj težnji za otkrivanjem, poniranjem i sučeljavanjem sa esencijalnim izvorima života, njihovim smisaonim i poetskim opravdanjima ili opovrgnućima, iz kojih se rađaju sukobi, raskršća i nove dimenzije viđenja svijeta i realnosti pretočene u pjesmu i poruku koju ona sobom nosi.

Potraga za sobom Mustafe Širbića kroz prostor i vrijeme u knjizi *Spominjem te dahom* ("Connektum", Sarajevo) uključuje i kreativne i destruktivne rezultate. On nju smješta u uzdrmane okvire moderne civilizacije, samovoljno podvrgnute jednoj autodestrukciji pod silama tanatosa inkarniranim u slikama usamljenosti, besperspektivnosti, otuđenja i prijetnji sveopćim nadolazećim mrakom.

Baštineći iskustva izvornih i rasnih pjesnika s ovog podneblja Enes Kurtović u knjizi *Friday jihad fever* ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb) uspijeva da dosegne zavidne domete i nagovijesti razuđenu, samosvojnu poetiku koja počiva na jednoj osobenoj jezičkoj ekvilibristici te spremnosti da se naruga svemu onome što je stereotip, šablon, zabluda, ili, pak, kanon. Kurtović je pjesnik koji maksimalno relativizira sopstvenu poetsku misiju, što je i neka vrsta generalnog pristupa poeziji njegove generacije. Dakle, malo emocija, nimalo patosa, pjesma je svojevrsna lozinka, metafora za paradoksalnu tačku oslonca, iskušavanje ekstatičkog spontaniteta, te gotovo nadrealističko bilježenje opservacija i refleksija što se roje oko "običnih" predmeta i pojava svakodnevice, kao i spoznaja i iskustava stečenih iz knjiga. Metafizički kolerativ, makar i ogrnut ironijom, pravi je sadržaj pjevanja Kurtovićeve generacije, stalno raskrivani stožer i urušavani stožer,

ponekad prenaglašen do sentimentalizma koji nadomješćuje mogućnost uvijek jednako usredsređenog pisanja-bivstvovanja u samim stvarima.

S druge strane, neophodno je istaći značajno prisustvo pjesnikinja koje svoje poetike izgrađuju ili na pretpostavkama Gender Theory, dakle od radikalno feminističkih i aktivističkih programa do svih onih modela koji, inače, naseljavaju suvremenu bošnjačku pjesničku scenu. Zbirka pjesama Fadile Nure Haver *Plavi konji – poetski dnevnik* ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb) sastoji se od tri ciklusa: *Drveni*, *Plavi*, *Divlji*, a ima i podnaslov: *Poetski dnevnik* – koji bi trebalo da signalizira "skromnost" književnih namjera i možda da sadrži malu rezervu prozne spisateljke spram sebe kao pjesnikinje. Natuknica "poetski dnevnik" ima i još jedno značenje: u ovoj knjizi očito je "šarenilo" kakvo naša navika ne očekuje od knjiga poezije iole strožije sačinjenih, šarenilo koje je, pak, u dnevniku dopušteno, ili se smatra čak opravdanim. Ali nije riječ samo o tematskom i motivskom šarenilu. Haverova pjeva različitim glasovima, isprobava raznovrsne načine uobličavanja iskustva, a rezultati su dovoljno izjednačeni da knjizi podare vrijednosnu cjelovitost. Tu je i još jedna, najvažnija vrsta jedinstva ove zbirke: i kada je zabavljena isključivo sobom, to jest kada se ispovijeda, i kad pravi malu pripovijest, i kada pjeva "na narodnu", i kada govori kao angažovan pisac, Fadila Nura Haver u biti ostaje ista: iza gotovo svakog njenog retka stoji osoba kojoj je, svagda, veoma stalo da jasno, precizno, britko artikulira vlastiti moralni, intelektualni, emotivni stav prema svemu.

U knjizi pjesama *Vilino kolo i druge ljubavi* Bisere Suljić-Boškailo ("Zalihica", Sarajevo) svijet narodnih vjerovanja, običaja, predanja i praznovjerica kulisa je za iskazivanje nekih dubljih istina, osjećanja i značenja; pozornica je to za rastjerivanje prastarih strahova koji danas traže adekvatan socijalni ventil. "Tamna strana" našeg tradicionalnog života održava se (živi) i danas prvenstveno zato što kolektivna uobrazilja često i rado koristi ritual kao podlogu za stvaranje najmaštovitijih priča. Bisera Suljić-Boškailo hrabro se upustila u poetiziranje kompleksne mreže narodnih vjerovanja i rituala. Osnovna simbolička jezgra koja poetski segmentira i artikulira jesu vile, vampiri, vilenjaci, vodenice, sihri i zapisi, saljevanje strahe. U drugom semantičkom krugu dominira zaumni sloj drevnih rituala, gatalica, bajalica, erotskih sanjarija, slutnji i očekivanja. Pjesme Bisere Suljić-Boškailo struktruirane su na dva nivoa. U prvom dominira klasična grafija stiha i prevladavaju jednostavni zahvati u poetsku materiju koja je oplemenjena finim patosom. Ovaj sloj je očišćen i sveden na kost, srž, materiju, i on je, čini se, plod čistog poetskog nadahnuća. Drugi sloj čine kratke reminiscencije ili sjećanja na doživljene, viđene ili pričom usvojene događaje, običaje i rituale. Ovaj sloj je strukturiran kao meditativno prozno kazivanje, iako iz sebe ne isključuje jake simboličke i metaforičke naboje koji svjedoče da drevni, paganski običaji u sandžačkih Bošnjaka nisu nestali, već da opstaju i žive zračeći osobenim fluidom ovog etnikuma. U svakom slučaju, u poetskim kolopletima Bisere Suljić-Boškailo magijski simboli, magijski govor, patina drevnog i mističnog, raskošnost obrednog, silina erosa i tanatosa, iznjedrili su dobru i modernu poeziju i na trenutak oživjeli svijet kojeg je, danas, sve manje i manje.

3.

Posljednja decenija u bošnjačkoj književnosti bila je na izvjestan način obilježena dominacijom postmodernizma. Iako je ovaj pojam širok, kao i sama orijentacija koju imenuje, očigledno je da se bošnjačka književna produkcija od druge polovice devedesetih godina minulog vijeka do danas bitno razlikuje od one koja joj je neposredno prethodila. Najbolji primjer za to pružaju proze Irfana Horozovića, Dževada Karahasana, Tvrtka Kulenovića, Seada Mahmutefendića, Amira Brke, Selima Arnauta, Asmira Kujovića, Šabana Šarenkapića, Jasne Šamić, Izeta Perviza, Faruka Šehića, Fadile Nure Haver.

Izraziti *modernizam* (Ć. Sijarića, N. Ibrišimovića. J. Musabegović, D. Sušića, M. Kondžića, H. Bašića, Z. Hodžića) čiji će utijecaj biti bitan kako za prozu nekih tradicionalnije orijentiranih pisaca (I. Taljić, H. Akmadžić, N. Latić, M. Sinanović) tako i za stilsko-poetičke promjene (neo)realističkog modela. Najzad, *postmoderna proza*, koju su ovdašnji književni kritičari imenovali kao *novu osjećajnost* čiji su nagovještaji postojali i ranije, definitivno će zavladati bošnjačkom književnom scenom u zadnjoj deceniji minulog vijeka. Takvo stanje simbolično potvrđuje kako nova knjiga priča akademika Tvrka Kulenovića, tako i knjige mlađih prozaistkinja Bisere Suljić-Boškailo i Šejle Šehabović.

Može se reći da je postmoderna koncepcija umnogome prevazišla konfliktan odnos prethodnih modela (realističkog i modernističkog), pošto je ona suštinski okrenuta *sintezi* produktivnih elemenata iz bliže i dalje tradicije (što ne znači da i ona nije sadržala izvjestan polemički potencijal).

4.

Koje najvažnije karakteristike posjeduju prozne knjige objavljene 2005. godine?

Prije svega, one više no ikada do sada u bošnjačkoj književnosti teže objedinjenju kreativne i hermeneutičke dimenzije, opirući se uobičajenim definicijama umjetničko-jezičke djelatnosti, što je omogućilo ne samo promjenu njezinog žanrovskog statusa u odnosu na naslijeđen žanrovski sistem nego i isticanje njenog autopoetičkog karaktera. Nije to tek puki larpurlartistički eksperiment bošnjačkih prozaista niti je to smišljeni pokušaj radikalnog proširivanja granica književnosti i govora o njoj, već je to potpuno individualizirani pokušaj da književnost postane nešto Drugo i Drugačije – ne napuštajući, ipak, suštinu svoga Bića.

Prozni tok o kojem je riječ nastaje, dakle, mimo prepoznatljivih stereotipa i koncepcija, iako ga naša kritika još doživljava više kao svojevrsnu *tekstualnu* praksu nego kao klasičnu *književnu* produkciju, što je za prozaiste samo kompliment. Oni svoju prozu zaista ostvaruju kao međužanrovski, nadžanrovski i izvanžanrovski fenomen, pošto ona sažima i objedinjuje raznovrsne literarne i vanliterarne (paraliterarne) žanrovske strukture. Tačnije, nova proza je – ne samo u žanrovskom smislu – koncipirana prije svega kao svojevrsna *ars combinatoria*, kao umjetničko-jezička djelatnost zasnovana na beskrajnim mogućnostima

novih i neobičnih kombinacija raznolikih elemenata koji sami po sebi ne moraju biti *novum*. Pošto je književnost danas prvenstveno *događaj u jeziku*, tj. *događaj (zbivanje) Jezika samog* (a tek potom tradicionalni *jezik događaja, zbivanja*), slobodna kreativno-kombinatoričko-tekstualna igra kod njih zadobija vrhunsku relevantnost. Predmet te igre može biti sve: važno je samo da se ona odigra na različit i drugačiji način, da se od postojećih, prepoznatljivih sastojaka napravi do tad nepostojeća, neprepoznatljiva smjesa. Zato takva *ars combinatoria* više podsjeća na drevnu umjetnost alhemije nego na tradicijsku literarnu pojavu.

Vječnik ("Svjetlostkomerc", Sarajevo) peti je roman Nedžada Ibrišimovića (*Ugursuz*, *Braća i veziri*, *Karabeg*, *Car si ove hefte*). Kao i u prethodnim, u ovom romanu autor je zaokupljen vremenom, početkom i krajem svih stvari, čovjekovim postojanjem i djelovanjem u njemu. Dr. Nedžad Ibrahimović smatra da je "ovaj rukopis ispisan jednim uzvišenim, skoro pa sakralnim stilom, bogatim onim retoričkim ukrasima i figurama karakterističnim za svete spise". Povijest, kako kaže Ibrahimović, u ovom romanu i jeste i nije tu, jer vječnik i jeste i nije živ, i jeste i nije mrtav. "Nedžad Ibrišimović u bosanskohercegovačkoj, ali i u regionalnoj i evropskoj tradiciji pisanja romana, obrađuje rijetku i zahtjevnu tematiku, tematiku kulturalnih formi sjećanja i to sjećanja na neobične i čudnovate ličnosti iz evropske i izvanevropske legendarne povijesti", smatra dr. Nihad Agić i naglašava da je riječ o zaokruženom, višeslojnom i u svakom pogledu djelu iznimne ljepote i izbrušenosti.

Nemimetička struktura Horozovićevih proznih ostvarenja predstavlja njihovu suštinu: o bilo kakvom odnosu prema umjetničkoj praksi *mimesis*-a samo uslovno se može govoriti, zapravo – u ovom proznom svijetu *mimesis* je nešto potpuno irelevantno. Šta bi se drugo moglo i očekivati od autora koji ističe da ne želi od istine (stvarnosti) stvoriti književnost, već obrnuto: od književnosti jednu novu istinu (stvarnost)? Inverzija ovih relacija bitna je, pošto ukazuje na to da postmodernizam nije "bespredmetna književnost" (kako su to često njegovi kritičari tvrdili), nego da je problem samo u uočavanju njegove predmetnosti. Svijet Horozovićeve proze ne može se mjeriti starim mjerilima autentičnosti, jer u njoj status autentičnog, faktografskog, unutrašnje i spoljašnje realnosti, može posjedovati (i posjeduje!) sve. Zato fantastika i u novoobjavljenom djelu Irfana Horozovića *Quadriga* ("Šahinpašić", Sarajevo) i jeste i nije to, iako se o njoj (s pravom!) mnogo pisalo.

Naravno, sve ovo mijenja naslijeđenu sliku književnosti – ne samo stoga što se relativizira ideja koherentnog teksta i usložnjavaju odnosi svih njegovih činilaca nego i stoga što se maksimalno intenzivira "koautorska" uloga čitatelja. Ovakvi tekstovi, zato, već unaprijed impliciraju niz metatekstualnih relacija: načine sopstvene gradnje, načine sopstvenih interpretacija, itd, pri čemu su sve te relacije u velikoj mjeri slobodne, do određenog stepena čak i proizvoljne. Racionalno-logički diskurs je privid, pojmovi kontinuiteta i diskontinuiteta su relativizirani, svi putevi ne vode na isto nego na bezbroj različitih mjesta, kao što i jedan put može da vraća u više različitih pravaca. Žanrovski gledano, tako koncipirana narativna proza nije ni romaneskna ni pripovjedačka ni poetska, iako sve te elemente sadrži

u sebi: termin "mala priča" postmodernog teoretičara Ihaba Hasana odgovarao bi utoliko što njezina namjera nije da stvori cjelovitu "veliku priču" (poput realističkih i modernističkih romana). Možda bi najtačnije bilo reći da ovdje niz međusobno povezanih "malih priča" čini *veliku sliku*, jedan *postmoderni mozaik* u kojem su podjednako važni i dijelovi u cjelini, za razliku od tradicionalne književnosti koja nesumnjivu prednost daje cjelini.

Najnoviji roman Dževada Karahasana *Noćno vijeće* ("Profil", Zagreb) situiran je u istočnu Bosnu, u Foču, poznatu – uz ostalo – i po velikim zločinima koje su tamo počinili četnici nad muslimanima u toku Drugog svjetskog rata. Radnja romana događa se 1991, neposredno prije početka nove agresije u kojoj će ponovo teško stradati fočanski Bošnjaci. Karahasanu je tuđa jeftina politizacija i površna pripovjedačka efektnost; stoga on ne prikazuje izravno taj sukob kao jednostavnu borbu Dobra i Zla, već preko glavnog lika Simona, porijeklom Srbina, povratnika iz inostranstva, analizira stanje duhova u gradu nad kojim se nadvija prijetnja tragičnog sukoba. Kao svojevrsni narativni okvir romana poslužit će obrazac kriminalističke proze (događa se serija misterioznih ubistava kojima se ne mogu ustanoviti počinitelji). Međutim, osnovu romana zapravo čine digresivne parabole umetnute u osnovnu narativnu liniju i monološke dionice likova u kojime se razmatraju pitanja važnosti (i)racionalnog principa u ljudskom životu, a osobito u društvenoj organizaciji zajednice, te o odnosu individue i kolektiviteta. Tako kriminalistička proza dobiva jake elemente filozofičnosti i psihoanalitičnosti, kojima Karahasan demonstrira svoju erudiciju i životnu mudrost. Radi se, nesumnjivo, o jednom od najsnažnijih romana suvremene (ne samo bosanske) književnosti.

Tvrtko Kulenović knjigom *Trag crne žuči* ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb) obogaćuje bošnjačku književnost novim vanrednim djelom – zbirkom priča. Ova knjiga sastavljena je iz dvije prozne zbirke, ranije objavljenog *Karavana* i novih priča okupljenih u proznu cjelinu sa naslovom *Staza slonova*. Stopljene u jednu, ove dvije prozne knjige pokazuju svu raznovrsnost Kulenovićevih proznih tehnika, pripovjednih modela i svjetova, tvoreći na taj način neku vrstu njegovog proznog izbora.

Novu proznu knjigu Jasmine Musabegović *Žene*, *glasovi* ("Svjetlost", Sarajevo) karakteriziraju ženski likovi koji nose individualna iskustva, hronike porodica i historijskih isječaka vremena o kome govore. Mudra i pošteno ispisana knjiga.

Roman *Zlovrh* Ejuba Štitkovca ("Zalihica", Sarajevo) se čitatelja neće dojmiti kao priča iz "tamnog vilajeta", već kao pulsirajuća proza o životnoj krivulji jedne kasabe, jedne obiteljske genealogije i njezinog elokventnog izdanka. Ova je knjiga kolajna raznobojnih pločica-doživljaja, pločica-sjećanja, pločica-hićaja, pločica-umrlica jednog prostora i jednog naroda. Najoriginalnija i najvrednija komponenta romana je jezičko-folklorna baština. Ovdje sve vrvi od narodne seljačke mistike, praznovjerja, mudrijaštva, ali i duboke vjere.

Hazim Akmadžić je prošle godine publicirao roman *Gazi Husrev-beg* (samostalno izdanje autora) u kome na osoben spisateljski način prezentira život

poznatog gazije i dobrotvora. Ako se izuzmu vojni pohodi koje je poduzimao, Gazi Husrev-beg je sav svoj život posvetio podizanju i urbanizaciji Sarajeva. Pun plemenite ljubavi za opće dobro i napredak povjerenog mu naroda iz kojeg je i sam nikao, on nesebično "žrtvuje" svoje ogromno bogatstvo za izgradnju veleljepnih građevina različite namjene koje tadašnje Sarajevo pretvaraju u najveći trgovački, zanatski, kulturno-prosvjetni i vojni centar na razmeđu Istoka i Zapada. Svojim neimarskim poduhvatima stekao je Gazi Husrev-beg neprocjenjive zasluge za razvitak grada Sarajeva, kulturni napredak muslimana i razvoj materijalne kulture svih stanovnika ovih krajeva. Znajući da bi njegove zasluge na bojnom polju sačuvala samo historija i da je jedini trajni hajrat ono što se ponavlja u budućnosti, Husrev-beg je sva svoja nepokretna i pokretna dobra uvakufio. Fasciniran životopisom Husrev-bega, Hazim Akmadžić je ispisao izuzetan roman, osvjetljavajući mnoge do sada manje poznate sekvence gazijinog života.

Pričom o Mehmed-paši Kukavici, osmanskom bosanskom namjesniku, historijskoj ličnosti osamnaestog stoljeća, Edin Kukavica u romanu *Beš* ("Bosanska riječ", Tuzla) temeljem dokumentirane građe o događanjima u Bosni toga vremena, u stvari, govori o drugoj vrsti borbe, povišestručenosti čovjeka kao bića, njegovom nemirenju sa onim što jeste i borbi sa samim sobom, jer bi da bude nešto drugo, taj drugi bi, opet, da bude nešto treće. U najkraćem radi se o autentičnom sufijskom djelu, kojemu nema uzora u suvremenoj bošnjačkoj literaturi.

Sead Trhulj je za roman *Krik* ("Svjetlost", Sarajevo) nagrađen godišnjom nagradom Bošnjačkog instituta. Krik je roman o Srebrenici i stradanju nevinih ljudi.

Roman Mirsada Sinanovića *San Hasana Nazira* ("Connektum", Sarajevo) poštena je i sa odanošću pisana knjiga o graditelju Aladže džamije u Foči koja je, prema općeprihvaćenom mišljenju, po unutrašnjoj dekoraciji najljepša džamija na teritoriji ex-Jugoslavije. U romanu nema one vrste mistike koja se u novije vrijeme rado stimulira i simulira u životu i u literaturi. Hasanovi razgovori sa sinom Ibrahimom, šehidom, koji zauzimaju znatan dio knjige, jesu razgovori između oca i sina, prirodni i plemeniti, natopljeni ljubavlju i razumijevanjem i ponekad značajnom mudrošću.

Zilhad Ključanin u romanu *Vodeni zagrljaj* ("Bosanska riječ", Tuzla) eksperimentira različitim pripovjednim tehnikama. Ovo je roman u kome se traga za identitetom, vlastitim i zajedničkim, u kome se teži pronalasku uzroka i posljedica individualnih i općih tragedija na koje su ljudi osuđeni. Ovaj roman mozaična je priča o sudbinama ljudi iz S.: djevojci Ezi i pjesniku Zeriju, profesoru Muliju, gatari Gagi, nesretnoj Mihri, mladiću kog su zvali O Sole Mio i drugim koje možemo nazvati glavnim junacima, bolje reći: antijunacima romana. Prisutni su i ostali stanovnici iz S. koji prate i komentiraju događaje sa veće ili manje distance – što uslovljava različito viđenje istih stvari. Gradeći relacije među likovima na taj način, pisac nam omogućava da sagledamo različite aspekte konflikta čovjeka sa svijetom ili samim sobom.

Roman *Pešter* Bisere Suljić-Boškailo ("Zalihica", Sarajevo) sastavljen je od sedam priča koje, satkane na potki narodnih legendi i fantastičnih predanja,

natprirodnih pojava i neobičnih situacija, tvore izvanredno dinamičnu, živahnu i poletnu proznu strukturu. Roman otvaraju dvije pripovijetke simptomatična naslova – *Muško*, a potom *Žensko* – koje su zrelo koncipirane, a za njima slijedi ostalih pet: *Kletva, Đurđevdanska noć, Podruga, Izvor i Sejdefin suđenik*, koje iz stranice u stranicu iznenađuju svojim neobičnim stilom, izvanrednim zapažanjima i poređenjima Vjerovatno, ni sama ne sluteći, autorica formira u ovoj knjizi tip specifičnog junaka, tip psihološki nedefinirane ličnosti koja nije ni muško ni žensko, a koja i muško i žensko jest. U toj tragično obojenoj ličnosti, *čovjeku / ženi*, prelamaju se strahovi, vjerovanja i nevjerovanja, dileme, sumnje, ciljevi i ubjeđenja u sukobu sa stvarnošću i surovošću života pandemonijuma zvanog Sandžak.

U teškim i olujnim vremenima, i netom nakon njih, stvaraoci, po pravilu, postaju romantičari: oni što bježe od surove i neizvjesne stvarnosti u prošlost, ka svojemu porijeklu, korijenima, mudrosti i iskustvu predaka. Iz pouke, iz amaneta prošlosti crpi se mehlemna svježina neophodna djelu, neophodna stvaraocu. Pa vrijedi li uopće pisati? Vrijedi. Život i pisanje je, kako bi rekao pjesnik Ivan Lalić, pipanje rukama po mraku, hod kroz noć do zore, dok se čovjek ne otarasi zabluda i ne pronađe vječnu nadu.

Iz istinskog povoda i prijeke potrebe Nedžad Latić u romanu *Krv bijelog horoza* ("Bosančica print", Sarajevo) ispisuje storiju o gubitničkom usudu čovjekovom, usredsređen na samo jednu sudbinu, na samo jedan život, ali takvu sudbinu i takav život koji kao da je paradigma sudbine i života mnogih od nas. Nedžad Latić je konačno dovršio priču o stradanju Saliha Behmena i drugih aktivista organizacije "Mladi Muslimani" nakon Drugog svjetskog rata. Latić nam nudi dva izdvojena lika žrtava i dva lika progonitelja, od kojih jedan i sam kasnije postaje žrtvom. Latićeva knjiga pokazuje šta će ostati kada se uklone sve te naslage komunističke ideologije, socijalističke revolucije, islama, vjerskog revolucionarnog aktivizma iz sukoba koji su se u drugoj polovini dvadesetog stoljeća odvijali po Bosni i Hercegovini. Nakon svih velikih riječi o žrtvovanju za ovu ili onu ideju, ostaje nasiljem prekinut život. Ostaju neostvareni mladi životi, neostvarene ljubavi, neispričane životne priče ponovo zaklonjene velikim riječima i skrivene novom zloupotrebom pojedinaca koji su već jednom stradali za te velike ideje.

Prevođenjem realnog svijeta u svijet simbola, ili simbolima iskazan realni svijet, u knjizi priča *U cara Trojana kozje uši* ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb) Šejle Šehabović podrazumijeva moć apstrahovanja i uopćavanja, razumijevanje stvaralačke mašte, fantazije i imaginacije. Poruke koje emitiraju likovi ovih priča univerzalnije su nego što se to u prvi mah čini. Spoznaja je po svojoj prirodi fantastičan proces. Spoznaja je, također, naš psihički proces, pa samim tim i dio naše objektivne stvarnosti jer se spoznaja čuda događa u našem mozgu. Spoznajom se, dakle, stvara novi svijet koji je, u odnosu manje ili veće distance prema svijetu realnosti, manje ili više realan ili, pak, realnost je manje ili više objašnjava, odgovara na njezine tajne, ili je još više zamagljuje. Šehabovićeva je sklona i jednom i drugom. A tada smo suočeni sa stvaranjem groteskog realizma. Ovaj nesretni

termin, *groteskni realizam*, koji u sebi sadrži terminološku kontradikciju, sretno relativizira pojam "realizam" i dovodi u sumnju teoriju tipičnog. A Šejla Šehabović jeste netipičan pisac.

Safet Sijarić je, kako sam kaže, rođen kao nomadsko dijete u sandžačkoj vrleti, pa je rastao među zmijama. Dijeleći istu zemlju, one i pisac su vazda bili u ratu. Podosta ih Sijarić nosi na duši. Kako Sijarić nije od onih pisaca koji su odrasli među knjigama, njegova pripovijest *Zmijski vez* ("Bosanska riječ", Tuzla) ustvari je pokušaj da se jednom bude pošten.

Nura Bazdulj-Hubijar je za epistolarni roman o Srebrenici *Kad je bio juli* (V.B.Z., Zagreb) dobila književnu nagradu *V.B.Z. – Večernji list* za najbolji neobjavljeni roman u 2005. godini. To je priča o dječaku Mirzi koji piše pisma mrtvome ocu o događajima iz 1995. u najnezaštićenijoj "zaštićenoj zoni" suvremenoga svijeta. Ispod rutinski beživotne i odveć hladne statistike genocida, spisateljica pokušava da iskreira svijet koji će probuditi samarićanske emocije poslovično licemjernog establišmenta koji nazivamo javno mnijenje. Svijet u kome živimo valja živjeti s mrtvima, u kojemu je ono što je ostalo od života tek miris zgužvane odjeće pobijenih, pokidana lutka, uvehli jorgovan ili, jednostavno, puko sjećanje na njega spisateljica nastoji prikazati originalnim jezikom, lišenim odioznosti i mitomanije.

Boravak u negativno-utopijskoj, postkaliptičnoj, dugogodišnjim građanskim ratom i drugim nevoljama uništenoj Crnoj Gori VEZ uništene su i Srbija i Bosna. *Vez* predstavlja centralni i noseći dio romana Saladina Burdžovića *Brus Li je umro u Bijelom Polju* ("Bosanska riječ", Tuzla). Neke od najupečatljivijih slika sa tog putešestvija po pustinji od Crne Gore predstavljaju vizije rodnog bezljudnog Bijelog Polja podijeljenog visokim međuetničkim zidom, zatim posjeta gradskom groblju i susret VEZ bizaran koliko i poetičan VEZ sa svojom "mrtvom dragom", opis podijeljene mrtve Podgorice, te poetska odbrana rijeke Tare ukroćene ekološkim ruglom od hidrocentrale "Buk Bijela". U ovoj prozi ima SF elemenata, ali i elemenata dokumentarističke proze, uvijek u nekom hibridnim stanju, u osobenom melanžu različitih jezičkih sredstava i stilskih svojstava, u svojevrsnoj provokativnoj kakofoniji viših i nižih tonova.

Prirodu proznog uratka Emira Suljagića u knjizi *Razglednica iz groba* ("Durieux", Zagreb) nemoguće je strogo odrediti. To je, istovremeno, izvanredno plastična reportaža, uzbudljiva autobiografska proza, precizni izvještaj, dokumentarni zapis, pri čemu autor pokazuje rafiniran, gospodstven osjećaj za mjeru i ravnotežu između onoga što je u njegovu izvještaju iz pakla lično, i onoga što se tiče drugih VEZ te male zajednice nevoljnika i njihovih dželata. Tom osjećaju za ravnotežu, za objektivno i istinito, svakako valja zahvaliti i visokovrijednu spisateljsku i dokumentarnu činjenicu da u Suljagićevoj knjizi nema lokalističkoga sentimentalizma ni patriotske lakirovke koja bi zastrla pogled na surove, mučne, pa i mračne momente iz života enklave osuđene na dugotrajnu zatvorenost i ubijanje, glad, strah i istrebljenje.

Roman Hamze Hamzabegovića *Gilgameš koji je tražio besmrtnost* ("Bosanska riječ", Tuzla) podijeljen je u dvanaest ploča, odnosno u dvanaest poglavlja,

što je "konstrukcija" i *Epa o Gilgamešu*. Kod Hamzabegovića se ne radi, međutim, o pukoj kopiji ili, pak, o prevodilačkom poduhvatu prevođenja Gilgameša sa njemačkog jezika. Riječ je, naime, o originalnim autorskim vizurama i aspektima o temi traganja za vječnim životom, ali, dakako, naslonjenim na spomenuti sumersko-babilonski ep. U romanu se, zapravo, oštro sučeljavaju dvije teme: podvizi junaka neograničene snage i njegov patološki strah od smrti. Ove dvije surove činjenice Hamzabegović je vješto kompletirao, sa posebnim osjećajem ih je isprepleo i stvorio implozivnu romanesknu energiju koja se "gomila" tokom cijelog romana, da bi na kraju ta energija naprosto eksplodirala zaključkom da besmrtnosti nema, da vječni život za ljude ne postoji. Čak ni za Gilgameša koji je tek jednu trećinu čovjek.

Knjiga priča *Borhes u autobusu* Zejćira Hasića ("Bosanska riječ", Tuzla) sastoji se od novonapisanih priča i novela, i izbora preoblikovanih priča iz zbirke *Srebrenina gospođe Marijane* i priča nastalih iz zbirke *Zavještanje Zuhdijino*. U njima se prepliću daleko imaginarno vrijeme i prostor, te fiktivno bliže povijesno vrijeme Bosne, suvremeno doba i univerzalno vrijeme i prostor fantastike realnosti.

Mirza Fehimović je za knjigu *Zec i pantaruo* ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb) dobio nagradu književnog natječaja "Naklade Zoro" za najbolju knjigu neobjavljenih priča u 2005. godini. Dominantna karakteristika Fehimovićevog pripovijedanja je detaljiziranje "banalnih" prizora i zbivanja koja katkad bivaju uočljiva i više nego što bi, pretpostavljam, trebala biti. U kojoj će mjeri doći, sa navedenim skokovima, otuđenjima, razbijanjima kontinuiteta, insertima, dijaloškim i monološkim digresijama, do prijemčivosti u čitateljevom doživljaju – uveliko zavisi od nas samih i nekih naših posebnih sklonosti i čitateljskih navika, najprije od iskustva čitanja "suvremene" proze i eventualnog našeg izgrađenog odnosa prema njoj. Problemi u čitanju ovih priča dobijaju još više na težini sagledaju li se iz perspektive globalne fabulativne strukture, te globalne dramaturgije zbivanja koju je moguće pratiti percipirajući je, nekad lakše nekad teže, u zavisnosti od osobnih iskustava.

Knjiga Mevlide Karadže *Preživjeti u Sarajevu – moja mala*, *crvena teka* ("Bosanska riječ", Tuzla) jeste proza nastala na preživljenom iskustvu. To je literarno klatno veličanstvene bitke običnih ljudi za preživljavanje i odbranu ljudskog dostojanstva. Spisateljicina uloga centralnog lika u ovoj prozi obezbijedila je mnoštvo lirskih izliva osjećajnosti u najvećoj sarajevskoj katastrofi u povijesti.

Knjiga od praha i snova Nijaza Omerovića ("Bosanska riječ", Tuzla) na jedan novi način prečitava borhesovsku poetiku, šireći bibliotečki labirint na Istok, prema sufijskom misticizmu. On nedvosmisleno upućuje na ove utjecaje, što, inače, nije ništa novo, s obzirom na to da sa borhesovcima živimo već nekoliko desetljeća.

Kemal Mahmutefendić se do sada oprobao u gotovo svim književnim žanrovima, a najuspješniji je u pisanju poezije. Mahmutefendić je, naravno, i vrlo uspješan prozni pisac literature za djecu i omladinu. U knjizi *Priče s pećine* (UKZDK, Zenica) Mahmutefendić je onaj zasanjani, djetinjstvom vazda zamađijani pri-

čalac životnih zgoda i pustolovina sa razmeđa sna i jave, pričalac-bajalac kojemu nije strano deziluzioniranje djetinjstva, zavičaja, zavičajnih mitova, te odnosa djeca-odrasli. Mjesto dešavanja ovih priča je Konjic, hercegovačka varoš uz Neretvu, rijeku koja ima svoju dušu i koja ima svoju volju tako da utječe na psihologiju onih koji uz nju žive i koji se u njoj kupaju. Protagonisti priča kreću se po putanji koju su im odredili elementi izvan njihovih moći, a to su zemlja, podneblje, tradicija, naslijeđe krvi, te dobra i zla u njoj. Ono razumsko u ovoj prozi dovodi pisca u stanje rezignacije koje, u konačnici, postaje umjetničko stanje.

5.

Najnovija knjiga aforizama Ismeta Salihbegovića *Immo pectoris* ("Zalihica", Sarajevo) daje nadu da bosanskohercegovačka, a napose bošnjačka, aforistika nije u odumiranju, ili preciznije rečeno, domaća aforistika iznova se vraća u javni, medijski i književni život.

Bitna odlika aforističke prakse Ekrema Macića u knjizi *Lovci na ucviljene glave* (Konjic), koja je sada pretočena u poetsku, naglašena je potreba inkorporiranja političke fraze u tekst distiha, što, u osnovi, pretpostavlja vickastu svijest o metatekstualnosti. Stihovani aforizam postaje za čitatelja onaj idealni prostor u kojem se opća oskudica bogatstva sažima u zadivljujuće, raskošno bogatstvo oskudice. Naravno, da bi proizveo takav efekt, prividni volšebnik (pjesnik, dakle) u navedenim "malim jezičkim intervencijama" mora, u stvari, da posjeduje vrhunsko zanatsko umijeće, umijeće služenja stilskim mikrostrukturama opozicije, ponavljanja, pojačavanja i prenesenih značenja. Ekrem Macić je to umijeće u potpunosti savladao.

Formom basne Ismet Salihbegović u knjizi *Lastavice* ("Zalihica", Sarajevo) sažima u vrijeme nevjerovatne sadržaje života. Egzaltacija kojom Salihbegović pripovijeda uvijek otkriva ivice ponora u koji je gurnuto animalno biće (to jest: ljudsko stvorenje). Salihbegović u ovom danas gotovo nepostojećem žanru u nas sjajno sažima slike i pažljivo nijansira oblike, pa sve to zajedno rezultira gorkohumornom reskošću. U Salihbegovićevim basnama protagonisti, odnosno junaci i antijunaci, postali su sinonim dekonstrukcije stvarnosti.

6.

U ovom, u svakom slučaju nepotpunom pregledu bošnjačke književne produkcije u 2005. godini pokušao sam da ukažem na neke od osnovnih dimenzija bošnjačkog stvaralaštva – kako u ovoj godini tako i, kod pojedinih pisaca, u kontekstu onog što je stvarano u zadnjem desetljeću. Ovo je, također, pokušaj da se uoči i ono što sjedinjuje raznolike motive i književne postupke, svijest književnog subjekta/pojedinca i njegov lični odnos prema vremenu u kome živi i onom koje mu je prethodilo. Zbog toga je više puta u tekstu naglašena dimenzija

odnosa prema prošlosti i aktualnom trenutku, iako ta dimenzija, promatrana kroz književna djela, uvijek donosi mnogo složenije slike i suptilniji presjek vremena, tako da njihovo tumačenje podsjeća, metaforički rečeno, na razlistavanje različitih, međusobno prožetih, vremenskih i vrijednosnih slojeva.

Izvori:

1. Amir Brka: *Uređujemo staru kuću* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
2. Damir Uzunović: *Ljudi i ptice* ("Space Production", Sarajevo, 2005)
3. Šaban Šarenkapić *Izabrane pjesme* ("Zalihica", Sarajevo, 2005)
4. Husein Hasković: *Na jeziku zemlje* ("Bosnia Ars", Tuzla, 2005)
5. Šefik Daupović: *Nobel nije kod kuće* ("Zalihica", Sarajevo, 2005)
6. Samir Salman: *Mesnevijski štit* ("Samostalno izdanje autora", 2005)
7. Emin Neimarlija: *Plavi krugovi* ("Vrijeme", Zenica, 2005)
8. Mustafa Širbić: *Spominjem te dahom* ("Konektum", Sarajevo, 2005)
9. Enes Kurtović: *Friday jihad fever*, ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb, 2005)
10. Mujo Musagić: *Šta će sad raditi prsti* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
11. Almir Zalihić: *Rječnik sumnji* ("Zalihica", Sarajevo, 2005)
12. Fadila Nura Haver: *Plavi konji – poetski dnevnik* ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb, 2005)
13. Bisera Suljić-Boškailo: *Vilino kolo i druge ljubavi* ("Zalihica", Sarajevo, 2005)
14. Nedžad Ibrišimović: *Vječnik* ("Svjetlostkomerc", Sarajevo, 2005)
15. Irfan Horozović: *Quadriga* ("Šahinpašić", Sarajevo, 2005)
16. Dževad Karahasan: *Noćno vijeće* ("Profil", Zagreb, 2005)
17. Tvrtko Kulenović: *Trag crne žuči* **("**Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb, 2005)
18. Ejub Štitkovac: *Zlovrh* ("Zalihica", Sarajevo, 2005)
19. Edin Kukavica**:** *Beš* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
20. Mirsad Sinanović: *San Hasana Nazira* ("Connektum", Sarajevo, 2005)
21. Zilhad Ključanin: *Vodeni zagrljaj* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
22. Bisera Suljić-Boškailo: *Pešter* ("Zalihica", Sarajevo, 2005)
23. Nedžad Latić: *Krv bijelog horoza* ("Bosančica print", Sarajevo, 2005)
24. Šejla Šehabović: *U cara Trojana kozje uši* ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb, 2005)
25. Safet Sijarić: *Zmijski vez* (Bosanska rijč, Tuzla, 2005)
26. Nura Bazdulj-Hubijar: *Kad je bio juli* (V.B.Z., Zagreb, 2005)
27. Sead Trhulj: *KRIK* (Svjetlost, Sarajevo, 2005)
28. Jasmina Musabegović: *Žene, glasovi* ("Svjetlost", Sarajevo, 2005)
29. Saladina Burdžović: *Brus Li je Umro u Bijelom Polju* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
30. Emir Suljagić: *Razglednica iz groba* ("Durieux" Zagreb, 2005)
31. Hamza Hamzabegović: *Gilgameš koji je tražio besmrtnost* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
32. Sead Mahmutefendić: *Vjetar koji se pretvorio u mačku* ("Rabic", Sarajevo, 2005)
33. Zejćir Hasić: *Borhes u autobusu* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
34. Mirza Fehimović: *Zec i pantaruo* ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb, 2005)
35. Mevlida Karadža: *Preživjeti u Sarajevu – moja mala, crvena teka* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
36. Nijaz Omerović: *Knjiga od praha i snova* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
37. Kemal Mahmutefendić: *Priče s pećine* ("UKZDK", Zenica, 2005)
38. Hazim Akmadžić *Gazi Husrev-beg* (Samostalno izdanje autora, Sarajevo)
40. Ahmed Kasumović: *Dam* (Tuzla, 2005)
41. Alma Denić Grabić: *Otvorena knjiga*: elementi postmodernog diskursa u romanima "Istočni diwan" i "Šahrijarov prsten" Dževada Karahasana ("Naklada Zoro", Sarajevo-Zagreb, 2005)
42. Muharem Bazdulj: *Poslovi i dani*: 52 mikroeseja uz Biblioteku Dani ("Civitas"; Sarajevo, 2005)
43. Bajruzin Hajro Planjac: *Habetova koliba* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2005)
44. Rusmir Mahmutćehajić: *Ljubav* ("Baybook", Sarajevo, 2005)
45. Ismet Salihbegović: *Immo pectoris* ("Zalihica", Sarajevo)
46. Ismet Salihbegović: *Lastavice* ("Zalihica", Sarajevo)
47. Ekrem Macić: *Lovci na ucviljene glave* ("Konjic", 2005)

PRIJEVODI

Charles Rivet i njegovo svjedočenje o Bosni iz 1919. godine

Muhamed Nezirović

Početkom godine 1919. boravio je u tek stvorenoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, francuski novinar Charles Rivet, specijalni dopisnik francuskog dnevnika Le Temps *(Vrijeme). I sam novinar kao i list bili su poznati u* Francuskoj, ali i izvan njenih granica. *Ovaj list imao je dug vijek, izlazio je u neprekinutom trajanju, počev od 1861. pa sve do mjeseca studenog 1942. godine, kada će ulaskom njemačkih trupa u Lyon, gdje se njegova redakcija privremeno izmjestila dvije godine ranije povlačeći se iz Pariza, njegova djelatnost zauvijek prestati. List, naime, nikada više nije bio obnovljen, jer sva glasila koja su djelovala u Višijevskoj Francuskoj nisu mogla, po zakonu, nastaviti svojim radom u poslijeratnoj Francuskoj. Ovaj dnevnik, mada nikada nije imao veliki tiraž (oko četrdeset tisuća primjeraka 1900, devedeset tisuća 1939), brojao je među svojim suradnicima i velika imena francuske književnosti, kulture i politike, kao što su bili Saint Beuve, Anatole France i Emile Henriot te je bio smatran za neslužbeno glasilo vrhovnih vlasti Treće francuske republike, osobito njenog Ministarstva inozemnih poslova, što je bilo veoma važno s obzirom na političku ulogu koju je Francuska igrala između dva svjetska rata. List je svojim prilozima, analizama i mišljenjima vršio snažan utjecaj na finansijske i političke krugove u Evropi pa i šire. Stoga i nervoza i nezadovoljstvo ministra vanjskih poslova tadašnje vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Svetozara Pribičevića, intervjuom koji je Charles Rivet dobio od reisu-l-uleme Džemaluddina Čauševića kao i cijelom knjigom ovog novinara, jer se sve to pojavilo u veoma nezgodno vrijeme po novu državu, upravo u doba Mirovine konferencije u Versaju. Knjiga se veoma teško mogla nabaviti na prostorima Kraljevine a prema nekima, ona je u ovoj zemlji bila i zabranjena.*

Charles Rivet je, kako je već rečeno, bio poznati novinar i analitičar koji je donosio zanimljive sudove i istančane prosudbe o zemljama koje je posjetio i u kojima je boravio. Do pojave knjige o Jugoslaviji 1919. godine, on je već bio napisao tri knjige o Rusiji a u tisku su mu bile još dvije u kojima je govorio o problemima drugih novonastalih zemalja, kakve su bile Poljska i Čehoslovačka.

Sve su one, kao i ona koja se odnosi na naše krajeve bile objavljene u prestižnoj izdavačkoj akademskoj kući Perrin u Parizu.

Knjiga iz koje mi donosimo naš prijevod nosi naslov Chez les Slaves libérés En Yougoslavie *(Kod oslobođenih Slavena u Jugoslaviji) i ona je bila, kako sam autor kaže, na prvoj stranici svoga djela namijenjena:*

> "Svojim jugoslavenskim prijateljima iz Zagreba, Sarajeva, Dubrovnika i Cetinja koji očekuju ove stranice istine, svojim prijateljima Srbima, Južnoslavenima, svjesnim i čestitim, namjenjujem ovu knjigu."

Ona je govorila, kako je to bilo otiskano i na njenoj naslovnoj stranici o Jugoslaviji Jugoslavena i velikoj Srbiji diplomata, o onome što misle i govore Slovenci, Hrvati, Bosanci, Dalmatinci i Crnogorci, o onome što treba misliti o Jugoslaviji.

Charles Rivet je odmah bio svjestan da će njegova knjiga izazvati oštre i burne reakcije pojedinih vladajućih krugova u Beogradu opijenih skorašnjim vojnim pobjedama i tetošenjem pojedinih diplomatskih krugova, te je stoga o njenom uvodu i upozorio:

> "Nek se uopće ne traži na stranicama ove knjige jedno antisrpsko djelo. Postoji jedna Srbija beskrajno simpatičnija i dostojna zanimanja. Ta Srbija je bila također na bojnim poljima, ali namjere čiji je trijumf ona onda tu tražila nisu bile one, male balkanske satrapije koja je uspjela prevariti Evropu. Ta Srbija, potpuno evropska, slobodarska do republikanizma, uzdigla se do koncepcije slavizma i vidjela je Jugoslaviju jedino kao savez bratskih i jednakih naroda. "(strane XIII i XIV).

Ovaj dalekovidi Francuz vidio je da ovu novostvorenu zemlju o kojoj su maštale, to se ipak mora reći, brojne prošle generacije može sačuvati samo jednakopravnost svih i u kojoj će Srbija biti dio, ali samo jedan dio, jedne zemlje okrenute ka Evropi.

Stoga je on u zaključku svoje knjige i podvlačio:

> "Srbi s pravom koje im je dodijelila pobjeda, imaju prednost u odnosu na svoju braću koje je zla sudbina stavila u protivnički tabor... Neka Srbi ne koriste svoj povlašteni položaj u odnosu na Slovence, Hrvate, Bosance pa čak i Crnogorce. Njihov istinski interes, jedna politika na duge staze, to im traže. Treba, da bi se solidno gradilo, da bi se zajednica Južnih Slavena slobodno prihvatila, to bude izvršeno, na temelju savršene jednakosti. Oni se moraju osjetiti oslobođenim a ne pobijeđenim" (str. 250-251).

A zatim je, proročanski, nastavljao:

> "Jedna' velika Srbija' moći će biti s mukom podnašana, "ali ona nikada neće biti slobodno prihvaćena od Jugoslavena. Iz tog razloga, ona je nesposobna da osigura postojanost i unutrašnju snagu novoj državi koje ova može dobiti jedino u savezu jednakih sa jednakima. 'Velika Srbija' je urađena tako da pobuđuje separatizme. Beogradskom imperijalizmu Zagreb bi odgovorio kroatizmom odakle bi proizašao sukob koji bi se jedino završio razlazom." (str. 252)

Charles Rivet se nije varao. Njegov opis putovanja kroz južnoslavenske zemlje, njegovi istančani sudovi, njegove osude bahatog ponašanja novih vlasti koje su u svemu vidjele "veliku Srbiju" izazvao je bijes tadašnje beogradske kamarile. Osobit gnjev je pak izazvao intervju sa reisu-l-ulemom Čauševićem, tražilo se da ga reisu-l-ulema zaniječe i tako Charlesa Riveta napravi lašcem. Međutim, manevri beogradskih vlasti ostali su bez rezultata a istina o stradanju bosanskih muslimana otišla je u savjet i ona je polučila itekako potrebne rezultate. Proganjanja su prestala ili su prestajala. Zbog toga se treba biti zahvalno Charlesu Rivetu i sjećati se njegovih stavova i viđenja iznesenih u ožujku, sada već davne 1919. Mi iz njegove knjige, čiji primjerak posjedujemo, donosimo poglavlja VIII i IX koja se odnose na našu zemlju.

Glava VIII

Krajolik i bosansko stanovništvo. Pravoslavni, katolici i muslimani.
Srpsko prisvojenje.
Sarajevo. – Šta se u njemu misli i šta se u njemu vidi. – Ugled Francuske i njeni opadači. Neophodna obazrivost za ovu Makedoniju na zapadu.

Napuštam Srbiju blatnjavu i vlažnu da bih se zaputio u suprotnom smjeru već pređenog puta kojeg ću napustiti u Brodu kako bih ušao u jedan novi jugoslavenski prostor, zatvoreniji u odnosu na vanjski svijet, Bosnu.

Zadihana lokomotiva kojoj neki siromašni ugalj jedva da daje snage da vuče, beskrajne vlakove iz ovoga perioda ponovnog spajanja zavičajâ, uspinje nas, od ulaska u Bosnu i Hercegovinu kroz dosta neravan, šumoviti krajolik. Tu ćemo ponovno sresti nedirnuti snijeg, isto kao u sjevernoj Kranjskoj i veličanstvenom Tirolu.

Na podlozi jednolike bjeline javljaju se poput crvenih pjega na brojnim stranicama, fesovi starosjedilaca pa se osjeti neko čuđenje da se sretne njihova azijatska odjeća u ovom zimskom okolišu. Šarene halje, ta iznošena odjeća jarkih boja svojstvena muslimanima, te pokrivene žene umotane u odviše tanahnu bošću,* za ovako hladnu zemlju kao da prizivaju sunce Orijenta. Gledajući te Muhammedove sljedbenike, povjerovalo bi se da se vide izgnanici koji, mada nose srpska prezimena, imaju zapanjujuću sličnost sa upravljačima zemlje prije austrijske okupacije.

Priroda je ovdje siromašnija od one u Slavoniji, stanovništvo je šarenije nego u Hrvatskoj. Različitija od svojih susjeda u pogledu nošnje, Bosna je to osobito što se tiče svojih težnji.

U toj kosmopolitiskoj pokrajini, pravoj Makedoniji na zapadu, religije su stvorile nacionalnosti i one drže to mjesto, uz isključenje bilo kakvog drugog promišljanja. Naklonost kao i odbojnost se određuju kroz vjerski ugao.

Tvrdi se da je svaki Bosanac Srbin. Ostavljam drugim brigu da to potvrde ili zaniječu, ograničavajući se da utvrdim da se pitanje na takav način ne postavlja za stanovnika zemlje.

Pitajte ga, odgovorit će vam na srpskom, "Ja sam pravoslavac" ili "Ja sam musliman". "Samo bi se kod obrazovanijeg katolika domovina odvajala od hrama". "Ja sam Hrvat"; reći će vam on. Isto je tako, ali izuzetno, kod obrazovanog muhamedanca. – Više sam Turčin nego nešto drugo, povjerit će mi se, maločas, u sarajevskoj čaršiji, srčući sa mnom sićušni fildžan mirisne istočnjačke kahve, moj novi prijatelj H. . . , čije je prezime s vremenom i sredinom poprimilo nastavak *–ić* srpskih prezimena. I ta lijepa mršava glava s derviškom bradom, taj zanatlija s izgledom velikodostojnika, kad ga iznenadi, nagnutog nad mangalom, mujezinov poziv na molitvu, okrenut će se prema Carigradu kao prema svojoj izgubljenoj domovini.

Ova razdioba nije tu da uprosti stvari. Srbin, pravoslavac, vidi u Hrvatu, katoliku, dojučerašnjeg Austrijanca. Njegove novine mu pružaju to političko oružje kao etnografsku istinu. Ali prije svega, on vidi Turčina u Bošnjaku, muslimanu, omrznutog manje što je Turčin, a više što je "nevjernik". I on tu ne preza da iskali, kako ćemo to vidjeti, nad tim "Turčinom" onu mržnju koju je Slaven, taj zadnji krstaš uvijek iskazivao prema muhamedancu.

U toj babilonskoj kuli, Balkanu u malom, gdje se broji otprilike šest stotina tisuća muslimana, osam stotina četrdeset tisuća pravoslavaca, četiri stotine šezdeset tisuća katolika te dvanaest tisuća Jevreja raznolikost običaja prouzrokovane raznolikošću religija, nije mogla dovesti do jedinstvenosti pogleda onog dana kada se to raznorodno stanovništvo osjetilo slobodnim da se izjasni o vlastitoj sudbini. Nastojanja bi bila, međutim, ujednačenija da nije bilo ponešto bahatog zaposjedanja u osobi vojvode Stepanovića, i od strane onih u kojima se željelo vidjeti ravnopravne sugrađane a ne okupatore kroz nadmoć učvršćenu silom.[1]

S tim zauzećem koje je graničilo s aneksijom prije njenog ostvarenja, novo stanje stvari u Bosni izgledalo je da se jedino ogledalo za obično i iznureno stanovništvo u vidu trećeg pobjednika, Srbina, koji je došao poslije Turčina i Austrijanaca. Bez da to suviše kriju, muslimani vam izgledaju da žele prvoga po redu dok Hrvati ne izgledaju da su suviše brzo zaboravili drugoga, katolika kao što su i oni. Likovanje je na strani pravoslavaca, koji su sada priključeni svojoj braći po vjeri. Oni su to prihvatili kao jednu vrstu premoći. Jučerašnji urotnici, oni su gospodari sadašnjega časa, gospodari što nisu zametnuli sjećanje

1 Tri bosanska delegata poslana da zatraže zauzimanje pokrajine od savezničkih trupa, susretoše vojvodu Stepanovića u Vardištu. Ovaj im stavi do znanja "svoju odluku da pošalje dva srpska bataljona u Sarajevo" dok su oni tražili samo jedan, i objavi im svoju namjeru da se tu pojavi osobno kako bi, kako reče, poradio na uključenju te srpske zemlje u majku domovinu.

Jedan od delegata g. Jelavić usprotivi se takvom pomalo ličnom poimanju, podsjećajući srpskog oficira da odredbe ovog međunarodnog dogovora zabranjuju okupacijskim trupama da se miješaju u unutrašnje poslove zauzetih zemalja. Vojvoda Stepanović nije inzistirao.

Iza toga, ipak je smjestio u Sarajevo, glavni štab II srpske armije; kasnije se doznalo i za njegovu odluku da obrazuje jednu srpsku diviziju u Dubrovniku bez da je o tom bio obaviješten međusaveznički guverner u tom gradu, francuski pukovnik Dehove koji uostalom nije imao ni snagu da učini da se poštuje naša zastava i naputci vrhovnog komandanta iz Soluna.

(Tri bosanskohercegovačka delegata koji su posjetili vojvodu Stepu Stepanovića bili su: dr. Milan Jojkić, Hamid Svrzo i Vjekoslav Jelavić, pri.prev.)

na tlačenje prema njima od strane prošlih režima, te to sada iskazuju grubošću tona i malo prikladnoga ponašanja, i to u času kada su neki povjerovali da je on doba bratstva.

Treba se podsjetiti da je prije nego što je jugoslavenska ideja bratstva zaživjela, Srbija potraživala Bosnu da joj bude priključena po istoj onoj osnovici kao i Makedonija, Banat i u jednom drugom obliku i Crna Gora. Pred ovim ponovljenim zahtjevima prilikom ulaska srpskih trupa u Bosnu – što pokazuje da je jedan dio Kraljevine kralja Petra ostao privržen ovoj prvotnoj zamisli – katolici i muslimani su se oduprli. Bosanski pravoslavci – relativna većina, ali, ustvari, manjina – bili su jedini da podrže te težnje. "Bosna je srpska, govore oni, i ona će sačinjavati sastavni dio Srbije. – Nek' Bosna i Hercegovina uđe u Jugoslaviju, odvraćaju njihovi protivnici, isto toliko starosjedioci koliko i oni, to je ono što svi želimo. Da ona postane srpska provincija, mi odbijamo da na to pristanemo." I spor je rođen od prvih dana sudara dvaju viđenja buduće domovine, iz sukoba koji vidimo da se ponavlja svuda između jugoslavenske ideje i pansrpske težnje.

Stanje je ovdje isto kao i u svakoj od drugih pokrajina bivše monarhije. Sanjarilo se o Srbiji bez da je ona dobro poznavala, bez postavljanja ikad praktično ijednog problema ujedinjenja koja se općenito smatrao nerješivim. Čas ostvarenja je iznenadio brzinom kojom je došao, tog vječitog oklijevanja kakav je Slaven.

Kao u Dalmaciji potom, kao u Hrvatskoj najprije i napokon u Crnoj Gori, u metežu izazvanom naglim austrijskim raspadom, stvorena je jedna privremena vlada po vlastitom nahođenju, koja je imala jedino ovlasti koje je sam sebi dala. Vrlo malo jedinstvena što se tiče svojih članova u prvo vrijeme zadovoljavala se da bude čisto lokalna bez općih dobro određenih političkih smjernica. A zatim srpska nadmoć koja se učvršćavala prisutnošću trupa te nacije, onda kada su se očekivale međusavezničke trupe, stvorila se jedna nova struja. Vjetar što je dolazio iz Srbije pretvarao je Bosance u štićenike i neposlušnike. Ovi posljednji napuštali su milom ili silom privremene organe, dok su se poslušnici iskreni ili laktaši potvrđivali u svojim funkcijama, promaknuti u činovnike.

Tako je Bosna dobila jednog guvernera – bivšeg predsjednika lokalne vlade – kao što je i Dalmacija, kao što je i Hrvatska vidjela kako joj se nameće jedna ban, "sve odluke, govore prosvjednici, koje nijedno glasovanje nije potvrdilo i koje buduća Konstituanta Jugoslavije ima jedina pravo da donese.

Odluke, u obavezi smo da to dodamo, koje nikad nisu ni podnesene, makar kao čin učtivosti, na uvid francuskim vojnim vlastima koje zapovijedaju savezničkim trupama na teritorijama koje su još smatraju za "okupirane" od vlada Antante, vlastima koje su jednostavno stvaraju pred svršen čin.

Sarajevo! To ime danas nije nikom nepoznato. Mali bosanski grad čije su kuće penju po brežuljcima klanca Miljacke koji ga okružuju, turski grad gdje je Austrijanac izgradio nešto Zapada, postao je tužno slavan od kada je u kutku jednog malenog mosta, na raskršću od svega nekoliko stopa, ubilački čin – čiji su jedino ostali poznati neposredni izvršioci – opustošio našu planetu ognjem i mačem.

U čaršiji, turskoj pijaci, jedna šarena gomila žuri se tamo amo ispod munara džamija. Hrišćanski seljaci u vunenim kabanicama i crvenim pokrivalima za glavu à la Etienne Marsel,** ili s beduinskom kukuljačom, sljedbenici Kur'ana s neizbježnim fesom, bosanske seljanke, katolkinje ili pravoslavke, u hlačama i jelecima od grubog sukna, muslimanke u feredžama otkrivena lica, viču i komešaju se u metežu koji bi podsjećao na Stambol, da nije snježnih brda koja okružuju ga i žestoke studeni koja zatamnjuje okolicu i čini da trgovac drhturi pred svojom mangalom.

Šarenilo prizora, čini da shvatite složenost bosanskog mentaliteta. Vi osjećate da se pod raznim kapama cijeli jedan svijet misli komeša. Zbrkane više nego tačne, mada izražene na istom govoru, one odslikavaju različite atavizme jednih prema drugim.

Rekosmo zbrkanije nego jasno izražene. U Sarajevu, naime, kako u tajnovitim kućama gdje je Prorok smjestio žene svoje vjere tako i u velikim suvremenim zdanjima, kršćanskim domovima više se primjećuju neke uskipjelosti nego promišljene prosudbe. Orijentalizirani Slaven u svom elementu. To znači sav u ideologiji, bez da stišava svoju neobuzdanu misao u korist pomnog razmišljanja.

Raspravlja se bez predaha u tim pričaonicama kakve su kafane; voli se kao što se i mrzi, do krajnosti, uzrujava se za ono u što se vjeruje – kao što je i Latin to činio u svojim govorima da je komešanje i jedna vrsta akcije. Odlukâ, praktičnog duha, nikad. Tako da ideje kojih ima u izobilju, gdjekad i nezgrapne, dobre ili loše samo rijetko imaju završnicu. Stoga je potreban prigušivač da bi zabilježio sva ta oduševljenja, kao i pesimizme. Jer, kako bi se jedno očito nezadovoljstvo pojavilo usred većine stanovništva, nezadovoljstvo prouzrokovano srpskim zahvatanjem u tuđe pravo, iz tog ne treba izvoditi da se neizbježno ide ka katastrofi. Do nje može doći kao što se sve može i smiriti. U ovom trenutku, iz razloga nedostatka smisla za organizaciju, što je više ili manje naglašeno kod svih Slavena, život se vuče tromo i obojen je anarhijom. Četiri godine mlitavosti i morala svojstvenog ratu razbile su hod koji je kako-tako uspostavila danas uništena bečka administrativna mašina. A Srbin, naslonjen na svoj bajunet, taj Srbin na kojeg se vjeruje da se treba žaliti, gospodari a ne ureduje.

Ali, treba pripaziti. Oslobođeni strogog austrijskog ili mađarskog zapta, jugoslavenske nacije imaju još potrebe za učiteljem. Zanimljivo je primijetiti koliko je svako toga svjestan. "Mi trebamo pozivati profesore organizacije i civilizacije, "reći će vam čak i u Hrvatskoj. Treba nam stvoriti jedno državno tajništvo za oksidentalizaciju", izjavljivao mi je jedan političar. Svako očekuje blagotvornog genija, što će zamijeniti bečkog tamničara. I, odista, jasno se primjećuje da je neko potreban da stavi u pokret naglo rastrojeni mehanizam. Jedna čvrsta ruka, jedna odlučna vlada, ali slobodno prihvaćena je prešna za ova stanovištva prepuštena sebi samim i po sebi indolentnim, kod kojih je nenormalan život kojeg smo upravo svi preživjeli, stvorio tlo svojstveno razvoju tog općeg stanja duha kojeg se uobičajilo nazivati pogodnim imenom boljševizam.

Premda se srpski vojnici – u to se može jedva i povjerovati da se ne posjeduju svjedočenja – trude da promjene narav, u poimanju stanovnika, namjere koliko

simpatične toliko i ignorantne o cilju koji slijedi naša zemlja,[2] Francuska zadržava ovdje, kako i u Jugoslaviji općenito, tako i kod naroda u Srbiji – što se ne bi smjelo miješati sa izvjesnim od njenih upravljača u redingotu ili u uniformi – sav svoj prestiž.

Za mnogo Bosanaca, katolika i muslimana ona bi trebala biti arbitar i mudra organizatorka Jugoslavije, koristeći svoje pravo velike pobjednice kako bi privela srpski imperijalistički element evropskoj ideji zajedničke domovine, sukladno Wilsonovom snu o stanovništvu bivše monarhije. Kako u Sloveniji, tako i u Hrvatskoj, očekuju se od tog prestižnog Pariza, i njegovi učitelji i njegovi trgovci i njegovi kapitali. Bilo bi bitno da se tu bar ima, međutim, jedna vojna misija, spremna da popravi neka mišljenja koja neki nastoje da iskrive, da u svakom slučaju služi kao nijemi ali dragocjeni svjedok, kako bi obavijestila mirovine arbitre o grču jednog stanovništva koje traži svoj put i znade ga sebi naći izvan puta koji mu se želi nametnuti da ga slijedi.

Imali smo u Sarajevu... tri veterinara. Prvi francuski oficir kao izaslanik koji je tu stigao, bio je onaj što ga je Glavni stožer generala Hanrysa odredio da me prati. Međutim, klevetnici su dobili i lijepu priliku. Jedne pansrpske novine objaviše za vrijeme mog boravka u glavnom bosanskom gradu, kako bi obmanuli naivne i pridobili svojim varanjem neodlučne, da je neki publicista Antante tu stigao s džepovima punim zlata, obećavajući bogatstvo onome koji bi se dao na rušenje jugoslavenske ideje! Te bizantijske fantazije mogu samo izazvati osmijeh u Parizu; ovdje one polučuju uspjeh. One još više zapliću situaciju koja već nije ni najmanje jasna, čine da se sve smiješa i sve zamrsi kod jednog naroda otvorenog tek od jučer ka novim perspektivama, taj narod neiskusan u stvarima svana, kojem su bečki prodavači novina mogli nekažnjeno puniti uši prilikom zauzimanja Maubegea: "Ko će 35.000 Francuza za deset helera?"***

Trebalo bi mnogo vještine i spremnosti da bi se s vremenom načinile istim sve te zemlje, danas sjedinjene. Jugoslavija, čiji je mikrokozmos Bosna, jeste stvar beskrajno složenija. Ona očituje u ovom trenutku samo jednu suglasnost: svoju želju za zajedničkim životom, oslobođenim svakog stranog starateljstva.

2 Čas je Francuska predstavljena kao hraniteljica mračnih projekata, kako bi se spriječilo stvaranje jugoslavenske države, čas kao neko ko zahtijeva jedino "Veliku Srbiju". Učinjeno kašnjenje pri službenom priznanju Jugoslavije, bilo je pakosno protumačeno od naših srpskih saveznika za koje je zahvalnost jedna isuviše teška obaveza.

Imajući često priliku da govorim sa srpskim vojnicima, stoji, da treba naglasiti da je cvijet srpske armije ostao na bojnom polju gdje se tako hrabro borila, poslije 1912. junačka mala nacija. Kadar je bio popunjen pojedincima kod kojih je hrabrost bila i jedina vrlina. Zar nije Sarajevo doskora, brojalo i više oficira koji nisu znali čitati!

Ova nova kasta opijena svojom nadmoćnošću, nije priznavala ravne sebi. Ona za francuske oficire čuva jedino uspomenu punu prezira, jer je bila tretirana s njihove strane na bratskoj razini, dok na Balkanu postoje samo nadređeni i podređeni. Ta uspomena nije bez zlobe. "Francuzi su uništili srpsku disciplinu", često čujete kako ponavljaju ljudi koji ne opraštaju našem glavnokomandujućem da je zabranio barbarsku naviku batinanja. Danas je ponovno uspostavljena kao nekoć, oficiri je prate ovom rečenicom koja želi reći njihovim vojnicima da napuste svaku nadu za posredovanjem: "Sada je Solun daleko!"

Džamija, čija se vitka munara diže iznad kržljavih šuma koje pokrivaju bosanske planine, bizantijska crkva, koja zaokružuje svoja kubeta, tamo, dolje, u snježnoj ravnici. Rimska kapela, čiji se šiljati zvonik ocrtava na obzorju, nijemo preporučuje široku toleranciju, jednu stalnu i dobrodušnu diplomaciju. Onaj Beograd iz Balkanskih ratova, napregnut u svom naporu okupljača srpskih zemalja, ona junačka Srbija bojnih polja, hoće li to oni znati primjenjivati? Pesimisti će vam reći, ne. Optimisti će zanijekati potrebu za tim. Budućnost – i to bliska budućnost će dati prevagu jednim ili drugim.

Glava IX

BOSANSKE STRANKE
Pansrbi. – Hrvatska nacionalna konfederacija.
Izjava jugoslavenskog ministra u ostavci, gospodina Sunarića.
Bosanski muslimani i agrarno pitanje. Izjave reisu-l-uleme o srpskim progonima.
Jedno povijesno gledanje o autohtonim Bosancima i o podjeli zemlje.
Radikalni demokrati i njihov program.
Nacionalna demokratska stranka.
Socijalisti.
Šta misli bosanski seljak.

Iako su oštrije nego u Hrvatskoj, bosanske stranke su skoro isto tako brojne. Prosrpsku tendenciju predstavlja jedna grupa mladih koje sjedinjuje poput evanđelja jedna žestoki i netolerantni list, a koji predvodi advokat Srškić. Isticanu tezu već poznajemo: može postojati samo "velika Srbija" a Bosna je njena pokrajina. Jugoslavija znači i može značiti samo separatizam.

Nehajnici ili strašljivci gledaju kako promiču dani kroz kolute dima svojih žutih cigareta kao pasivni svjedoci okolnog gibanja, reći će vam sasvim tiho o toj grupi: to je stranka beogradskih agenata, stranka udaraca trikom, da se ne govori o udarcima metkom koji tako lahko polijeću u našim krajevima. Jedna pojedinost bi mogla opravdati ovaj sud. Prošloga mjeseca siječnja, bosanski tipografi ne želeći više "sastavljati" jedan tako pristrasan list, odlučili su se na štrajk skrštenih ruku. Nije im bilo dopušteno da ga dugo nastave. Jedan srpski oficir, s jednim odredom pod oružjem, došao im je službeno dostaviti, da smjesta pristupe širenju dobre vijesti.

Antitezu srpskoj misli predstavlja stranka zvana Nacionalna hrvatska konfederacija koja izdaje *Jugoslaviju* a čiji je vatreni lider gospodin Sunarić, ministar u ostavci, prvog jugoslavenskog kabineta u Beogradu. Ta stranka je katolička i hrvatska, kako to i naznačuje njeno ime: to znači da je federalizam jugoslavenski statut na koji se poziva. Njeni neprijatelji je predstavljaju kao austrofilsku. Austrijski jezuiti i bosanski franjevci, prestrašeni pansrpskom propagandom s jedne strane, i kroz demokratsko kretanje postali su njeni najaktivniji promicatelji. Treba je vidjeti kao iskaz jednog oružja političkog rata. Stranka, očigledno, nije srbofilska. Ali njeni članovi, pridobijeni ili ubijeđeni, ne prave prepreku ustanovljenju Jugoslavije. Nju bi se moglo izjednačiti sa Progresivno-demokratskom strankom u Hrvatskoj.

Ispitivao sam njenog čelnika, gospodina Sunarića. Bivši zastupnik Bosanskog sabora me je upoznao sa svojim mišljenjem kroz riječi čija žestina govori, iskazuje razočarenje u nade za bolju budućnost koju je obećavao poraz "Švaba".

"Srbi su otvoreno megalomani. Oni ne kriju više svoje namjere, imao sam priliku da se u to uvjerim u Beogradu gdje sam napustio svoje funkcije u jednom ministarstvu koji od jugoslavenskog ima samo natpis namijenjen za evropsku publiku. Pašić gospodari uvijek i svuda preko svojih znanih ili tajnih agenata, kao što su gospodin Srškić kod nas ili Pribičević u Beogradu. Nimalo se krije da se jedino radi na uspostavljanju 'velike Srbije'. Znam, jer to imam od jednog od njenih članova, da srpsko-hrvatska koalicija prima svoj nalog kod Pašića, kao što je djelovala po njegovom nagovoru za vrijeme rata, izdajući se za vladinu austrougarsku stranku, preuzimajući tako svoj dio odgovornosti u dugu koji treba platiti Dvojna monarhija Antanti. Pašić je upravio Koaliciju u vode Beča, da bi tako ostavio sebi izlaz u slučaju jednog mira bez pobjednika. On je to učinio da bi diskreditirao Hrvate u očima saveznika te da bi se potom postavio kao otkupitelj tih loših Slavena, ostavljajući namjerno da se zaboravi da su najbolji Austrougari bili često Srbi iz Monarhije.

Ja se izjašnjavam kao nesalomljivi protivnik načina viđenja i djelovanja Srba. Protiv sam 'velike Srbije', ne vjerujem u srpsku slobodu, poznajem samo njihovu neiskrenost. Također, suviše poznajem, isto tako, ljude koji nam predlažu tu slobodu. Ja sam protiv 'velike Srbije', jer srpska hegemonija oslonjena na bajunete je stalna prijetnja miru. Mi bismo imali jednu balkansku Prusku što je došla da zamijeni onu iz Germanske konfederacije.

Ja se, dakle, odlučno izjašnjavam protiv centralizma, jer prihvatiti ga znači načiniti još jednu 'veliku Srbiju', možda i veću od one o kojoj sanja Pašić. Ova posljednja pripaja sebi kao dijelove Kraljevine samo Banat, Bačku, Bosnu i Hercegovinu, Srijem i Crnu Goru. Centralizirati Jugoslaviju, to znači dodati još tim pokrajinama Hrvatsku, Sloveniju, Dalmaciju i Istru. U oba slučaja duh koji je ostao isti kod upravljača, samo bi se poigravao riječima. Sam Pašić, osobno, bar se zadovoljavao prvom formulom, njegovi nasljednici ili, još bolje, njegove kreature nabijaju jedino cijenu prihvatajući drugu. Apetiti dolazi jedući. I gospodin Pribičević se pokazuje proždrljiviji od svog učitelja. Želeći da suviše zahvati, on se može bojati da će malo da zadrži.

Kao svi Hrvati, svjesni ili neiskvareni, ja sam federalista. Idem i dalje. Bojeći se srpskog bizantizma, ja, prvi ministar vjera u Jugoslaviji, tražio sam francuski protektorat za katoličku manjinu. To znači, vidite, da je bolje po mom sudu, zavisiti od sultana nego od onih što se sada ustoličuju kao novi gospodari.

Nesreća za Jugoslaviju, nastavlja gospodin Sunarić, leži u dubokom nepoznavanju Antante, a Francuske posebno, cijelog tog pitanja. U nepoznavanju, također, u kojem čame naša pučanstva, jedna u odnosu na druge. Računajući na te dvije činjenice, Srbi su glatko svijali svoje poslove, pokrivajući zemlju svojim vojnicima i svojim štićenicima, ne hajući o primirju. Tvrdim da je Antanta poštovala to primirje i poslala svoje trupe, umjesto što je dozvolila da se razmjeste srpski

bataljoni,[3] ogromna većina stanovništva, tada slobodnog da se izrazi, izjasnila bi se za jednu Jugoslaviju koja bi dala sve garancije za poštivanje naših sloboda i posebnih odličja svakog od jugoslavenskih krajeva. U sadašnjim uvjetima, sve će to ići drugačije, a na veliku štetu evropskog mira. Pučanstva će glasati za Konstituantu, u onom smjeru na koji su ukazali Srbi, jer će se ti izbori održati ispod srpskih bajuneta, kao i u Crnoj Gori. Drugi pak, iskreni federalisti hinit će da se priključuju centralizmu, kako Srbi ne bi bili sami na vlasti.

Ali ja vam sasvim glatko izjavljujem da, ako beogradske smicalice uspiju stvoriti jednu centralističku većinu, ostat će jedno nenadano oružje da privučemo pažnju na nas: boljševizam; on će nam možda napokon dovesti trupe Antante.

A kako je bilo jednostavno i lijepo ostvariti, iskreno, bez zadnje primisli, ono što je bio san svih nas, Južnoslavensku uniju, konfederalnu Jugoslaviju, koja bi obuhvatala Bugarsku, autonomnu Makedoniju, Srbiju bez uvećanja, te, u njihovim starim granicama, druge strane potpisnice ovog bratskog pakta.

Ta i takva Jugoslavija mogla bi biti samo republikanska. Ali Jugoslavija, koju gospoda diplomate velikih nacija nisu čak ni zamijetile, bila bi pozvana, a za najveće dobro našeg kontinenta, spojena sa Česima, u savezništvu sa Rumunijom i Grcima, da formira Konfederaciju, koja bi od balkanske mogla postati *dunavskom* privlačeći sebi Mađarsku, izbačenu iz osi i bez pristupa moru koje te iste diplomate guraju, jednako kao i Austriju u orbitu Gross Deutschlanda".

Bit će rečeno da sam u toj Bosni, za koju bi se moglo reći da je dremljiva pod svojim snijegom, uspavana jednoličnim zovom svojih mujezina, možda pronašao u njenoj mislećoj klasi, jedan odraz Hrvatske, ali jedne Hrvatske ozlojeđenije, stegnutije u grču, ako je to moguće, od one zagrebačke, jer je više nego nova u političkom životu koji vas obavija skepticizmom, otupljujući osjećanja. Imat ću priliku da čujem više nego jednu žalbu, više nego jednu optužbu. Ma kako bila teška ta zadaća, ja ću je izvršiti do kraja. Navest ću, dakle, opet izjavu jednog hrvatskog političara čije mi situacija nalaže da prešutim njegovo ime. Ova izjava je imala jednog svjedoka, kao i sve one koje sam sakupio u Bosni.

"Domaći Srbi, kaže mi moj sugovornik, okupljeni oko svoje stare crkve u Sarajevu, kao oko jedinoga predstavnika svoje istinske domovine, sanjaju o uzdizanju srpskog carstva. Svojom vjerom oni su branili svoju nacionalnost i održali svoj nacionalizam. Njihova mržnja prema Austriji, njihovo suparništvo prema Hrvatima, njihova zlohotnost prema Muhamedancu očuvala ih je poput cvijeta u kutu među nama, kao i usred Hrvata u Hrvatskoj. Danas, kada Srbija podiže

3 Jedna službena francuska ličnost koju sam susreo u Jugoslaviji mi je rekla: "Razmještaj okupacijskih trupa na teritorijama zauzetim od Austrije, bio je sprdnja. Niti jednog oficira Antante u Bosni, jedan običan šef željezničke mreže u Hrvatskoj, ali zato generalštabovi u Srbiji. Moglo bi se nabrojati tridesetak francuskih časnika u Dubrovniku – zbog povijesnih uspomena, vjerovatno, ali nikog u Splitu, sjedištu dalmatinske vlade. Jedan general u Kotoru, ali jedan poručnik na Cetinju. Ta podjela – odgovarajući paragraf nije bio primijenjen – gurala je tu nepovezanost do nagodbe da nijedan srpski vojnik neće biti smješten u kasarnu u Beogradu. Obavještenje je strogo vjerodostojno.

glavu kroz junaštvo svojih sinova, kako ćete, da Srbin šoven, žitelj izvan Kraljevine, postane Jugoslaven. To je od njeg tražiti jedan nagli skok o poimanju, bez ikakvoga vremena koje bi ga na to pripremilo, to je tražiti od njega, jednostavno, nemoguće. Mi ga razumijemo i to je razlog koji čini da preduzmemo mjere opreza. Dan kada Srbin postane Južnoslaven, on će biti 'debalkaniziran', mi ćemo, također, govoriti o jedinstvenoj vladi. Govoriti o njoj danas, to je htjeti otpočeti odande gdje se nadamo završiti.

To je toliko istinito da i najumjereniji Srbi gotovo nesvjesno i često u najboljoj namjeri na svijetu rade za jednu Jugoslaviju samo po imenu a sa srpskom hegemonijom.

Uostalom, što se tiče organizacije, Beograd je očevidno nesposoban da sazda nešto veliko. Pogledajte samo Srbiju! Jesu li vaši vojnici koji su je upravo prešli s kraja na kraj našli na ostatke organizacije koja je prethodila austrijskoj provali? Srbin je dosad bio urotnik i komita, položajem koji mu je nametnula njegova povijest on nije čak ni politikant, njegov politički život kojim vlada jedna kamarila pruža dokaz za to. Još manje, on je organizator. Mislili smo da ćemo bar naći Slavene među najobrazovanijim Srbima. Oni koje je mir učinio da upoznamo drugačije nego kao protivnike na bojnom polju, jesu trupni oficiri koji su došli da nas okupiraju. Razočarenje! Njihov način djelovanja odmah nas je uvjerio da oni nemaju ni najmanji osjećaj ideja bratstva koje im lažno pridaju u Londonu i u Parizu, horovođe 'velike jugoslavenske domovine' koju uvjeravaju da za Srbe nema više Srbije. Avaj, to je samo nastup za pozornicu. Vojna kasta je prosto i jednostavno srpska, i mi smo za nju samo Makedonci. Ona je umanjila početno oduševljenje više od jednog među nama koji smo je slabo poznavali, jer mi malo poznajemo Srbe iz Srbije. Ti 'Slaveni', što danas bazaju našim ulicama, posjećuju sva mjesta našeg javnog života, samo su neobrazovani razmetljivci, vojničine na pruski način na koje smo spali. Francuzi bi se, također, začudili, kada bi ih slušali kao mi, kako sipaju zlobu koju gaje za usluge koje im je Francuska učinila. Oni joj zauzvrat plaćaju vodeći kampanju protiv nje. Javno pričaju našim sugrađanima da Francuzi pljačkaju austrijske zalihe, da u Banatu favoriziraju Rumune, da je u Bitolju general Sarrail napravio srpsku klanicu. Gledamo ih, obučene, obuvene, plaćene i hranjene od Francuske i taj nas jezik čudi. Treba li reći da ta ogovaranja nezahvalnih soldata imaju samo relativan utjecaj na nas, intelektualce. Ona svjedoče o jednom, u najmanju ruku, čudnom stanju duha na što sam vam htio skrenuti pažnju, budući da je to stanje duha puno bremenitosti za budućnost."

Bosanski muslimani sačinjavali su dosad jednu zajednicu. Političke prilike, jedna srbizacija koja nije po njihovom shvatanju bez opasnosti po njih, nagnalo ih je da sada stvore jednu odistinsku političku stranku. Jedna muslimanska organizacija stvorena je u Sarajevu. Njen program sadržava kao glavnu stavku sjedinjenja Bosne i Hercegovine s konfederalnom Jugoslavijom, ali odbacuje bezuvjetno priključenje Kraljevini Srbiji.

Klevetnici bosanskih muslimana tvrde da su oni Jugoslaveni iz nužde. Ja sam se mogao uvjeriti da su oni za rješenje koje će im jamčiti sigurnost njihovih

ličnosti i njihovih dobara kao i slobodu njihove vjeroispovijesti. Da su njihove naklonosti na strani zemlje Halife, ne bi se moglo tome čuditi i na tome im zamjeriti s obzirom na rimske simpatije francuskog katoličkog puka.

Neosporno je da Pravoslavna crkva nije njihov najbolji prijatelj. Vjerska netrpeljivost? Reći će se. Ma nikako. Ko je od tog pravoslavnog popa i uleme bio tolerantniji na tom grozničavom Balkanskom poluotoku? Oci francuskih misija, koje naši upravljači nikada nisu smatrali za pametno da podrže, izjašnjavali su se bez oklijevanja za muslimanskog svećenika. Bosanski muslimani jedino imaju fobiju – strava bi bila tačnija riječ – od Srbina koji je u njihovom pogledu nadahnut nimalo bratskim namjerama. Rekao sam da je pravoslavac pomiješao u istoj političko-religioznoj mržnji muslimana i Turčina. Ta se mržnja slobodno očitovala, već od samog odlaska Austrijanaca, jednim nizom akata o kojima se u Sarajevu govori prikrivenim riječima i o kojim je muslimanskom bosanskom listu *Vrijeme* odbijena dozvola da o tom napravi i najmanju aluziju.

Za bosanske muslimane, isto uostalom kao i za hrvatsku zemljoposjedničku aristokraciju, borba protiv centralizma nije samo politički ili religiozni problem, na to se kalemi agrarno pitanje.

Muslimanske age i begovi su zemljoposjednici. Njihove zemlje su date u zakup kmetovima putem srednjovjekovnih ugovora, istina, uza sve to patrijarhalnim. Srbi koji ne poznaju, kod sebe, veliki posjed, uveli su u jugoslavenske programe komadanje zemljišnih posjeda, podržani u tim naporima od demokratskih stranaka pokrajina bivše Austrije.

Age bi, kako se čini, dosta rado pristale na otkup svojih zemalja, ali se bune protiv planova o raspodjeli ili konfiskaciji koji se pripisuju novim upravljačima.[4]

Iskorištavajući taj socijalni trenutak različitosti pogleda muslimana sa službenim katekizmom, njihovi protivnici su skovali oruđe protiv njih. S jednim muslimanom koji im se priključio u posljednji čas, osnovali su jedan drugi muslimanski list *Jednakost*, namijenjen više da prevari inozemstvo nego da poučava Prorokove sljedbenike, kojim je namijenjen da se obrati. Njegov glavni urednik, gospodin Svrzo, osuđen je od svojih istovjernika koji u njemu vide otpadnika. Drugi će vam, opet, reći da ta nova sredina duguje svoje rođenje jednom nacionalnijem, slavenskijem obrazovanju, koje su dobivali mladi studenti zagrebačke *Alma mater*, umjesto da budu duhovno hranjeni u Beču i Pešti. Neki će vam na koncu tvrditi da ta grupa želi da gradi karijeru i da se tu nalazi jedina njena briga. Ako se obje verzije mogu braniti, ja zaista moram dodati da posljednja broji većinu glasova muslimana i Hrvata. Muslimani i katolici se spremaju glede izbora

4 Gospodin Petričić, ministar poljoprivrede u Beogradu, stavio mi je na uvid vjerovatne prijedloge jugoslavenskog kabineta budućoj Konstituanti. Za Vladu se agrarna reforma postavlja u ime pravde a s ciljem da se izbjegne boljševičko spletkarenje. Predložilo bi se da se jednostavno preuzmu na teritorijama bivše Monarhije: 1. Sve zemlje konfiscirane od bivših okupatora. 2. Sve one zemlje za koje su dokumenti o vlasništvu loše utemeljeni. Za velika imanja koja pripadaju jugoslavenskim državljanima djelovalo bi se tako da se izvrši otkup preko izvjesne površine. "Reforma", govorio mi je ministar, "vodit će se načelom prema kojem zemlja mora pripasti onom ko je obrađuje."

za Konstituantu da nanovo uspostave Savez koji su činili u bivšem Bosanskom saboru, mladomuslimanski list pokušava da upropasti ovu kombinaciju.

Tokom svog boravka u bosanskom glavnom gradu otišao sam odati počast reisu-l-ulemi, pastiru jednog stada koje će brojati otprilike dva milijuna duša u cijeloj Jugoslaviji (1.200.000 u Sandžaku i Crnoj Gori, 630.000 u Bosni i Hercegovini). Jednim tonom beskrajne tuge starac mi je povjerio u prisustvu dvojice odličnika svoje religije i generalštabnog oficira koji me je pratio ono što ćete upravo pročitati.[****]

"*Ja sam beskrajno počašćen gospodine", otpoče reis-l-ulema Đemaluddin", posjetom učinjenom jednom oklevetanom muslimanu od strane sina te velike i plemenite Francuske, koju mi nikada nismo prestali da smatramo drugom domovinom. Recite joj da smo joj svi privrženi i da mi u njoj baš danas vidimo glavni izlaz iz neprilike ako bi se događaji koji se odvijaju morali svesti u sistem.*

I te kakvi događaji! Oko tisuću ljudi ubijeno, 76 žena spaljeno, 270 sela opljačkano i uništeno, eto bilansa za nas muslimane radosnih praznika, rađanja Jugoslavije koju smo bili pripravni služiti cijelom svojom dušom. *Poslije dolaska srpskih trupa, pritajeno neprijateljstvo koje su iskazivali naši pravoslavni sugrađani, pretvorilo se u djelatnu mržnju pod okom, za koje bi se reklo da je blagonaklono, naših okupatora. Pred globljenjem, ubistvima, masakrima, čiji se broj povećava svaki dan, srpska oružana sila zadovoljava se da bude pasivnim svjedokom kad i sama nema ulogu učesnika. Njeno držanje nam je očito nesklono. Zar se nije oduzelo oružje od svakog muslimana koje se kod njega moglo naći, da bi se potom podijelilo pravoslavnom stanovništvu?" Šta drugo reći ako ne da se želi razoružati naše da bi ih se moglo bolje klati!*

Poslije novog stanja stvari mi nemamo više nikakve zaštite. Evo jednog potpunog dosjea akata nasilja protiv muslimana tokom ovih posljednjih sedmica. Ja ih nisam mogao dostaviti knezu Aleksandru. Najavili su nam njegov prolazak kroz Sarajevo i ja sam pripremio jedan govor za tu prigodu, u kojem sam najskrivenijim riječima kazao da očekujem bolja vremena za svoje stado. Evo što se od toga učinilo. Tri bezazlene rečenice su bile izbrisane od prethodne cenzure. Upoznao sam vojvodu Stepanovića sa zločinima iz domena općeg prava koja su učinjena prema mojim suvjernicima. Njegova pomoć je bila skoro nikakva. Uprkos njegovih obećanja ili njegovih namjera, napadi na dobra, ubistva i uvrede su se i dalje nastavljali.

Mi smo, međutim, Slaveni ali pravoslavci odbijaju da nas gledaju kao takve. Smatraju nas uljezima.[5] Drugi će vam, naprotiv reći da smo mi, ustvari, istinski starosjedioci ove zemlje. Od kada su Srbi postali gospodari situacije, mi nikada nismo primljeni na političke skupove, ni vijećanja. Mi smo do sada stalno bili predstavljeni jednim brojem zastupnika u srazmjeri s važnošću našeg stanovništva. I sam gradonačelnik Sarajeva bio je uvijek musliman. S novim stanjem

5 Muslimani Bosne i Hercegovine govore jedino srpskohrvatskim jezikom a njihove hodže, pošto, znaju napamet Kur'an, recituju ga svojim suvjernicima a da ne razumiju ijednu riječ iz arapskog jezika na kojem je on napisan.

stvari, jedva da nam se daje pravo da odredimo dvojicu ili trojicu između nas u pripremne skupštine za Konstituantu.

Kad se sve uzme, ta karantena bi nas ostavila i ravnodušnim kad bi nam se osigurala prava kao i svakom pojedincu u ovom dvadesetom stoljeću. Jednu Jugoslaviju bez političke i vjerske hegemonije, mi ne tražimo drugu stvar.

Mi bismo htjeli da se Francuska, velikodušna nacija i naša tradicionalna zaštitnica, zainteresira za naš žalosni položaj. Mi joj upućujemo preko vas, gospodine, skromnu molbu da posreduje, kako mi ne bismo bili prisiljeni da napustimo domovinu u kojoj više nismo u sigurnosti. Mi ćemo podnositi nepravdu, može se upravljati narodnom stvarju i bez nas, ali neka se barem poštuje naš život, naša čast i naša imanja. Da li je to previše traženja?"

Duboka ganutost steže jako moga časnoga sugovornika, prigušujući mu u grlu rečenice u kojima je htio iskaliti svoju srdžbu kojoj protivrječi njegovo lijepo izmršalo lice na kom se ocrtava jedino bol fatalista i onih pomirenih sa sudbinom. Pruža mi, bez riječi podnesak o kojem mi je maloprije govorio; natpis glasi: "Dokumenti i korespondencija Reisu-l-uleme Bosne i Hercegovine koji se tiču akata nasilja i pljačke izvršenih nad muslimanskim stanovništvom ovih zemalja od strane domaćih Srba, srpskih trupa i Crnogoraca". Njegovo čitanje može samo izazvati jedan usklik: "Pa to je Makedonija prenesena u Bosnu i Crnu Goru." To su, odista, iste scene grabeža, ubistava, divljaštva kojih je ova jadna zemlja Makedonija bila pozorištem, čiji su jadni stanovnici bili žrtve, Srba, tvrde Bugari, Bugara kažu Srbi, dok su i jedni i drugi tu igrali sličnu ulogu, a pritom je uvijek žrtva bila, kao slučajno, neki Turčin kako ga je krstio pratrijaršist ili egzarhist (to jest Srbin ili Bugarin) u zapisnicima, prema prilikama, okolnostima ili političkim potrebama.

Nije bez interesa da ovdje upremo oči na jednu historijsku tačku, kako bismo dozvolili čitatelju da razumije osjećaj što ga imaju bosanski muslimani da se ovdje nalaze kod sebe, kao izvorni starosjedioci a ne kao neželjeni gosti koji su se zakačili za jednu zemlju koja nije njihova.

Tri ili četiri stoljeća prije zauzimanja Bosne od strane Turaka starosjedioci su ispovijedali jednu vjeru koja je u sebi imala nešto i od paganizma i od kršćanstva. Ime koje im se davalo bilo je "Patareni". Pošto je Bizantija stekla nešto sljedbenika u zemlji, bosanski pravoslavni i obraćenici ustrajavali su u pokušaju da evangeliziraju svoje zemljake na način toga doba – da li se on promijenio? – to jest ognjem i mačem. Unutrašnje borbe su prestajale jedino pred zajedničkom opasnošću; dva dijela su se sjedinjavala bez obzira na vjerovanje.

Kada su Turci napali Srpsko carstvo, Patareni su poslali deset tisuća ljudi u pomoć kralju Lazaru, pod bosanskim kraljem Tvrtkom. Svi li gotovo svi, padoše na bojnom polju, na Kosovu.

Otomani pobjednici nad Srbijom, učvrstili su se u zemlji. Nisu se skanjivali da prodru u Bosnu. Patareni, uvijek žrtve svojih pravoslavnih zemljaka, nisu imali drugog izlaza nego da se obrate islamu, stavljajući se tako pod zaštitu novih gospodara. Trideset šet tisuća porodica prihvatiše muslimansku vjeru godine 1463.

Od toga trenutka njihovi sunarodnici nisu više pravili razlike između njih i Osmanlija. I jedni i drugi bili su izmiješani u istoj mržnji, povijesnoj mržnji koja se nije umanjila već pet stotina godina.

Bosanski historičar, što mi je predočio potankosti koje su upravo pročitane, dodavao je:

"Ta mržnja je djelovala do te mjere da, kada se Srbija oslobodila, ima tome osamdeset godina, njena teritorija brojala je muslimansko stanovništvo koje je predstavljalo polovicu ukupnog stanovništva. Danas, vi ne ćete naći niti jednog muslimana u Srbiji. Pobjegli su, bili pokršteni ili istrebljeni. Računa se, vjerovatno, da se na sličan način postupi i u Bosni.

Željelo bi se otpočeti konfiskacijom muslimanskih imanja u korist njihovih zakupnika, kmetova. Tvrdi se da će ona biti isplaćena njihovim zakonskim vlasnicima. Niko od nas u to ne vjeruje, i to s opravdanim razlogom. Mi poznajemo postupak. Muslimane se lišilo vlasništva u Srbiji, u trenutku njenog oslobođenja. Pojedinci su trebali biti obeštećeni sukladno uvjetima određenim i samom trenutku podjele. Svojim očima sam gledao, prije pet godina u Nišu, sinove onih muslimana koji su nekoć bili istjerani, što su došli iz Azije da podignu novac od prisilne prodaje imanja njihovih očeva. Trebam li dodati da je jedino plaćanje koje je bilo izvršeno, i to s kamatama, bilo izvršeno u obliku uvreda i sprdnji. Ništa pravednije od podjele zemlje onima koji je obrađuju. Ono što je to manje, to je stanovište prihvaćeno od onih koji tu podjelu predlažu. Ovi posljednji na muslimana gledaju kao na otimača. Ova teorija je lažna. Musliman se nastanio prvi, *kmet* je Srbin, Vlah, gdjekad i Turčin, što su došli iz svojih zavičajnih zemalja da se unajme, kako se to prakticira i kod vas. Ostao je, izrodio porod. Danas njega predstavljaju kao žrtvu. Kako to vidite, ili se vara ili se neiskreno predstavljaju otimačima oni koji su se, odista tu prvi udomili".

Poslije muslimana treba navesti po redu važnosti stranke, *Radikale-demokrate* čiji je organ *Slavenski jug*. Gospodin Niježić, advokat iz Sarajeva, na čelu je ove stranke koja je prije rata bila samo nacionalistička grupa srpske omladine u Bosni. Princip i Čubrilović, atentatori na nadvojvodu Ferdinanda bili su njeni članovi. Poslije se ona spojila sa srpskom seljačkom frakcijom.

Ova stranka se jako približava Mladim radikalima iz Srbije, i kao i oni ona je umjereno centralistička. Od njih se razlikuje po socijalnim pitanjima, pokazujući se još radikalnijom u svojim zahtjevima za reformama od prijatelja gospodina Draškovića. Ipak, ona računa da može da se spoji s ovom posljednjom, kako bi se stvorila jedna velika jugoslavenska radikalna stranka.

U svom programu radikali-demokrati ističu najprije agrarno pitanje o kojem smo imali priliku govoriti. Oni traže ukidanje ustanove *kmeta*. Za njih seljak mora biti vlasnik zemlje na kojoj teško radi. Oni, osim toga, traže u tlapnji, koja karakterizira slavenske teorije, "progresivno podruštvovljavanje" dobara, kako bi se zapriječio socijalnom evolucijom, "pohod rađajućeg boljševizma."

Što se tiče oblika države, kod njih se vidi, kako ga srbujući Srbin spori socijalizirajućem Slavenu. Prepisujem od riječi do riječi program stranke onakav kakav mi je bio uručen: "Demokratsko-socijalna monarhija sa dinastijom Kara-

đorđevića. Jedino kraljevo (ili predsjednikovo pravo (!)) je predstavljanje nacije. Centralizacija vrhovne vlasti, jer dok budu zvanično postojala tri imena (Srbi, Hrvati i Slovenci), ne može biti jugoslavenske nacionalne svijesti. Centralizacija ne smije, međutim, ići bez potrebne liberalizacije da se ne bi povrijedili osjećaji i regionalne predrasude i tobože nacionalne. Sukladno tome, neophodno je priznati najširi *self government* kotarevima i okruzima koji trebaju zadržati – bar za izvjestan period – stare historijske granice."

Radikali-demokrati traže odvajanje crkve od države. U vanjskoj politici ova se stranka izjašnjava za jedan savez sa demokratskim silama, Francuskom, Engleskom, obuhvatajući tu i Italiju. Na koncu, ona se izjašnjava za jednu balkansku politiku koja će privući Bugarsku u Jugoslaviju i druge sile na Poluotoku u jednu balkansku konfederaciju. Njen program se u potpunosti pridružuje Wilsonovoj tezi o Društvu naroda i izražava želju za sveopćim razoružanjem.

Kako se to može vidjeti, ima svega u ovom credu. Sputana od strane svojih starih nacionalističkih veza, ova stranka mladih, ne poznajući političke neizvjesnosti i ideje vodilje Beograda, kojeg prije svega poznaje kao simbol, vjeruje da može svoje srpstvo spojiti sa humanističkim teritorijama koje je pročitala u socijalističkim katehizisima. Da li će kod nje pobijediti, srpstvo ili socijalizam vidjet ćemo u skoroj budućnosti – da li će ona postati jedna jugoslavenska ili jedna prosrpska stranka.

Postoji još jedna stranka koja se, također, klati između dvije sklonosti, liberalne i šovinističke, slavenske i srpske, to je *Nacionalna demokratska stranka* koja se obnavlja kao jugoslavenska frakcija, pošto je prije bila bosanska stranka. Njen čelnik dr. Vasiljević, koji prikuplja svoje vjerne sljedbenike uglavnom u Hercegovini, potpisao je Manifest Jugoslavenske lige iz Ženeve koji sadrži imena koja uvažavaju Jugoslaviju. Ona pokazuje jedan široki liberalizam. Međutim, premda je gore navedena liga federalistička, ova stranka je centralistička. Iskreno protivna velikosrpskoj koncepciji, ona pri svemu tome hvali oblik države najpogodniji da dovede ono čega se ona plaši.

Stižemo do *socijalista*. Vladina stranka koja izdaje *Glas slobode* i koja svoje parole preuzima kod dvojice braće Jakšić, jeste internacionalistička-zimmerwaldska.***** U nacionalnom smislu ona traži jednu republikansku Jugoslaviju koja bi bila dio jedne balkanske konfederacije određene istim ustrojem.

Ova frakcija je dobro organizirana. Vrlo agilna, uznemirila je Srbe u Sarajevu koji su pravo stvorili list *Zvono* koji je sebi dao za cilj prilaženje jedne socijalnacionalističke stranke programu centralističkom i . . . monarhističkom.

To je u osnovi odraz socijalističke partije koju je osnovao Srbin Korać u Hrvatskoj. Nekoliko disidenata socijalističke vladine grupe su pristigli da se svrstaju pod zastavu *Zvona*, pružajući tako dokaz o iskrenosti ili čvrstoći svojih prvobitnih ubjeđenja kao i o njihovom novom credu.

Ako su muslimani, građani i seljaci, gotovo svi članovi njihove "nacionalne" organizacije, isto se ne bi moglo reći za pravoslavnu seljačku klasu pa čak ni katoličku. Ta amorfna masa ne bavi se politikom. Seljak "Srbin" iz Bosne ima svoje dvije temeljne odrednice, prema kojima usmjerava svoj život neukoga

čovjeka: mržnja prema svom bratu muslimanu i njegova želja da se dokopa, što je jeftinije moguće, zemlje koju kao kmet obrađuje. Fanatičan u vjeri, on ne bi bio potpuno Slaven ako bi dragovoljno podnosio jednu upravu sad kada je bečki žandarm daleko. Od zakupnika, on nastoji da postane i sam gospodar. I prelazeći se teorije na praksu, otpočinje prvo s neplaćanjem raznih daća. U tom se sastoji sav njegov program. Htjelo se organizirati u Sarajevu neke manifestacije s parolom "Živio kralj Petar". Pokorno, bosanski seljak bio je spreman na to. Ali pošto se bilo zaboravilo da mu se zabrani da viče i nešto drugo, on otpoče da kliče "Živjela Republika", jer je čuo da tu riječ izgovaraju i gradski radnici, njegova braća.

S obećanjem da ostvari zakonito ili ne, malo mu je za to stalo, želje ovog težaka, napravit će od njega ono što se želi, u trenutku izbora za Konstituantu. Ovaj analfabet postat će veliko-srbin kao što je i *rjazanski mužik* postao boljševik, budući da je pitanje dobro ili loše stečene zemlje za sve ove srednjovjekovne težake jedino na dohvatu njihovog seljačkog demokratizma, jedino sposobno da zadovolji tog tromog Slavena što traži od tla kojeg kopka minimum hrane uz minimum rada.

Bilješke:

Bilješke obilježen arapskim brojevima potječu iz pera Charlesa Riveta.

Bilješke označene zvjezdicom su prevodiočeve napomene.

* Ovdje Ch Rivet kaže da bosanske žene izvan kuće nose haïk: Haik je arapska riječ, ušla u francuski jezik i označava "veliki pravokutni komad tkanine kakvim se pokrivaju van kuće muslimanke u Sjev. Africi. Mi tu riječ prevodimo sa "bošča".

** Etienne Marcel (oko 1316–1358), predstojnik staleža trgovaca u Parizu. Branio interese trgovaca i pobunio se protiv kraljevske vlasti. Zagospodario Parizom, ali ipak ubijen od kraljevskih pristaša 1358. godine. Karakterističan po opisanoj nošnji.

*** Maubeuge (Mobež). Grad na sjeveru Francuske na rijeci Sambre. Godine 1914. bilo utvrđeni logor francuske vojske prema Nijemcima i predstavljao je glavnu kariku u odbrani sjevernih francuskih granica. Nijemci su ga opkolili 25. augusta i zauzeli 7. septembra 1914, zarobivši pritom 35.000 Francuza.

**** Tekst intervjua reisu-l-uleme Džemaluddina Čauševića koji je dao Charlesu Rivetu donio je u naše vrijeme Atif Putivatra u svojoj knjizi *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (Sarajevo, 1974, str. 91-94) i, mada on navodi da tekst citira prema knjizi Ch. Riveta, on ga donosi samo djelimično, izbacujući iz intervjua, čini nam se, najubitačnije rečenice reisu-l-uleminog obraćanja francuskom novinaru. Mi ovdje donosimo integralni tekst ovog intervjua. Rečenice u kurzivu izostavljene su Purivatrinoj knjizi.

***** Aluzija da je socijalistička stranka (Socijaldemokratska stranka BiH) internacionalističko--zimmerwaldska odnosi se na činjenicu da je ova stranka prihvatila odluke socijalista--internacionalista koje su donesene na zimmerwaldskim konferencijama (bilo ih je svega tri). Prva ovakva konferencija održana je švicarskom selu Zimmerwald od 5 do 8. septembra 1915, pa su one tako i nazvane po ovom selu, iako su druge dvije održane u Kintalu, Švicarska 1916. i u Stockholmu, 1917.

Ali Şir Nevai
Čežnja za ružom

Nadija Rebronja

Priča o slavuju

U vrtu jednom gdje katkad ruža cva,
Pjesma slavuja od suza tkana sva.

Vrana sa svog u vrtu gnijezda
Stade grdit što pjeva za zvijezda:

“Jedan li mjesec od godine manje
Snužden ti, o samo znaš za ćutanje.

Što sada zviždat, pjevat ne prestaješ
I drugim pticama mira ne daješ?

U svojim postupcima čudan ti si,
U njima nimalo istrajan nisi.”

“Nesretnice”, na to slavuj zbori,
“Ćuti, ti ne znaš tajnu što me mori.

Jedan li mjesec od godine manje
Čežnjom mučen čekam ruže cvjetanje.

I život moj tad ko i ti pocrne...
Al’ samo li toplo proljeće pirne,

Opet ruža na vjetru podrhtava,
Prekrasna i svježa se rascvjetava.

Bez glasa ostanem od tog veselja
Kad jecat radostan moja je želja.

Pa i sve doline da mi budu dar
Ne bih zapjevao svoje pjesme čar.

Al' tada se gasi moje ruže plam
I u ledenom zlu opet ostah sam.

Zašto grakćeš ti, tu na svojoj grani,
Sličnija balegaru nego vrani?

Kako ti da shvatiš moj o ruži san?
Zbilja mi je bolje da te i ne znam."

I kada sve to pjevač slavuj reče,
Postavši još crnja, vrana uteče.

I skri se u lišću posve sumorna,
K'o slavuj zimi sad je jadna ona.

Gazel

Proljeće stiže, al' ružu ne želi srce moje.
Pupoljak cvjeta, al' se ne veseli srce moje.

Fantazija lica njena zadivi toliko,
I ne shvati da l' proljeće ode il' srce moje.

Gledajuć je skroz se opi i ne živi više,
Od tad se ne otrezni ni tren cijeli srce moje.

Nevai! Ko pupoljak za usne živi voljene,
Griješit ne može sto ih poželi srce moje.

Rubaija

Ko bi carstvo želio, široka je ruka šart,
Ko bi riječ davao, odanost je njemu šart,
Ko fakirluk želio, fena bi mu bila šart,
Ko sve ono činio, tad je riza njemu šart.

Bilješka o piscu

Velikan istočnjačkog pjesništva, Nizameddin Ali Şir (1441–1501) nadimak Nevai, što znači "melodičan", "harmoničan", "milozvučan". Melodičnost svoje poezije postizao je njegovanjem ljubavi prema turskom jeziku za koji se borio i pisao o njegovim prednostima nad perzijskim, na kom je većina njegovih savremenika pisala.

Brojna su svjedočanstva o tome da nije bio samo veliki pjesnik već i veliki čovjek. Naime, Nevai je rođen u Heratu, jednom od većih kulturnih centara Srednje Azije i Horasana u XV vijeku. Pripadao je plemićkoj porodici. Zato se u literaturi prije njegovog imena sreće i titula *mir*, što znači princ, emir. I pored svog plemićkog porijekla, Mir Ali Şir je uvijek bio dostupan siromašnima i onima u nevolji, za svoju službu na dvoru odbijao je da prima plaću, a podigao je brojne mostove, škole, biblioteke, bolnice, turbeta, hamame. Postoji legenda da je pri izgradnji jednog dijela Herata ne samo živo diskutovao sa arhitektama i majstorima, nego je i sam miješao glinu i nosio cigle.

Još za vrijeme školovanja u Heratu, počeo je da piše stihove na turskom i perzijskom. Tada je počelo i njegovo prijateljstvo sa sultanom Husejnom iz Timurove loze, koji će kasnije zavladati Heratom. Nevai je dugo bio veliki vezir na dvoru sultana Husejna. Druga polovina XV vijeka obilježena je brojnim sukobima u općem i političkom životu Srednje Azije i Horasana. U tim kriznim vremenima, Nevai je bio značajna politička ličnost i nezamjenjiv prijatelj i savjetnik sultana Husejna koji je i sam bio pjesnik. Kasnije se Nevai povukao sa službe velikog vezira i dobivši titulu *has nedim* (lični prijatelj sultana), posvetio se samo književnosti. Legende o prijateljstvu Mir Ali Şira i sultana Husejna su dugo, čak i nakon njihove smrti, pričane po Turkestanu i Anadoliji.

Njegove teme su i historijske i jezičko-lingvističke, ali, prije svega, univerzalne općeljudske. Poznavao je perzijski i arapski jezik, ali je smatrao da je borba za uvođenje turskog jezika u književnost najznačajnija stvar koju je radio. Zbog toga ga neki smatraju pretečom jezičkog purizma u turskom. Govorio je da strani jezik nikada ne može prenijeti iskrene misli i osjećanja, da maternji jezik uvijek zvuči srdačnije i miluje svojim od djetinjstva poznatim zvukom. Ovu temu je posebno obradio u djelu *Muhakemet ül-lügateyn* (Poređenje dva jezika).

Mada koristi uobičajene sufijske simbole i motive, Nevai u literaturi nije svrstan u pjesnike islamskog misticizma (tesavvufa). Ipak, poznavaoci i prevodioci njegove poezije naglašavaju da sufijski elementi koji se kod njega javljaju nisu puko prilagođavanje tradiciji i formi već iskreno religijsko osjećanje. Pripadao je nakšibendijskom derviškom redu. U Nevaijevim stihovima se može primijetiti ljubav i duhovna povezanost sa velikanima ovog reda i duboko poštovanje prema svim djelima njegovog osnivača Behauddina Nakšibendija. Veliki utjecaj na stvaralaštvo Mir Ali Şira imao je Feriduddin Attar. Attarova mesnevija *(Mantiq at-tayr)* (Govor ptica) toliko ga je nadahnula da je napisao *(Lisan at-tayr)* (Jezik ptica).

Nevai je najviše pisao mesnevije, gazele, muhammese (gazeli sa strofama od po pet stihova), museddese (gazeli sa strofama od po šest stihova) i rubaije, ali su

kod njega zastupljene i druge forme. Bavio se i naučnim istraživanjem metrike u arapskoj i perzijskoj poeziji. Najznačajnija djela su mu četiri divana na turskom: *Garaibü's-sigar* (Čudnovatosti djetinjstva), *Nevadirü'ş-şebab* (Rijetkost mladosti), *Bedyi'ű'l-vasat* (Ljepote srednjeg doba), *Fevayidű'l-kiber* (Koristi starosti); jedan divan na perzijskom; djelo *Hamse* koje se sastoji iz pet mesnevija: *Hayretü'l-ebrar* (Začuđenost pravednih), *Ferhad ü Şirin* (Ferhad i Širin), *Leyli vü Mecnun* (Lejla i Medžnun), *Seb'a-i seyyar* (Sedam svjetova), *Sedd-i Iskenderi* (Iskenderov zid); rasprava o prednostima turskog jezika nad perzijskim *Muhakemet ül-lügateyn* (Poređenje dva jezika); zbirka biografskih podataka turskih pjesnika *Mecalis-ün nefais* (Skupovi ljepota); mesnevija *Lisan at-tayr* (Jezik ptica).

Na našem jeziku postoji vrlo malo podataka o Nevaiju i gotovo da uopće nije prevođen. Zanimljivo je da se u maloj "Prosvetinoj" enciklopediji može naći pod dvije odrednice, Nevai i Navoi, sa nešto različitim podacima.

Pri ovom prijevodu cilj je bio da se ispoštuje metrika i da rima bude što približnija originalu. Da bi se sačuvao duh pjesama, zadržani su islamski i sufijski termini kao što su *šart* (uvjet, uslov), *fakirluk* (siromaštvo, odricanje od ovog svijeta), *fena* (poništavanje svog ega, nestajanje u Allahu), *riza* (zadovoljstvo Allahovom odredbom). Pjesma *Priča o slavuju* je odlomak iz mesnevije *Iskenderov zid* i prevedena je sa ruskog iz knjige *Стена Искандра* (prijevod Vladimira Deržavina, Taškent, 1968). Gazel i rubaija su prevedeni sa turskog, gazel iz antologije *Yunust'tan Bugüne Türk Şiiri* (Istanbul, 1981) a rubaija iz knjige *Ali Şir Nevai, Divanlar* (priredio Agah Sirri Levend, Ankara, 1966).

N. R.

Richard Rorty, filozof i ljevičar
Imperijalnu moć Amerike će preuzeti Kina

Nermina Šačić

Istaknuti svjetski filozof za *Godišnjak* govori o građanskim slobodama u SAD-u, o ulozi konzervativnih struja u evropskoj politici, perspektivama razvoja demokratije na Bliskom Istoku i Jugoistočnoj Evropi, kontroverzama ulaska Turske u EU. Rorty komentariše Dejtonski mirovni sporazum i ulogu Međunarodne zajednice koja sarađuje sa nacionalističkim snagama u Bosni i Hercegovini.

Veliki kritičar Buchove administracije i zagovornik ideje o formiranju evropske protivteže imperijalnoj Americi, Richard Rorty, uvrštava se u vodeće svjetske filozofe, rame uz rame sa Jacquesom Derridom i Jürgenom Habermasom. Ovaj predstavnik ljevičarskog američkog patriotizma poznat je, između ostalog, po svom zalaganju za stvaranje besklasnog društva.

Iako penzionisan, Rorty akademsku karijeru završava na Univerzitetu Stanford, a u ulozi gostujućeg profesora predavanja drži na najprestižnijim univerzitetima zapadne hemisfere – Beč, London, Pariz, Amsterdam, uvijek spreman prihvatiti izazov susretanja sa drugačijim.

Nedavno je posjetio BiH (7. 10. 2005), a u Sarajevu u Centru za interdisciplinarne studije održao je predavanje o savremenim kretanjima filozofije.

U svom autobiografskom tekstu "Trocki i divlje orhideje" naveli ste kako ste već sa dvanaest godina imali jasnu spoznaju "da će siromašni biti ugnjetavani sve dok kapitalizam ne bude savladan". Kakvo je danas vaše mišljenje o tome?

U to sam vjerovao još nekih tridesetak godina i nakon toga sam promijenio mišljenje. Postepeno sam uvidio da državno upravljanje ekonomijom ne može funkcionirati, a niko se drugi nije pojavio s novom idejom kako zamijeniti tržište, proizvodnju dobara i usluga. Tokom 60-ih i 70-tih godina mnogo Amerikanaca koji su bili odgojeni kao socijalisti – kao ja, zadržalo je vjeru u društvenu pravdu, ali smo shvatili da se moramo pomiriti sa postojanjem tržišne ekonomije.

Gubi li Amerika imperijalnu moć svojim ponašanjem, što prema drugima što prema svojim građanima?

Mislim da će Amerika imati imperijalnu moć dok njeno mjesto ne zauzme Kina, što će se desiti u narednoj generaciji ili dvije. Izgleda da mora postojati neka imperijalna sila koja će nametati neku vrstu svjetskog poretka. Naravno, bilo bi lijepo kada bi ostale demokratske nacije uspjele formirati neku federaciju ili kada bi barem revitalizirale UN, što bi djelovanje Amerike kao imperijalne sile učinilo izlišnim. Ali, u međuvremenu, ona ostaje imperijalna sila. Ponekad će biti popularna, ponekad ne, ali će kao takva ostati sve dok Kina ne bude spremna da je opozove.

Da li građanske slobode u Americi postaju sve ugroženije, ili se to nama čini na osnovu medijskih izvještaja?

Nema dramatičnih redukcija građanskih sloboda. Još uvijek. Dešavaju se zastrašujući primjeri tu i tamo kao što je Guantanamo zaljev, ali općenito govoreći, sistem građanskih sloboda nije još načet. Ali, takvim neće ostati u slučaju novih terorističkih napada. Ako bi se ponovio događaj razmjera "11. septembra" zakoni bi se promijenili i bilo bi sve teže novinarima i naučnicima da javno govore, da kažu ono što žele reći.... Mislim da to ne važi samo za Ameriku. Isto bi bilo i ako bi se ponovili teroristički napadi u evropskim zemljama.

Ustvari, mislim da bi se na restrikciju sloboda odlučila svaka zemlja u kojoj bi se desio takav napad. Kada kriminalne ili terorističke grupe kao što je Al-Kaida počnu predstavljati vjerodostojnu opasnost, automatski posežete za restrikcijom sloboda. Tada dajete više ovlasti policiji, tajnim agentima... To može uništiti demokratiju, ali je teško znati šta uopće činiti u takvoj situaciji.

Sada kada Amerika postaje sve ranjivija, da li Evropa može da preuzme ulogu globalne sile?

Da su Britanija, Italija i Španija odbile poslati trupe u Irak, da je euro bio čvrst, te da su Chirac i Schroeder imali širu podršku, to bi spriječilo američku invaziju na Irak. Suočena sa jednoglasnom opozicijom Evrope, Amerika Georgea Bucha se ne bi usudila izvršiti invaziju. Ukoliko Evropa ne postane kohezivnija i ujedinjenija, ukoliko evropski ustav i evropski ministar za inostrane poslove ne govore u ime svih 25 zemalja, Amerika se neće morati na njih ni obazirati. Ako bi Evropa mogla stati na noge, ako bi uložila više novca u vojsku, nego što sada ulaže, ako bi odlučila da postane nova imperijalna sila, takvu ulogu bi mogla preuzeti. Međutim, gotovo je nezamislivo da evropskim političarima tako nešto pada na pamet. Evropa ima novac i moralni prestiž, ali nema volju da to i upotrijebi.

Kako vidite ulogu konzervativnih struja u evropskoj politici, ulogu Pape u debatama oko unošenja religijske odredbe u Ustav EU?

Mislim da Papa nije posebno relevantan za evropsku politiku, osim možda u samoj Italiji. Kada su Berlusconi i Vatikan ušli u savezništvo, uzajamno su

povećali moć na italijanskoj političkoj sceni. Bilo da je bilo riječ o liberalnom ili konzervativnom Papi to nema posebnog značaja u međunarodnim odnosima. Da su posljednji Papa i kardinal Ratzinger podržali teologiju oslobođenja u Latinskoj Americi umjesto što su je uništili, tada bi to nešto i značilo za politiku Latinske Amerike. Da se Crkva svrstala uz ljevicu u Latinskoj Americi... no, to se nije desilo. U Sjedinjenim Državama američki katolici ionako ne poklanjaju puno pažnje tome šta Papa misli. To im nije važno.

Uprkos tome, u javnoj i političkoj sferi SAD-a religija je sve prisutnija.

Da. Religija je postala veoma važna u politici u posljednjih 25 godina, ali ne zbog katolika već zbog evangelističkih protestanata, uglavnom iz južnjačkih i jugozapadnih država. Oni su uspjeli steći veliki utjecaj u Republikanskoj stranci, i to je novost. To prije nije bio slučaj. Oni imaju veći utjecaj na republikansku stranku nego što je Katolička crkva imala na bilo koju političku stranku. Religioznu desnicu evangelističkog protestantizma čini jedna cinična, beskrupulozna grupa ljudi koji nemaju veze sa kršćanstvom. Njih samo interesiraju moć i novac. Takvi ljudi nisu ništa veći predstavnici kršćanstva od papa za vrijeme renesanse.

Neki analitičari smatraju da religiozna argumentacija stječe svoj značaj i u evropskom političkom prostoru. Nisu li kontroverze oko prijema Turske u EU dokaz tog procesa?

Mislim da to nema puno veze sa kulturom i religijom. Ljudi smatraju Tursku relativno ne/građanskom, pod čime mislim na zemlju koja nema dovoljno građanskih sloboda, dovoljno vladavine prava, zemlju s elementima vojne diktature. Naravno, postoje strahovi i od turske imigracije. Mislim da ti strahovi nemaju puno veze s činjenicom da je Turska muslimanska zemlja. Ni Evropljani, ni Amerikanci nemaju jasnu predstavu o tome šta znači muslimanska zemlja. Ta koncepcija je tako nejasna, stoga ne može imati neku značajniju političku ulogu. Ne mislim da je hantingtovština o sukobu civilizacija nešto posebno relevantna u ovom slučaju. Evo, npr., kada bi sad neko rekao "hajde da primimo Bjelorusiju u EU". Moglo bi se odgovoriti da je to jedna negrađanska zemlja, zemlja diktature, i niko ne bi pitao koje su vjere Bjelorusi.

Kakve su, prema vašem mišljenju, perspektive demokratizacije na Bliskom Istoku?

Smatram da će biti potrebna ogromna sreća da se izbjegne građanski rat u Iraku. Ne možete uspostavljati demokratiju usred građanskog rata. Mislim da će se Amerikanci povući daleko prije nego što se pojavi učinkovita vlada u Iraku. Mislim da će doći do haosa.

Zašto su nove demokratije tako nestabilne?

Što demokratija duže traje, povećava se i stepen sigurnosti. Malo je vjerovatno da će stare demokratije tek tako kolabirati, za razliku od novih demokratija. Teško je generalizirati. U jednoj svojoj knjizi Fareed Zakaria kaže: "Ne možete imati demokratiju ukoliko prethodno nemate prosječni dohodak po stanovniku od 5 hiljada dolara." I to je čini mi se uglavnom tako. Mislim da je takva vrsta buržoazifikacije nužan ali ne i dovoljan preduslov za demokratiju.

Šta mislite o demokratizaciji u zemljama Istočne Evrope?

Mislim da su šanse za većinu istočnoevropskih zemalja uglavnom dobre, naravno to zavisi od lokalnih okolnosti. Svakako da se situacija u Poljskoj razlikovala od situacije u Rumuniji, Slovačka od Bugarske. Važno u svemu tome je bilo ko je zauzeo vlast 1989. i 1990. godine. Perspektive demokratije uveliko su zavisile od toga da li je lokalna komunistička partija mogla ili nije kontrolirati vojsku u tom odlučujućem momentu. Demokratija je uglavnom uspješna u polovini bivše komunističke Evrope, a ne toliko uspješna u drugoj polovini.

Ali opet smatram da treba uzeti u obzir lokalne uslove koji su odredili nivo demokratskog razvoja. Nema tu neke velike historijske neizbježnosti koja vodi ili do postizanja ili do nepostizanja demokratije.

Bolna tačka bh. demokratizacije je, prema mišljenju mnogih, Dejtonski mirovni sporazum.

Nisam još nikoga sreo ko je rekao bilo šta lijepo o Dejtonskom sporazumu. Ko god o njemu priča, naglašava kako taj sporazum zemlju gura na pogrešan kolosijek. Nisam baš kvalificiran da prosudim o ispravnosti takvog mišljenja, ali mi ono zvuči uvjerljivo.

Bilo bi divno kada bi građani Bosne i Hercegovine mogli predložiti neko novo ustavno rješenje međunarodnoj zajednici. Ali, čini se da su oni još toliko podijeljeni da je malo vjerovatno da mogu imati jedinstven stav o tome. Dejtonski sporazum je u interesu nekih, za razliku od drugih ljudi. Ukoliko ne dođe do konsenzusa među građanima Bosne i Hercegovine, međunarodna zajednica neće imati razloga da sluša neke druge prijedloge.

U tome nam vrlo malo ili gotovo nikako ne pomaže prilično nejasna uloga međunarodne zajednice u BiH koja zemlju pokušava demokratizirati u savezništvu sa lokalnim nacionalističkim snagama.

To očito ne funkcionira. To je strategija koja Bosnu sigurno ne vodi naprijed. Možda je sazrelo vrijeme da se u međunarodnoj zajednici postavi pitanje preuređenja BiH na drugačijim osnovama. Smatram da ne postoji nikakav konsenzus bilo u Evropi, bilo u Americi o aktivnijem uključivanju. Ako bi ponovo izbio rat na Kosovu ili u Bosni, niko ne bi znao kako u tom slučaju postupiti.

Ali ima tu i nečega vještačkog kada se govori o samoj međunarodnoj zajednici. Takvo nešto ne postoji. To su samo ministri inostranih poslova određenih zemalja, ili državni sekretar SAD-a koji moraju razviti neki stav o tome šta treba uraditi u određenim slučajevima. Pretpostavimo da nova vlada Srbije postane isuviše agresivna, tada bi ljudi poput Joschka Fichera i Condoleezze Rice morali razmisliti šta da urade o tom pitanju. I naravno razmišljali bi neovisno jedno o drugom. Da imamo funkcionalne UN, tada bismo mogli govoriti o nečemu što nalikuje zajednici. Tada bi neko mogao reći "da, mi smo odgovorni za BiH i mi smo ti koji na kraju odlučujemo koje ćemo vojne snage upotrijebiti i pod kojim uslovima i zato imamo i plan". Ali, budući da takva organizacija ne postoji, i budući da UN ne funkcioniraju, sve što nam ostaje je hrpa savjetnika koji nešto govore Rice, Chiracu, Blairu i, koliko znamo, obično govore kontradiktorne stvari.

GODIŠNJAK 2005

IZ “PREPORODOVE” DJELATNOSTI

Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2005. godinu

Ovaj izvještaj obuhvata prikaz najvažnijih postignuća i događanja Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u 2005. godini. Izvještaj je pripremljen na osnovi Plana rada koji su usvojili Matični odbor i Savjet, a potom provodio Izvršni odbor na način utvrđen na svojim sjednicama. I u protekloj godini naslanjali smo se, jednim dijelom, na dosadašnje oblike, sadržaje i metode rada, što je izraz kontinuiteta rada u provođenju određenih projekata, a drugim dijelom obogatili smo sadržaj rada novim projektima i kulturnim pregnućima. U tom smislu sve aktivnosti unutar Zajednice zadržale su već prepoznatljiv kvalitet.

I. Rad općinskih društava u zemlji i središta u inozemstvu

Od obnavljanja rada "Preporoda" (1990) do danas rad općinskih društava na prostoru Bosne i Hercegovine bio je i ostaje jedna od najvažnijih dionica ukupnog djelovanja "Preporoda". Danas u Bosni i Hercegovini postoji 58 aktivnih općinskih društava. Njihov rad nije moguće vrednovati bez uvida u političke, privredne i kulturne prilike u zemlji kako u burnim proteklim godinama u vrijeme i neposredno nakon Agresije na BiH, tako i danas. Ovi okviri određuju sadržaj i kvalitet rada općinskih društava u BiH. I dalje je na snazi postavka da rad općinskih društava zavisi od geografsko-političkog položaja općina, od vršilaca vlasti u njima te od kvaliteta vodstva odbora "Preporoda".

O ovim pitanjima raspravljano je na Zboru predsjednika općinskih društava, koji je 26. 3. 2005. godine održan u Sarajevu.

Dotada su bila registrirana 54 općinska društava, a Zboru predsjednika odazvalo se 42 predsjednika ili njihovih predstavnika. Raspravljano je o pitanjima vezanim za organizaciju i finansiranje općinskih društava (programskim oblicima rada, razmjeni programskih sadržaja i prenošenja iskustva u međuopćinskoj saradnji, mogućnostima uvezivanja u međuopćinske zajednice, oblicima veza sa Matičnim odborom i sl.), sve s ciljem povezivanja po vertikalnoj i horizontalnoj razini, kako bi "Preporod" konačno djelovao institucionalno i cjelovito. Jedan od preduvjeta za postizanje ovih ciljeva jeste značajnije samofinansiranje Zajednice.

Zaključeno je da povrat i komercijalizacija vlastite imovine mogu to donekle osigurati, ali tek ukoliko se izvrši pravilna restitucija u čitavoj državi. Sa mogućnošću uvrštavanja "Preporoda" u budžet Vlade Federacije Bosne i Hercegovine u svojstvu stalnog korisnika, ta pomoć bi mogla biti znatno veća. U 2005. godini finansijska pomoć od Vlade Federacije nije izostala, ali nije sigurno da će uslijediti i naredne, 2006. godine.

Utvrđeno je da svega 10% društava posjeduje vlastiti prostor za rad, odnosno stalnu adresu, telefon i slično. Isti je slučaj i sa stalno uposlenim jednim operativnim licem u općinskom društvu.

U 2005. godini su osnovana/obnovljena sljedeća društva: Bratunac, Foča-Ustikolina, Goražde, Osmaci, Žepče, te Zajednica općinskih društava Bosansko-podrinjskog kantona, sa sjedištem u Goraždu.

U protekloj godini finansijski su sa razine Matičnog odbora pomognuta sljedeća općinska društva: Banja Luka, Bihać, Bosanska Dubica, Bužim, Doboj Istok, Gradačac, Hadžići, Ilijaš, Stolac, Travnik, Velika Kladuša, te Zajednica općinskih društava Tuzlanskog kantona.

Veze Matičnog odbora sa općinskim društvima ostvaruju se i kroz prigodne sadržaje, kao što su književne večeri i izložbe, promocije knjiga iz izdavačke produkcije "Preporoda" te prisustvovanje osnivačkim ili obnoviteljskim skupštinama, pri čemu se vodilo računa da ta pomoć bude ostvarena više i znatnije na području Republike Srpske.

Proslijeđeno je oko 200 knjiga u povratnička područja, bez obzira na to da li je općinsko društvo obnovljeno ili nije. Tako su 2005. godine darovane knjige bibliotekama općinskih društava u Bosanskoj Dubici, Bosanskoj Gradišci, Busovači, Gornjem Vakufu, Tomislavgradu, Medžlisu Islamske zajednice Mostar, Omladinskom klubu "Blagaj", kao i Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci u BiH i biblioteci "Ikre" u Prijepolju.

Podroban prikaz rada općinskih društava sastavni su dio ovog izvještaja. Što se tiče "Preporodovih" središta u inozemstvu, njihov rad je i tamo odraz stanja među Bošnjacima. Čvrsta veza između Matičnog odbora i ogranaka u inozemstvu više je zasnovana na individualnim nego kolektivnim zauzimanjima. Česti su slučajevi da se u nekim zemljama u jednoj godini ugasi jedno, a potom osnuje novo središte rada, tako da se kontinuitet i veza sa njima često gubi. Središta djelovanja "Preporoda" na prostoru bivše Jugoslavije rade ustaljeno i sa prepoznatljivim kvalitetom.

U protekloj godini osnovan je "Preporod" u Novom Pazaru, a Muslimanska kulturna zajednica iz Subotice postala je članica BZK "Preporod". Ogranak "Preporoda" u Dubrovniku je posjetio predsjednik Filandra i održao prigodno predavanje prilikom obilježavanja godišnjice genocida u Srebrenici, a posjetio je i središte u Splitu. Sa razine Matičnog odbora finansijski je pomognuto obilježavanje Ramazanskog bajrama u Splitu. U mjesecu decembru Matični odbor je posjetio predsjednik Muslimanske kulturne zajednice iz Subotice gosp. Ibrahim Rustemović Huduti, gdje su načinjeni prvi koraci o saradnji i pomoći ovoj Kulturnoj zajednici u vidu osiguravanja kvalitetnih predavača iz naše sredine.

"Preporodov" ogranak iz Luksemburga zainteresiran je za održavanje predavanja u tamošnjim akademskim ustanovama. Očekujemo da će se ovaj vid saradnje ostvariti u narednoj godini.

U 2005. godini je održana i redovna Skupština BZK "Preporod", na kojoj su izabrani novi organi i vodstvo BZK "Preporod". Deseta redovna skupština održana je u Sarajevu 11. 6. 2005. godine u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić. Skupština je imala svečani i radni dio. U svečanom dijelu skupštine su prvi put od obnavljanja rada "Preporoda", uručene prigodne plakete zaslužnim pojedincima koji su svojim novčanim prilozima doprinijeli obogaćivanju i jačanju bošnjačke kulture.

U radnom dijelu skupštine učestvovali su članovi Matičnog odbora, Savjeta, Izvršnog odbora, kao i predsjednici ili predstavnici općinskih društava iz BiH.

Ponovno vodstvo ove zajednice za razdoblje od još četiri godine povjereno je prof. dr. Šaćiru Filandri. U prigodnom obraćanju prof . Filandra je najavio kontinuitet provođenja "Preporodovih" strategijskih projekata, otvaranje prema novim područjima djelovanja, nastavak širenja mreže odbora u BiH, a posebno u susjednim državama sa područja bivše Jugoslavije i dalje u inozemstvu, kadrovsko podmlađivanje i dr. Tom prilikom izabrani su: Predsjednik i zamjenik predsjednika "Preporoda" u cjelini, predsjednik i zamjenik predsjednika Matičnog odbora, članovi Matičnog odbora, Savjeta, Izvršnog odbora, Nadzornog odbora i Suda časti BZK "Preporod".

II. Naučnoistraživačka djelatnost

Na već zacrtanom projektu iz naučnoistraživačke djelatnosti, koji se odvija u Institutu za bošnjačke studije, u 2005. godini rađeno je u skladu sa postojećim finansijskim sredstvima.

Saradnici Instituta za bošnjačke studije radili su u proteklom razdoblju na *Bošnjačkom bibliografskom leksikonu*. U redakcijskom smislu posao je priveden kraju profiliranjem jasnih kriterija za izbor jedinica. Redakcija je odredila da se *Leksikon* štampa u tri sveska i da prioritet obrade natuknica bude određen abecednim redom. Velikim dijelom je urađen posao na prikupljanju podataka i obradi bio-bibliografskih jedinica prve sveske. Obrađeno je oko 450 natuknica, što predstavlja polovinu prvog sveska ovog projekta. U protekloj godini rad na ovom projektu je zastao iz opravdanih razloga, a njegova daljnja provedba zavisi od finansijskih sredstava. Tokom 2005. godine obnovljen je rad na enciklopedijskom presjeku o Bošnjacima. Osnovana je nova redakcija koja je obrađivačima uputila na doradu pojedine dionice i odabrala nove obrađivače za dijelove enciklopedijskog presjeka u slučajevima kada se za to ukazala potreba. Završetak radova na pripremanju ovog jednotomnog izdanja očekuje se do kraja 2006. godine.

Biblioteka Instituta za bošnjačke studije

Biblioteka Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" spada u grupu tzv. specijalnih biblioteka, što znači da djeluje u sklopu "Preporoda" i da je osnovana prvenstveno zbog njegovih naučnoistraživačkih projekata. U tu svrhu usmjerena je

na prikupljanje svega onoga što su Bošnjaci objavili u vidu knjiga, časopisa, listova, kalendara, spomenica, zbornika i ostalih publikacija u nacionalnim disciplinama. Utemeljena je 1991. godine i danas posjeduje više od 10.000 bibliografskih jedinica. Ima urađen abecedni autorski i stručni UDK-katalog, a u toku je rad na elektronskoj bazi podataka, tako da će se uskoro njezin knjižni fond moći pretraživati u okviru “Preporodove” web-stranice.

III. Izdavačka djelatnost

Edicija *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* ove godine zaokružila je deset godina od svoga pokretanja. U tom smislu dužni smo uz ovu desetgodišnjicu dati sažet osvrt na dosada objavljene naslove.

Edicija je zasnovana kao jedan od onih izdavačkih projekata koji su od temeljnog značaja u predstavljanju kulturne samosvojnosti svakog naroda. Obuhvatan presjek kroz ukupnu književnost od početaka do savremenosti, predstavljanjem onog najboljeg posredstvom objavljivanja pojedinačnih djela, antologijskih presjeka ili zbornika karakterističnih oblika pojedinih književnih vrsta ili pojava – Bošnjaci dosada nisu imali i tek će to u potpunosti dobiti realizacijom sadržaja koji su ponuđeni u dvadeset kola edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga.*

Već u okviru dosada objavljenih osam kola Edicije bošnjačka kultura dobila je neka izdanja kakvih nije imala: antologije – usmene epike i usmenih balada te usmenoproznih oblika, kao i pjesništva na orijentalnim jezicima; zbornike – bošnjačke epigrafike, alhamijado pjesništva i krajišničkih pisama. U nizu drugih primjera među dosada objavljenim knjigama ponuđeni su novi pogledi i novi obuhvati djela bošnjačkih pisaca s kraja XIX i prvih decenija XX stoljeća (M. Ć. Ćatić, S. Bašagić, E. Mulabdić, A. H. Bjelevac, N. Sarajlić, Š. Sarajlić), pisaca koji su djelo zaokružili u razdoblju od Drugog svjetskog rata do sedamdesetih godina XX stoljeća (A. Nametak, H. Dizdar, M. Dizdar, H. Humo, S. Kulenović, A. Muradbegović, Z. Džumhur, M. Selimović), odnosno savremenih pisaca, od kojih, nažalost, neki više nisu među živima (Ć. Sijarić, A. Isaković, M. Kondžić, M. Rizvić). Neki od savremenih pisaca postigli su već punu zrelost svoga književnog djela (N. Ibrišimović, A. Sidran, I. Kajan, B. Alikadić, J. Musabegović, K. Mahmutefendić, S. Fetahagić, Dž. Alić, I. Horozović, Dž. Karahasan), dok se od nekih još mogu očekivati djela jednaka onim koja su se našla u dosadašnjem odabiru ove edicije (E. Kišević, H. Hajdarević, S. Mehmedinović). Uz spomenute antologije sa područja usmene književnosti, u dosadašnjih osam kola Edicije ponuđena su nova izdanja sa djelimično novim uvidima u važne sadržaje iz epike i proze: dvotomna, već klasična zbirka junačkih pjesama koje je prikupio K. Hörmann, čuveno Ljubušakovo *Narodno blago* te junački spjev *Ženidba Smailagić Mehe* novopazarskog pjevača Avde Međedovića. Među dosada objavljenih 40 knjiga Edicije našao se i presjek kroz dva kritičarska opusa: *Eseji i kritike* M. Begića, i *Književne studije* M. Rizvića, istaknutih kritičara, čiji značaj uvjerljivo prelazi bošnjačke i bosanskohercegovačke okvire.

Na tragu dobre prakse u sličnim izdanjima kod nas i u svijetu, sve knjige u ediciji *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* opremljene su bio-bibliografskim dodacima, kao i popisom literature, koja je – zavisno od istraženosti pojave – potpuna ili selektivna. Redakcija Edicije – za koju je nosilac projekta, Matični odbor BZK "Preporod", nastojao da bude sastavljena od vodećih stručnjaka za pojedina područja – sama je u značajnom obimu učestvovala u priređivanju ili recenziranju knjiga ili je odabirala provjerene znalce za priređivače pojedinih djela ili sastavljače antologija, odnosno odgovarajućih zbornika. Tako većinu knjiga potpisuju uistinu vodeći stručnjaci za pojedine pisce i pojave: M. Rizvić, S. Grozdanić, M. Huković, L. Hadžiosmanović, M. Nezirović, Đ. Buturović, T. Kulenović, E. Memija, E. Ustamujić, J. Musabegović, M. Maglajlić, E. Duraković, E. Kujundžić, F. Nametak , Dž. Obradović, E. Kazaz, G. Muzaferija drugi.

Redakcija je nastojala da svako pojedino kolo barem donekle odslika raznovrsnost pojava i oblika u okviru bošnjačke književnosti, sinhrono i dijahrono. U tom smislu nastojalo se da svako kolo sadrži barem nešto od raznovrsnosti raspona između djela usmene i pisane književnosti, između stare i savremene, pjesništva i proze, a da se pri svemu tome ne zapostavi ni književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima, koja u dosadašnjih 40 objavljenih knjiga nije u zadovoljavajućoj mjeri zastupljena, jer nedostaju novi, našoj savremenosti primjereniji uvidi.

U skladu sa važnošću Edicije za bošnjačku kulturu, nosilac projekta je posredstvom izabrane redakcije nastojao osigurati vrhunsku grafičko-likovnu razinu, čemu je značajan doprinos dao – samosvojnim, unikatnim rješenjima za svaku pojedinu knjigu – slikar Mehmed Zaimović.

Za jednu deceniju, koliko je prošlo od objavljivanja prvog kola (jesen 1995) Edicija je imala velik odjek i dobila je brojna priznanja u bosanskohercegovačkoj stručnoj i široj kulturnoj javnosti i utemeljeno je označena "najvećim izdavačkim poduhvatom u historiji bošnjačke kulture", već zato što je najobimnije predstavljanje bošnjačke književnosti do njene pojave obuhvatilo 25 naslova za razdoblje od devet decenija XX stoljeća (edicija *Muslimanska književnost XX vijeka* iz 1991. u izdanju "Svjetlosti", u redakciji Enesa Durakovića). Primjereno naslovu koji sugerira obuhvat od početaka do savremenosti, edicija *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* zahvatila je zapravo stoljeća ove književnosti, od srednjovjekovne epigrafike do živućih književnika, čija nova djela već nameću potrebu revidiranja predviđenog sadržaja za preostalih čak dvanaest, od planiranih dvadeset kola. Na kraju, treba primijetiti da će ova svojevrsna antologija bošnjačke književnosti od najstarijih vremena do danas svoj puni smisao imati ukoliko u objavljivanju kola koja predstoje dođe do vidljive dinamizacije izlaženja, čega ne može biti bez značajnije podrške bošnjačke društvenopolitičke i bosanskohercegovačke državnopolitičke zajednice.

U 2005. godini objavljeno je osmo kolo koje sadrži sljedeće naslove:

1. Fadil-paša Šerifović: *Divan*
2. Muhsin Rizvić: *Književne studije*
3. Irfan Horozović: *U sumrak padaju jabuke – Berlinski nepoznati prolaznik*

4. K. Mahmutefendić – Dž. Alić : *Putnici – Sanjar u svetom obilju*
5. Sead Fetahagić: *Novele – Drame*

Javno predstavljanje osmog kola održano je u Sarajevu u decembru 2005. godine pred oko 300 posjetilaca. O Ediciji i knjigama osmog kolo su govorili: Lejla Gazić, Tvrtko Kulenović, Lamija Hadžiosmanović, Jasmina Musabegović, Gordana Muzaferija i urednica Edicije Emina Memija.

Treća sveska glasila *Blagaj*: *Islamsko predanje i bošnjačko nasljeđe* izašla je u svojoj prepoznatljivoj formi kao dvobroj u maju 2005. godine.

Izlazak *Blagaja* finansijski je pomogao Fond za izdavaštvo Federacije Bosne i Hercegovine.

"Preporodov" *Godišnjak*, kao važno glasilo ove zajednice u kulturi, na tragu "Gajretovih" i "Uzdanicinih" kalendara, od pokretanja 2001. izlazi redovito jedanput godišnje, što je zaokruženo i sveskom u 2005. godini.

Edicija "Bošnjačke studije" obilježila je desetgodišnjicu zločina u Srebrenici knjigom *Pod zastavom UN (Međunarodna zajednica i zločin u Srebrenici)* autora Hasana Nuhanovića. Javno predstavljanje ove knjige održano je u julu 2005. godine u prepunoj sali Bošnjačkog instituta. O knjizi su govorili: Amor Mašović, Hasan Balić, Beriz Belkić, Jusuf Žiga i autor.

IV. Predstavljačka djelatnost

Desetogodišnjica stradanja Srebrenice obilježena je u junu u organizaciji općinskih društava Bužim i Sanski Most. Bio je to multimedijalni performans pod nazivom "Slika smrti" autora Seada Emrića i Amira Talića. Izložba je bila postavljena u Bužimu, Cazinu, Kozarcu, Tešnju, Srebrenici – Memorijalnom centru Potočari i Sarajevu.

U augustu 2005. godine u "Preporodovoj" galeriji postavljena je izložba Medžida Fakića iz Tutina. O stvaralaštvu ovog slikara i potrebi predstavljanja umjetnika Bošnjaka koji žive i rade izvan BiH govorio je Džeko Hodžić, dok je izložbu otvorio Miroslav Pilj.

U organizaciji BZK "Preporod" i Internacionalnog teatarskog festivala MESS-a u oktobru 2005. otvorena je izložba *Tragovi Srebrenice*, Ahmeda Đuvića.

Bosanskohercegovačkoj i široj javnosti poznatiji kao arhitekt, Ahmed Đuvić se ovog puta predstavio sarajevskoj publici izložbom koju čini kompozicija od 29 panoa, na kojima je predstavljeno 8.000 zarobljenih Srebreničana dok čekaju na likvidaciju. Izložbu je otvorio prof. dr. Šaćir Filandra.

Što se tiče promocija nabrojat ćemo samo neke koje su u svezi sa značajnim bošnjačkim i bosanskohercegovačkim obljetnicama:

Devedesetgodišnjica smrti Muse Ćazima Ćatića obilježena je prigodnom akademijom u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić. Druženje sa živom poezijom ovog velikog pjesnika održano je u septembru 2005.

godine. Stihove su govorili glumci Sabina Bambur i Elvir Bravo uz muzičku pratnju gitariste Elvira Solaka, dok je o pjesniku govorio književnik Irfan Horozović.

Javno predstavljanje monografije Safeta Sarića *Osman-Aziz*, koja je izašla povodom stotinu i deset godina od objavljivanja prvog bosanskohercegovačkog romana *Bez nade* (Zagreb 1895), održano je također u Bošnjačkom institutu u mjesecu novembru. O monografiji su govorili Hasnija Muratagić-Tuna, Dževad Jahić i Hadžem Hajdarević.

V. Godišnji konkurs za dječija književna i likovna ostvarenja

Vodeći računa o stvaralaštvu mladih, Matični odbor pokrenuo je 2003. godine javni natječaj, koji je finaliziran izložbama dječijih likovnih i literarnih radova. Godine 2005. održana je – nakon provedenog natječaja – treća izložba po redu, o temi *Čitav svijet je ljudska kuća.* Pravo učešća na konkursu imale su sve škole, odnosno učenici iz Bosne i Hercegovine. Odaziv učenika i nastavnika bio je velik, a po kvalitetu radova respektabilan. Žiri u sastavu: Bisera Alikadić, Mujo Musagić, Džafer Obradović (za literarne radove), te Avdo Žiga, Jasminko Mulaomerović, Mušo Šahman (za likovne radove) i Hatidža Duman (koordinator konkursa), i ovaj put je imao težak zadatak da od izuzetno velikog broja zanimljivih i kvalitetnih radova prispjelih na konkurs odabere one najbolje. Tako je žiri odlučio sljedeće:

U oblasti literarnih radova **prvo mjesto** je dodijeljeno radu **Nermina Murtića**, učenika VIII razreda OŠ "Mehmedalija Mak Dizdar" iz Sarajeva, **drugo mjesto** radu **Selme Dedić**, učenice VIII razreda OŠ "Maglaj" iz Maglaja, a **treće mjesto** radu **Inde Mulaahmetović**, učenice IV razreda OŠ "Mirsad Prnjavorac" iz Vogošće.

U oblasti likovnih radova **prvo mjesto** je dodijeljeno radu **Have Čengić**, učenice I razreda OŠ "Safvet-beg Bašagić" iz Sarajeva, **drugo mjesto** radu **Amine Alić**, učenice III razreda "Treće osnovne škole" Ilidža, a **treće mjesto** ravnopravno dijele radovi **Semira Ćehića**, učenika VI razreda OŠ "Blagaj" iz Blagaja i **Vahide Stomornjak**, učenice VI razreda OŠ "Srednje" – Srednje, Ilijaš.

Kao i prethodnih godina, Žiri je i ovaj put proglasio po tri najuspješnija nastavnika u realizaciji teme konkursa. U oblasti literarnog stvaralaštva to su: **Dženana Talić** iz OŠ "Mak Dizdar" – Zenica, **Nafija Smailović** iz "Prve osnovne škole" – Bugojno i **Arma Hrnić** iz OŠ "Risala" – Sarajevo, a u oblasti likovnog stvaralaštva: **Asim Parić** iz OŠ "Gostović" – Čardak, Zavidovići, **Milada Medar** iz OŠ "Blagaj" – Blagaj, Mostar i **Hasreta Abadžija** iz OŠ "Hašim Spahić" – Ilijaš.

Program na dodjeli nagrada prilikom otvorenja izložbe vodila je Zehra Musto, dok su o dječijim radovima govorili Nijaz Abadžić i Džafer Obradović, koji nažalost nisu više među nama i koji su ne samo djeci, nego i nama svima poručili "da se čitav svijet čuva u dječijim srcima".

VI. Statusna pitanja

Na sjednici Matičnog odbora od 12. oktobra 2001. godine ustanovljena je institucija vakifa / darovatelja. Matični odbor usvojio je Pravilnik o uvakufljenju i darivanju imovine "Preporodu".

Darovatelji koji svojim materijalnim prilozima pomažu rad i obnovu "Preporoda" se po Pravilniku razvrstavaju u više kategorija. Prema odredbama pravilnika o uvakufljenju i darivanju njima se uručuju odgovarajuća priznanja zavisno od materijalne vrijednosti. U protekloj godini ovaj vakuf u kulturi svojim prilozima su pomogli: vasijat-legator, Adil Zulfikarpašić, dobročinitelji: Faruk Širbegović, Edhem Okerić, Ramo Hadžajlić i Mustafa Uzunalić. Na Desetoj skupštini, koja je održana 2005. godine, svečano su im uručene povelje, rad mladog akademskog slikara, grafičara Danisa Fejzića.

Na istoj sjednici Matični odbor je ustanovio i "Preporodove" nagrade za najbolja ostvarenja iz područja nauke, umjetnosti i književnosti. Kao što je već poznato, Nagrada se dodjeljuje trijenalno. Prve nagrade dodijeljene su 2002. godine. Godine 2005. žiri u sastavu: Nijaz Alispahić, književnik, Amila Bakšić, prvakinja Opere, mr. Azra Begić, historičar umjetnosti, prof. dr. Sulejman Bosto, Irfan Horozović, književnik, prof. dr. Enes Karić, akademik Tvrtko Kulenović, prof. dr. Nedžad Mulabegović, prof. dr. Enes Pelidija, prof. dr. Avdo Sofradžija i prof. dr. Fuad Šišić dodijelio je sljedeće nagrade: iz oblasti nauke – akademiku Abdulahu Šarčeviću, iz oblasti književnosti – Nedžadu Ibrišimoviću, iz oblasti umjetnosti – akademskom slikaru-grafičaru Halilu Tikveši. Likovno rješenje povelje dobitnicima rad je akademika Mehmeda Zaimovića. Pokrovitelj dodjele nagrada i ovaj put bila je kompanija "Širbegović". Svečana dodjela nagrada upriličena je u decembru 2005. godine pred oko 250 posjetilaca u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić.

Nagrada za dramski tekst "Alija Isaković"

Nagrada "Alija Isaković" za najbolji dramski tekst pisan na bosanskom jeziku dodijeljena je Nermini Kurspahić za dramski tekst *All on board*. Nagrada je autorici uručena u januaru 2005. godine. Po pravilniku Nagrade "Preporod" je u obavezi da dramu objavi u formi knjige i da finansijski pomogne njeno scensko izvođenje. Knjiga je izašla iz štampe u aprilu 2005, a izvedba drame se očekuje u 2006. godine.

Na kraju, valja istaknuti da se rukovodstvo "Preporoda" trudilo da na najbolji mogući način iskoristi raspoloživa znanja unutar Bošnjaka i sačuva stečenu imovinu na način kako su propisali naši preci, osnivači ovog vakufa u kulturi. U nekim segmentima to nije bilo uspješno jer smo nailazili na otpore unutar struktura aktualne vlasti (davanje "Preporodove" imovine na korištenje drugima prije provođenja zakonom predviđene restitucije i sl.), a intelektualni potencijali nisu dijelom u potpunosti iskorišteni među bošnjačkom inteligencijom koja nije bila spremna uključiti se u ovaj vid afirmacije vlastite kulture i pored neupitne otvorenosti ove zajednice u kulturi.

Hatidža Duman

MATIČNI ODBOR BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE "PREPOROD" U BOSNI I HERCEGOVINI 2005.

1. Uzeir Bavčić
2. Izet Beridan
3. Ismet Bušatlić
4. Kemal Balihodžić (Bugojno)
5. Kemal Čolak (Donji Vakuf)
6. Amira Dervišević (Bihać)
7. Sead Emrić (Bužim)
8. Šaćir Filandra
9. Mehmed Gribajčević
10. Amira Hadžagić-Turbić (Tuzla)
11. Muharem Hasanbegović
12. Senahid Halilović
13. Adnan Jahić (Tuzla)
14. Dževad Jahić
15. Husnija Kamberović
16. Enes Karić
17. Enes Kujundžić
18. Alija Kulenović (Zenica)
19. Atif Kujundžić (Lukavac)
20. Mufid Lazović
21. Munib Maglajlić
22. Emina Memija
23. Hasnija Muratagić-Tuna
24. Zehra Musto (Hadžići)
25. Gordana Muzaferija
26. Fehim Nametak
27. Rapko Orman (Livno)
28. Nusret Omerika (Mostar)
29. Muhidin Pašić (Tuzla)
30. Selma Rizvić
31. Enes Sarač
32. Suad Selimović
33. Adnan Silajdžić
34. Ćazim Suljević (Brčko)
35. Vedad Spahić (Tuzla)
36. Avdo Sofradžija
37. Rifat Škrijelj
38. Mirsad Tokača
39. Jusuf Trbić (Bijeljina)
40. Behija Zlatar
41. Arif Zulić
42. Jusuf Žiga

IZVRŠNI ODBOR BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE "PREPOROD" U BOSNI I HERCEGOVINI 2005.

1. Samra Bučan
2. Anila Gajević
3. Lejla Gazić, predsjednica
4. Hadžem Hajdarević
5. Esad Hrvačić
6. Tarik Jesenković
7. Asmir Kujović
8. Jasminko Mulaomerović
9. Džafer Obradović
10. Nermina Šačić
11. Šaban Zahirović

SAVJET BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE “PREPOROD” U BOSNI I HERCEGOVINI 2005.

1. Mehmed Akšamija
2. Nijaz Alispahić (Tuzla)
3. Amila Bakšić
4. Azra Begić
5. Muhamed Begović (Tuzla)
6. Ilijas Bošnjović
7. Halil Brzina
8. Đenana Buturović
9. Muhamed Cico
10. Šefkija Čekić
11. Smail Čekić
12. Šahzija Dreca
13. Almasa Defterdarević-
    -Muratbegović
14. Selma Ferović
15. Ejup Ganić
16. Lamija Hadžiosmanović
17. Fatma Hasanbegović
18. Irfan Horozović
19. Dževad Hozo
20. Muhamed Huković
21. Enver Imamović
22. Mustafa Imamović
23. Nedžad Ibrišimović
24. Salih Jalimam (Zenica)
25. Mirsad Kebo
26. Nijazija Koštović
27. Ibrahim Krzović
28. Nedžad Mulabegović
29. Rasim Muminović
29. Omer Nakičević
30. Muhamed Nezirović
31. Salim Obralić
32. Amila Omersoftić
33. Muris Osmanagić
34. Enes Pelidija
35. Fahrudin Rizvanbegović
37. Mevlida Serdarević
38. Sadeta Subašić (Gradačac)
39. Arif Tanović
40. Mehmed Zaimović
41. Esad Zgodić

PREDSJEDNIK I ZAMJENIK PREDSJEDNIKA BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE "PREPOROD" U BOSNI I HERCEGOVINI

Šaćir Filandra, predsjednik

Emina Memija, zamjenik

PREDSJEDNIK I ZAMJENIK PREDSJEDNIKA MATIČNOG ODBORA BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE "PREPOROD" U BOSNI I HERCEGOVINI

Adnan Silajdžić, predsjednik

Muhidin Pašić, zamjenik

NADZORNI ODBOR

l. Hasan Balić, predsjednik
2. Smajo Fetahović
3. Ekrem Gacić
4. Faruk Mekić
5. Ahmo Tahirbegović

SUD ČASTI

l. Mehmed Drino, predsjednik
2. Ibrahim Festić
3. Salko Selimović

ADRESAR OPĆINSKIH DRUŠTAVA BZK “PREPOROD” U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Općinsko društvo Banovići
Branilaca Banovića bb
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 035/882-154
75290 BANOVIĆI

2. Općinsko društvo Banjaluka
Skendera Kulenovića 81
Predsjednik: Fuad Balić
Tel: 051/211-479
78000 BANJALUKA

3. Općinsko društvo Bihać
Bihaćkih branilaca 5
Predsjednik: Smail Kličić
Tel: 037/311-533
77000 BIHAĆ

4. Općinsko društvo Bijeljina
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel: 055/204-258
76300 BIJELJINA

5. Općinsko društvo Bosanska Dubica
Petrovdanska bb
Predsjednik: Safet ef. Beganović
Tel: 052/413-635
79240 BOSANSKA DUBICA

6. Općinsko društvo Bosanska Gradiška
Partizanska 5a
Predsjednik: Asim ef. Hodžić
Tel: 051/790-140
Mob: 065/473-438
78400 BOSANSKA GRADIŠKA

7. Općinsko društvo Bosanska Krupa
Dom kulture
Trg Avde Ćuka bb
Predsjednik: Mujo Ćehić
Tel: 037/471-693
Kućna adresa: Međumostovi 14
77240 BOSANSKA KRUPA

8. Općinsko društvo Brčko Distrikt BiH
Bosne srebrene 16
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel/Fax: 049/214-594
E_mail: kultura@teol.net
76100 BRČKO Distrikt BiH

9. Općinsko društvo Breza
Bosanskih namjesnika 110
Predsjednik: Ibrahim Dedić
Tel: 033/784-433
71370 BREZA

10. Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Kemal Baluković
Tel: 031/251-830
E_mail: kb@bih.net.ba
70230 BUGOJNO

11. Općinsko društvo Bužim
505. Viteške 24
Predsjednik: Sead Emrić
Tel: 037/410-091
E_mail: emric.s@bih.net.ba
77245 BUŽIM

12. Općinsko društvo Cazin
Indire Pejanović 27
Predsjednik: Selim Toromanović
77220 CAZIN

13. Općinsko društvo Čelić
Patriotske lige bb
Predsjednik: Amel Mehanović
75246 ČELIĆ

14. Općinsko društvo Klokotnica –
– Doboj Istok
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-029
74207 DOBOJ ISTOK

15. Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
79240 DONJI VAKUF

16. Općinsko društvo Fojnica
Numanagića 2
Predsjednik: Salko Hurko
71270 FOJNICA

17. Općinsko društvo Glamoč
Radoslije 61
Predsjednica: Nurka Bašić
Tel: 034/272-541
80220 GLAMOČ

18. Općinsko društvo Goražde
Omera Vrane 42
Predsjednik: Admir Pozderović
Mob: 061/261-584
73000 GORAŽDE

19. Općinsko društvo Gornji Vakuf
Mehmed-bega Stočanina bb
Tel: 030/265-255
Mob: 061/780-249
Predsjednik: Abdulah Burek
70240 GORNJI VAKUF

20. Općinsko društvo Gračanica
Podrinjska 8
Predsjednica: Refija Čajić
Tel: 035/702-070
Mob: 061/305 621
75320 GRAČANICA

21. Općinsko društvo Gradačac
Huseina Kapetana Gradaščevića bb
Predsjednik: Ernes Mustafić
Tel/Fax: 035/816-138
76250 GRADAČAC

22. Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
71240 HADŽIĆI

23. Općinsko društvo Ilijaš
Hašima Spahića 23
Predsjednik: Mirsad Kustura
Mob: 061/257-494
71380 ILIJAŠ

24. Općinsko društvo Jablanica
Pere Bilića bb
Predsjednik: Alija Šuko
Tel: 36/753 333
88420 JABLANICA

25. Općinsko društvo Jajce
Hrvoja Vukčića Hrvatinića bb
Predsjednica: Naima Žužić
Mob: 063/ 432-412
70101 JAJCE

26. Općinsko društvo Kalesija
Patriotske lige bb
Predsjednik: Fahrudin Sinanović
Tel: 035/631-891
Mob: 061/291-994
E_mail fahro.s@bih.net.ba.
75266 KALESIJA

27. Općinsko društvo Kiseljak
Đure Đakovića bb
Predsjednik: Munir Mujić
Tel: 030/ 879-274
Mob: 062/126-478
71250 KISELJAK

28. Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada bb
Predsjednik: Muris Kreho
Tel: 035/621-114
75280 KLADANJ

29. Općinsko društvo Ključ
Branilaca BiH bb
Predsjednik: Ibrahim Kapetanović
Tel/Fax: 037/661-116
79280 KLJUČ

30. Općinsko društvo Konjic
Varda bb
Predsjednik: Adnan Velagić
88400 KONJIC

31. Općinsko društvo Kotor Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
Tel: 051/882-329
78220 KOTOR VAROŠ

32. Općinsko društvo Kupres
Garavci bb
Predsjednik: Sead Hajdarević
Tel: 034/274-316
88320 KUPRES

33. Općinsko društvo Livno
Predsjednik: Semir Ortaš
Mob: 063/436-320
80101 LIVNO

34. Općinsko društvo Lukavac
Dom kulture
Predsjednik: Izet Osmanović
Tel: 035/562-483 Fax: 550-141
75300 LUKAVAC

35. Općinsko društvo Modriča
Hamburška 21
Predsjednik: Husejn Huseljić
Tel: 053/811-472
744480 MODRIČA

36. Općinsko društvo Mostar
Mala tepa bb
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552-537
88000 MOSTAR

37. Općinsko društvo Novi Travnik
Kalinska bb
Predsjednik: Enver Veletovac
Mob: 061/751-566
E_mail enver.v@bih.net.ba
72290 NOVI TRAVNIK

38. Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Duran Mujan
Tel: 031/762-214
76290 ODŽAK

39. Općinsko društvo Orašje
Četrnaesta 5
Predsjednik: Husein Hadžispahić
Tel: 031/712-137; kuća 712-400
76270 ORAŠJE

40. Općinsko društvo Osmaci
Mahala bb – Caparde
Predsjednik: Dževad Tosunbegović
Mob: 061/178-973
75405 OSMACI

41. Općinsko društvo Prozor – Rama
Kralja Tomislava bb
Predsjednik: Meho Manov
Tel: 036/ 770-217; 770-089
88440 PROZOR

42. Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednica: Aiša Hadžiahmetović
Tel: 037/681- 357; 686-426
79260 SANSKI MOST

43. Općinsko društvo Sapna
Predsjednik: Jusuf Gušić
Mob: 061/631-756
75411 SAPNA

44. Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Izudin Kešetović
Tel: 035/643-243
75350 SREBRENIK

45. Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel: kuća 036/854-029
88360 STOLAC

46. Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Admir Mehić
75414 TEOČAK

47. Općinsko društvo Tomislavgrad
A. G. Matoša
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/334-665
80240 TOMISLAVGRAD

48. Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić
Tel: 030/541-092
E_mail: lolic@ bih.nrt.ba
72240 TRAVNIK

49. Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 30/II
Predsjednica: Jasna Hadžiselimović
Tel: 035/257-479
75000 TUZLA

50. Općinsko društvo Velika Kladuša
Maje Makote 5/9
Predsjednica: Bisenija Mušedinović
77230 VELIKA KLADUŠA

51. Općinsko društvo Visoko
Jalija 29
Predsjednik: Najrudin Zilić
Tel/fax: 032/736-267
71300 VISOKO

52. Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Fejzulah Bešo
Tel/Fax: 030/521-007
Stari Vitez
VITEZ

53. Općinsko društvo Vogošća
Jošanička 80
Predsjednik: Salman Selhanović
Tel: 033/664-493
71320 VOGOŠĆA

54. Općinsko društvo Zavidovići
Lamela 1
Predsjednik: Kazafer Aličić
Tel: 032/873-496; 873-835
72220 ZAVIDOVIĆI

55. Općinsko društvo Zenica
Mehmedalije Tarabara 5
Predsjednik: Ferid Tabaković
Tel/Fax: isključeni
72000 ZENICA

56. Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save bb
Predsjednik: Mustafa Muharemović
www.bosnjaci-zv.org
E _ mail: preporod@gmall.com
56000 ZVORNIK

57. Općinsko društvo Žepče
Stjepana Radića 47
Predsjednik: Mirza Maglić
Tel: 032/881-531
72236 ŽEPČE

58. Općinsko društvo Živinice
Prva ulica 52
Predsjednik: Sakib Aljić
75270 ŽIVINICE

ZAJEDNICA OPĆINSKIH DRUŠTAVA
BOSANSKO-PODRINJSKOG KANTONA
Omera Vrane 42
73000 GORAŽDE

ZAJEDNICA OPĆINSKIH DRUŠTAVA
TUZLANSKOG KANTONA
Turalibegova 30/II
Predsjednik: Muhidin Pašić
75000 TUZLA

Obrazloženja o dobitnicima "Preporodovih" nagrada za nauku, umjetnost i književnost za 2005. godinu

Na osnovi odluke Matičnog odbora od 12. 10. 2001. godine o ustanovljenju "Preporodovih" nagrada i priznanja, Odbor za dodjelu nagrada i priznanja na svojoj sjednici od 7. 12. 2005. godine donio je sljedeću

ODLUKU

Član 1.

"Preporodovu" nagradu za znanost za 2005. godinu Odbor za nagrade dodjeljuje Abdulahu Šarčeviću, filozofu.

Član 2.

"Preporodovu" nagradu za umjetnost za 2005. godinu Odbor za nagrade dodjeljuje Halilu Tikveši, akademskom slikaru grafičaru.

Član 3.

"Preporodovu" nagradu za književnost za 2005. godinu Odbor za nagrade dodjeljuje Nedžadu Ibrišimoviću, književniku.

Član 4.

Novčana vrijednost pojedinačnih nagrada iznosi 2.000,00 KM

Obrazloženje

U prijedlogu za nagrade iz oblasti znanosti, umjetnosti i književnosti bilo je više pojedinaca. Odbor za nagrade u sastavu: Nijaz Alispahić, književnik; Amila Bakšić, prvakinja Opere; prof. dr. Sulejman Bosto; mr. Azra Begić, historičarka umjetnosti; Irfan Horozović, književnik; prof. dr. Enes Karić; Tvrtko Kulenović, akademik; prof. dr. Nedžad Mulabegović; prof. dr. Enes Pelidija; prof. dr. Avdo Sofradžija i prof. dr. Fuad Šišić, većinom glasova odlučio je da drugu "Preporodovu" nagradu iz područja znanosti dobije Abdulah Šarčević, iz područja umjetnosti Halil Tikveša, te iz područja književnosti Nedžad Ibrišimović. Odluka o dodjeli nagrada donesena je na osnovi pismenog obrazloženja Odbora za dodjelu nagrada, koje je sadržavalo opis djela nagrađenog pojedinca i ocjenu njegovog značaja u ukupnosti bošnjačke znanosti, umjetnosti i književnosti.

Predsjednik Odbora
Prof. dr. Nedžad Mulabegović, s. r.

Abdulah Šarčević

Sulejman Bosto

Akademik Abdulah Šarčević, nedvojbeno, spada u one jedinstvene stvaralačke personalnosti koje svojim životom i djelom u bosanskohercegovačkoj znanosti i kulturi zauzimaju izuzetno mjesto i ulogu. Svojim živim prisustvom, svojom osobnošću, dubinom, opsegom i domašajem svoga djela i djelovanja u znanosti, u akademskoj i pedagoškoj praksi, u javnom životu i kulturi Bosne i Hercegovine – akademik Šarčević je u posljednjih 50 godina svojim filozofskim djelom na osebujan način obilježio i suoblikovao razvitak, modernizaciju i znanstveno-kritičku svijest u kompleksnom polju humanističkih društvenih i kulturoloških znanosti. Rijetkom dosljednošću i predanošću on duže od pola stoljeća istražuje, poučava, promovira filozofske znanosti po najvišim mjerilima evropske i svjetske filozofije, te u našu akademsku, znanstvenu i kulturnu praksu već decenijama uvodi najrecentnija dostignuća svjetske filozofije. Rukovodeći se načelima znanstvene i filozofske otvorenosti, pluralnosti ljudskog mišljenja i kultura, te vlastitim djelom i svojim javnim djelovanjem, dosljedno afirmira načelo slobodnog dijaloga, načelo priznavanja *Drugog* u životnom, znanstvenom i kulturnom prostoru. Tako je Šarčević oblikovao jedinstvenu, filozofsku kulturu u kojoj je otvorio plodonosan, bespredrasudan, na znanju i na volji za razumijevanjem i sporazumijevanjem zasnovan dijalog Istoka i Zapada, slijedeći načelo jedinstva filozofskog mišljenja i njegovog kritičkog i humanističkog potencijala. Iz perspektive filozofskih znanosti – koje Šarčević integrira u osebujno jedinstvo tradicionalne i suvremene filozofije – Šarčevićevo filozofsko djelo ujedno predstavlja ustrajnu apologiju humanističke kulture, filozofiju nade u ljudskost – uprkos epohalnoj krizi čovječanstva, uprkos raznolikim praksama zla nasilja koje obilježava modernu epohu. Na tim temeljima on kritičko-filozofski ujedinjuje teorijsku i praktičnu filozofiju, reafirmirajući ideju nove moći suđenja koja je zasnovana na moralnoj obaveznosti mišljenja, na politici prijateljstva, na ideji nove etike odgovornosti za cjelinu ljudskog i prirodnog svijeta. Šarčevićevo djelo – koje premašuje broj od objavljene 24 knjige, čemu treba dodati i upravo objavljene osmotomne *Odabrane spise*, oblikovano u jeziku originalnog Šarčevićevog stila – svoju obuhvatnost pokazuje u širini njegovih filozofskih horizonata: ono obuhvaća probleme povijesti filozofije, problematiku spora i/ili dijaloga moderne

i postmoderne, ontologije, fenomenologije, filozofske antropologije, hermeneutike, filozofije jezika, filozofije znanosti, etike, estetike, sociologije kulture…. Njegova znanstvena, akademska, pedagoška i javna djelatnost obuhvaća rad na Univerzitetu (Skopje, Sarajevo, SAD), u ANU BiH (gdje je svojedobno osnovao Centar za filozofska istraživanja), profesorski rad, mentorski rad i promociju niza magistara i doktora znanosti, njegovu glasovitu uređivačku djelatnost u filozofskoj biblioteci "Logos", kojom je našu kulturu obogatio najboljim dostignućima suvremene filozofije, itd. – sve to ulazi u cjelinu opusa akademika Šarčevića, koji ga i kao čovjeka i kao znanstvenika čine uzornom figurom kojoj dugujemo zahvalnost za njegove doprinose i predan rad oblikovanju humanističke kulture i ljudskih vrijednosti u svijetu kojem pripadamo.

Halil Tikveša

Azra Begić

Za ovo značajno ime bošnjačke, bosanskohercegovačke i ex-jugoslavenske umjetnosti svojevremeno je Stojan Ćelić zapisao: "Velike darovitosti su redak dar neba i kada saznamo da su nam date, a u Tikvešinom slučaju to je neosporno, objašnjenja su nepotrebna."

Svjestan svog poslanja, Tikveša je iz rodnih Šurmanaca stigao u Mostar pa u Sarajevo (ŠPU) i najzad se obreo u Beogradu (ALU), izučavajući ono što se dalo izučiti (slikarsko i grafičko umijeće) i uporno tragajući za vlastitim idiomom, da u njega pretoči svoju trajnu potrebu za zavičajem, koji će ponovno stvoriti i u kome će mnogi prepoznati jednu novu Arkadiju. Uslijedile su najviše nagrade za grafiku: "Veliki pečat" Grafičkog kolektiva, ULUS-ova "Zlatna igla", štampanje male monografije, učešće na najprestižnijim svjetskim i domaćim grafičkim izložbama, počev od druge polovine šezdesetih godina – kada su bosanskohercegovački grafičari, rođeni uglavnom tokom tridesetih godina prošlog stoljeća (generacija veličanstvenih: Tikveša, Dragulj, Hozo, Kragulj, Nevjestić, Aleksić, Berber…), na juriš osvajali pažnju ex-jugoslavenske i svjetske publike, kritike i žirija za nagrade.

Pola godine nakon dodjele prvih "Preporodovih" nagrada Halil Tikveša je 2003. u "Collegiumu Artisticumu" priredio veliku retrospektivu, jednu od najboljih koje smo vidjeli u ovoj galeriji. Bila je postavljena hronološki, a na njoj su se oštro izdvojila dva dijela: onaj do agresije na Bosnu i Hercegovinu, sav u znaku Erosa, slavio je život u njegovim brojnim manifestacijama i u tradicionalnim tehnikama slikarstva i grafike; ono što je uslijedilo poslije bilo je bolno i lucidno svjedočanstvo o trijumfu Tanatosa – smrti, nasilja, bezumlja, raspomamljenosti i raščovječenja čovjeka, a realizirano je uglavnom u alternativnim medijima – u brojnim asamblažima, instalacijama, objektima, ali i kolažima i crtežima.

Među Tikvešinim ranim radovima naći ćemo rustične interijere u kojima su predmeti pomjereni iz svojih ležišta i lebdeći geometrijski strukturiraju prostor koji dijele s ljudima i životinjama; elemente vjetra sačinjene od fantastičnih figurativnih i nefigurativnih oblika sa blago zatalasanim brdima u pozadini; slikara zagledanog u daljine dok ide svojim poljem a oko njega niče trava i vihore se duge kose rusalki; ponornice, čije vode zmijoliko vijugaju kroz pejzaž, dovo-

deći ga u blizinu apstrakcije ali uvijek ostajući s ove strane. Boje, ako ih ima, jesu sunčane: žuta, narandžasta, crvena… I, naravno, crna i bijela. Mješavina realnog i irealnog, sna i jave, obilje znakova i simbola navode kritičare da se prisjećaju Kleea, Miroa i Chagalla, a voluminozni geometrizirani oblici podsjećaju na Legera: Tikveša veoma pažljivo bira svoje srodnike: ako nešto, eventualno, i "prisvaja", čini ga neprijepornim dijelom vlastitog univerzuma, u kome je sve, nepogrešivo, na svom mjestu. U to vrijeme i glave zaklanih ovaca djeluju blago, razuđene su u bogate preplete linija i raskošnu igru svijetlo-tamnog. Ubrzo će Tikveša svoj svijet preseliti na ušće Neretve i u njega uvesti praiskonski oblik mandorle – čamca. On je obavezni sastojak njegovog najvećeg ciklusa *Ljeto*, a srećemo ga i u ciklusima *Čari žene*, *Jesen*, *Septembar* i drugim. Ponekad ga ogolijeva do skeleta, do znaka i simbola. Ponekad sjenka udvaja njegovu formu, nad kojom lebdi veliki elipsoidni brežuljkasti pojas koga nadsvođuju džinovske jarkocrvene ženske usne sred kojih zjapi tama: sve je povezano između neba i zemlje, jedna forma doziva drugu, jedno značenje priziva drugo. A kada mandorlu svog čamca uspravi i zatamni, on će ga imenovati čempresom, ali će i dalje ostati kolijevka i rodnica, usne i usmine, a ovdje i smrt koja doziva život. Čamac je najčešće napunjen ljubavnicima, ili pak vedrom, veselom i raspojasanom čeljadi, on zna da bude poprište pravih bahanalija čiji intenzitet s vremenom raste. Tikveša je, naime, na više listova, došao do gotovo apsolutne perfekcije – zanatske i oblikovne – do onog što zovemo velikom ljepotom. I onda, kao da se prisjetio one Dalijeve: "Ljepota mi je sjela na koljena i umoran sam od nje", pa je za volju snažnije izražajnosti u svoj svijet uveo prizore iz svakidašnjice. Sada se dešava da njegovi oblici sve više kipe preko ivica čamca i bujaju do paroksizma: kao da smo u svijetu paleolitske Vilendorfske Venere, a ne u vremenu u kome modnim pistama šeću mršavi, izgladnjeli manekeni (moda je, ipak, u novije vrijeme stigla do bujnih Tikvešinih dojki). Ponekad se prizori gomilaju, ljudsko meso stari, javlja se svojevrsni *horror vacui*, kao na novijim grafikama prizora sa plaža (*Kao srž ljeta*, *Plaža u Ulcinju*), gdje gamiže, žvače, skače, bohti, ljulja se i baškari na suncu čitav jedan ljudski mravinjak. I pri kraju, nešto bitno: u ovom svijetu apsolutna gospodarica je žena, ona zauzima neuporedivo više mjesta od muškarca koji je često njome prignječen, istanjen poput pritke, a samo su falusoidni oblici hipertrofirani. Ima u ovom opusu brda, vode i zemlje, kamenih hercegovačkih kuća, bačava, nošenja i tiještenja grožđa, svakovrsnih južnih plodova, muziciranja, gradskih gospođica i rasnih seljanki (neuporedivo više), stvarnih i imaginarnih životinja sa naglašenom seksualnošću. Parovi ponekad nose biblijska (Adam i Eva) ili epska imena (Odisej i Kalipso), ili pak ona uzeta iz života, ali su najčešće anonimni, samo Čovjek i Žena – u znaku ljeta, jeseni, očaravanja, uživanja… i to je to: ovdje je lokalno uzdignuto do univerzalnog. No, čak i kada su prizori nedopadljivi, oni su redovno majstorski realizirani. I zato su uvijek praznik za oči i poslastica za sladokusca. I još nešto: Tikveša je htio da bude slikar, administracija ga je rasporedila na grafiku i on je osvojio vrhunce grafičkog umijeća, pogotovo duboke štampe. A o njegovom slikarskom umijeću svjedoči, među ostalim, njegova slikarska mapa *Hommage a Picassso* koja pršti

svježinom, uzavrelim koloritom, ekspresijom… Ne treba zaboraviti da njegov rad prate brojne nagrade – domaće i strane.

Kad je počela agresija na Bosnu i Hercegovinu, Tikveši je bilo jasno da se zlo ne može iskazati klasičnim medijima. Posegnuo je za kolažom, kojim se, "za svoju dušu", bavio dugi niz godina. Počeo je manijakalno da prati štampu i izrezuje naslove, riječi, izraze, čitave rečenice, fotose… te da ih slaže i preslaže u nove vizuelne i ubojite značenjske cjeline. Pogađao je "u sridu", upozoravao, isticao, ironizirao, pokazivao *Omarsku i druga "lepa" mesta*, razgolićivao *Junake našeg vremena*, nazdravljao prežderanoj Evropi koja se guši u obilju (*Servus Europa*) dok se pred njenim ravnodušnim očima vrši *Ubijanje Bosne*. Sve je to slagao u veliku formu (opisanog ili upisanog) križa – simbola zapadne civilizacije, koja izdaleka podsjeća na čiste Maljevičeve forme, a izbliza nam nudi svoje otvorene rane – čitav jedan smrtozovni i smrtozorni pandemonij. Pri tome Tikveša crta geografske karte, na fotosima intervenira temperom, ručno ispisuje imena… Tako je nastao ciklus od dvadesetak mega – kolaža s nazivom *Iz dnevnika jednog štampomana*, jedno od najpostresnijih svjedočanstava o minulom ratu. Za Jesenju izložbu ULUS-a u Beogradu 1993, dakle usred rata, Tikveša je donio nekoliko ovih kolaža, duhovi su se uznemirili, nastala je strahovita frka, tražilo se mišljenje ministra za kulturu i najzad se došlo do zaključka "ne talasaj", pa ne samo da je izlagao na izložbi već mu je, da paradoks bude veći, "u dlaku" izmakla Velika nagrada. Po završetku rata većinu ovih kolaža izložio je samostalno u beogradskom Centru za kulturnu dekontaminaciju, a kasnije i u Umjetničkoj galeriji BiH i mnogim drugim mjestima. Napada i namjernog ignoriranja nije falilo, ali to je "išlo u rok službe". Istini, dakako. Potom je na red došao Mostar, napravio je seriju uzbudljivih crteža ruševina ovog nekad prelijepog grada, štampao razglednice sa "pozdravom iz Mostara" bez Starog mosta, obuhvativši ono najdrastičnije: od ruševina Nove pravoslavne crkve do panorama razorenog grada i ostataka Hotela "Ruža".

Tikvešin opus iz 2000. godine, posvećen Stocu i, u manjoj mjeri, Počitelju, spada u vrhunce njegovog antiratnog umjetničkog angažmana. Među ruševinama Stoca umjetnik kao da je i sam doživio "pucanje duše" (Janja Bač), a onda je počeo da sakuplja nagorjele daske i grede, svakovrsne otpatke i krhotine – ostatke ostataka onoga što je nekad predstavljalo kulturnu baštinu prvog reda; tome je dodao fotose s prikazima nekadašnjeg i tadašnjeg Stoca i od svega skupa, različitim vezivnim postupcima, napravio velike čvrsto strukturirane asamblaže, ne libeći se da upotrijebi slikarsku četku tamo gdje je to njegov pomno razrađeni i dobro promišljeni koncept zahtijevao: tako je *Stolačku serdžadu*, sačinjenu od mnoštva elemenata, "ukrasio" crvenim mrljama šahovnice, koje ćemo naći i na asamblažu *Dobro došli u hrvatski Stolac*, sa upisanim križem od šarenih fotki, okruženih brojnim, koloristički prigušenim prikazima destruiranog grada. Tako umjetnik, svim rušilačkim "podvizima" uprkos, svjedoči čovjekovu graditeljsku moć, kao zalog budućnosti, a njegova montaža recikliranih elemenata je uvijek autentična, maksimalno ubjedljiva i značenjski provokativna. Na neke asamblaže (*Počitelj*, *Pucanje duše*) prikucao je kitice smilja kojima je nekad "kitio" svoje

“kućne” kolaže u znak čežnje za mirisima juga: ovdje su u znaku nježnosti prema iščezlom. U crtežima ruševina Stoca i Počitelja, umjetnik ponekad vehementno vitla četkom a razbacane bojene mrlje doimaju se kao prosute cvjetne latice. Ratni Tikvešin opus je golem i ovdje ga ne možemo u cjelini prikazati. Možda da spomenemo još škrti *Stolački tabut*, sa nekoliko spaljenih greda umotanih u bijeli ćefin.

No, Halil Tikveša ne bi bio to što jest kada bi samo upirao prstom u “druge”. Jedan njegov mega-kolaž nosi naziv *Rašta sam dao svoje oči*, a to je pitanje koje nesretni invalid Armije BiH postavlja post festum. Ima toga još. No daleko najznakovitijom, čini mi se Tikvešina instalacija *Dova za sve*. U slobodno stojećem nagorjelom drvenom okviru, na raznim nivoima, vise sličice kršćanskih svetaca, muslimanska dova, kamenice i još štošta. Nakon svega, naš *dobri Bošnjanin* Halil Tikveša, čovjek velike hrabrosti i velikog integriteta, nalazi u sebi snage da molitvom obuhvati sve bez izuzetka: ne samo zlu podložnog čovjeka i njegovog vjerovanja, već i kamenje pored puta. Čestitamo mu na svemu što je uradio i što će, zasigurno, još uraditi.

Nedžad Ibrišimović

Nijaz Alispahić

Književnik Nedžad Ibrišimović (1940) upravo u ovoj, 2005. godini navršio je šezdeset pet godina života i obilježio četrdeset godina književnog rada. Ukupni umjetnički angažman, uključujući i likovno stvaralaštvo kojim je trajno opsjednut u svojim kreativnim snoviđenjima, čini Ibrišimovićevu pojavu samosvojnom i prepoznatljivom, i već se nad njegovim imenom natkriljuje sintagma *živi klasik* bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti.

Pojava prvih pripovjedačkih proza, a zatim i objavljivanje romana *Ugursuz* (1968) bili su za književnu i kulturnu javnost Bosne i Hercegovine pravo otkrovenje i najava mladog i talentiranog pisca. Ubrzo nakon pojave romana *Ugursuz* Ibrišimović je s nepunih trideset godina (1696) laureat prestižne Šestoaprilske nagrade grada Sarajeva.

Naredne četiri decenije Ibrišimović je i kao ljudska i kao stvaralačka samosvojnost doživljavao svoje lične *scile* i *haribde*, sunovrate i preobrazbe, ali je sve te godine bio i ostao pisac Nedžad Ibrišimović. Izlazile su njegove knjige, izvođene dramatizacije njegovih pripovjedačkih proza, magijom teatra i sam je napisao nekoliko drama.

Četverogodišnja agresija na državu Bosnu i Hercegovinu (1992–1995) utjecala je na temeljnu ljudsku i umjetničku preobrazbu Nedžada Ibrišimovića, kada se dokazuje kao gorljivi bosanski i bošnjački patriota i angažirani pisac, u čijoj su poetici života i stvaranja utemeljeni korijeni bošnjačke duhovnosti kao izvor i utoka Ibrišimovićeve ljudske i umjetničke opstojnosti.

Na kraju, Ibrišimović je jedan od rijetkih bh. pisaca kojima su još za života štampana *Izabrana djela* (2005), u godini kada se pojavljuje i njegov najnoviji roman *Vječnik*. Izlazak *Izabranih djela* i romana *Vječnik* izravni su povod nominaciji i dodjeljivanju ove "Preporodove" nagrade. Pogotovo što je roman *Vječnik*, sudeći prema prvim kritičkoanalitičkim procjenama, vjerovatno, kruna i krajnji domet te svojevrsna sinteza umijeća pripovijedanja i tragalaštva, ne samo u slojevitoj poetici ovog našeg pisca, već i u pripovjednoj umjetnosti Bosne i Hercegovine. Jer, Ibrišimovićev *Vječnik* je knjiga ogromnog stintetičkog znanja i spisateljskog iskustva. Knjiga mudrosti i univerzalnih poruka, knjiga etičkih i estetičkih zavještanja, knjiga rječitosti i šutnje, knjiga opomene i izdaje, knjiga dobrote i vjerovanja, knjiga vrijednosti koje će se tek otkrivati i procjenjivati. Na kraju, i knjiga jednosti, jednakosti kakvu u našoj književnosti nismo imali.

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo za 2005. godinu

Rad u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" odvija se na nekoliko nivoa:

a) nabavka knjiga;
b) stručna obrada knjiga (inventarisanje, klasificiranje, katalogiziranje);
c) kompjuterska obrada knjiga;
d) rad sa čitaocima (opsluživanje korisnika u čitaonici ili na "Preporodovim" projektima);
e) razmjena izdanja sa sličnim institucijama;
f) koordinacija sa "Preporodovim" općinskim bibliotekama, vođenje kompjuterske evidencije o poklonjenim knjigama i pripremanje raspoloživih knjiga za općinske biblioteke i druge institucije;

a) Plan nabavke knjiga usklađen je sa općim smjernicama BZK "Preporod". Znači da pravimo selekciju prilikom nabavke knjiga. Uglavnom nabavljamo knjige iz nacionalnih oblasti: historije Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, bošnjačke književnosti, bosanskog jezika, etnologije i dr. Naš knjižni fond popunjavamo kupovinom, poklonima i razmjenom. Od većih poklona izdvajamo one koje smo dobili od tri univerzitetska profesora, koji su nam ukazali svoje povjerenje tako što su našoj biblioteci poklonili određen broj knjiga iz vlastite biblioteke. Primili smo poklone prof. dr. Lamije Hadžiosmanović, prof. dr. Muhameda Nezirovića i nekoliko kutija sa knjigama i rukopisima rahmetli akademika prof. dr. Husrefa Redžića. Profesorica Hadžiosmanović je poklonila 86 knjiga na bosanskom i turskom jeziku, profesor Nezirović je poklonio 19 knjiga i 28 brojeva različitih časopisa, gospođa Nadežda Knežević-Redžić, supruga rahmetli akademika Husrefa Redžića, profesora Arhitektonskog fakulteta, predala je deset kutija sa knjigama i rukopisima, a to smo planirali obraditi u ovoj godini. Profesor Redžić je proučavao arhitekturu i islamsku umjetnost pa se i njegove knjige i rukopisi uglavnom odnose na tu oblast.

Najvredniji dio našeg fonda svakako je Biblioteka akademika prof. dr. Avde Sućeske, koja broji 2.142 bibliografske jedinice. Mi, akobogda, imamo namjeru

objaviti popis poklonjenih knjiga, te smo u prošloj godini priredili za štampanje publikaciju "Stručni katalog knjiga akademika prof. dr. Avde Sućeske poklonjenih Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod". Ovim katalogom želimo ostaviti trajni popis zavještanih knjiga "Preporodu", a on će ujedno posvjedočiti kakav je odnos zaposlenih u "Preporodu" prema uvakufljenoj knjizi. Ovo će biti i ispunjavanje moralne obaveze primaoca poklona prema svome darovatelju.

U 2005. godini smo nabavili 500 novih knjiga i 136 časopisa, od toga smo 121 knjigu i 45 brojeva časopisa kupili, a ostalo smo dobili putem poklona i razmjene.

b) U Biblioteci je najviše radnog vremena potrošeno na stručnu obradu knjiga: inventarisanje, klasifikaciju, katalogizaciju i kompjutersku obradu. Biblioteka trenutno ima 10.553 upisane knjige. U 2005. godini obrađeno je 500 novih knjiga i 136 časopisa. Otkucano je 1.020 kataloških kartica za abecedni i stručni katalog.

c) Godine 2000. počeli smo dugoročni plan kompjuterskog pohranjivanja knjižnog fonda i do sada smo kompjuterski obradili 5.000 knjiga.

d) Uporedo sa razvojem informatičke nauke imamo sve veći broj korisnika koji se ne zadovoljavaju samo pronađenom knjigom, nego traže i druge podatke: npr. zanimaju ih bibliografske reference određenog autora ili tragaju za podacima ko je sve pisao o određenoj oblasti ili predmetu. Znači, sve je više informatički obrazovanih korisnika koji sami žele pronaći određene bibliografske podatke u elektronskoj bazi. Jedan od naših zadataka bio je da udovoljimo takvim zahtjevima istraživača. Tako smo opremili jedan kutak u čitaonici sa posebnim stolom i kompjuterom gdje se može samostalno pretraživati naša kompjuterska bibliografska baza po željenim parametrima. U 2005. godini imali smo 400 čitalaca, koji su naše knjige čitali u čitaonici ili su posuđivali knjige za "Preporodove" projekte.

e) Saradnju na nivou razmjene izdanja ostvarili smo sa sljedećim institucijama: Gazi Husrev-begovom bibliotekom, Bošnjačkim institutom – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Orijentalnim institutom, Institutom za historiju, Akademijom nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Umjetničkom galerijom Bosne i Hercegovine, Vijećem Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Fakultetom islamskih nauka, Pravnim fakultetom, Institutom za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu i dr.

f) Preko naše Biblioteke proslijeđene su 153 knjige u povratnička područja. Bibliotekama općinskih društava "Preporod" u Bosanskoj Dubici, Bosanskoj Gradišci i Busovači poklonjeno po 19 knjiga, a Biblioteci općinskog društva "Preporod" u Tomislavgradu poklonjeno je 16 knjiga. Određen broj knjiga je poklonjen i drugim institucijama: Biblioteci "Ikre" u Prijepolju (24 knjige), Medžlisu Islamske zajednice Mostar, Omladinskom klubu "Blagaj" (16 knjiga) i Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine (40 knjiga).

Isma Kamberović

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2005. godini

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banovići

Nastavljena je realizacija zajedničke jednosatne emisije iz nauke i kulture sa Radiom Banovići. Dio materijala (audio kaseta) o raznim temama (Bošnjačka kultura 4. ciklus) preuzet je od Matičnog odbora iz Sarajeva, dok je ostatak sadržaja iz rada Općinskog društva Banovići, kao i općinskih društava sa Tuzlanskog kantona. Program se emituje svakog četvrtka u redovnom terminu od 16:00 do 17:00.

Srednjoj mješovitoj školi, kao i svim osnovnim školama na teritoriji općine Banovići, dali smo na besplatno korištenje audio kasete (90 kom. × 60 min.) sa predavanjima o raznim temama kao što su: "Bosanski jezik", "Umjetnost i graditeljstvo", "Bošnjačka književnost"... (Bošnjačka kultura, Radio "Preporod", prvi, drugi i četvrti ciklus).

Izvršili smo kompletnu pripremu za štampanje romana *Vrijeme povratka* autora Halida Mehičića.

Pomagali smo pripremu za izdavanje monografije o Nuragi Softiću, majstoru umjetničke fotografije sa međunarodnim zvanjem "AFIAP".

Održali smo javnu tribinu sa nazivom "Historijat genocida nad Bošnjacima".

Predavači su bili: Muhidin Pašić i Azra Gazibegović.

Pomagali smo pripremu i štampanje knjige člana našega društva Senada Hadžića sa nazivom *Knjiga za svakoga*.

Predstavili smo (unutar članstva društva) knjigu *Majstorska posla* autora Suadina Straševića.

Ukratko smo predstavili roman *Vječna bolna uspomena* autora Halida Mehičića u Gračanici na susretima općinskih društava Tuzlanskog kantona.

U duhu tradicije "Preporoda" na pomoći srednjoškolskoj i studentskoj omladini dodijelili smo tri jednokratne stipendije (jedna srednjoškolcu i dvije studentima).

Omogućili smo korištenje knjiga i ostale stručne literature iz naše biblioteke studentima i srednjoškolcima.

Aktivno smo učestvovali na sastancima i zajedničkim projektima Zajednice općinskih društava Tuzlanskog kantona.

Predsjednik
Vehid Kudumović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bihać

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo u Bihaću svoju aktivnost je usredsređivalo uglavnom na manifestacione oblike muzičko-folklornog karaktera. Nastupi, kojih je tokom godine bilo nekoliko, u svojoj izvedbi bili su na visokom umjetničkom nivou. Dvije manifestacije zaslužuju da se posebno istaknu. Za Kurban-bajram priređen je program sa nazivom "Zvijezde tiho sedždu čine". U programu su učestvovali, pored velikog "Preporodovog" orkestra: hor zagrebačke medrese "Arabeske" i sarajevski hor "El-Fatih", poznati muzičar Sead Zele Lipovača i učači ilahija i kasida: Aziz Alili, Burhan Šaban i vokali iz Bihaća. Drugog dana Ramazanskog bajrama imali smo gostovanje u bošnjačkoj dijaspori u Zagrebu. Bajramsko sijelo organizirao je Savez bošnjačkih asocijacija "Sabah". Program je bio svjetovnog karaktera. Pored velikog broja članova udruženja iz Zagreba, Rijeke, Pule, Labina, Siska i drugih gradova, program su pratili i u njemu učestvovali predstavnici javnog života Zagreba: gradonačelnik Milan Bandić sa saradnicima. U ime Islamske zajednice Hrvatske bili su prisutni muftija Ševko Omerbašić sa saradnicima.

Pored spomenutih aktivnosti, folklorni ansambl je učestvovao na međunarodnim smotrama folklornog stvaralaštva u organizaciji EKO-BIS i Bosanskoj Otoci, te u okviru kulturnih manifestacija: "Dani rijeke Une", u emisiji "Folk show" Federalne televizije, manifestacijama propagande turizma na Vlašiću, Kupresu i Bjelašnici.

Koncem novembra u Bihaću je održana promocija sedmog kola edicije *Bošnjačka književnosti u 100 knjiga*. Promotori su bili Jasmina Musabegović i Sead Šemsović. Ovaj kulturni događaj izazvao je veliko interesovanje u gradu Bihaću, što je pokazalo prisustvo velikog broja građana svih dobnih skupina.

Tokom 2005. godine održano je sedam sjednica Izvršnog odbora na kojima su razmatrana pitanja od značaja za rad Društva. Na sjednici Skupštine Društva izvršen je izbor novog predsjednika. Na tu dužnost izabran je mr. Smail Kličić, dipl. pravnik. Osim toga, na sjednici je podnesen Finansijski izvještaj o radu za 2004. godinu.

Glavni oslonac u finansiranju rada Društva nalazimo u Budžetu Općine Bihać. Troškove putovanja obično podmirimo iz sredstava koje dobijamo od naših sponzora.

Za narednu godinu usvojen je veoma ambiciozan program rada. Program je tako koncipiran da će predstavljati prekretnicu u odnosu na dosadašnji rad. Pored javnih tribina, promocija knjiga, književnih večeri, okruglih stolova, planirano je da se potakne i izdavaštvo i rad na jednom istraživačkom projektu.

Predsjednik
Smail Kličić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bijeljina – Janja

U godini koja je za nama bijeljinski "Preporod" je učvrstio svoju ulogu ne samo kulturnog, već općeg duhovnog stožera Bošnjaka u ovom dijelu Bosne i Hercegovine. Djelujući u potpunoj koordinaciji s Udruženjem "Povratak" (praktično, isti ljudi rade u obje organizacije), "Preporod" je zauzeo centralno mjesto u cjelokupnoj političkoj i društvenoj artikulaciji Bošnjaka koji su, deset godina nakon Dejtona, i dalje u položaju građana drugog reda u entitetu koji, kao svoju temeljnu odrednicu, nosi epitet srpskog.

Bijeljinska općina i danas je tvrđava velikosrpskog nacionalizma, u kojoj mjesta ima samo za jedan narod i jednu religiju, u kojoj crkva odlučuje o politici, u kojoj ratni zločinci i profiteri slobodno žive, a istina o brojnim zločinima duboko je zakopana pod zemlju. U općini koju je medijator Evropske unije, dr. Christian Schwarz-Schilling, označio kao najteži slučaj u pogledu kršenja ljudskih prava u cijeloj BiH, prekrojena je historija i iz nje izbačen čitav jedan narod koji je vijekovima bio većinski na ovom tlu, a ovih dana se, novim urbanističkim planovima, pokušava dovršiti veliki proces etničkog čišćenja i brisanja svega što podsjeća na Bosnu i Bošnjake. U takvoj situaciji "Preporod" je mnogo više od kulturne asocijacije – to je i krik, i najjače uporište, i dokaz postojanja, i ohrabrenja, i vjera u bolje sutra. Jer, "Preporod" je i u 2005. godini uspješno nastavio niz aktivnosti koje, zajedno, imaju i jednu posebnu dimenziju – njih prati isto tako snažan proces uspravljanja Bošnjaka koji konačno imaju duhovno izvorište oko kojeg se okupljaju. I oni koji žive u Bijeljini, i oni u drugim dijelovima države, i oni u inostranstvu. Niti koje ih vežu za sembersko nebo sve su jače. Aktivnosti bijeljinskog "Preporoda" mogu se svakodnevno pratiti i na našim web strancima, ali i u medijima, posebno u Federaciji BiH, i to je snaga koja sve više pažnje skreće na zbivanja u ovom sjeveroistočnom kutku Bosne i Hercegovine, do jučer udaljenom mnogo svjetlosnih milja od Sarajeva. Zahvaljujući "Preporodu", Bijeljina je, čini se, danas bliža Bosni i Sarajevu nego ikad za ovih petnaestak mračnih godina.

Već na početku godine, u januaru, osnovan je Fond za stipendiranje studenata. Iz svojih skromnih sredstava "Preporod" redovno stipendira četvero siromašnih studenata, a sredstva se osiguravaju prilozima građana i institucija, kao i aktivnostima "Preporoda" (koncerti, prodaja DVD snimaka, izložbe itd). Krajem decembra,

u ovom smislu uspostavljena je saradnja sa našim ljudima u dijaspori, tačnije u Švedskoj, tako da će u 2006. godini još petero studenata dobijati stipendiju, koja će im se dodjeljivati posredstvom "Merhameta". Već u februaru je inicirano osnivanje Kulturno-umjetničkog društva u Janji. Dio prihoda "Preporoda" odvojen je za pripremanje dokumentacije i registraciju KUD-a, te za izradu narodnih nošnji za potrebe folklorne sekcije. Osnivačka skupština Bošnjačkog kulturno-umjetničkog društva "Mula Alija Sadiković" održana je 6. februara u Domu kulture u Janji, a zatim je urađena dokumentacija i izvršen proces registracije.

Drugog dana aprila održana je komemoracija civilima ubijenim u aprilskom pokolju u Bijeljini 1992. godine. Na tribini sa nazivom "Tražimo istinu" govorili su Jusuf Trbić, Duško Tomić i Salem Čorbo, a organizovana je i videoprezentacija za građane i medije. Organizovani su i susreti s američkom novinarkom Sarom Teri i fotoreporterom Ronom Havivom, koji je 2. aprila 1992. godine svojom kamerom ovjekovječio scene užasa sa bijeljinskih ulica.

U aprilu su počele pripreme za koncert sa nazivom "Harmoniko moja", koji je održan 17. maja u gradskom kinu uz učešće brojnih gostiju, a sav prihod namijenjen je Fondu za stipendiranje studenata. DVD snimak ovog koncerta stigao je do danas u domove stotina Bijeljinaca rasutih širom svijeta.

Ljetni mjeseci juni i juli bili su u znaku pripreme za štampu knjige Jusufa Trbića *Gluho doba* i "Ljetnih večeri" (Dani dijaspore) u Janji, a 30. juli ostat će zapisan u novijoj historiji ovog kraja. Toga dana je organizovana javna tribina sa nazivom "Zločini u Bijeljini – Pravdom do pomirenja", posvećena masakru 22 člana porodice Sarajlić, Sejmenović i Malagić ujesen 1992. godine. Među njima je bilo i sedmero djece i četiri žene starije od 65 godina. Sahranjeno je 13 do sada identifikovanih tijela, od toga deset Sarajlića, a na dženazi koja je okupila nezapamćen broj ljudi, govorio je predsjednik bijeljinskog "Preporoda" Jusuf Trbić. Gosti na javnoj tribini su bili: Amor Mašović, Elmir Jahić, Duško Tomić, Senija Bubić, Lazar Manojlović, Sinan Alić, Slavko Peričević, Husein Camić, Mićo Davidović, Salem Čorbo i Jusuf Trbić. Medijska pažnja je bila izuzetna, a nakon ovog događaja stigla je vijest da je Sud za ratne zločine u BiH konačno Bijeljinu svrstao među svoje prioritete.

Od 26. jula do 10. augusta održana je, prvi put, velika manifestacija "Ljetne večeri" (Dani dijaspore) u Janji, koja je danima zaokupljala pažnju građana Janje, ali i brojnih gostiju. Održan je niz filmskih večeri, na kojima je publika mogla vidjeti najnovije bosanskohercegovačke filmove, gostovao je hor "Orijent" iz Sarajeva, sa solisticom Šejlom Omerović, otvorena je izložba slika i fotografija Asima Osmanbašića, Hajdara Huremovića, Mirsada Salkića i Senada Hadžića. Na okruglom stolu su, o temi "Bošnjaci jučer, danas, sutra", govorili Nazim Ibrahimović, Senija Bubić, Jusuf Trbić i Mirzet Hamzić. Mnogo interesovanja je izazvao Damir Nikšić s filmom *If I Wasn't Muslim*. Održana je i promocija *Romana o Srebrenici* Isnama Taljića, kao i knjiga Huseina Haskovića *Matična*

knjiga mrtvih i *Penelopin vez* Semedina Karića, a poseban je događaj bilo svečano otvaranje obnovljene Dždedid džamije u Janji. Bila je to izuzetna svečanost na kojoj je, pred hiljadama građana i mnogobrojnim gostima, govorio reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić.

Povodom 24. septembra, nekadašnjeg Dana općine Bijeljina (kojeg je u naletu nove demokratije zamijenila krsna slava sv. Pantelejmona), bijeljinski "Preporod" je u Tuzli, u velikoj dvorani i holu Bosanskog kulturnog centra, organizovao manifestaciju sa nazivom "Bijeljina u srcu" posvećenu mnogobrojnim Bijeljincima i Janjarcima koji danas žive daleko do zavičaja. Izložbu fotografija iz kolekcije dr. Adija Rifatbegovića sa nazivom "Stara Bijeljna" otvorio je akademik prof. dr. Enver Mandžić, a predstavljena je i izložba fotografija na platnu Gorana Bobića "Dvije rijeke u mom kraju". Više od hiljadu posjetilaca prisustvovalo je zatim promociji knjiga Jusufa Trbića *Gluho doba* i *Mrakom počinje dan*, na promociji su govorili Sinan Alić, Atif Kujundžić, Nedžad Pašalić, Amra i Amir Ćosić. Monodramu *Priča Muzafera Čorbaša* J. Trbića govorio je Emin Hazurović, kolekciju narodnih nošnji i bosansko gradsko odijelo predstavio je Muharem Osmanović, a na koncertu su, uz orkestar Zlatana Muratovića, pjevali istaknuti bijeljinski i tuzlanski pjevači.

U oktobru je u Atik džamiji u Janji održana promocija knjige *Gluho doba* Jusufa Trbića, a drugog dana Bajrama, na Dan šehida, 4. novembra, u prostorijama BZK "Preporod" u Gradačcu održano je bajramsko druženje sa nazivom "Tragamo za istinom". Bijeljinski "Preporod" je brojim posjetiocima predstavio izložbu "Stara Bijeljina" dr. Adija Rifatbegovića i knjige Jusufa Trbića, o kojima su, uz ostale, govorili i Nijaz Alispahić, Atif Kujundžić i Muhamed Gradaščević. Sedam dana nakon toga organizovana je promocija knjiga *Gluho doba* i *Mrakom počinje dan* Jusufa Trbića u Bijeljini, u Domu omladine. Publika u prepunoj sali je čula prvi put javno i glasno izgovorenu istinu o događajima u Bijeljini i Janji uoči i tokom rata protiv Bosne i Hercegovine, o kojima govori knjiga *Gluho doba*, koja je i do ove promocije izazvala nezapamćenu pažnju. Na promociji su, uz autora, govorili i Lazar Manojlović, Duško Tomić, Atif Kujundžić i Emir Musli, a odlomke iz obje knjige čitao je Nedžad Pašalić.

"Preporod" je 15. decembra u bijeljinskoj Galeriji "Milenko Atanacković" postavio izložbu fotografija "Stara Bijeljina", a tom prilikom održana je i promocija fotomonografije Nikole Marušića (rođenog u Bosanskoj Rači kod Bijeljine) sa nazivom "Istorija b/h fotografije do 1918. godine". U toku su i pripreme za štampanje knjige o historiji Bijeljine Mustafe Grabčanovića sa nazivom *Bijeljina i Bijeljinci*, kao i antologija pjesama bijeljinskih pjesnika – Bošnjaka.

Već početkom 2006. godine bit će svečano otvorene biblioteke u prostorijama "Preporoda" u Bijeljini i Janji, pa ovo treba shvatiti i kao poziv svim općinskim društvima na saradnju i razmjenu knjiga i programa.

Predsjednik
Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bosanska Dubica

Prije samog izvještaja o radu Općinskog društva za period 1. 1. 2005. – – 30. 11. 2005. godine, nekoliko napomena u vezi sa iniciranjem osnivanja Općinskog društva BZK "Preporod" Bosanska Dubica. Prvi sastanak Inicijativnog odbora održan je 9. 3. 2004. godine a Obnoviteljska skupština BZK "Preporod" Bosanska Dubica je održana 2. 5. 2004. godine. Obnoviteljskoj skupštini u prostorijama Islamske zajednice prisustvovao je i predsjednik Matičnog odbora BZK "Preporod", prof. dr. Šaćir Filandra, sa saradnicima. Shodno Statutu na Obnoviteljskoj skupštini izabrani su legitimni predstavnici BZK "Preporod", kao i odbori Društva. U periodu od održavanja prvog sastanka Inicijativnog odbora pa do 23. 11. 2004. godine prikupljali smo potrebnu dokumentaciju, kako na državnom, tako i na entitetskom i općinskom nivou. Uglavnom, od 23. 11. 2004. godine legalno smo društvo, čije djelovanje je određeno Statutom društva i Godišnjim planom rada Društva. U svim kontaktima sa javnošću ističemo svoju multikulturalnost i otvorenost za suradnju sa svim relevantnim društvima, udruženjima, strankama i pojedincima. To bi ukratko bio kratak osvrt o pokretanju rada institucije koja je, sasvim sigurno, važna u očuvanju bošnjačkog kulturnog i nacionalnog bića.

Period 1. 1. 2005. – 30. 11. 2005. godine period je, svakako, intenzivnog rada, kako bismo odgovorili ulozi "Preporoda" u društvu. U navedenom periodu uputili smo više od 25 zvaničnih dopisa na različite adrese. Izvršni odbor se sastao sedam puta, u zavisnosti od potreba normalnog odvijanja aktivnosti Društva. Predsjedništvo Društva se, skoro, sedmično sastaje, kako bi se eventualne nejasnoće i nesporazumi riješili. Uporedo, već do kraja 2004. godine organizovali smo folklorno društvo u sastavu BZK "Preporod" i to kategorija starijih i kategorija mladih članova. Naše finansijske i tehničke mogućnosti su i dalje veoma ograničene, tako da nismo u prilici baviti se npr. izdavaštvom, što naravno u budućem radu nije isključeno, ali u sadašnjim uvjetima kroz folklornu sekciju i kroz rad sa djecom i omladinom, u prilici smo da im ukažemo na to ko smo, kakvi smo i sa kakvim kulturnim bogatstvom raspolažemo. To će i u narednom periodu biti naše glavno opredjeljenje, a ono je i u skladu sa našim mogućnostima kao općinskog društva. Uglavnom, obje kategorije folklornog ansambla broje više od 50 članova, a što se tiče opremljenosti i materijalno-tehničkih sredstava možemo biti zadovoljni. U bliskoj budućnosti planiramo osnivanje tamburaškog orkestra, za šta već postoji interesovanje i potreba, a i potpuno je realno, jer se radi o tamburašima sa ogromnim iskustvom. Nakon naših nastupa, u i van općine, postali smo hvale vrijedno društvo, a to nam priznaju i općinske strukture.

Naš prvi nastup imali smo 24. 4. 2005. godine u Banskim dvorima u Banjoj Luci. Nastup je bio izuzetno uspješan.

U maju, u Bosanskoj Dubici, Društvo je organizovalo malonogometni turnir, za koji se nadamo da će biti tradicionalan. Iz tog razloga smo mu i dali ime

"Preporodov malonogometni majski turnir 2005". Ono što nam je bila prvenstvena zadaća i cilj uspjeli smo ostvariti. Okupili smo stanovnike Bosanske Dubice i omladinu, i uz nastup folklora i takmičenje na kojem je učestvovalo pet ekipa, proveli ugodan dan, uz promociju humanih ideja koje propagira "Preporod". Iz tog razloga, rezultat smo stavili u drugi plan, ali je ostalo zabilježeno da je ekipa BZK "Preporod" osvojila pehar za prvo mjesto.

Dvadeset prvog maja na nastupu u Lišnji (Prnjavor) prvi put su nastupili i naši najmlađi. Malo je reći da su izazvali oduševljenje svih prisutnih i izmamili mnoge suze. Za nastup u Lišnji društvo je nagrađeno prigodnim poklonima u vidu knjiga i pehara.

Prvog jula Društvo je učesnik prestižne smotre folklornih društava u Bosanskoj Otoci s imenom "IV Festival folklornog stvaralaštva Bosanska Otoka 2005". Radi se o kulturnoj manifestaciji koja traje 30 dana uz nastupe folklornih društava iz 5 država, kao i nastupe pjevača, dramskih sekcija itd. Relevantne osobe kulturnog života smotru u Bosanskoj Otoci smatraju jednom od najznačajnijih smotri te vrste u državi. Mimo protokola smo predvodili svečani defile ulicama Bosanske Otoke.

Kruna djelovanja Društva je nastup u Bosanskoj Dubici 28. 7. 2005. godine u Gradskoj sportskoj dvorani. Pripreme za nastup su u kontinuitetu trajale čitav period kalendarske godine do samog izlaska na binu. Manifestacija je nazvana "U susret Preporodu 2005". Nadamo se da će biti tradicionalna. Cilj manifestacije je u potpunosti ispunjen. Dokazali smo da imamo jasne koncepcije, organizovano, opremljeno i disciplinovano Društvo. Nakon nastupa od strane zvaničnih struktura vlasti na općinskom nivou javno smo pohvaljeni uz garanciju da kulturne manifestacije u gradu više ne mogu proći bez učešća BZK "Preporod". Od značajnih aktivnosti u ovom periodu valja istaći da smo u završnoj fazi pregovora za prostor koji bi Društvo koristilo kao kancelariju sa više namjena. Uz ne tako velika finansijska ulaganja vjerujemo da organizovanjem djece u sekcije, možemo da privučemo njihovu pažnju i da je u najpozitivnijem obliku usmjerimo. Također, koristimo predavanja o različitim temama. Adekvatan prostor za redovne probe folklornog ansambla je obećanje općinskog načelnika i mi vjerujemo da će ga i realizovati. Društvo ima i vlastitu web stranicu i svi oni koji žele da saznaju nešto o nama mogu to vrlo jednostavno da učine.

E-mail: bzk.preporod.bd@prijedor.com

Ne možemo a da se ne osvrnemo na ukupnu situaciju u kojoj smo djelovali i djelujemo. Bosanska Dubica je sredina koja je u popriličnoj mjeri negativno profilisana. Vrlo je teško u jednoj takvoj sredini promovirati Bosnu i bošnjaštvo, i upravo zato smo mi iz predsjedništva u tolikoj mjeri zadovoljni postignutim. Sistemsko rješenje finansiranja umnogome bi olakšalo rad i realizaciju mnogih planiranih aktivnosti.

Predsjednik

Safet Beganović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko

Brčanski "Preporod" je i u godini 2005. nastavio sa aktivnostima čiji je osnovni cilj njegovanje bošnjačke kulture te praćenje i prezentiranje dostignuća savremenih bošnjačkih autora na različitim poljima kulture. Neophodno je istaknuti da je nastavljen uspješan rad sa mladima koji se manifestira u djelovanju Dramskog studija "Arlekino" BZK "Preporod" Brčko Distrikt BiH.

U čast Kurban-bajrama 22. 1. 2005. godine u Domu kulture u Brčkom priređeno je veče duhovne muzike uz nastup sufi ansambla "Nešidu-l-huda" iz Sarajeva i učešće hafiza Sulejmana Bugarija te solista Mensure Mrehić i Aldijane Tuzlak.

Promocija prijevoda Kur'ana na bosanski jezik akademika Esada Durakovića održana je 23. 1. 2005. godine. Na promociji su, osim autora prijevoda, govorili prof. dr. Emina Memija i prof. dr. Hilmo Neimarlija.

U Domu kulture u Brčkom su 26. 2. 2005. godine najmlađi članovi dramskog studija "Arlekino" premijerno odigrali predstavu *Plava boja snijega* priređenu prema tekstu Grigora Viteza a u režiji Armina Ćatića.

Dvadesetog marta 2005. u Domu kulture Brčko odigrana je druga premijera predstave *Plava boja snijega*. Za posjetu predstavi osiguran je prijevoz učenika osnovnih škola iz Maoče, Gornjeg Rahića i Brke.

U Omladinskom centru u Brčkom 29. 3. 2005. godine održana je promocija knjige poezije *Otisak izgužvanih snova* našeg sugrađanina Hakije Karića. Na promociji su govorili profesor Zejćir Hasić i pjesnik Šimo Ešić.

Petog aprila 2005. godine u Omladinskom centru u Brčkom promovisan je roman *Šumski duh* autora Gorana Samardžića. Pored autora, o romanu su govorili mr. Vedad Spahić i Edin Jašarević, profesor bosanskog jezika.

U povodu podsjećanja na događaje iz maja 1992., kada je započela agresija na Brčko i stradanje Bošnjaka u ovom gradu, BZK "Preporod" je 4. maja 2005. godine u Domu kulture organizirao, sada već tradicionalni, koncert na kojem je sa gostima nastupio Erman Dželilović, mladi pijanista iz Brčkog.

Dvanaestog maja 2005. godine u Omladinskom centru u Brčkom priređena je promocija knjige *Prevara Bosne* autora Nijaza Durakovića. Pored autora kao promotori su govorili prof. dr. Mustafa Sinanagić i sociolog Enes Pašalić.

Članovi dramskog studija "Arlekino" BZK "Preporod" Brčko nastupili su na 8. Festivalu dječijeg dramskog stvaralaštva koji je održan 21. i 22. maja u Gračanici. Naši mlađi članovi predstavili su se predstavom *Plava boja snijega*.

U jednom od hangara Luke, prostoru koji je korišten kao koncentracioni logor tokom 1992. godine, 19. juna predstavljen je video rad *If I Wasn't Muslim* autora Damira Nikšića. Ovom događaju prisustvovalo je više od hiljadu posjetilaca.

Stariji članovi dramskog studija "Arlekino" BZK "Preporod" su 5. 7. 2005. god. u Domu kulture u Brčkom premijerno odigrali predstavu *Smiješne gospoje* priređenu prema tekstu J. B. Molièrea a u režiji Armina Ćatića.

Sedamnaestog septembra 2005. godine u Domu kulture Brčko održana je audicija za izbor polaznika dramskog studija "Arlekino" za školsku 2005./2006. godinu. Nakon obavljene audicije izabrano je 40 članova uzrasta od 7 do 18 godina

podijeljenih u dvije grupe. Voditelj dramskog studija "Arlekino" je Armin Ćatić asistent na Akademiji dramskih umjetnosti u Tuzli.

Bajramska akademija povodom Ramazanskog bajrama održana je 5. novembra 2005. godine u Domu kulture u Brčkom. Učesnici na akademiji bili su: Emina Zečaj uz pratnju Avdage Buzara, Ansambl "Sultan Mehmed Fatih", Ženski hor "Preporod" Bugojno, glumci Miralem Zubčević i Armin Ćatić, te mladi pijanist iz Brčkog Erman Dželilović.

Šestog novembra 2005. godine u saradnji sa šahovskim klubom "Jedinstvo" Brčko BZK "Preporod" organizirao je tradicionalni bajramski memorijalni turnir posvećen poginulim pripadnicima Armije BiH Salki Memoviću i Veliji Šabanu. Turnir je održan u Grand hotelu Posavina sa učešćem 32 (trideset dva) takmičara iz Tuzle, Doboja, Bijeljine, Lukavca, Gunje i Brčko Distrikta BiH.

U Omladinskom centru u Brčkom 7. 12. 2005. promovisana je knjiga *Povijest Bosne u IX i X stoljeću* autora Muhameda Hadžijahića. Promotori ovog djela bili su prof. dr. Šaćir Filandra, prof. dr. Azem Kožar i mr. Adnan Jahić.

U Domu kulture u Brčkom je u organizaciji BZK "Preporod" 10. i 11. decembra 2005. godine održan mini festival dječijeg dramskog stvaralaštva. Na festivalu su nastupili članovi Dječijeg dramskog studija Mostarskog teatra mladih sa predstavom *Ružno pače* koja je pripremljena prema tekstu H. C. Andersena, članovi dječijeg studija glume "Rode" iz Banja Luke sa predstavom *Kraljevski festival* priređenom prema tekstu Tode Nikoletića i članovi dramskog studija "Arlekino" iz Brčkog s predstavom *Plava boja snijega* režiranom prema tekstu Grigora Viteza. Drugog dana druženja za djecu su u Omladinskom centru Brčkom organizirane radionice glume.

Dvadeset prvog decembra 2005. godine upriličena je promocija knjige pjesama *Na jeziku zemlje* pjesnika Huseina Haskovića. Promotori su bili književnici Željko Grahovac i Hadžem Hajdarević te Emina Pita, profesor bosanskog jezika i književnosti iz Brčkog. Ovo veče poezije upotpunio je nastup Elvisa Sivčevića, magistra muzike, te Dženane Kurtalić i Amele Atić, članova dramskog studija "Arlekino".

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bugojno

U okrilju Općinskog društva "Preporod" Bugojno okupljeni su Bošnjaci u ispoljavanju stvaralačkih potencijala u oblasti kulture bez obzira na stranačku i političku pripadnost i pružanje doprinosa cjelokupnoj afirmaciji bošnjačke kulture. Nastavljene su aktivnosti na njegovanju naše tradicije, afirmaciji pozitivnog odnosa prema kulturno-historijskoj baštini, njegovanju naših običaja, jezika, afirmaciji stvaralaštva naših ljudi, podsticanju na pozitivan odnos mladih i nas u

cjelini. Učinjen je korak naprijed uz dosadašnje rezultate: izdavanje dviju publikacija, dvaju godišnjaka, izdavanje i promovisanje dviju knjiga naših autora, održavanje velikog broja javnih tribina, promocija knjiga, promocija dokumentarnih filmova, izložbi, škola slikanja, nagradnih konkursa i drugih aktivnosti.

U 2005. godini gosti promocija knjiga, tribina i susreta "Preporoda" bili su: dr. Šaćir Filandra, dr. Munib Maglajlić, mr. Nusret Abdibegović, dr. Mirsad Abazović, dr. Muhamed Ždralović, mr. Ahmed Kico, mr. Dževad Drino, Vehid Arnaut, Kemal Balihodžić, Husein Čepalo, dr. Alija Ramljak, dr. Bećir Macić, Jusuf Kadrić, Mulo Hadžić, umjetnik Hazim Čišić i drugi.

Izdavanjem *Godišnjaka 2005* učinjen je korak naprijed u našim aktivnostima, realizovan kapitalan projekt bosanskohercegovačke duhovnosti, gotovo iz svih područja djelovanja, od filozofije, psihologije, teologije i islamskih znanosti, politologije, sociologije, historije, prava, ekonomije, jezika, baštine i tradicije u najširem smislu, književnosti, pa sve do znanosti kakve su medicina, veterina, te tehničkih znanosti uopće…, reklo bi se u visokoreprezentativnoj formi, duhovno stvaralaštvo autora, zajedno sa biobibliografskim referencama.

Svojim radovima predstavilo se 55 autora (jedan akademik, 12 doktora znanosti, 12 magistara znanosti, dok su preostali sa akademskim zvanjem visoke stručne spreme, ili su na putu da je steknu, budući da su kao mladi pjesnici i prozaisti još premladi za takvo nešto). U tome treba istaknuti zastupljenost žena (dvije su doktori znanosti, tri magistri znanosti, dvije sa akademskim zvanjem, dok su četiri mlade prozaistkinje) koje svojim znanstvenim radovima, potencijalom i talentom svjedoče o intelektualnoj tradiciji, obrazovanju i interesovanjima žena naše sredine. Značaj ovog *Godišnjaka* je i u tome što su objavljeni i nagrađeni radovi učenika osnovnih i srednjih škola o temi "Milenijska Bosna i Hercegovina".

Preporodov *Godišnjak 2005*, čija je promocija obavljena u junu u okviru 495. Ajvatovice, ima 758 strana. Promotori su bili: dr. Muhamed Ždralović, dr. Munib Maglajlić, mr. Ahmed Kico i Kemal Balihodžić. Po svom obimu, sadržaju, kvalitetu, značaju i drugim obilježjima, nadrastao je granice Kantona, i predstavlja vrijednosti koje su respektabilne na nivou Bosne i Hercegovine.

U aprilu su priređene promocije dviju knjiga: *Nacionalno mitomansko prokletstvo*, autora Azhera Mihrovića i *Žrtve Srebreničke apokalipse* autora Azhera Mihrovića, Zulfe Salihovića i Armina Kržalića. Promotori su bili dr. Enes Milak, mr. Ahmed Kico i Kemal Balihodžić. Istog mjeseca je održana promocija dokumentarnog filma *Istina* autora Akifa Agića.

U junu u saradnji sa općinskom organizacijom JOB priređena je promocija dokumentarnog filma *Bugojno u funkciji odbrane RBiH* autora Kemala Balihodžića. Općinsko društvo uključilo se u realizaciju programskih sadržaja 495. Ajvatovice.

U julu, u okviru obilježavanja dvanaeste godišnjice stradanja Bošnjaka Vrbanja 1993/2005 "Šehidima dova – živima opomena" priređena je promocija knjige *Bošnjaci – žrtve i svjedoci* i dokumentarnog filma autora Jusufa Kadrića; promotori su bili dr. Bećir Macić, mr. Ahmed Kico, a moderator Vehid Arnaut.

U augustu je održana "Preporodova" promocija knjige *Prusac i njegovo dovište – Ajvatovica* autora Mule Hadžića, a promotori su bili mr. Nusret Abdibegović, Husein Čepalo i Kemal Balihodžić. U sadržajnim aktivnostima u augustu nastavljeno je priređivanje tradicionalne manifestacije – festivala "U dergahu moga srca" u saradnji sa Medžlisom IZ Bugojno u kojoj su učestvovali horovi iz nekoliko bosanskohercegovačkih gradova. Riječ je o manifestaciji koja njeguje i afirmiše ilahije i kaside. U ovoj manifestaciji učestvovali su horovi iz Banje Luke, Blagaja kod Mostara i Bugojna.

U oktobru u uspješnoj zajedničkoj saradnji "Preporoda" i Kulturnog centra Princeze Dževhere priređen je ramazanski iftar za sve članove Skupštine "Preporoda", na kojem je kao gost bio dr. Šaćir Filandra, predsjednik BZK "Preporod" BiH.

U novembru je priređena samostalna izložba umjetnika Hazima Čišića, o temi "Slapovi i kaskade", u okviru obilježavanja Ramazanskog bajrama i 45 godina umjetničkog rada kojim je na određen način obilježio umjetničko stvaralaštvo na našem području. Svrstao se u plejadu pedagoga koji su iškolovali veći broj generacija iz kojih su izrasli istaknuti umjetnici, književnici, kulturni i naučni djelatnici. Svojim radovima, uglavnom ulja na platnu, i drugim likovno-umjetničkim tehnikama, postao je prepoznatljiv ne samo na području Gornjovrbaske regije, nego i u Bosni i Hercegovini. Održana je promocija Dokumentarnog filma "Preporoda" Općinskog društva Bugojno na CD, DV i DVD, autora Kemala Balihodžića, videospota Vokalnog ansambla i web sajta. Organizator ovog projekta bio je Samir Haljeta, a montaža je urađena u privatnom studiju Jasmina Omerike u Sarajeva. Tonsku obradu odradio je muzički studio OXY? iz Bugojna. Sve raspoloživo iz rada "Preporoda", na web stranicu stavio je Tarik Pandžo, koji je jednim dijelom odrastao u Bugojnu, Pakistanu a studije završio u Australiji. Sa svojim web sajtom "Moje Bugojno" od 1998. godine do danas izrastao je, može se reći, u instituciju. Prepoznatljiv i tražen na internetu. Pridodao je i novi sadržaj – Poslovni imenik, kao i mogućnost za oglašavanje na web sajtu koji mjesečno posjećuje oko 1500 posjetilaca. Sa našim, "Preporodovim" web sajtom (mojebugojno.net/preporod) učinili smo dodatni korak u afirmaciji BZK "Preporod", Bugojna i nas u cjelini.

U decembru je priređena promocija *Izabranih djela Alije Izetbegovića*, promotori su bili akademik Abdulah Sidran, Bakir Izetbegović i Timur Numić, a moderator Azra Karalić.

Općinsko društvo Bugojno preuzelo je pokroviteljstvo nad Vokalnim ansamblom koji na svom repertoaru njeguje našu sevdalinku, ilahije te popularne pjesme ozbiljne i zabavne muzike. Pored većeg broja nastupa, posebno se ističu nastupi u okviru "Dana Ajvatovice 2005", nastup u okviru "Baščaršijskih večeri" u Sarajevu, nastupi sa vrlo popularnim francuskim horom "La Viva" u Konjicu, Banjoj Luci i Bugojnu, nastup ansambla u Brčkom, te veći broj nastupa na svim značajnijim manifestacijama ovog područja (bajramima, obilježavanju značajnih događaja, manifestacija i datuma iz prošlosti i sl.). Ovaj ansambl sa jednom mu-

zičkom numerom našao se među 22 izvođača iz Bugojna na CD-u s naslovom "Bugojno moje". Vokalni ansambl "Preporoda" u 2006. godini obilježava jubilej, deset godina uspješnog rada i djelovanja, a dobio je ponovo poziv da gostuje u Francuskoj.

Priređena su dva susreta (u aprilu i maju) o metodu i sadržaju rada predsjednika općinskih društava "Preporoda" Srednjobosanskog kantona.

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Bugojno u narednom periodu planira obogaćivati svoj rad u sadržaju i kvalitetu, proširivati saradnju sa ostalim općinskim društvima i Matičnim odborom, kao i ostalim društvenim organizacijama i udruženjima građana Bugojna i šire.

Predsjednik

Kemal Balihodžić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj Istok

U januaru ove godine, a povodom blagdana Kurban-bajrama, u organizaciji BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, u velikoj sali Doma kulture u Klokotnici, upriličen je bogat kulturno-umjetnički program "Nek mirišu avlije". Pored prigodnih stihova koje su govorili članovi kluba pisaca BZK "Preporod" Doboj Istok, učestvovali su članovi KUD "Lukavica" iz Lukavice, bošnjački hor ilahija i kasida "Ašik" iz Doboj Istoka, te lokalni interpretatori sevdalinke i izvorne muzike. Ni iznimno niske temperature u velikoj nezagrijanoj sali Doma kulture u Klokotnici nisu spriječile nekoliko stotina građana Doboj Istoka da dođu i uživaju u pripremljenom programu.

Šestoga marta ove godine u sali O.V. u Klokotnici održana je promocija zbirke pjesama *Kamen na cesti* poetese Majde Ovčine. Recenzije za ovu zbirku pjesama napisali su Alija Kebo i gosp. Larisa Hajdarević, a promovisali su je prof. Zirafeta Prohić, te gospođica Dijana Helić. Ne tako mala sala O.V. Doboj Istok bila je pretijesna da primi sve one koji su izrazili želju da prisustvuju ovom kulturnom događaju.

U aprilu tekuće godine, priredili smo javnu tribinu o temi "Genocid nad Bošnjacima". Okupljenim posjetiocima, njih oko stotinjak, na spomenutu temu govorili su gospoda Muhidin Pašić, predsjednik ZOD "Preporod" TK, te gospođa Azra Gazibegović, profesor.

U maju 2005. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, upriličeno je "Preporodovo veče poezije". Osim članova kluba pisaca BZK "Preporod" Doboj Istok, učestvovali su i pjesnici i pjesnikinje iz Gračanice. U jednoj lijepoj, sasvim opuštenoj atmosferi pjesnici i pjesnikinje su govorili, pored svojih, i stihove pjesnika, kao što su Musa Ćazim Ćatić, Mehmedalija Mak Dizdar, Safvet-beg Bašagić i drugi.

U sklopu već tradicionalnih "Ljetnih večeri na otvorenom", šestog jula ove godine, ispred Doma kulture u Klokotnici upriličen je bogat kulturno-zabavni program nazvan "Veče sevdaha, ilahija i kasida" sa izvedbama nekoliko novokomponovanih ilahija bošnjačkog hora "Ašik" iz Doboj Istoka, izvornih pjesama praćenih zvucima saza, te sevdalinki u interpretaciji lokalnih pjevača, ali i interpretatora sevdalinke izvan općine Doboj Istok.

Sedamnaestog jula održana je redovna skupština BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok. Osim Izvještaja o radu društva između dvije skupštine i finansijskog izvještaja koji su jednoglasno usvojeni, važno je napomenuti da je donesena Odluka o izmjeni člana 30. Statuta BZK "Preporod" Doboj Istok, u kom se, umjesto devet (9) članova Izvršnog odbora bira pet (5) članova. Predsjednik Društva je ovaj prijedlog obrazložio lakšim i efikasnijim radom Izvršnog odbora Društva, a samim tim i mogućnošću odaziva dovoljnog broja članova na sjednice IO Društva.

Na uporno insistiranje građana Doboj Istoka, 27. 7. 2005. godine, BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok upriličilo je još jedno veče na otvorenom, sa nazivom "Veče saza i sevdaha". Ne tako mali plato ispred Doma kulture u Klokotnici bio je krcat posjetiteljima koji su do kasnih noćnih sati uživali u umilnim zvucima saza, lijepoj sevdalinci i ponekoj novokomponovanoj narodnoj pjesmi.

Početkom augusta, upriličena je jednodnevna likovna kolonija slikara BZK "Preporod" Doboj Istoka i Gračanice. Iznimno lijepo vrijeme, čari prirode i dobro raspoloženje učesnika likovne kolonije iznjedrili su desetak predivnih slika, rađenih uglavnom temperom i uljem na platnu.

U Domu kulture u Klokotnici 27. augusta 2005. godine., održana je prvi put na ovim prostorima modna revija kreatorke Seade Delić iz Gračanice, inače člana Općinskog društva "Preporod" Doboj Istok. Nešto više od mjesec dana smo uz lični angažman same modne kreatorke, manekena i manekenki iz Gračanice, intenzivno radili na pripremama. S obzirom na to da se u Doboj Istoku prvi put održavala modna revija, organizator modne revije bio je, naravno, prijatno iznenađen velikim odzivom posjetilaca.

Dvadeset i šestog septembra ove godine u sali O. V. Doboj Istok u Klokotnici održana je promocija zbirke pripovijedaka *Knjiga od praha i snova*, čiji je autor akademski slikar, ali i veoma plodonosan prozaista, gospodin Nijaz Omerović iz Gračanice. U ime organizatora prisutne je pozdravio i zahvalio im se na odzivu predsjednik BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, gospodin Ismet Suljić. Sala O.V. Doboj Istok bila je ispunjena do posljednjeg mjesta, a o knjizi je govorio jedan od recenzenata knjige, gospodin Fatmir Alispahić, književnik i publicista. Važno je napomenuti da je ovaj kulturni događaj zabilježila i kamera TVTK.

U povodu Ramazanskog bajrama, 4. 11. 2005. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici upriličen je prigodan kulturno-zabavni program nazvan "Bajramsko posijelo". Pored poezije, koju su govorili članovi recitatorske sekcije, posjetitelji su uživali u lijepim ilahijama u izvođenju hora JU "MSŠ" Doboj Istok, sevda-

linci, novokomponovanim narodnim pjesmama i zvucima saza i violine poznate grupe "Braća Babajić". Više od tri stotine posjetilaca uživalo je u dvosatnom kulturno-zabavnom programu.

Do kraja ove, 2005. godine BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok će upriličiti promociju zbirke pripovijedaka *Očeva kletva* autora Ismeta Suljića, kao i samostalnu izložbu slika gospođe Refke Čajić iz Gračanice.

Društvo intenzivno radi na osnivanju javne biblioteke u općini Doboj Istok. Nažalost, moramo konstatovati da oni koji bi morali i trebali da istinski podrže i pomognu ovu inicijativu, nemaju baš mnogo sluha za bilo šta drugo osim za lični materijalni interes.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf

Aktivnosti BZK "Preporod" Općinsko društvo Donji Vakuf u 2005. godini odvijale su se u kontinuitetu. Iste su ostvarivane kroz sekcije u kojima djeluje više od 220 članova. Inače, u okviru "Preporod" Donji Vakuf djeluju: muzička sekcija, folklorna sekcija, literarna sekcija, klub mladih pisaca i amatersko pozorište.

Nastojali smo da u sklopu realizovanih aktivnosti budemo prisutni sa svojim programom na različitim skupovima i prilikama u povodu značajnih datuma, kao npr. u školama, posebno osnovnim, zatim povodom Dana općine, dana Ajvatovice, Bajrama i drugim prigodama.

U 2005. godini realizovane su sljedeće aktivnosti:

10. januara priređeno je omladinsko veče sa nazivom "Družimo se, raspust je";

23. januara održano je finalno takmičenje "Djeca pjevaju hitove";

8. februara pozorišna predstava u izvođenju "Teatar Fedra Bugojno";

1. marta književno veče (mladi pisci iz Donjeg Vakufa);

24. marta koncert;

3. maja koncert "Preporoda" iz Konjica;

20. maja izložba levhi u povodu Ajvatovice;

25. juna nastup u povodu Ajvatovice;

10. jula gostovanje nekih sekcija u Švedskoj;

18. augusta gostovanje nekih sekcija u Turskoj;

10. septembra izložba starih fotografija Donjeg Vakufa;

14. septembra smotra folklora u povodu obilježavanja godišnjice oslobođenja (na smotri je učestvovalo 15 društava);

15. septembra veče sevdalinke i poezije i proglašenje najboljeg literarnog rada o temi: "Sa gradine pogledat je lijepo";

10. novembra izložba akademskog slikara Hazima Čišića;

18. novembra koncert "Preporoda" Jajce;

23. decembra modna revija, omladinski centar "Etno";

18. decembra finalno veče "Djeca pjevaju hitove".

Naglašavamo da su u Donjem Vakufu aktivnosti BZK "Preporod" doprinijele apsolutnoj prepoznatljivosti naše zajednice, te da su posjete ovim aktivnostima koje su organizovane bile veoma brojne.

Također je bitno naglasiti da su naša Muzička i Folklorna sekcija i članovi Kluba mladih pisaca bili u posjeti u Švedskoj i Turskoj, gdje smo nastupali sa našim programom, autentičnim za prostore Bosne i Hercegovine.

Predsjednik
Kemal Čolak

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf

U 2005. godini svoje programske ciljeve ostvarili smo kroz sljedeće aktivnosti:

U februaru smo obilježili Muslimansku novu 1426. godinu.

Napravljen je zajednički program svih triju osnovnih škola naše općine.

Uz prikladan i zabavan program BZK "Preporod" je osigurao paketiće: svim prvačićima osnovnih škola s područja općine, djeci predškolskog uzrasta u obdaništima i djeci koja su učestvovala u programu

Promociju knjige *Ispod crnog vrha* autora prof. Nedžada Milanovića organizirali smo u aprilu. Knjiga govori o ratnim dešavanjima u dva susjedna sela s područja općine Gornji Vakuf.

Treća promocija potresnog filma o ratu u našoj općini *Istina* autora Akifa Agića upriličena je u julu.

U augustu smo priredili 4. promociju knjige *Gornji Vakuf kroz historiju* autora Hajrudina Haračića.

Gosti su bili naši stari sugrađani Mehmed i Esad Drino koji su govorili svoja sjećanja o davnim događajima i starom izgledu grada.

U novembru smo svečano obilježili Ramazanski bajram.

Program je organiziran uz učešće svih škola i horova s područja općine. Gost je bio prof. dr. Džemaludin Latić, koji je imao uspješna i poučna predavanja o temi "Život, vjera i budućnost Bosne i Bošnjaka".

Promociju knjige *Huk Neretvice* Bajre Perve organizirala je Osnovna škola "Gornji Vakuf" . Ona je bila i organizator obilježavanja 25. novembra. Na svečanosti su bili i predstavnici izvršne i zakonodavne vlasti naše općine.

BZK "Preporod" ima izuzetno dobru saradnju sa osnovnim školama te donekle sa Srednjoškolskim centrom.

Uz veću podršku i saradnju Matičnog odbora u Sarajevu i uz veću saradnju sa općinskim organima, te rješavajući prostor za rad BZK "Preporoda", uključivanjem "Preporoda" u budžet Općine i Kantona, a što su objektivne mogućnosti, rezultati bi bili daleko bolji. Bili bi efikasniji u sklanjanju djece sa ulice i promoviranju naše duhovnosti, tradicije i običaja.

Predsjednik
Abdulah Burek

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica

U čast praznika Kurban-bajrama, u januaru 2005. godine, kao i uvijek, društvo je priredilo bogat kulturno-umjetnički program, nazvan "U susret Hadži-bajramu". Ova kulturna manifestacija održana je u velikoj sali JU BKC Gračanica. Kao i obično, nekoliko stotina posjetilaca i ovaj put je bilo oduševljeno bogatim kulturno-umjetničkim sadržajem (ilahije, kaside, sevdah, prigodni recitali...). Ovu kulturno-umjetničku manifestaciju pratila je TVTK.

U organizaciji društva u mjesecu februaru priređena je samostalna izložba slika, gospodina Refika Mustajbašića iz Gračanice. Izložba je bila postavljena u foajeu JU BKC Gračanica, i ista bila izuzetno dobro posjećena. Inače, gospodin Refik Mustajbašić je član našeg društva, i prema riječima kompetentnih, spada u mali krug izuzetno nadarenih i perspektivnih slikara. Ovu izuzetno uspjelu izložbu slika zabilježili su štampani i elektronski mediji.

Prvi mart, Dan nezavisnosti BiH, bio je povod da naše društvo u foajeu JU BKC Gračanica priredi izložbu slika "Preporodovih" slikara.

Sedmog marta, u povodu Dana žena, u organizaciji našeg društva u velikoj sali JU BKC Gračanica održana je modna revija naše modne kreatorice Seade Delić, članice našeg društva.

U organizaciji BZK "Preporod" Gračanica, u aprilu ove godine održana je izložba slika renomiranog slikara Hasana Fazlića. Izložba je bila postavljena u foajeu JU BKC Gračanica i ista bila veoma dobro posjećena, što su zabilježili štampani i elektronski mediji.

Promociju knjige *Ima i gore* pjesnikinje Kademe Skelić iz Gračanice Društvo je priredilo u maju, u dersahni Osman-kapetanove medrese u Gračanici.

U organizaciji Općinskog društva "Preporod" Gračanica, 26. maja održana je javna tribina o temi "Genocid nad Bošnjacima". Tribina je održana u dershani Osman-kapetanove medrese u Gračanici, a o spomenutoj temi govorili su, gospodin Muhidin Pašić, predsjednik BZK "Preporod" ZOD TK, te gospođa Azra Gazibegović, prof. historije.

O foajeu JU BKC Gračanica, u organizaciji Društva priređena je i samostalna izložba slika Dragana Jukića iz Srebrenika.

U povodu Dana općine Gračanica, 2. juna 2005. godine, u organizaciji Društva postavljena je još jedna izložba slika gračaničkih slikara, izložba je bila postavljena u foajeu JU BKC Gračanica.

U sklopu već tradicionalnih, dvomjesečnih dana kulture u Gračanici, nazvanih "Ljetne večeri pod lipama Gračanice", čiji je organizator i pokrovitelj Općina Gračanica, petog jula naše društvo je bilo domaćin i ugostilo članove BZK "Preporod" Općinsko društvo Kalesiju. Nekoliko stotina posjetilaca uživalo je u izuzetno bogatom cjelovečernjem kulturno-umjetničkom programu gostiju iz Kalesije. Ovu bogatu kulturno-umjetničku prezentaciju BZK "Preporod" Kalesija zabilježile su "Dnevni avaz" i TVTK.

Samo dvije sedmice kasnije, 18. jula, također u sklopu dvomjesečnih dana kulture u Gračanici, u večernjim satima Društvo je bilo domaćin i ugostilo članove BZK "Preporod" Živinice, koji su se posjetiocima predstavili sa izuzetno bogatim kulturno-umjetničkim programom (folklor, ilahije, sevdah, recitali, monolozi). I ovu kulturnu manifestaciju zabilježili su štampani i elektronski mediji.

Do kraja mjeseca jula, a u sklopu "Ljetnih večeri pod lipama Gračanice", BZK "Preporod" Općinsko društvo Gračanica posjetilo je MZ: Doborovci, Vranovići, Lukavica i Malešići. Mještanima spomenutih MZ predstavili smo se svojim kulturno-umjetničkim programom. Mještani spomenutih MZ su tražili da svake godine upriličimo ovakve susrete i druženja.

Na platou Osman-kapetanove medrese u Gračanici, a u sklopu "Ljetnih večeri pod lipama Gračanice" sedmog augusta društvo je priredilo još jednu kolektivnu izložbu slika "Preporodovih" slikara.

U mjesecu augustu, a u sklopu "Ljetnih večeri pod lipama Gračanice" društvo je ugostilo i članove BZK "Preporod" Općinsko društvo Gradačac. Cjelovečernji kulturno-umjetnički program gostiju iz Gradačca, održan je na platou Osman-kapetanove medrese u Gračanici. Mnogobrojni posjetioci uživali su u lijepim stihovima i sevdalinkama gostiju iz Gradačca, a posebno su bili oduševljeni nastupom orkestra harmonika. Program je direktno prenosio i Radio Gračanica, a isti zabilježila i kamera TVTK.

I na kraju, u sklopu "Ljetnih večeri pod lipama Gračanice" svoj cjelovečernji kulturno-umjetnički program priredio je i BZK "Preporod" Gračanica, koji održan u velikoj sali BKC Gračanica, krajem mjeseca augusta. Smjenjivali su se sevdah, poezija, saz, ilahije i kaside, a cio program je direktno odašiljan u eter putem talasa Radio Gračanice. "Dnevni avaz" i kamera TVTK također su zabilježile ovaj kulturni događaj.

U septembru je Općinsko društvo "Preporod" Gračanica u foajeu JU BKC Gračanica priredilo aukciju slika gračaničkih slikara. Novac od prodanih slika namijenjen je za dogradnju Gračaničke gimnazije. Prema mišljenju organizatora, ali i drugih koji su učestvovali u ovom, prije svega, humanom gestu, aukcija je uspjela.

U povodu obilježavanja Ramazanskog bajrama, BZK "Preporod" Gračanica je priredio bogat kulturno-zabavni program. U subotu, petog novembra, u foajeu JU BKC Gračanica postavljena je izložba levhi, autora, gospodina Saliha

Mahmutbegovića iz Tuzle. Izložba koju je otvorio akademik slikar Fuad Kasumović bila je izuzetno dobro posjećena, što su zabilježili pisani i elektronski mediji. Nakon izložbe, u novootvorenoj sali Muzičke škole u Gračanici održana je promocija knjige *Moji stavovi* autora Muhameda Mašića. O knjizi, ali i o liku i djelu rahmetli Muhameda Mašića uopće, govorili su gospodin Muhidin Pašić, prof. dr. Izet Mašić i drugi. Promocija je bila izuzetno dobro posjećena, a što nije ni čudo s obzirom na to da je govoreno o liku i djelu Gračanlije, publiciste, pjesnika, prevodioca, odličnom poznavaocu arapskog jezika i književnosti, ali i drugih orijentalnih jezika, Bošnjaku intelektualcu, i piscu tariha, odnosno hronograma na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.

Do kraja ove godine iz štampe će izaći i četvrti broj časopisa "Avlija" u izdanju BZK "Preporod" Općinsko društvo Gračanica.

Isto tako, do kraja 2005. godine održat će se i promocija zbirke pripovjedaka *Očeva kletva* autora Ismeta Suljića.

Upriličit ćemo aukciju slika gospođe Refke Čajić a sredstva koja budu prikupljena namijenjena su kao pomoć nezaposlenim demobilisanim borcima.

Društvo je u ovoj godini bilo izdavač knjige pripovjedaka *Pečat ulice* autora Mevludina Spahića iz Gračanice, a pomagalo je i štampanje nekoliko knjiga svojih članova.

Isto tako, Općinsko društvo "Preporod" Gračanica je ove godine finansiralo i snimanje CD-a sa tri novokomponovane ilahije. Tekstove za ilahije napisali su članovi društva, gospoda Safet Begović i Ismet Suljić, a iste izvodi Zihnija Smajilbašić, također član BZK "Preporod" Gračanica.

Predsjednica
Refka Čajić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

Iz slijedećeg može se sagledati rad našeg općinskog društva za 2005. godinu:

14. januara povodom "Kurban-bajrama" organizirana je promocija monografije i izložba slika Hasana Fazlića, karikaturiste iz Sarajeva. Promotor: prof. dr. Sulejman Bosto.

11. februara BZK "Preporod" Gradačac u suradnji sa "Preporodom" BiH gostovao je sa prigodnim programom u Odžaku, sa temom: "Programski ciljevi Bošnjaka u kulturi" uz promociju VII kola *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*. Učesnici programa: prof. dr. Munib Maglajlić, mr. Amra Turbić, mr. Sead Šemsović.

Učestvovali: dr. Sead Berbić, prof. Sadeta Subašić i učenik (sazlija) Jusuf Brkić.

25. februara BZK "Preporod" Gradačac organizirao je promociju knjige *Katarina, kraljica bosanska* Ibrahima Kajana.

Gosti večeri: Ibrahim Kajan, promotor prof. Sadeta Subašić. Muzički dio programa: Refija Husejnagić i Džavid Pamuković, muzička pratnja Edo Mulabdić.

4.-12. marta povodom 8. marta "Dana žena" u prostorijama "Preporoda" međunarodna organizacija – Švicarska organizacija za razvoj i suradnju – organizirala je izložbu ručnih radova, žena i omladine s područja općine Gradačac.

1. aprila učenici O. Š. "Ivan Goran Kovačić" iz Gradačca, posjetili su prostorije "Preporoda" i izložbu slika (karikatura) autora Hasana Fazlića (Sarajevo).

2. aprila humanitarna organizacija "Bos-it" u suradnji sa BZK "Preporod" Gradačac održala je redovnu izbornu skupštinu u prostorijama "Preporoda".

15. aprila BZK "Preporod" Gradačac organizirao je promociju knjige *Priče o Odžaku i njegovim žiteljima* autora Ragiba Mejrića. Promotor: Jelena Grgić-Matijašević.

16. aprila u prostorijama "Preporoda" Gradačac organizovana je promocija časopisa "Zehra" u suradnji sa ženskom edukativnom organizacijom "Kewser".

18. aprila BZK "Preporod" Gradačac u suradnji sa Općinom Gradačac i Izdavačkom kućom "Baybuk" Sarajevo, organizirao je promociju monografije *Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini* i izložbu "Razglednice Bosne i Hercegovine" (Austrougarski period).

6. maja povodom obilježavanja 9. maja – Dana pobjede nad fašizmom, BZK "Preporod" Gradačac organizirao je promociju knjige *Prevara Bosne* prof. dr. Nijaza Durakovića. Pomotori su bili prof. dr. Sead Omerbegović i prof. dr. Edhem Muftić uz prisustvo autora.

20. maja u suradnji sa Medžlisom IZ Gradačac, BZK "Preporod" Gradačac organizirao je promociju knjige *Bosna je odbranjena, ali nije oslobođena* dr. Omera Ibrahimagića, promotor general Fikret Muslimović.

27. maja u okviru "Gradačačkih književnih susreta" BZK "Preporod" Gradačac organizirao je izložbu grafika Danisa Fejzića. O autorovom radu i njegovim grafikama govorili su prof. dr. Munib Maglajlić i dr. Fehim H. Muhamedović.

28. maja u okviru "Gradačačkih književnih susreta" BZK "Preporod" organizirao je Okrugli sto sa nazivom "Književna ljevica i desnica danas". Učesnici: Željko Grahovac – književnik, dr. Marko Vešović, prof. Dinko Delić i dr. Nirman Moranjak-Bamburać.

18. juna BZK "Preporod" Gradačac organizirao je "Susret prve generacije maturanata Gradačačke gimnazije povodom 50 godina mature: 1955–2005".

Istog dana BZK "Preporod" Gradačac organizirao je video-projekciju Damira Nikšića *If I Wasn't Muslim* (Da nisam musliman).

10. augusta u okviru manifestacije Dani kulture Općine Gračanica sa nazivom "Ljetne večeri Pod lipama Gračanice", BZK "Preporod" Gradačac je gostovao s prigodnim kulturno-zabavnim programom.

Učesnici: orkestar harmonika "Preporoda" pod vodstvom Azura Čobe, KUD "Vučkovci" pod pokroviteljstvom "Preporoda" Gradačac, Muhamed Hamdija Ćosić – vokalni solist, Jasenko Inkić – muzička pratnja, Erna Bajrić i Fahrudin Bajrić – vokalni solisti, Alma Hot, Amela Hot i Emina Dervišević, dr. Sead Berbić i prof. Sadeta Subašić – medijatori, Amela Iskrić i njene dvije sestre, Brkić Safet – sazlija.

19. augusta povodom obilježavanja 171. godišnjice smrti Huseina-kapetana Gradaščevića BZK "Preporod" Gradačac u suradnji sa Medžlisom IZ Gradačac organizirao je u džamiji "Huseiniji" učenje "Tevhida" prije džuma-namaza.

19. augusta u suradnji sa UGM "Sumeja" Gradačac u BZK "Preporod" Gradačac organiziran je doček žena iz udruženja žena "Fatma" iz Bužima.

31. augusta BZK "Preporod" Gradačac organizirao izložbu slika autorice Azre Arapović. Promotor Fatmir Alispahić.

23. septembra u susret nadolazećem mubarek Ramazanu, BZK "Preporod" Gradačac u suradnji sa JU Javna biblioteka "Alija Isaković" organizirao je "Književno veče posvećeno životu i djelu Alije Isakovića", uz prisustvo supruge Alije Isakovića, prof. dr. Emine Kečo. Učesnici: prof. dr. Enes Duraković, prof. dr. Munib Maglajlić i mr. Nijaz Alispahić.

4. novembra u BZK "Preporod" organizirano je bajramsko druženje sa nazivom "Tragom za istinom". Na druženju je promovisana knjiga *Gluho doba* autora Jusufa Trbića, predsjednika BZK "Preporod" Bijeljina. Također, organizirana je izložba fotografija sa nazivom "Stara Bijeljina" autora i vlasnika izložbe dr. Adija Rifatbegovića. Promotori su bili: mr. Nijaz Alispahić i Atif Kujundžić, književnik.

16. decembra planirana je promocija prvi put štampanog romana *Sreća mlado Ljubovića* autora Husejna Đoge Dubravića čiji se mezar nalazi u Gradačcu.

Roman je štampan u izdanju BZK "Preporod" Gradačac, a priredio ga je za štampanje i pogovor napisao prof. dr. Munib Maglajlić. Planirali smo i okrugli sto o životu i djelu Husejna Đoge Dubravića, gdje bismo pozvali eminentne književnike i kritičare koji bi osvijetlili lik rahmetli književnika Dubravića.

Iz navedenog izvještaja može se sagledati rad našeg općinskog društva za 2005. godinu.

Predsjednik
Ernes Mustafić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Hadžići

Općinsko društvo "Preporod" Hadžići, u proteklih 11. godina svog djelovanja, imalo je veliki broj aktivnosti, od kojih su neke prerasle i u manifestacije, kao što je "Preporodovo kulturno ljeto", koje se nakon pet uzastopnih ljeta, ove godine nije moglo održati. Folklorni i drugi ansambli koji su djelovali u "Preporodu", prestali su sa aktivnostima.

Razlog ovakvog stanja je nerazuman potez i odluka Vijeća i čelnika Općine Hadžići, da i pored vrlo obimnog izvještaja o radu, "Preporod" svedu na gotovo beznačajnu stavku u budžetu, vjerovatno svjesni da jednoj bošnjačkoj instituciji kulture time otežavaju rad.

Nažalost, svoj glas za takav stav prema "Preporodu" su dali i oni koji su bili njegovi aktivni članovi, a sada se trenutno nalaze u sastavu Vijeća Općine.

No, i pored toga "Preporod" nastavlja sa radom. Od tog rada u 2005. godini ističemo sljedeće:

25. marta u 17:00 sati održano je omladinsko druženje u saradnji sa BIKT-om Mozaik iz Sarajeva. Ovo druženje je nastavljeno tokom cijele godine, okuplja veliki broj omladine i ima svoje sedmične aktivnosti.

20. maja u 20:00 sati održana je promocija priča za djecu *Svi zajedeno*. Priče je sa perzijskog jezika prevela Senka Bešlić.

28. septembra u 19:30 sati održana je promocija časopisa za djecu i omladinu "Mozaik", kojom prilikom su članice "Preporoda" Meliha Bandić i Jasna Topalović recitovale poeziju Muse Ćazima Ćatića, a Merima Memić izvodila sevdalinke.

4. novembra u 18:00 sati održan je Bajramski koncert u Atriju O.Š. "6. Mart" u Hadžićima. Koncert su izveli članovi Gradskog mješovitog hora iz Maglaja, koji su u nepunoj godini dana drugi put bili naši gosti.

Posebno moramo istaći skori izlazak iz štampe monografije koja je posvećena desetogodišnjem radu "Preporoda" Hadžići.

Predsjednica
Zehra Musto'o

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Jablanica

Općinsko društvo Jablanica prati, pomaže i organizuje razne kulturne manifestacije koje se dešavaju na području općine i šire. Za 2005. godinu Izvršni odbor je realizirao sljedeće kulturne manifestacije:

Februar – Izložba jablaničkih umjetnika provodom dana oslobođenja Jablanice;

Mart – Muzička škola (I, II, III stepen) za učenike osnovne škole u trajanju od 6 mjeseci;

April – Kursevi jezika (engleskog i njemačkog) u trajanju od 6 mjeseci;

Juni – Likovna kolonija za učenike osnovne i srednje škole;

Septembar – Dječiji festival "Mali šlager";

Oktobar – Koncert muzičke škole.

Novembar – U dogovoru sa Matičnim odborom BZK "Preporod" našu općinu je posjetila književnica Jasmina Musabegović koja je učenicima srednje škole održala čas lektire.

Decembar – Veče sevdalinke.

Osim ovih aktivnosti, Općinsko društvo ima biblioteku koja je dostupna svim građanima.

Predsjednik
Alija Šuko

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Jajce

Naše društvo je u 2005. godini imalo najplodnije aktivnosti od njegove obnove. Pored već ranije formiranih sekcija Društvu se priključila i grupa mladih bošnjačkih intelektualaca sa svojom sekcijom "Horizonti".

Društvo je i u ovoj godini svojim koncertnim aktivnostima nastojalo obilježiti važnije datume, posebno državne praznike, bajrame i Ramazan.

U januaru je predsjednik BZK "Preporod" BiH, prof. dr. Šaćir Filandra održao predavanje o temi "Bošnjaci danas".

"Preporod" je do ove godine bio jedini nosilac kulturno-zabavnih aktivnosti bošnjačke populacije u Jajcu. Organizovali smo 24. januara bajramski koncert "Nek mirišu avlije", a u martu humanitarni koncert za našeg nezaposlenog člana Šeherzudina Ćelalića Dudu, koji je sa svoja dva sina član naše muzičke sekcije. Slijede koncert u povodu 1. maja u gradu ispred Doma kulture, koncert za dijasporu "Dobro došli u zavičaj", koncert ilahija povodom Ramazana, učešće u programima za Ramazan i povodom "Dana šehida", kao i koncert u Donjem Vakufu.

Organizovali smo i izložbu slika našeg akademskog slikara Dine Popaje, profesora na Likovnoj akademiji u Pragu.

Naše društvo je u ovoj godini ostvarilo suradnju sa društvima iz komšijskih gradova Bugojna i Donjeg Vakufa. Tako samo prisustvovali premijeri filma *Istina*, autora Akifa Agića, koja je održana u Bugojnu.

"Preporod" je bio nosilac kulturno-zabavne aktivnosti na "Izboru sportiste godine" u Jajcu, na svečanoj akademiji povodom oslobođenja dijela naše općine. Bit ćemo, također, učesnici "Dana jajačke brigade" 3. 12. 2005. godine.

Sekcija mladih "Horizonti" bila je nosilac aktivnosti na promociji knjige Isnama Taljića *Roman o Srebrenici*, na javnoj tribini o temi "Bosna i Bošnjaci – jučer, danas, sutra" predavača Omera Behmena, na javnoj tribini o temi "Hasan Kjafi Pruščak – život i djelo", uz gosta, predavača prof. dr. Muharema Štulanovića. Također, ova naša sekcija je organizovala odlazak u Potočare – Srebrenica povodom desetogodišnjice genocida nad Bošnjacima.

Predsjednica
Naima Žužić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kalesija

U januaru je održana izvještajno-izborna skupština BZK "Preporod" Kalesija. Za predsjednika je izabran Fahrudin Sinanović, a u Izvršni odbor su izabrani još i Mujo Zulić, Smail Latifović, Nermin Bukvar, Begija Vejzović, Senaid Ključanin, Alma Suljić, Avdo Karić i Nevresa Ramić.

Formirano je folklorno društvo "Halisije". Zadaća Društva je da se bavi afirmacijom bošnjačkih igara i običaja.

Tribina "Hidžra – iskustva i pouke". Gosti tribine bili su mr. Sead Seljubac i prof. Enver Alić.

Malonogometna ekipa BZK "Preporod" učestvovala je na turnirima u Diviču, Gornjim Raincima i Kalesiji.

Upriličena su Bošnjačka sijela.

Članovi BZK "Preporod" gostovali su s prigodnim kulturno-umjetničkim programom u Gračanici u sklopu tamošnje manifestacije "Ljetne večeri pod lipama Gračanice".

Ekskurzija u Sarajevo. BZK "Preporod" svake godine za svoje mlade članove organizira edukativne ekskurzije.

Promocija knjige *Znameniti Tuzlaci* autora Kemala Bašića i Midhata Spahića. Uz autore, o knjizi je govorila i Jasna Hadžiselimović.

Održan je kulturno-naučni skup "Slovo o Povelji". Sa skupa su upućena tri zahtjeva na različite adrese. Od Vijeća ministara se traži da se poradi na povratu originalnog dokumenta Povelje Kulina bana, od Ministarstva za obrazovanje se traži da u svoje radne kalendare uvrste i Dan povelje, te da ga na odgovarajući način obilježe, i od Općinskog vijeća Kalesija se traži da jedna ulica dobija ime po Kulinu banu.

U suradnji sa Medžlisom IZ Kalesija organiziran je program "U susret ramazanu".

Tribina "Mladi, vjera i sport". Gost tribine bio je Salko Zildžić, amaterski i profesionalni prvak svijeta u kik-boksu.

Organizirana je 10. kulturna manifestacija "Ikre". Ove godine "Ikre" su počele predstavljanjem knjige *Srebrenica – dokumetni o genocidu* i dokumentarnog filma *Srebrenica – zemlja zločinaca* autora Mehmeda Pargana. Uz autora predstavljači su još bili i novinari Hazim Karić i Sevret M. Ćehajić. Prvog dana otvorena je i izložba levhi hafiza Abdulaha Budimlije. Drugog dana Medhija Maglajlić i Sead Šemsović promovirali su VII kolo *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga*, a upriličeno je i književno veče sa Isnamom Taljićem i Mirzetom Hamzićem. Trećeg dana promoviran je roman *Ponos* Ahmeda Muradbegovića, koji je prvi put objavljen u zasebnoj knjizi nakon što je 77 godina bio u rukopisu. O romanu su govorili Esad Karić, direktor Biblioteke "Alija Isaković" iz Gradačca, koja je bila i izdavač romana, književnik i publicista Fatmir Alispahić i Smail Latifović.

Predsjednik
Fahrudin Sinanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kiseljak

S obzirom na to da prošle godine nismo poslali izvještaj o radu, molimo vas da u okviru *Godišnjaka 2005* objavite naš izvještaj za 2004. i 2005. godinu.

Općinsko društvo "Preporod" Kiseljak osnovano je 18. 1. 2003. Na području općine Kiseljak ranije nije postojalo Općinsko društvo BZK "Preporod".

Uredili smo i opremili prostorije. Prostorije je besplatno ustupio Medžlis IZ Kiseljak. Društvo na raspolaganju ima kancelariju i prostoriju koja je preuređena u klub.

Podijelili smo bajramske paketiće i prikladne slikovnice za učenike prvih razreda osnovnih škola.

Općinsko društvo "Preporod" Kiseljak koordiniralo je aktivnosti oko otvaranja odjeljenja srednje škole u Kiseljaku u kojima se nastava izvodi na bosanskom jeziku. U tom smislu animirali smo učenike i roditelje, koordinirali aktivnosti za dobijanje saglasnosti iz Ministarstva za obrazovanje SBK, koordinirali aktivnosti za uređenje školske zgrade, opremanje zbornice, informatičkog kabineta i dr. Nastava se počela izvoditi u školskoj 2004./2005. godini.

Društvo je organiziralo nabavku i postavljanje bajramskih transparenata koji se, počevši od Ramazanskog bajrama 2004. redovno postavljaju u gradu Kiseljaku.

Priređeno je poetsko-muzičko veče u okviru kojega je promovirana knjiga pjesama *Huk Neretvice* Bajre Perve i održan nastup porodice Košpo (solo, violina, pijano).

Društvo je pokrenulo rad ženskog hora, koji vodi prof. Aida Melezović. Hor je imao nastupe u povodu Lejletul-kadra i u povodu Bajrama na bajramskoj svečanosti koja je održana u povodu Kurban-bajrama (2004. god.) u hotelu "Dalmacija" u Kiseljaku.

Društvo je pokrenulo i rad likovne sekcije, koju vodi Lejla Nuhić, apsolventica na Likovnoj akademiji u Sarajevu.

Organiziran je odlazak omladine na dženazu u Srebrenici – Memorijalni centar u Potočarima.

Društvo je u saradnji sa Udruženjem bošnjačke omladine "Gazija" Kiseljak organiziralo bajramske vatromete u Kiseljaku i Bukovici.

U završnoj fazi su pripreme za izložbu u okviru koje će biti predstavljena djela sa motivima iz Kiseljaka, slikara Zijada Hasića, kao i stare fotografije, razglednice, dokumenti i rukopisi.

Društvo je jednim dijelom u toku protekle školske godine stipendiralo dva nadarena učenika gimnazije, a ove godine podijeljena je jednokratna pomoć za sedam učenika prvog razreda gimnazije.

Predsjednik
Munir Mujić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj

U izvještajnom periodu Općinsko društvo "Preporod" u Kladnju ostvarivalo je svoje programske aktivnosti, naslanjajući se jednim dijelom na dosadašnje oblike, sadržaje i metode rada, a drugim dijelom uvodeći nove projekte i kulturne akcije.

U osnovi je još problem nepostojanja adekvatnog prostora za održavanje kulturnih manifestacija i odgovarajućih kulturno-umjetničkih programa.

Sve aktivnosti Općinskog društva još se odvijaju u sali hotela "Bosna". Osim navedenih poteškoća, protekli period otežavala je i činjenica da je za aktivnosti društva u Budžetu Općine predviđen minimalan iznos. No, i pored navedenih poteškoća, Društvo je očuvalo dostojanstvo i integritet i uspješno realizovalo aktivnosti predviđene Programom rada.

Tokom godine ostvarene su sljedeće aktivnosti:

U sali hotela "Bosna" 13. januara u 18:00 sati upriličena je promocija 1. i 2. broja časopisa za književnost i umjetnost "Ostrvo". U časopisu kao kulturološkoj oazi u koju mogu stati različiti sadržaji idejne provenijencije, književnost, umjetnost, eseji, znanstvena razmišljanja, govorili su glavni urednik časopisa, prof. Vedad Spahić, i predsjednik ZOD TK, gosp. Muhidin Pašić.

Osmog aprila u 19:00 sati u sali hotelu "Bosna", pred 80-tak posjetitelja promovisano je VII kolo edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*. O knjigama ovog temeljnog projekta BZK "Preporod" govorili su prof. dr. Munib Maglajlić i književni kritičar Sead Šemsović.

Organizirana je vjersko-kulturna manifestacija "Dani Djevojačke pećine" sa sadržajem utvrđenim Programom ove manifestacije. Djevojačka pećina u Brataljevićima kod Kladnja kao "Sveto bosansko podzemlje" još nedovoljno istraženo, izazov je i inspiracija za brojne istraživače, naučnike, pjesnike. U navedenom su i razlozi zbog kojih je Općinsko društvo "Preporod" objavilo "Kladanjski književni konkurs za mlade" o temi "Djevojačka pećina između legende i istine".

Između prispjelih radova žiri je najuspješnijim proglasio radove Zerine Bajić i Amera Meškovića. Nagrađenima su uručene diplome i novčane nagrade. Obaveza Općinskog društva u Kladnju je da i u narednom periodu potiče i pomaže različite oblike stvaralaštva mladih. Ovogodišnja manifestacija "Dani Djevojačke pećine", inspirisana sjedinjenjem vjerske tradicije sa općeljudskom, produžuje i dalje afirmiše sadržaje nastale na ovom tlu uz iniciranje nastavljanja te tradicije. U sklopu ove manifestacije održana je 24. augusta "Noć bosanskog sevdaha" uz učešće BKD "Olovo" iz Olova i folklornih ansambala iz Živinica i Kladnja. U programu su učestvovali horovi MIZ-e Kladanj, ženski hor i hor efendija. Gost večeri bio je Meho Puzić uz pratnju Abaza Bijedića.

Promocija knjige *Pod vedrim nebom dova* priređivača Rifeta Haskovića održana je 26. augusta u 18:00 sati. Pored priređivača Rifeta Haskovića, na promociji je u ulozi promotora govorio muftija tuzlanski Husein ef. Kavazović.

Priređena je promocija idejnog projekta "Dovište Djevojačke pećine" (Brateljevići – Kladanj). Projekt je predstavio prof. dr. Ahmed Hadrović. Organizirali smo promocije romana *Vodeni zagrljaj* Zilhada Ključanina i *Sjena kurjaka* Mehmeda Đedovića. Prigodno smo obilježili Ramazanski bajram.

Osim navedenih aktivnosti, Općinsko društvo "Preporod" Kladanj učestvovalo je u svim manifestacijama upriličenim u povodu obilježavanja državnih praznika i značajnih datuma na području naše općine.

Predsjednik
Muriz Kreho

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Konjic

U skladu sa svojim programskim ciljevima i u skladu sa Statutom BZK "Preporod", Općinsko društvo Konjic svoje programske ciljeve u 2005. godini realizovalo je kroz sljedeće aktivnosti:

4. januara učestvovali smo sa FK Igman u organizaciji 7. Međunarodnog tradicionalnog turnira u malom nogometu "Konjičke gazije".

6. januara organizirana je radionica za rukovodioce sekcija Kulturno-umjetničkog društva "Preporod".

18.-23. januara u saradnji sa sekcijom BZK Preporod Potoci, Muftijstvom iz Mostara, te Islamskim zajednicama iz Mostara i Konjica upriličen je program "Od Konjica do Blagaja" u povodu Kurban-bajrama:

– 18.1. Dom kulture "Potoci";

– 21.1. Narodno pozorište Mostar;

– 22.1. Sportska dvorana Konjic;

– 23.1. Sala Osnovne škole "Blagaj".

24. januara pomogli smo organizaciju "Wigvam 2005", prezentacija zdrave hrane u selima konjičke općine.

2. februara pružili smo pomoć u snimanju emisije "Selu u pohode" (BHT1) – Buturović Polje.

23. februara priređena je promocija knjige Hadžema Hajdarevića *Na sonetnim otocima*, gosti: Senadin Begtašević, Ekrem Macić i Alija Pirić.

28. februara učestvovali smo u programu povodom 1. marta, Dana nezavisnosti.

6. marta priredili smo snimanje emisije o konjičkom "Preporodu" za FTV, jutarnji program.

31. marta učestvovali smo na edukativnoj konferenciji NVO u Vogošći, pod pokroviteljstvom Udruženja izbornih zvaničnika.

4. aprila podijelili smo 12 (dvanaest) paket pomoći ugroženim kategorijama u vrijednosti po 50 KM (pedeset KM).

9. aprila KUD "Preporod" je učestvovao u svečanom dijelu 8. Međunarodnog sajma privrede u Mostaru.

29. aprila učestvovali smo u programu obilježavanja 1. maja – Međunarodnog praznika rada.

21. maja KUD "Preporod" je imao prezentaciju svoga rada na sajmu "Trešnje" u Bijelom Polju, Mostar.

30. maja imali smo učešće u programu Dana II O.Š. Konjic.

4. juna zajedno sa Triatlon asocijacijom Bosne i Hercegovine učestvovali smo u organizaciji i programu promotivne regate "Neretva 2005".

7. juna bili smo gosti u jutarnjem programu FTV-a.

8. juna pomogli smo u organizaciji susreta "Bolje zdravlje nego bolest", Komisije za pitanje mladih Općinskog vijeća Konjic, akcija "Mjesec maj, mjesec borbe protiv ovisnosti".

11. juna učestvovali smo na IX tradicionalnoj manifestaciji "Novogradski dani 2005" Općine Novi Grad.

15. juna iz štampe je izašao list "Mostovi", broj 11.

16. juna u povodu Dana općine Konjic održana je manifestacija "Nek Neretvom pjesma teče".

Na svečanoj sjednici Općinskog vijeća Konjic, a na prijedlog Komisije za dodjelu općinskih javnih priznanja našem društvu uručena je Povelja sa zlatnim grbom Općine, kao najviše općinsko javno priznanje.

9. jula gostovali smo na smotri folklora u Vitezu, manifestacija "Dani Preporoda".

16. jula pomogli smo organizaciju i program tradicionalnih međunarodnih ekstremnih skokova "Skok u kazan".

20. jula održana je tradicionalna manifestacija "Konjička sehara", Peti festival folklornog stvaralaštva Bosne i Hercegovine, uz učešće petnaest kulturno-umjetničkih društava i 657 učesnika iz četrnaest bosanskohercegovačkih gradova.

27. jula sa udruženjem boraca NOR-a učestvovali smo u obilježavanju Dana ustanka naroda Bosne i Hercegovine u borbi protiv fašizma i 60 godina od oslobođenja (1945–2005).

29. jula organiziran je program sjećanja na šehide. Programa je realiziran u saradnji sa Turističkom zajednicom i Plivačkim klubom Lisičići prilikom plivačkog mitinga "Suljo i Mujo".

30. jula – 1. augusta učestvovali smo na 4. susretima bošnjačke omladine u Mostaru.

6.-7. augusta učestvovali smo na Internacionalnom festivalu "Susreti prijateljstva" u Goraždu.

13. augusta gostovali smo na smotri folklora "XXII susreti prijateljstva" u Blagaju.

14. augusta gostovali smo na I smotri folklornog stvaralaštva u Jablanici.

24. augusta pružili smo pomoć u organizaciji utakmice Kupa BiH FK Igmanu.

25. augusta pomogli smo organizaciju "III internacionalne shou regate 2005".

26.-28. augusta održan je Drugi međunarodni triatlon kup "Kulin ban" – Boračko jezero. Učestvovali smo u organizaciji i programu zajedno sa Triatlon asocijacijom Bosne i Hercegovine.

29. augusta organizirali smo izlet za članove "Preporoda" na Ivan-sedlo, i ujedno čišćenje izletišta i spomen-obilježja.

10. septembra pružili smo pomoć Islamskoj zajednici Konjic u organizaciji otvaranja džamije u Hotovlju, gostovali na Osnivačkoj skupštini HKD "Napredak" podružnica Konjic i učestvovali na IV međunarodnoj smotri folklora u Tešnju ("Tešanj 2005") u povodu Dana oslobođenja Tešnja od fašizma.

14. septembra gostovali smo na Međunarodnoj smotri folklora u Donjem Vakufu u povodu Dana oslobođenja Donjeg Vakufa.

17. septembra sa udruženjem boraca NOR-a organizirali smo program u povodu 64 godine od prve partizanske pobjede. Program je održan na Vrabču, Borcima i Boračkom jezeru;

21. septembra priređena je promocija knjiga Ibrahima Kajana *Tragom Božijih poslanika* i *Katarina, kraljica bosanska.*

28. septembra učestvovali smo u organizaciji formiranja Likovnog centra "Zuko Džumhur", gdje je BZK "Preporod" od Udruženja za kulturno-historijsko naslijeđe Konjic dobilo zahvalnicu za doprinos formiranju kulturnog centra.

14. i 21. oktobra organizirali smo iftare za članove "Preporoda"

2. novembra u povodu Ramazanskog bajrama podijeljeni su bajramski paketići djeci koja su se nalazila u Općoj bolnici Konjic.

Predsjednik
Adnan Velagić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Mostar

U 2005. godini donijeli smo potrebne odluke i postigli dogovor o ustupanju odgovarajućih prostorija za rad Društva u zgradi Medžlisa IZ Mostar – Vakufski dvor. Međutim, trenutno nismo u mogućnosti koristiti ustupljeni prostor zbog nedostatka neophodnih finansijskih sredstava za dovršavanje građevinskih radova.

Društvo je nabavilo značajnu i kvalitetnu audio opremu koja se može koristiti i za velike prostore. Njome se služimo u realiziranju vlastitih programa i ustupanju iste drugima kao pružanja naše pomoći u mnogim kulturno-zabavnim zbivanjima u gradu.

Priredili smo, finansirali i izdali zbornike radova sa naučnih simpozija koji su održani 2003. i 2004. godine:

– *Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegova doba*;
– *Život, djelo i vrijeme Derviš-paše Bajezidagića*;
– *Život i djelo Muhameda Bekira Kalajdžića*.

Organizirali smo Akademiju povodom 9. maja, Dana pobjede nad fašizmom, Dana Evrope i Dana oslobođenja Mostara od srpsko-crnogorske agresorske vojske. Akademiju smo organizirali s Mostarskim teatrom mladih i muzičkim grupama iz Mostara i Konjica.

Priredili smo naš tradicionalni "Ramazanski koncert 2005" duhovne muzike koji je organiziran u saradnji sa Sarajevskom filharmonijom, muzičarima i muzičkim grupama iz Mostara, Kaknja, Konjica i Zagreba.

Predsjednik
Damir Sadović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Novi Travnik

Dvadeset drugog januara 2005. godine organizovano je "Bajramsko sijelo" u kino-sali u Novom Travniku. U programu su učestvovali učenici osnovnih i srednjih škola, osnovna muzička škola i KUD "Novotravničko biserje".

Prikupljena je potrebna dokumentacija za Staru džamiju u Šenkovićima i nekropolu stećaka Maculje, te 21. februara predate peticije Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika u Sarajevu.

Uz pomoć Matičnog odbora BZK "Preporod" štampana je zbirka poezije *Odbolovana ljubav* autorice Asije Rešić, te 30. septembra održana promocija u prostorijama MSŠ "308. slavne brdske brigade" u Novom Travniku.

Povodom Dana općine Novi Travnik 14. juna organizovana je izložba likovnih radova Senada Gavranovića i Višnje Velagić.

Na osnovu zahtjeva koji smo uputili Federalnom ministarstvu kulture i sporta u Sarajevu, dobili smo sredstva za projekt "Kulturno-historijsko naslijeđe" za nekropolu stećaka Maculje. Urađen je promotivni materijal nekropole: brošure, plakate i fotografije.

Četrnaestog novembra Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika u Sarajevu, proglasila je Staru džamiju u selu Šenkovići, općina Novi Travnik, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

Dvadeset devetog novembra organizovan je okrugli sto u sali Općine Novi Travnik povodom proglašenja Stare džamije u Šenkovićima nacionalnim spomenikom BiH. Tim povodom štampali smo i prigodan plakat i kolekciju slika Stare džamije.

U decembru je štampan 14. broj lista "Alem" BZK "Preporod" Novi Travnik.

Predsjednik
Enver Veletovac

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Prozor

U veoma otežavajućim društvenim i političkim okolnostima, u svakojakim opstrukcijama, kako pojedinaca tako i pojedinih grupa, BZK "Preporod" Prozor, njegovih više od 150 aktivnih članova, u 2005. godini postigli su, za ovu sredinu značajne rezultate, vrijedne pohvale.

Odmah na početku druge godine svoga društvenog djelovanja, zahvaljujući dobrom radu IO-a, i istaknutih pojedinaca, uspješno je ostvarena nabavka nužne opreme, bez koje nije bilo moguće ostvariti bilo kakav rad. Nabavljena je sljedeća oprema:

– jedan komplet opreme: bošnjačka nošnja, za folklorni ansambl (10 parova), u vrijednosti 6.500 KM;

– komplet ozvučenja vrijedan 7.500 KM;

– muzički instrumenti za orkestar u vrijednosti 7.500 KM;

– instrumenti za školu harmonike u iznosu od 11.000 KM.

Sredstva su osigurana putem donatora i Federalnog ministarstva za kulturu. Zapošljavanjem stručnog radnika u društvu, (četiri sata dnevno) od maja 2005. godine rad u sekcijama je vidno napredovao. Aktivni rad odvija se u više sekcija:

– Folklorna sekcija broji više od 80 članova. Rad se odvija u tri ansambla. Folklorni ansambl je ove godine, samo poslije tri mjeseca rada učestvovao na značajnim

smotrama folklora: "Ajvatovica – Bugojno 2005." u Bugojnu, "Konjička sehara" u Konjicu, "Susreti prijateljstva – Blagaj 2005.", u Blagaju, Prvoj smotri folklora u Jablanici i povodom Dana oslobođenja u Donjem Vakufu.

Na svim ovim folklornim manifestacijama, na kojima smo učestvovali prvi put, postigli smo zapažene rezultate i uspostavili trajna prijateljstva širom naše države.

– Ansambl narodnih igara i pjesama sa interpretatorima narodne muzike, posebno izvornog sevdaha.

– Dječiji hor, koji broji 50 članova, svakodnevno radi i njihov nastup na svim koncertima popraćen je sa izuzetnim zanimanjem i oduševljenjem publike.

– Značajne rezultate u radu postižu i sekcije: hor ilahija i kasida, dramska sekcija, škola harmonike i klavijatura.

– Aktivnosti ekološke sekcije osigurali su jedan program u pet bošnjačkih naselja vrijedan 9.500 KM, koji je finansiralo Ministarstvo građenja, prostornog uređenja i zaštite okolice HNK.

Za značajne vjerske i državne praznike održani su koncerti sa različitim kulturnim sadržajem. Ukupno je održano pet koncerata, pred prepunom dvoranom Doma kulture. Kad su u pitanju ovi koncerti, ono što je veoma značajno naglasiti jeste činjenica da su u tom programu učestvovali i gosti, folklorni ansambl iz Bugojna i hor ilahija i kasida iz Jablanice.

Učešće Društva na FTV-u u februaru ove godine, te njegovo predstavljanje građanima BiH, predstavlja za nas veliki uspjeh. Značajna materijalna sredstva koje je Društvo tom prilikom ostvarilo, dobro su došla u finansiranju najnužnijih potreba u radu tokom 2005. godine.

Članovi društva ostvarili su još jednu TV promociju svoga rada. Učestvovali smo u javnom snimanju emisije BIHAJD PARK, predstavljajući naš grad i našu bošnjačku kulturnu baštinu.

U julu smo organizirali okrugli sto o temi "Uloga Preporoda u kulturno-prosvjetnom uzdizanju Bošnjaka", kojem je prisustvovalo više od 40 uglednih Bošnjaka ovoga grada.

Sve manifestacije i predavanja koja organiziraju druga udruženja i organizacije odvijaju se uz aktivnu pomoć BZK "Preporod" Prozor.

U maju je održana redovna Skupština Društva, na kojoj su potvrđeni uspjesi i data puna podrška u radu aktuelnom Izvršnom odboru i predsjedniku Društva.

Predsjednik BZK "Preporod" i pored stalnog kontakta sa odgovornim u Općini Prozor – Rama, te isticanja problema adekvatnog prostora za rad Društva, nije naišao na punu podršku odgovornih i pitanje radnih prostorija nije riješen. Istina, Društvo ima nesmetani pristup prostorijama Doma kulture, u kojem i ostvaruje 90% svoga rada, ali se osjeća potreba za prostorom koji će biti sjedište Društva i u kojem ćemo smjestiti i čuvati vrijednu opremu koju Društvo sada posjeduje.

Nije riješeno redovno budžetsko finansiranje najosnovnijih potreba u radu, od strane Općine Prozor – Rama, niti je Društvo od ove lokalne zajednice ostvarilo finansijsku podršku. Ovo pitanje ostaje otvoreno.

Predsjednik

Meho Manov

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Stolac

U toku 2005. godine uspjeli smo realizirati više sadržaja iz našeg programa rada.

Objavili smo i promovirali knjige pjesama stolačkih pjesnika:

– Jasminko Šarac, *Melanholija u plavim daljinama Ferare* i *Kristova nevjesta*;

– Nijaz Buzaljko, *Stolački ibret*;

– Zlatko Čerkez, *Pričaj Bregavo*.

U aprilu je održana tribina "Bosanski bogumili – mit ili stvarnost" na kojoj su govorili prof. dr. Salih Jalimam i prof. Adem Krgo.

Naša tradicionalna manifestacija "Stolačke ljetne noći", koja se održava u razdoblju od juna do septembra, ove je godine priređena u saradnji sa kulturnom institucijom "Dažd".

Od niza muzičko-zabavnih sadržaja izdvajamo sljedeće:

– "Prvi glas Stoca";

– "Veče sevdalinke";

– "Djeca pjevaju hitove";

– Zabavna predstava "Kike".

U junu i augustu održane su književne večeri na kojima su učestvovali stolački i mostarski književnici: Alija Kebo, Muhamed Elezović, Meadin Haračić i Jasmina Pitić.

Priredili smo i veče sjećanja na stolačkog arhitektu i umjetnika rahmetli Emira Buzaljka na kojoj su govorili Enes Ratkušić, Ismet Kukolj, Slobodan Borozan i Mensud Medar.

Prikazana je dramska predstava *Aferim babo* u izvođenju sarajevskog pozorišta "Rajvosa".

U sklopu obilježavanja Ramazanskog bajrama održan je prigodan kulturno-zabavni program i koncert "Instituta za sevdah" Omera Pobrića.

Predsjednik

Mensud Medar

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak

Općinsko društvo "Preporod" Teočak je pored brojnih teškoća koje ovo društvo prate od njegovog osnivanja, ipak uspjelo realizirati neke od planiranih aktivnosti u 2005. godini, i što je najvažnije, opstanak "Preporoda" na ovim prostorima nije doveden u pitanje. Premda bi ovaj izvještaj trebao sadržavati informacije o radu, želimo napomenuti da je Općinsko društvo "Preporod" Teočak od svog osnivanja, 12. maja 2004. godine, pa sve do oktobra 2005. godine egzistiralo bez gotovo ikakve finansijske pomoći. Naime, iako smo uredno i na vrijeme dostavili Okvirni plan aktivnosti Vladi TK (putem ZOD TK) kao i općinskom načelniku, nadajući se da je 2004. godina u kojoj nismo imali ozbiljniju materijalnu podršku iza

nas i da nam predstoje dani realizacije planiranih aktivnosti u plemenitoj namjeri da afirmiramo Bošnjake sa prostora naše općine u njihovom kulturnom promicanju, ipak je svaka pomoć izostala. U takvoj situaciji primarna zadaća Društva bila je neprestano traženje podrške za realizaciju naših ciljeva kako od općinskih, tako i od kantonalnih nadležnih institucija i upravo na tom planu smo utrošili najveći dio snage i vremena.

Uporedo s tim smo održavali uspješnu saradnju sa učenicima srednje škole, posebno sa literarnom sekcijom, animirajući na taj način mlade članove "Preporoda", kao i stalne kontakte sa Bošnjacima povratnicima u općinu Ugljevik. Također, uspostavljeni su i kontakti sa nekim članovima "Preporoda" u Švedskoj, koji su izrazili razumijevanje za naše probleme, obećavajući pomoć u njihovom pevazilaženju.

Na sjednici Izvršnog odbora ZOD TK, održanoj 26. septembra 2005. godine, donesena je odluka o finansijskoj pomoći Općinskom društvu "Preporod" Teočak, koju su podržala sva općinska društva i zahvaljujući toj pomoći Društvo je u mogućnosti da realizira bar neke od planiranih aktivnosti. Također je i načelnik Općine dao čvrsta obećanja da će problem poslovnog prostora BZK "Preporod" Teočak biti riješen početkom naredne godine, što posebno ohrabruje naše članove. Dakle, u jednoj besperspektivnoj situaciji uspjeli smo u namjeri da "Preporod" zaživi na ovim prostorima i ohrabreni podrškom ZOD TK kao i obećanjima općinskog načelnika do kraja godine ćemo realizirati nekoliko aktivnosti od kojih bi bilo vrijedno spomenuti tribinu "Andrić i Bošnjaci", a uz pomoć "preporodovaca" Švedske organizirat ćemo literarni konkurs među učenicima srednje škole o temi "Teočak, dani otpora" i najbolje radove novčano nagraditi.

Predsjednik
Admir Mehić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavgrad

Početkom i tokom rata aktivnost Društva je prekinuta, da bi sredinom 1995. godine, na inicijativu rahmetli Hamida Begića, mala grupa hrabrih entuzijasta i kulturnih poslenika oživjela rad "Preporoda".

Ali, uslovi za boljitak bili su ispod svakog nivoa, jer bez prostorija za rad i finansijskih sredstava nisu se mogla organizirati bilo koja kulturna dešavanja. Uprkos svim tim nedaćama, rukovodstvo ovog Društva je u kontinuitetu održavalo kontakte i vršilo razmjenu informacija s Matičnim odborom u Sarajevu. Također, delegati ovog Društva redovno prisustvuju Skupštini BZK "Preporod", radno-konsultativnim sastancima itd.

Kao i proteklih godina, i ove godine Društvo ima ozbiljnih poteškoća oko osiguravanja minimalnih sredstava za realizaciju programskih sadržaja. Ali, zahvaljujući upornosti predsjednika i jednog dijela članova IO, te razumijevanju aktuelnog predsjednika BZK "Preporod" i Ministarstva znanosti, prosvjete, kulture i sporta Kantona 10 uspjeli smo jedan dio programskih sadržaja i realizirati.

Prije svega, tu mislimo na sljedeće:

– Izdato je kratko saopćenje za javnost, u kojem smo predstavili i najavili najznačajnije programske sadržaje putem Radija Tomislavgrad, Radija Livno i Radija Studio N;

– zahvaljujući Matičnom odboru, Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke, te Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić, obnovljen je knjižni fond Gradske biblioteke i područnih biblioteka u Mokronogama i Stipanjićima sa više od 200 novih naslova;

– u ljetnom periodu učestvovali smo u organizaciji malonogometnog turnira u Stipanjićima i Mokronogama;

– u toku Ramazana organizirana su predavanja iz oblasti religije, učestvovali smo u organizaciji iftara sa ostalim bošnjačkim institucijama, te Mevluda i bajramskih sijela;

– kao plod suradnje sa GUŽ Duvanjke organizirana je kao i prethodnih godina izložba rukotvorina žena s ovog prostora, te javna tribina za mlađu populaciju o temi "Droga, alkohol i nasilje u porodici";

– za štampu su pripremljeni zbirka pjesama, roman *Kamena žena* i knjige pripovijetki *U dahu smrti* i *Ubistvo u cirkusu*;

– učestvovali smo u organizaciji otvaranja spomen-obilježja u Mokronogama, gdje je upriličen prigodan program (video-zapis je dostavljen Matičnom uredu);

– uspostavljen je kontakt sa jednim od najuglednijih književnika sa područja ex Jugoslavije, Duvnjakom Dževadom Karahasanom uz njegovo obećanje da će gostovati u rodnom Duvnu;

– aktivno smo učestvovali u jednom dijelu finansiranja opreme za ženski hor ilahija i kasida;

– učestvovali smo u organizaciji priredbi zajedno s članovima KUD "Duvanjski biseri", te uspostavili izuzetno dobru saradnju s ostalim KUD-ma koji egzistiraju na području Kantona;

– upriličene su i tri radne posjete u Sarajevu, dvije Matičnom odboru, gdje je obavljen i razgovor s predsjednikom prof. dr. Šaćirom Filandrom, a jedna posjeta je upriličena Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić.

Predsjednik
Senad Džanković

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik

Izvještaj o radu Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Općinsko društvo Travnik u 2005. godini sadrži najznačajnije aktivnosti koje je Društvo tokom 2005. godine realizovalo prema Programu rada za 2005. godinu, koji je donio Izvršni odbor 5. februara 2005. godine.

U toku 2005. godine rad smo usmjerili na:

1. rješavanje statusnih pitanja i stvaranje osnovnih uvjeta za rad,
2. izdavačku djelatnost,
3. organiziranje manifestacija.

U toku 2005. godine nastojali smo se više aktivirati na stvaranju osnovnih uvjeta za rad, te je sve ono što je urađeno u 2005. godini s dalekosežnim pozitivnim posljedicama za "Preporod" Travnik. U tom smislu nabavili smo računarsku opremu, neophodnu za funkcioniranje Društva, kao i drugu opremu, i to:

– računar P3 550 MHz/256 Mb RAM-a/ 13GB/17 monitor,
– printer HP Laser Jet 1020,
– printer HP psc 1351 all-in-one,
– telefon,
– ISDN liniju,
– Internet priključak.

Radi kontinuiranog rada, a prema mogućnosti, od aprila 2005. godine u "Preporodovoj" kancelariji svakoga radnog dana radi sekretar Društva (s pola radnog vremena).

U želji da našu biblioteku damo na upotrebu čitaocima, nastojali smo obraditi bibliotečki fond, te je stručno urađen bibliotečki katalog, i to urađen je ručno lisni katalog po ISBDM standardu i knjige naše skromne biblioteke stavljene su na upotrebu čitaocima. U 2005. godini naša biblioteka postala je vlasnik novih 77 naslova koje nam je darovao Bošnjački institut – Zadužbina Adil Zulfikarpašić.

Dvadeset drugog juna 2005. godine, izišao je novi broj lista "Divan" (na 100 stranica, gdje su objavljeni prilozi 37 autora), a sljedeći broj je u pripremi i bit će objavljen do kraja 2005. godine. Također, u pripremi je zbirka pjesama za djecu i, budući da je u završnoj fazi, nadamo se da će izići iz štampe do kraja 2005. godine.

11. jula, povodom obilježavanja desetogodišnjice genocida nad Srebreničanima, organizirali smo odlazak u Srebrenicu grupe od 32 člana. Tom prilikom ostvareni su kontakti s članicama Udruženja Majke Srebrenice, gospodinom Amorom Mašovićem i lokalnim stanovništvom – Bošnjacima povratnicima u Srebrenicu.

Tokom 2005. godine radili smo na promociji djela i imena bošnjačke kulture, te na promociji muslimanske tradicije, realizirajući određene manifestacije, vezujući ih, uglavnom, za obilježavanje značajnih datuma, i to:

22. i 23. januara organizirana je Kaligrafska radionica povodom Kurban-bajrama pod vodstvom prof. dr. Ćazima Hadžimejlića i studenta postdiplomskog studija na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu.

23. januara otvorena je izložba kaligrafija studenata postdiplomskog studija na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu i učesnika Kaligrafske radionice te kaligrafija iz travničkih zbirki. Čin otvaranja praćen je programom Hora Mesdžida Kalibunar.

12. maja Književna večer, predstavljanje poezije Hazima Balihodžića, pjesnika iz Donjeg Vakufa.

7. juna u okviru manifestacije "Ljeto na Starom gradu Travniku", koju organizira Zavičajni muzej Travnik u znak obilježavanja prvog pisanog spomena Travnika, priredili smo večer duhovne muzike.

18. juna – 21. juna organizirali smo kulturne sadržaje koji su u okviru 495. Ajvatovice realizirani na području Travnika (u suradnji s Travničkim muftijstvom), i to:

– 18. juna projekcija dokumentarnog filma Akifa Agića *Istina*;

– 19. juna koncert Sarajevske filharmonije;

– 20. juna promocija knjige Isnama Taljića *Roman o Srebrenici*;

– 21. juna izložba orijentalnih rukopisa i knjiga.

18. jula – 27. augusta u prostorijama "Preporoda" postavljena je izložba radova studenata postdiplomskog studija na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu.

4. oktobra povodom Ramazana, u prostorijama "Preporoda" postavljena je izložba slika članova Udruženja likovnih stvaralaca Travnika.

22. oktobra organiziran je zajednički iftar za članove Izvršnog odbora, na koji su bili pozvani Travničani koji svojim djelovanjem pomažu rad "Preporoda".

30. oktobra povodom nastupajućeg Bajrama, u prostorijama "Preporoda" održano je predavanje sa nazivom "Nadnaravnost Kur'ana i sunneta u svjetlu naučnih otkrića".

U 2005. godini "Preporod" u Travniku postao je prepoznatljiv po svome radu, redovnim reagiranjima na sva dešavanja u našem okruženju te stalnim prisustvom u lokalnim medijima.

Ostvarena je dobra saradnja sa Radio-televizijom Travnik i Nezavisnim radijem TNT te, putem dopisnika iz Travnika, povremeno smo prisutni i na medijima koji se prate na širem području Bosne i Hercegovine.

Značajno je istaći da smo tokom 2005. godine ostvarili dobru saradnju s određenim institucijama iz oblasti kulture i obrazovanja te s općinskim i kantonalnim organima vlasti. Naročito ističemo ostvarenu saradnju s Bošnjačkim institutom – Zadužbina Adil Zulfikarpašić, s Akademijom likovnih umjetnosti u Sarajevu, sa Zavičajnim muzejom Travnik, s Osnovnom muzičkom školom Travnik, Osnovnom školom Kalibunar, Osnovnom školom Travnik, Mješovitom srednjom školom Travnik i Elči Ibrahim-pašinom medresom, kao i s Travničkim muftijstvom.

S općinskim društvima s područja Srednjobosanskog kantona: Bugojno, Donji Vakuf, Novi Travnik i Vitez ostvaren je početni kontakt (održana su dva sastanka predsjednika tih općinskih društava na kojima je dogovorena buduća saradnja) te s Općinskim društvom Zvornik. Tom prigodom darovali smo im knjige i list "Divan".

Tokom 2005. godine naročito smo nastojali uključiti mlade ljude u rad "Preporoda" te svake srijede u večernjim satima u prostorijama "Preporoda" organiziramo druženja sa nazivom "Divan u 'Preporodu'".

Uz stalni angažman članova Izvršnog odbora i veliko razumijevanje na koje smo naišli kod općinskih vlasti i pojedinaca s kantonalnog nivoa, uspjeli smo izboriti se za mjesto koje "Preporodu" s pravom pripada te su i općinske strukture prepoznale značaj onoga što radimo i "Preporod" već dvije godine ima redovno finansiranje iz općinskog budžeta.

Predsjednica
Amra Lolić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

I Izdavačka djelatnost – promocije

1. Promocija *Godišnjaka 2003. godine* izdavača BZK "Preporod" OD Tuzla. Promocija je organizirana u sali NUB "Derviš Sušić", Tuzla 10. 3. 2005.godine.
Učesnici promocije:
Prof. Jasna Hadžiselimović
Članovi književnog kluba BZK "Preporod" Tuzla

2. Knjige *Znameniti Tuzlaci* izdavača BZK "Preporod" OD Tuzla.
Promocija je organizirana u maloj sali BKC Tuzla 14. 6. 2005. godine.
Učesnici promocije:
Prof. dr. Salih Kulenović
Prof. dr. Salih Jalimam
Prof. Jasna Hadžiselimović
Mr. Kemal Bašić
Prof. Midhat Spahić

3. Zbirke pjesama *Nemiri* Indire Durmić izdavača BZK "Preporod" OD Tuzla.
Promocija je organizirana u maloj sali BKC Tuzla, 20. 6. 2005. godine.
Učesnici promocije:
Prof. Zejćir Hasić – recenzent
Prof. Jasna Hadžiselimović– recenzent
Indira Durmić– autor

4. Knjige *Znameniti Tuzlaci* izdavača BZK "Preporod" OD Tuzla.
Promociju je organizirao BZK "Preporod" OD Kalesija u Biblioteci "Kalesija 23. 9. 2005. godine.
Učesnici promocije:
Mr. Kemal Bašić
Prof. Midhat Spahić
Prof. Jasna Hadžiselimović

II Tribine

U okviru ciklusa "Veliki vakifi Bosne", šesta, posljednja tribina ovoga ciklusa organizirana je u maloj sali BKC 3. aprila 2005. godine sa nazivom "Veliki vakifi Bosne – Ferhat-paša Sokolović".
Učesnici:
Mr. Kemal Bašić
Prof. Jasna Hadžiselimović

III Koncerti

BZK "Preporod" OD Tuzla tradicionalno organizira obilježavanje svih vjerskih praznika, a doček Ramazana, Ramazanski i Kurbanski bajram obilježava organiziranjem velikih koncerata i akademija u velikoj sali BKC-a.

Učesnici koncerata i akademija su:

– kulturno-umjetnička društva grada Tuzle "Bosna", "Zvonko Cerić", Tamburaški orkestar "Sloboda" i "Tuzlanke";

– učenici Osnovne i Srednje muzičke škole, Behrambegove medrese, Gimnazije "Ismet Mujezinović" i Medžlisa Islamske zajednice Tuzla;

– vokalni solisti i instrumentalisti Tuzlanskog kantona.

U povodu Hadžijskog bajrama koncert sa nazivom "Bajramska revija sevdaha" priređen je 17. 1. 2005. godinu velikoj sali BKC-a.

U povodu dolaska Ramazana koncert sa nazivom "Doček Ramazana – najdražeg musafira" održan je 2. 10. 2005. godine u velikoj sali BKC-a.

IV Sjednice Savjeta i Izvršnog odbora

Svečana sjednica Savjeta i Izvršnog odbora povodom Hidžretske nove godine održana je 10. 2. 2005. godine. Prigodan referat priredio je Hasan ef. Spahić.

Hitna i vanredna sjednica Savjeta i Izvršnog odbora BZK "Preporod" OD Tuzla održana je 3. 8. 2005. godine.

V Izložbe

Učešće na III izložbi izdavačkog stvaralaštva Tuzlanskog kantona.

Već tradicionalno, BZK "Preporod" OD Tuzla učestvuje na izložbi Izdavačke djelatnosti TK. Ovaj put OD i ZOD Tuzla predstavili su se sljedećim izdanjima: *Znameniti Tuzlaci*, *Hikjmet – riječ tradicionalne uleme u BiH*, *Nemiri* autorice Indire Durmić, *Pogledi br.10*, *Godišnjak*, i *Ostrvo* br. 1, 2, 3 i 4.

VI Učešća na manifestacijama drugih organizatora

Učestvovali smo na manifestacijama "Knjigokaz" u organizaciji Izdavačke kuće Liber-ba – august 2005. godine i "Dani dječije nedjelje" – 5. 10. 2005. godine (književnici Književnog kluba BZK "Preporod" Tuzla).

OD Tuzla dalo je inicijativu o strategiji djelovanja kad je u pitanju tužba Kolegija načelnika Općine realizirana od strane Direkcije za izgradnju.

Tokom godine imali smo brojna medijska istupanja na RTVTK, TV Tuzla, Radiju Tuzla, Radiju Kameleon, Dnevnom Avazu, Oslobođenju.

Plan rada društva do kraja godine:

– Drugog novembra 2005. godine – Koncert "Bajramska revija sevdaha" koji će se održati u BKC-u, velika sala.

– Tribina – "Uloga žene u srednjem vijeku na tlu Bosne" – (kraj novembra), autor tribine prof. Midhat Spahić.

– Tribina – "Prostitucija u BiH" – (sredina decembra), autor tribine je dr. Hariz Šarić.

– Promocija *Godišnjaka 2004. godine* (kraj decembra).

Predsjednica

Jasna Hadžiselimović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Velika Kladuša

Tekuća 2005. godina za općinsku organizaciju BZK "Preporod" Velike Kladuše bila je u znaku aktiviranja rada društva. Osnovne aktivnosti bile su usmjerene na okončavanje procesa registracije, te stvaranje uslova za uspješan rad.

Kako je taj organizacijski dio uspješno proveden, članovi BZK "Preporod" Općinska organizacija Velika Kladuša građanima Velike Kladuše predstavili su se svojim nastupom na svečanoj akademiji u povodu Bajrama, koja je posebna po tome što je to bio prvi put da su u ovom bosanskom gradiću zajednički pokrovitelji manifestacije bili IZ-a i Općina Velika Kladuša. Tom prilikom članovi BZK "Preporod" Općinske organizacije Velika Kladuša prisutne su pozdravili stihovima Muse Ćazima Ćatića i Safvet-bega Bašagića, koje su govorile Aldijana Mahmutović i Alma Melkić, te interpretacijom ilahija u izvedbi prof. Harisa ef. Ćoralića.

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinska organizacija Velika Kladuša na osnovu odluke Izvršnog odbora ustupila je trideset i četiri knjige biblioteci JU Centra za kulturu i obrazovanje "Zuhdija Žalić". Riječ je o naslovima koji su u najvećem broju obavezna lektira učenicima osnovnih i srednjih škola. Ovaj čin obavljen je 24. novembra, a u povodu 25. novembra, Dana državnosti, tako da je predstavljao vrijedan poklon cijeloj lokalnoj zajednici. Medijska popraćenost učinila je da informacija o ovom bude dostupna svima, te da se BZK "Preporod" ponovo predstavi kao organizacija čiji je jedan od ciljeva učiniti što bolji kvalitet življenja u lokalnoj zajednici.

Također, Izvršni odbor je donio odluku da se učvrsti saradnja sa JU Centrom za kulturu i obrazovanje "Zuhdija Žalić" tako da je pri kraju izrada sporazuma o međusobnoj saradnji i obavezama na zajedničkom doprinosu razvoju kulture i kulturnog amaterizma na području općine Velika Kladuša.

Od tekućih aktivnosti završena je izrada Godišnjeg plana za narednu godinu. Upućen je zahtjev za uvrštavanje BZK "Preporod" Općinske organizacije Velika Kladuša u sufinansiranje rada iz sredstava općinskog budžeta Velike Kladuše za 2006. godine.

Predsjednica
Bisenija Mušedinović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vitez

Na samom početku tekuće godine sekcije iz našeg društva (folklorna, muzička, dramsko-recitatorska, sekcija vokalnih solista) organizovale su manifestaciju "Bajramsko posijelo" a u povodu obilježavanja Kurban-bajrama.

Za tekuću godinu, isto tako, ušli smo u realizaciju projekta "Dani 'Preporoda'" u 2005. koji su trajali od polovine maja do kraja jula. U okviru ovog projekta priredili smo 4 manifestacije:

1. Izbor najboljeg vokalnog soliste u sevdahu općine Vitez za 2005. godinu – manifestacija je održana polovinom maja.

2. Veče književnosti – manifestacija je održana polovinom juna. Predstavljeni su odabrani tekstovi iz edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*.

3. Smotra folklornog stvaralaštva na kojoj su prezentirane igre i pjesme iz raznih krajeva BiH – manifestacija je održana početkom jula mjeseca. Na smotri su učestvovali "Preporod" Konjic, KUD Krivaja Zavidovići, KUD Stari grad – Ključ, KUD Vučkovci – Gradačac, KUD Mehmed Ibrahimović – Srebrenik, KUD Put Roma – Vitez.

4. Humanitarni koncert za teško oboljelog Hajrudina Hajru Sujolđića. Manifestacija je održana krajem jula, a kompletan prihod sa navedenog koncerta namijenjen je za liječenje oboljelog.

Predsjednik
Fejzulah Bešo

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vogošća

Nakon novog konstituisanja Općinskog društva Vogošća i imenovanja predsjednika Društva u protekloj godini nismo imali odviše aktivnosti. Održana je jedna redovna skupština. Pojedini članovi su mahom protekle godine, kao članovi Građevinskog odbora bili angažovani na i oko izgradnje džamije u Vogošći. Nedostajala je bolja saradnja sa organizovanjem "Vogošćanskih dana kulture", ubuduće se ovo društvo treba više uključiti i time dati svoj doprinos. Nadalje, neophodna je i saradnja sa TV Vogošća, te iznalaženje mogućnosti da se organizuju tribine koje bi se i medijski adekvatno popratile.

Ovako, od aktivnosti navodimo promociju knjige *Bošnjački odgovor* Selmana Selhanovića, kao i objavljivanje druge knjige mlade poetese Emine Efendić *Princ pješak*, koja je štampana u saradnji s Općinskim društvom Centar.

Predsjednik
Selman Selhanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica

Tokom protekle godine Općinski odbor BZK "Preporod" Zenica svoje aktivnosti je usmjeravao na dva bitna pitanja: rješavanje poslovnih prostorija i redovne aktivnosti. S obzirom na to da smo još prošle godine od Općine Zenica dobili prostorije koje su ranije pripadale Društvu pisaca, nastojali smo u ovoj godini osigurati preduslove za renoviranje ovih prostorija i njihovo stavljanje u funkciju.

Međutim, sticajem sretnih okolnosti, došlo je do toga da nam Općina Zenica dodijeli bolje prostorije, a radi se o "Domu Vojske Federacije BiH". Ovaj postupak je još u toku i nadamo se da će biti okončan u kratkom roku, a najvjerovatnije do kraja 2005. godine. Naravno, slijedit će posao na uređenju prostora i stavljanje u funkciju, ali su to aktivnosti sa kojima se možemo pohvaliti i čije izvršenje neće biti teško nijednom članu "Preporoda".

U okviru redovnih aktivnosti "Preporod" je organizovao niz tribina, predavanja, književnih večeri, promocija knjiga i časopisa, te muzičke programe, kolažno-zabavne programe, koncerte povodom bajrama i Ramazana, izložbe slika, grafika, ručnih radova, levhi, fotografija i tako dalje.

Tokom godine održano je dvadesetak predavanja o različitim temama iz društveno-političkog, vjerskog i kulturnog života. U okviru aktivnosti književnog kruga održano je više promocija knjiga. Spomenimo samo neke: *Kur'anska hamajlija* Almina Omeraševića, *Isus / Isa a.s. u kršćanstvu i islamu* Hajrudina Dine Pekarića, *Stihovi odrastanja* Husnije Krupića i druge. Ove promocije izdvajamo stoga što je interes publike bio iznad svih očekivanja, te su prostorije "Preporoda" bile tijesne da bi primile sve zainteresovane. "Preporod" je u ovoj godini izdao i knjigu pjesma Adnadina Jašarevića *Poništenje ruže* i knjigu priča Nedžiba Smajlovića *Mrtva priroda* te časopis za herojsku fantastiku "Prometej". Časopis "Znak Bosne" prvi put nije štampan zbog nedostatka sredstava.

Organizovali smo nekoliko izložbi slika od kojih treba izdvojiti drugu samostalnu izložbu Taiba Terovića kao i izložbu Alije Kulenovića posvećenu genocidu u Srebrenici i stradanju Bošnjaka uopće, a koja je organizovana u povodu Ramazana.

Posebno valja istaći organizovanje već tradicionalnog Malonogometnog bajramskog turnira zeničkih mahala povodom Ramazanskog bajrama. Ovo je sportska manifestacija koja po svome unutrašnjem sadržaju, broju okupljenih sportista i prisutnosti publike spada u red velikih sportskih događaja u Zenici. Ako se zna da turnir po pravilu ima 40 ekipa, to znači da samih učesnika bude oko 500, dodamo li tome organizatorsku ekipu, sudije i ostalo osoblje, to govori da je ovo najmasovnija sportska manifestacija u gradu. Kvalitet ekipa je takav da i publika u velikom broju prati sve utakmice od početka do kraja turnira. Računa se da je bilo oko deset hiljada gledalaca turnira.

Predsjednik
Ferid Tabaković

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Žepče

Nakon više od deset godina u Žepču je ponovo oživljen rad BZK "Preporod". Obnoviteljska skupština održana je u Žepču u radno svečanoj atmosferi. Skupštini su prisustvovali mnogobrojni gosti i kulturni radnici naše zemlje, među kojima i predsjednik BZK "Preporod" BiH, prof. dr. Šaćir Filandra, i književnik Nedžad

Ibrišimović. U redovnom dijelu Skupštine na prijedlog Inicijativnog odbora za predsjednika Skupštine imenovan je Suvad Hadžić a za njegovog zamjenika Velida Šečić, nakon čega je uslijedilo imenovanje članova u organe upravljanja BZK "Preporod" OD Žepče. U devetočlani Izvršni odbor imenovani su: Irdin Tutnjić, Zemira Mujčić, Rusmir Agić, Mirza Maglić, Emira Maličbegović, Nazim Bečirović, Indira Mehić, Ilijas Hadžavdić i Suvad Hadžić, dok će Nadzorni odbor društva, prema odluci Skupštine, sačinjavati: Senka Mehić, Adisa Mujić, Ašir Mehić, Asim Sinanović te Namik Maličbegović kao predsjednik. Također, Skupština je imenovala i Sud časti sa predsjednikom Vedadom Šečićem i Savjet BZK "Preporod" OD Žepče za čijeg predsjednika je imenovan Zijah Maličbegović. Na Obnoviteljskoj skupštini izabrani Izvršni odbor za predsjednika društva imenovao je Mirzu Maglića a za njegovog zamjenika Irdina Tutnjića. U svečanom dijelu Skupštine bogat kulturno-zabavni program za ovu priliku izveli su članovi KUD "Slovo o Žepču" i Asocijacije "Roditelja i prosvjetnih radnika", hor "Medžlisa IZ Žepče" i žepački rep-sastav M.G.D.M.

U organizaciji BZK "Preporod" Žepče drugog dana Ramazanskog bajrama u povodu Dana šehida u Žepču je svečano otvorena "Spomen-soba šehidima općine Žepče". U prisustvu mnogobrojnih posjetilaca, članova porodice šehida i civilnih žrtava rata te gostiju iz političkog, vjerskog i javnog života općine i Kantona, čast da svečano otvori "Spomen-sobu" pripala je majci Džemki i ocu Muhamedu Aliću iz Žepča, čija su tri sina tokom proteklog rata položili živote u odbrani Bosne i Hercegovine. Nakon svečanog otvaranja svi prisutni imali su priliku kroz izložene fotografije, prisjetiti se svih šehida i civilnih žrtava rata koji su poginuli u periodu 1992–1995. godine.

Također u "Spomen-sobi" izloženi su eksponati i fotografije iz ratnog perioda žepačke 319. oslobodilačke brigade. Spomen-soba šehidima žepačke općine otvorena je u porodičnoj kući bh. književnika Nedžada Ibrišimovića u Žepču, koji je za ovu namjenu prostorije kuće dao besplatno na korištenje. Povodom ovog događaja na adresu rukovodstva BZK "Preporod" Žepče stiglo je jako mnogo čestitki i pohvala za uspješno realizovan projekt kojem su podršku dali, osim Kantonalne vlade i žepački privrednici te obični građani općine Žepče.

Predsjednik
Mirza Maglić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice

U toku 2005. godine Općinsko društvo "Preporod" Živinice, u skladu sa mogućnostima, organizovalo je raznovrsne aktivnosti. Godišnji program rada se nije mogao u potpunosti ostvariti u vremenskim etapama kako zbog neredovnog, tako i nedovoljnog priliva finansijskih sredstava.

U povodu Kurban-bajrama OD "Preporod" Živinice organizovao je pozorišnu predstavu sa nazivom *Veliki vezir*. Predstavu su pred prepunom salom Bosanskog kulturnog centra izveli Gradsko pozorište Živinice i Hrvatski teatar soli Husino.

Općinsko društvo "Preporod" Živinice je 10. februara u povodu Hidžretske nove godine u Osnovnoj školi u selu Gračanica podijelilo paketiće za učenike prvog razreda. U prostorijama škole učenici su priredili kulturno-zabavni program izvođenjem recitacija, ilahija i sevdalinki.

Dvadesetog aprila u teatar-sali BKC-a Živinice, održana je tribina sa nazivom "Historijat genocida nad Bošnjacima". Izlagači su bili Sakib Aljić, voditelj programa, profesorica Azra Gazibegović i predsjednik ZOD TK Muhidin Pašić.

U teatar-sali BKC-a Živinice 12. maja održana je promocija VII kola edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*. Promotori Edicije bili su prof. dr. Munib Maglajlić i Jasmina Musabegović, književnica iz Sarajeva.

Povodom Dana oslobođenja Živinica, 17. maja, održana je svečana sjednica Izvršnog odbora u prostorijama Društva. Tom prilikom članovi Društva su održali prigodna predavanja.

Na poziv gračaničkog "Preporoda", Općinsko društvo "Preporod" Živinice gostovalo je 9. jula na kulturnoj manifestaciji sa nazivom "Ljetne večeri pod lipama Gračanice". Društvo je izvelo bogat kulturno-umjetnički program u kome su učestvovali KUD "Živinice" i članovi "Preporoda" sa izvođenjem recitala, sevdalinki i narodnih pjesama. Čitav program uživo je prenosio Gračanički radio.

Tokom ljeta u Živinicama već nekoliko godina održava se manifestacija sa nazivom "Živiničko ljeto". Manifestacija pod pokroviteljstvom Općine Živinice održava se tokom cijelog ljeta, na gradskom bulevaru. Završni dio programa manifestacije pripao je Općinskom društvu koje je najkvalitetnije održalo kulturno-umjetnički program.

U mjesecu ramazanu, tačnije 20. oktobra, u selu Gračanica Općinsko društvo je priredilo iftar za sve zaposlenike u Osnovnoj školi. Pored zaposlenih nastavnika i učitelja, iftaru su prisustvovali i učenici te škole, koji su priredili prigodan program.

Povodom Ramazanskog bajrama, Društvo je trećeg dana Bajrama u velikoj sali BKC-a u Živinicama priredilo za građane Živinica do sada najkvalitetniju bajramsku akademiju. Dvorana je bila popunjena do posljednjeg mjesta. U programu su učestvovali domaći umjetnici, prezentirajući dugo pripremani program, koji je sadržavao igre, pjesme, recitale, ilahije i sevdalinke primjerene manifestaciji.

U prostorijama Društva je 25. novembra povodom Dana državnosti održana Svečana sjednica na kojoj su prisustvovali, osim članova Izvršnog odbora, i članovi ostalih tijela Društva te zvanice iz društvenog i privrednog života naše općine. Održano je prigodno predavanje i izveden recital učenice Ajše Bedić.

Predsjednik
Sakib Aljić

BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava TK Tuzla

Aktivnosti BZK "Preporod" ZOD TK

I Promocije

1. Časopis "Ostrvo", izdavač: BZK "Preporod" ZOD TK. Promociju je organizirao OD "Preporod" Kladanj, u sali Hotela 13. 1. 2005. godine.

Učesnici promocije: Vedad Spahić, glavni urednik i Muhidin Pašić.

2. VII kolo *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga*, izdavač: Matični odbor BZK "Preporod", Bosna i Hercegovina.

Učesnici promocije: Munib Maglajlić, Muhamed Nezirović, Amira Hadžagić, Sead Šemsović i Muhidin Pašić.

Promocija je održana u sali Narodne i univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić", Tuzla 26. januara.

3. Muhamed Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, izdavač: Matični odbor BZK "Preporod", Bosna i Hercegovina. Promocija je održana u amfiteatru Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli 30. marta.

Učesnici promocije: Šaćir Filandra, Azem Kožar, Adnan Jahić i Muhidin Pašić.

4. Časopis "Ostrvo" (Univerzitet Tuzla, novembar 2005; Živinice, decembar 2005) i *Informator* ZOD (Tuzla, novembar 2005; Kladanj, decembar 2005).

II Tribine

U nastavku aktivnosti održane su tribine sa naslovom "Historijat genocida nad Bošnjacima" u sljedećim općinskim društvima:

Živinice, 20. aprila,
Doboj Istok, 27. aprila,
Gračanica, 26. maja,
Banovići, 2. juna,
Sapna, 13. juna.
Učesnici tribina: Azra Gazibegović i Muhidin Pašić.

III Formiranje općinskih društava "Preporod"

1. Nakon odgovarajućih aktivnosti koje je Zajednica provela u toku 2004. godine (radne posjete, osiguranje pravnih i usmjeravajućih akata) u Zvorniku je organizirana Osnivačka skupština OD "Preporod" 19. februara 2005. godine. Nakon toga za ovo novoformirano općinsko društvo, putem Matičnog odbora osigurana je odgovarajuća dokumentacija za registraciju društva u Zvorniku.

2. Ostvarena je posjeta Doboju s ciljem obavljanja prvog razgovora sa dijelom potencijalnih članova Inicijativnog odbora za organiziranje Osnivačke (Obnoviteljske) skupštine BZK "Preporod" OD Doboj. Nakon više kontakata, doneseno je rješenje o formiranju Inicijativnog odbora. Sada se očekuje radna posjeta nekoliko članova Inicijativnog odbora iz Doboja radi daljih instrukcija o pitanju organiziranja Osnivačke (Obnoviteljske) skupštine.

IV Izdavačka djelatnost

1. Iz štampe su istovremeno izašla dva broja časopisa "Ostrvo" – broj 3 i broj 4. Ubrzano izlaženje ovih brojeva diktirali su uslovi konkursa za dodjelu sredstava za izdavačku djelatnost iz fonda kojim upravlja Ministarstvo za kulturu Federacije BiH, na osnovu koga je traženo prezentiranje četiriju prvih brojeva časopisa.

2. Iz štampe je izašao *Informator* BZK "Preporod" ZOD TK, koji obuhvata aktivnosti ZOD i OD za period od 1. aprila 2003. do 31. decembra 2004. godine.

V Sjednice organa zajednice

Prvog marta 2005. godine u povodu Dana nezavisnosti održane su sjednice Izvršnog odbora i Savjeta Zajednice.

U septembru i novembru održane su radne sjednice Izvršnog odbora Zajednice.

VI

Za Vladu TK Ministarstvo za finansije pripremljeni su izvještaji:
– Aktivnosti OD i ZOD za 2004. godinu;
– Program aktivnosti OD i ZOD za 2005. godinu;
– Izvještaj o utrošku finansijskih sredstava za 2004. za OD i ZOD;
– Izvještaj o planiranim sredstvima za 2005. godinu za OD i ZOD.

VII

Data je inicijativa u koju je uključeno deset nevladinih organizacija o pitanju priprema materijala o istini prilikom odbrane Tuzle kritičnog 15. maja 1992. godine. Nakon toga formirana je komisija koja aktivno radi. U sklopu programa aktivnosti ove komisije organiziran je, 6. maja 2005. godine, okrugli sto sa temom "Jesmo li imali pravo na odbranu?".

VIII

U više kontakata sa predstavnicima Ministarstva za finansije intervenirano je za uplatu mjesečnih rata općinskim društvima i ZOD-u iz budžeta TK za 2005. godinu.

IX

Pripremljen je izvještaj o aktivnostima ZOD "Preporod" TK za 2005. godinu sa finansijskim izvršenjem i Programom aktivnosti za 2006. godinu i potrebnim finansijskim sredstvima i izvorima (oktobar 2005.).

X

Objedinjeni je izvještaji o aktivnostima općinskih društava – članova ZOD i ZOD sa finansijskim izvršenjem za 2005. i Okvirnim programima OD za 2006. godinu sa planovima potrebnih finansijskih sredstava po izvorima (oktobar 2005.).

XI

Organizirana izložba levhi u duborezu u saradnji sa Medžlisom islamske zajednice Tuzla (BKC Tuzla, 28. septembar).

XII

Obavljeni razgovori sa predstavnicima Skupštine TK i Ministarstva za finansije u vezi sa finansiranjem "Preporoda" na području TK za 2006. godinu (oktobar 2005).

Predsjednik
Muhidin Pašić

GODIŠNJAK 2005

BOŠNJAČKI MERHUMI (2005)

Sudionici naše povijesti – umrli 2005. godine

Isma Kamberović

Svjedoci smo da nam je smrt puno bliža nego što mi to osjećamo, ali zbog naše komocije, mi puno ne razmišljamo o njoj. Svi mislimo da nama nije još vrijeme za preseljenje i biramo lakšu stranu – jednostavno ne mislimo o tome.

U dosadašnja četiri broja *Godišnjak*a, naš kolega, Džafer Obradović, pisao je tekstove o našim merhumima, ali se za tren sve promijenilo – Džafer se nađe među merhumima i mi ga uvrstismo u rubriku kojoj on sam dade ime *Sudionici naše povijesti* – samo je Allah kadar to učiniti.

Slijedeći Allahovu volju, bilježimo preseljenja najistaknutijih među nama i njihove ovozemaljske plodove. Kod nekih se moramo malo namučiti, a kod nekih su plodovi prilično izdašni.

Od naših dragih rahmetlija u našim srcima ostanu uspomene na njihova dobra djela, lijepe riječi i dobru dušu, a na loša djela se ne podsjećamo, jer znamo da će to neko drugi uraditi umjesto nas.

Nastavit ćemo dosadašnju praksu pisanja o merhumima, opisom njihovih života i njihovog doprinosa našoj zajednici.

1. Enver Čaušević (1954–2005)

Novinar i publicist, bivši član Matičnog odbora BZK "Preporod", Enver Čaušević rođen je 2. 2. 1954. godine u Jeleču kod Foče. Osnovnu i srednju školu završio je u Sarajevu. Studirao je Arhitekturu, a onda se počeo baviti novinarstvom.

Pisao je za *Naše dane*, *Polet*, *Mladost*, prijeratni i poslijeratni *Walter* itd. Imao je onu potrebnu "žicu" za istraživački novinarski posao. Specijalizirao se za pisanje o "opasnim" političkim temama, korupciji i kriminalu. Čauševića je privlačilo sve ono o čemu je bilo "zabranjeno" pisati i istraživati. Bio je glavni komentator i kritičar svih dešavanja u Bosni i šire. Mnogima je smetao jer je javno obznanjivao kriminalne, špijunske i pljačkaške radnje, koje su posljedica nedavne agresije i nesređenog stanja u našoj zemlji. Uvijek korak ispred drugih, u žurbi, i pun ideja, teško su ga mogli pratiti. Da je išao kroz život laganijim tempom, možda bi još bio živ, ko zna.

Svoje ideje je uglavnom provodio u djelo. Bio je pokretač i glavni urednik nekoliko listova i novina. Godine 1990. pokrenuo je prve privatne dnevne informativne novine *Orient express*.

Obavljao je funkciju predsjednika Saveza novinara Bosne i Hercegovine. Na toj funkciji se zalagao za veća novinarska prava, neovisnost novinarskog posla, medijsku slobodu i zaštitu novinara, možda i zbog toga što je i sam na svojoj koži osjetio fizičke udarce ljudi, koji su htjeli na taj način ušutkati radoznalog novinara.

Bio je glavni urednik revije *B-H Journalist*, glasila Saveza novinara Bosne i Hercegovine, a kasnije je bio glavni i odgovorni urednik političkog magazina *Walter*.

Objavio je slijedeće knjige: *Ilidžanci: kazivanje o budnosti*, Beograd, Zvezdara, 1990; *Nasrudin hodža i lijepa Gildžana*, Sarajevo, Compact-E, 1997, zatim knjigu objavljenih novinskih članaka *Ni bos, ni hadžija: (dnevnik urednika)*, Sarajevo, Prosperitet, 2003.

Čaušević se bavio i izdavačkom djelatnošću. Bio je vlasnik i direktor izdavačke kuće "Compact-E", koja je imala zapažene naslove. Najobimniji projekt ove izdavačke kuće je izdavanje romana *Ilijasbegovići* Feđe Šehovića u 5 knjiga, a prvu knjigu iz ovog projekta rahmetli Čaušević je s posvetom poklonio i našoj Biblioteci.

Njegov život prekinut je tragično, utapanjem, 19. 6. 2005., u 51. godini života.

2. Ahmed Džubo (1921–2005)

General-major u penziji, istaknuti društveno-politički radnik i publicist, Ahmed Džubo, rođen je u Jajcu 1921. godine. Osnovnu školu završio je u Jajcu, srednju u Sremskim Karlovcima, a Višu vojnu akademiju završio je u Beogradu.

Bio je učesnik u narodnooslobodilačkoj borbi 1941–1945. godine. Poslije rata priključio se oficirskoj službi u JNA. Penzioniran je 1978. godine u činu general-majora. Poslije penzioniranja, aktivno se uključio u rad mnogih društveno-političkih organizacija. Bio je na rukovodećim mjestima u Socijalističkom savezu, Savezu udruženja boraca NOR-a i dr.

Ahmed Džubo je jedan od rijetkih ljudi koji je u svom životu napisao sjećanja iz dva rata (1941–1945. i 1992–1995). Kao učesnik Narodnooslobodilačkog rata, objavio je svoja sjećanja u edicijama: *Ratna sjećanja iz NOB-a 1941–1942. godine*, *Tako je rođena nova Jugoslavija*, *Jajačko područje u oslobodilačkom ratu i revoluciji 1941–1945*. i *Sjećanja jajačkog partizana.*

U maju 2003. godine, Ahmed Džubo je učinio jedan plemeniti gest. Naime, tada smo od njega primili pismo u kojem nas je obavijestio da je izdao knjigu *Zapisi za pamćenje: (ratni dani u Sarajevu i Republici Bosni i Hercegovini: april 1992. – april 1993. godine)*, u izdanju Glavnog odbora SUBNOAR-a BiH, i da nam želi pokloniti 10 primjeraka te knjige kako bismo je mi onda dalje distribuirali bibliotekama "Preporodovih" općinskih društava u Bosni i Hercegovini. Na kraju pisma bila je i čestitka za "Preporodovu" stogodišnjicu. Kao da je naslutio da će se baš u "Preporodu" pisati prigodne riječi povodom njegove smrti.

Navedena knjiga *Zapisi za pamćenje* opisuje događaje u prvoj godini agresije (1992) Srbije i Crne Gore na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja od kojih treba izdvojiti: "Partizansku spomenicu 1941" i "Povelju ZAVNOBiH-a".

Umro je 25. 3. 2005. godine, u 85. godini života. Pokopan je na groblju u Sarajevu.

3. Aćif Hodović (1959–2005)

Fotograf i diplomirani ekonomista, Aćif Hodović, rođen je 15. januara 1959. godine u Koničama u općini Tutin. U rodnom mjestu je završio osnovnu školu, a srednju u Tutinu. Godine 1987. diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu.

Pošto nije imao odgovarajući posao u svojoj struci, intenzivnije se počeo baviti fotografskim poslom, koji je zavolio još u srednjoškolskim danima. Bio je voditelj foto-kluba "Sarajevo", a od 1981. godine profesionalno se bavio umjetničkom fotografijom. Ovaj posao fotografiranja i izrade fotografije usavršavao je radeći dvije godine u listu *Oslobođenje*.

Hodović je imao vlastiti fotografski studio u kojem je radio sve poslove u vezi sa fotografijom: fotografirao je političare, izrađivao fotografije za razne kataloge, monografije, knjige i dr. Učestvovao je u izradi sljedećih publikacija: *Zbirka likovnih djela Bošnjaka* u izdanju "Bošnjačkog instituta", *Sarajevo: akvareli* Fuada Arifhodžića, *Monografiji* Safeta Zeca, Radoslava Tadića, Seida Hasanefendića, *Monografiji Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine* i dr.

Svoju prvu samostalnu izložbu Hodović je predstavio 2001. godine u "Collegiumu Artisticumu". Likovni kritičari su njegove umjetničke fotografije ocijenili veoma uspješnim. Hodovićeva mašta i darovitost stvorile su fotografije sa igrom svjetla, obrisima dima i jakim bojama. Radove je izlagao i na kolektivnim izložbama u Stockholmu (1994), Bonnu (1995), itd.

Bio je član Udruženja likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Bosne i Hercegovine od 1998. godine.

Za života je primio nekoliko nagrada: "Prva jugoslavenska nagrada za portretnu fotografiju" (1989), dobitnik je I, II, III nagrade na izložbama u bivšoj Jugoslaviji, a primio je i mnoge pohvale za svoje umjetničke fotografije. Godine 2004. na godišnjoj izložbi "Collegium Artisticuma" dobio je nagradu za foto-dizajn.

Teška bolest napala je iznenada i naprečac ugasila ovaj mladi život.

Umro je 9. 3. 2005, u 46. godini života. Pokopan je na gradskom groblju Bare u Sarajevu.

4. Rizo Mehinagić (1922–2005)

Bard bosanskohercegovačkog novinarstva, Rizo Mehinagić, rođen je 5. 12. 1922. godine u Gračanici. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a gimnaziju u Tuzli. Završio je Trgovačku akademiju u Banjoj Luci, kasnije je studirao i na Ekonomskom fakultetu.

Potomak je ulemanske porodice Mehinagića iz Gračanice, koju je hafiz ef. Ibrahim Mehinagić, šerijatski sudija, publicista i član Ulema medžlisa, učinio uglednom i poznatom. Rizo je preko majke Ane naučio njemački jezik, te mu je bilo lakše obavljati poslove vezane za njegovu inozemnu dopisničku karijeru.

Čitav njegov radni vijek bio je vezan za list *Oslobođenje*. U njemu je dokazao sva svoja novinarska umijeća: bio je vanjskopolitički urednik, glavni urednik *Oslobođenja* od 1964. do 1969. godine, dopisnik iz inozemstva, čak je bio i ratni reporter iz Beiruta. Imao je veoma uspješnu i bogatu karijeru. Živio je u doba kada su se mogle ostvariti novinarske ambicije. Tako je bio vanjskopolitički komentator iz New Yorka, Beiruta, Bonna, Berlina i Caira. Izvještavao je o svim važnim kriznim svjetskim događajima. Pratio je sukob između SSSR-a i bivše Jugoslavije, zatim sukobe na Bliskom istoku itd.

U svom, relativno dugom životu, stekao je bogato novinarsko iskustvo, te je bio primjer iskusnog, dobrog i objektivnog novinara. Tako je i u svojim penzionerskim danima predsjedavao raznim žirijima za dodjelu prestižnih novinarskih nagrada i priznanja.

U saradnji sa novinarima Z. Kurtovićem, B. Tomićem, H. Malićem, J. Drukerom, M. Halilovićem i dr. učestvovao je u izradi publikacije *Sarajevo '84*. koju je izdalo *Oslobođenje*, 1984. godine.

Bio je član Saveza novinara Jugoslavije i Udruženja novinara Bosne i Hercegovine.

Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja od kojih ističemo sljedeće: "Medalja za hrabrost", "Orden rada sa crvenom zastavom", "Orden Republike sa srebrenim vijencem", Nagrada "Moša Pijade" za životno djelo Saveza novinara Jugoslavije, Nagrada "Veselin Masleša" za životno djelo Saveza novinara BiH, te nagrada "Oslobođenja" "30. august" i dr.

Mehinagićev mirni, ispunjeni, kvalitetni, sređeni osamdesettrogodišnji život, dokaz je da i novinari mogu biti dugovječni.

Umro je 15. 6. 2005. u Sarajevu.

5. Abdulah Nakaš (1944–2005)

Doktor, hirurg i načelnik Hirurškog odjeljenja Državne bolnice u Sarajevu, zastupnik u Predstavničkom domu Parlamenta Bosne i Hercegovine, Abdulah Nakaš, rođen je 27. 11. 1944. godine u Sarajevu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu 1968. godine. Nakon diplomiranja zaposlio se kao ljekar u zdravstvenoj službi "Energoinvesta". Obavio je specijalizaciju iz hirurgije u Vojnoj bolnici u Sarajevu. Šef Hirurškog odjela Državne bolnice bio je od 1992. gdje je bio stalno zaposlen sve do svoje smrti.

Veliki ugled i poštovanje dr. Nakaš stekao je operišući ranjene borce za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, kada je i postao glavni hirurg Armije RBiH. Bio je sa svojim narodom kada mu je bio najpotrebniji. Pomagao je ljudima bez obzira kojoj vjeri pripadaju. Podnio je ogromni teret za vrijeme ratnih

granatiranja, operacija, amputiranja i zbrinjavanja ranjenih ljudi. Od dana njegove smrti dnevne novine su bile prepune posljednjih selama i pozdrava umrlom prijatelju i doktoru. Na njegov vječni počinak ispratilo ga je više od 10.000 ljudi. To nam govori da su ga ljudi puno cijenili, jer je s njima zajedno proživljavao ratne užase i strahote. Bio je čovjek visokih moralnih vrijednosti, hrabrosti i požrtvovanosti.

Politički se aktivirao u Stranci demokratske akcije, a zatim je kao njen član bio zastupnik u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine.

Dr. Nakaš bio je predsjednik Nezavisnog sindikata radnika u zdravstvu FBiH, član Upravnog odbora Liječničke komore Kantona Sarajevo, član Udruženja hirurga, član Glavnog odbora SDA i dr.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja od kojih izdvajamo "Šestoaprilsku nagradu grada Sarajeva".

Interesantno je da je dr. Nakaš rođen 27. 11. a i umro je 27. 11. 2005, baš za svoj 61. rođendan. Pokopan je na mezarju Kovači u Sarajevu.

6. Džafer Obradović (1947–2005)

Publicista i urednik u BZK "Preporod", Džafer Obradović, rođen je 10. 11. 1947. godine u Borojevićima kod Stoca. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Stocu. Pomorsku akademiju pohađao je u Splitu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1974. a na istom fakultetu je i magistrirao 1989. godine.

Nakon diplomiranja radio je u Narodnom univerzitetu i Srednjoškolskom centru u Stocu. Najveći dio svog radnog vijeka proveo je u Institutu zaštite na radu u Sarajevu na poslovima izdavačke djelatnosti. Od 1992. godine bio je borac na prvim borbenim linijama sarajevskog naselja Dobrinja, a kasnije se premjestio u Generalštab Armije RBiH.

Od 1996. godine radio je u BZK "Preporod", i to na pripremi materijala za audio kasete u okviru projekta RTV "Preporod" koji se zvao *Bošnjačka kultura*. Poslije ukidanja RTV "Preporod", radio je na mjestu sekretara u Institutu za bošnjačke studije pri BZK "Preporod". Iz "Preporoda" odlazi u izdavačku kuću "Oko", gdje ostaje dvije godine. Zatim se ponovo vratio u "Preporod", gdje je obavljao uredničke poslove.

Dolaskom u "Preporod", kao da se probudio Džaferov talent za pisanje, tako da je u svojoj 53. godini života objavio prvu knjigu eseja *Bosna u ogledalu*, Sarajevo, Ljiljan, 2000; zatim je objavio knjigu proze o svome rodnom selu *Borojevići: selo uzvjetar*, Sarajevo, DES, 2001; Sa kćerkom Selmom napisao je knjigu pjesama *Gdje mi, mama, nestade san?* Sarajevo, DES, 2001; A godinu pred smrt objavio je knjigu *Dubravske kukrice*, Sarajevo, 2004. Članke je objavljivao u *Kabesu, Mostu*, *Slovu gorčina*, *Blagaju*, *Životu*, *Godišnjaku* BZK "Preporod" itd. Bio je član Društva pisaca Bosne i Hercegovine.

Umro je 3. 7. 2005. godine u Borojevićima kod Stoca.

7. Ibrahim Polimac (1947–2005)

Novinar i portparol Agencije za bankarstvo Federacije Bosne i Hercegovine, Ibrahim Polimac, rođen je 21. 2. 1947. godine u Sarajevu. Osnovnu i srednju školu završio je u rodnom gradu. Studirao na Elektrotehničkom fakultetu, gdje je apsolvirao 1973. Na Fakultetu političkih nauka diplomirao je 1987. godine.

Rahmetli Ibrahim je poticao iz ugledne porodice. Otac mu je Abdulah Polimac, vrsni znalac turskog jezika, koji je preveo mnoge deftere donesene iz istanbulskih arhiva, a koji se odnose na našu zemlju u osmanskom periodu.

Od 1973–1977. radio je kao dopisnik beogradskih *Večernjih novosti,* zatim je radio u UPI-ju od 1989–1992. gdje je uređivao UPI-jeve novine. Godine 1994. prešao je u list *Oslobođenje*, gdje je bio komentator i urednik unutrašnjopolitičke rubrike. Bavio se ekonomskim temama i problemima iz našeg društva.

Godine 2001. prelazi u Agenciju za bankarstvo Federacije Bosne i Hercegovine i obavlja funkciju portparola ove ustanove.

Kao stručnjak za ekonomske analize u našoj zemlji, sarađivao je u časopisu *Banke u BiH* – kao gost-urednik, pisao je uvodnike u *Poreznom savjetniku*, bio je saradnik *Slobodne Evrope*. Njegovi stručni komentari o ekonomskim pitanjima mogu se naći u mnogim časopisima iz ove oblasti.

U toku srednjoškolskih i studentskih dana bavio se rukometom, te je bio i član rukometnog kluba "Mlada Bosna".

Umro je 15. 8. 2005. godine, u 58. godini života, a pokopan je na sarajevskom groblju Bare.

8. Sabahudin, Resić (1957–2005)

Vijećnik Općinskog vijeća Stari Grad i Gradskog vijeća Grada Sarajeva, vlasnik i direktor firmi "Euromedia" i "Ires" i bivši direktor Fudbalskog kluba "Sarajevo", Sabahudin Resić, rođen je 23. 1. 1957. godine u Rudom. Osnovnu i srednju školu završio je u Sarajevu. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka 1985. godine.

U svom kratkom životu bio je uposlen u nekoliko firmi. Radio je u prijedorskoj firmi "Bosna montaža", zatim u hotelu "Holiday Inn", u kojem je bio prvo rukovodilac Službe za opće poslove a kasnije generalni direktor. Bio je zaposlen u "Birou za obnovu grada Sarajeva", zatim je bio zastupnik *Oslobođenja* za Zapadnu Evropu.

Godine 1996. postao je vlasnik i direktor marketinške agencije "Euromedia". Vlasnik je i direktor firme "Ires", koja je jedini predstavnik "Yves Rochera" iz Francuske za Bosnu i Hercegovinu.

Funkciju direktora Fudbalskog kluba "Sarajevo" obavljao je od 2000. do 2001. godine.

Bio je politički angažiran u Stranci za BiH od 2000. godine. Kasnije je izabran za vijećnika Općinskog vijeća Stari Grad i vijećnika Gradskog vijeća Grada Sarajeva.

Posebno je bio ponosan na porijeklo svoje porodice. Naime, grb porodice Resić se nalazi u poznatom *Fojničkom grbovniku*, te je angažirao stručnjake za izradu porodične monografije.

Umro je 20. 9. 2005., u 48. godini života, a pokopan je na mezarju Alifakovac.

9. Husein, Sušić (1937–2005)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Tuzli, internist, Husein Sušić, rođen je 11. 8. 1937. godine u Vlasenici. Osnovnu i srednju školu završio je u Tuzli. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu.

Obavio je dvije specijalizacije iz oblasti interne medicine (1973) i nefrologije (1979). Doktorsku disertaciju *Peritonealna dijaliza u kliničkoj praksi i u uslovima opštenarodnog odbrambenog rata*, odbranio je 1978. godine. Godine 1979–1980. kao naučni istraživač boravio je na Univerzitetu Tennessee.

Na Medicinskom fakultetu je predavao predmet Patološka fiziologija na kome je prošao sva naučna zvanja. Godine 1980. biran je za docenta, za vanrednog profesora 1983. a godine 1986. promaknut je u redovnog profesora i šefa Katedre za patološku fiziologiju.

Objavio je niz stručnih radova od kojih ističemo: *Uticaj aprotinina i indomethacina na renalnu hemodinamiku i adrenergičnu neuroefektornu funkciju u renalnom vaskularnom koritu: naučnoistraživački projekat*. Tuzla, Medicinski fakultet, 1985; *Hipertireoze u sklopu općeg pogleda na mjesto i ulogu štitnjače u organizmu*, 1971; Koautor je u publikaciji *Opšta patološka fiziologija*, Beograd, Medicinska knjiga, 1992; zatim je priredio knjigu *Tišina! Rađa se čovjek*, Tuzla, Narodna i univerzitetska biblioteka "Derviš Sušić", 2003.

Profesor Sušić je imao još dva brata: Derviša, poznatog bošnjačkog književnika, i brata blizanca Hasana, profesora islamske filozofije. Čini se da su bili porodično nadareni za nauku i umjetnost, tako se profesor Sušić bavio slikarstvom i književnošću kao hobijem. Svoje likovne radove predstavio je na nekoliko samostalnih izložbi, a objavljivao je i pjesme i eseje. Pisac je predgovora u knjizi Hifzije Suljkića: *Islam u bošnjačkoj narodnoj poeziji*, zatim se pojavio kao recenzent knjige Isnama Taljića: *Vjetrometina*, itd.

Bio je član mnogih stručnih udruženja od kojih izdvajamo: Njujoršku akademiju nauka, Međunarodno društvo farmakologa, Sabora ljekara, nefrologa i fiziologa BiH.

Dobitnik je "Nagrade Zavoda za zdravstvenu zaštitu BiH".

Umro je 21. 8. 2005. u Tuzli.

10. Hamid Šoše (1947-2005)

Redovni profesor Fakulteta sporta i tjelesnog odgoja u Sarajevu, Hamid Šoše, rođen je 2. 6. 1947. godine u Mostaru. U Beogradu je diplomirao 1970. godine na Fakultetu fizičkog vaspitanja, zatim je magistrirao 1979. godine. Doktorirao je

1983. godine u Sarajevu. Prošao je sva naučna zvanja u svojoj struci. Za docenta je biran 1979. godine, zatim za vanrednog profesora 1983. godine, a redovni profesor postaje 1987. godine. Kao redovni profesor počinje predavati i na Sarajevskom fakultetu od 1987. godine. Funkciju dekana Fakulteta sporta i tjelesnog odgoja vršio je od 1997. do 2000. godine. Bio je i teoretičar i praktičar sportskih disciplina.

Autor je i koautor petnaest knjiga i udžbenika od kojih izdvajamo: *Morfološke karakteristike mladih odbojkašica Evrope*, Mostar, "H. Šoše", 1981; *Procjena perspektivnosti mladih odbojkaša i ocjena igračkog statusa seniora*, Sarajevo, Odbojkaški savez Bosne i Hercegovine, 1984.; *Teorija odbojke*, Mostar, Univerzitet "Džemal Bijedić", 1986.; *Vannastavne sportske aktivnosti u osnovnoj školi*, Mostar, Univerzitet "Džemal Bijedić", 1989.; *Tjelesni i zdravstveni odgoj od I-VIII razreda osnovne škole*, Sarajevo, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, 1997.; *Situacioni trening u sportu*, Sarajevo, Fakultet sporta, 1999; *Vodič za pisanje stručnih i naučnih radova u kineziologiji*, Sarajevo, Fakultet za fizičku kulturu, 1998; *Mjerenje u kineziologiji* (sa I. Rađom); *Škola odbojke* (sa D. Tomićem); *Teorija sporta*, Mostar, Pedagoška akademija, 2002; glavni i odgovorni urednik *Monografije Fakulteta za fizičku kulturu u Sarajevu*, Sarajevo, Fakultet za fizičku kulturu, 1999. itd.

Osim navedene teorije sporta, koju je tumačio u svojim knjigama, profesor Šoše je i praktično mnogo uradio. Bio je državni selektor muške reprezentacije i trener mnogim odbojkaškim ekipama, a ogromne napore je uložio za ekipu "Student" iz Mostara, koja je postigla zapažene uspjehe.

Radeći u prosvjeti, čitav svoj život posvetio je sportskom odgoju mladih generacija u Mostaru i Sarajevu. Na Nastavničkom fakultetu u Mostaru na Odsjeku za sport bio je šef studijske grupe.

Bio je član Stručnog savjeta Odbojkaškog saveza BiH.

Dobitnik je sljedećih nagrada i priznanja: "Srebrena značka MOI", "Majska nagrada SOFK-e Mostar", "Zlatna plaketa OK Student-vazduhoplovstvo", Zahvalnica Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru i "Zlatna značka SOFK-e BiH".

Umro je 5. 11. 2005. godine, u 58. godini, a pokopan je u haremu Šarića džamije u Mostaru.

11. Irfan Zulić (1932–2005)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Sarajevu, klinički farmakolog i internista, Irfan Zulić, rođen je 13. 1. 1932. u Čapljini. Osnovnu i srednju školu završio je u Sarajevu. Diplomirao na Medicinskom fakultetu 1959. godine.

Profesor Zulić je imao veoma bogatu i uspješnu karijeru. Nakon diplomiranja zaposlio se u Dispanzeru za medicinu rada RKM Zenica, zatim prelazi u "Fabriku duhana Sarajevo", gdje osniva Dispanzer za medicinu rada. Godine 1969. postaje direktor Medicinsko-informativnog sektora u tvornici lijekova "Bosnalijek". Kasnije postaje direktor Instituta za NIRSBS Sarajevo.

Usavršio se u svojoj struci sa nekoliko specijalizacija iz oblasti interne medicine, medicine rada i kliničke farmakologije. Doktorirao je 1977. godine s temom *Prevalencija hiperlipemija iznad granica rizičnosti i djelovanje hipolimečkih farmaka.* Nakon doktoriranja prelazi na Medicinski fakultet u Sarajevu – Institut za farmakologiju i toksikologiju. Na Medicinskom fakultetu prošao je sva stručna zvanja. U zvanje docenta biran je 1982. vanredni profesor postaje 1986. a redovni 1993. godine. Od 1990. do 2003. bio je šef Instituta za farmakologiju, kliničku farmakologiju i toksikologiju, te osnivač i šef Katedre za farmaceutsku informatiku na Farmaceutskom fakultetu.

Objavio je oko stotinu stručnih radova, od kojih ćemo izdvojiti one najznačajnije: *Testiranje antitumorskih lijekova na kulturama ljudskih tumora in vitro: naučnoistraživački projekat*. Sarajevo, UMC – Institut za farmakologiju i toksikologiju, 1983.; *Zdravstvena zaštita: za 1. i 2. razred zdravstvene struke*, (sa S. Hukovićem, F. Čerkezom i Lj. Jovanovićem). Sarajevo, Svjetlost, 1986.; *Farmakologija. Klinička farmakologija. Toksikologija.* (sa N. Mulabegovićem). Sarajevo, Jež, 1998.; Sa grupom autora učestvovao je u izradi *Registra lijekova u FBiH sa osnovama farmakoterapije*, 1-2. Sarajevo, Federalno ministarstvo zdravstva: Institut za farmakologiju i kliničku farmakologiju i toksikologiju Medicinskog fakulteta, 1999.

Bio je glavni urednik *Medicinskog arhiva* i časopisa *Bosnian Journal of Basic Medical Sciences*. Učestvovao je u radu brojnih kongresa i simpozija u zemlji i inozemstvu.

Obavljao je razne funkcije u upravljačkim tijelima važnih zdravstvenih organizacija. Bio je član Odbora za lijekove i Odbora za odbrambenu toksikologiju ANUBiH, Predsjedništva Sabora ljekara BiH i Uprave Društva farmakologa BiH, te predsjednik Društva ljekara BiH, Saveza ljekarskih društava Jugoslavije i Komiteta za humanizam i etiku.

U oblasti medicine profesor je dao značajan doprinos razvijanju kliničke farmakologije, farmakokinetike i farmakoinformatike.

Profesor Zulić je dobitnik mnogih priznanja i nagrada, a zbog svoga zalaganja za jednakost, pravdu i zaštitu ljudskih sloboda i zaštite zdravlja ljudi, proglašen humanistom-farmakologom desetljeća, i dodijeljena mu je "Zlatna povelja i plaketa" od Internacionalne lige humanista za mir i toleranciju.

Umro je 26. 5. 2005., u 73. godini života.

Autori priloga:

ALISPAHIĆ, Nijaz, književnik, Tuzla
BEGIĆ, Azra, Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, Sarajevo
BOSTO, dr. Sulejman, Filozofski fakultet, Sarajevo
BUTUROVIĆ, dr. Đenana, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar
BUTUROVIĆ, Lada, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar
ČAMO, mr. Merima, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
CERIĆ, dr. Mustafa, reisu-l-ulema, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo
DELIBAŠIĆ, mr. Esad, politolog
DUMAN, Hatidža, BZK "Preporod", Sarajevo
FEHRATOVIĆ, Jahja, pjesnik-student Filozofskog fakulteta, Sarajevo
FILANDRA, dr. Šaćir, Fakultet političkih nauka, predsjednik BZK "Preporod", Sarajevo
GAJEVIĆ, Anila, novinarka, "Dnevni avaz", Sarajevo
HADŽIOSMANOVIĆ, dr. Lamija, Filozofski fakultet, Sarajevo
HALILOVIĆ, Enes, pjesnik, urednik književnog lista "Sent", Novi Pazar
HRNJEVIĆ, Edhem, diplomirani inženjer u mirovini, Sarajevo
IBRAKOVIĆ, dr. Dželal, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
KAMBEROVIĆ, Isma, BZK "Preporod", Sarajevo
KURTOVIĆ, mr. Esad, Filozofski fakultet, Sarajevo
LAVIĆ, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
MAHMUTEFENDIĆ, Sead, književnik, Sarajevo
MEMIJA, dr. Emina, Filozofski fakultet, Sarajevo
MUJIČIĆ, Tahir, književnik, Zagreb
MUJKIĆ, dr. Asim, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
NEVAI, Ali Şir Nizamedin (1441–1501), istočnjački pjesnik
NEZIROVIĆ, dr. Muhamed, Filozofski fakultet, Sarajevo
PELIDIJA, dr. Enes, Filozofski fakultet, Sarajevo
REBRONJA, Nadija, orijentalista, prevodilac, Novi Pazar
RIVET, Charles, francuski novinar i analitičar s početka XX stoljeća
RORTY, Richard, američki filozof, profesor na Stanford University (USA)
SIDRAN, Abdulah, književnik, Sarajevo
ŠAČIĆ, mr. Nermina, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
ŠEMSOVIĆ, Sead, Filozofski fakultet, Sarajevo
ŠTITKOVAC, Ejub, publicista, Beograd
ZALIHIĆ, Almir, književnik, Sarajevo
ZGODIĆ, dr. Esad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo